

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 20 (1965)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΝΑΙ, 1967

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 20 (1965)

ΜΕΡΟΣ Β' 1 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1967

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ Ι.

Ἐκθεσις τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας	Σελ.	3-5
ΑΘΗΝΑΙ		
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον:		
Α' Νομισματικὴ Συλλογὴ (Π í ν. 1 - 2)	»	6-10
Β' Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ (Π í ν. 3)	»	10
Βυζαντινὸν καὶ Χριστιανικὸν Μουσεῖον:		
Α' Ὁργάνωσις, Β' Πλουτισμός, Γ' Ἐπανάκθεσις Μουσείου, Δ' Κεντρικὸν Ἐργαστήριον, Ε' Ἔργασίαι ἐκτὸς τοῦ ἐργαστηρίου (Π í ν. 4 - 15)	»	11-15
Ἐκθεσις Βυζαντινῆς Τέχνης:		
Ἐπιλογὴ τῶν ἐκθεμάτων, Τρόπος Ἐκθέσεως, Κατάλογος, Ἐκθεσις ἀντιγράφων, Διαλέ- ξεις, Κίνησις ἐπισκεπτῶν, Φωτογραφικὸν ἀρχεῖον - Ἐκδόσεις, Μερικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἐκθέσεως, Σχόλια ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τέχνης (Π í ν. 16 - 21· Σ χ έ δ. 1)	»	15-20
Ὁργάνωσις ἀποθηκῶν Μουσείου Ἀκροπόλεως (Π í ν. 22)	»	21-22
Ἔργασίαι διαμορφώσεως καὶ τακτοποιήσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἀκροπόλεως (Α' Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, Β' Κατὰ τὴν Νοτίαν κλιτὸν Ἀκροπόλεως), Ἀναστηλω- ταὶ ἔργασίαι Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, Ἔργασίαι διαμορφώσεως τοῦ ἀρχαιο- λογικοῦ χώρου Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, Ἔργασίαι διαμορφώσεως χώρου Ρωμαϊκῆς Ἀγο- ρᾶς, Μεμονωμέναι σκαφαὶ καὶ τυχαῖα εὐρήματα (Π í ν. 23 - 36· Σ χ έ δ. 1 - 8)	»	22-37
Die Ausgrabungen im Kerameikos		
Südseite der Heiligen Strasse, Spätklassisch - frühhellenistische Gräber, Klassische Grä- ber, Archaische Gräber, Geometrische Gräber (Π í ν. 37 - 40)	»	38-40
Γ' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων :		
Α' Μουσειακαὶ ἔργασίαι:		
Ἀθῆναι (Μουσειακὴ Συλλογὴ εὐρημάτων Ἀθηνῶν, Ἀποθήκη εὐρημάτων ἀνασκαφῆς νοτίως τοῦ Ὀλυμπίου, Ἀποθήκαι εὐρημάτων ἀνασκαφῆς Ἀκαδημείας), Ἐλευσίς. »		41-44
Β' Ἀνασκαφικαὶ ἔργασίαι καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐντὸς τῆς περιμετρικῆς ζώνης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν 1. Ὁδὸς Νηλέως 32 - 34, 2. Ὁδὸς Ἡβης καὶ Λεπενιώτου, 3. Ὁδὸς Σαρρῆ 29 - 31, 4. Ὁδὸς Ἀγίου Φιλίππου 5, 5. Πλατ. Ἀγ. Ἀναργύρων καὶ Κατσιογιάννη, 6. Ὁδὸς Ἀριστοφάνους 14 - 16, 7. Ὁδὸς Αἰσχύλου 31, 8. Ὁδὸς Παπανικολῆ 3, 9. Ὁ- δὸς Πρωτογένους καὶ Ἀγ. Ἐλεούσης, 10. Ὁδὸς Μπενιζέλου 5, 11. Ὁδὸς Θησέως 11, 12. Ὁδὸς Μητροπόλεως καὶ Πατρώου, 13. Α' Ὁδὸς Διον. Ἀρεοπαγίτου καὶ Βύρωνος, 13. Β' Ὁδὸς Διον. Ἀρεοπαγίτου καὶ Μακρυγιάννη, 14. Ὁδὸς Χατζηχρήστου 18 - 20, 15. Ὁδὸς Μητσαίων καὶ Χατζηχρήστου, 16. Ὁδὸς Μισαραλιώτου καὶ Τσάμη Καρα- τάσου, 17. Ὁδὸς Προπυλαίων 3, 18. Ὁδὸς Ἐρεχθείου καὶ Καβαλόττι (Ἔργα ΟΤΕ -		

ΥΔΡΕΞ ὁδοῦ Ἐρεχθείου. 18α. Ἐρεχθείου καὶ Καλλισπέρη, 18β. Ἐρεχθείου καὶ Ροβ. Γκάλλι, 18γ - δ. Ἔργα ΟΤΕ ὁδοῦ Ἐρεχθείου), 19. Ὁδὸς Καβαλόττι, 20. Ὁδὸς Ἐρεχθείου 35, 21. Ὁδὸς Ἐρεχθείου 22, 22 - 23. Ὁδὸς Ἐρεχθείου 25 καὶ 21 - 23, 24. Λεωφόρος Συγγροῦ (καὶ Σπ. Δοντᾶ), 25. Ὁδὸς Νικοδήμου - Νίκης - Λαμάχου, 26 - 27. Ὁδὸς Βουλῆς - Ἀπόλλωνος καὶ Σκούφου, Σκούφου 6, 28. Ὁδὸς Μητροπόλεως καὶ Νίκης, 29. Ὁδὸς Ξενοφώντος 4, 30. Ὁδὸς Φιλελλήνων 17, 31. Ὁδὸς Καλλισθένους καὶ Ἀχαιῶν, 32. Ὁδὸς Δωριέων (καὶ Τρώων), 33 - 34. Ὁδὸς Πειραιῶς - Ἀγισιλάου - Μυλλέρου. Σταδίου καὶ Ὁμήρου, 35. Ὁδὸς Μενάνδρου καὶ Σοφοκλέους 51, 36. Ὁδὸς Λυκούργου καὶ Σωκράτους, 37. Ὁδὸς (Ἀθηνᾶς) - Λυκούργου - (Αἰόλου), 38. Ὁδὸς Σταδίου 61, 39. Ὁδὸς Βασιλίσσης Σοφίας καὶ Ἡρώδου Ἀττικοῦ, 40. Ὁδὸς Ἀριστοξένου καὶ Ἐρατοσθένους, 41. Ὁδὸς Βεῖκου 28, 42. Ὁδὸς Βεῖκου 27 - 29, 43. Ὁδὸς Φαλήρου καὶ Στρατηγοῦ Κοντούλη, 44. Ὁδὸς Τριῶν Ἱεραρχῶν 168, 45. Ὁδὸς Σποράδων 12, 46. Ὁδὸς Παναγῆ Κυριακοῦ, 47. Ὁδὸς Ἰόλης (καὶ Βουλιαγμένης), 48. Ὁδὸς Σαρκοδίνου (Νέος Κόσμος), 49. Ὁδὸς Σοφianoῦ 26 (Πί ν. 41 - 71· Σχ έ δ. 1 - 36) Σελ. 44-109

ΑΤΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΗΣΟΙ

Περιοχὴ Ἀθηνῶν, Βούλα, Ἀμαρουσίον, Ἀνασκαφὴ τάφων Ἀναγυροῦντος (Πί ν. 72 - 87· Σχ έ δ. 1, 1 - 5) » 110-117

Ἀνασκαφαὶ περισυλλογῆς καὶ τυχαῖα εὐρήματα:

Ἀττική (1. Περιφέρεια τέως Διοικήσεως Πρωτεύουσας, 2. Ὑπόλοιπος περιφέρεια Ἀττικής) (Πί ν. 88 - 103) » 118-127

Fouilles a Thorikos (1964)

A) Le quartier industriel (secteur A' 1, A1, A'2, A2), B) Necropole Ouest 4 (C52/D52), C) Secteur du théâtre (carrés D4 et D5) (Πί ν. 104 - 107) » 128-130

Τυχαῖα εὐρήματα στὴν Ὑδρα (Πί ν. 108) » 130-131

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

Ἀθῆναι

1. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἰλισοῦ, 2. Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου καὶ Ταξιαρχῶν, 3. Ὑπόγειον κτίσμα εἰς Δάφνην, 4. Μονὴ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, 5. Μονὴ Ἀγίου Ἰωάννου Καρέα, 6. Μονὴ Πετράκη, 7. Μονὴ Καισαριανῆς (Πί ν. 109 - 118) » 132-133

Ἀττική (Νταοῦ Πεντέλη), Παιανία (Ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου), Κορωπὶ (Ἅγιος Λουκάς, Μονὴ Ἀγίας Τριάδος, Ἅγιοι Πάντες), Σπάτα, Ἀμαρουσίον (Ναὸς Ταξιαρχῶν), Σαλαμῖς (Μονὴ Φανερωμένης), Ἐλευσίς (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἀγίου Ζαχαρίου), Μέγαρα (Ἀγ. Ἰωάννης τῶν Καστανέων, Ὑπαπαντή, Ἅγιος Ἀντώνιος, Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, Ἀγ. Γεώργιος), Μαρκόπουλον Ὠρωποῦ (Ναὸς Ἀγίου Ἀθανασίου, Ἀγία Παρασκευὴ) (Πί ν. 119 - 128· Σχ έ δ. 1 - 8).... » 133-143

ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑ

Excavations in Corinth, 1964 (Πί ν. 129 - 134) » 144-145

Investigations at Kenchreai (Πί ν. 135 - 137· Σχ έ δ. 1 - 4)..... » 145-152

Perachora, the Heraion (Σχ έ δ. 1 - 2) » 152-154

Nemea (Πί ν. 138· Σχ έ δ. 1 - 2) » 154-156

Δ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια » 157

Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι καὶ τυχαῖα εὐρήματα :

Ἄργος (Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Παπαδριανοῦ (ὁδ. Γούναρη ἀριθ. 248), Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Ζαχαράκη - Μαγκλάρα (ὁδ. Ἀγγέλου Γεωργαντᾶ 37), Ἀνασκαφὴ Φενεοῦ (Προϊστορικὴ Φενεὸς) (Πί ν. 139 - 141) » 157-159

Ἀνασκαφὴ Μυκηνῶν (Τομεὺς Πύλης Λεόντων, Τομεὺς τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως) (Πί ν. 142 - 144) » 160-163

Mycenae: «Citadel House» (Π í ν. 145 - 146)	»	164-165
Nettoyage sur la Larissa d'Argos	»	166

ΛΑΚΩΝΙΑ - ΑΡΚΑΔΙΑ

Ἀνασκαφαί, Στερέωσις Μνημείων (Ἔργασίαι στερεώσεως Κάστρου Μονεμβασίας), Μουσειακαὶ ἐργασίαι, Τυχαῖα εὐρήματα (Π í ν. 147 - 150)	»	167-169
Ἔργασίαι εἰς χάρον ναοῦ Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἐν Τεγέᾳ (Π í ν. 151 - 152)	»	169-170
Ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι εἰς οἰκόπεδα Σπάρτης (Οἰκόπεδον Ὀλγας Παρασκευοπούλου, οἰκόπεδον Ἑλένης Δίπλα, Συνέχισις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ν. Βαρ- βιτσιώτη, Οἰκόπεδον Δικαίου), Ἔργασίαι καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως χώρου ἀρ- χαίας Μαντινείας (Π í ν. 153 - 156· Σ χ έ δ. 1 - 3)	»	170-178
Kythera (Π í ν. 157)	»	179-180

BYZANTINA ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Στερέωσις Βυζαντινῶν Μνημείων Λακωνίας (Π í ν. 158 - 165· Σ χ έ δ. 1)	»	181-183
---	---	---------

ΚΥΘΗΡΑ

Χώρα (Α' Φρούριον, Β' Βοῦργο), Κάλαμος, Πεντάρμενος, Καλαμίτσι - Κομπονάδα, Ποῦρκο, Λιβάδι, Καρβουνάδες, Μυρτίδια, Καμπιάνικα, Φράτσια, Ἀρέοι, Μυλοπότα- μος, Μνημεῖα ἐντὸς τῆς ὠχυρωμένης πόλεως, Μνημεῖα ἐκτὸς τῆς ὠχυρωμένης πόλεως, Μολιγκάτες, Παληόκαστρον - Παλαιόπολις, Περιφέρεια Αὐλέμονος, Φριλιγκιάνικα- Ξηρουλάκι, Καστρισιάνικα, Ἀρωνιάδικα, Λογοθετιάνικα - Πιτσινάδες, Πέντε Πηγά- δια, Παληόχωρα, Τριφυλλιάνικα, Ποταμός, Σανίδια (Π í ν. 166 - 199)	»	183-199
--	---	---------

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

The Palace of Nestor. Excavations at Englianos, 1964 (Π í ν. 200)	»	200
Ἀνασκαφαὶ ἐν Πύλῳ :		
1. Βολιμίδια, 2. Βλαχόπουλον, 3. Περιστεριά (Π í ν. 201 - 212)	»	201-206

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΜΕΡΟΣ Β'

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν
κατὰ τὸ ἔτος 1964

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Σημαντικὴν ἐπίτευξιν εἰς τὸν διοικητικὸν τομέα ἀπετέλεσεν ἡ διενέργεια διαγωνισμῶν προσλήψεως Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων ἐντὸς τοῦ Νοεμβρίου. Εἰς τοὺς διαγωνισμοὺς τούτους ἐπέτυχον δεκατρεῖς Ἐπιμεληταὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἑπτὰ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, τῶν ὁποίων ὁμῶς ὁ διορισμός, λόγῳ λήξεως τοῦ οικονομικοῦ ἔτους, ἀνεβλήθη διὰ τὸ ἐπόμενον.

Βαρὺ ἀντιθέτως πλῆγμα διὰ τὴν Ὑπηρεσίαν ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸν Αὐγουστον ἀποχώρησις πέντε ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνωτάτων στελεχῶν τῆς, ὡς συμπληρωσάντων ὑπερτριακονταπενταετῇ ὑπηρεσίαν, συμφώνως πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4352/1964 Νομοθετικὸν Διάταγμα «περὶ διατάξεων ἀφωρῶσιν τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους κλπ.».

Οὗτοι ἦσαν: 1) ὁ Γεν. Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων καὶ Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, Ἀκαδημαϊκὸς κ. Χρ. Καρούζος, 2) ἡ Γενικὴ Ἐφορος τοῦ αὐτοῦ Μουσείου κ. Σέμνη Καρούζου, 3) ὁ Ἐφορος τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας κ. Φ. Σταυρόπουλλος, 4) ἡ Ἐφορος τῆς Ι' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας δ. Ἰω. Κωνσταντίνου καὶ 5) ὁ Ἐφορος τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας κ. Χ. Μακαρόνας, ἀσκῶν καθήκοντα Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας κατ' ἀναπλήρωσιν.

Τὸ μέγεθος τῆς ζημίας τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ Ὑπηρεσία ἐκ τῶν ἀποχωρήσεων τούτων δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν πρόωρον ἀπώλειαν ἐξόχων ἐπιστημονικῶν στελεχῶν ὡς καὶ χρησιμωτάτων διοικητικῶν ὑπαλλήλων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἐδέχθη τὸ αἰφνίδιον τοῦτο πλῆγμα εἰς ἐποχὴν ἀναδιοργανώσεώς της. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημειοῦται ὅτι ἡ ἀναδιοργάνωσις αὕτη ἐδυσχεράνη κυρίως μέχρι τοῦδε ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν παλαιῶν καὶ πεπειραμένων

στελεχῶν, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κατέχουν τὰς σημαντικώτερας τῶν θέσεων τῆς Ὑπηρεσίας καὶ συγχρόνως νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ὑπαλληλικὴν διάπλασιν τῶν νεωτέρων στελεχῶν, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας. Ἡ ὑφισταμένη αὕτη δυσαναλογία μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων στελεχῶν, ἡ ὁποία ἐνεκα τοῦ ἰδιομόρφου ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ὑπηρεσίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διακοπὴν τῆς ἀπαραιτήτου δι' αὐτὴν ἐπιστημονικῆς καὶ διοικητικῆς παραδόσεως, εἶναι γνωστὸν ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν κατὰ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα παράλειψιν προσλήψεως ἐπαρκoῦς ἀριθμοῦ ὑπαλλήλων κατὰ τὸ παρελθόν.

Ἐκ τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο γενομένων λοιπῶν μεταβολῶν εἰς τὸ προσωπικὸν τῆς Ὑπηρεσίας σημειοῦνται ἐνταῦθα: α) ἡ προαγωγή εἰς Ἐφορον Ἀρχαιοτήτων γ' τάξεως τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων α' τάξεως κ. Ἀνδρέα Βαβρίτσα, παραμείναντος εἰς τὴν θέσιν τοῦ Προϊσταμένου τῆς ΙΣΤ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας (Κομοτηνῆς), β) ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Βερδελῆ ἐκ τῆς Δ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας (Ναυπλίου) εἰς τὴν Β' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν (Ἀττικῆς), γ) ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Β. Καλλιπολίτου ἐκ τῆς Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἐφόρου Γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τὴν ὁποίαν προηγουμένως κατεῖχεν ὁ Ἐφορος κ. Φ. Σταυρόπουλλος, μετατεθείς καὶ παραμείνας μέχρι τῆς ἀποχωρήσεώς του εἰς τὴν Γ' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν Ἀθηνῶν, δ) ἡ κατὰ τὴν λήξιν τοῦ ἔτους ἀποχώρησις τοῦ ἐπὶ βαθμῷ 2φ Προϊσταμένου τῆς Διευθύνσεως Διοικητικοῦ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας κ. Ν. Βουτσελάκου καὶ

ε) ὁ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους θάνατος τῆς ἐπὶ μακρὸν φιλοπόνως ἐργασθείσης ὡς δακτυλογράφου τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Ρωζάνης Γκορκάκη.

Φύλακες Ἀρχαιοτήτων διωρίσθησαν τρεῖς (3).

Ὑπότροφοι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διετέλεσαν κατὰ τὸ 1964 οἱ κάτωθι ἐπιστημονικοὶ ὑπάλληλοι: 1) ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Β. Πετράκος, παραμείνας ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς Λυὸν τῆς Γαλλίας, 2) ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Ὁ. Ἀλεξανδρῆ, παραμείνασα ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς Παρίσιους, 3) ὁ κ. Χ. Μπούρας, Ἀρχιτέκτων ἐπὶ τῶν Ἀναστηλώσεων, παραμείνας εἰς Παρίσιους ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, 4) ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Αἰκ. Ρωμιοπούλου, μεταβᾶσα εἰς Βασιλείαν Ἑλβετίας, 5) ἡ Ἐπιμελήτρια δ. Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου, παραμείνασα μέχρι τοῦ θέρους εἰς Χαϊδελβέργην τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, 6) ὁ Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Πάλλας, παραμείνας εἰς Μόναχον Γερμανίας.

Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον συνήλθεν εἰς 59 ἐν ὧν συνεδριάσεις ἐξετάσαν 2.052 ὑποθέσεις. Ἐκ τούτων αἱ 1011 ἀνεφέροντο εἰς γενικὰ θέματα, αἱ 517 εἰς κατασκευὴν ἔργων ἐπὶ ἡ πλησίον μνημείων, αἱ 367 εἰς καθορισμὸν ἀμοιβῆς κατόχων καὶ ὑποδεικτῶν εὐρεθέντων ἀρχαίων, αἱ 83 εἰς ἐξαγοράς καὶ ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων, αἱ 56 εἰς ἀδείας ἀνασκαφῶν καὶ αἱ 18 εἰς ἀνακηρύξεις ἱστορικῶν διατηρητέων μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων.

Τὰ ἔσοδα ἐξ ἀρχαιολογικῶν πόρων, παρά τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μείωσιν τῆς τουριστικῆς κινήσεως ἔνεκα τοῦ Κυπριακοῦ, ἀνῆλθον εἰς 36.290.785 δρχ. ἔναντι δραχμῶν 23.603.144 τοῦ 1963, 23.336.406 τοῦ 1962, 16.104.854 τοῦ 1961 καὶ 4.640.918 τοῦ 1958.

Ἐκ τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων διετέθησαν κατὰ τὸ 1964:

α) Δι' ἀπαλλοτριώσεις 10.217.251 δρχ.

β) Δι' ἀποζημιώσεις μισθωτῶν ἀπαλλοτριωθέντων ἀκινήτων 83.500 δρχ.

γ) Διὰ διαμόρφωσιν, περίφραξιν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ συντήρησιν μνημείων 5.386.184 δρχ.

δ) Δι' ἐνίσχυσιν φυλάξεως Μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων 4.561.147 δρχ.

ε) Διὰ πληρωμὴν ἀμοιβῶν εἰς κατόχους ἀρχαίων 2.217.750 δρχ.

ς) Δι' ἀγοράν συγγραμμάτων πρὸς πλουτισμὸν τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἀρχαιολογικῶν ὑπηρεσιῶν 877.715 δρχ.

ζ) Δι' ἀγοράν ἐπίπλων καὶ ὀργάνων 295.306 δρχ.

η) Δι' ἐκτύπωσιν ἀρχαιολογικῶν δημοσιευμάτων 907.715 δρχ.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος διετέθησαν ἐκ τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ τὰ κάτωθι χρηματικὰ ποσά:

	Δρχ.
α) Διὰ κτηριακὰ ἔργα Μουσείων	326.980
β) Δι' ἀνεγέρσεις Μουσείων	1.785.000
γ) Δι' ἀνασκαφάς	1.057.000
δ) Δι' ἐργασίας ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων	7.000.000
ε) Διὰ συντηρήσεις κήπων Μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων	74.000
ς) Διὰ καταγραφὴν εἰκόνων νήσων Αἰγαίου ὡς καὶ δι' ἐπιστημονικὰς μελέτας	75.000

Ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων διετέθησαν κατὰ τὸ 1964:

	Δρχ.
α) Διὰ κτηριακὰ ἔργα Μουσείων	10.123.000
β) Δι' ἐπανεκθέσεις Μουσείων	10.565.000
γ) Δι' ἀναστηλώσεις καὶ συντηρήσεις ἀρχαίων	6.360.000
δ) Δι' ἀνασκαφάς	3.410.200
ε) Διὰ μελέτας τοῦ ἐκτελεστέου προγράμματος	107.985

Σημαντικὸν ἐπίτευγμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας εἰς τὸν τομέα τῆς διεθνοῦς προβολῆς ἔργων τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνικῆς κληρονομίας, ὑπῆρξεν ἡ ὀργάνωσις, κατὰ μέγα μέρος δι' ἐπιστημονικῶν ὑπαλλήλων αὐτῆς, τῆς Βυζαντινῆς Ἐκθέσεως εἰς τὸ μέγαρον τοῦ Ζαπτείου ἀπὸ 1ης Ἀπριλίου μέχρι 15ης Ἰουνίου. Αἱ δαπάναι τῆς Ἐκθέσεως ταύτης κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως διὰ τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων καὶ μερικῶς ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, τελικῶς δὲ ἀνελήφθησαν ἐν ὧν ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ Ταμείου. Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἦτο ἡ 9η τῆς σειρᾶς τῶν ἐκθέσεων τῶν ὀργανουμένων εἰς εὐρωπαϊκὰς πρωτεύουσας ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Εἰς αὐτὴν συνεκεντρώθησαν περὶ τὰ 750 ἔργα ἀπὸ ὅλας τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, πλην Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὴν Αὐστραλίαν. Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκθεσις εἶχε τεραστίαν ἀπήχησιν εἰς τὸν παγκόσμιον τύπον καὶ ἐθεωρήθη ὡς τὸ σημαντικώτερον διεθνῶς καλλιτεχνικὸν γεγονός τοῦ ἔτους, ἐκρίθη δὲ καὶ ὡς ἡ ἀρίστη τῶν ἐκθέσεων τῆς σειρᾶς ταύτης. Ἰδιαιτέρως ἐπηνέθη καὶ ὁ ὀγκώδης εἰκονογραφημένος ἐπιστημονικὸς κατάλογος τῆς ἐκθέσεως, ἐκδοθεὶς

ὑπὸ τοῦ Τ.Α.Π. εἰς τρεῖς γλώσσας καὶ εἰς 9.000 ἀντίτυπα καὶ ἐξαντληθεῖς ταχέως.

Διὰ τὴν ὅλην ὀργάνωσιν τῆς ἐκθέσεως διετέθησαν πλὴν ἄλλων κρατικῶν πιστώσεων ἐκ τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων δραχμαὶ 1.735.000 Ἐκ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων ἐπετεύχθη ἡ ἐντὸς τοῦ ἔτους ἑκδοσις τῶν κάτωθι βιβλίων:

1. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, τ. 18 (1963): Μέρος Α.
2. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, τ. 2 τοῦ 1916 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωσις).
3. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Ἡ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης.
4. Ἰ. Τριανταφυλλίδη, Στοιχεῖα φυσικοῦ φωτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν.
5. N. Platon, A guide to the Archaeological Museum of Heraclion.
6. N. Platon, Führer durch das Archaeologische Museum von Heraklion.
7. Carl Blegen - M. Rawson, Τὸ ἀνάκτορον

τοῦ Νέστορος (μετάφρασις Γ. Παπαθανασοπούλου).

8. Γ. Παπαθανασοπούλου - Ἀγνῆς Σακελλαρίου, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο: Α'. Προϊστορικὲς Συλλογές. Σύντομος Ὁδηγός.

Κατὰ τὸ ἔτος 1964 ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τῶν Μουσείων Βεροίας, Βραυρῶνος, Ἐρετρίας (κατασκευὴ ἀποθηκῶν), Ἡρακλείου, Ἰθάκης, Κερκύρας, καὶ Φιλίππων. Ἐπερατώθησαν ὁμοίως αἱ ἐργασίαι ἐπισκευῆς τοῦ Μουσείου Ναυπλίου ὥς καὶ αἱ ἐργασίαι ἐπισκευῆς τοῦ παρὰ τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον οἰκοδομήματος, τοῦ ἀνήκοντος ἐπίσης εἰς τὸ συγκρότημα τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας, πρὸς στέγασιν τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας.

Συνεχίζονται αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τῶν κάτωθι Μουσείων: Ἀγίου Νικολάου, Ζακύνθου (Σολωμοῦ), Ἰωαννίνων, Ὀλυμπίας, Φλωρίνης καὶ Σκύρου. Ὅμοίως συνεχίζονται αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τῶν φυλακείων Σέσκλου καὶ Θήρας.

ΑΘΗΝΑΙ - ΑΤΤΙΚΗ

ΕΘΝΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Α. Νομισματική Συλλογή

Κατά τὸ ἔτος 1964 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι τακτοποιήσεως καὶ βελτιώσεως τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς¹. Ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ εἰργάσθησαν ἡ δ. Σοφία Τζινιέρη καὶ ἡ κ. Μαρίνα Ἀγριτέλλη.

Τὰ εἰσαχθέντα κατὰ τὸ ὥς ἄνω ἔτος νομίσματα προέρχονται ἐξ ἀνασκαφῶν, τυχαίων εὐρημάτων, δωρεῶν καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς διὰ χρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ἡ ταῦτις αὐτῶν ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Α) Ἐξ ἀνασκαφῶν:

α) Εἰς Χωράφαν Μυτιλήνης² κατὰ τὰ ἔτη 1962/63, εὐρέθησαν 46 νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τρία ἀργυρᾶ καὶ τὰ ὑπόλοιπα χαλκᾶ³, ἐν μολύβδινον σύμβολον καὶ ἐν χαλκοῦν κομβίον.

1 - 2) Βασιλέως Λυσιμάχου, περὶ τὰ 306 - 281 π.Χ., τύπος SNG Cop. ἀριθ. 1149 - 1157. ΔΜ, Δμ. (Πί ν. 1, ἀριθ. 1).

3) Γάργαρα (Τρωάς), περὶ τὰ 400 - 284 π.Χ., πρβλ. BMC ἀριθ. 5 - 14. ΔΜ.

4) Βοιώνης (Αἰολίς), Δ' αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ.α. πίν. XIX, ἀριθ. 1. Δμ.

5) Μεθύμνης, Β' καὶ Α' αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ.α. σ. 180, ἀριθ. 29 - 33 (ὕστερόσημον λύρα) ΔΜ.

6 - 11) Μυτιλήνης, περὶ τὰ 400 - 350 π.Χ., τύπος ἔ.α. σ. 186, ἀριθ. 20 - 27, πίν. XXXVII, ἀριθ. 18 ἢ 19. ΔΜ, Δμ.

12) Πιθανῶς ἰδίου τύπου ὡς καὶ τὰ προηγούμενα. (Ἐφθαρμένον).

13 - 19) Μυτιλήνης, περὶ τὰ 350 - 250 π.Χ., πρβλ. ἔ.α. πίν. XXXVIII, ἀριθ. 3 - 7. ΔΜ, Δμ.

20) Μυτιλήνης, περὶ τὰ 250 - 200 π.Χ., πρβλ. ἔ.α. σ. 192, ἀριθ. 100 - 105. ΔΜ.

21) Μυτιλήνης, Β' καὶ Α' αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ.α. σ. 197, ἀριθ. 149 - 152. ΔΜ.

22) Ἑλληνικῆς πόλεως, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, Γ' αἰ. μ.Χ. (;) Ἐφθ.

1. Θεωρῶ ὑποχρέωσίν μου νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Χρ. Καροῦζον καὶ τὸν μετέπειτα Διευθυντὴν Ἀναπληρωτὴν Ἐφορον κ. Βασ. Καλλιπολίτην διὰ τὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν μοὶ παρέσχον.

2. Εὐχαριστίας ἐπιθυμῶ νὰ ἀπευθύνω πρὸς τὸν Ἐφορον κ. Σερ. Χαριτωνίδην διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως.

3. Ἡ διατήρησις τῶν νομισμάτων σημειοῦται: ΔΑ=διατήρησις ἀρίστη, ΔΚ=διατήρησις καλὴ, ΔΜ=διατήρησις μετρία καὶ Δμ=διατήρησις μετριωτάτη.

23) Δηνάριον Ἀδριανοῦ, 3.03 γρ., (Πί ν. 1, ἀριθ. 2) πρβλ. RIC II, σ. 340, ἀριθ. 9. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 117 μ.Χ. ΔΚ.

24) Δηνάριον Φαυστίνας Α', 3 γρ., πρβλ. ἔ.α. III, σ. 72, ἀριθ. 378. ΔΚ (Πί ν. 1, ἀριθ. 3).

25) Ἀντωνιανὸς Γαλλιανοῦ, 2.90 γρ., πρβλ. ἔ.α. V₁, σ. 91, ἀριθ. 300. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 254/5 μ.Χ. ΔΜ (Πί ν. 1, ἀριθ. 4).

26) Ἀντωνιανὸς Σαλωνεινῆς, 3.07 γρ., πρβλ. ἔ.α. σ. 200, ἀριθ. 86. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 267 μ.Χ. ΜΔ (Πί ν. 1, ἀριθ. 6).

27) Ἀσσάριον Οὐάλεντος, πρβλ. ἔ.α. IX, σ. 298, ἀριθ. 3 β, 3. Νομισματοκοπεῖον Ἀλεξανδρείας, χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 364 - 367 μ.Χ. ΜΔ.

28) Ἀσσάριον Ἀρκαδίου, πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, II ἀριθ. 1520. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 395 - 400 μ.Χ. ΜΔ.

29) Ἀσσάριον Ὀνωρίου, πρβλ. ἔ.α. ἀριθ. 1586. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 400 - 408 μ.Χ. ΔΚ.

30 - 33) Τέσσαρα ἐφθαρμένα ἀσσάρια Δ' ἢ Ε' αἰ. μ.Χ.

34 - 39) Ἐξ βανδαλικά, ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρα τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰ. μ.Χ. - α' ἡμισυ Ε' αἰ. μ.Χ., ἐν ἐποχῇ Ἀναστασίου, πρβλ. BMC Vandals σ. 32, ἀριθ. 128 κ.έ. καὶ ἐν ἐποχῇ Ἰουστινιανοῦ Α', πρβλ. ἔ.α. πίν. IV, ἀριθ. 20/21. Δμ.

40) Ἐν ἀργυροῦν τουρκικὸν ἐφθαρμένον.

41 - 44) Τέσσαρα χαλκᾶ τουρκικά, 18ου καὶ 19ου αἰ. μ.Χ., Ahmad III καὶ Abd - El - Mejeed. ΔΜ.

45) Ἐν νεωτερικόν.

46) Ἐν τελειῶς ἐφθαρμένον καὶ ἀποτετριμμένον.

47) Ἐν μολύβδινον σύμβολον ἐφθαρμένον.

β) Εἰς Ἐπάνω Σκάλαν Μυτιλήνης, κατὰ τὰ ἔτη 1961/62 εὐρέθησαν δύο ἀργυρᾶ καὶ δεκαεννέα χαλκᾶ νομίσματα.

1) Μυτιλήνης, ἐποχῇ Τιβερίου, πρβλ. BMC σ. 198, ἀριθ. 158-160. ΔΜ (Πί ν. 1, ἀριθ. 5).

2) Ἀντωνιανὸς Κλαυδίου Β' Γοτθικοῦ (268 - 270 μ.Χ.), πρβλ. RIC V₁ σ. 215, ἀριθ. 52. ΜΔ (Πί ν. 1, ἀριθ. 7).

3) Ἀντωνιανὸς Κουντίλλου (270 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.α. σ. 248, ἀριθ. 31. ΔΜ.

4) Ἀντωνιανὸς Ἡρακλέους Μαξιμιανοῦ (285 - 305 μ.Χ.), πρβλ. Cohen ἀριθ. 54. ΜΔ (Πί ν. 1, ἀριθ. 8).

5) Ἀσσάριον Κωνσταντίνου Β' (337 - 340 μ.Χ.), πρβλ. ἔ.α. ἀριθ. 122.

6) Ἀσσάριον Ὀνωρίου, πρβλ. M. Thompson, ἔ.α. ἀριθ. 1589. Νομισματοκοπεῖον Νικομηδείας,

χρονολογία κοπής νομίσματος: 395 - 400 μ.Χ. ΔΚ.

7) Έφθαρμένος Ἀντωνιανός Γ' αἰ. μ.Χ.

8) Κώνσταντος Β' (641 - 668 μ.Χ.), πρβλ. BMC I, σ. 275, ἀριθ. 163 κ.έ. Χρονολογία κοπής νομίσματος: 655/56 - 656/57 μ.Χ. Δμ.

9) Κωνσταντίνου Ζ', πρβλ. ξ.ά. II, σ. 463, ἀριθ. 45 κ.έ., πίν. LIII, ἀριθ. 8, 9. Δμ.

10) Κατελούζων Μυτιλήνης, 14ος και 15ος αἰ. μ.Χ. Δμ.

11) Ἐν Μεσαιωνικῶν Χρόνων, ἐφθαρμένον.

12) Ἐν νεωτερικὸν ἀργυροῦν Πολωνίας, ΙΣΤ' αἰ. μ.Χ., βασιλέως Σιγισμούνδου. Δμ.

13) Ἐν ἀργυροῦν τουρκικόν. Δμ.

14) Τουρκικὸς παρᾶς, Abd - El - Mejeed (1255 - 1277/1839 - 1861), τύπος BMC πίν. X, ἀριθ. 1071 (ὑστερόσημα τρία)⁴. ΔΜ.

15 - 21) Ἐπτά νομίσματα τελείως ἐφθαρμένα.

γ) Ἀπὸ ἀνασκαφᾶς διεξαχθείσας εἰς διάφορα σημεία τῆς Βεροίας⁵ κατὰ τὸ ἔτος 1964 εὐρέθησαν τεσσαράκοντα ἑπτὰ (47) χαλκᾶ νομίσματα:

Ἀμφίπολις, 187 - 31 π.Χ.

1 - 2) Τύπος Gaebler, πίν. IX, ἀριθ. 6. ΔΜ.

Θεσσαλονίκη, 187 π.Χ. — ἐποχὴ Τριανδρίας.

3 - 4) Τύπος ξ.ά. πίν. XXIII, ἀριθ. 2 καὶ 11. ΔΜ, Δμ.

5) Ἐποχῆς Γαίου Καίσαρος καὶ Αὐγούστου, πρβλ. BMC σ. 116, ἀριθ. 73. ΔΜ (Πί ν. 1, ἀριθ. 12).

6) Αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἐφθαρμένον.

Πέλλα, 187 π.Χ. — ἐποχὴ Τριανδρίας.

7) Πρβλ. Gaebler, πίν. XVIII, ἀριθ. 29. ΔΜ.

Περιοχὴ Παρωρείας, 187 - 168 π.Χ.

8) Πρβλ. ξ.ά. πίν. XXXVI, ἀριθ. 27. Δμ.

Φίλιππος Β' (;)

9) Ἐφθαρμένον.

Ἀλέξανδρος Γ'.

10) Νομισματοκοπεῖον Ἀμφιπόλεως, περὶ τὸ 325 π.Χ. Πρβλ. SNG Cop. ἀριθ. 1021 - 1025. ΔΜ, Δμ.

11 - 15) Νομισματοκοπεῖον Ἀμφιπόλεως, περὶ τὰ 310 - 300 π.Χ., πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 1029 - 1033. ΔΜ, Δμ.

16 - 17) Νομισματοκοπεῖον Ἀμφιπόλεως, περὶ τὸ 328 π.Χ. καὶ ἀργότερον. Πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 1034/35. Δμ.

18) Ἐν ἐφθαρμένον, πιθανῶς Ἀλεξάνδρου Γ'. Ἀλέξανδρος Δ'.

4. Πρβλ. G. C. Miles, The Islamic Coins, The Athenian Agora, IX, σ. 52, ἀριθ. 292, πίν. VI, ἀριθ. 1-2.

5. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Εφόρου κ. Φωτίου Πέτσα, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως.

19) Τύπος Gaebler πίν. XXXI, ἀριθ. 33. Δμ. Κάσσανδρος

20) Τύπος SNG Cop. ἀριθ. 1154 - 1158. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: περὶ τὰ 306 - 297 π.Χ. Δμ.

21 - 22) Τύπος Gaebler, πίν. XXXII, ἀριθ. 6, 7. Δμ.

23) Ἐν ἐφθαρμένον, πιθανῶς Κασσάνδρου.

24) Ἐν βασιλέων Μακεδονίας ἐφθαρμένον.

Μακεδόνων, ἐποχῆς Φιλίππου Ε' καὶ Περσέως.

25) Πρβλ. ξ.ά. πίν. II, ἀριθ. 28.

26 - 29) Τέσσαρα ἐφθαρμένα ἀρχαῖα ἑλληνικά, πιθανῶς Μακεδονίας Δ' ἢ Ε' αἰ. π.Χ.

30 - 34) Πέντε ἐφθαρμένα ἀρχαῖα ἑλληνικά.

35) Ἑλληνικῆς πόλεως, ρωμαϊκῶν χρόνων, Α' αἰ. π.Χ. - Β' αἰ. μ.Χ. Δμ.

Κωνσταντίος Β'.

36) Ἀσσάριον ἐφθαρμένον.

37) Ἐφθαρμένον ὑστερορρωμαϊκὸν ἀσσάριον. Ἀναστάσιος Α'.

38) Τεσσαρακοντανούμιον, τύπος BMC I, πίν. II, ἀριθ. 4. ΔΜ.

Θεόδωρος II Δούκας Λάσκαρις, 1254 - 1258⁶.

39) Σκυφωτὸν νόμισμα 2.68 γρ. Ἐμ. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἱστάμενοι κατ' ἐνώπιον. Ἰχνη γραμμάτων, ἐν τῷ πεδίῳ δεξ. ΘV

Μ

Ἐν τῷ πεδίῳ δεξ. καὶ ἀρ. Α ΜΗ ἐπικεκομμέ-

Π Τ

νον ἐπὶ ἄλλου.⁷ ΔΜ (Πί ν. 1, ἀριθ. 10).

40) Τουρκικὸν ἐφθαρμένον.

41 - 47) Ἐπτά τελείως ἐφθαρμένα.

Β) Εὐρήματα:

α) Δέκα χαλκᾶ νομίσματα εὐρεθέντα ἐντὸς ἀγγείου⁸, παρὰ τὸ χωρίον Κρυονέριον Καβάλας.

1 - 2) Φιλίππων, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πρβλ. Gaebler, πίν. XX, ἀριθ. 10. ΔΜ.

3) Ἀσσάριον Λικινίου Β', νομισματοκοπεῖον Ἀντιοχείας, κοπὲν μετὰ τὸ 317 - 318 μ.Χ. Πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, II, ἀριθ. 815. (Ἐν τῷ πεδίῳ δεξ. Η).

4) Ἀσσάριον Κρίσπου, κοπὲν ἐν Σιρμίῳ, μετὰ τὸ 320 - 324 μ.Χ. Πρβλ. Maurice II, σ. 389/390, ἀριθ. I, 1, πίν. XII, ἀριθ. 1.

6. Παραπλήσιος τύπος, πρβλ. BMC, Vandals, πίν. XXXI, ἀριθ. 11.

7. Πιθανῶς εἰς νόμισμα Θεοδώρου Ἀγγέλου (αὐτοκρατορία Θεσσαλονίκης) πρβλ. Μ. Οἰκονομίδου, Θεσσαλικά τόμ. Δ', σ. 13.

8. Τὸ ἀγγεῖον δὲν διεσώθη.

5 - 7) Ἀσσάρια Κωνσταντίου Β', πρβλ. Cohen ἀριθ. 335. ΔΜ.

8) Ἀσσάριον (AES II) Γρατιανοῦ, κοπὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ, μεταξὺ τοῦ 378 - 383 μ.Χ. Πρβλ. RIC IX, σ. 181, ἀριθ. 37α, 3. ΔΜ.

9) Ἐφθαρμένον Ἀσσάριον ὑστερορρωμαϊκόν.

10) Ἐν τελείῳ ἐφθαρμένον.

β) Τέσσαρα ἀργυρὰ νομίσματα εὑρεθέντα εἰς τὸ χωρίον Πηγαδάκια Τριπόλεως⁹.

1) Τριώβολον Θηβῶν, 2.80 γρ., κοπὲν περὶ τὰ 550 - 480 π.Χ., πρβλ. SNG Cor. ἀριθ. 252. ΔΚ (Πί ν. 1, ἀριθ. 11).

2) Δραχμὴ Αἰγίνης, 5.60 γρ., μετὰ τὸ 404 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 520/21 καὶ Milbank πίν. II ἀριθ. 16 (period V). ΔΚ (Πί ν. 1, ἀριθ. 9).

3) Ὀβολὸς Σικυῶνος, 0,75 γρ., Δ' αἰ. π.Χ., πρβλ. BMC πίν. VIII ἀριθ. 18/19. ΔΚ.

4) Ὀβολὸς Σικυῶνος, 0,82 γρ., Δ' αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ. πίν. IX, ἀριθ. 8. ΔΚ.

Γ) Διαφόρων προελεύσεων:

α) Ἀπὸ Βέροϊαν Μακεδονίας¹⁰:

Ἐν ἀργυροῦν καὶ δεκαπέντε χαλκᾶ:

1) Τετράβολον Φιλίππου Β', 2.58 γρ., τύπος SNG Cor. ἀριθ. 578 κ.έ. Κάτωθεν ἵππου, Γ ἐντὸς στεφάνου. ΔΚ (Πί ν. 1, ἀριθ. 13).

2) Ἐδεσσα, ἐποχῆς Μακρίνου (217/18 μ.Χ.).

Ἐμ. ΜΟΠΕΛΣΕΟΥ ΜΑΚΡΕΙΝΟΣ ΑΥΤ. Προτομὴ δαφνοστεφῆς καὶ μετὰ θώρακος δεξ. Ὀπ. Τύπος Gaebler πίν. XIV, ἀριθ. 3. 11.59 γρ. ΔΚ (Πί ν. 2, ἀριθ. 15).

Θεσσαλονίκη 187 - 31 π.Χ.

3) Τύπος, SNG Cor. ἀριθ. 346 - 348. ΔΜ.

4) Τύπος ἔ.ἀ. ἀριθ. 350. Δμ.

Πέλλα, 187 π.Χ. Ἐποχὴ Τριανδρίας.

5) Πρβλ. Gaebler πίν. XVIII, ἀριθ. 27. Δμ.

6) Ἐποχῆς Ἐλαγαβάλου (218 - 222 μ.Χ.). Πρβλ. Mionnet Sup. III σ. 94, ἀριθ. 584. ΔΚ (Πί ν. 2, ἀριθ. 14).

Στόβοι Μακεδονίας, ἐποχῆς Γέτα.

7) Ἐμ. LSEPT ΓΕΤΑΛ. Προτομὴ πρὸς δεξ. Ὀπ.....STOB.....Ζεὺς ἱστάμενος πρὸς ἄρ. κρατῶν σκῆπτρον καὶ Νίκη¹¹. 5.06 γρ. ΔΜ (Πί ν. 2, ἀριθ. 16).

Ἀλέξανδρος Γ'.

8, 9) Τύπος πρβλ. SNG Cor. ἀριθ. 1034/35. ΔΜ, Δμ.

9. Πιθανῶς ἀποτελοῦν μέρος μεγαλυτέρου διασκορπισθέντος εὐρήματος.

10. Εὐχαριστῶ καὶ πάλιν τὸν Ἐφορον κ. Φ. Πέτσαν.

11. Δὲν εὐρέθη ὁ ἴδιος τύπος. Εἰς Mionnet Sup. III, ἀριθ. 718, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Καρακάλλα, τύπος καθημένου Διὸς πρὸς ἄρ., κρατοῦντος σκῆπτρον καὶ Νίκη.

Κάσσανδρος.

10) Πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1160 - 1162 χρονολογία κοπῆς νομίσματος περὶ τὰ 306 - 297. π.Χ. ΔΚ. Φίλιππος Ε'.

11) Πρβλ. Gaebler πίν. XXXV, ἀριθ. 7. ΔΜ. Μακεδόνων ἐποχῆς Φιλίππου Ε' καὶ Περσέως. (Περὶ τὰ 185 - 168 π.Χ.).

12) Πρβλ. SNG Cor. ἀριθ. 1301. ΔΜ.

13) Πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1306. ΔΜ.

14) Ἐν ἐφθαρμένον ἐλληνικῆς πόλεως ρωμαϊκῶν χρόνων.

15) Ἐν ἐφθαρμένον βυζαντινόν, πιθανῶς Μανουὴλ Γ' (Αὐτοκρατορία Τραπεζοῦντος).

16) Ἐν τελείῳ ἐφθαρμένον.

β) Ἐκ τῆς περιοχῆς Θηβῶν¹²:

Δύο ἀργυρᾶ:

1) Ὀβολὸς Κορωνείας, περὶ τὰ 530 - 480 π.Χ., 0,93 γρ. Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 182/83. ΔΚ (Πί ν. 2, ἀριθ. 17).

2) Ὀβολὸς Ὀρχομενοῦ (Βοιωτίας) περὶ τὰ 550 - 480 π.Χ., 0,95 γρ. Τύπος ἔ.ἀ. ἀριθ. 194 - 196¹³. ΔΑ (Πί ν. 2 ἀριθ. 19).

γ) Ἀττικὴ, ἐκ τῆς συνοικίας Ταύρου.

Εἰς ἀντωνιανὸς Σαλωνείνης, τοῦ τύπου RIC V₁, σ. 198 ἀριθ. 70. ΔΜ.

δ) Ἀπὸ τὴν Σάμον¹⁴:

Δέκα τρία (13) χαλκᾶ:

1) Ἡράκλεια (Ἰωνίας) μετὰ τὸ 190 π.Χ., πρβλ. SNG Cor. ἀριθ. 786. ΔΜ (Πί ν. 2, ἀριθ. 18).

2) Μίλητος (Ἰωνίας) ἐποχὴ Νέρωνος, πρβλ. BMC πίν. XXII, 11. Weber Collection III ἀριθ. 6058. ΔΜ.

3) Σάμος, περὶ τὰ 394 - 365 π.Χ., πρβλ. BMC σ. 364, ἀριθ. 145/146. ΔΑ (Πί ν. 2, ἀριθ. 20).

4) Σάμος, ἐποχῆς Τραϊανοῦ Δεκίου, πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 387 ἀριθ. 335. ΔΚ (Πί ν. 2, ἀριθ. 24).

5) Ἀντωνιανὸς Κλαυδίου II Γοτθικοῦ, πρβλ. RIC V₁, ἀριθ. 169.

6) Ἀσσάριον Κωνσταντίνου Α' κοπὲν ἐν Κυζίκῳ μετὰ τοῦ 324 - 326 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, τόμ. II, ἀριθ. 879.

7) Ἀσσάριον Βαλεντινιανοῦ Α' κοπὲν ἐν Ρώμῃ, μετὰ τοῦ 367 - 375 μ.Χ., πρβλ. RIC IX, σ. 121, ἀριθ. 24 α.

8) Τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α' νομισματοκοπείου Κων/πόλεως κοπὲν πρὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 538 μ.Χ., πρβλ. BMC I σ. 30, ἀριθ. 37.

9) Τεσσαρακοντανούμιον Ἡρακλείου, νομισματοκοπείου Κων/πόλεως κοπὲν περὶ τὸ 635/6 μ.Χ.,

12. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Ἐβης Τουλούπα, τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαριστῶ.

13. Διάφορον ἔγκοilon τετραγώνων.

14. Δωρεὰ κ. Κων. Σμίλα.

πρβλ. ξ.ά., πίν. XXIV ἀριθ. 7. Ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου.

10) Ἐφθαρμένον ἐπικεκομμένον ἐπὶ ἄλλου τεσσαρακονταούμιον, τέλη βου ἢ 7ου αἰ. μ.Χ.

11) Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς πρβλ. BMC II σ. 447, ἀριθ. 8 - 10. ΔΜ.

12) Ἀνώνυμον Βυζαντινόν, κοπὲν μεταξὺ τοῦ 1034 - 1041 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson ξ.ά. Class C ἀριθ. 1866. ΔΜ.

13) Μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, πρβλ. BMC II σ. 578, ἀριθ. 64-69. ΔΜ.

ε) Ἐν χαλκοῦν νόμισμα¹⁵ Κορίνθου, ρωμαϊκῶν χρόνων. L. CANINIUS AGRIPPA πρβλ. Edwards, Corinth ἀριθ. 70. ΔΜ (Π ί ν. 2, ἀριθ. 21).

ζ') Τεσσαρακονταούμιον¹⁶ Ἰουστινιανοῦ Α' κοπὲν ἐν Κων/πόλει πρὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 538 μ.Χ., πρβλ. BMC I σ. 29 ἀριθ. 30 πίν. V ἀριθ. 3. ΔΜ.

ζ) 101 χαλκᾶ καὶ ἐν μολύβδινον σύμβολον¹⁷:

1) Φίλιππος Β', πρβλ. Gaebler πίν. XXXI ἀριθ. 11. Δμ.

Ἀλέξανδρος Γ'.

2 - 3) Τύπος SNG Corp., ἀριθ. 1049/50. Δμ.

4) Ἐν ἐφθαρμένον.

5) Δημήτριος Πολιορκητής, πρβλ. Gaebler πίν. XXXIII ἀριθ. 16. Δμ.

6) Βασιλέων Μακεδονίας, πρβλ. ξ.ά. πίν. XXXV, ἀριθ. 13. Δμ.

7) Ἐφθαρμένον πιθανῶς Μακεδονικόν.

8) Βοιωτῶν, πρβλ. BMC πίν. VI, ἀριθ. 8. Δμ.

9) Ἐν ἐφθαρμένον Σικυῶνος.

Λακεδαίμων, 146 - 32 π.Χ.

10 - 12) Τύπος BMC σ. 124, ἀριθ. 35 - 40. ΔΜ, Δμ (Π ί ν. 2, ἀριθ. 22).

13) Τύπος ξ.ά. σ. 125 ἀριθ. 44 - 46. Δμ.

Αὐτοκρατορικοὶ χρόνοι.

14 - 15) Τύπος ξ.ά. σ. 127 ἀριθ. 63 - 65. Δμ.

16 - 19) Πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 66. ΔΜ, Δμ (Π ί ν. 2, ἀριθ. 23).

20) Πρβλ. ξ.ά. σ. 128 ἀριθ. 70/71. Δμ.

21) Σαλαμίς (Κύπρου) περὶ τὰ 361 - 351 π.Χ. Πρβλ. ξ.ά. Πίν. XII, ἀριθ. 10, Weber Collection πίν. 280, 7735. ΔΜ.

22) Ἰουδαία, Ἀγρίππας Β' 50 - 100 μ.Χ., πρβλ. SNG Corp. ἀριθ. 76. ΔΜ.

Πτολεμαϊκά.

Πτολεμαῖος Α' Σωτήρ.

15. Δωρεὰ δ. Κρ. Ρήγα.

16. Δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Κων. Κουσαντώνη.

17. Ἐκ τῆς Ἀντεισαγγελίας Πρωτοδικῶν.

23) Τύπος Σβορώνος πίν. I, ἀριθ. 27. Δμ.

24 - 25) Τύπος Σβορώνος πίν. III, ἀριθ. 32. Δμ. Πτολεμαῖος Β' Φιλάδελφος.

26) Τύπος ξ.ά. πίν. XIX, ἀριθ. 5. Δμ.

Πτολεμαῖος Γ' Εὐεργέτης.

27) Τύπος ξ.ά. πίν. XXX, ἀριθ. 7. Δμ.

Πτολεμαῖος Δ' Φιλοπάτωρ.

28) Τύπος ξ.ά. πίν. XXXVII, ἀριθ. 16. Δμ.

29 - 30) Τύπος ξ.ά. πίν. XXXIX ἀριθ. 4 - 10. Δμ.

Βασιλεία Κλεοπάτρας Ζ', Πτολεμαίων ΙΔ', ΙΕ', ΙΣΤ'.

31) Πρβλ. ξ.ά. σ. 312, ἀριθ. 1875. Δμ.

32 - 34) Πτολεμαϊκὰ ἐφθαρμένα.

35 - 37) Ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐφθαρμένα.

38 - 44) Ἑλληνικῶν πόλεων, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐφθαρμένα.

Ρ ω μ α ῖ κ α

Ἰουλία Σοαιμίας.

45) Dupondius, 6.99 γρ. πρβλ. Cohen IV ἀριθ. 19. ΔΜ.

Γορδιανὸς Γ'.

46) Σηστέρτιος 19.62 γρ. πρβλ. RIC IV³ σ. 48, ἀριθ. 303 (α, β). ΔΚ (Π ί ν. 2, ἀριθ. 25).

Πρόβος

47) Ἀντωνιανός, νομισματοκοπεῖον Σισκίας, πρβλ. ξ.ά. V², ἀριθ. 706, πίν. IV ἀριθ. 5. ΔΜ.

Μαξιμιανὸς Ἡρακλῆς.

48) Ἀντωνιανός, πρβλ. Cohen VI, ἀριθ. 582. ΔΜ. Μαξιμῖνος Β'.

49) Ἀσσύριον νομισματοκοπεῖον Νικομηδείας κοπὲν τὸ 312/13 μ.Χ. Πρβλ. Maurice III, σ. 23 I, I. ΔΚ.

Λικίνιος Α'.

50) Ἀσσύριον πρβλ. Cohen VII, ἀριθ. 161. ΔΜ. Κωνστάντιος Β'.

51 - 55) Ἀσσύρια, τύπος ξ.ά. ἀριθ. 44. ΔΜ, Δμ.

56) Ἀσσύριον πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 46. Δμ.

57) Ἀσσύριον πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 54. Δμ.

58) Ἀσσύριον πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 95. Δμ.

59 - 60) Ἀσσύρια, πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 335. Δμ.

Κώνστας Α'.

61) Ἀσσύριον, πρβλ. ξ.ά. ἀριθ. 59. ΔΜ.

Βαλεντινιανὸς Α'.

62) Ἀσσύριον, νομισματοκοπεῖον Σισκίας, κοπὲν μεταξὺ τοῦ 364 - 367 μ.Χ., πρβλ. RIC IX, σ. 146, ἀριθ. 5 (α). ΔΜ.

Γρατιανός.

63) Ἀσσύριον, κοπὲν ἐν Κυζίκῳ μεταξὺ τοῦ 378 - 383 μ.Χ., πρβλ. ξ.ά. σ. 240, ἀριθ. 17 (α), I¹⁸. ΔΜ.

18. Ἀρκετὰ σπάνιον.

Βαλεντινιανός Β'.

64) 'Ασσάριον, νομισματοκοπείου 'Ηρακλείας, κοπὲν μεταξὺ τοῦ 383 - 388 μ.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 197, ἀριθ. 24 (α), 2¹⁹. ΔΜ.

Θεοδόσιος Α'.

65) 'Ασσάριον, κοπὲν ἐν Κων/πόλει, μεταξὺ τοῦ 388 - 392 μ.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ. ἀριθ. 86 (β), 1.

'Ονώριος.

66) 'Ασσάριον, πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora II, ἀριθ. 1608. ΔΜ.

67 - 74) 'Εφθαρμένα ρωμαϊκά Β' - Δ' αἰ. μ.Χ.

Βανδαλικά.

75 - 78) Τύπος, Νίκη πρὸς ἀρ. πρβλ. BMC, Vandals, πίν. III, 1 κ.έ. (ἐφθαρμένα).

79) 'Εφθαρμένον, πρβλ. ἔ.ἀ. πίν. III, ἀριθ. 22(γ).

Βυζαντινά

'Αναστάσιος Α'.

80) Πεντανούμιον, τύπος BMC πίν. II, ἀριθ. 8, 9. Δμ.

'Ιουστινιανός Α'.

81) Τεσσαρακοντανούμιον, τύπος ἔ.ἀ. σ. 32, ἀριθ. 71. ΔΚ (Πίν. 2, ἀριθ. 26).

'Ηράκλειος.

82) Τύπος ἔ.ἀ. πίν. XXVI, ἀριθ. 15. Δμ.

83) 'Εφθαρμένον, ἐποχῆς 'Ηρακλείου.

84) 'Ανώνυμον βυζαντινόν, τύπος M. Thompson, ἔ.ἀ. ἀριθ. 1872. Χρονολογία κοπῆς νομίσματος: 1078 - 1081 μ.Χ. ΔΜ.

'Αλέξιος Α'.

85-88) Τύπος ἔ.ἀ. II, σ. 551, ἀριθ. 49 κ.έ. ΔΜ, Δμ. Μανουήλ Α'.

89) Τύπος, ἔ.ἀ. πίν. LXX, ἀριθ. 17. Δμ.

90) Τύπος, ἔ.ἀ. ἀριθ. 18. Δμ.

91) Τύπος, ἔ.ἀ. ἀριθ. 19. Δμ.

92 - 93) Δύο ἐφθαρμένα τοῦ ἰδίου τύπου ὡς οἱ ἀριθμοὶ 90, 91.

Μεσαιωνικά

Pietro Loredan (1567 - 1570).

94) Τύπος ΡΑΡΑΔΟΡΟΛΙ II, πίν. XXXII, ἀριθ. 14. Βασιλέων Κύπρου ('Ιάκωβος Β'(:)).

95) Τύπος G. Schlumberger, La Numismatique de l'Orient Latin, πίν. VII, ἀριθ. 24.

96) 'Εν ἐφθαρμένον, πιθανῶς ἀραβικόν.

97 - 101) 'Εφθαρμένα.

102) 'Εν μολύβδινον σύμβολον' εἰς τὴν μίαν πλευρὰν διακρίνονται τὰ γράμματα ΑΔ²⁰.

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

*

19. 'Υπάρχουν ὀλίγα.

20. M. Lang and M. Crosby, Weights, Measures and Tokens, The Athenian Agora, X σ. 86, Section I' (LI - L 42 Letters, Ligatures, Monograms, Inscriptions).

Β' 'Επιγραφική Συλλογή.

Αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τῆς 'Επιγραφικῆς Συλλογῆς συνεκίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964. 'Απέβλεπον κυρίως εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς σειρᾶς τῶν μεγάλων ἐνεπιγράφων στηλῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν 'Αθηναίων ἐφήβων κατὰ φυλὰς, ὡς καὶ τὰ σχετικὰ ψηφίσματα, δι' ὧν ἀπενέμοντο τιμαὶ εἰς τὸν κοσμητὴν καὶ τοὺς ἐφήβους (II - I αἰών). Αἱ στήλαι αὐταί, ἀνασυγκροτηθεῖσαι πλήρως, κατέλαβον ὁλόκληρον τὴν νότιον καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μεγάλου ὑποστύλου διαδρόμου πρὸ τῶν αἰθουσῶν 3 καὶ 5 τοῦ κτηρίου τῆς Συλλογῆς. 'Η ἐργασία αὐτὴ θὰ εἶναι τὸ θέμα ἀνακοινώσεώς μου εἰς τὸ προσεχὲς ἐν Cambridge 'Αγγλίας 5ον Διεθνὲς Συνέδριον 'Ελληνικῆς καὶ Λατινικῆς 'Επιγραφικῆς. Διότι, δὲν πρόκειται μόνον διὰ τὴν μουσειακὴν ἐμφάνισιν τῶν στηλῶν τούτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐπ' αὐτῶν κειμένου. 'Η ἐν E. M. 10341 στήλη λόγου χάριν, περιέχουσα ψηφίσματα καὶ ὀνόματα ἐφήβων, χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν 'Αθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα. Τὸ τμήμα τῆς, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων, εἶχεν ἀνάγκην ἐπιμελεστέρας ἐπεξεργασίας' διότι, ἔνεκα τῶν πολλῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἦτο θρυμματισμένον τοῦτο, εἶχε διαταραχθῆ ἡ ἐπ' αὐτοῦ συνέχεια τοῦ κειμένου. Νῦν ἀποκατεστάθη αὐτὴ κατὰ τὸ δυνατόν, συνεκολλήθησαν δὲ 15 νέα μικρὰ τεμάχια ἐπὶ τῆς στήλης, ὥστε ἐν τῇ προσεχῶς δημοσιευθησομένῃ μελέτῃ μου ἐν τῇ 'Αρχαιολογικῇ 'Εφημερίδι τὸ παρεχόμενον κείμενον νὰ εἶναι ἐν πολλοῖς διάφορον τοῦ ἐν IG II².

'Εκ παραλλήλου ἐγένοντο συγκολλήσεις καὶ ἐπιγραφῶν ἄλλου περιεχομένου, ἀποκειμένων εἰς τεμάχια ἀνὰ τὰς αἰθούσας τῆς Συλλογῆς. 'Αξίζει νὰ σημειωθῇ ἡ συγκρότησις εἰς ἓν σύνολον τῶν ὑπ' ἀριθ. E. M. 6214, 6214 a, 6224, 6224 a, 6215, 6226 ἐνεπιγράφων ἐκ πώρου λίθου τεμαχίων, ὧν τὰ ὀλίγα γράμματα εἶχον δημοσιευθῇ παλαιότερον κεχωρισμένως ἐν IG I² 391, 465, 476. Τὰ τεμάχια ταῦτα προέρχονται ἀπὸ στήλην, ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας εἶχε σκαλισθῇ βουστροφιδὸν γεγραμμένη ἐπιγραφὴ, ἀναφερομένη εἰς τὸ ἀγώνισμα δρόμου τῶν μεγάλων Παναθηναίων. 'Αναπαράστασιν τῆς στήλης ἐδημοσίευσεν ὁ A. Raubitschek ἐν Dedications ἀριθ. 327. 'Επὶ τῇ βάσει ταύτης ἔγινεν ἡ ἐπὶ τοῦ Πίν. 3 α - γ σύνδεσις τῶν τεμαχίων πρὸς ἄλληλα.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

*

BYZANTINO ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (1964)

Τους περισσότερους μήνες του 1964, μεγάλο μέρος από τη δραστηριότητα της υπηρεσίας του Μουσείου αφιερώθηκε στην οργάνωση και στην λειτουργία της Έκθεσης Βυζαντινής Τέχνης (1η Απριλίου - 15 Ιουνίου) Βλ. πιο κάτω σ. 15 κ.έ.

Η Έκθεση όμως έδωσε την αφορμή να πλουτισθί το Μουσείο με ένα νέο τμήμα, το Φωτογραφικό Αρχείο Βυζαντινής Τέχνης, να πάρη μεγαλύτερη έκταση και σημασία το Έργαστήριο Συντηρήσεως και να αναδιοργανωθούν άλλα τμήματα του Μουσείου.

Α' Οργάνωση

Η συγκρότηση Φωτογραφικού Αρχείου Βυζαντινής Τέχνης με διεθνή χαρακτήρα αποφασίστηκε από την Επιτροπή Διεθνών Έμπειρογνομόνων στη Συνεδρίασή της, που έγινε την άνοιξη του 1963, όποτε καθορίστηκαν σε γενικές γραμμές οι επιδιώξεις και ο χαρακτήρας του. Τον πυρήνα του Αρχείου αυτού θα αποτελούσαν οι φωτογραφίες των αντικειμένων που θα συγκεντρώνονταν στην Αθήνα για την Έκθεση, με την προοπτική να επεκταθί και να πλουτισθί αργότερα το Αρχείο με τη συνεργασία ελληνικών και ξένων Ιδρυμάτων. Προϋπόθεση αποτελούσε ή τεχνική και οικονομική ενίσχυση του Συμβουλίου της Εδράς. Με βάση την απόφαση αυτή έγινε συστηματική φωτογράφιση όλων των αντικειμένων της Έκθεσης, για τα οποία υπήρχε σχετική έγκριση των Μουσείων, από τους ειδικούς φωτογράφους κκ. Έ. Σεράφη, Γ. Σκιαδαρέση και δδ. Ίωαννίδου—Μπαρτζιώτη. Έτσι έγιναν συνολικά περί τις 2500 φωτογραφήσεις σε πλάκες 13 x 18 και 9 x 12 και τυπώθηκαν οι ανάλογες φωτογραφίες, όλες σε διαστάσεις 18 x 24. Η όλη φροντίδα για την οργάνωση του Αρχείου ανατέθηκε αρχικά στον κ. Μανόλη Μπορμπουδάκη και συνεχίζεται από την κ. Αιμιλία Καλλιγιά - Γερουλάνου.

Παρά την επιβάρυνση του προσωπικού του Μουσείου με την προετοιμασία και λειτουργία της Έκθεσης δεν σταμάτησαν οι βασικές εργασίες του Μουσείου. Με την φροντίδα της κ. Μ. Μαυροειδή αποδελιώθηκαν 18 τόμοι ελληνικών και ξένων περιοδικών και 6 τόμοι βιβλίων για την ενημέρωση του Βιβλιογραφικού Αρχείου Βυζαντινής Τέχνης που καταρτίζεται στο Μουσείο από το 1960. Στο ίδιο διάστημα 43 τόμοι περιοδικών και 61 τόμοι βιβλίων προστέθηκαν στη Βιβλιοθήκη του

Μουσείου, από αγορά ή ανταλλαγή με εκδόσεις της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας.

Τέλος καταχωρήθηκαν στο Εύρετήριο του Μουσείου με την φροντίδα του κ. Ή. Κόλια τα 3674 αντίβολα και σχέδια εικόνων 17ου - 19ου αιώνα και οι 264 χαλκογραφίες που αγοράστηκαν τα δύο τελευταία χρόνια.

Στις υπόγειες αποθήκες του Μουσείου χρειάστηκε να γίνουν αναδιοργανωτικές εργασίες με την πρόβλεψη ότι θα έπρεπε να ασφαλιστούν εκεί προσωρινά τα έργα που θα έφταναν για την Έκθεση.

Κατασκευάστηκαν, για τη φύλαξη μεγάλου αριθμού εικόνων που απλώνονταν σ' όλους τους τοίχους και σ' όλα τα ράφια, δρθια συρταρωτά μεταλλικά πλαίσια σε σύστημα καθιερωμένο στα νεότερα Μουσεία του εξωτερικού, στα οποία αναρτήθηκαν εικόνες, χωρισμένες σε ομάδες με βάση τα εικονογραφικά θέματα (Πί ν. 4 α - β). Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίστηκε μεγάλη οικονομία χώρου, που πάντα αποτελούσε και αποτελεί μεγάλο πρόβλημα στις αποθήκες του Μουσείου, ευνοϊκότερες συνθήκες περιβάλλοντος (απαραίτητος αερισμός, προφύλαξη από την υγρασία), καθώς και ευκολία στην έρευνα, γιατί, εκτός από την κατά τύπους κατάταξη, στα μέτωπα των πλαισίων τοποθετήθηκαν αναλυτικοί πίνακες των εικόνων. Ακόμη κατασκευάστηκαν μεταλλικές θήκες από δexion κατά μήκος των τοίχων.

Β' Πλουτισμός

Στις συλλογές του Μουσείου προστέθηκαν το 1964 τα παρακάτω αντικείμενα, προερχόμενα από περισυλλογή, δωρεές ή αγορά:

α) Από περισυλλογή

1) Πήλινη κυκλική σφραγίδα παλαιοχριστιανική με το χρίσμα στο κέντρο μέσα σε κύκλο που περιβάλλει κλάδος κισσού. Τεχνική επιπεδόγλυφη. Διαμ. 0,065 μ. Προέλευση: από την Κοινότητα Βρύση Καρυστίας. Αριθ. Εύρ. 7056.

2) Λαβή άγγείου με διακόσμηση στη ράχη από τρεις κοίλους σταυρούς. Διαστάσεις: μήκ. 0,11, πλάτος 0,03, διαμ. 0,14 μ. Προέλευση: από την Κοινότητα Βρύση Καρυστίας. Αριθ. Εύρ. 7057.

β) Από δωρεές

3) Εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας σε προτομή, με κόκκινο μαφόριο, λαϊκότερης τέχνης Β. Ελλάδος, 17ου αιώνα. Διαστ. 0,93 x 0,56 μ. Δωρεά των υιών Θ. Ζουμπουλάκη στη μνήμη του πατέρα τους. Αριθ. Εύρ. 7052 (Πί ν. 5 α).

4) Ἐπιτάφιος ἀπὸ σταχτί ὕψωμα κεντημένος μὲ μετάξι, μὲ χρυσὸ καὶ ἀσημένιο σύρμα. Κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση ἡ ἐπιγραφή: *ῬΟ Εἰσχήμων Ἰωσήφ ἀπὸ τοῦ ξύλου καθελὼν καὶ ἡ χρονολογία ἔτους Α Χ Ο Β, διὰ συνδρομῆς Μανόλι.* Διαστ. 1.13 x 1.15 μ. Δωρεὰ οἰκογενείας Ζαρίφη. Ἀριθ. Εἰδρ. 7047.

5) Τέσσερα ἐπιτραχήλια. Δωρεὰ οἰκογενείας Ζαρίφη. Ἀριθ. Εἰδρ. 7048 - 7051.

γ) Ἀπὸ ἀγορὰ

6) Εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὸ Χριστό, καθισμένης σὲ θρόνο μὲ ἡμικυκλικὸ ἐρεισίνωτο. Τέχνης τυπικῆς ἐργαστηρίου τοῦ Ἀγίου Ὁρους, γύρω στὸ 1700, ποὺ μιμεῖται πρότυπα τοῦ 14ου αἰ. Διαστ. 0,70 x 0,48 μ. Ἀριθ. Εἰδρ. 7055 (Π ί ν. 5 β).

7) Πενήντα ἀνθίβοια 17ου - 19ου αἰώνα, προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἴδιο Κερκυραϊκὸ ἐργαστήριον μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἀγοράστηκαν τὸ 1963 (Βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικὰ Β1, σ. 9). Ἀριθ. Εἰδρ. 7058 - 7107.

8) Μήτρα γιὰ μετάλλινα μικροτεχνήματα. Διαστ. 0,10 x 0,15 μ. Προέρχεται ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀλιόνα Πατρῶν, Ἀριθ. Εἰδρ. 7054.

Γ' Ἐπανεκθέση Μουσείου

Ὅταν ἡ Βυζαντινὴ Ἐκθεση ἐκλεισε, τὸ Μουσεῖο μπόρεσε νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν ἐκθεση ἀντικειμένων μικροτεχνίας τοῦ Μουσείου στὴν Β' αἴθουσα τοῦ ὁρόφου χρησιμοποιοῦντας τὶς νέες προθῆκες, μὲ τὴν πείρα ποὺ εἶχε ἀποκτηθῇ ἀπὸ νέες λύσεις στὸν τρόπο παρουσιάσεως, δοκιμασμένους στὸ μέγαρο τοῦ Ζαπτείου. Τὴν ἐπιμέλεια τῆς νέας ἐκθέσεως εἶχε ἡ Ἐπιμελήτρια τοῦ Μουσείου κ. Α. Χατζηνικολάου μὲ βοηθὸ τὴν δ. Ἐλ. Κουνουπιώτου καὶ τὸν καλλιτέχνη τοῦ Μουσείου κ. Ἐ. Νουκάκη. Δυστυχῶς ἡ ξαφνικὴ ἀφαίρεσις οἰκήματος τοῦ Μουσείου γιὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάσταση τῶν γραφείων τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ὑποχρέωσε τὴ διεύθυνση νὰ χρησιμοποιοῦσιν δύο αἴθουσες γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ ἔτσι νὰ ἀναβάλῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματος ἐπανεκθέσεως καὶ στὶς πτέρυγες τοῦ Μουσείου.

Δ' Κεντρικὸ Ἐργαστήριον

Ἡ συγκέντρωση ἀπὸ διάφορες περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ἔργων τέχνης, εἰκόνων καὶ τοιχογραφίων, γιὰ τὴν Ἐκθεση Βυζαντινῆς Τέχνης ποὺ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ συντήρησιν ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν γιὰ τὴν συστηματικότερη ὀργάνωσιν, τὸν ἐξοπλισμὸν, καθὼς καὶ τὴν πληρέστερη ἐγκατάστασιν τοῦ Ἐργαστηρίου. Οἱ ἐργασίες ποὺ ἐγίναν εἶχαν βασικὸ σκοπὸ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν ἀριότερη ἐμ-

φάνισιν τῶν ἑλληνικῶν ἐκθεμάτων ἀπὸ ἀποψη συντήρησης, παράλληλα ὅμως ἡ ἐργαστηριακὴ ἐρευνὰ ἀνακάλυψε σὲ ἀρκετὰς εἰκόνες παλιότερα στρώματα ζωγραφικῆς καὶ ἐπιγραφῆς, καὶ ἔτσι ἀποκαλύφθηκαν σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἐντελὼς ἄγνωστα πρὶν ἔργα. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐργασιῶν γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν εἶχαν οἱ συντηρητὲς τῆς Ὑπηρεσίας κκ. Τ. Μαργαριτῶφ καὶ Σ. Μπαλτογιάννης, βοηθοῦμενοι ἀπὸ πολυάριθμα συνεργεῖα, ποὺ ἀποτέλεσαν τὸν ἐμπειρὸ πυρῆνα τεχνικοῦ προσωπικοῦ γιὰ τὶς μεταγενέστερες ἐργασίες συντήρησης στὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς χώρας. Τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνην εἶχεν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Μουσείου.

Ἀπὸ τὰ πενήντα πέντε (55) ἔργα ποὺ ἀπασχόλησαν τὸ Ἐργαστήριον, ἀναφέρομε μερικὰ ἀπὸ ὅσα παρουσίασαν κατὰ τὴ συντήρησιν ἐνδιαφέροντα προβλήματα ἢ ἀποδείχθηκαν ἐξαιρετικῆς σημασίας καλλιτεχνήματα.

1. Τμήματα τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὴν Ἀγία Φωτεινὴ Βεροῖας, 15ου αἰ.

Οἱ τοιχογραφίες εἶχαν ἀποτειχισθῇ προπολεμικὰ ἀπὸ ἐτοιμόρροπὴ ἐκκλησία καὶ ἦταν στερεωμένες μαζὶ μὲ τὸ κονίαμα σὲ στῶμα γύψου πάχους 10 ἐκ. σύμφωνα μὲ τὸν παλαιὸν τρόπο ἀποτειχίσεως. Ἀφαιρέθηκε ὁ γῦψος, ὑλικοῦ ὑγροσκοπικὸ, ὥστε τὸ συνολικὸ πάχος τῆς τοιχογραφίας νὰ περιορισθῇ σὲ στῶμα 3 - 4 χιλ. καὶ αὐτὸ τοποθετήθηκε, ἐνισχυμένο μὲ εἰδικὸ νέο κονίαμα, σὲ ἐλαφρὸ πλαίσιο ἀπὸ ἀνοξείδωτο μέταλλο. Ἐγίνε καθαρισμὸς ἀπὸ παλαιὰ βερνίκια. Συντηρητὴς ὁ κ. Τ. Μαργαριτῶφ. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 157, 158, πίν. 6 α - β, 7 α - β.

2. Ψηφιδωτὴ εἰκόνα «Ἄκρα Ταπεινώσεως» ἀπὸ τὴ Μονὴ Τατάνας, ἀρχῶν 14ου αἰώνα.

Οἱ πολὺ λεπτὲς ψηφίδες εἶχαν πέσει κατὰ μῆκος κατακόρυφης ρωγμῆς τοῦ ξύλου καὶ σχεδὸν στὸ σύνολό τους εἶχαν ἀποκολληθῇ ἀπὸ τὴν προετοιμασία, ἡ ὁποία σὲ ὁρισμένα τμήματα παρουσίαζε ἀνασηκώματα. Ὁλόκληρὴ ἡ ἐπιφάνεια ἦταν σκεπασμένη ἀπὸ λιπαρὲς οὐσίες, κάπνιες κ.λ.π. Τὸ πλαίσιο εἶχε καλυφθῇ ἀπὸ κακότεχνα φύλλα ἀσήμι νεώτερης ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα καὶ ἀφαιρέθηκαν. Ἡ στερέωσις τῶν ψηφίδων ἐγίνε μὲ διάλυση κηρομάστιχου καὶ μὲ βοήθεια λάμπας ὑπερῶν ἁκτίνων σὲ θερμοκρασίαν 35° C. Ἀφοῦ ἐγίναν οἱ ἀναγκαῖες ξυλουργικὰς ἐργασίες (συγκόλλησις τῆς ρωγμῆς καὶ συμπλήρωσις τῶν κενῶν μὲ ξύλο balsam), καθαρίσθηκαν οἱ ψηφίδες μία μία, παρὰ τὴν ἐλάχιστη ἐπιφάνειά τους. Συντηρητὴς ὁ κ. Σ. Μπαλτογιάννης. Κατάλογος

«Βυζαντινή Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή» ἀριθ. 167 καὶ ἀπεικόνιση. Πρβλ. Μ. Chatzidakis εἰς Κ. Weitzmann, Μ. Chatzidakis, Κ. Miatev, Sv. Radojčić, *Frühe Ikonen*, Βιέννη-Μόναχο 1965, σ. XXVII καὶ LXXXIII, πίν. 48.

3. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, τέχνη ἐποχῆς Σταυροφύλων, 12ου - 13ου αἰώνα, ἀπὸ τὸ ναὸ Νεκροταφείου Θεσσαλονίκης.

Τὸ ἐπάνω δεξιὸ μέρος τοῦ ξύλου εἶχε ἀποκοπῆ. Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν στερέωση τοῦ ξύλου καθαρίστηκε ἡ εἰκόνα, μὲ τὴ βοήθεια μικροστερεοσκοπίου, ἀπὸ τὸ λεπτὸ στρώμα τῶν ὀξειδωμένων βερνικίων ποὺ εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ παλαιότερο καθαρισμό, μὲ ἀποτελέσματα νὰ ἀποκαλυφθῇ μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Συντηρητὴς ὁ κ. Σ. Μπαλτογιάννης. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή», ἀριθ. 714.

4. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα: α) Σταύρωσις, β) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, 13ου αἰώνα, ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου.

Σὲ παλαιότερο καθαρισμό εἶχαν ἀφαιρεθῇ τὰ βερνίκια, ἀλλὰ εἶχε ἀπομείνει ἓνα λεπτό, πολὺ σκληρὸ στρώμα. Ἀπὸ τὸν ἀσημένιο κάμπο ἔμειναν ἐλάχιστα ἴχνη. Στερεώθηκε τὸ χρῶμα καὶ ἐγίνε ὁ καθαρισμὸς μὲ τὴ βοήθεια μικροστερεοσκοπίου.

Συντηρητὴς: οἱ κ. Σ. Μπαλτογιάννης καὶ ἡ κ. Φ. Κалаμάρα. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή», ἀριθ. 190. Πρβλ. Μ. Chatzidakis εἰς Κ. Weitzmann, Μ. Chatzidakis, Κ. Miatev, Sv. Radojčić, *Frühe Ikonen*, Βιέννη-Μόναχο 1965, σ. XXXVI καὶ LXXXIII, πίν. 47.

5) Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα: α) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια 14ου αἰώνα. β) Ἀγ. Νικόλαος. Ἀπὸ τὴ Συλλογὴ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου Ρόδου.

Ἔγιναν προσωρινὲς ἐργασίες συντήρησης τοῦ σαρακοφαγμένου ξύλου μὲ συνθετικὴ ρητίνη. Ἀφαιρέθηκαν στὴν α' ὄψη τὰ ὀξειδωμένα βερνίκια, κερία, ἐπιζωγραφήσεις καὶ ἐγίνε πολὺ περιορισμένη γραμμικὴ συμπλήρωση.

Στὴν β' ὄψη ἡ παράσταση τοῦ Ἀγ. Νικολάου ἦταν ἐπιζωγραφημένη κατὰ τόπους, ἐπαναλαμβάνοντας πιστὰ στὸ σχέδιο τὸ ἀρχικὸ πρότυπο. Ἀφαιρέθηκαν προσεκτικὰ ὅλες οἱ ἐπιζωγραφήσεις καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ Ἀγ. Νικολάου, σύγχρονη μὲ τὴν Παναγία. Μὲ τίς ἐργασίες αὐτὲς ἡ τέχνη τῶν εἰκόνων τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων πλουτίστηκε μὲ ἓνα ἐξαιρετὸ ἔργο.

Συντηρητὲς οἱ κκ. Τ. Μαργαριτῶφ καὶ Στ. Πα-

παγεωργίου. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή», ἀριθ. 216 (Πί ν. 8 α - β, 9 α - β, 10 α - β). Πρβλ. Μ. Ἀχειμάστου, Ἀμφιπρόσωπες εἰκόνες τῆς Ρόδου. Ἡ εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας καὶ τοῦ Ἀγίου Νικολάου. ΑΔ 21 (1966): μέρος Α' Μελέται, σ. 62 - 83, πίν. 31 - 36, Παρένθ. πίν. Α - Β.

6. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα: α) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια 13ου - 14ου αἰώνα, β) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια 16ου αἰώνα. Ἀπὸ τὸ ναὸ Προφήτου Ἡλιοῦ Βεροίας.

Στὴν α' ὄψη διαπιστώθηκε ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ παχὺ μαῦρο στρώμα (ὀξειδωμένο βερνίκι, λινόλαδο, κάπνια καὶ σκόνη, ψημένα σὲ ὑψηλὴ θερμοκρασία ἀπὸ πιθανὴ πυρκαϊά), ὑπῆρχε καλὰ διατηρημένη ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια. Ὁ καθαρισμὸς ἐξαιρετικὰ δύσκολος, ἐγίνε μὲ τὴ βοήθεια μικροστερεοσκοπίου μὲ νυστέρι καὶ χρησιμοποιήθηκε μείγμα διαλυτικὸ μόνο γιὰ νὰ μαλακώσῃ τὴν ἐπιφάνεια τῶν βερνικίων, ποὺ μὲ τὴν ὑψηλὴ θερμοκρασία εἶχαν ἀποκτήσει σμαλτώδη ὕφή.

Ἀποκαλύφθηκε Παναγία Ὁδηγήτρια ἐξαιρετικῆς τέχνης, 13ου - 14ου αἰώνα, ἀρκετὰ καλὰ διατηρημένη. Στὴν β' ὄψη συγκρατήθηκαν τὰ ἀνασηκωμένα τμήματα καὶ ἀφαιρέθηκαν τὰ ὀξειδωμένα βερνίκια.

Συντηρητὴς ὁ κ. Τ. Μαργαριτῶφ. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή», ἀριθ. 221 (Πί ν. 11 α - β, 12 α - β).

7. Εἰκονίδιο μὲ παράσταση Χριστοῦ, Παναγίας, Προδρόμου, 14ου αἰώνα, ἐνθετο σὲ μεγάλῃ ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα 15ου αἰώνα. α) Χριστὸς μετὰ τὸ ἀρχαγγέλου, Ἀπόστολοι, Στρατιωτικοὶ ἄγιοι, β) Σταύρωσις. Ἀπὸ τὴ Μονὴ Βλατάδων Θεσσαλονίκης.

Στερεώθηκαν τὰ ἀνασηκωμένα τμήματα ζωγραφικῆς καὶ ἐγίνε μὲ τὴ βοήθεια μικροστερεοσκοπίου ἐλαφρότατος, μερικὸς καθαρισμὸς τῶν ὀξειδώσεων. Ἀφαιρέθηκαν οἱ ἐπιζωγραφήσεις ποὺ κάλυπταν σὲ πολλὰ σημεία τίς ἐπιγραφές (Πί ν. 13 β, 14 β).

Ἡ εἰκόνα παρουσίαζε σημαντικὲς φθορές: λείπει τὸ ἐπάνω μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ μένει ἀκάλυπτο τὸ ξύλο, ποὺ διέτρεχαν δύο κατακόρυφες ρωγμές.

Ἡ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια παρουσίαζε ἀνασηκώματα καὶ ἐπιζωγραφήσεις, ἐνῶ ὁ κάμπος ἦταν σκεπασμένος ἀπὸ παχὺ στρώμα κιτρινισμένων βερνικίων καὶ κάπνιας. Στερεώθηκε τὸ στρώμα, καὶ τὸ ξύλο ἀποκαταστάθηκε στὴν ἀρχικὴ του θέση. Καθαρίστηκε μὲ κατάλληλα διαλυτικὰ ὁ ἀσημένιος κάμπος ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα βερνίκια, ὥστε νὰ ξαναπαρῇ ἡ εἰκόνα τὴν ἀρχικὴ τῆς μορφή,

διατηρώντας τὸ πρῶτο βερνίκι (Πίν. 13 α - β, 14 α - β).

Συντηρητὲς ὁ κ. Τ. Μαργαριτῶφ καὶ ἡ κ. Φ. Καλαμάρα. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 199 καὶ ἀπεικόνιση, ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία.

8. *Ἁγία Παρασκευή, 14ου αἰώνα. Ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Κύπρου.*

Παρουσίαζε φθορὰς, κυρίως στὸ πρασινωπὸ ἔνδυμα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ποὺ ὀφείλονταν σὲ παλαιότερη προσπάθεια καθαρισμοῦ: σὲ ὁρισμένα μέρη τὸ διαλυτικὸ εἶχε φθεῖρει τὸ χρῶμα, ἐνῶ ἄλλα τμήματα εἶχαν μείνει ἀκαθάριστα ἀπὸ τὰ βερνίκια, τίς κάπνιες κ.λ.π. Στερεώθηκε τὸ χρῶμα καὶ καθαρίστηκε ἡ εἰκόνα, τοπικά, γιὰ νὰ ἐλαττωθοῦν οἱ κηλίδες αὐτὲς χωρὶς νὰ θιγοῦν τὰ μέρη, ποὺ ἦταν ὑπερβολικὰ καθαρισμένα, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια νὰ ἀποκτήσῃ κάποια ὁμοιομορφία.

Συντηρητὲς ὁ κ. Σ. Μπαλτογιάννης καὶ ἡ κ. Φ. Καλαμάρα. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 248.

9. *Χριστὸς, Ἀρχάγγελοι καὶ ὁδηγέες. 1356. Ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Κύπρου.*

Στερεώθηκε τὸ σαρακοφαγώμενο ξύλο καὶ ἡ ἀνασηκωμένη ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια. Ἐγίνε ἐπιμετρησὶς τῆς ἀρχικῆς τοῦς θέσης τῶν μετακινημένων τμημάτων τῆς ζωγραφικῆς καὶ καθαρισμὸς τῆς εἰκόνας ἀπὸ τὰ βερνίκια καὶ τίς λιπαρὲς οὐσίες.

Συντηρητὲς οἱ κκ. Στ. Μπαλτογιάννης καὶ Στ. Παπαγεωργίου. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 207. Πρβλ. Μ. Chatzidakis εἰς Κ. Weitzmann, Μ. Chatzidakis, Κ. Miaten, Sv. Radojčić, Frühe Ikonen, Βιέννη - Μόναχο 1965, σ. XXXI καὶ LXXXIV, πίν. 70.

10. *Ἅγιος Γεώργιος 14ου αἰώνα. Ἀπὸ τὴν Πατριὰν Τραπεζιτὴν Αἰγίου.*

Ἀφαιρέθηκαν τὰ ξένα κομμάτια ξύλου, ποὺ εἶχαν προστεθῇ στὸ ἐπάνω δεξιὸ τμήμα τῆς εἰκόνας καὶ ἀντικαταστάθηκαν μὲ νέα πολὺ μικρά, ὥστε νὰ ἐξουδετερωθοῦν ἐπενέργειες ἀπὸ τὴ φυσικὴ δράση τοῦ ξύλου. Ἀκόμη ἀφαιρέθηκαν οἱ ἀναμφισβήτητες ἐπιζωγραφῆσεις καὶ τὰ καρφία. Σὲ πολλὰ μέρη ἐγίνε γραμμικὴ συμπλήρωση.

Συντηρητὲς οἱ κκ. Στ. Μπαλτογιάννης - Ν. Κάϊλας, Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 238 καὶ ἀπεικόνιση. Πρβλ. Μ. Chatzidakis εἰς Κ. Weitzmann, Μ. Chatzidakis, Κ. Miaten, Sv. Radojčić, Frühe Ikonen, Βιέννη - Μόναχο 1965, σ. XXX καὶ LXXXV, πίν. 74 - 75

καὶ Μ. Chatzidakis - Α. Grabar, *La Peinture Byzantine et du Haut Moyen - Age*, Παρίσι 1965, εἰκ. 66.

11. *Θεοτόκος Ὁδηγήτρια 15ου αἰώνα. Ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Χριστοῦ Πάτμου.*

Δυσκολίες παρουσίαζε ἡ ἀφαίρεση τῶν ἀσημένιων φωτοστεφάνων. Στὴν κάτω πλευρὰ τοῦ πλαισίου φάνηκαν μὲ τὸν καθαρισμὸ ἰχνη ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς.

Συντηρητὴς ὁ κ. Στ. Μπαλτογιάννης. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 217.

12. *Χριστὸς Παντοκράτωρ 15ου αἰώνα. Ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Χριστοῦ Πάτμου.*

Ὁλόκληρη ἡ παράσταση ἦταν σκεπασμένη ἀπὸ στρώμα βερνικιοῦ μὲ κάπνιες, κεριά, λάδια κ.λ.π. Ὁ φωτοστεφάνος εἶχε καλυφθῇ ἀπὸ ἀσημένιο σφυρήλατο ἔλασμα νεώτερης ἐποχῆς. Ἡ ἀφαίρεσή του ἀποκάλυψε σημαντικὰς φθορὰς στὴ ζωγραφημένη ἐπιφάνεια ἀπὸ τὰ καρφία κ.λ.π. Ἐπίσης εἶχαν χαθῇ τὰ ἰχνη τοῦ ἀρχικοῦ φωτοστεφάνου. Μὲ κατάλληλο καθαρισμὸ (διαφορὰ βανιλοῦ καθαρισμοῦ μεταξὺ φωτοστεφάνου καὶ κάμπου) ἐγίνε ἡ διάκριση τοῦ ἀρχικοῦ φωτοστεφάνου, χωρὶς νὰ τονισθῇ μὲ ζωγραφικὴ ἐπέμβαση. Δοκιμὴ καθαρισμοῦ στὴν κάτω πλευρὰ τοῦ πλαισίου ἀποκάλυψε ἰχνη ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς.

Συντηρητὴς ὁ κ. Στ. Μπαλτογιάννης. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 203.

13. *Ἄκρα Ταπεινώσις τοῦ 16ου αἰώνα. Ἀπὸ τὴν Μονὴν Ζωοδόχου Πηγῆς Πάτμου.*

Ἡ εἰκόνα ἦταν χωρισμένη κατακόρυφα σὲ τρία κομμάτια καὶ τὸ ξύλο εἶχε κυρτωθῇ ἀπὸ τίς κλιματικὰς ἐπιδράσεις. Ἀποκαταστάθηκε ἡ ἐνότητά της καὶ συγχρόνως διατηρήθηκε ἡ ἐλαφρὰ καμπύλη μορφή τοῦ ξύλου. Στερεώθηκαν τὰ χρώματα καὶ ἐγίνε καθαρισμός.

Συντηρητὲς οἱ κκ. Στ. Μπαλτογιάννης καὶ Ν. Κάϊλας. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 213.

Ε' Ἔργασίες ἐκτὸς τοῦ ἐργαστηρίου

Ὁ συντηρητὴς τῆς Ὑπηρεσίας κ. Φώτης Ζαχαρίου εἶχε ἐργασθῇ παράλληλα στὴ Μονὴ Παντοκράτορος Ἀγ. Ὅρους, στὰ Μετέωρα καὶ στὴν Πάτμο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν 35 συνολικὰ εἰκόνων τῶν ἱερῶν αὐτῶν Μονῶν, ποὺ παρουσιάστηκαν στὴν ἔκθεση. Ἡ πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τίς ἐργασίες αὐτὲς ἐγίνε στὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγ. Ἰακώβου στὴν Πάτμο. Κάτω ἀπὸ κακότεχνες ἐπι-

ζωγραφίες τοῦ 17ου αἰώνα ἀποκαλύφθηκε μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες εἰκόνες τοῦ 13ου αἰώνα. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 235 (Πί ν. 15 α - β). Πρβλ. Μ. Chatzidakis, εἰς Κ. Weitzmann, Μ. Chatzidakis, Κ. Miatev, Sv. Radojčić, Frühe Ikonen, Βιέννη - Μόναχο 1965 σ. XXVI καὶ LXXXIII, πίν. 39.

Ἐπίσης στερεώθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ πόρτα τῆς Μονῆς Ἐλασσόνοιο. Κατάλογος «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ», ἀριθ. 127.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

*

ΕΚΘΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 1964

Ἀπὸ τὴν 1η Ἀπριλίου ἕως τὶς 15 Ἰουνίου 1964 ὁργανώθηκε στὸ Ζάππειο Ἐκθεση Βυζαντινῆς Τέχνης μετὰ τὸν τίτλο «Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκὴ». Ἦταν ἡ ἑνατὴ στὴ σειρά τῶν ἐκθέσεων τέχνης, ποὺ ὁργανώνονται κάθε ἓνα ἢ δύο χρόνια ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς πρωτεύουσες, καὶ ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Κυβέρνηση μετὰ συνεργασία τῶν Ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν καὶ Προεδρίας, διὰ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεων. Ἡ σημασία ποὺ θέλησαν νὰ προσδώσουν οἱ ὁργανωτὲς στὴν Ἐκθεση μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ, ὅταν σημειωθῇ ὅτι παρουσιάστηκαν σ' αὐτὴν περὶ τὰ 700 ἔργα τέχνης προερχόμενα ἀπὸ 18 χώρες: ἀπὸ αὐτὰ τὰ 368 συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἀπώτερη μορφωτικὴ ἐπιδίωξη ἦταν νὰ παρουσιάσῃ τὴν πλαστικὴ ἔκφραση τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐπιλογή τῶν ἐκθεμάτων καὶ ὁ τρόπος ποὺ παρουσιάστηκαν ἔτειναν νὰ φανερώσουν, μετὰ τὸ σαφέστερο δυνατόν τρόπο, ὅτι ἡ βυζαντινὴ τέχνη, ποὺ ἀναπτύχθηκε, μετὰ κέντρο τὴν Κωνσταντινούπολη, μέσα ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου παρέμεινε ἀναμφισβήτητα τέχνη ἑλληνικὴ, αἰσθητικὰ αὐτάρκης, ὅσο καὶ ἂν ἔχη δανειστῇ πολλὰ τεχνολογικὰ καὶ εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ ἐμπειρία τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν. Ἀκόμη ὅτι ἦταν τέτοια ἡ δύναμις ἐπιβολῆς τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴ διαμόρφωση τῆς τέχνης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ κοινὴ καλλιτεχνικὴ γλώσσα γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους λαοὺς τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ρωσίας. Γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν, ὁ κύριος ὄγκος τῶν ἐκθεμάτων διαλέχθηκε ν' ἀνήκῃ στὶς καθ' αὐτὸ βυζαντινὲς πε-

ριόδους τέχνης — ἀπὸ τὸν 7ο αἰώνα καὶ ἔπειτα — σὲ ἀντίθεση μετὰ τὶς προηγούμενες Βυζαντινὲς Ἐκθέσεις (Παρίσι 1931 καὶ Ἐδιμβούργο 1958) ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρωνόταν κυρίως στὴ λεγόμενη Ὑστερὴ Ἀρχαιότητα (3ος - 7ος αἰ.). Ἡ Ἐκθεση τῶν Ἀθηνῶν ἀντιμετώπισε μετὰ τρόπο ριζικὰ σημαντικὰ προβλήματα τεχνικῆς, ὁργανωτικῆς καὶ παιδευτικῆς τάξης. Ἐδωσε, τελικὰ, τὸ μέτρο τῆς δυνατότητας νὰ ὁργανωθῇ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωση διεθνοῦς ἐπιπέδου σ' ἓναν τόπο ποὺ ἡ σχετικὴ πείρα παραμένει πολὺ φτωχὴ.

Ἐπιλογή τῶν ἐκθεμάτων

Ἡ ἐπιλογή τῶν ἐκθεμάτων ἔγινε ὕστερα ἀπὸ προεργασία δύο ἐτῶν ὁμάδας Ἑλλήνων βυζαντινολόγων μετὰ τὴ συνεργασία Ἐπιτροπῆς Διεθνῶν Ἐμπειρογνομῶνων ποὺ συνήλθε δύο φορές σὲ «συσκέψεις ἐργασίας» (Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1962 καὶ 1963). Τὸ σύνολο τῶν ἔργων ποὺ εἶχαν τελικὰ προκριθῇ, θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἰδανικὸ Βυζαντινὸ Μομεῖο, ὅπως τὸ θέλησε ἡ κοινὴ πείρα Διεθνῶν Ἐμπειρογνομῶνων καὶ Ἑλλήνων ὁργανωτῶν, ἀλλὰ ἡ Ἐκθεση, ὅπως πραγματοποιήθηκε, παρὰ τὶς αὐτονόητες δυσκολίες, ἀρνήσεις, ἀδυναμίες κ.λ.π., ἐπλησίασε ὡς ἓνα βαθμὸ, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς προσπάθειες, αὐτὸ τὸ ἰδανικόν. Σ' αὐτὸ συνετέλεσε ἡ πρόθυμη συνεργασία κυβερνητικῶν καὶ διοικητικῶν στελεχῶν τῶν χωρῶν ποὺ ἔλαβαν μέρος, καθὼς καὶ ἡ καλόβουλη συνδρομὴ Μουσείων καὶ Συλλογῶν. Σημειώνομε ἰδιαίτερα τὴν ἐνδύτατη συμπαράστασιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Ὁρθόδοξου Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ Βατικανοῦ, ποὺ ἔπαιρνε μέρος γιὰ πρώτη φορὰ σὲ Ἐκθεση τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

Τὸ Ἅγιον Ὅρος, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἐξαίρεση, τῆς ἱ. Μονῆς Παντοκράτορος, δὲν θέλησε νὰ λάβῃ μέρος σὲ μιὰ Ἐκθεση ποὺ γινόταν γιὰ τὴ δόξα τοῦ Βυζαντίου. Αἰσθητὴ ὑπῆρξε ἡ ἀπουσία μιᾶς μεγάλης χώρας μετὰ ὀρθόδοξην παράδοσιν, ὅπως ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση, καθὼς καὶ ἡ ἀποχή, γιὰ λόγους πολιτικούς, τῆς Τουρκίας ποὺ σήμερα κυριαρχεῖ στὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ γεωγραφικοῦ χώρου, καί, τέλος, ἀριθμοῦ ἀμερικανικῶν Μουσείων.

Ὅταν κανεὶς ξέρῃ μετὰ πόση δικαιολογημένη δυσκολία ἀποχωρίζονται τὰ Μομεῖα τοὺς θησαυροὺς τοὺς καί, εἰδικότερα, ὀρισμένους κατηγορίες ἔργων μετὰ ἰδιαίτερη εὐπάθεια, μπορεῖ νὰ θεωρήσῃ σημαντικό ἐπίτευγμα τὴ συγκέντρωσιν, γιὰ πρώτη φορὰ, μιᾶς ἐπιλογῆς ἀπὸ 73 ἑλεφαντοστῶν, ἀνάμεσα στὰ ὅποια μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐκλεκτότερα τοῦ 10ου αἰώνα, ὅπως τὸ τρίπτυχο Harbaville, τὸ τρί-

πτυχο με τὴ Σταύρωση τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ἡ Παναγία τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Μουσείου τῆς Οὐτρέχτης καθὼς καὶ ἡ Παναγία μετὰ τοὺς ἁγίους τοῦ Dumbarton Oaks.

Μόνον σὰν ἐκδήλωση ἐμπιστοσύνης μπορεῖ νὰ χαρακτηριστῇ ὅτι ἐγίνε δυνατό νὰ παρουσιαστοῦν ἔργα τέτοιας ποιότητος, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν κατὰ τὸν καλῦτερον τρόπο τὴ μητροπολιτικὴ τέχνη στὴν ἀκαδημαϊκὴ τῆς τελειότητα καὶ σὲ μιὰ στιγμὴ ἀνανέωσης τῆς ἀγάπης γιὰ τὴν ἀρχαῖότητα.

Ἡ γλυπτικὴ σὲ μεγάλο μέγεθος, ποὺ ἄρχιζε ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα καὶ τέλειωσε στὰ γλυπτὰ τοῦ Μυστρά, παρουσίασε μιὰ συγκεκριμένη καὶ ὡς ἓνα σημεῖο ἀπροσδόκητη μορφή, στὸν κλάδο αὐτὸ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ποὺ θεωρήθηκε συχνὰ παραγκωνισμένος.

Ἡ παράλληλη τοποθέτηση μερικῶν ἐξαίρετων δειγμάτων, ὅπως ἡ Δεομένη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Βάπτιση τῆς Rouen, φανέρωσαν μιὰ ἔντονη ἐλληνιστικὴ ροπὴ, ἀνάλογη μετὰ αὐτὴ ποὺ ἐξέφραζε ἡ ἐκλεκτὴ ομάδα τῶν ἐλεφαντοστῶν, ἐνῶ ἄλλα γλυπτὰ ἔδιναν ζωντανὴ τὴν εἰκόνα λαϊκότερων πλαστικῶν ἀντιλήψεων.

Ἐπίσης περισσότερα ἀπὸ 100 εἰκονογραφημένα χειρόγραφα ἔδιναν μιὰ πλήρη εἰκόνα τῶν ἐκδηλώσεων τῆς λεπτεισθητικῆς τέχνης τῆς μικρογραφίας. Μετὰ τὴν εὐκαιρίαν προβλήθηκαν τὰ πολὺ λίγο γνωστὰ ἀλλὰ λαμπρὰ ἀθηναῖκα χειρόγραφα καὶ παρουσιάστηκαν ἄλλα ποὺ δὲν τὰ βλέπει κανεὶς συχνά, ὅπως ὁ Σολομῶν τῆς Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοπεγχάγης, ὁ Παρισινὸς 64, τὰ Κυνηγετικά τοῦ Ὀπτιανοῦ τῆς Μαρκιανῆς, οἱ Ὀμιλίαι τοῦ Γρηγορίου τῶν Ἱεροσολύμων, τὰ χειρόγραφα τῆς Πάτμου, τὸ περίφημο Ψαλτήριον 61 τῆς Μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἀθῶ κ.ἄ. Ἀξιόλογη ἦταν καὶ ἡ παρουσίαση ὁμάδας χειρογράφων τοῦ 13ου αἰῶνα ποὺ ἀποτελοῦν, τελευταῖα, θέμα ἰδιαιτέρων ἐρευνῶν.

Τὸ τμήμα, στὸ ὁποῖο παρουσιάστηκαν τὰ περισσότερα ἄγνωστα ἢ πολὺ λίγο γνωστὰ μνημεῖα, ἦταν τὸ τμήμα τῶν φορητῶν εἰκόνων, ποὺ ἀριθμοῦσε περίπου 100 ἔργα. Π.χ. ἀπὸ τῆς 10 ψηφιδωτῆς εἰκόνες, ἡ Ἀκρα Ταπείνωση τῆς Μονῆς τῆς Τατάρνας τοῦ 14ου αἰῶνα ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀπὸ τὴ μικρὴ πόλη τοῦ Sassoferatto εἶχε παραμείνει σχεδὸν ἀπρόσιτος. Ἀκόμη ἄλλες, ὅπως οἱ εἰκόνες ἀπὸ τὰ Μετέωρα, ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀπὸ τὴν Πάτμο, οἱ ἀμφιπρόσωποι ἀπὸ τὴν Ρόδο, ἀπὸ τὴν Μυτιλήνη, ἀπὸ τὴν Μονὴ Παντοκράτορος καὶ πολλὰς ἄλλες εἰκόνες ἐξαίρετης τέχνης 13ου - 15ου αἰῶνα, παρουσιάστηκαν γιὰ πρώτη φορά.

Τὸ σύνολο τῶν εἰκόνων ὄχι μόνον πλούτισε σημαντικὰ τὴς γνώσεως μας γιὰ τὴ λατρευτικὴ αὐτὴ τέχνη τῶν Βυζαντινῶν, ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, ἀλλὰ ἀποκάλυψε, ἀκόμη καὶ στοὺς εἰδημονεστέρους, ὅτι ὁ κλάδος αὐτὸς τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἀποτελεῖ ἓνα οὐσιῶδες κεφάλαιο τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωγραφικῆς.

Ἰδιαίτερη προσοχὴ δόθηκε στὴ σχετικὰ πλούσια ἀντιπροσώπηση ἐκλεκτῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, ἀπὸ τῆς ὁποῖας πάλι οἱ περισσότερες ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστες, μετὰ τὴν πρόθεση νὰ προσεχθῇ καὶ ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινὸ καθὼς καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ κάπως ἡ σημασία τους κοντὰ στοὺς ξένους προπάντων εἰδικούς. Ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα σχόλια τῶν ἀρμοδιότερων, ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν στάθηκε μάταιη.

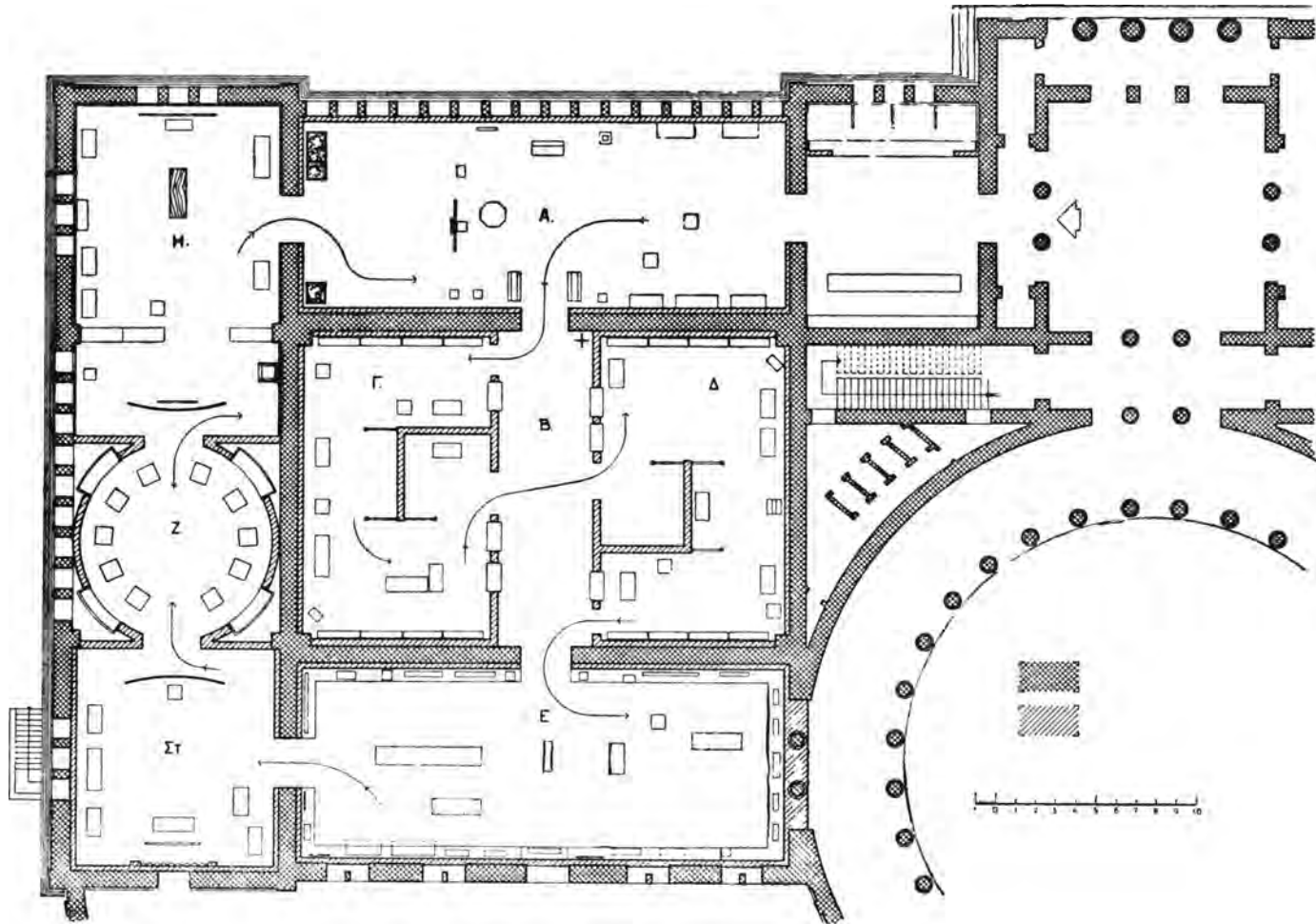
Ὁ σημαντικὸς κλάδος τῆς μικροτεχνίας, ὅπου οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ δείξουν, σὲ ἔργα χρήσιμα γιὰ τὴ λειτουργίαν καὶ τὴ λατρεία, τὴν δξύτατη ἐδαισθησία τους στὸ συνταίριασμα τῶν πολύτιμων ὕλικων καὶ τὴν ἀλάθητη αἴσθησις στὴ σχέση μορφῆς καὶ ὕλικου, ἀντιπροσωπεύθηκε μετὰ περισσότερα ἀπὸ 320 ἀντικείμενα. Ἀνάμεσα στὰ χρυσαφικά καὶ στὰ σμάλτα παρουσιάστηκαν μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα καὶ σπάνια, ὅπως ἡ μεγάλη Σταύρωση τῆς οἰκογενείας τῶν Wittelsbach, τὸ κάλυμμα εἰκόνας ἀπὸ τὸν Πανάγιον Τάφο Ἱεροσολύμων κ.ἄ.

Στὰ ἀσημικὰ ἐγίνε προσπάθεια νὰ ἀνασυσταθοῦν οἱ θησαυροὶ τῆς Κύπρου μετὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Μουσείων Λευκωσίας, Βρετανικοῦ καὶ Metropolitan. Ἡ ἀποχὴ, τὴν τελευταῖαν στιγμὴ, τοῦ ἀμερικανικοῦ Μουσείου ματαίωσε τὴν ὁλοκλήρωσις τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ. Ἀκόμη ἡ παρουσία τοῦ θησαυροῦ τῆς Μυτιλήνης, τοῦ συνήθως ἀπρόσιτου, ἀνανέωσε τὴ συνήθη εἰκόνα γιὰ τὴν κατηγορίαν αὐτὴ ἔργων τοῦ 7ου αἰῶνα. Μερικὰ ἄλλα ἔργα, ὅπως ὁ κἀδος τῆς Βιέννης καὶ ἡ φιάλη τοῦ Cleenveland, παρουσίαζαν κατὰ τὸν καθαρότερον τρόπο τὴ ζωντανὴν ἐπιβίωσις μυθολογικῶν θεμάτων μέσα στὸ Βυζάντιον.

Γιὰ συντομία δὲν ἀναφερόμαστε ἐδῶ στὶς ἄλλες κατηγορίαις ἐκθεμάτων, χρυσοκέντητα ἀμφια, κοσμήματα, νομίσματα, κεραμικὰ, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ ἀπαραίτητα συμπληρώματα γιὰ τὴν ὁλοκληρωμένη ἐκφραση τῆς ἐποχῆς.

Τρόπος Ἐκθέσεως

Γιὰ τὴν ἐγκατάστασις καὶ τὴν παρουσίασις τόσο μεγάλου ἀριθμοῦ καὶ ἐκλεκτῶν ἀλλὰ συχνὰ μικρῶν ἔργων, στοὺς ἀπρόσφορους καὶ ἀμετροὺς χώρους τοῦ Ζαπτείου Μεγάρου, ἀποφασίστηκε ἡ

Σχέδ. 1. Έκθεση Βυζαντινής Τέχνης. Ζάππειον. Κάτοψη χώρου Έκθέσεως. Αίθουσα Α': Γλυπτά. Αίθουσα Β': Χάλκινα, Ύφάσματα. Αίθουσες Γ' και Δ': Εικόνες, Χειρόγραφα, Έλεφαντοστά. Αίθουσα Ε': Τοιχογραφίες, Ψηφιδωτά, Γλυπτά. Αίθουσα Ζ': Ύφάσματα, Χειρόγραφα. Αίθουσα Ζ': Χρυσά, Σμάλτα, Άσημικά. Αίθουσα Η': Εικόνες, Χειρόγραφα, Κεραμικά. (Τά διά ρόμβου σημειούμενα δεικνύουν την ύπάρχουσαν κατάστασιν, τά διά πλαγίων γραμμών τās νέας κατασκευάς.)

ριζική αλλαγή και ή διαμόρφωση νέων χώρων μέσα στις αίθουσες της δεξιάς πτέρυγας του Ζαπείου (Σχ έ δ. 1) με χωρίσματα από έλαφρά ύλη και με χαμηλωμένες ψευδοροφές. Ακόμη κρίθηκε άπαραίτητο νά καλυφθούν όλοι οι τοίχοι με ύφασμα και νά επιχρισθ ή τ ό δάπεδο, όλα σέ χρωματικούς τόνους χαμηλούς. Η μελέτη γιά τ ό σύνολο τής έργασίας αὐτής καθώς και ή σχεδίαση τών νέων προθηκών όφείλεται στο ζωγράφο κ. Σπύρο Βασιλείου βοηθούμενο από τ ό νέο άρχιτέκτονα κ. Θ. Πατραμάνη. Γιά τήν ένότητα και τήν σταθερότητα τοῦ φωτισμοῦ, προκρίθηκε ή λύση — πού μπορούσε νά άποτελέση και μιá δοκιμή γιά όριστικότερες μουσειακές λύσεις — νά άποκλεισθ ή ό φυσικός φωτισμός και νά χρησιμποιηθ ή μόνο τεχνητός. Τή σχετική μελέτη τής έγκατάστασης, καθώς και τών νέων φωτιστικών σωμάτων έκαμε ό κ. Άγίς Καζάζης. Με τόν τρόπο αὐτό οι χώροι απέκτησαν μιá ήρεμη οικειότητα και τά εὔστροφα φωτιστικά σώματα βοηθοῦσαν στήν έξαρση τής άτομικής αξίας τοῦ κάθε άντικειμένου. Τέλος, οι νέες προθήκες είχαν ποικιλία στα μεγέθη βασισμένα όμως όλα σέ ένα βασικό τύπο 0,70 x 0,70 μ. και με τήν απλότητα τής μορφής και τήν κρυστάλλινη κάλυψη πρόσφεραν τά άντικείμενα με τή μεγαλύτερη δυνατή διακριτικότητα (Πί ν. 16 - 21).

Σημειώνουμε ακόμη, ότι ύγροποιητικά μηχανήματα τύπου Luftbefeuchtung Ludwigshafen κρατοῦσαν τήν κατάλληλη ύγρασία στις αίθουσες με τά εὔπαθ ή άντικείμενα.

Κατάλογος

Η ομάδα τών βυζαντινολόγων πού είχε αναλάβει τήν προετοιμασία τοῦ Καταλόγου φρόντισε νά δώση έγκαίρως ένα συγκροτημένο βιβλίο, χρησιμο όχι μόνο γιά τή σπουδή κάθε άντικειμένου μέσα στο χώρο τής Έκθεσης, αλλά και όργανο έρευνας, ένα συγχρονισμένο έγχειρίδιο βυζαντινής τέχνης, όπως χαρακτηρίσθηκε από πολλούς διεθνούς κύρους βυζαντινολόγους. Με τυπογραφικά φροντισμένη εμφάνιση και έγχρωμο έξώφυλλο έχει έξακόσιες περίπου σελίδες και εκατόν είκοσι έπτά πίνακες με φωτογραφίες γιά εκατόν τριάντα έννέα εκθέματα. Ο όγκώδης αὐτός κατάλογος περιλαμβάνει: τέσσερα γενικά εισαγωγικά κεφάλαια από εξέχοντες συγγραφείς: Α. Grabar, St. Runciman, O. Demus και Ά. Όρλάνδος, δώδεκα μικρότερα ειδικά κεφάλαια πού προτάσσονται στις αντίστοιχες έπί μέρους κατηγορίες τών βυζαντινών εκθεμάτων και παρουσιάζουν αναλυτικά τά τεχνικά και τεχνοτροπικά προβλήματα τους.

Συγγραφείς οι: S. Bettini, K. Weitzmann, Ά. Χατζηνικολάου, Μ. Χατζηδάκης, Ά. Ξυγγούπουλος, Μ. C. Ross, W. F. Volbach και D. Talbot Rice. Επίσης, περιγραφές τών εκθεμάτων με εικονογραφικές και τεχνοτροπικές παρατηρήσεις, πληροφορίες γιά τή μουσειακή ιστορία τών έργων και κατατοπιστική βιβλιογραφία. Ο κατάλογος κυκλοφόρησε σέ τρεις γλώσσες, ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά. Η ελληνική έκδοση — 2.000 αντίτυπα — έξαντλήθηκε πριν κλείση ή Έκθεση. Ο κατάλογος στη γαλλική γλώσσα βγήκε σέ δεύτερη έκδοση (1965). Η αγγλική έκδοση — 5.000 αντίτυπα — κοντεύει νά έξαντλήθ ή. Εκτός από τ ό μεγάλο κατάλογο έξεδόθη και ένας μικρός συνοπτικός όδηγός στην ελληνική — 4.000 αντίτυπα — πού τέλειωσε πριν ακόμη κλείση ή Έκθεση. Ο κ. Ν. Δετζώρτζης έπιμελήθηκε τή γλωσσική μορφή τοῦ ελληνικοῦ κειμένου. Τό Γαλλικό Ίνστιτούτο ανέλαβε τή μετάφραση στα γαλλικά, και ομάδα Άγγλων μεταφραστών υπό τόν κ. Brian de Jong στα αγγλικά.

Έκθεση άντιγράφων

Σέ μιá αίθουσα τοῦ Ζαπείου όργανώθηκε σύγχρονα Έκθεση Άντιγράφων Τοιχογραφιών και Ψηφιδωτών από βυζαντινά μνημεία τής Ελλάδος. Τά άντίγραφα έγιναν με καθαρό παιδευτικό σκοπό από συνεργεία καλλιτεχνών πού εργάστηκαν ειδικά γιά τήν Έκθεση. Σύμφωνα με τις αρχές πού τηρήθηκαν σέ όλες τις Έκθέσεις τοῦ Συμβουλίου τής Εὐρώπης, τά άντίγραφα παρουσιάστηκαν σέ έντελώς χωριστό χώρο.

Διαλέξεις

Στά πλαίσια τής Έκθεσης όργανώθηκε μιá σειρά έννέα διαλέξεων από διαπρεπείς βυζαντινολόγους. Τά κείμενα τών διαλέξεων, ούσιαστική προσφορά στην προαγωγή τής σπουδής τής βυζαντινής τέχνης, εκδίδονται σέ ειδικό εικονογραφημένο τόμο (1966) με τόν τίτλο: Βυζαντινή Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή, Διαλέξεις — Byzantine Art - an European Art, Lectures.

Όμιλητές ήταν οι καθηγητές: St. Runciman, Η βυζαντινή τέχνη όπως τήν είδε ή Δύση στο Μεσαίωνα, O. Demus, Βυζαντινές φορητές ψηφιδωτές εικόνες, Ά. Όρλάνδος, Αί τοιχογραφίες τής Ι. Μονής Θεολόγου Πάτμου, D. Talbot Rice, Οι σχέσεις Βυζαντινοῦ κόσμου και τής Μεγάλης Βρετανίας στο Μεσαίωνα, H. Buchthal, τ ό Βυζάντιο και τ ό Reichenau, F. W. Volbach, Οι βυζαντινές επιδράσεις στην Ίταλία και στη Γερμανία, Α. Grabar, Τά άριστουργήματα τής βυζαντινής ζωγραφικής στις μεγάλες βιβλιοθήκες τής

Ευρώπης, E. Kitzinger, 'Η Νορμανδική Σικελία ως πηγή βυζαντινών επιδράσεων στη ρωμανική τέχνη, K. Weitzmann, Τό κλασσικό στοιχείο σάν μέσο άτομικης έκφρασης τών Βυζαντινών.

Στους ειδικούς επιστήμονες που συγκεντρώθηκαν πολυάριθμοι από την Ευρώπη και την Αμερική ή 'Οργανωτική 'Επιτροπή έκαμε όλες τις δυνατές διευκολύνσεις: άδειες ελευθέρας εισόδου, άδεια μελέτης τών αντικειμένων έξω από τις προθήκες τους σε τακτές ώρες της ημέρας, πληροφορίες επιστημονικού περιεχομένου για τη διευκόλυνση της μελέτης τους, κ.ά.

Κίνηση επισκεπτών

Ο αριθμός τών εισιτηρίων εισόδου έφτασε σε 72.638. Σε 40.000 περίπου ανέρχεται ο αριθμός τών ελευθέρων εισόδων που περιλαμβάνει μαθητές, σχολές, αρχαιολόγους, ιστορικούς τέχνης, φοιτητές, εκπροσώπους τύπου κ.ά. Πρέπει να σημειωθεί με ικανοποίηση ή άθροα προσέλευση σε οργανωμένες ομάδες μαθητών Γυμνασίων και Δημοτικών σχολείων της Πρωτεύουσας και πολλών έπαρχιακών πόλεων.

Φωτογραφικό άρχειο - Έκδόσεις

Από τὰ μορφωτικά έπιτεύγματα που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια της Έκθεσης Βυζαντινής Τέχνης, πρέπει να τονιστή ιδιαίτερα ή όργάνωση φωτογραφικού άρχειου όλων σχεδόν τών αντικειμένων της Έκθεσης. Προβλέπεται ότι τούτο θά πλουτίζεται συνεχώς με την ειδική ένίσχυση του Συμβουλίου της Ευρώπης, ώστε να γίνη Διεθνές Άρχειο βυζαντινής τέχνης (Βλ. πιο πάνω σ. 11).

Έκτος από τόν κατάλογο, θά πραγματοποιηθούν προσεχώς μνημειώδεις εκδόσεις σε σχέση με την Έκθεση. Την πρώτη θέση θά έχη τó βιβλίο με φωτογραφίες του M. Hirmer και κείμενο τών Α. Ξυγγόπουλου και Μ. Χατζηδάκη.

Επίσης ό γαλλικός οίκος Editions d'art et d'histoire κυκλοφόρησε ειδική έκδοση με 24 διαφάνειες από την Έκθεση βυζαντινής τέχνης με εισαγωγικό κείμενο της καθηγ. S. De Nersessian.

Μερικά στοιχεία για την όργάνωση της Έκθεσης

Η Ένατη Έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης όργανώθηκε από την Έλληνική Κυβέρνηση (Ύπουργείον Έξωτερικών - Ύπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως, Ύπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως). Η προπαρασκευή της ανατέθηκε σε Έκτελεστική Έπιτροπή με Πρόεδρο τόν Καθηγητή Κ. Κιτσίκη, Γενικό Γραμματέα τόν Διευθυντή του Βυζαντινού Μουσείου και του Μουσείου Μπενάκη Μ. Χατζηδάκη και μέλη τούς:

Α. Ξυγγόπουλο, Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και άκαδημαϊκό, Μ. Καλλιγιά, Διευθυντή της Έθνικής Πινακοθήκης, Ι. Παπαδημητρίου, Διευθυντή Αρχαιοτήτων και άργότερα Ι. Κοντή, Αναπληρωτή Γενικό Διευθυντή Αρχαιοτήτων Ύπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως, Ι. Ρωμανό και άργότερα Ι. Λιμπερόπουλο, Διευθυντή της Ευρωπαϊκής Συνεργασίας του Ύπουργείου Έξωτερικών. Η Έπιτροπή αυτή είχε όλη την εθύνη για την όργάνωση της Έκθεσης. Παράλληλα συνεστήθησαν για την Έκθεση Μεγάλη Τιμητική Έπιτροπή με πρόεδρο τόν Πρωθυπουργό, Γνωμοδοτική Έπιτροπή με πρόεδρο τόν καθηγητή Δ. Ζακυθινό, Έπιτροπή Έλλήνων Έμπειρογνομόνων με πρόεδρο τόν άκαδημαϊκό Α. Όρλάνδο και Έπιτροπή Διεθνών Έμπειρογνομόνων. Μέλη της Έπιτροπής Διεθνών Έμπειρογνομόνων ήταν οι: Victor de Pange, Διευθυντής του Τμήματος Μορφωτικών Ύποθέσεων της Γενικής Γραμματείας (Συμβούλιο της Ευρώπης), Καθηγητής Dr. Vincenz Oberhammer, Πρώτος Διευθυντής του Kunsthistorisches Museum, Βιέννη (Αύστρια), Επίσκοπος Giovanni Fallani, Πρόεδρος της Έπιτροπής της Αγίας Έδρας για τη Θρησκευτική τέχνη στην Ιταλία, Βατικανό, ό Καθηγητής Charles Delvoye, Βρυξέλλες (Βέλγιο), Etienne Coche de la Ferté, Διευθυντής Βυζαντινού τμήματος του Μουσείου του Λούβρου, Παρίσι (Γαλλία), Καθηγητής Dr. W. F. Volbach, Mainz, (Γερμανία), Dr. Friedrich Muthmann, Μορφωτικός Ακόλουθος της Πρεσβείας της Όμοσπονδιακής Γερμανίας, Αθήναι (Όμοσπονδιακή Γερμανία), Καθηγητής Dr. Kurt Weitzmann, Princeton, N. J. (Η.Π.Α.), José Maria Garcia - Agullo Y Llado, Διευθυντής του Τμήματος Καλλιτεχνικών Έκδηλώσεων του Ύπουργείου Έξωτερικών, Μαδρίτη (Ισπανία), José Luis Litago, Διευθυντής του Τμήματος Έκθέσεων του Ύπουργείου Έξωτερικών, Μαδρίτη (Ισπανία), Καθηγητής Giuseppe Bovini, Βολωνία (Ιταλία), Αθανάσιος Παπαγεωργίου, Έφορος Αρχαίων Μνημείων, Λευκωσία (Κύπρος), Καθηγητής David Talbot Rice M.B.E., Έδιμβουργο (Μεγάλη Βρετανία), H. J. Reinink, Γενικός Διευθυντής Καλών Τεχνών και Μορφωτικών Διεθνών Σχέσεων του Ύπουργείου Παιδείας, Τεχνών και Έπιστημών, Χάγη (Όλλανδία), Καθηγητής Carl Nordenfalk, Γενικός Διευθυντής του Έθνικού Μουσείου, Στοκχόλμη (Σουηδία), R. Duyuran, Γενικός Διευθυντής Αρχαιοτήτων και Μουσείων του Ύπουργείου Δημοσίας Παιδείας, Άγκυρα (Τουρκία).

Όλες οι προκαταρκτικές εργασίες για την προ-

ετοιμασία της Έκθεσης (ἀποδελτιώσεις, έρευνες, συσκέψεις διεθνῶν ἐμπειρογνομόνων, Κατάλογος κ.ἄ.) ἔγιναν ἀπὸ μιᾶς ομάδας νέων βυζαντινολόγων μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ κ. Μανόλη Χατζηδάκη.

Εἰδικότερα: Κυριότερος συνεργάτης ἦταν ἡ κ. Ντούλα Χαραλάμπους - Μουρίκη (ἀπὸ τὸ 1961). Συνεργάστηκαν ἡ κ. Αἰμιλία Καλλιγᾶ - Γερουλάνου (ἀπὸ τὸ 1961) καὶ ὁ κ. Παναγιώτης Βοκοτόπουλος (ἀπὸ τὸ 1963). Βοήθησαν στὴν ὀργάνωση τῆς Έκθεσης οἱ κκ. Ἡλίας Κόλιας, Μανόλης Μπορμπουδάκης, Νίκος Ζίας καὶ ἡ δ. Ρέα Χαλβατζή.

Σχόλια ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τέχνης

Ἡ Έκθεση εἶχε ἤδη προκαλέσει, πολὺ πρὶν ἀνοίξει, τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ζῶηρὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ξένου τύπου. Ἐκπρόσωποι Ὁργανισμῶν τηλεοράσεως Βελγίου, Γαλλίας, Γερμανίας καὶ Ἰταλίας ἐτοίμασαν εἰδικὰ προγράμματα καὶ οἱ εἰδικοὶ συνεργάτες ἐφημερίδων καὶ μεγάλων καλλιτεχνικῶν συγκροτημάτων περιοδικῶν τέχνης ὅλων τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν κατέφθασαν γιὰ νὰ ἐνημερωθοῦν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς προπαρασκευῆς τῆς Έκθεσης, καθὼς καὶ γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς, τίς κατηγορίες τῶν ἔργων ποὺ θὰ ἐξετίθεντο κ.ἄ. Ἀκολούθησαν πολυάριθμα διαφωτιστικὰ ἄρθρα μὲ πλούσια εἰκονογράφηση.

Τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον στὸ διεθνὴ καλλιτεχνικὸ ἐπιστημονικὸ κόσμο γιὰ τὴν Έκθεση δυνάμωσε μὲ τὸ ἀνοιγμὰ τῆς. Τίς ἐντυπώσεις τοὺς ἀνέλαβαν νὰ διατυπώσουν γνωστοὶ κύρους βυζαντινολόγοι, ἱστορικοὶ τῆς τέχνης καὶ ὑπεύθυνοι κριτικοὶ τῶν μεγάλων καλλιτεχνικῶν περιοδικῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς ἡμερήσιος τύπος καὶ τὰ μεγάλα ἑλληνικὰ περιοδικὰ ἀφιέρωσαν ἐπίσης ἄρκετὰ κατατοπιστικὰ ἄρθρα γιὰ τὴν

ἐκθεση. Σημειώνονται ἰδιαίτερα τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύτηκαν στὶς ἐφημερίδες τοῦ ἐξωτερικοῦ: Carrefour, 8)4)64, Monde 3)4)64, Lettres Françaises 30)4)64, Figaro (τοῦ Raymond Cogniat) 20)4)64, Newsweek 27)4)64, Illustrated London News (τοῦ D. T. Rice) 18)4)64, The Times (St. Runciman) 2)5)64, καὶ Kultur (τοῦ O. Demus) 13)5)64. Ἐπίσης οἱ ἔγκυρες κριτικὲς στὰ περιοδικὰ: L'Oeil (Μάιος 1964), Arts (Σεπτέμβριος 1964), Burlington Magazine, (Beckwith), Art Voices (Ἰούνιος 1964), Fede E Arte (Βατικανοῦ) 6, 1964, Alma Mater Philippina Marburg, Winterremertei 1965 - 66, Connaissance des Arts (Ἰούνιος 1964) κ.ἄ.

Πρέπει νὰ τονιστῇ ὅτι ἡ Έκθεση Βυζαντινῆς τέχνης εἶναι ἓνα ἀκόμη ὕψηλὸ δείγμα ἐκδηλώσεως πνεύματος συνεργασίας, ὅχι μόνον ἀνάμεσα σὲ εἰδικούς ἐπιστήμονες, ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα σὲ ἴδρύματα, κρατικὲς Ὑπηρεσίες καὶ Κυβερνήσεις. Τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἐπιχορήγησε τὴν ἑλληνικὴ Έκθεση καὶ ὑποβοήθησε τὴν προετοιμασία τῆς. Τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ἄλλα κράτη, ὅπως ἡ Ἀμερικὴ, ἡ Αὐστραλία, ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία ἐδειξαν μεγάλη προθυμία γιὰ πλούσια συμμετοχὴ στὴν Έκθεση καὶ συνέβαλαν σημαντικὰ στὶς δαπάνες συμμετοχῆς τοὺς. Συγκεκριμένα ἔλαβαν μέρος μὲ τοὺς ἀκόλουθους ἀριθμοὺς τὰ ἀκόλουθα κράτη: Ἰταλία 68, Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ 40, Ὁμοσπονδιακὴ Γερμανία 38, Γαλλία 36, Κύπρος 22, Αὐστρία 15, Ἡνωμένες Πολιτεῖες Ἀμερικῆς 14, Ρουμανία 14, Γιουγκοσλαβία 14, Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων 13, Βατικανὸ 8, Βέλγιο 7, Σουηδία 6, Ἰσπανία 6, Ὁλλανδία 5, Δανία 1 καὶ Αὐστραλία 1. Ἡ Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐξασφάλισε εἰδικότερα 368 ἔργα ἀπὸ ἑλληνικὰ Μουσεῖα, μοναστήρια, ἐκκλησίες καὶ ἰδιωτικὲς συλλογές.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΑΠΟΘΗΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Περατωθείσης πλήρως της εργασίας έπανεκθέσεως του Μουσείου 'Ακροπόλεως ήνοιχθησαν διά τὸ κοινὸν αἱ δύο ὑπολειπόμεναι αἰθουσαι αὐτοῦ V καὶ VI, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετέθησαν ἀριστοτεχνικῶς ὑπὸ τοῦ ἐπιτίμου Διευθυντοῦ 'Ακροπόλεως κ. Γιάννη Μηλιάδῃ τὰ γλυπτὰ τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, τὰ γλυπτὰ τοῦ αἰετώματος τῆς Γιγαντομαχίας, ἡ Κόρη τοῦ 'Αντήνορος καὶ συλλογὴ ἐπιλέκτων ἔργων κεραμεικῆς καὶ πλαστικῆς. 'Επ' εὐκαιρίᾳ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἔργου τῆς ἐπανεκθέσεως ἐγένετο τὴν 8ην Δεκεμβρίου 1964 τελετὴ, εἰς τὴν ὁποίαν παρέστησαν, προσκλήσει τοῦ κ. 'Υφυπουργοῦ Προεδρίας Κυβερνήσεως, πολλοὶ ἐκπρόσωποι τῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

Τῇ ἐποπτεία τοῦ 'Εφόρου συνεχίσθη διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν κ. Μαρίας Τομπροπούλου-Μπρούσκαρη, κ. Εἰδ. Γιαννοπούλου - Ζωγράφου, δ. Δημ. Μαντᾶ καὶ κ. 'Εμμας Βοῖλα ἡ ὀργάνωσις τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου 'Ακροπόλεως, ὁ ἔλεγχος τοῦ περιεχομένου τῶν καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν ἀντικειμένων εἰς δελτία. 'Η ἐργασία κατεμερίσθη κατὰ εἶδη καὶ κατηρτίσθησαν πλεῖστα δελτία τῶν ἀρχαϊκῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν, τῶν εἰκονιστικῶν κεφαλῶν ἀγαλμάτων, τῶν γλυπτῶν τεμαχίων ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν θωρακίων τοῦ Ναοῦ τῆς Νίκης. 'Επὶ τῶν δελτίων ἐπεκολλήθησαν φωτογραφίαι. Εἰς τοὺς καταλόγους κατεγράφησαν τὰ ἀποδειχθέντα ἀκατάγραφα. Τὸ ὕλικόν τῶν γλυπτῶν ἐταξινομήθη κατὰ εἶδη εἰς τὰς θήκας τῶν ἀποθηκῶν. Παραλλήλως ἤρχισεν ἡ ταξινόμησις τῶν εἰς τὸ ὑπαιθρον ἀποκειμένων γλυπτῶν τεμαχίων, τῶν ὁποίων τὰ βάσει τοῦ καταλόγου ἀναγνωρίσθέντα ἀπετέθησαν εἰς τὰς ἀποθήκας, καταρτισθέντων τῶν σχετικῶν δελτίων. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῆς κ. Μαρίας Μπρούσκαρη νέα ἀδημοσίευτα τεμάχια ἀνήκοντα εἰς τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τοῦ Παρθενῶνος. Τινὰ τούτων, ἀνήκοντα εἰς τὰς μετόπας, ἐμελετήθησαν ὑπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἐδόθησαν πρὸς δημοσίευσιν. 'Ἦδη ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς ἰδίας, ἥτις τὸ ἀνεγνώρισε, σημαντικὸν τεμάχιον ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς τῆς ἐλλειπούσης Καρυάτιδος (ΑΜ 78 (1963), σ. 173 - 175, παρενθ. πίν. 83 - 86). Κατὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς ἀποθήκας ἐλήφθη εἰδικὴ πρόνοια διὰ τὴν εὐπρόσωπον τοποθέτησιν εἰς θήκας τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ 'Ερεχθίου καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς 'Αθηνᾶς Νίκης. Τινὰ ἐκ τῶν μεγάλων γλυπτῶν τῶν αἰετωμάτων τοῦ Παρθε-

νώνος ἐστήθησαν ἐπὶ βάθρων. 'Επίσης εἰς εἰδικὰς θήκας ἐξετέθη ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν εἰκονιστικῶν κεφαλῶν, τῶν ὁποίων αἱ πλεῖσται μετεφέρθησαν ἐκ τῆς ὑπογείου ἀποθήκης. Τὰ καταγραφόμενα εἰς δελτία πῶρινα ἀρχιτεκτονικά τεμάχια, διαχωριζόμενα ἀπὸ τῶν γλυπτῶν, ταξινομοῦνται εἰς τὴν ὑπόγειον ἀποθήκην, ὅπου ὑπάρχουν τὰ ἄλλα ἀρχιτεκτονικά.

'Ἦρχισεν ὁ καταρτισμὸς πλήρους βιβλιογραφίας, σχετικῆς μετὰ τὴν 'Ακρόπολιν καὶ τὰ μνημεῖά της, τῶν λημμάτων αὐτῆς ἀποδελτιουμένων ὑπὸ τοῦ βοηθητικοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ.

Εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου ἐγένετο διὰ τοῦ μονίμου τεχνίτου τοῦ Μουσείου καὶ δι' ἐκτάκτου εἰδικῶς προσληφθέντος ἡ ἀποκατάστασις τῶν ἐντὸς φρεάτων τῆς Νοτίας κλιτύος τῆς 'Ακροπόλεως ἀνευρεθέντων παμπληθῶν κεραμικῶν εἰδῶν, τῶν πλείστων ἀνηκόντων εἰς τὴν ΥΕ III περίοδον. 'Απηρτίσθησαν δεκάδες ἐνδιαφερόντων διὰ τὸ σχῆμά των καὶ τινων διὰ τὴν διακόσμησιν ἀγγείων. 'Η ἐργασία ἐπιστημονικῶς παρακολουθεῖται ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου δ. 'Αλίκης Σολωμοῦ.

Εἰς τὴν ἀποθήκην 'Ακροπόλεως, τὴν στεγαζομένην εἰς τὸ Φετιχίε Τζαμί, προοριζομένην διὰ τὰς ἀρχαιότητας τῆς εὐρυτέρας περὶ τὴν 'Ακρόπολιν ζώνης, ἐλήφθη φροντίς διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν ἐργασίας, δημιουργηθέντος καὶ δευτέρου γραφείου ὑπεράνω τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος καὶ συμπληρωθεισῶν τῶν ἀναγκαίων ἡλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων. 'Η ἐργασία συνεχίσθη διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν κ. Χαρ. Κανελλοπούλου, δ. Μαρίας Τσώνη, δ. 'Ελένης Ζαγανιάρη καὶ δ. Παν. Ματζώρου. Κατεγράφησαν δελτιοποιηθέντα περὶ τὰ 2500 ἀντικείμενα, κυρίως κεραμικῆ προερχομένη ἐκ τοῦ 'Ιεροῦ τῆς Νύμφης. 'Επὶ τῶν δελτίων ἐπεκολλήθησαν αἱ σχετικαὶ φωτογραφίαι. Παραλλήλως ἐταξινομήθησαν αἱ διάφοροι ὁμάδες ἀντικειμένων καὶ συνεκολλήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγγείων ἢ τμημάτων τούτων. Τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον συμπληροῦται νῦν ταχύτερον, κατόπιν τῆς ἐξασκήσεως τοῦ προσωπικοῦ εἰς τὴν ὅτ' αὐτοῦ ἀπευθείας φωτογράφησιν τῶν ἀντικειμένων. Παραλλήλως κατηρτίσθη πλήρης ἀρχεῖον σχεδίων τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐπίσης φωτογραφικὸν τοπογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἐντὸς εἰδικῶν μεταλλικῶν ἐρμαρίων μετὰ συρταρίων. 'Η γινόμενη ἐργασία προετοιμάζει ταυτοχρόνως τὴν ἐπιστημονικὴν δημοσίευσιν τοῦ πλουσιωτάτου ὕλικου ὑπὸ τοῦ κ. Γιάννη Μηλιάδῃ, ἐπιτίμου Διευθυντοῦ 'Ακροπόλεως, ὅστις παρακολουθεῖ καὶ τὸ ὅλον ἔργον. Βάσει τῶν ἐντὸς κιβωτίων ὁμάδων ὁστράκων μελετᾶται ἡ στρωματογραφία τῆς ἀνασκαφῆς.

Διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐμφάνισις τοῦ Φετιχιέ Τζαμί, ὡς μνημείου, ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ τῆς προσόψεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ προστώου. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνεκαλύφθη ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ Β. τμήματος τοῦ προστώου εἶχε κατασκευασθῇ διὰ τοποθετήσεως κιονοκράνων καὶ ἐπικράνων ἰωνικοῦ τύπου (Πί ν. 22 α, γ) (κιονόκρανα καὶ ὑποτραχήλια διακοσμούμενα διὰ ἀναγλύφων ἀνθεμίων καὶ ἐν ἐπικρανόν), προφανῶς προερχομένων ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἥτις κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη ὑποκειμένη τοῦ τεμένους καὶ ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ΒΑ. καὶ ΝΔ. αὐτῆς τμήμα. Ἡ πλακόστρωσις τοῦ προστώου δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγένετο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψει νόμισμα τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' ἀνευρεθὲν ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον. Εἰς τὸ Ν. τμήμα τοῦ αὐτοῦ προστώου ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ἀπεκαλύφθησαν δύο μαρμάριναι δεξαμενίσκαι μονόλιθοι (Πί ν. 22 β), ἡ μὲν μία διαστάσεων μήκ. 2.09, πλ. 0.59 καὶ ὕψ. 0.75 μ., ἡ δὲ ἑτέρα μήκ. 2.13, πλ. 0.62 καὶ ὕψ. 0.80 μ. Ὅποι κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτῶν πλευρὰν ἐπέτρεπον νὰ χύνεται τὸ ὕδωρ πρὸς τὰ ἔξω πρὸς νίψιν τῶν ποδῶν τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸ τέμενος.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως ἐπλουτίσθη διὰ πολλῶν νέων ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων ἀξίας 32.000 δραχμῶν, πολλὰ δὲ ἀπεκτήθησαν διὰ δωρεῶν ἢ ἀποστολῶν ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Α' Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως

Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως συνεχίσθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Θεοδ. Καράγιωργα αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ εὐπρετισμοῦ τοῦ χώρου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ διερευνήσεως τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους χώρου πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς δυνατότητος ἐπεκτάσεως τῆς ἐκεῖ εὐρισκομένης μικρᾶς ἀποθήκης καὶ κατασκευῆς ἀποχωρητηρίων, ἀπεκαλύφθη ἡ ἐσωτερικὴ κρηπίς τοῦ τείχους, ἥτις καὶ παρέμεινεν ἀκάλυπτος. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην μετετοπίσθη δυτικώτερον ὁ μέγας σωρὸς τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων, τῶν ὁποίων ἐγένετο γενικὴ διαλογὴ καὶ διαχωρισμὸς τῶν γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν, τῶν ὁποίων τὰ κύρια, ἀναγνωρισθέντα ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου κ. Μαρίας Μπροῦσκαρη ὡς ἀνήκοντα εἰς γλυπτὰ καὶ οἰκοδομήματα τῆς Ἀκροπόλεως, μετεφέρθησαν εἰς τὰς ἀποθήκας καὶ κατεγράφησαν. Νοτίως τοῦ Μουσείου ἐτακτοποιήθη ὁ χώρος γενικῶς, ἀπο-

μακρυνθέντων τῶν ἀχρήστων ὕλικῶν καὶ διαχωρισθέντων εἰς ομάδας τῶν ἀρχαίων μεγάλων πωρίνων λίθων τῶν ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς καὶ τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Αἱ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ μαρμάρινα τεμάχια ὑδρορροθῶν, ὡς καὶ τινὰ καταγεγραμμένα τεμάχια κατετέθησαν εἰς τὰς ἀποθήκας.

Τὰ νοτίως τοῦ Παρθενῶνος βαθέα σκάμματα, τὰ ὅποια παρέμειναν ἀνοικτά, ἵνα διακρίνονται τμήματα τοῦ Κιμωνείου καὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ τείχους, ἐκαθαρίσθησαν διὰ πρῶτην φορὰν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀνελκυσθέντων τῶν ἐντὸς αὐτῶν καταπεσόντων βαρέων μαρμαρίνων τεμαχίων καὶ ἀφαιρεθῶν τῶν ἐπιχώσεων. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην περισυνελέγησαν κρανία τινὰ καλῶς διατηρούμενα ἀγνώστων χρόνων καὶ τινὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ χαλκὰ βέλη. Τὰ βορείως τοῦ Παρθενῶνος βαθέα φρέατα δεξαμενῶν ἐξησφαλίσθησαν διὰ σιδηρῶν ἑσχαρῶν καὶ καλυμμάτων ἐκ λαμαρίνης. Ἐπίσης νέα κιγκλιδώματα, ἀπλούστερα καὶ χαμηλότερα, ἀντικατέστησαν τὰς ἀχρηστευθείσας κιγκλίδας τῶν μυκηναϊκῶν βάσεων τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Κιγκλίδες ἐξησφάλισαν καὶ τὰς δύο καθόδους τῆς Β. πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἀντικατάστασιν τῶν παλαιῶν ἐφθαρμένων.

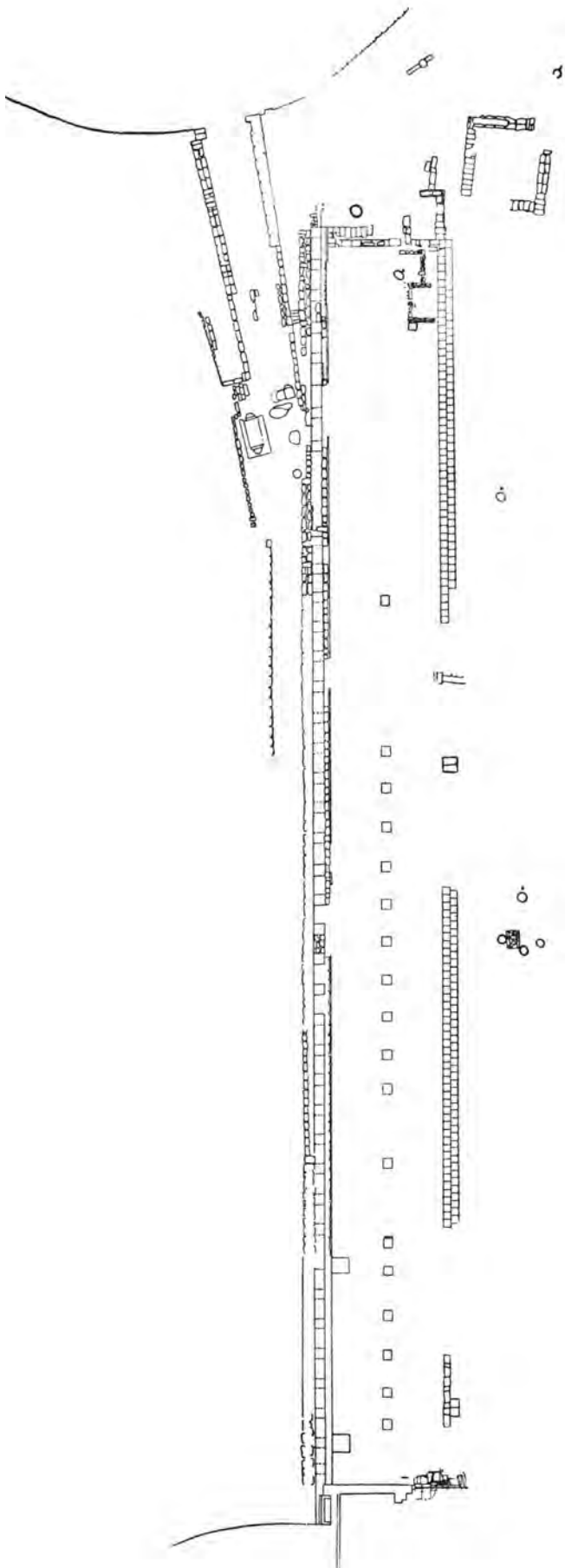
Ὁ περὶ τὴν Πύλιν Βευλὲ χώρος ἐκαθαρίσθη καὶ ἐτακτοποιήθη μὲ τὴν κατάλληλον τοποθέτησιν τῶν τῶς ἀτάκτως ἀπερριμμένων ἐπιγραφῶν καὶ μαρμαρίνων τεμαχίων. Εἰς τὸν καταλλήλως διαμορφωθέντα χώρον δυτικῶς τοῦ ἀρχαίου τοίχου, ὅπου καὶ ὁ ἀρχαῖος βωμὸς, ἡ νεωτερικὴ κλιμακὶς ἢ κατερχομένη εἰς τὸν χώρον τοῦτον ἀφηρέθη. Αἱ θύραι τῆς ἀποθήκης ὕλικου τῆς Πύλης Βευλὲ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων. Ἐτοποθετήθησαν ἐπιγραφαὶ εἰς ἐπικίνδυνα διὰ τοὺς ἐπισκέπτας σημεῖα περὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἀπαγορεύουσαι τὴν διόδον. Εἰς τὴν κλίμακα καὶ τὰς διόδους τῶν Προπυλαίων ἀφηρέθησαν αἱ ἐκ σιμέντου ἀκαλαίσθητοι ἐμφράξεις ἀρμῶν καὶ ἐγένετο κανονικὴ ἀρμολόγησις.

Διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐμφάνισις τοῦ ὅλου χώρου τῆς Ἀκροπόλεως ἐγένετο ἀντικατάστασις τῶν ξυλίνων θρανίων ἀναπαύσεως ἐπισκεπτῶν δι' ἐτέρων λιθίνων. Ἐπίσης ἀντικατεστάθησαν αἱ ξύλιναι ἀκαλαίσθητοι σκοπιαὶ διὰ κτιστῶν, ἐλάχιστα ὁρατῶν εἰς κατὰλληλα σημεῖα τοῦ χώρου.

Β' Κατὰ τὴν Νοτίαν κλιτὸν Ἀκροπόλεως

Αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως μετὰ τὴν τακτοποίησιν τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπείου καὶ τῆς δυτικῆς τούτου περιοχῆς, ἐπεξετάθησαν κατὰ τὸ λήξαν

ΝΟΤΙΑ ΚΑΙΤΥΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΣΤΟΑ ΕΥΜΕΝΟΥΣ

Οὐδὲν
-Οὐδὲν
-Οὐδὲν

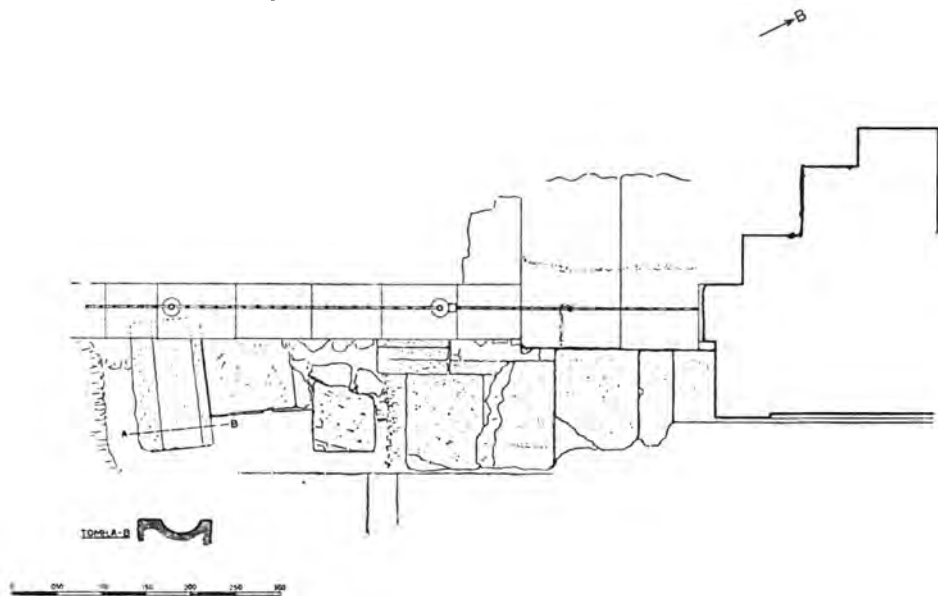
ἔτος εἰς τὸν χώρον τῆς Στοᾶς τοῦ Εὐμένους, τοῦ μνημείου τοῦ Νικίου καὶ τοῦ μεταξὺ τῆς Στοᾶς Εὐμένους καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου χώρου. Τὰς ἐργασίας ταύτας παρηκολούθησεν ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἀλίκη Σολωμοῦ.

Ὁ χώρος εἶχε παραμείνει εἰς ἡν κατάστασιν εὐρίσκετο μετὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφάς ὑπὸ Στεφάνου Κουμανοῦδη (1876 - 1877). Στερεωτικαὶ ἐργασίαι μόνον εἶχον γίνεαι ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ

ληφθὲν ὕλικὸν ὀγκῶν μαρμάρου καὶ πωρολίθου, τὸ ἀρχικῶς προοριζόμενον διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ Ὁδείου (Πί ν. 23 α).

Ἡ ἐργασία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχωματώσεων καὶ τῶν σωρῶν τῶν ἀπορριμμάτων, εἰς τὴν κατεδάφισιν πάντων τῶν παραπηγμάτων, εἰς τὴν μετακίνησιν εἰς καταλλήλους χώρους τοῦ χρησίου οἰκοδομικοῦ ὕλικου καὶ τὴν πλήρη ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀχρήστου, εἰς τὴν μεθοδικήν

ΝΟΤΙΑ ΚΑΙΤΥΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ 1964
ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΣΤΟΑΣ ΕΥΜΕΝΟΥΣ

Σχέδ. 2. Τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Στοᾶς Εὐμένους

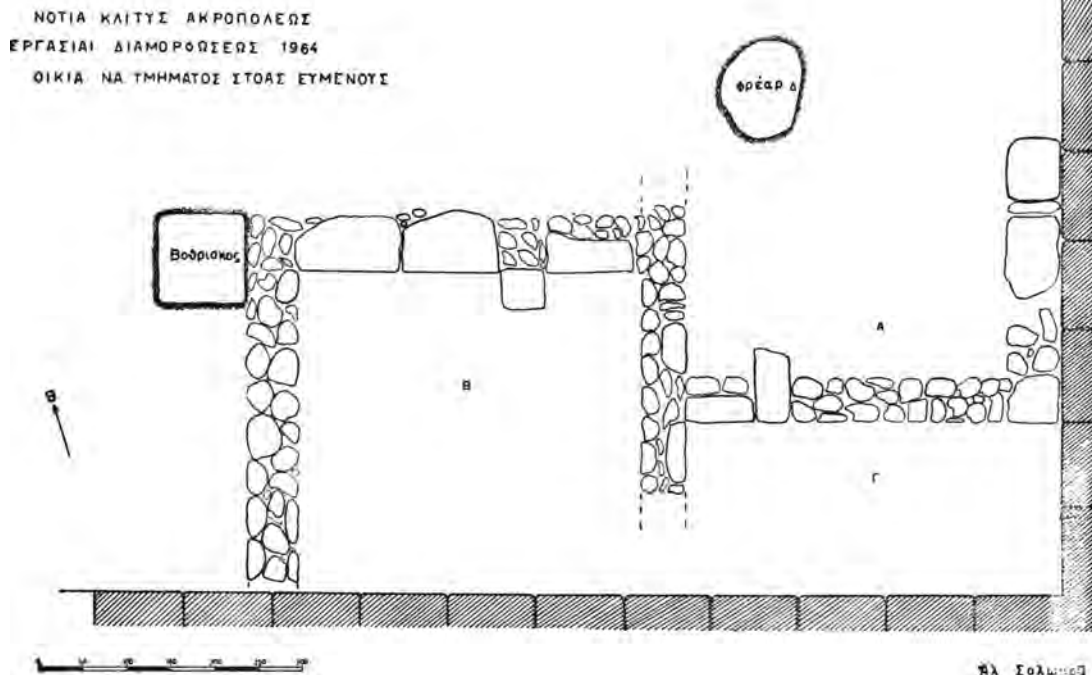
κ. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου διὰ τὴν ἀποκατάστασιν μέρους τῆς τυφλῆς τοξοστοιχίας τῆς Στοᾶς. Ὁ χώρος εἶχε καταστῇ σχεδὸν ἀπρόσιτος λόγῳ τῆς πυκνῆς βλαστήσεως καὶ τῶν προχείρων ἐγκαταστάσεων ξυλίνων παραπηγμάτων τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως, τὰ ὅποια ἀπὸ ἐτῶν κατεσκευάσθησαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἔργου τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Αἱ κρηπίδες καὶ αἱ βάσεις τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας εἶχον καταστῇ ἀθέατοι ἐκ τῶν συσσωρευθεισῶν ἐπιχώσεων καὶ ἀπορριμμάτων. Βαθέα σκάμματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν εἶχον διασπάσει τὴν ἐνότητα τοῦ χώρου. Μεγάλῃ ποσότητι ὕλικου οἰκοδομικοῦ, προερχομένου ἐκ τῆς Στοᾶς ἢ τῶν περὶ αὐτὴν μνημείων, ἐκάλυπτε σημαντικὸν τμήμα τοῦ μνημείου καὶ τὴν σύγχυσιν ἐπηύξανε τὸ μὴ παρα-

ταξινόμησιν τῶν γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς καταλλήλους χώρους (Πί ν. 24).

Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθησαν αἱ κρηπίδες τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας καὶ αἱ σφωζόμεναι πώρινοι βάσεις τῆς ἐσωτερικῆς (Σχέδ. 1), 18 ἐκ τῶν παλαιότερον 22 διασφωζομένων (Judeich, Topographie von Athen, σχέδ. II, D'Ooge, The Acropolis of Athens, Πίν. VI καὶ ΠΑΕ 1877-78 σ. 12 κ.έ.). Ἐκ γενομένης δοκιμαστικῆς τομῆς παρὰ τὴν πέμπτην βάσιν τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας διεπιστώθη ὅτι αὕτη ἔχει ὕψος 0,40 μ. καὶ βαίνει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου ἢ περὶ τὴν βάσιν συλλεγεῖσα κεραμεικὴ εἶναι ἐλληνιστικῶν χρόνων. Κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς Στοᾶς διασφωζεται τὸ ἀρχικὸν ὑπόστρωμα δαπέδου πάχους περίπου 0,10 μ. Ὑπεράνω τούτου αἱ βάσεις ὑπερέ-

χουν κατά 0,10 μ. Έγένετο ἀποκατάστασις τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς Στοᾶς, ἐπιχωσθέντων πάντων τῶν ἀνασκαφικῶν σκαμμάτων. Πρὸς συγκράτησιν τῶν ἐπιχώσεων τοῦ δαπέδου τούτου κατεσκευάσθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Στοᾶς χαμηλὸς, ἐλαφρῶς ἐπικλινής, ἀντρεισματικὸς τοιχίσκος, ὀλίγον ἐσωτερικῶς τῆς νοτίας κρηπίδος. Κατὰ τὴν κατασκευὴν τούτου περισυνελέγη ἐνδιαφέρουσα κεραμικὴ (χα-

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Στοᾶς πρὸ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου ἡρευνήθησαν τὰ ἀναφανέντα λείψανα οἰκίας προγενεστέρων τῆς Στοᾶς χρόνων, τῆς ὁποίας ἡ χρονολογία ἐξάγεται ἐκ τῆς συλλεγείσης κεραμικῆς, ἥτις φθάνει μέχρι τῶν παλαιότερων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐνῶ κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι κλασσικῶν χρόνων (Σχέδ. 3' Πί ν. 23 β). Τὰ παλαιότερα δστρακα εἶναι νεολιθικά, μινύεια καὶ μυκηναϊκά.

Σχέδ. 3. Οἰκία κατὰ τὸ ΝΑ. τμήμα τῆς Στοᾶς Εὐμένους

ρακτηριστικὸς λύχνος, τεμάχιον μεγαρικῶν σκύφου, τμήματα ἀγγείων West Slope, βάσεις κανθάρων ἐξειλιγμένου τύπου, χρονολογούμενα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 3ου αἰῶνος, ὡς καὶ ἄλλα τεμάχια ἀγγείων κλασσικῶν ἑλληνικῶν χρόνων), σημαντικὴ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ μνημείου. Τὰ ἐκ νέου ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς κρηπίδος ἠνώθησαν μεταξύ των διὰ μικρολιθικῆς κατασκευῆς κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἀποκαθίσταται ἡ ἐνότης τοῦ συνόλου, χωρὶς τὰ ἀνακατασκευασθέντα τμήματα νὰ συγχέωνται πρὸς τὰ ἀρχαῖα. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Στοᾶς ἀπεκαλύφθη διὰ πρῶτην φορὰν ἡ κλείουσα τὴν πλευρὰν κρηπίς ἐκ πωρολίθων, εἰς τὴν νοτίαν ἀπόληξιν τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τμήμα πωρίνου ἀποχευτικοῦ ἀγωγοῦ (Σχέδ. 2).

Τὸ ὕψος τῶν σφζομένων τοίχων, οἵτινες εἶναι ὀκδομημένοι διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων ἀνευ συνεκτικῆς ὕλης, εἶναι χαμηλόν, κατὰ τὸ πλεῖστον διασφζομένης μιᾶς μόνον σειρᾶς λίθων. Σφζονται τμήματα δύο δωματίων, ἐχόντων πλάτος ἀντιστοίχως 3.65 καὶ 3.90 μ., ἐνῶ ὁ πρὸς Ν. τοῦ δωματίου Α ὡς Γ εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ἀποτελεῖ ποτὲ δωμάτιον, καίτοι ἐπεκοινῶναι πρὸς τοῦτο διὰ θύρας. Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων τῆς νοτίας κρηπίδος τῆς Στοᾶς φαίνεται ὅτι ἀπεκόπη τὸ νότιον τμήμα τῆς οἰκίας. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ δωματίου Β ἀνεσκάφη τετραγωνικὸς βοθρίσκος (1 x 1 μ., βάθους 0,70 μ.) ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἴσως σύγχρονος τῆς οἰκίας. Καὶ ἄλλα λείψανα πενιχρῶν κτηρίων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου νοτίως τῆς

Στοάς, τῶν ὁποίων οἱ κύριοι τοῖχοι κατευθύνονται ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

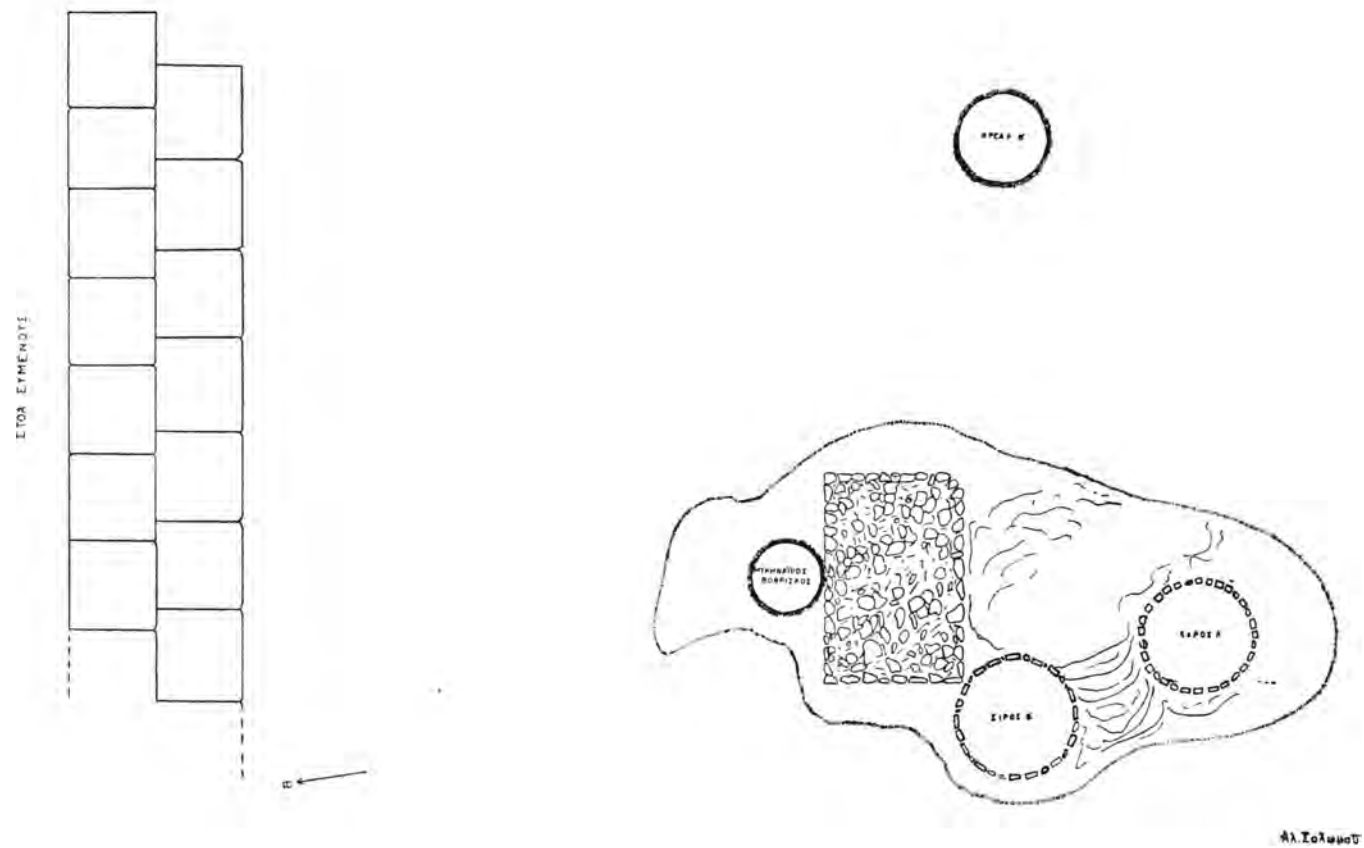
Κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας διαμορφώσεως ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν 4 φρέατα. Τὸ πρῶτον (Φρέαρ Δ') εἶχεν ἀνορυχθῆ βορείως τοῦ ὀματίου Α τῆς ὥς ἄνω οἰκίας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἡρευνήθη νῦν μέχρι βάθους 3 μ., ἀπέδωσε δὲ κεραμικὴν συνήθη, ἐφυαλωμένην (Σχ ε δ. 3). Τὸ δεύτερον (Σχ ε δ. 1, Φρέαρ Α') κεῖται 10 μ. περίπου νοτίως τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Στοᾶς. Ἡ ἐρευνά του ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 8.50 μ., ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προχωρήσῃ βαθύτερον λόγῳ τῶν καταπτώσεων τμημάτων τῶν ἐκ μαλακοῦ ἀργιλοχώματος τοιχωμάτων. Ἡ κεραμικὴ δὲν ἦτο πλουσία καὶ χρονικῶς ἐφθανε μέχρι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Μικρὸν ἀκέραιον, ἄωτον, μελαμβαφὲς κύπελλον καὶ τεμάχια τινα ἐξ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων με παράστασιν κεφαλῆς σατύρου, κεφαλῆς γυναικὸς καὶ λεπτοῦ πτυχωτοῦ φορέματος, ἀνήκουν εἰς τοὺς κλασσικοὺς ἐλληνικοὺς χρόνους. Τὸ τρίτον φρέαρ (Φρέαρ Β' Σχ ε δ. 4) ἀνεκαλύφθη περὶ τὰ 8.50 μ. νοτίως τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῆς Στοᾶς. Ἐχει διάμετρον μόλις 1 μ. καὶ ἡ ἐρευνά του δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προωθηθῇ πέραν τῶν 10 μ. βάθους, λόγῳ ἀποσπάσεων τμημάτων τῶν τοιχωμάτων. Ἡ ἐπίχωσις ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς εὐρεθείσης ἐντὸς τοῦ φρέατος κεραμικῆς. Συνεκροτήθησαν περὶ τὰ 20 ἀγγεῖα κλασσικῶν ἐλληνικῶν χρόνων, κατὰ τὸ πλεῖστον μελανογάνωτοι κάνθαροι μὲ χαμηλὰς μετ' ἀναθυρώσεων βάσεις καὶ λαβὰς συστρεφομένας εἰς κόμβους, μόνωτα χαμηλὰ μελαμβαφῇ κύπελλα, σκυφωτὰ λοπάδια με ἐσωτερικὴν διακόσμησιν ἐντύπων ἐμπιέστων ἀνθεμίων κ.λ.π. (Πί ν. 25 α). Ἐνδιαφέροντα εἶναι λοπάς με κεραμόχρουν βερνίκιον, ἔχουσα ἐσωτερικὴν διακόσμησιν ἐμπιέστων ἀνθεμίων, ὕψηλός κάνθαρος με κυλίνδρους κομβίων ἐπὶ τῶν λαβῶν, μελαμβαφῆς οἶνοχόη, ληκύθιον ἄωτον με κεραμόχρουν βερνίκιον καὶ ἄγανωτον οἰκιακὸν σφαιρικὸν σκεῦος. Ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν τμήματα κεράμων στρωτήρων, τῶν ὁποίων εἷς με μαιανδροειδῆ διακόσμησιν. Τὸ τέταρτον φρέαρ (Σχ ε δ. 1, Φρέαρ Γ') ἀνεκαλύφθη καὶ ἡρευνήθη ΝΑ. τοῦ Μνημείου τοῦ Νικίου μέχρι βάθους 12 μ., τῆς περαιτέρω ἐρεύνης του καταστάσεως ἀνεφίκτου λόγῳ τῶν ἐκ τῶν τοιχωμάτων καταπτώσεων. Τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ τμήμα μέχρι βάθους 0,80 μ. ἦτο ἐπενδεδυμένον διὰ δύο πηλίνων κυλινδρικών δακτυλίων, ἀπαρτιζομένων ἐκ δύο ἡμιτόμων καὶ διαχωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων ὑπὸ σειρᾶς ἀκανονίστων πλινθίων. Κάτωθεν τούτων ἐ-

μορφοῦτο δι' ἐξεχουσῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἢ μαρμαρίνων τεμαχίων ἐκ Δ. πρὸς Α. τετραγωνικὸν φρεάτιον πρὸς ἐφαρμογὴν καλύμματος. Ὑπὸ τὸ φρεάτιον τὸ φρέαρ συνεχίζεται τετραγωνικὸν μέχρι βάθους 2.65 μ. με τὰς πλευρὰς πρὸς Β. καὶ Ν. ἐπενδεδυμένας διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων, ἐνῷ αἱ δύο ἄλλαι πλευраὶ παρέμειναν ἀκαλύπτοι. Κάτωθι τοῦ σημείου τούτου τὸ φρέαρ συνεχίζεται ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου εἰς σχῆμα κυκλοτερὲς με διάμετρον περίπου 0,65 μ. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ φρέατος ἦτο ἀνάμικτος μέχρι τῶν κατωτέρω ἐρευνηθέντων στρωμάτων, ἀποδόσασα γενικῶς χονδροειδῆ κεραμικὴν βυζαντινῶν χρόνων, μάλιστα ἀκοσμήτων ἀγγείων, ἰδίᾳ ἀμφορίσκων καὶ λεκανίδων. Περισυνελέγησαν ἐπίσης τμήματα ἐφυαλωμένων ἀγγείων, εἰς σχεδὸν ἀκέραιος ὕψηλός ἐπὶ ποδὸς λύχνος, σφονδύλιον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ ἄφθονα τμήματα κεραμίδων καὶ πλινθῶν. Ἀφθονα ἐπίσης ὑπῆρχον εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὰ θαλάσσια ὄστρεα, τὰ τεμάχια τῶν ἀνθράκων καὶ ἡ τέφρα. Εἰς βάθος 12 μ., ὅπου ἤρχιζε τὸ ὑδροφόρον στρώμα, ἀνευρέθη μικρὸν τεμάχιον ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης πλακὸς μήκ. 0,11, πλ. 0,175 καὶ πᾶχ. 0,035 μ.:

.....ΝΑΙΟΥ
.....ΘΗΝΑΙΟΥ

Ὅχι μακρὰν τοῦ φρέατος Β' καὶ ΝΑ. τούτου, ἀνευρέθησαν καὶ ἡρευνήθησαν δύο σιροί, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς προκεχωρημένους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τῆς ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθείσης κεραμικῆς (Πί ν. 25 β), περιλαμβανούσης πινάκια ἢ λεκανίδας διακοσμουμένας δι' ἐλευθέρων ἐλισσομένων σπειρῶν λευκοῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ ἐρυθροποῦ βάθους τῶν ἀγγείων (βλ. παρόμοια Η. Robinson, Pottery of the Roman Period, Pl. 37) τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ Α' σιρὸς ἔχει βάθος 2.80, διάμετρον στομίου 1.30 διευρυνόμενος μέχρι διαμέτρου 1.80 μ. καὶ ἐλαφρῶς κατὰ τὸν πυθμένα, ὅστις εἶναι κεκονιμένος με βύθισμα κατὰ τὸ κέντρον, περιστελλόμενος. Ὁ Β' σιρὸς ἔχει βάθος 0,70 καὶ διάμετρον στομίου 1.45 μ. Ἀμφοτέρων τὰ τοιχώματα εἶναι ἐπενδεδυμένα διὰ λίθων καὶ πλινθῶν εἰς ἐπαλλήλους σειράς, συνδεδεμένων δι' ἄσβεστοκονιάματος. Ἡ παρουσία μυκηναϊκῶν ὄστράκων κατὰ τὸ ἀνώτερον ἰδίᾳ στρώμα τῶν ἐπιχώσεων δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ σιροὶ ἀνωρύχθησαν ἐντὸς στρώματος μυκηναϊκοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου πολλὰ ἄλλα ὄστρακα περισυνελέγησαν. Παχὺ ἀλλ' ἐπιφανειακὸν τοιχίον, ὀλίγον βορειότερον τῶν σιρῶν, περιορίζον κατὰ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τὸ μυκηναϊκὸν στρώμα δὲν ἐξη-

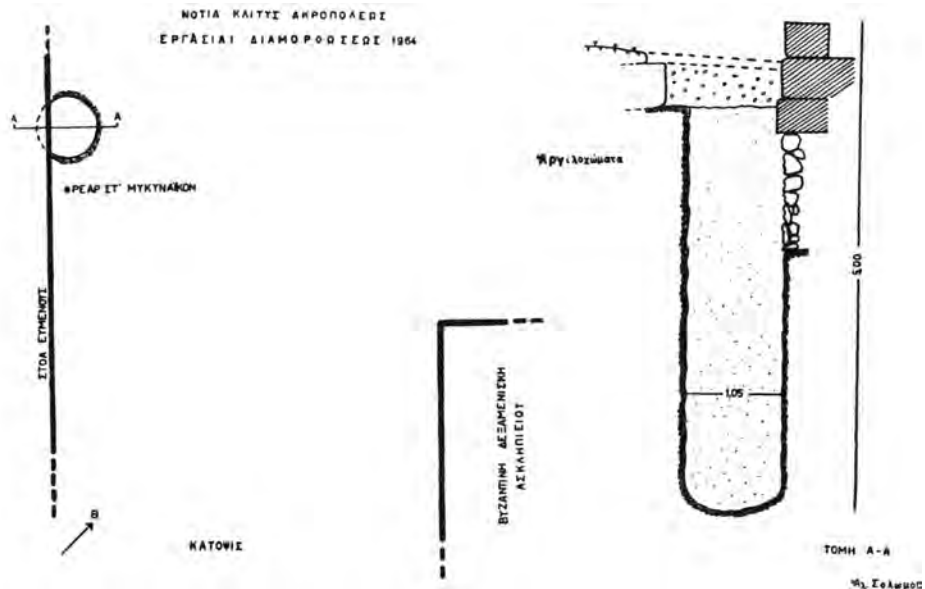
ΝΟΤΙΑ ΚΛΙΤΥΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ 1964

Σχέδ. 4. Τὰ νοτίως τῆς Στοᾶς Εὐμένους ἀνευρεθέντα : α) μυκηναϊκός βόθρος, β) τὸ φρέαρ Β' καὶ γ) οἱ σιροὶ Α' καὶ Β'

κριβώθη ἂν ἀνήκει καὶ τοῦτο εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἀμέσως ὁμως βορείως καὶ σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ τοίχιον ἀνεκαλύφθη μικρὸς βόθρος διαμέτρου 0,80 καὶ βάθους 0,90 μ., λαξευθεὶς ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, χρονολογούμενος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθείσης κεραμεικῆς, εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α2 περίοδον (Σχέδ. 4). Ἐκ τῶν ὁστράκων ἀπηρτίσθησαν τμήματα ἀμφορέων εὐρυστόμων ἀγγείων, κυλίκων

Πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω ζημιῶν ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς διαβρώσεως τῆς προκαλουμένης ἐκ τῆς διεισδύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῆς κλιτύος διὰ μέσου τοῦ Β. τοίχου ἀνιστηρίξεως μετὰ τὰ τυφλά τόξα, ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως ἀνέλαβε τὸ ἔργον στεγανοποιήσεως τῶν ἄνω δόμων καὶ τῆς ἐπιστέψεως τοῦ τοίχου τούτου, ὡς ἐπίσης τὴν κατασκευὴν ἀποχευτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀλλαχοῦ κατεσκευάσθη ἐπιφανειακόν, ἀλλαχοῦ

Σχέδ. 5. Κάτωψις καὶ τομή τοῦ Β. τῆς Στοᾶς Εὐμένους μυκηναϊκοῦ φρέατος ΣΤ'

ἐπὶ ποδὸς μετὰ χαμηλὸν στέλεχος, εὐμεγέθων κυάθων (Πί ν. 25 γ.).

Δύο σιροὶ ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς Στοᾶς Εὐμένους, μετὰξὺ ταύτης καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ὁμοίως λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ ἐπενδεδυμένοι διὰ κεκονιαμένης λιθοδομῆς, κυλινδρικοὶ ὁμως σχεδὸν τὸ σχῆμα, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς βυζαντινοὺς χρόνους, ἂν κρίνηταις ἐκ τῆς ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθείσης κεραμεικῆς.

Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς Στοᾶς, εἰς τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα παρέμειναν ἀδιατάρακτα τὰ ἐν ἐπαφῇ μετὰ τὸν φυσικὸν βράχον τοῦ δαπέδου στρώματα, ἀνευρέθη στρώμα τέφρας καὶ ἀνθρώπων. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ Στοὰ κατεστράφη διὰ πυρὸς, ὅχι ἀπιθάνως κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἑρῶλων κατὰ τὸ ἔτος 267 μ.Χ. (βλ. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, σ. 309, σημ. 3).

εἰσεχώρησεν εἰς βάθος κατὰ μῆκος τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς Στοᾶς, περίπου εἰς τὸ ἐπίπεδον διὰ τοῦ ὁποῖου διήρχετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ «Περίπατος». Φρεάτιον περισυλλογῆς ὑδάτων παρωχέτευσε περαιτέρω τὰ ὕδατα πέραν τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς Στοᾶς. Στερέωσις τῶν διαβρωθέντων τμημάτων τῆς τυφλῆς τοξοστοιχίας ἐγένετο μόνον δοκιμαστικῶς εἰς τὸ πρῶτον ἀπ' ἀνατολῶν τοξωτὸν ἀνοιγμα.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἄνω ἔργων ἀπεκαλύφθησαν στοιχεῖα τινα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν ἀναγκαίως ὠρισμένας διερευνήσεις ἢ καὶ μικρὰς ἀνασκαφικὰς ἐργασίας, μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βυζαντινῆς δεξαμενίσκης, νοτίως τοῦ περιβόλου τοῦ Ἀσκληπείου, ὅπου ἡ ἐκσκαφὴ ἐπροχώρησε βαθύτερον διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀγωγοῦ. Οὕτως ἀπεκαλύφθη καὶ ἡρευνήθη μυκηναϊκὸν φρεῖαρ διαμέτρου μέχρι τοῦ εἰς βάθος 5 μ. πυθμένος τοῦ 1.05 μ. (Φρέαρ ΣΤ', Σχέδ. 5). Τοῦτο εἶχε διατηρήσει ὑπονεολιθικὸν στρώμα πάχους

0,45 μ., τὸ ὅποιο ἀπέδωσε χαρακτηριστικὴν κεραμεικὴν. Κάτω τοῦ βάθους τούτου τὸ φρέαρ ἀνωρύχθη εἰς τὸν φυσικὸν βράχον. Ἐν τμήμα τοῦ νοτίου τοιχώματος τοῦ φρέατος μέχρι βάθους 2.40 μ. ἀπεκόπη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου τοίχου τῆς Στοᾶς Εὐμένους. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ φρέατος μέχρι βάθους 1.75 μ. ἦτο διατεταραγμένη, ἂν καὶ γενικῶς διατηροῦσα τὸν μυκηναϊκὸν αὐτῆς χαρακτήρα, ἀνάμικτος μὲ λατύπην ἐκ τῶν λίθων τῆς Στοᾶς Εὐμένους καὶ μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα προκεχωρημένων κλασσικῶν ἐλληνικῶν χρόνων. Περαιτέρω ἡ ἐπίχωσις ἦτο καθαρῶς μυκηναϊκὴ καὶ ἀπέδωκεν ἱκανὸν ἀριθμὸν ὄστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπρητίσθη δίωτος λοπὰς μὲ ἐρυθρὰν χρῶσιν καὶ ἱκανὰ τμήματα μονῶτων ἢ διῶτων κυλίκων, βαθέων κυάθων ἢ σκύφων, πρόχων καὶ λεκανίδων, κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ κεραμόχρουν ἐπίχρισμα. Ὅλίγα σχετικῶς ὄστρακα φέρουν ἀπλὴν διακόσμησιν ταινιῶν ἢ κυματιστῶν γραμμῶν. Ἐξαιρετικῶς ὁμῶς σημαντικὸν εἶρημα εἶναι τὸ ἄνω τμήμα πλουσίως διακοσμημένου ψευδοστόμου ἀμφορέως μὲ θαλασσίαν διακόσμησιν ὀκταπόδων μὲ πλοκάμους ἐλισσομένους καὶ καταλαμβάνοντας ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου ἐν μέσῳ βραχέδους θαλασσίου τοπίου (Πί ν. 26 α.). Σφάζεται μέρος τοῦ ὀπισθίου σώματος τοῦ ὀκτάποδος καὶ εἰς χωριστὸν τεμάχιον ἐκ τοῦ πυθμένος μέρος τοῦ προσθίου σώματος. Οἱ πλοκάμοι ἀπεδόθησαν μετὰ τῶν κοτυληδόνων τῶν. Τὸ ψεῦδες στόμιον ἔχει τρεῖς λαβὰς κοσμουμένας μὲ θαλασσὴν γωνίας. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι ἐν τῶν καλυτέρων παραδειγμάτων τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, ἐφάμιλλον τῶν κρητικῶν ἐκ Κνωσοῦ, Παλαικάστρου, Γουρνιῶν καὶ Ζάκρου (βλ. καὶ Evans, PM II, 509, εἰκ. 312). Πολὺ ἀνάλογον κατὰ τὴν παράστασιν καὶ τὴν τεχνικὴν εἶναι τὸ ἐκ Κέας παράδειγμα ἐπὶ βαθύς σκύφου (John Caskey, Excavations in Keos 1963, Hesperia XXXIII, pl. 52). Τὸ στίλβον βερνίκιον ἀποδεικνύει τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγγείου εἰς τὸν ἐλλαδικὸν χώρον προφανῶς ὁμῶς ὑπὸ Μινωίτου καλλιτέχνου. Μεταξὺ τῶν ὄστράκων ὑπῆρχον καὶ τινὰ ἀμαυρόχρωμα ἢ τεφρὰ μινύεια καὶ τμήμα ἐκ τῆς προχύσεως βαμματοδόχης ΠΕ χρόνων. Ἡ χρονολογία τῆς μυκηναϊκῆς κεραμικῆς τοῦ φρέατος ἀνάγεται εἰς τὴν YE III A περίοδον, τὸ ἀγγεῖον ὁμῶς τοῦ ὀκτάποδος ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 1500 π.Χ. χρόνους. Μετὰ τῶν ὄστράκων ἦσαν ἀνάμικτα ἱκανὰ θαλάσσια ὄστρακα καὶ ὄστᾶ ζώων.

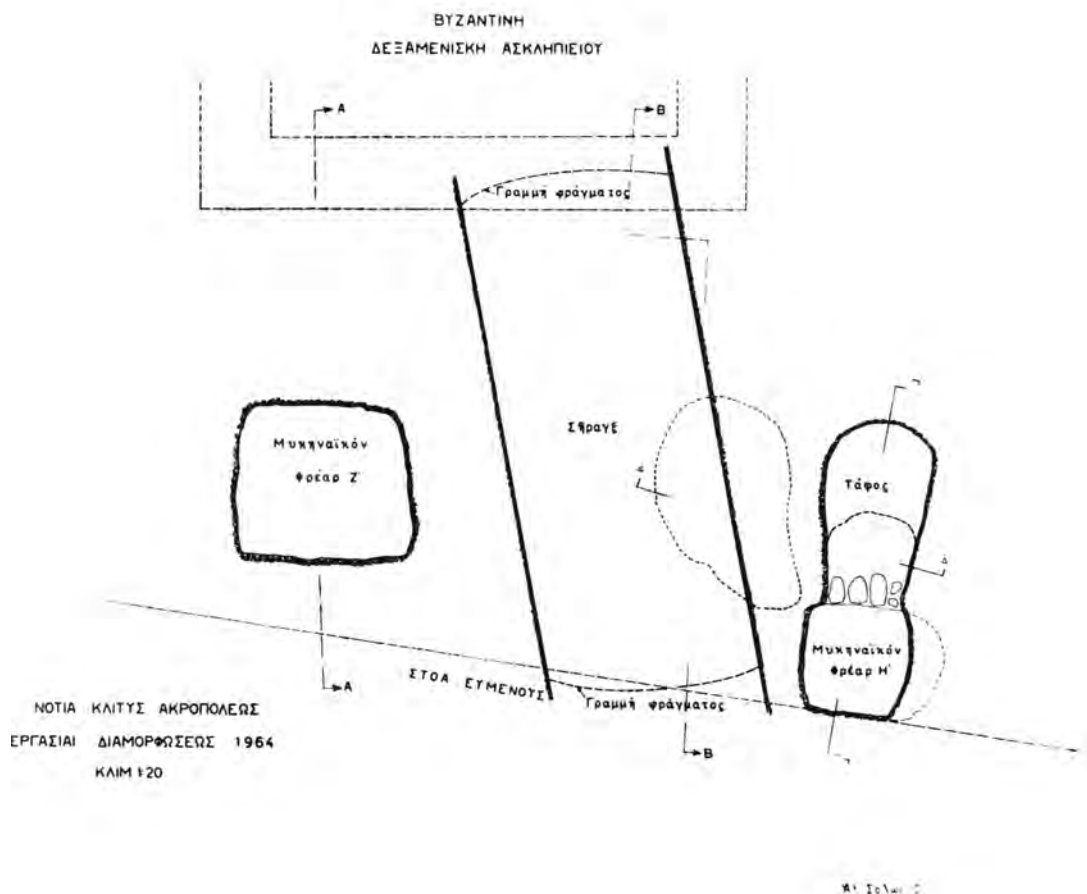
Ἀμέσως πρὸς ἀνατολὰς καὶ νοτίως τῆς Βυζαντινῆς δεξαμενίσκης τοῦ Ἀσκληπείου, σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τῆς Στοᾶς Εὐμένους,

ἡ κατασκευὴ τοῦ ὁποίου ἐβλάψεν ἐν μέρει τὸ ἄνω μέρος τοῦ τοιχώματος, ἀνεκαλύφθη ἕτερον μυκηναϊκὸν φρέαρ (Φρέαρ Ζ' περιοχῆς Ἀσκληπείου, Σχ ἐδ. 6, 7). Τοῦτο κατὰ τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος εἶναι τετραγωνικοῦ, ἐλαφρῶς τραπεζοειδοῦς σχήματος, ἐνθ' κατὰ τὸν πυθμένα μεταβάλλεται εἰς ὠοειδὲς (Πί ν. 26 β.). Τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐπιχώσεως εὐρέθῃ διατεταραγμένον καὶ ἀνάμικτον μὲ λατύπην ἐκ τῶν πωρολίθων τῆς Στοᾶς. Εἶχεν ἀνορυχθῇ μέχρι βάθους 6.40 μ. ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως ἐξήχθη ἀφθονωτάτῃ κεραμεικὴ χρονολογούμενη εἰς τὴν ἀπὸ τῆς YE II ληγούσης μέχρι τῆς YE III A 2 περίοδον. Ἡ κεραμεικὴ αὕτη ἐμφανίζει μεγάλην ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὴν ποιότητα καὶ ποσότητα πρὸς τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος συλλεγεῖσιν ἐκ τοῦ φρέατος Ε' τῆς περιοχῆς Ἀσκληπείου. Πλεονάζει ἡ μονόχρωμος μὲ κεραμόχρουν χρῶσιν κεραμεικὴ ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ ὀρισμένων τύπων ἀγγείων μὲ δυναμικὸν σχῆμα: ἀμφορίσκων μὲ λαβὰς κατὰ τὸν λαιμὸν ἢ τοὺς ὤμους, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐρυστόμων, πρόχων ραμφοστόμων μὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτετμημένον τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ ράμφους ἢ μετὰ στρογγύλου στομίου καὶ μετὰ κοιλίας σφαιρικῆς ἢ ὠοειδοῦς, εὐρυστόμων σταμνοειδῶν καὶ σκυφοειδῶν ἀγγείων, λεκανίδων καὶ λοπάδων, κυπέλλων καὶ κυάθων, ἀρυταινῶν καὶ ἰδίᾳ κυλίκων μὲ εὐρὺ κυαθοειδὲς σῶμα μετὰ δύο ταινιοσχημῶν λαβῶν ἐπὶ χαμηλοῦ ποδὸς (Πί ν. 27 α - γ). Διακοσμητῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν μόνον τμήματα ἢ ἀπλὰ ὄστρακα ἀντιπροσωπευτικὰ τῶν φάσεων YE II καὶ III A1 καὶ A2 (Πί ν. 28 α - β). Μεταξὺ τούτων τὰ μᾶλλον ἀξιόλογα εἶναι τμήμα ἐκ τοῦ τοιχώματος μεγάλου ἀγγείου, διακοσμουμένου μὲ τὸ γνωστὸν θέμα τῶν τοξωτῶν βράχων συνοδευομένων ὑπὸ σειρῶν κοκκίδων, τμήμα ἐκ τοῦ πυθμένος ἀρτοσχήμου, διακοσμουμένου μὲ τροχὸν ἔχοντα κύκλω κυρτὰς ἀκτῖνας ἀνὰ ζεύγη, τμήμα ὑπίποδος κύλικος μὲ ὠραίαν στιλπνὴν κεραμόχρουν διακόσμησιν μὲ συνδεομένας εἰς ζώνην σπείρας, τὸ κάτω μέρος ἀγγείου μὲ χλωρὸν ἐπίχρισμα, διακοσμούμενον μὲ κυματιστὰς καθέτως κατερχομένας γραμμὰς εἰς δύο ζώνας, τέλος πολλὰ ὄστρακα διακοσμούμενα μὲ φύλλα κισσῶν, κλάδους, πολυφύλλους ρόδακας, ἐλισσόμενα στελέχη, φοιιδῶν τὸν κόσμημα μὲ σπείρας, δικτυωτὸν κόσμημα, κοκκιδωτὴν διὰ σφύγγου διακόσμησιν, κοσμήματα τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ ὀκταπόδων καὶ ναυτίλων κλπ. Μεταξὺ τῶν ὄστράκων ὑπάρχουν ἄρκετὰ ἀμαυρόχρωμα καὶ τεφρὰ μινυακά.

Ἐτι ἀνατολικώτερον ἀνεσκάφη ἕτερον φρέαρ μυκηναϊκὸν τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων (Φρέαρ

Η', περιοχής Ἀσκληπείου, Σχέδ. 6, 7). Εἶχεν ἀνορυχθῇ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου μέχρι βάθους 4.10 μ., διαμορφωθὲν μὲν μέχρι βάθους 5 μ. εἰς σχῆμα ὀρθογώνιον μὲ πλευρὰν 1.10 μ., περαιτέρω δὲ μέχρι τοῦ πυθμένος μεταβάλλεται εἰς σχῆμα

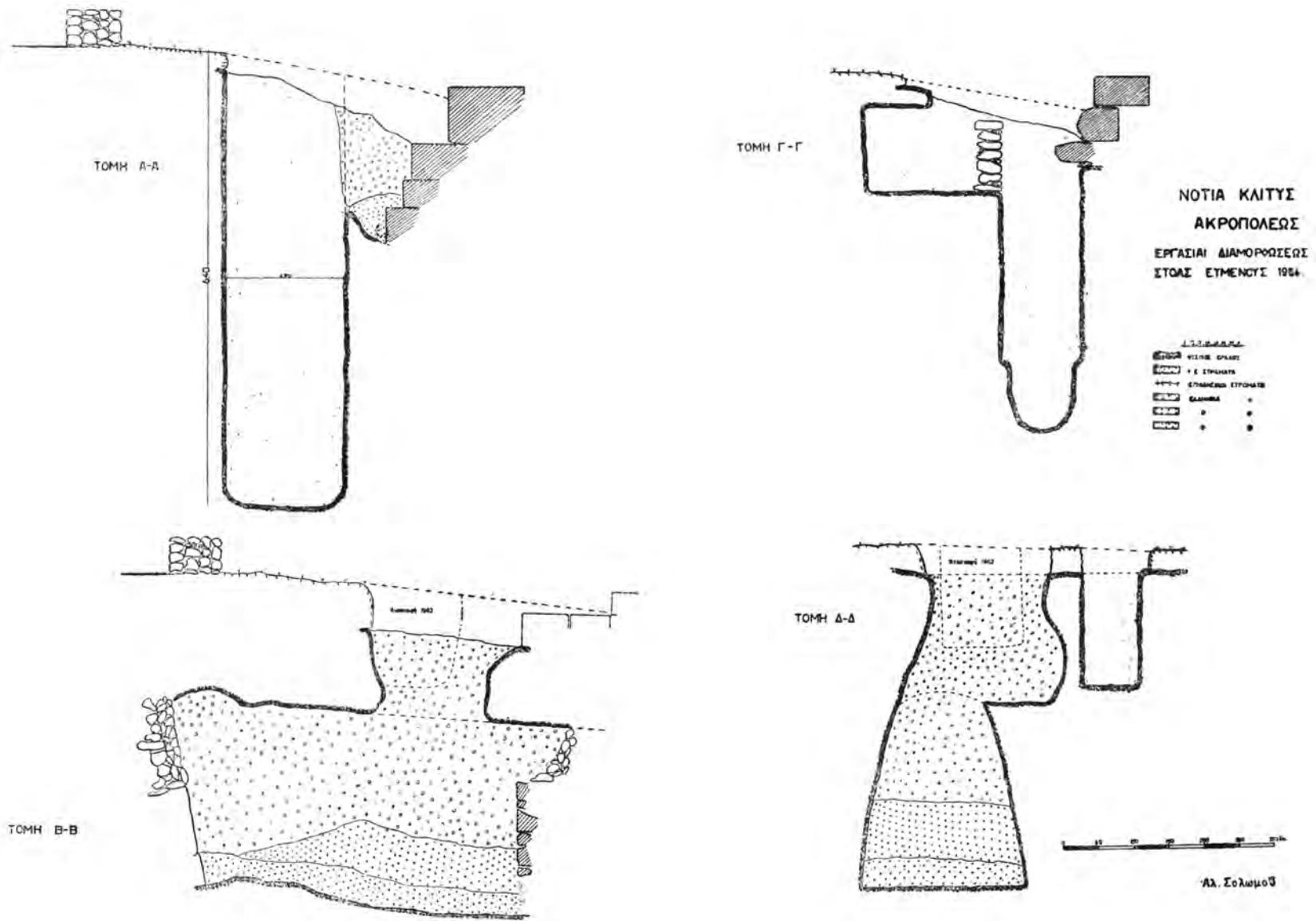
κροῦ τάφου μυκηναϊκῶν χρόνων πεταλοειδοῦς σχήματος καὶ διαστάσεων, μήκους 1.90, μεγίστου πλάτους 1.10 καὶ ὕψους 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐλαφρῶς θολουμένης ὀροφῆς, ἥτις κατὰ τὸ ἥμισυ διετηρήθη ἀνέπαφος. Ἡ ὕπαρξις τοῦ τάφου ἐρμηνεύει τὴν

Σχέδ. 6. Κάτοψις τῶν νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης τοῦ Ἀσκληπείου μυκηναϊκῶν φρέατων Ζ', Η' καὶ τῆς σήραγγος

κυκλικὸν μὲ διάμετρον 0,90 μ. Κατὰ τὸ Β. τμήμα τοῦ φρέατος ἀνευρέθη ξηρολιθικὸν φράγμα, ὕψους 1, πλάτους 0,80 καὶ πάχους ποικίλλοντος μεταξὺ 0,30 καὶ 0,40 μ. (Πίνακ. 29 α - β). Ὅπισθεν τοῦ φράγματος ἀνεκαλύφθη λαξευτὸς θάλαμος μι-

τετραγωνικὴν μορφήν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ φρέατος, διότι πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐξετείνετο ὁ δρόμος, τοῦ ὁποῦ ἢ πρὸς νότον συνέχεια ἀπεκόπη ἐκ τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἄνω μέρους τοῦ τοίχου ἀντιστηρίξεως τῆς Στοᾶς Εὐμένους. Καίτοι ὁ τάφος εἶχε

Σχέδ. 7. Τομαί τῆς ὑπ' ἀριθ. 6 κατόψεως

παραβιασθῇ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὥς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παρουσίας κλασσικῶν ἑλληνικῶν καὶ τινων γεωμετρικῶν ὀστράκων, ἀνευρέθησαν ἀντικείμενά τινα, ἰδίως χαλκᾷ ἐργαλεῖα, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου, ὥς μαχαίριον μετὰ λαβῆς καὶ ἄλλο ἄνευ λαβῆς, ξυρὸς ἄνευ λαβῆς καὶ τεμάχια ἄλλων, ὀπείους, δύο ζεύγη τριχολαβίδων καὶ χαλκᾷ ἐλάσματα με ἐκτύπους παραστάσεις τροχίσκων ἐκ κοκκίδων, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν συγκόλλησιν των ἐδείχθη ὅτι ἀνήκουν πιθανῶς εἰς ἐπένδυσιν φαρέτρας. Μετ' αὐτῶν ἀνευρέθη πυρὴν ἀκανονίστου σχήματος ἐκ πρασινόμελανος στεατίτου καί, μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ φράγματος πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖαν, ἀκόσμητος καὶ ἄνευ ἐπιχρίσματος ἀμφορίσκος παρέχων τὴν ἐντύπωσιν πρωτογεωμετρικοῦ ἄγγειου. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἦσαν ἀνάμικτα ἱκανὰ ὁστὰ ἀνθρώπου καὶ ὀδόντες ζώου. Τὰ πλεῖστα τῶν ὀστράκων εἶναι μυκηναϊκά. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ φρέατος περιεῖχε μέγα πλῆθος ὀστράκων τῆς ΥΕ II καὶ ΥΕ III Α1 καὶ Α2 περιόδου, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκροτήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἄγγειων, ὥς διώτων λοπάδων, ὕδριων με τροχαλιόσχημον λαίμον καὶ τοξοειδεῖς πλευρικός λαβὰς καὶ διακοσμουμένων δι' ὁμοκέντρων κύκλων ἐπὶ τῶν ὤμων, μονῶτων κυαθίων ἐπὶ ποδὸς ἢ ἄνευ ποδός, ἀμφορίσκων με καθέτους λαβὰς καὶ κοιλίαν σφαιρικὴν, ἐχόντων ὑπέρυθρον ἐπιχρίσμα κ. ἄ. (Πί ν. 30 α - β). Τὸ μᾶλλον ἀξιόλογον τῶν συγκροτηθέντων ἄγγειων εἶναι εὐμεγέθης τρίτος ἀμφορεὺς με ὀσειδῆ κοιλίαν καὶ κυλινδρικὸν λαίμον, διακοσμούμενος διὰ τριῶν ζωνῶν ἐκ πυκνῶν καθέτως κατερχομένων κυματιστῶν ταινιῶν. Αἱ ζῶναι διαχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ διπλῶν περιθεουσῶν ταινιῶν, ἐνθ' ἡ τελευταία διὰ τριῶν ταινιῶν ἀπὸ τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ἄγγειου (Πί ν. 30 γ). Ἐκ τῆς λοιπῆς κεραμικῆς τοῦ φρέατος ἄξια μνείας εἶναι τμήμα μετ' ἀμφοτέρων τῶν στομιῶν, τῶν ὁποίων τὸ ψευδὲς ἔχει τρεῖς λαβὰς, ψευδοστόμου ἀμφορέως κοσμουμένου με θέματα ἐναλλήλων γωνιῶν, φολιδωτοῦ βράχου καὶ σπείρας κατὰ τοὺς ὤμους καὶ στροβιλιζομένου ρόδακος κατὰ τὸ ψευδὲς στόμιον, ὄστρακα με θαλασσίαν διακόσμησιν ναυτίλων, πλοκάμων ὀκτάποδος, κοραλίων καὶ βράχων, με σπείρας συνδεομένης εἰς ζῶνας, με θέματα ἐκ μηνίσκων ἢ κοκκίδων κλπ. (Πί ν. 31 α). Μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων ἄξια μνείας εἶναι σφαιρικοὶ τριπτῆρες, φλεβωτὸς λίθος εἰς τὸν ὁποῖον ἠνοίχθη διὰ τρυπάνου κυλινδρική κοιλότης, τεμάχιον πυρίτου λίθου καὶ ὀψιανῶν, τμήμα πιθανῶς πλαστικοῦ σκεύους ἐκ μελανοῦ στεατίτου με χαρακτὴν διακόσμησιν γραμμωτῶν τριγώνων καὶ κλάδου, τέλος τμήμα λύχνου πηλίνου,

τοῦ ὁποίου τὸ δοχεῖον σχηματίζεται πιθανῶς διδυμον δι' ἐλισσομένης προεξοχῆς. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ φρέατος ἐπίσης ὑπῆρχον ἀνάμικτα θαλάσσια ὄστρεα, ὁστὰ ζῶων, ἄνθρακες καὶ τέφρα.

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπείου τοῦ ἔτους 1962, ἀμέσως νοτίως τῆς δεξαμενίσκης καὶ παρὰ τὴν ΝΑ. αὐτῆς γωνίαν, εἶχεν ἀποκαλυφθῇ ἐλλειψοειδοῦς σχήματος σκάμμα, τὸ ὁποῖον ἐξελήφθη τότε ὥς φρέαρ καὶ ἡρευνήθη μέχρι βάθους 2.10 μ. με λίαν ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Β 1, σ. 20). Κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ κατὰ μῆκος τοῦ ἀντερείσματικοῦ τοίχου τῆς Στοᾶς Εὐμένους ἀπεκαλύφθη εἶδος σήραγγος με κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τμήμα τῆς ὀροφῆς τῆς ὁποίας εἶχε καταπέσει καὶ ἐπιχωσθῇ ἤδη εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ὥς θὰ ἦδύνατο νὰ συναχθῇ ἐκ τῆς ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως περισυλλεγείσης κεραμικῆς (Σχ ἔδ. 6, 7). Ἀπεδείχθη τότε, ὅτι τὸ θεωρηθὲν ὥς φρέαρ σκάμμα ἀποτελέσθη διὰ καταπτώσεως τμήματος τῆς ὀροφῆς καὶ ἔκτοτε ἐχρησιμοποιήθη ὥς τόπος ἀπορριμμάτων, διατειχισθέντος διὰ ξηρολιθικοῦ τοίχου, τμήματος τῆς ἡδη κατὰ τὸ ἥμισυ ἐπικεχωσμένης σήραγγος. Ἡ σήραγξ ἔχει πλάτος 2.35, ὕψος 4.40 μ., ταύτης δὲ ἡρευνήθη τμήμα μήκους 4.40 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου κατὰ τὸ ὁποῖον ἐτμήθη ἡ σήραγξ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Στοᾶς Εὐμένους μέχρι τοῦ φράγματος. Οἱ κατασκευάσαντες τὴν Στοᾶν ἔφραξαν τὸ δημιουργηθὲν κατὰ τὴν ἀποκοπὴν χάσμα διὰ λίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται πολλὰ τεμάχια δομικοῦ ὕλικου. Ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τῆς σήραγγος δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἀσφαλῶς. Εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τῆς ἀδιαταράκτου ἐπιχώσεως ἀνευρέθη κεραμικὴ ἀφθονος τῶν προκεχωρημένων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ 3ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ. Ἡ κεραμικὴ αὕτη μαρτυρεῖ κατὰ ποῖαν ἐποχὴν ἐτέθη ἐκτὸς χρήσεως ἡ σήραγξ. Ἡ κεραμικὴ περιλαμβάνει σειρὰν ὀλόκληρον μεγαρικῶν σκύφων τοῦ μετὰ μακρῶν πετάλων τύπου ὥς καὶ τινων τοῦ τύπου με τὰ εἰς πυκνὰς σειρὰς φυλλίδια (Πί ν. 31 β), σειρὰν λοπάδων καὶ λοπαδίων τοῦ διωρόφου τύπου, μελαμβαφῶν ἢ ἀχρώμων (Πί ν. 32), σειρὰν σκευῶν οἰκιακῆς χρήσεως, ὥς χυτῶν, μικρῶν λαγῶνων, κυαθίων κλπ., σειρὰν ἀτρακτοειδῶν ληκυθίων τοῦ τύπου τῶν δακρυδόχων, ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τοῦ τύπου τῆς Δυτικῆς κλιτύος (West Slope Ware) μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὰ λίαν ἀξιόλογα διὰ τὴν διακόσμησιν των, ὥς κρατηροειδὲς σκεῦος σφζόμενον κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ ἄνω τμήμα,

διακοσμούμενον με συστήματα έναλλήλων ὀρθογωνίων καὶ ἀβακωτῶν κοσμημάτων αποτελούντων ζώνην, ἐλισσομένην κληματίδα περὶ τὸν λαιμὸν καὶ γωνιακὰς περιτέχνους λαβάς (Πί ν. 33 α), λαιμὸς ἀμφορέως με στρεπτάς γραμμάς με ἀνάλογον διακόσμησιν κλπ. Ἀξιομνημόνευτα εἶναι λύχνοι με ἀκτινοειδῶς διατεταγμένην στολιδωτὴν διακόσμησιν, τορνευτὴ βάσις με ἐπαλλήλους ζώνας ἐμπιέστων ἀνθεμίων καὶ κυματίων, ἱκανὰ τμήματα λαγῶνων με λευκὸν ἐπίχρισμα (Lagynos Group) καὶ ἐνδιαφέρουσιν διακόσμησιν στεφάνων με ταινίας, στηλῶν κλπ. (Πί ν. 33 β). Ἐν τεμάχιον φέρει παράστασιν κύλικος με ἀνεστραμμένην ἐπ' αὐτῆς ἄλλην κύλικα καὶ κοτύλην. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν ἀνευρέθησαν ἐνδιαφέροντα πῆλινα εἰδῶλια ἀναγόμενα εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξία μνηεῖας εἶναι εἰδῶλιον Σιληνοῦ παιζοντος σύριγγα, πλαγγόνες γυνῶν κορασίδων προφανῶς προερχομένων ἐξ αἰωρῶν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ὁπῶν διαμπερῶν ὑπὸ τὴν μασχάλην, κεφαλὴ γυναικὸς με τὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου κεκαλυμμένον διὰ τοῦ ἱματίου, τέλος τὸ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ καὶ ἄνω τμήμα εἰδωλίου Ἑφρεσίας Ἀρτέμιδος με τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπίσπεψιν καὶ τὰ περιβάλλοντα τὴν κεφαλὴν περὺγια ἐφ' ὧν μικραὶ ἀνάγλυφοι μέλισσαι (Πί ν. 34 α). Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ παραδείγματα σφραγίδων κεραμῶν ἐπὶ λαβῶν εὐρεθεισῶν τόσον εἰς τὴν κάτω, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἡ ἐπιγραφή:

ΕΠΙΠΕΡΟΚΛΕΥΣ
ΜΟΧΩΝΟΣ
ΚΝΙΔΙΟΝ

(κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς σῆμα ἀγκύρας)
Τρία ἄλλα ἐνεπίγραφα ὄστρακα εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν: α) ἐκ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ΤΟΝ ΑΘΕΝΘΕ/ΝΑΘΛΟΝ, β) ἐπὶ ὄστράκου ἐπιπέδου:

ΕΠΑΙΝ[Ε
ΤΟΣ[ΑΘΗ,
ΝΑΙΟΣ[Ε

γ) ἐπὶ μελανογανώτου ὄστράκου ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ. Ἡ ἀνωτέρα ἐπίχωσις, τῆς ὁποίας τμήμα εἶχεν ἐρευνηθῇ κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ Ἀσκληπείου τοῦ ἔτους 1962, περιεῖχε κεραμεικὴν ἀναγομένην μέχρι τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Χαρακτηριστικὴ ἰδίᾳ εἶναι μία σειρά λύχνων, πιθανῶς τοῦ τέλους τοῦ 4ου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, με ἔκτυπα κοσμήματα πολυφύλλων ροδάκων, πτηνῶν, ἰχθύων, μήνης, ἐγκοίλου τετραγώνου κλπ. (Πί ν. 34 β).

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις ἐνδιαφερόυσης σειράς μαρμαρίνων γλυπτῶν τεμαχίων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντιγράφων κλασσικῶν ἑλληνικῶν ἔργων ἢ ἀρχαϊστικῶν, πολὺ πιθανὸν προερχομένων ἐκ τοῦ ἐγγὺς Ἀσκληπείου. Ταῦτα εἶναι: 1) Ἑρμαϊκὴ κεφαλὴ πωγωνοφόρου θεοῦ (ὑψ. 0,455 μ.) με σχηματικῶς ἀποδιδόμενον τὸ τρίχωμα τοῦ πώγωνος, τοῦ μύστακος, τῶν ἐκατέρωθεν κατερχομένων πλοκάμων τῆς κόμης καὶ τῶν πλαισιούντων τὴν κόμην εἰς διπλὴν σειρὰν ἐλισσομένων βοστρυχιδίων· λεπτὴ ταινία περιδένει τὴν κόμην, ἥτις κατέρχεται με κυματισμοὺς ἐπὶ τῆς ράχεως κατ' ὀρθογωνίαν ἀπόληξιν. Τὸ πρόσθιον τμήμα τῆς Ἑρμαϊκῆς στήλης (Πί ν. 35 α) εἶναι περικεκομμένον εἰς προέχοντα στυλίσκον. 2) Κεφαλὴ πωγωνοφόρου θεοῦ (ὑψ. 0,31 μ.), ἴσως Ἀσκληπιοῦ, ἔχοντος ἀναδεδεμένην τὴν κόμην διὰ διπλῆς ταινίας, ἐξ ἧς κατὰ τὰ πλάγια κατέρχονται πτυχαὶ ὑφάσματος. Οἱ βόστρυχοι τῆς κόμης καὶ τοῦ πώγωνος ἐλίσσονται κατὰ τὰ ἄκρα τῶν, τοῦ κενοῦ δηλωθέντος βαθέως διὰ χρήσεως τρυπάνου· ἡ ρὶς ἀποκεκρουμένη (Πί ν. 35 β). 3) Μικρὰ κεφαλὴ πωγωνοφόρου θεοῦ, πιθανῶς Ἀσκληπιοῦ, με τὴν κόμην ἀναδεδεμένην (ὑψ. 0,15 μ.). Φυσιοκρατικὴ ἀπόδοσις χαρακτηριστικῶν με ἔκφρασιν ὁδύνης. Ἡ μία πλευρά, ἐν μέρει ἡμιεπεξεργαστος, πιθανῶς διότι ἡ κεφαλὴ προέρχεται ἐξ ἀναγλύφου συνθέσεως (Πί ν. 35 γ). 4) Μικρὰ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ἀδρῶς ἐπεξεργασμένη ἰδίᾳ κατὰ τὸ ὅπισθιον αὐτῆς μέρος, ἴσως διότι προέρχεται ἐξ ἀναγλύφου συνθέσεως (ὑψ. 0,08 μ.) (Πί ν. 35 δ). 5) Τμήμα χειρὸς ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πήχεως, κρατούσης ἐπὶ τῆς παλάμης διὰ τῶν δακτύλων, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς ἀπεκόπησαν, πυξίδα κυλινδρικήν. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐπιφανείας, εἰς ἣν καταλήγει ἡ χεὶρ κατὰ τὸν πῆχυν, καὶ ὁ τόρμος δεικνύουν πιθανῶς ὅτι τὸ τεμάχιον προέρχεται ἐξ ἀκρολίθου ἀγάλματος. 6) καὶ 7) Δύο πλακίδια μαρμάρου με γλυπτὴν ἐπ' αὐτῶν ἀπόδοσιν ὧτιών, πιθανῶς ἀφιερῶματα εἰς τὸν Ἀσκληπιόν.

Νοτίως τῆς Στοᾶς Εὐμένους ἐντὸς φορητῶν ἐπιχώσεων ἀνευρέθησαν μικρὸν τεμάχιον μαρμάρου, ἴσως ἐκ μαρμαρίνης ἀττικῆς ληκύθου, με παράστασιν κεφαλῆς πεπλοφόρου γυναικὸς καὶ τεμάχιον ἐκ παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως με παράστασιν ἐξόχως χαρακτηριστικὴν κεφαλῆς Ἀθηνᾶς με περικεφαλαίαν, ἔχουσαν ὑψηλὸν λοφίον· διακρίνονται τμήματα τῆς ἀσπίδος καὶ τοῦ δόρατος (Πί ν. 36 α).

Μικρὰ ἐργασία διαμορφώσεως ἐγένετο καὶ κατὰ τὸ τετραγωνικὸν κτήριον τὸ θεωρούμενον ὡς

Μνημείον τοῦ Νικίου διὰ τῆς διαστρώσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιχώσεως, ὑποστηριχθείσης κατὰ τὴν καταστραφεῖσαν ΝΑ. γωνίαν διὰ μόλις ἐμφανούς ἀντερεισματικοῦ τοιχοῦ.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ὨΔΕΙΟΥ ἩΡΩΔΟΥ
ΤΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ

Συνολικὴ ἔκθεσις τῆς συντελουμένης ἐργασίας διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ θέλει καταρτισθῇ καὶ δημοσιευθῇ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐργασίας. Ἀπλῶς διὰ τὴν ἐνημέρωσιν ἐπὶ τοῦ ἤδη συντελεσθέντος ἔργου ἀναγράφονται ἐνταῦθα αἱ κύριαί ἐργασίαι: 1) Συνεπληρώθη διὰ τῆς τοποθετήσεως μαρμαρίνων ἐδωλίων ἡ πρώτη ἀπ' ἀνατολῶν κερκὶς τοῦ ἄνω διαζώματος κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς στοᾶς τῆς παρόδου. 2) ἤρχισεν ἡ τοποθέτησις τῶν λαξευτῶν δόμων πωρολίθου ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἀνατολικοῦ κλιμακοστασίου τῆς εἰσόδου, ἵνα καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ τελευταίου τούτου. Ἐτοποθετήθησαν δύο σειραὶ δόμων κατὰ τὴν πρόσοψιν μὲ τὰ τυφλά τόξα, συνεπληρώθη δὲ διὰ δόμων ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ προθαλάμου. 3) Προητοιμάσθη διὰ λαξεύσεως μέρος τοῦ ὕλικου ἐπιστρώσεως τῆς κλίμακος διὰ μαρμάρου καὶ μέρος τῶν πωρολίθων τῶν ἀναγκαιούντων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν τοίχων τοῦ κλιμακοστασίου.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΓΟΡΑΣ

Ἐγένετο συντήρησις τοῦ ὑπάρχοντος ἐκτεταμένου πρασίνου, ἐπαυξηθέντος μὲ νέας φυτεύσεις. Μὲ κοινὴν ἐργασίαν καὶ ἐξ ἴσου συμμετοχὴν εἰς τὴν δαπάνην ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τοῦ Graham, ὁ καθαρισμὸς τοῦ λεγομένου οἰκισμοῦ Dörpfeld κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ τινες ἔρευναι, ἀποσκοποῦσαι εἰς συμπλήρωσιν τῶν πληροφοριῶν διὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν. Ὅμοίως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς διεμορφώθη ἡ περιοχὴ βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου.

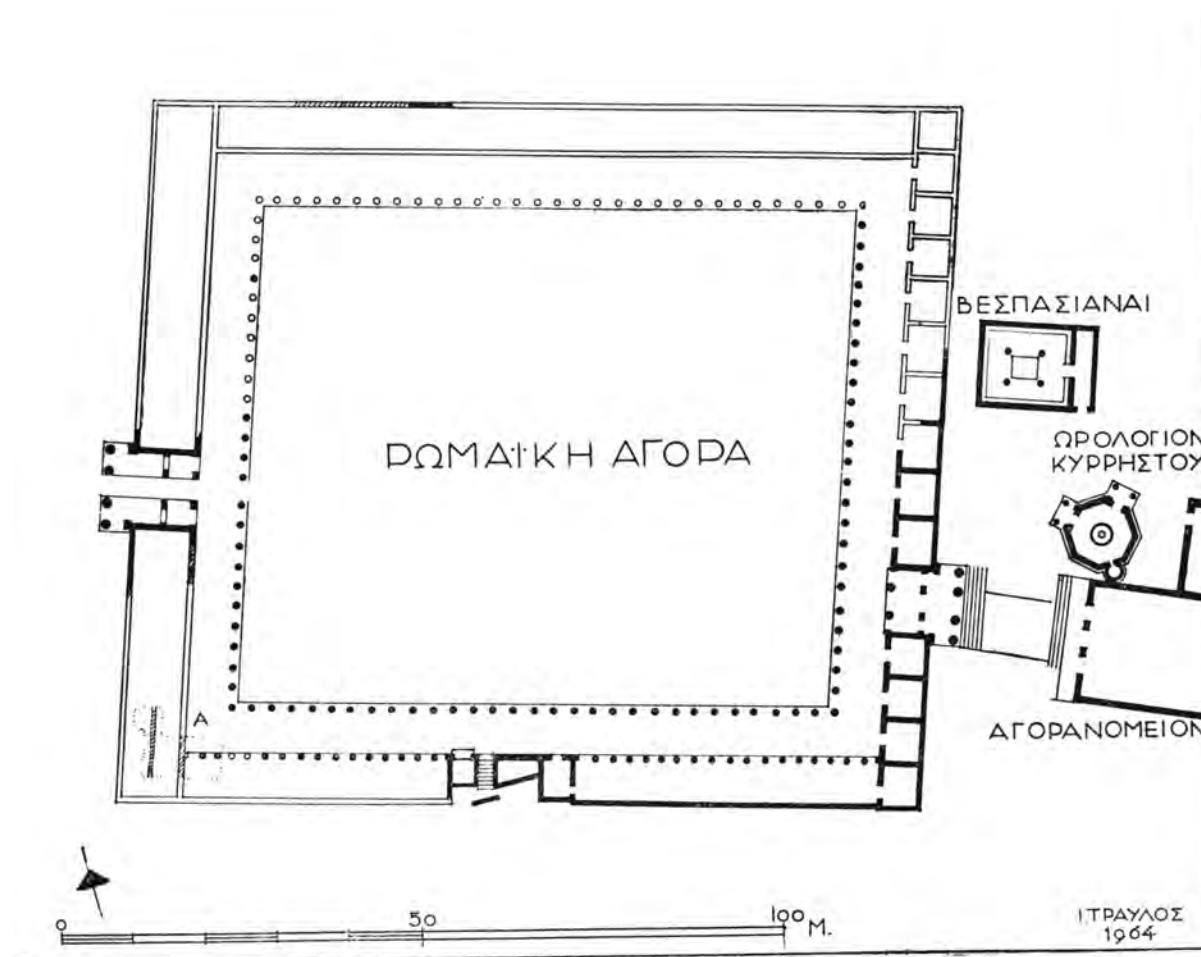
Ὁ πρὸς νότον τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς ἐκτεινόμενος ἀρχαιολογικὸς χώρος περιεφράχθη, στενότερον συνδεθεὶς μὲ τὸν χώρον τῆς πρώτης, διὰ τῆς ἐνοποιήσεως τοῦ διατέμνοντος τὴν Ἀγορὰν δρόμου, μετασχηματισθέντος εἰς ἀτραπὸν, ἥτις ἐπεστρώθη διὰ καλντιριμίου ἐκ πολυχρῶμων μαρμάρων εἰς μῆκος 200 περίπου μέτρων. Πέντε κιγ-

κλιδωταὶ θύραι ἐξησφάλισαν τὸν ἄνω τοῦτον χώρον, καταστήσασαι τοῦτον προσβατὸν ἐξ ὧν τῶν πλευρῶν. Κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς ὁδοῦ τῶν Παναθηναίων διεμορφώθη ἄνοδος πρὸς τὴν περιφερειακὴν ὁδὸν τῆς Ἀκροπόλεως, ἥτις ἀνατολικῶς τοῦ Ἀρείου Πάγου στηρίζεται ὑπὸ ἀντερεισματικῶν τοίχων καὶ εἶναι εἰς πολλὰ σημεῖα βαθμιδωτή. Οὕτω διηκολύνθη ἡ κάθοδος ἐπισκεπτῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, διαμορφωθείσης πρὸς τοῦτο καὶ εἰδικῆς εἰσόδου μὲ ἐκδοτήριον εἰσιτηρίων. Πινακίδες ὑποβοηθοῦν τὴν κίνησιν τῶν ἐπισκεπτῶν κατὰ τὰς δύο κατευθύνσεις.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΟΥ
ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Ὁ χώρος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς εὐρίσκετο εἰς μεγάλην ἀταξίαν μὲ παντὸς εἶδους ὕλικόν κατασπαρτον ἐντὸς αὐτοῦ, μὲ πολλὰ νεωτερικὰ ἐρείπια οἰκημάτων καταλαμβάνοντα κυρίως τὴν ΝΑ. περιοχὴν αὐτῆς καὶ μὲ μεγάλας ἐπιχώσεις, ἄλλας παλαιόθεν ὑπαρχούσας καὶ ἄλλας σχετικῶς προσφάτους. Πολλὰ τμήματα τῶν ἐκτεταμένων κτηρίων εἶχον ὑποστῇ σημαντικὰς ζημίας, τὰ δὲ διεισδύοντα ὑπόγεια ὕδατα, μάλιστα κατὰ τὴν ΝΑ. περιοχὴν, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν πυκνοτάτων λοχμῶν καὶ μικρῶν τελμάτων (Πί ν. 36 β). Ἰδίως ὑπέστησαν βλάβας οἱ πλακόστρωτοι χώροι, τῶν ὁποίων αἱ πλάκες διεσπάρθησαν εἰς ἀπειράριθμα τεμάχια (Πί ν. 36 γ).

Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν διαμορφώσεως τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται τὸ Φετιχίε Τζαμί, αἱ ἐργασίαι τακτοποιήσεως ἐπροχώρησαν εἰς τὸν κυρίως χώρον τῆς Ἀγορᾶς. Τὰ ἀναχώματα τῆς βορείας πλευρᾶς συνεκρατήθησαν διὰ τῆς κατασκευῆς ἀντερεισματικοῦ ξηρολιθικοῦ τοίχου καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐφυτεύθη μικρὸν κηπάριον. Πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἀπετέθησαν πολλὰ τῶν γλυπτῶν τεμαχίων, τῶν περισυλλεγόντων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων. Ἐγένετο, ἀκολούθως, μερικὸς καθαρισμὸς τῆς νοτίου Στοᾶς καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀνδρήρων τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀγορανομείου. Διὰ τὴν εὐπρόσωπον ἐμφάνισιν τοῦ χώρου ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις, ὅπως ἀφαιρεθοῦν ἅπασαι αἱ παραμείνανσαι ἄσκαφοι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1931 (βλ. παράρτημα ΑΔ 1930 - 31, σ. 1) ἐπιχωματώσεις καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις μεταγενεστέρων τουρκικῶν ἐρειπίων. Ἡ ἐργασία εἰς τὰ ἐπιφανειακά στρώματα ἐγένετο δι' ἐκσκαφῆς. Τὰ ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τούτων ἀνευρεθέντα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη προερχόμενα ἐν μέρει ἐκ τῶν κτηρίων τῆς Ἀγορᾶς περισυνελέγησαν. Ἐπίσης συνελέγησαν δύο τεμάχια ἐπιγραφῶν: α) τμήμα πλακοῦ διαστάσεων

Σχέδ. 8. Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἀγορὰ

0,209 × 0,13, πάχους 0,116 μ., β) ἕτερον ὅμοιον διαστάσεων 0,35 × 0,205 μ., ἔχοντα οὕτω:

A E
A P I Σ T Δ
K A I Y Π E P T Σ
Σ T E Φ A

Λ I C
Σ I O
E

Ἐσημειώθησαν ἐπίσης τεμάχια βυζαντινῶν πίων καὶ ἓν φρέαρ μεταβυζαντινῶν ἴσως χρόνων. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ΝΔ. τομέως ἀνευρέθη, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μέρους τῆς ἐπιχωματώσεως, τμήμα τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ, τῆς διερχομένης ὑπὸ τὴν ὁδὸν Πολυγνώτου, μετὰ τοῦ πλευρίζοντος αὐτὴν ρεῖθρου μήκους 6 μ., καὶ ἀποχετευτικός ἀγωγός. Τμήμα τῆς ὁδοῦ ταύτης εἶχε καλυφθῇ ὑπὸ τοῦ νοτίου συγχρόνου περιβόλου τῆς Ἀγορᾶς. Ἡ ἐκσκαφὴ ἐπροχώρησε βαθέως κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς Ἀγορᾶς, ἵνα διευκρινισθῇ ἡ διάταξις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ στυλοβάτου τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τῆς νοτίας Στοᾶς (Πί ν. 36 δ). Πράγματι ἀπεκαλύφθη περαιτέρω ὁ στυλοβάτης καὶ παρηκολουθήθη εἰς μήκος 5 μ., ὅπου διακόπτεται. Παλαιὰ δοκιμὴ γενομένη τὸ ἔτος 1931 παρὰ τὸν τελευταῖον ἱσταμένον κίονα εἶχε δείξει, ὅτι ὁ στυλοβάτης εἶχε καταστραφῇ καὶ ὅτι διεσφάζοντο μόνον αἱ θεμέλιοι πλάκες καὶ ὁ πρὸ τούτων πῆλινος ἀγωγός ἐκ τριπλεύρων σωλήνων μὲ καλύμματα. Νῦν ἡ συνέχεια τοῦ στυλοβάτου εὐρέθη 8.50 μ. πέραν τοῦ τελευταίου ἱσταμένου κίονος, τοῦ σημειομένου εἰς τὸ σχέδιον τοῦ ΑΔ 1931. Ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ στυλοβάτου ἀπεκαλύφθη μέρος κίονος ἱσταμένου, ἀλλ' ὅχι in situ, καὶ πλησίον αὐτοῦ ἄλλον τεμάχιον ἀπερριμμένον. Τὸ ἱσταμένον τεμάχιον φαίνεται ὅτι εἶναι ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς ΠΑΕ 1891, σ. 7 - 11. Ἐνδιάμεσον τμήμα τοῦ στυλοβάτου ἐλλείπει, ἐπὶ μαρμαρίνης δὲ πλακὸς διακρίνεται γωνιακὴ ἐγκοπὴ μὲ ὀπὴν, ὑπεμφαίνουσα τὴν ἐκ τῶν ὑστέρων κατασκευὴν θύρας. Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου

διακρίνονται τὰ λαξεύματα ἐδράσεως δύο κίωνων σημειωθέντων διεγραμμισμένων εἰς τὸ Σχ ε δ. 8. Εἰς τὸ σημεῖον διακοπῆς τοῦ στυλοβάτου, σειρὰ πωρολίθων μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔνθα προεκτείνεται περαιτέρω φράγμα ἀργῶν λίθων εἰσχωροῦν εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἀποτελεῖ τὴν κρηπίδα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου τοῦ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου κτίσματος, τοῦ κλείοντος τὸν χώρον τῆς Ἀγορᾶς κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, νοτίως τῆς Πύλης τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς. Πράγματι ἡ συνέχεια τῶν πωρολίθων ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς Πύλης. Ἐπίσης μικρὸν τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου πρὸς Δ. ἀνεφάνη μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχωματώσεων.

Παραλλήλως πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν τοῖχον, εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκει ἡ κρηπίς τῶν πωρολίθων, καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. ἀπὸ τούτου, ἀνεφάνη λαξευτὴ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον τάφος θεμελίου εἰσχωροῦσα μέχρι βάθους 0,66 μ., ὑπολογιζομένου ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ στυλοβάτου (Σχ ε δ. 8). Κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ λαξεύματος εὐρέθη ἡμισυ δωρικοῦ κιονοκράνου, ἔχοντος πλευρὰν ἄβακος 0,55 καὶ διάμετρον τραχήλου 0,39 μ. Αἱ διαστάσεις αὗται ἀποδεικνύονται μικρότεροι τῶν τῶν ἄλλων κιονοκράνων τῆς δωρικῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, τῶν ὁποίων δείγματα εἶναι τοποθετημένα κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς καὶ ἐπομένως τὸ κιονόκρανον δὲν φαίνεται ἀνήκον εἰς τὴν Στοᾶν ταύτην. Μετὰ τοῦ κιονοκράνου ἀνευρέθησαν θραύσματα μεταγενεστέρων ἀγγείων καὶ χαλκοῦν νομισμα τοῦ Ὁθωνος μὲ χρονολογίαν 1833, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἡ μέχρι τοῦ βάθους τούτου διατάραξις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Τέλος παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ταξιαρχῶν καὶ κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Δεξιππου καὶ Ταξιαρχῶν ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρου πρὸς τοποθέτησιν καλωδίων τοῦ ΟΤΕ, τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ βορείου τοίχου τῆς Ἀγορᾶς σημειούμενον εἰς τὸ Σχ ε δ. 8 διεγραμμισμένον, ἐν συνεχείᾳ μικροῦ τμήματος παλαιότερον ἀποκαλυφθέντος. Ὁ τοῖχος παρηκολουθήθη εἰς μήκος 15 μέτρων (Πί ν. 36 ε).

Ἡ ἐργασία διαμορφώσεως τῆς Ἀγορᾶς πρόκειται νὰ συνεχισθῇ, διακοπεῖσα λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς διατεθείσης πιστώσεως. Ἡ ἀνεύρεσις μεταγενεστέρων ὀστράκων καὶ νομισμάτων τοῦ Γεωργίου τοῦ Α' εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ στυλοβάτου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μέγας ὄγκος τῶν ἐπιχωματώσεων ἐσηματίσθη κατὰ σχετικῶς προσφάτους χρόνους. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ Σχ ε δ. 8 τῆς Ἀγορᾶς διὰ τῶν ἐλθόν-

των εις φῶς νέων στοιχείων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Τραυλοῦ, ὅστις καὶ παρηκολούθησε τὴν ὅλην ἐργασίαν.

ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΑΙ ΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πολυγνώτου ἀριθ. 4, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τάφρου πρὸς τοποθέτησιν καλωδίων τοῦ ΟΤΕ εἰς βάθος 0,30 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη τμήμα τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων ἄνευ συνδετικοῦ ὕλικου, πλάτους 1.70 μ., ἡμικατεστραμμένον. Μέγας λαξευτὸς παρόλιθος ἐπεκάθητο ἐπὶ τοῦ σφωζομένου τμήματος. Εἰς τὴν βαθεῖαν ἐπίχωσιν τοῦ τοίχου ἀνευρέθη βυζαντινὸν νόμισμα τῶν χρόνων τῶν διαδόχων τοῦ Ἰ. Τσιμισκῆ. Ὁ τοίχος εὐρίσκεται κατέναντι τῆς Πύλης Ἀρχηγέτιδος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 30 μέτρων περίπου.

2) Εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Φλέσσα, Λυσίου καὶ Τριπόδων, κατὰ ἐργασίας τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, ἀνεφάνη τοίχος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ ὠκοδομημένος ἐκ μεγάλων παρίνων δόμων. Τοῦτου ἡρευνήθη μικρὸν τμήμα μὲχρι μήκους 1.70 καὶ βάθους 0,80 μ. Μεταξὺ τῶν

δύο σειρῶν δόμων παρενεβάλλοντο τεμάχια κεράμων.

3) Εἰς λιθοσωρὸν τῆς περιοχῆς Διογενείου Γυμνασίου ἀπεκαλύφθησαν δύο τεμάχια μαρμαρίνων ἐνεπιγράφων στηλῶν, τῶν ὁποίων προετοιμάζεται ἡ δημοσίευσις.

Τὸ πρῶτον, μήκους 0,115, πλάτους 0,08, πάχους 0,052 μ., διασφάζει 11 στίχους μὲ γραφὴν ἑλληνορωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἀναγνωρίζονται ὀνόματα ἀρχόντων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολεμάρχου καὶ θεσμοθετῶν. Τὸ δεύτερον εἶναι μήκους 0,30, πλάτους 0,20, πάχους 0,07 μ. καὶ διασφάζει περὶ τοὺς 15 στίχους. Τὸ κείμενον, ὡς φαίνεται, σχετίζεται μὲ μετασκευὴν σκηνῆς, ἴσως θεάτρου, ἀφοῦ πολλάκις ἐπαναλαμβάνεται ἡ λέξις «σκηνή». Μέρος τῆς ἐπιγραφῆς κατέστη δυσζύμβλητον λόγῳ τριβῆς τῆς ἐπιφανείας. Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Ἡ Ἐφορεία παρηκολούθησεν ἐπίσης τὰς ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὸν ἑλεγχόν της ζώνης οἰκοδομικὰς ἐργασίας καὶ ἤσκησε τὸν ἑλεγχον ἐπὶ τοῦ ὕψους τῶν ἀνεγειρομένων οἰκοδομῶν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

DIE AUSGRABUNGEN IM KERAMEIKOS

In Ergänzung der früheren Ausgrabungen an gleicher Stelle untersuchte G. Gauer im Frühjahr 1964 die letzten Reste vom Grabbau des Pannoniers Daphnos (A. Brueckner, Der Friedhof am Eridanos 49) und das unmittelbar angrenzende Gebiet mit Beisetzungen vom Hellenismus bis in die Kaiserzeit. Unser Bericht handelt von der Fortsetzung der Ausgrabungen im Raum südlich der Heiligen Strasse, nahe der heutigen Piräus-Strasse.

Südseite der Heiligen Strasse

Im Sommer wurde die Grabung auf der Südseite der Heiligen Strasse (vgl. K. Vierneisel, *Deltion* 19 (1964): Chron. 38ff.) nach Süden ausgedehnt und damit der Hinterraum dieses durch die heutige Piräus-Strasse begrenzten Strassenabschnitts bis zu einer Tiefe von etwa 20 Metern erschlossen; auch der Grabhügel der Eukoline wurde in die Untersuchung eingezogen. Innerhalb einer Fläche von etwa 26 x 14 m wurden zahlreiche Gräber von der protogeometrischen Periode bis in frühhellenistische Zeit aufgedeckt; Plan im Taf. 37 zeigt in der Hauptsache die klassischen und älteren Anlagen.

Spätklassisch-frühhellenistische Gräber (vgl. Taf. 39 b).

Das Ausgangsniveau der Grabung (etwa + 46.00 m) bildete die Oberfläche einer bereits von K. Kübler beobachteten und von D. Ohly in die Jahre nach 338 v. Chr. datierten, teilweise mehrere Meter starken, sterilen Schicht blaugrünen Mergelschotter (AA 1932, 192f.; *Deltion* 17 (1961/62): Chron. 19f.). Die frühesten Gräber nach der Einfüllung des Schotter gehören ihren spätklassischen Gefässbeigaben zufolge in die Jahre nach 330 v. Chr. Bis gegen 300 v. Chr. blieb das Niveau ungefähr das gleiche, wie die noch in situ vorgefundene Kolumelle über dem Grab der Philokrateia, der Tochter des Agathokles von Aixone, beweist (AZ 29 (1871) 24 Nr. 54 Taf. 42; Grab 1 in Taf. 37 bei «VI»; Euthynterie + 46.04 m). Bei den Gräbern des frühen 3. Jahrhunderts mit bauchigen, sowie den sechs jüngsten Gräbern mit schlanken (hS 13 - 15) und birnenförmigen (hS 4, 12, 20) Tränenfläschchen liess sich die einstige Ausgangshöhe der Gruben nicht mehr feststellen.

In fast allen Gräbern der spätklassisch-frühhellenistischen Nekropole waren Erwachsene bestattet. Die Gräber des 4. Jhs. waren Brandgräber oder einfache Skelettgräber, die zuweilen mit Ziegeln abgedeckt waren; die des frühen 3. Jhs. Skelettgräber, in einigen Fällen mit Flachziegeln abgedeckt. Einige der meist regellos orientierten Gräber waren in Bezirken mit quaderverstärkten Bruchsteinmauern zusammengefasst (1 - 6 in Taf. 37; die Zahlen in Punktkreisen); die Bezirksmauern 5 und 6 bildeten zugleich die südliche Grabungsgrenze. Die Bezirke lagen zur Strassenfront ungefähr parallel und sind den Stelenbasen nach, besonders zufolge der grossen Fundamentierung für eine Naikosstele in Bezirk 3, alle noch vor dem Erlass gegen den Gräberluxus entstanden und, teilweise erweitert, auch im frühen 3. Jahrhundert noch benützt worden. Zur älteren Phase von Bezirk 2 (2A1) gehören ein Poros-Sarkophag (hS 35) und zwei Brandbestattungen mit Metallbeigaben (hS 18, hS 23). Bezirk 1B1 - 1B2 liess sich auf Grund der Beigaben in den zugehörigen Gräbern (hS 27, hS 28, hS 64) in die Zeit um 320 v. Chr. datieren.

Im Gegensatz zu der Gräberfülle im westlichen Grabungsabschnitt erwies sich der östliche, hinter den beiden schon lange bekannten Grenzsteinen (W. Peek, *Kerameikos* III Nr. 13/14 Taf. 4), als auffallend fundarm. Das jüngste Grab (hS 131) unter einem früher schon abgetragenen, ursprünglich auf dem Schotter ruhenden mächtigen Gussmauerfundament (AA 1932, 193) enthielt ein graues bauchiges Tränenfläschchen.

Bei der Untersuchung des Grabhügels der Eukoline liessen sich wahrscheinlich für alle drei auf dem in situ befindlichen Relief dargestellten Angehörigen der zuerst verstorbenen Eukoline¹ die zugehörigen Gräber feststellen (hS 196 - 197, hS 195). Das Relief scheint ursprünglich unmittelbar über dem in den Schotter von 338 eingelassenen Tonwannengrab der Eukoline (hS 198, mit zehn Salbgefässen aus Alabaster) aufgestellt, nach der Brandbestattung hS 197 (Protonoe oder Nikostrate) jedoch auf die Spitze eines beide Gräber überdeckenden Hügels versetzt worden zu sein (gegen 330 v. Chr.). Die beiden Brandgräber hS 195 (mit einer schwarzen Vorform der Tränenfläschchen)

1. Onesimos, Protonoe, Nikostrate. A. Conze, Die att. Grabreliefs Nr. 1131 Tf. 238; Brueckner, a. O. 117; AA. 1932, 193.

und hS 196 (mit zehn vergoldeten Tonrosetten, tongrundigem Amphoriskos und eiserner Strigilis) sind Nachbestattungen am Rand des Hügels.

Klassische Gräber (vgl. T a f. 39 a)

Der Schotter überdeckte eine Reihe kleinerer Grabhügel (I - VII in T a f. 37), die ins frühe 4. Jahrhundert gehören und im Gegensatz zu den gemauerten Bezirken nahe der Strassenfront (1, 1A, 2 in T a f. 37) über den geländeartigen Hinterraum locker verteilt waren. Der von 1A1 überlagerte und gestörte Bezirk 1 über den Brandgräbern hS 51 und hS 53 mit Beigaben vom Ende des 5. Jhs. bildete zusammen mit dem 1961 aufgedeckten Bezirk der Ampharete die älteste steinerne Grabanlage innerhalb des Grabungsgebiets auf der Südseite der Hl. Strasse. Bezirk 1A1 enthielt in seiner ältesten Phase drei Ziegelabdeckungen über den Gebeinen Erwachsener (hS 40 - 51, hS 46). Die Beigaben bestanden in weissüberzogenen Tonalabastra und kleinen, für die Zeit um die Wende zum 4. Jahrhundert besonders charakteristischen bauchigen Lekythen mit und ohne rotfigurige Palmette. Zu einer wenig jüngeren «Aufstockung» (1A2) gehörten die beiden Kinderbestattungen in Tonwannen hS 38 und hS 39 mit kleiner Palmettenlekythos bzw. Deckelschüssel und Salznapf.

Der etwa gleichzeitige Bezirk 2 mit Brecciafassade (östlicher Eckblock der oberen Quaderlage noch in situ +45.30 m, darin abgebrochene, einst bemalte kleine Marmorstele +45.71 m) besass an drei Ecken kleine grobbehauene Grenzsteine (*ΟΡΟΣ ΜΝΗΜΑΤΟΣ*) und an der Südseite eine lehmziegelgefasste Opferrinne (Tellerfragmente). Die einzige Bestattung im Innern des Baus war das Skelett eines Mannes in Hockerlage (hS 37), dem zwei Chytrn und Teile eines grossen Säugetiers beigegeben waren.

Die sieben, durchschnittlich etwa 0,80m hohen und meist runden oder ovalen Grabhügel waren jeweils von einer niedrigen Bruchsteinfassung gesäumt, dazu waren die Hügel III, IV und V von groben Steinmalen (+44.92 und +45.25 m) bekrönt; Grabhügel V überdies von der Ecke einer zugehörigen Stelenbasis (+45.46m). Die Gräber zu den Hügeln I und VII bildeten je ein Poros-Sarkophag, zu II - V gehören vier Ziegelbestattungen (bei III und IV von Kindern) und zu Hügel VI eine Brand-

bestattung. Die Gräber enthielten in der Hauptsache kleine Palmettenlekythen.

Eine im Anschluss an die Errichtung des grossen steinernen Grabbaus an der Hl. Strasse (T a f. 37 : unter den Bauten (1) und (2), zugehörig das grosse Denkmalfundament in der Mitte; vgl. Deltion 19, (1964): Chron. 38ff.) erfolgte Planierung setzte gegen 360 v. Chr. der klassischen Nekropole ein Ende. Diese Aufschüttung ruhte ihrerseits auf einer dünnen Brecciasplittschicht (etwa +44.40 m), die sich als Bauschicht des erwähnten grossen Grabbaus erklären liess. Gleich unter dieser Schicht lag, mit der Reliefseite nach unten (+44.12 m), von einer Lehmschicht glücklich geschützt, die vorzüglich erhaltene hochklassische Grabstele des Eupheros T a f. 40 über dem zugehörigen Grab hS 202 (AM 79, (1964)) und wenig tiefer die abgebrochene, einst bemalte Stele des Lissos, vermutlichen Bruders des Eupheros, über dessen Grab (hS 193). Die reich ausgestatteten beiden Gräber gehören zu einer kleinen Kindernekropole im Ostteil der Grabung, die in der zweiten Hälfte des 5. Jhs. in Benutzung war. Die Nekropole war jedoch nicht nach der Hl. Strasse, sondern nach einem schmalen Nebenweg orientiert, der die Hl. Strasse mit der «Gräberstrasse» verband (AA 1935, 272 f.), und umfasste etwa dreissig Beisetzungen in den für kleine Kinder üblichen Amphoren oder Tonwannen (in T a f. 37 durch kleine Kreuze gekennzeichnet) sowie Brandziegel- und einfache Erdgräber für grössere Kinder.

Aus dem Ziegelgrab eines Erwachsenen im Bereich der späteren Grabhügel im Westteil der Grabung stammt neben anderen Beigaben eine grosse weissgrundige Lekythos der R-Gruppe mit einem am Grabmal sitzenden Krieger und einer Frau im schwarzen Peplos.

Im Gegensatz zu der Fülle klassischer Gräber waren im gesamten Grabungsbereich die Bestattungen in der ersten Hälfte des 5. Jhs. weit seltener. Ein Skelettgrab (hS 120) und ein Brandgrab (hS 91) enthielten zehn und zwölf flüchtig bemalte Lekythen der gleichen spätschwarzfigurigen Stilstufe, die bei den Lekythen aus den Gräbern in der grossen hügelartigen Aufschüttung östlich des «Südweges» besonders häufig zu finden ist.

Archaische Gräber (T a f. 38 b)

Als Gräber des 6. Jhs. v. Chr. liessen sich am Südrand der Grabung acht Erd- und Brand-

bestattungen aus der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts sichern, die in zwei Fällen (hS 123 und hS 128) einen monumentalen Grabhügel aus reinem Lehm schneiden (Hügel VIII). Der Hügel stand noch etwa 1 m hoch an und hatte einen Durchmesser von 7.50 m (Sohle bei +43.50 m). Das zugehörige und wohl männliche Skelettgrab (hS 96) war 2.70 m tief ausgeschachtet (Sohle +40.80 m) und enthielt zwei schwarzfigurige Lekythen der Zeit um 530 v. Chr.

Einige Kindergräber des frühen 6. Jhs. konzentrieren sich um einen ostwestlich gerichteten, aussen weiss verputzten Lehmziegelbau von 3.30 zu 1.90 m Aussenmaassen (+44.61 m) aus den Jahren um 600 v. Chr., unter ähnlichen Monumenten an der Hl. Strasse den am weitesten nach Süden vorgeschobenen Bau. Das männliche Skelett hS 161 unter ihm war ohne Beigaben.

Tief unter der Südmauer des spätklassischen Baus 1B stand unter einer Schieferplatte (+43,25 m) ein einfacher Bronzekessel (hS 59) mit der Knochenasche eines Kindes und zwei frühkorinthischen Aryballoi.

Gegen 700 v. Chr. erfolgten einige Kinderbestattungen in grossen Pithoi und in einer tongrundigen Amphora mit Miniaturgefässen als Beigaben.

Geometrische Gräber (Taf. 38 a)

Über zwei der vierzehn über das Gelände verstreuten geometrischen Gräber (Skelettgräber, Brandschüttungen, Aschenamphoren) standen zwei kleine Schieferstelen noch in situ (hS 66 und hS 68a). Zwei Skelettgräber, hS 130 und hS 189, waren mit grob behauenen Marmorplatten abgedeckt, das protogeometrische Kindergrab hS 130 war ummauert. Besonders reich ausgestattet war das Grab eines Mannes spätstrenggeometrischer Zeit hS 109 unter dem klassischen Hügel V. Dem Toten waren ausser der Keramik und grossen Fleischportionen auch seine Waffen, ein eisernes Schwert mit den Resten einer hölzernen Scheide und die Lanze, in den Sarg gelegt worden. Um die rechte Hand war ein etwa 50cm langes schmales Goldband mit steilen Zickzackmuster gewickelt. Über dem Grab fanden sich Bruchstücke einer monumentalen Grabamphora. Nur in zwei Fällen erschienen die geometrischen Gräber von jüngeren Gräbern gestört, obwohl sie manchmal nur knapp unter dem archaischen und klassischen Niveau lagen.

Submykenische und ältere Gräber wurden hier nicht festgestellt.

BARBARA SCHLÖRB - K. VIERNEISEL.

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Εισαγωγή. Πλουσιώτατον εις ερήματα και αποδοτικώτατον εις ανασκαφικά δεδομένα υπήρξε και πάλιν τὸ 1964 διὰ τὴν Γ' Ἐφορείαν, ἀξία δὲ ἰδιαίτερας μνείας ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως διὰ τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθὸν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν καὶ μέσων ἐργασίας — τακτικώτερα χρηματοδοτήσις καὶ αὐξήσις τοῦ χρησιμοποιουμένου ἐξ εἰδικευμένων ἐργατῶν προσωπικοῦ — ὅσον καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, δι' ὧν ἐπετεύχθη ἡ συνεχὴς παρακολούθησις τῶν ανασκαπτομένων περιοχῶν τῆς Περιφερείας μας καὶ ἡ διεξαγωγή ἐκτεταμένων καὶ πολλὰκις μακροχρονίων ανασκαφῶν εἰς ἰδιωτικούς καὶ δημοσίους χώρους, παρὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν, μηχανικῶν, ἐργολάβων καὶ περιοίκων δημιουργουμένας ἐκάστοτε δυσχερείας.

Πρὶν ἢ προβῶμεν ὁμῶς εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ ἔργου, ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα σημαντικὸν γεγονὸς, τὸ ὁποῖον παντοιοτρόπως ἐπηρέασε τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν. Πρόκειται περὶ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1964 γενομένης τροποποιήσεως τῆς συστάσεως τῆς Γ' Ἀρχ. Περιφερείας, ἥτις ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ σχετικοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος περιέλαβεν, ὡς γνωστὸν, τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐλεγχομένην ζώνην τῶν Ἀθηνῶν, μὲ ἀρχαιολογικούς χώρους τὸ Ὀλυμπιεῖον καὶ τὸν Κεραμεικόν, τὴν Ἐλευσίνα καὶ τὴν Μεγαρίδα, ἐνῷ ἡ μέχρι τότε ἀνήκουσα εἰς αὐτὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ ὑπῆχθη εἰς τὴν Α' Περιφέρειαν.

Μετὰ τὴν ὥς ἐκ τούτου ἀπομάκρυνσίν μας ἐκ τῶν Γραφείων τῆς Στοᾶς Ἀττάλου ἡναγκάσθημεν νὰ ἐγκατασταθῶμεν προσωρινῶς, λόγῳ ἐλλείψεως χώρου, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρεῶς 3 Μουσειακὴν ἀποθήκην εὐρημάτων Ἀθηνῶν καὶ παρὰ τὰς παντοίας ἐλλείψεις καὶ τὰς δυσχερεστάτας κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνας συνθήκας κατεβάλομεν πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ὑπηρεσίας μας.

Οὕτω, τῇ βοήθειᾳ τῆς μόνης τότε ὑπαρχούσης πιστώσεως — τῆς ἐπανεκθέσεως ἀρχαιοτήτων — διὰ τὴν Γ' Ἐφορείαν: α) Ἐγένετο προσπάθεια καλύψεως τῶν στοιχειωδῶν ἀναγκῶν (ἐνὸς ἐρμαρίου, πρὸς διασφάλισιν τῶν ἐγγράφων καὶ τῶν χρημάτων, μερικῶν καθισμάτων καὶ γραφικῆς ὕλης). β) Διοργανώθη ἐκ νέου τὸ ἀρχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον περιελήφθη τμήμα μόνον τοῦ ὑπάρχοντος παρὰ τῇ Στοᾷ Ἀττάλου, ἀφορῶν εἰς τὰς οἰκοδομι-

κὰς ἀδείας καὶ τὰ πλέον πρόσφατα ἔγγραφα (τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν), τὰ σχετικὰ μὲ τὰ θέματα καὶ τοὺς χώρους τῆς Γ' Περιφερείας, ὡς ἤδη διεμορφώθη αὕτη. γ) Διοργανώθησαν ἐκ νέου ἐπίσης καὶ ἀνετέθησαν εἰς ἀρμοδίους ὑπαλλήλους αἱ διοικητικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ ἐργασίαι, ἡ διαχείρισις εἰσιτηρίων κλπ. δ) Ἐπεδιώχθη ἡ δημιουργία μικρᾶς βιβλιοθήκης, τῆς ὁποίας παντελῶς ἐστερεῖτο ἡ Ἐφορεία. ε) Κατεβλήθη ὑφ' ἡμῶν πᾶσα προσπάθεια παρὰ τῇ Γεν. Διευθύνσει τοῦ Ὑπουργείου διὰ τὴν ἐξεύρεσιν χώρου Γραφείων, ἔστω καὶ παρὰ τὴν εἰρημένην ἀρχαιολογικὴν ἀποθήκην, ἄνευ ὁμῶς οὐδενὸς ἀποτελέσματος μέχρι στιγμῆς.

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν πάντων τῶν ἀνωτέρω, ὡς καὶ πλείστων ἄλλων στοιχειωδῶν ἐλλείψεων, γεγονὸς εἶναι ὅτι κατηναλώθη πολὺτιμος χρόνος, ὅστις ὑπὸ εὐνοϊκώτερας συνθήκας θὰ ἥδυνато νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν ἔργον τῆς Ἐφορείας.

Α' ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ

1. Μουσειακὴ Συλλογὴ εὐρημάτων Ἀθηνῶν

α) Διὰ τῆς ἀπασχολήσεως, ἐπὶ τετράμηνον μόνον, τοῦ συγκολλητοῦ κ. Ἀ. Μαρίνη συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, τριακόσια πενήκοντα ἄγγεῖα, προερχόμενα ἐξ ανασκαφῶν 1963 - 64 καὶ παλαιότερων ἐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιελήφθησαν, λόγῳ ἰδιαίτερας διὰ τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν σημασίας, περὶ τοὺς εἴκοσι ἐκ τῆς ανασκαφῆς τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι προερχομένους ἀμφορεῖς γεωμετρικῶν χρόνων, ὡς καὶ πάντα τὰ συνοδεύοντα τὰς ταφὰς ταῦτας κτερισματικά ἄγγεῖα.

β) Διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δδ. Ἀ. Δραγῶνα, Κ. Κρυστάλλη καὶ Μ. Σταυροπούλου κατεγράφησαν συνολικῶς 1833 ἀντικείμενα, καὶ οὕτω ὁ ἀριθμὸς τῶν καταγεγραμμένων ἀρχαίων τῆς Συλλογῆς ἀνέρχεται εἰς 3492. Ἦρχισεν ἐπίσης ἡ διὰ δελτίων πληρεστέρα καταγραφὴ καὶ σχεδιάσις, ἀλλὰ προηγείται διὰ λόγους διασφαλίσεως τοῦ διαρκῶς αὐξανομένου ὕλικου ἡ πρώτη.

γ) Τὸ ἐκ τῶν ανασκαφῶν τοῦ 1964 προερχόμενον κεραμικὸν ὕλικόν (πλὴν τοῦ συγκολληθέντος τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι) ἐκαθαρίσθη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὰ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον κατασκευασθέντα ξύλινα συρτάρια, μὲ τὰς σχετικὰς ανασκαφικὰς ἐνδείξεις ἐπὶ δελταρίων, εἶναι δὲ ἔτοιμον πρὸς ἐπιλογὴν καὶ συγκόλλησιν.

δ) Ὁργανώθη τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον, ἀνασκαφῶν καὶ κινητῶν εὐρημάτων, καὶ ἐπεκολλήθησαν ἐπὶ πινάκων ἅπασαι αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἐφορείας φωτογραφίαι, καταχωρήσθαι εἰς εἰδικοὺς φακέλους, καὶ ἡγοράσθη πρὸς τακτοποίησιν τῶν ἀρχειοθήκη.

ε) Ὁργανώθη ἐπίσης ἀρχεῖον ἀνασκαφικῶν σχεδίων καὶ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ἐ. Σπαθάρη ἐγένοντο ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια (ἀποτυπώσεις-τομαί). Κατεγράφησαν πάντα τὰ ὑπάρχοντα σχέδια ἐξ ἀνασκαφῶν παλαιότερων ἐτῶν καὶ συνεκεντρώθησαν εἰς εἰδικὸν ἀρχεῖον τόσον αὐτὰ, ὅσον καὶ πᾶσαι αἱ κατόψεις τῶν ὑφ' ἡμῶν παρακολουθηθέντων οἰκοπέδων.

Εἰς χάρτην μεγάλης κλίμακος (1: 500), χορηγηθέντα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, ἐτοποθετήθη ὑπὸ τῆς ἰδίας βοηθοῦ δ. Σπαθάρη, τῇ βοήθειά τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Τραυλοῦ, τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, μὲ δλας τὰς ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν προκυψάσας τροποποιήσεις, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν παρακολουθούντων τὰς οἰκοδομικὰς καὶ λοιπὰς ἐργασίας συναδέλφων καὶ προβλέπομεν ὅτι κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἐπὶ ἰδίας κλίμακος χάρτου θὰ τοποθετηθῶσι, συγκεντρωτικῶς πλέον, πάντες οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐρευνηθέντες χώροι τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν.

Τέλος, ἤρχισεν ἡ προσπάθεια ἐνοποιήσεως γειτνιαζόντων σχεδίων, ἀλλὰ εἰς διαφορετικὰ ἔτη ἐρευνηθέντων σημείων, διὰ τὴν συναγωγὴν σαφεστέρων συμπερασμάτων περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐν λόγῳ χώρων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

ς') Διὰ τῆς ζωγράφου κ. Ἰ. Ἀργυροπούλου-Ἀραβοσιτᾶ ἤρχισε καὶ συνεχίζεται ἡδη ἡ ἐν ἐγχρώμῳ ἀναπτύγματι καὶ τομῇ ἀπεικόνισις τῶν ἀξιολογωτέρων ἀγγείων τῆς Συλλογῆς, κυρίως λευκῶν ληκύθων, μὲ καλὴν διατήρησιν πολυχρῶμων παραστάσεων (πρβλ. ἀνασκαφὴν ὁδοῦ Σπύρου Πάτση ἀριθ. 55), ὡς καὶ τῶν μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐξετελέσθησαν τεσσαράκοντα ἔγχρωμοι πίνακες.

ζ) Ὁργανώθη, τέλος, ἀρχεῖον ἀνασκαφικῶν ἡμερολογίων, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει καὶ τὰ ἐκ τῆς Στοᾶς Ἀττάλου παραληφθέντα παλαιὰ ἡμερολόγια ἀνασκαφῶν περιοχῆς Ἀθηνῶν.

2. Ἀποθήκη εὐρημάτων ἀνασκαφῆς νοτίως τοῦ Ὀλυμπίου

Διὰ τῆς ὡς ἄνω βοηθοῦ δ. Σπαθάρη ἤρχισεν ἡ τακτοποίησις τοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1961 - 63 ἀνασκαφῆς ταύτης προερχομένου ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον συνεκεντρώθη καὶ ἀπόκειται ἡδη ἐντὸς δύο δωματίων κειμένων εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀρεῶς 3 χώρον τοῦ Δημοσίου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνετελέσθησαν τὰ ἑξῆς:

α) Καθαρισμὸς καὶ ταξινόμησις τοῦ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν νοτίως τοῦ Ὀλυμπίου κτηριακῶν συγκροτημάτων προερχομένου κεραμικοῦ ὕλικου.

β) Ἐπιλογή καὶ ταξινόμησις καθ' ὁμάδας πρὸς μελέτην τοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν χώρων προερχομένου ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου.

γ) Καθαρισμὸς καὶ ταξινόμησις τοῦ ἀρχαίου ὕλικου, τοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ εἰς τὸν αὐτὸν χώρον ἀνασκαφέντος κατὰ τὸ 1961 - 62 νεκροταφείου τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

3. Ἀποθήκη εὐρημάτων ἀνασκαφῆς Ἀκαδημίας

Διὰ τῆς βοηθοῦ δ. Γ. Λαζανᾶ καὶ προκειμένου τὸ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀκαδημίας προερχόμενον ἀνασκαφικὸν ὕλικον νὰ μεταφερθῇ πρὸς πληρεστέραν ἀσφάλειαν ἐκ τῶν ἐτοιμορρόπων οἰκίσκων τοῦ ἀγροκτήματος τοῦ Δημοσίου, ὅπου ἐφυλάσσετο μέχρι τοῦδε, εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι τακτοποιήσεως καὶ καθαρισμοῦ:

α) Καθαρισμὸς κεραμικοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 1963 καὶ 1964.

β) Καθαρισμὸς καὶ τακτοποίησις νομισμάτων καὶ ἄλλων μικροενημάτων τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω περιόδων.

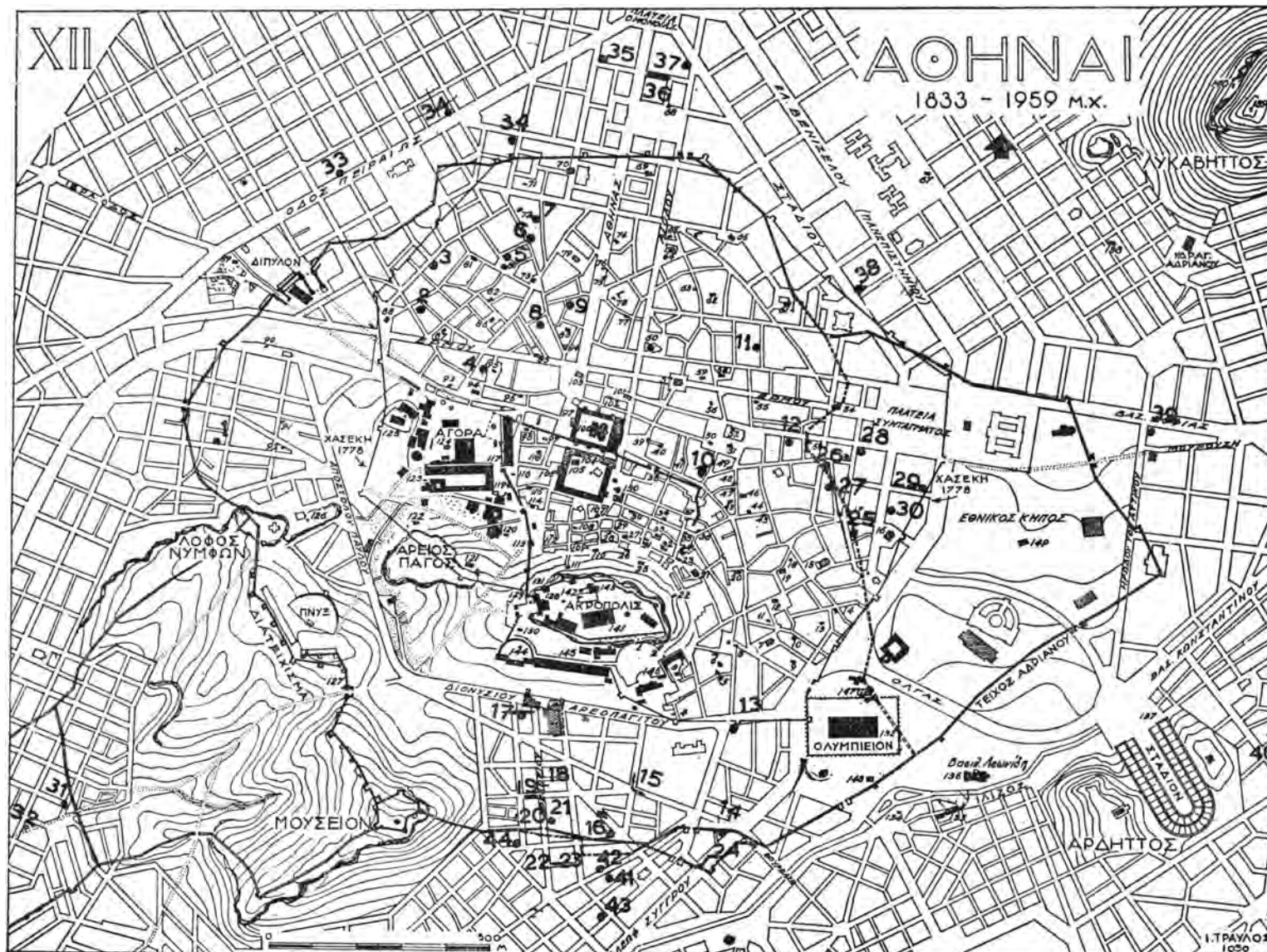
γ) Πρόχειρος κατάλογος τῶν μαρμαρίνων εὐρημάτων ἐν γένει.

δ) Ἀνανέωσις ἀποσεσθρωμένων κιβωτίων καὶ δελταρίων κεραμικοῦ ὕλικου παλαιότερων ἀνασκαφῶν (ἡ ἐργασία αὕτη δὲν ὠλοκληρώθη).

ΕΛΕΥΣΙΣ

Ἡ κατάστασις τοῦ Μουσείου Ἐλευσίνος καὶ τῶν παρατηρημάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα χρῆζον πρωτίστως ἀμέσου καὶ μεγάλης ἐπισκευῆς, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ γίνον καθεαυτῶς ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι. Τὸ μόνον ἐπιτελεσθὲν διὰ τῆς βοηθοῦ κ. Μ. Ἀναγνωστοπούλου ἔργον ἐν Ἐλευσίνι ἦτο ἡ εἰς καινουργῇ κιβώτια τακτοποίησις διαφόρων εὐρημάτων παλαιότερων ἐτῶν καὶ δὴ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου, ἅτινα ἀπέκειντο ἐντὸς σεσαθρωμένων χαρτοκιβωτίων ἢ διατελειμένων χαρτίνων περιβλημάτων καὶ ἐκινδύνευον νὰ διασκορπισθοῦν καὶ ἀχρηστευθοῦν αἱ ἐνδείξεις. Καὶ ἡ ἐργασία αὕτη δὲν ὠλοκληρώθη εἰσέτι.

Εἰς τὰς μουσειακὰς ὁμῶς ἐργασίας Ἐλευσίνος, μετ' εὐλόγου ὑπερφηφείας προσθέτομεν τὸ ἀποπερατωθὲν καὶ ἡδη ἔτοιμον πρὸς ἐκθεσιν γύψινον πρόπλασμα ἀναπαραστάσεως τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰ., ὀφειλόμενον ἐξ ὁλο-

Σχέδ. 1. Χάρτης ἐφ' οὗ σημειοῦνται οἱ ἐρευνηθέντες κατὰ τὸ 1964 χώροι

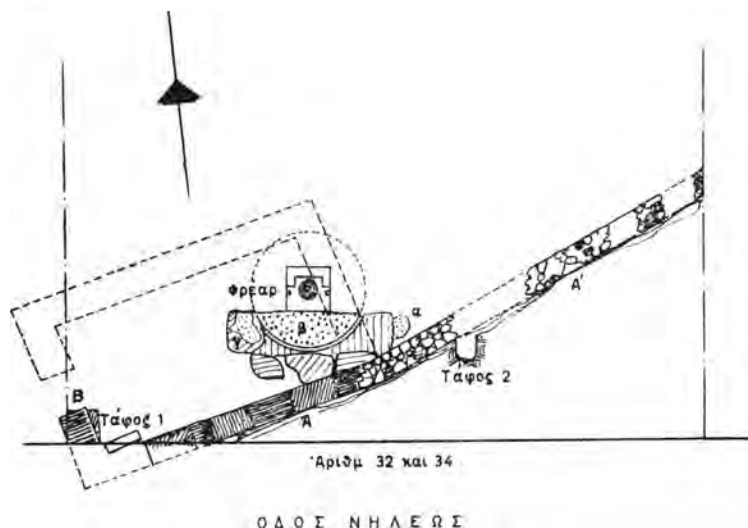
κλήρου, ὡς γνωστόν, εἰς τὸν φίλον ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Τραυλόν. Τοῦτο, ὑπὸ κλίμακα 1:200, καὶ διαστάσεις 1.75 x 0.85 μ., ἤρχισε τὸ 1963 καὶ κατεσκευάσθη δαπάνῃ καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν εἰδικὸν τεχνίτην κ. Χ. Μαμέλην, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων, καὶ ὑπὸ τὴν συνεχεῖ παρακολούθησιν τοῦ ἀνασκαφικοῦ καὶ μελετητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐλευσίνος.

Ἐλπίζομεν ὅτι λίαν συντόμως τὸ ἐν λόγῳ πολῦτιμον ἔκθεμα, τὸ ὁποῖον προσφέρει σαφὴ καὶ ἀρτίαν εἰκόνα τῶν διαφορῶν ἀρχαίων κτισμάτων

σὺν καὶ οἱ λοιποὶ, μὴ ἐμπίπτοντες εἰς τὸ Σχέδιον, θὰ ἐξετασθῶσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων τειχῶν θέσιν αὐτῶν¹.

1. Νηλέως ἀριθ. 32 - 34 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1)

Εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νηλέως 32 - 34 οἰκόπεδα ἰδιοκτησίας Ζήση Ἀρβανίτου, ἐξ ἀφορμῆς παρουσιασθεισῶν ἐνδείξεων (δοστρακα - λείψανα ἀρχαίων τοίχων) κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον λόγῳ τῆς γειτνιασεως τοῦ χώρου πρὸς τὰ ἀρχαία τεῖχη καὶ τὰς Πειραικάς

Σχέδ. 2. Ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν Νηλέως ἀποκαλυφθεὶς ἀρχαῖος τοῖχος

τοῦ ἱεροῦ τούτου χώρου, θὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πολλῶν ἐπισκεπτῶν.

Β' ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐχορηγήθησαν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως 574 ἄδειαι οἰκοδομήσεως, ἐντὸς τῆς ὑφ' ἡμῶν ἐλεγχομένης ζώνης τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ τῶν ἰσαριθμῶν παρακολουθηθεισῶν ὑπὸ τῆς Γ' Ἐφορείας περιπτώσεων, ὡς καὶ τῶν παραλλήλως ἐκτελεσθέντων ἔργων κοινῆς ὠφελείας, ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον παρουσίασαν κυρίως πεντήκοντα περιπτώσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὠρισμέναι ἔλαβον μορφήν συστηματικῆς ἀνασκαφῆς καὶ ὑπῆρξαν ὄντως ἀποδοτικαὶ εἰς ἐνδείξεις καὶ ἀνασκαφικὰ δεδομένα.

Εἰς τὸ παρατιθέμενον Σχέδ. 1 σημειοῦνται, ὡς εἴθισται, οἱ ἐρευνηθέντες χώροι εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰκονιζομένην ἔκτασιν, τόσον δὲ οὗτοι, ὅ-

πύλας, προέβημεν εἰς συστηματικὴν ἀνασκαφικὴν ἐρευναν, ἐπεκταθεῖσαν καθ' ὅλον τὸ νότιον ἡμισυ τῶν οἰκοπέδων καὶ διαρκέσασαν ἐπὶ μῆνα (6.5.64 - 1.6.64), μὲ τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα:

Μὲ ἀφετηρίαν σημεῖον τῶν ἀκινήτων, κείμενον εἰς ἀπόστασιν 3.80 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Δ. μεσοτοιχίας καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Νηλέως, ὅπου κατὰ παλαιότερας ἐργασίας εἶχον ἀποκαλυφθῇ ὀγκόλιθος κατὰ χώραν καὶ ἕτερος μακρὰν τῆς ἀρχικῆς τοῦ θέσεως, ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις ἀρχαίου τοίχου (Σχέδ. 2, τοῖχος Α') κειμένου ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐν μέρει ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Νηλέως, βαίνοντος δὲ ἐξ Α. πρὸς Δ., ἥτοι κατὰ κατεύθυνσιν διαγώνιον πρὸς τὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης. Ὡς ἐν συνεχείᾳ διεπιστώθη, τὸ ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων τμήμα τοῦ τοίχου ἐθεμελιώθη εἰς βάθος 1.90 - 2 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας

1. Εἰς τὴν παρούσαν ἔκθεσιν συνέβαλε καὶ πάλιν ἡ παλαιὰ βοηθός μου δ. Φανὴ Καλούδη, καὶ ἡ δ. Ἐ. Σπαθάρη.

καί ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους, εἶχε δὲ ὕψος 0,50 - 1,20 μ., πλάτος 0,80 - 1 μ. καὶ μῆκος 5 περίπου μ. Ἦτο κατεσκευασμένος κατὰ τὸ ἀκανόνιστον τραπεζίσχημον σύστημα τοιχοδομίας, ἥτοι ἀπετελεῖτο ἐκ πωρίνων ὀγκολίθων, ἐπιπέδων κατὰ τὴν ἄνω, κάτω καὶ ἐλευθέρας πλαγίας ἐπιφανείας, ἀκανονίστως δὲ ἀποτετημένων εἰς τὰς κατὰ τοὺς πλαγίους ἄρμους πλευρὰς καὶ ποικίλου μήκους καὶ ὕψους. Τὰ μεταξὺ τῶν ἄρμων δημιουργούμενα οὕτω κενὰ συνεπληροῦντο διὰ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων (βυσμάτων) καὶ συνέδεοντο διὰ πηλοῦ. Ἡ τοιαύτη κατασκευὴ τοῦ τοίχου, ὥς καὶ ἡ παρουσία τῶν χαρακτηριστικῶν διὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. βραχέων καὶ πυκνῶν κατακορύφων διὰ σφύρας κτυπημάτων (βελονιᾶς) κατὰ τὰς ἐλευθέρας ἐπιφανείας τῶν ὀγκολίθων, εἶναι τὰ μόνα ἀσφαλῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ κτίσματος, εἰς ὃ ἀνήκεν ὁ τοίχος· τοῦτο δὲ διότι τὰ ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἐπιχώσεων περισυλλεγένητα ὄστρακα ἦσαν κατὰ τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν τελευταίων ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (πλὴν ἄλλων πολυάριθμοι ἀλλὰ χαρακτηριστικοὶ λύχνοι), ἐνθάριθμα δὲ τὰ εἰς ἀγγεῖα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀνήκοντα.

Τμήμα τοίχου τῆς αὐτῆς τοιχοδομίας, ἀλλ' ἀτελεστέρας κατασκευῆς, ἐδραζόμενον ἐπίσης ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους καὶ κατευθυνόμενον ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀπεκαλύφθη ἀκριβῶς κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ οἴκου (Σχ ε δ. 2, τοίχος Β). Μεταξὺ τῶν περίξ αὐτοῦ ἐξαχθέντων ἐρυθρωπῶν χωμάτων ὑπῆρχον καὶ πάλιν ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ὀλίγα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ τοίχος οὗτος εἰς μὲν τὸ βορειότερον ἄκρον του ἐτερματίζετο κανονικῶς, ἄνευ οὐδενὸς ἴχνους παραβιάσεως, πρὸς Ν. ὅμως ἐπεξετείνετο πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ ὑπὸ τὴν δόδον.

Δυστυχῶς, ἡ παρακολούθησις καὶ τῶν δύο περιγραφέντων τοίχων πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς ἦτο ἀδύνατος ἄνευ τῆς καταρρεύσεως τοῦ πεζοδρομίου. Πάντως ἐκ τῶν ὧσων δύναται νὰ συμπεράνῃ τις ἀπὸ τὰ οὕτως ἀποκαλυφθέντα τμήματά των, οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι πρέπει νὰ συναντῶνται κατ' ὀρθὴν γωνίαν ὑπὸ τὴν δόδον Νηλέως καὶ νὰ ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ κτίσμα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς τὸ πρὸς Α. ἔσχατον ὄριον αὐτοῦ ὁ περιγραφεὶς τοίχος Α συνεχίζετο μὲ ἐλαφρὰν πρὸς Β. κάμψιν, διὰ μεταγενεστέρως κατασκευῆς τοίχου ἀποτελουμένου ἐξ ἄργων λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος (Σχ ε δ. 2, τοίχος Α'), σφζομένου μόνον κατὰ τὴν θεμελίωσιν (ὕψους 0,30 - 0,40 μ.) μὲ τὴν αὐτὴν πάντως κατεύθυνσιν (καὶ τμηματικῶς καταστραφεὶς κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν

πεδίων), μέχρι τῆς πρὸς Α. μεσοτοιχίας, ὅπου καὶ διεκόπτετο ὑπὸ τῆς νεωτέρας οἰκοδομῆς. Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν ταύτην ἐπέκτασίν του, διτηρήθη τὸ αὐτό. Παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ τοίχου Α ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν συνεχισθεῖσαν ἐνταῦθα ἔρευναν τμήμα κυκλικοῦ μωσαϊκοῦ διαπέδου (Σχ ε δ. 2, β) ἐκ θραυσμάτων κεράμων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, τὸ ὅποιον περιέβαλλε κατὰ χώραν σφζόμενον μονόλιθον περιστόμιον φρέατος. Τὸ περιστόμιον, τετραπλευρὸν σχήματος, μὲ κυκλικὴν ὀπὴν κατὰ τὸ κέντρον, παρουσιάζει κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφανείαν του: α) λάξευμα πρὸς Β. ἐν εἶδει βαθμίδος καὶ β) δύο γόμφοις ἐκατέρωθεν τοῦ κυκλικοῦ στομίου (πρὸς Α. καὶ Δ. ἀντιστοίχως), πιθανώτατα πρὸς τοποθέτησιν μαγγάνου διὰ τὴν ἀντλήσιν ὕδατος.

Κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ κυκλικοῦ μωσαϊκοῦ διτηροῦντο εἰς τινα σημεῖα ἴχνη κρασπέδου ἢ ὑπερυψωμένου τοιχαρίου φέροντος κονίαμα κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν, ἔξωθεν δὲ τούτου — πρὸς Α. καὶ Δ. — παχεῖα ἐπίστρωσις ἐκ λιθαρίων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, ἐνῶ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σχηματιζομένην ὀξεῖαν γωνίαν πρὸς Ν. τὸ μεταξὺ τοῦ τοίχου Α καὶ τοῦ μωσαϊκοῦ κενὸν ἐκάλυπτον τρεῖς ὀγκόλιθοι καταλλήλως λελαξευμένοι, ὥστε νὰ ἐφαρμόζουν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σχηματιζομένην ὀξεῖαν γωνίαν. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν εἰρημένων ὀγκολίθων ἀπετελεῖ ἐνιαῖον ἐπίπεδον μετὰ τῆς ἐκατέρωθεν τοῦ μωσαϊκοῦ μνημονευθείσης ἐπιστρώσεως ἐκ λιθαρίων καὶ ἀσβεστοκονιάματος.

Δι' ἐπιχειρηθείσης μικρᾶς παραβιάσεως τῆς ἐπιστρώσεως ταύτης, διεπιστώθη, ὅτι εἰς βαθύτερον στρώμα διτηροῦντο πρὸς Α. καὶ Δ. τμήματα ἐτέρων μωσαϊκῶν διαπέδων (Σχ ε δ. 2 α καὶ γ) ἐπιμελεστέρας κατασκευῆς, ἀποτελουμένων ἐκ μικροτάτων βησσάλων καὶ κονιάματος, τὰ ὅποια προφανῶς ἀνήκον εἰς παλαιότεραν διαμόρφωσιν τοῦ περὶ τὸ φρέαρ χώρου. Τοῦτο, ἄλλως, ἐπιβεβαίωται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὑπεράνω τούτων εὐρέθησαν ὄστρακα ἐλληνιστικῶν ἀγγείων (ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ πινάκια, μὲ ἀμαυρὸν ἀποτετριμμένον βερνίκιον) καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα²: α) Κληρούχων Ἀθηναίων Πεπαρήθου, βλ. Μ. Thompson, *Some Athenian Cleruchy Money*, *Hesperia* X (1941), σ. 199 - 236. Ἀναθεωρεῖ τὴν γνώμην τοῦ Σβορώνου καὶ τοποθετεῖ τοὺς τύπους αὐτοὺς εἰς τὴν σειρὰν 255 - 229 π.Χ. (πρβλ. Σβορώνον, πίν. 25, ἀριθ. 33 - 34) καὶ β) Ἐλευσίνος 229 - 30

2. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν νομισμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν Διευθύντριαν τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Εἰρήνην Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου καὶ τὴν Ἐπιμελήτριαν κ. Μάντην Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου.

π.Χ. (πρβλ. M. Thompson, *Coins for the Eleusinia*, *Hesperia* XI (1942), σ. 226), ἐνῶ ἀπὸ τὴν λοιπὴν περίξ τοῦ φρέατος ἐρευνηθεῖσαν ἔκτασιν εἶχομεν ὄστρακα ἐλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκά.

Ἡ ἐρευνα τοῦ φρέατος ἦτο ἀδύνατος, διότι ἡ

του εἶναι περίπου, ὅτι: α) Περί τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἀνεγείρεται ἐνταῦθα κτίσμα ὀρθογωνίου σχήματος, μὲ μίαν τοῦλάχιστον εἰσοδὸν πρὸς Δ., τὸ ὁποῖον, δι' ἀγνώστους λόγους, κατὰστρέφεται κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδον.

Σχέδ. 3. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἐν Πί ν. 41 α ἡγεμόνος καλυπτῆρος

διάμετρος τοῦ στομίου τοῦ ἀπέκλειε τὴν εἰσοδὸν ἐργάτου, ἔνεκα δὲ τῆς ὀλοκληρωθείσης ἐνταῦθα ἐκσκαφῆς, τῆς διανοίξεως πολλῶν βάσεων καὶ τέλος τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων δὲν ἦτο ἐφικτὴ ἡ εἰσοδὸς γερανοῦ πρὸς ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ. Τὰ ἐκ τοῦ στομίου τοῦ προελθόντα ὀλίγα ὄστρακα, οὐδόλως διέφερον τῶν εἰς τὰς περίξ ἐπιχώσεις εὑρεθέντων.

Ἡ παρεχομένη ἐντύπωσις ἐκ τοῦ συνόλου τῶν οἰκοδομικῶν ἀρχαίων λειψάνων τοῦ χώρου τοῦ-

β) Τὸ κτίσμα τοῦτο, ἐντὸς τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἀντικαθίσταται δι' ἄλλου, πλουτιζομένου μὲ τὸ φρέαρ καὶ τὸ παλαιότερον μωσαϊκόν, διατηρεῖται δὲ καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὁπότε πλέον ὁ μὲν μνημονευθεὶς τοῖχος Α αὐτοῦ, ἐπεκταθεὶς διὰ τῆς μεταγενεστέρας προσθήκης Α', χρησιμοποιοεῖται ἵνα περιλάβῃ τὴν αὐλήν, ὃ δὲ περὶ τὸ φρέαρ χώρος λαμβάνει τὴν νέαν του διαμόρφωσιν, μὲ τὸ κυκλικὸν μωσαϊκόν.

Δυστυχώς, πέραν του βορειότερου όριου του φρέατος, οδδὲν διεσώθη πρὸς συμπλήρωσιν τῆς δοθείσης εἰκόνης.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἡρευνήθησαν καὶ δύο τάφοι. Τούτων ὁ εἰς (Σχέδ. 2, τάφος 1), κείμενος εἰς τὴν μεταξὺ τῶν τοίχων Α καὶ Β γωνίαν καὶ εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἦτο καλυβίτης, διαστ. 1.35 x 0,65 μ. καὶ εἶχε διεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Πυρὰ ἀνευρεθεῖσα ἀκριβῶς πρὸς Α. αὐτοῦ καὶ παρὰ τὸν παρακείμενον ὀγκόλιθον τοῦ τοίχου Α, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων, μύξα ρωμαϊκοῦ λύχνου καὶ τρία τεμάχια ἀγγείων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, θὰ εἶναι σχετικῇ ἀσφαλῶς μὲ αὐτόν, ὅστις πάλιν παρὰ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ παρουσίαν τῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐλαχίστων θραυσμάτων (τὰ ὅποια πιθανώτατα παρεσύρθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, μετὰ τῶν εἰσχωρησάντων χωμάτων), δέον μᾶλλον νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς προκεχωρημένους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ βάθους εἰς ὃ εὐρέθη ὁ τάφος καὶ κυρίως διότι ἠνοιχθῇ οὗτος ἐντὸς τοῦ ἀρχηστευθέντος τοίχου Α.

Ὁ ἕτερος τάφος (Σχέδ. 2, τάφος 2) εἶναι γεωμετρικῶν χρόνων, ἐσκαμμένος εἰς τὴν «κιμιλιάν», εὐρέθη δὲ κεκαλυμμένος διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ κατεστραμμένος ἀπὸ τὸ βόρειον ἡμισυ αὐτοῦ. Ἡ καταστροφή του ὀφείλεται εἰς τὴν μεταγενεστέραν προσθήκην τοῦ τοίχου Α'. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὸ ἡμισυ τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ, ἡ εἰς δύο τεμάχια κάτω γνάθος, μεθ' ὧν σχεδὸν τῶν ὀδόντων, ὡς καὶ θραύσματα κτερισματικῆς γεωμετρικῆς πυξίδος, μετὰ πώματος φέροντος ἀντὶ λαβῆς δύο ἱπάρια. Τῶν τελευταίων τὸ ἐν εὐρέθη ἀκέραιον ἐπὶ τμήματος τοῦ πώματος τοῦ ἑτέρου ἐσώθησαν ἐλάχιστα μέρη.

Ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας κινητῶν εἶρημα ἔχομεν ἐντεῦθεν τὸ νοτίως τοῦ τοίχου Α περισυλλεγὲν μέτωπον ἡγεμόνος καλυπτῆρος κεράμου (Πί ν. 41α) ἀναγομένου εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐχει πλάτος 0,19 καὶ μέγ. σφ. ὕψος 0,16 μ., φέρει δὲ διάκοσμον κατὰ τὴν ἐρυθρόμορφον τεχντροπρίαν ἐξ ἐλικοειδῶν βλαστῶν διαπλατυνομένων πρὸς τὴν βάσιν, μετὰ πενταφύλλων ἀνθεμίων, ὡς καὶ φυλλαρίων μεταξὺ τῶν ἐλίκων τῶν βλαστῶν. Τὸ ἐλλείπον κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἄνω τμήμα τῆς προσθίας λείας ἐπιφανείας τοῦ εἰρημένου κεράμου ἐκosomeίτο (ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων ἐλαχίστων ἰχνῶν) διὰ μεγάλου καὶ προφανῶς ἐνδεκαφύλλου ἀνθεμίου.

Ἡ συμπλήρωσίς του (Σχέδ. 3) ἐγένετο κατὰ τοὺς διασωθέντας καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων (πλ. 0,191 καὶ ὕψ. 0,254 μ.) κεράμους τοῦ ἐν Σουνίφ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος³, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ ἡμέτερος παρουσιάζει ἐλάχιστας διαφοράς.

Ἐκ τῶν λοιπῶν μικροεuryμάτων ἀναφερόμεν τέλος ἐνταῦθα καὶ τὴν μεταξὺ τοῦ τοίχου Α καὶ

Σχέδ. 4. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐνσφραγίστου λαβῆς ἀγγείου ἐπιγραφή

τοῦ μωσαϊκοῦ α εὐρεθεῖσαν ἐνσφράγιστον λαβὴν ἀγγείου (Σχέδ. 4). Φέρει βουκράνιον καὶ περὶ αὐτό, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, τὴν ἐπιγραφὴν:

Ἀνδρῶν Δημητρίου Κυνδαθενεύς.

2. Ἡβης καὶ Λεπενιώτου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 2)

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη καὶ εἰς τὸ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν κείμενον μικρᾶς ἐκτάσεως οἰκοπέδον, ὅπερ ἡρευνήθη σχεδὸν ὁλόκληρον, παραμείναντος ἀσκάφου τοῦ κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τμήματός του, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς πρόσβασις εἰς τὸν χώρον.

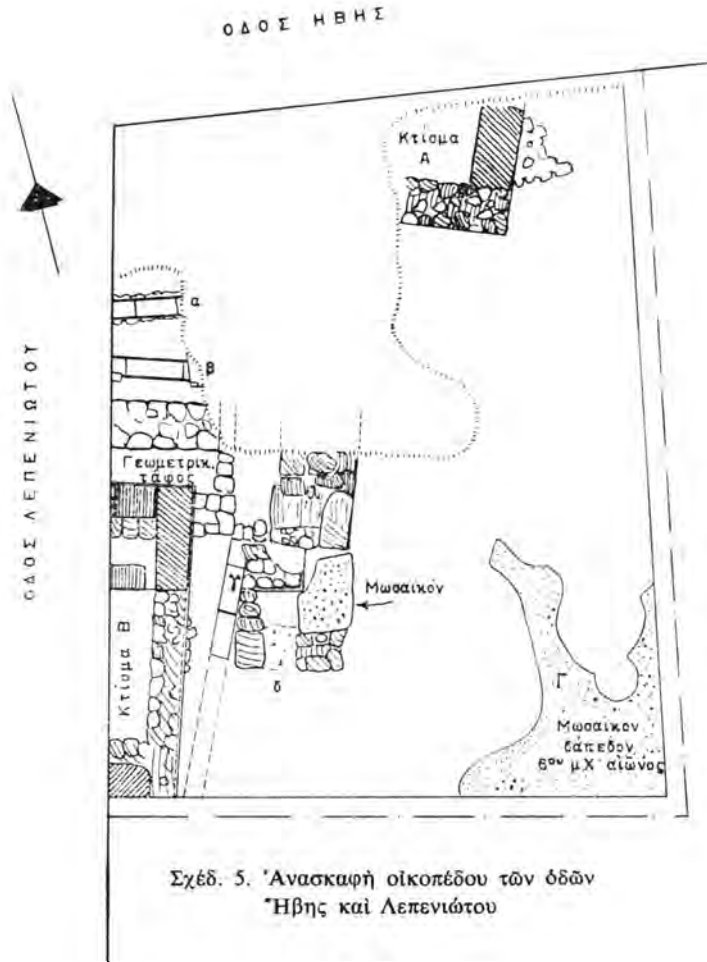
Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων καὶ λοιπῶν ἐγκαταστάσεων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ διαχωρισθοῦν εἰς τρεῖς συστάδας, ἦτοι: 1) Τὰ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν. 2) Τὰ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν καὶ 3) Τὰ κατὰ μῆκος τῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Λεπενιώτου προσόψεως τοῦ οἰκοπέδου (Σχέδ. 5).

1) Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐν θεμελίῳις σωζόμενα λείψανα τῆς ΝΑ. γωνίας ἐνὸς ὀρθογωνίου σχήματος ἀρχαίου κτίσματος. Τοῦ Α. τῆς γωνίας ταύτης, τὸ μὲν ἐξ Α. πρὸς Δ. βαῖνον σκέλος διετηρεῖτο μόνον κατὰ τὴν μικροὺ πάχους (ἔως 0,20 μ.) ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ ὑποθεμελίωσιν, σκοπὸν ἐχούσης ἐν-

3. Βλ. ΑΕ 1953-54 εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου. Μέρους Τρίτον: Ἄ. Ὁρλάνδου, Ἡ γραπτὴ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις τοῦ ἐν Σουνίφ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, σ. 5-8, εἰκ. 4 καὶ 5.

ταῦθα τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αἰσθητῶς ἐπικλινούς ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. παρθένου ἐδάφους (κιμιλιάς). Ἡ ἐπιφάνειά της εὐρέθη εἰς βάθος 2.03 - 2.08 μ., ἡ δὲ τοῦ παρθένου ἐδάφους κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν (νοτίαν) πλευρὰν εἰς βάθος 2.20 μ. Τὸ ἕτερον σκέλος πλὴν τῆς ἐξ ἀργῶν ἐπίσης λίθων ὑποθεμελιώσεως τῆς ἐκτεινομένης

βον μ.Χ. αἰ. (Σχέδ. 5, Γ). Τὸ δάπεδον τοῦτο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπιφάνεια συνηντήθη εἰς βάθος 1.47 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, πρὸς μὲν τὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοπέδου πλευρὰν τοῦ ἡτολίαν ἀνωμάλως κατεστραμμένον, πρὸς Α. δὲ καὶ Ν. συνεχίζετο ὑπὸ τὰς παρακειμένας ἰδιοκτησίας. Δεδομένου ὅτι οὐδὲν ἶχνος συγχρόνου πρὸς αὐ-

Σχέδ. 5. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου τῶν ὁδῶν Ἡφης καὶ Λεπενιώτου

καὶ πέραν αὐτοῦ πρὸς Α. ἔσφζε καὶ ἓνα κατὰ χώραν κείμενον ὀγκόλιθον τῆς ἀνωδομῆς, διαστάσεων 1.10 x 0,55 μ., θεμελιούμενον ἐν μέρει ἐπ' αὐτῆς καὶ ἐν μέρει ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἡ ἄνω ἐπιφάνειά της εὐρέθη εἰς βάθος 1.78 μ.

2) Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη ἱκανῶς ἐκτεταμένον τμήμα μωσαϊκοῦ δαπέδου, ἀποτελουμένου ἐκ καθέτως τεθειμένων ἐντὸς κονιάματος ὀπτοπλίνθων καὶ δυναμένου ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς του νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν

τὸ τοίχου ἀνευρέθη εἰς τὰ περίεξ, καθίσταται ἀδύνατος ὁ καθορισμὸς τοῦ προορισμοῦ του.

3) Τὰ περισσότερον ἐκτεταμένα ἐρείπια, ἅτινα ἀνεσκάφησαν εἰς τὸν χώρον τοῦτον, ἔκειντο κατὰ μῆκος τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λεπενιώτου προσόψεως τοῦ ἀκινήτου, ἐξετείνοντο δὲ εἰς βάθος 3.20 μ. ἀνατολικάς αὐτῆς· τούτων τὸ μόνον σαφεστέρως μορφῆς ἀποκαλυφθὲν κτίσμα εἶναι τὸ Β (Σχέδ. 5, Β). Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου σχήματος κτηρίου, ὅπερ ἔσφζετο εἰς μῆκος 4 καὶ πλάτος 1.05 μ. καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ

υποθεμελίωσιν, ἐν μέρει δὲ κατὰ τὴν ἐξ ὀγκολί-
θων ἀνωδομήν. Τοῦτου τὸ ὑψηλότερον τμήμα ἔκει-
το εἰς βάθος 1.37 καὶ τὸ χαμηλότερον εἰς 1.93 μ.
Τὸ ἐπίπεδον τῆς θεμελίωσέως τοῦ ἦτο ἀνάλογον
μὲ τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ παρθένου ἐδάφους. Τὸ πλά-
τος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἦτο 0,40 μ. καὶ ὁ κύ-
ριος ἄξων τοῦ κτηρίου κατηθύνετο ἐκ Ν. πρὸς Β.
Παρὰ τὴν βορείαν τοῦ πλευράν, ἥτις ἐνεφανίζε-
το ἐνισχυμένη δι' ἐνὸς ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὴν τοι-
χαρίου ἐξ ἀργολιθοδομῆς (πάχους 0,25 μ.) καὶ
εἰς ἀπόστασιν 0,38 μ. πρὸς Ν. ἀπὸ τῆς εἰρημένης
προσθήκης, ὑπῆρχεν ἐν παραλλήλως βαῖνον δια-
χωριστικὸν τοίχιον, σημειούμενον καὶ διὰ κατὰ
χώραν κειμένου ὀγκολίθου.

Τὰ παρὰ τὸ κτίσμα Β ἀποκαλυφθέντα θεμέ-
λια, ἐπίσης, εἶχον ὀλιγώτερον σαφῆ τῆς ἰδικῆς
τοῦ μορφῆν καὶ εἶναι ἄγνωστον ἂν ἀνῆκον εἰς
προσκτίσματά τοῦ.

Ὅς ἀξιολογώτερα καὶ πλέον συγκεκριμένα ἀνα-
φέρομεν ἐνταῦθα: α) μίαν ὀρθογωνίου σχήματος,
μετὰ πηλίνου ἀβαθοῦς πλαισίου πλάκα, πλάτους
0,50 καὶ σφ. μήκους 0,75 μ., ἐνσωματωμένην εἰς
τὸ δάπεδον, β) τὸν ἐξ ἀνίσου μεγέθους ἡμικυκλι-
κῶν πηλίνων κεραμίδων κατεσκευασμένον ἀγωγὸν
γ, κατευθυνόμενον ἐκ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. καὶ διερχόμε-
νον ὑπὸ τὰ ἐνταῦθα ἀποκαλυφθέντα θεμέλια, εὐρι-
σκόμενον δὲ εἰς βάθος 1.81 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς
ἐπιφανείας καὶ γ) μικρὸν σφζόμενον τμήμα μω-
σαϊκοῦ δαπέδου ἐλληνιστικῶν χρόνων κείμενον
εἰς βάθος 1.61 μ., ἥτοι εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὸ
περίβλημα τοῦ χώρου δ καὶ ἀνῆκον προφανῶς εἰς
μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Μεταξὺ τοῦ βορείου
τοίχου τοῦ κτίσματος Β καὶ ἐνὸς μὲ τὴν αὐτὴν κα-
τεύθυνσιν βαίνοντος καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,40 μ. βο-
ρείως αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντος θεμελίου ἐξ ἀργῶν
λίθων καὶ πηλοῦ, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὀλίγων
εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σφζομένων μέχρι τοῦ παρ-
θένου ἐδάφους κλασσικῆς ἐποχῆς ἐπιχώσεων,
ἀπεκαλύφθη ἔσκαμμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον
τὰ φ ο ς γεωμετρικῶν χρόνων, ὀρθογωνίου σχή-
ματος καὶ παλαιότερον παραβεβιασμένος· ἐξ αὐτοῦ
συνελέγησαν ἐλάχιστα ὀστᾶ καὶ θραύσματα κτε-
ρισματικῶν ἀγγείων.

Τέλος, βορείως τῶν ὡς ἄνω ἐξ ἀργῶν λίθων θε-
μελίων, ἤλθον εἰς φῶς δύο εἰσέτι πηλίνου ὕ δ α-
τ α γ ω γ ο ῖ, σχήματος ἀνεστραμμένου Π, κεκα-
λυμμένοι διὰ πηλίνων πλακῶν (οἱ α καὶ β),
τῶν ὁποίων ὁ μὲν δεύτερος ἔκειτο εἰς βάθος 1.65
καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις 0,25 μ. ἀπὸ τῆς βορείας
πλευρᾶς τοῦ θεμελίου, παραλλήλως πρὸς αὐτὸ
βαίνων (ἐκ Δ. πρὸς Α.), ὁ δὲ πρῶτος εἰς βάθος
1.50 καὶ 0,45 - 0,60 μ. βορειότερον τοῦ β, κατευ-
θυνόμενος ἐκ ΝΔ. πρὸς ΒΑ.

Ἡ παρουσία ἐνταῦθα τῶν ὁδοαγωγῶν δὲν ἀπο-
κλείει τὴν διέλευσιν μεταξὺ τῶν κτισμάτων Α
καὶ Β ἀρχαίας ὁδοῦ.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἐξερεύνησιν τοῦ οἰκο-
πέδου τοῦτου εἶχομεν ἀρκετὰ ὄστρακα ἀγγείων
καὶ λύχνων τοῦ 4ου π.Χ. μέχρι τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶ-
νος, ἥτοι ἀγγείων κοινῆς χρήσεως μετ' ἐρυθρω-
ποῦ βερνικίου, καλῆς ἐποχῆς, ἐνὸς ἐρυθρομόρ-
φου, μὲ τὸ ἄνω μέρος γυναικείας μορφῆς φερού-
σης ἔκτυπον περιδέραϊον, μεγαρικῶν σκύφων καὶ
λύχνων (εἰς ἀκέραιος μονόμυλος μὲ) ἐπὶ
τῆς βάσεως· ἐπὶ πλέον δὲ ἐνσφράγιστον λαβὴν
μὲ ἀνεστραμμένην ἐπιγραφὴν *ΚΝΙΔΙΩΝ*, καὶ βου-
κράνιον διαγωνίως, καὶ ἐν τελείῳς ἐφθαρμένον
χαλκοδὺν νόμισμα ἀρχαῖον ἐλληνικόν.

3. Σαρρῇ ἀριθ. 29 - 31 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 3)

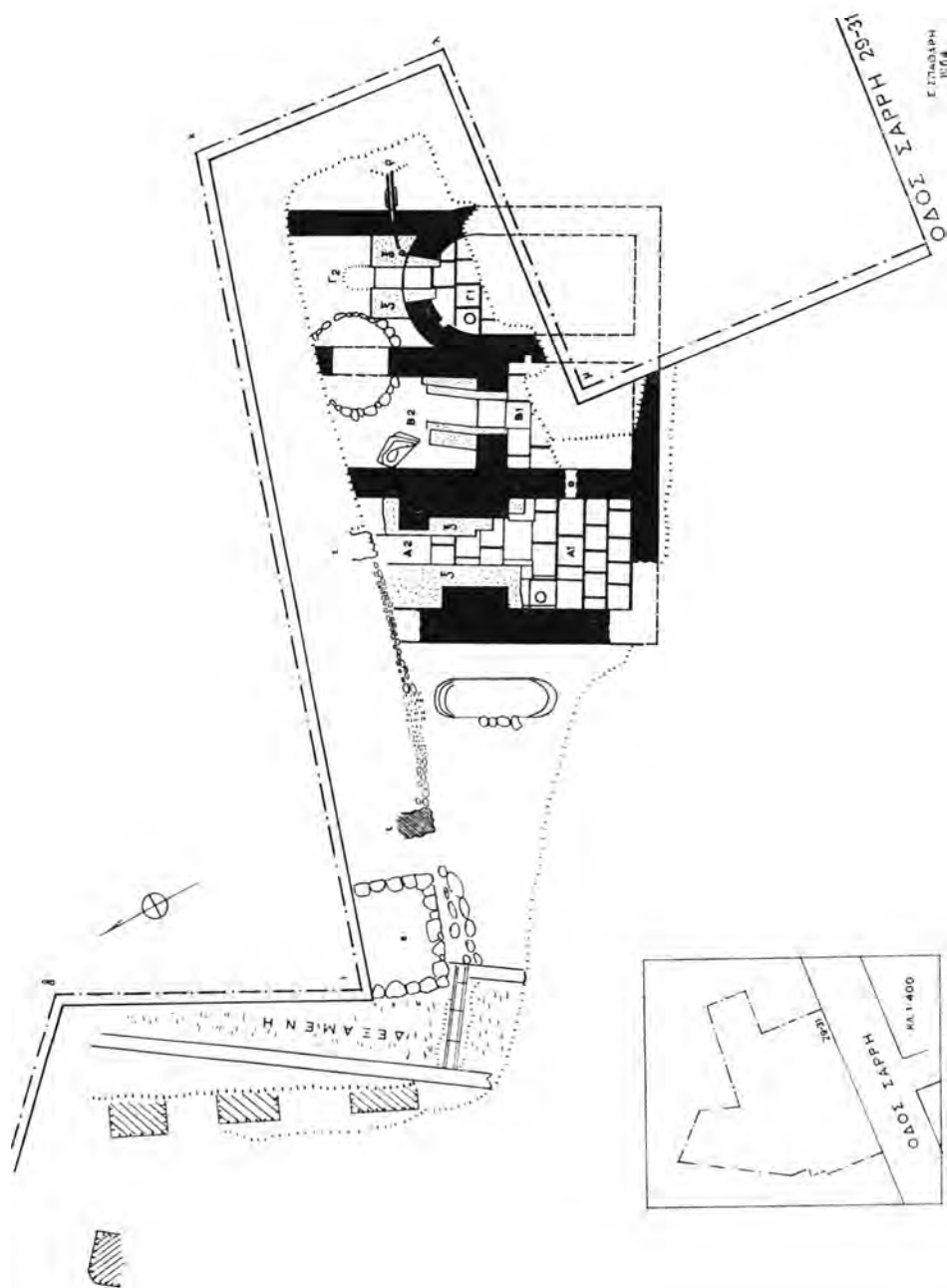
Ἐνδιαφέρουσα εἰς ἀποτελέσματα ἔρευνα διε-
ξήχθη εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκοπέδον ἰδιοκτησίας Σ.
Κυρίτη.

Κατὰ τὰς ἐργασίας πρὸς διάνοξιν ὑπογείου καὶ
θεμελίων, αἵτινες ἐγένοντο μὲ κατεύθυνσιν ὑπὸ
ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ἥτοι ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ οἰκο-
πέδου πρὸς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ, διεπιστώθη εὐθὺς
ἐξ ἀρχῆς ἡ παρουσία παρθένου ἐδάφους — κιμι-
λιάς — ἀποκαλυφθέντος εἰς ἐπίπεδον ἐλάχιστα
χαμηλότερον τοῦ τῆς ὁδοῦ, πλὴν τῶν σημείων βε-
βαίως εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε παραβιασθῇ ἐκ παλαιο-
τέρων κατασκευῶν. Ὅτε ἡ γενικὴ ἔσκαφὴ ἐφθασε
τὰ νοτιοανατολικά ὅρια τοῦ οἰκοπέδου, ἔνθα προ-
φανῶς ἔκειντο οἱ ἀκάλυπτοι χῶροι τῆς κατεδα-
φισθείσης οἰκοδομῆς, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα
ἀρχαίων τοίχων καὶ ἀνελάβομεν συστηματικὴν
ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἐπεκταθεῖσαν εἰς τὸν ἐν τῇ
κατόψει τοῦ οἰκοπέδου τοῦτου σημειούμενον
διὰ τῶν στοιχείων λ-μ χῶρον (Σ χ έ δ. 6).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν κατὰ στρώματα τῆς καλυ-
πτούσης τὰ προειρημένα ἐρείπια ἐπιχώσεως, τῆς
περιεχούσης ἐλάχιστα κινητὰ εὐρήματα, περὶ ὧν
θὰ ἐπανεέλθωμεν κατωτέρω, ἀπεκαλύφθησαν: α) τὸ
κατὰ τὴν ἐξοχὴν τοῦ οἰκοπέδου ἐμπίπτον τμήμα
ι-κ-λ-μ ρωμαϊκοῦ βαλανείου καὶ ἡ παρακειμένη
πρὸς τὴν πλευράν θ-ι δεξαμενὴ καὶ β) ἐννέα λα-
ξεύματα ἐπὶ τῆς κιμιλιάς ἐπίσης, ἅπαντα, πλὴν
ἐνός, ἀκανονίστου σχήματος καὶ μικροῦ βάθους,
πεπληρωμένα διὰ καθαρᾶς ἐπιχώσεως κλασσι-
κῶν χρόνων.

α) Βαλανεῖον καὶ συναφῇ ἐρείπια.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ βαλανείου, τοῦ ὁ-
ποίου ἡ συνέχεια προεκτείνεται καὶ πιθανώτατα
σφζεται ΝΔ. καὶ Ν. τοῦ οἰκοπέδου καὶ ὑπὸ τὰς
παρακειμένας οἰκοδομὰς, περιλαμβάνει τρεῖς παρα-

Σχέδ. 6. Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Σ. Κυρίση

τεταγμένους επιμήκεις χώρους υποκαύστων (βλ. Α-Β-Γ), οιτίνες πάλιν διαιρούνται δι' έσωτερικών χωρισμάτων—ών τὸ τοῦ Γ λαμβάνει άψιδωτήν μορφήν—εις δύο διαμερίσματα έκαστος, ήτοι εις τοὺς ΒΔ. χώρους Α₁-Β₁-Γ₁, τοὺς άντιστοιχοῦντας πρὸς τὰ άλλοτε υπερκείμενα σχετικὰ διαμερίσματα θερμῶν λουτρῶν¹ καὶ εις τοὺς χώρους Α₂-Β₂-Γ₂, δι' ὧν τὰ ὑπόκαυστα συνεδέοντο μετὰ τῶν κλιβάνων ίσχυρᾶς καύσεως τοῦ λουτροῦ, ὡς δύναται τις νά συμπεράνη έκ τῆς δι' ὀπτοπλίνθων ένισχυτικῆς καὶ στενοῦσης τὰς μεταξὺ τῶν Α₁-Β₁-Γ₁ καὶ Α₂-Β₂-Γ₂ (άντιστοίχως) διόδους τοιχοδομῆς (Σχ έδ. 6, ξ) ήτις συναντᾶται συνήθως εις τὰ ὑπόκαυστα τῶν βαλανείων κατὰ τὴν είσοδον τὴν συνδέουσιν ταῦτα άμέσως με τοὺς κλιβάνους. Ένταῦθα μάλιστα πρέπει νά συμπεράνωμεν, ὅτι δι' άγνώστους ήμιν λόγους, ή σύνδεσις αὕτη ήτο οὐχι άμεσος άλλα έμμεσος.

Κατὰ πάντα τὰ λοιπὰ στοιχεῖά του, τὸ έν λόγῳ βαλανεῖον οὐδέν έχει άξιον ίδιαιτέρου ένδιαφέροντος. Ἡ παρουσιαζόμενη τόσον κατὰ τοὺς έξωτερικούς τοίχους, ὅσον καὶ κατὰ τὰ έσωτερικά διαμερίσματα τοιχοδομία ήτο άνάμικτος, ήτοι άλλοῦ έξ ὀγκολίθων καὶ άλλοῦ έξ άργῶν λίθων, με παρεμβαλλομένας κατὰ διαστήματα στρώσεις έξ ὀπτοπλίνθων καὶ με συνδετικόν ὕλικόν πάντοτε τὸ παχὺ άσβεστοκονίαμα. Τὸ δάπεδον τῶν χώρων Α₁-Β₁-Γ₁ έφερε στρώσιν έκ πηλίνων πλακῶν ὀρθογωνίου ή τετραγώνου σχήματος καὶ ποικίλων διαστάσεων, τὸ δέ παράδοξον είναι ὅτι πλὴν τοῦ προσθέτως έκ τῆς πυρᾶς δοθέντος εις αὐτὰς έντόνου έρυθροποῦ χρώματος, οὐδέν ίχνος τῆς συνήθως συναντωμένης παχείας στρώσεως ανθρώπων εύρέθη ἐπ' αὐτῶν. Φαίνεται δηλαδή ὡς εἰν οἱ χώροι οὗτοι τοῦ λουτροῦ πρὸ τῆς άπομακρυνθείσης ἐπιχώσεώς των είχον καθαρισθῇ έκ παντός ίχνους ὑπολείμματος πυρᾶς.

Τὸ εις τὸ νοτιοανατολικόν άκρον τοῦ μεταξὺ τῶν χώρων Β₂ καὶ Γ₂ διαχωριστικοῦ τοίχου έλλείπον τμήμα, φαίνεται ὅτι είχε καταστραφῇ έκ τοῦ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διανοιγέντος εις τὸ σημείον τοῦτο βόθρου, θά ήτο δέ πολὺ παρακεκινδυνευμένον νά ὑποθέσωμεν τὴν ὑπαρξιν άνοιγματος (διόδου) ένταῦθα, μόνον έκ τῆς οὕτως ή άλλ-

ως λελεασμένης βορειοδυτικῆς ἐπιφανείας τοῦ συνεχίζοντος πρὸς ΝΑ. τὸν τοίχον τοῦτον ὀγκολίθου.

Τέλος, εις τὸν χώρον Γ₂ παρατηρήθη ὑπεράνω τῆς έξ ὀπτοπλίνθων τοιχοδομῆς ξ παχεία ἐπίστρωσις έξ άμμοκονιάματος καὶ μικρῶν λιθαρίων, ήτις έπεξετείνετο μερικῶς σφζομένη μέχρι τοῦ έσχάτου πρὸς ΝΑ. άνασκαφέντος ὀρίου καὶ έδιδε τὴν έντύπωσιν προετοιμασίας δαπέδου· ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τμήματος τοῦ έξωτερικοῦ τοίχου Γ₂ παρατηρήθη αἰσθητὴ έν είδει άγωγοῦ ἐπιφανείας, ήτις ὡδήγει εις έντετειχισμένον έν μέρει εις τὸν αὐτὸν τοίχον πῆλινον άγωγόν εις σχῆμα άνεστραμμένου Π, δι' οὗ θά άπωχετεύοντο τὰ ὕδατα τῶν άλλοτε υπερκειμένων αἰθουσῶν λούσεως (βλ. Σχ έδ. 6, ρ - ρ).

Εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ βαλανείου, έκτός τῶν πολυαρίθμων θραυσμάτων έκ τῶν δίσκων στυλίσκων ὑποκαύστων καὶ ίκανοῦ άριθμοῦ κατιωμένων νομισμάτων (τῶν ὁποίων δύο εύρέθηντα 0,15 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ λουτροῦ είναι: α) Ἀσσάριον Κωνσταντίνου Β² καὶ β) Ἀσσάριον Κωνσταντίνου Γάλλου, 351-354 μ.Χ.³) περισυνελέγησαν τμήματα μαρμαρίνων άρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς καὶ κάτω μέρους άναγλύφου (μέγ. σφζ. ὕψ. 0,38, πλάτος 0,15 - 0,20 καὶ πάχος 0,15 μ.) με τμηματικῶς σφζομένην παράστασιν ποδῶν ἵππου (άριθ. καταγραφῆς 3305).

Παρά τὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν μεστοιχιῶν θι καὶ ικ άπεκαλύφθη καὶ ήρευνήθη ἐπιμήκης δεξαμενῇ περισυλλογῆς ὕδατος, ήτις παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εύρίσκεται εις τὸ αὐτὸ με τὸ τοῦ βαλανείου ἐπίπεδον δέν φαίνεται, έκ πρώτης τοῦλάχιστον ὄψεως, νά συνεδέετο ὀργανικῶς με τοῦτο, διότι ὁ έκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. άξων τῆς άποκλίνει αἰσθητῶς τοῦ βαλανείου. Οὐδέν ὅμως άποκλείει καὶ τὴν έμμεσον σύνδεσιν των, ήτοι τὴν παραπλεύρως κατασκευὴν τῆς πρὸς περισυλλογὴν ὀμβρίων ὕδατων διά τὰς άνάγκας τοῦ λουτρικοῦ κτίσματος. Τὸ πλάτος τῆς δεξαμενῆς έσωτερικῶς ήτο 1.80 καὶ τὸ άποκαλυφθέν μήκος αὐτῆς περὶ τὰ 8.50 μ. Οἱ τοίχοι καὶ τὸ δάπεδον ήσαν κατεσκευασμένοι έκ μικρῶν άργῶν λίθων, θραυσμάτων κεράμων καὶ άσβεστοκονιάματος. Έσωτερικῶς, κατὰ τὰς πλευράς καὶ τὸ δάπεδον, ήτο ἐπικεχρισμένη δι' ὕδατοστεγοῦς κονιάματος. Δυσερμήνευτος ήτο καὶ ή κατὰ τὸ ΒΔ. άκρον αὐτῆς παρουσία μικροῦ διαχωριστικοῦ τοιχαρίου, ἐφ' οὗ έπεκάθητο πῆλινος άγωγός, τομῆς σχήματος άνεστραμμένου Π, ὅστις κε-

1. Ένδεικτικὰ τῆς χρήσεώς των ταύτης στοιχεῖα είναι τὰ δύο μοναδικὰ κατὰ χώραν παραμείναντα τμήματα στυλίσκων ὑποκαύστου εις τοὺς χώρους Α₁ καὶ Γ₁, οἱ πολυάριθμοι άπεριμμένοι έντὸς τῆς ἐπιχώσεώς των δίσκοι καὶ οἱ διατηρηθέντες εις τοὺς τοίχους τῶν διαμερισμάτων Β₁ καὶ Γ₁ κάθετοι άγωγοί-ὄλκοι θερμοῦ άέρος πρὸς τοὺς υπερκειμένους χώρους καὶ δξυγόνου πρὸς τὴν πυρὰν άντιστοίχως (βλ. Ἀ. Ὁρλάνδου, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ σ. 60 καὶ σχέδ. 92 καὶ 93).

2. Νομισματοκοπεῖον Κωνσταντινουπόλεως CONSE, χρονολογία κοπῆς 348-353 μ.Χ. Μ. Thompson, The Athenian Agora, άρ. 1080.

3. Πρβλ. Μ. Thompson, έ.ά., άρ. 1204.

καλυμμένος υπό πηλίνων πλακών, εφαινετο ως να διήρχετο υπεράνω και τῶν δύο τοίχων τῆς δεξαμενῆς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τὸ τοιχάριον τοῦτο κατέρρευσε καὶ οὕτω εἰς τὰς φωτογραφίας ὁ ἀγωγὸς φαίνεται, ὥς νὰ ἐφθάνεν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς. Ὁγκώδης τοίχος (ε) ἐπικαθήμενος τοῦ ΝΔ. τῆς δεξαμενῆς, ὥς καὶ ἕτερα ἐν τομῇ ἀποκαλυφθέντα παρὰ τὴν ι-κ μεσοτοιχίαν τμήματα δύο τοίχων (τ-τ), μετὰ τὸ μεταξὺ τῶν σφζόμενον μωσαϊκὸν δάπεδον ἐκ ποικίλου μεγέθους λιθαρίων, φαίνονται ὡς μεταγενέστεραι τῆς καταστροφῆς τοῦ βαλανείου κατασκευαί.

β) Λαξεύματα ἐπὶ τῆς κιμιλιάς, μετὰ ἐπιχώσεις κλασσικῶν χρόνων. Ὅλως ἐνδιαφέροντα, ἀπὸ ἀπόψεως τόσοσιν κινητῶν εὐρημάτων, ὅσων καὶ συγκεντρουμένων στοιχείων διὰ τὴν εἰς παλαιότεραν τῆς τοῦ βαλανείου χρῆσιν τοῦ χώρου τούτου, ὑπῆρξαν ἐννέα ἐν συνόλῳ λαξεύματα ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους, τῶν ὁποίων τὰ ὀκτὼ ἦσαν ἀκανονίστου σχήματος καὶ μικροῦ βάθους (0,50 - 0,70 μ. περίπου), τὸ δὲ ἕνατον ἑλλειψοειδές, μετὰ μεγαλύτερον βάθος (1 μ. περίπου) καὶ διέσφζεν, ἄγνωστον ἂν συμπτωματικῶς ἢ ὄχι, κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τοῦ χείλους τοῦ δύο ἐπαλλήλους σειρὰς ὀπτοπλίνθων.

Τὸ χαρακτηριστικὸν πάντων τῶν λαξευμάτων τούτων ἦτο, ὅτι εὐρέθησαν πεπληρωμένα μετὰ καθαρὰν ἐπίχωσιν κλασσικῆς ἐποχῆς, ἐξ ἧς συνελέγησαν πολυάριθμα ὀστρακα κλασσικῶν ἀγγείων⁴, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὀρισμένα ἀξιολογώτατα θραύσματα ἐρυθρομόρφων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (βλ. ὀστρακὸν μετὰ κεφαλὴν σατύρου κλπ.). Ἐντὸς τοῦ ἑλλειψοειδοῦς λαξεύματος, τὸ ὁποῖον εἶχε συνολικὸν μήκος 3 μ., ἢ ἐπίχωσις μέχρι βάθους 0,80 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους αὐτοῦ ἦτο ἐνιαία, ἐντὸς δ' αὐτῆς περισυνελέγησαν πάλιν ὀστρακα κλασσικῶν ἀγγείων καὶ πολυάριθμα πῆλινα κατασκευάσματα ἐν εἴδει πεπλατυσμένων ἀγνύθων, γνωστὰ ὡς τοποθετούμενα μεταξὺ τῶν πρὸς ὀπτῆσιν ἀγγείων.

Εἰς βάθος 0,80 μ. ἐντὸς τοῦ ἑλλειψοειδοῦς τούτου λαξεύματος συνηντήσαμεν στρώμα πυρᾶς, ἀπὸ τούτου δὲ καὶ μέχρι τοῦ πυθμένος ὑπῆρχε καὶ πάλιν ἐπίχωσις μετὰ ὀστρακα κλασσικῶν χρόνων. Ἡ τέφρα πιθανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν κλιβάνων τοῦ βαλανείου, ἐὰν βεβαίως ἀποδειχθῇ τελικῶς ὅτι τὰ προαναφερθέντα λαξεύματα εἶναι σχετικὰ μόνον πρὸς τοῦτο.

4. Περὶ τοῦ κεραμικοῦ ὑλικοῦ τῆς ὁδοῦ Σαρρῆ θὰ γίνῃ εἰδικὴ δημοσίευσις.

4. Ἁγίου Φιλίππου ἀριθ. 5 (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 4)

Ἡ ἐνταῦθα διεξαχθεῖσα ἐργασία παρουσίασε τὴν βασικὴν δυσχέρειαν τῆς ἀναγκαστικῆς κατὰ τμήματα ἐξερευνήσεως ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος ἐρειπίων, τοῦτο δὲ διότι ὅταν παρουσιάσθησαν αἱ σημαντικώτεραι τῶν ἐνδείξεων, αἱ ὁδηγήσασαι εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου¹, εἶχεν ὀλοκληρωθῇ ἡ διάνοιξις τῶν πεδίων τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, ὁ μεταξὺ αὐτῶν χώρος ἦτο πλήρης οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καὶ τὰ ἄσκαφα μέρη τοῦ οἰκοπέδου ἔτοιμα νὰ καταρρεύσουν, ὥς ἀποτελούμενα ἐκ σαθρᾶς ἐπιχώσεως. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν, ἀφ' οὗ ἤρηνθησαν λεπτομερῶς κατὰ τὰς παρειάς καὶ τὸν πυθμένα τὰ πέδιλα, νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸν μηχανικὸν ἢ κατασκευὴ τοῦ ἐκ μπετὸν-ἀρμὲ σκελετοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου. Οὕτω διὰ τῆς διανοίξεως πέντε μεγάλων καὶ γειτνιαζουσῶν μεταξὺ τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν (βλ. Σ χ ε δ. 7, Α - Ε) ἀνεσκάφη ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ οἰκοπέδου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι:

α) Ὁ τοίχος Α (βλ. Σ χ ε δ. 7, τοίχος Α). Τὸ ἀνατολικώτερον σφζόμενον ἄκρον αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς σημεῖον ἀπέχον 11,50 μ. τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Φιλίππου καὶ 0,20 μ. ἀπὸ τῆς παρακειμένης η - θ μεσοτοιχίας² ἐκείθεν ἐξετείνετο πρὸς Δ. εἰς μήκος 10,50 μ., ἀκολουθῶς δ' ἐκάμπετο πρὸς Ν. κατὰ γωνίαν ἀμβλείαν, τοῦ νέου τούτου σκέλους τοῦ σφζομένου εἰς μήκος ἐνὸς εἰσέτι μέτρου.

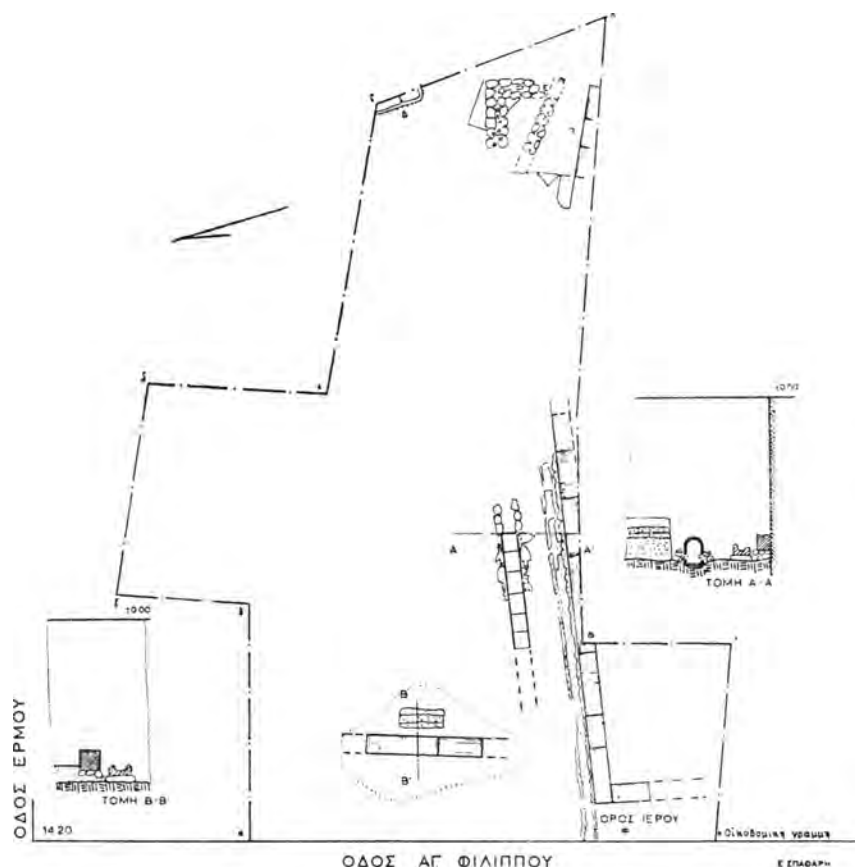
Ἦτο κατεσκευασμένος ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, σχήματος ὀρθογωνίου καὶ ἐνιαίου πλάτους (0,45 μ.), ἀλλὰ μήκους καὶ ὕψους κυμαινομένου. Κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ μήκους αὐτοῦ, ἐσφζετο εἰς ὕψος ἐνὸς δόμου, ἐθεμελιούτο δὲ ἀνωμάλως, ἦτοι ἄλλοῦ ἐπὶ ἐπιχώσεως, ἄλλοῦ ἐπὶ ἀργολιθοδομῆς καὶ οὐχὶ πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ βάθος. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ εὐρέθῃ εἰς βάθος 3,60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ.

β) Ὁ ἀγωγὸς Α. Ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν τοῖχον Α πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ὁ συγχρόνως ἀποκαλυφθεὶς καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν βαίνων ἀγωγὸς Α. Οὗτος ἀπετελεῖτο ἐξ ὑποκίτρινων παρίνων πλα-

1. Εἶχον ἤδη ἐπιστημανθῇ κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν πεδίων: 1) Ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν γωνίαν β πεδίου λείψανα κατεστραμμένου σιροῦ. 2) Παρὰ τὴν γωνίαν ζ καὶ ὑπὸ τὴν μεσοτοιχίαν ζ-η τμήμα τοίχου ἐκ δύο ὀγκολίθων. 3) Παρὰ τὴν γωνίαν η καὶ κατὰ μήκος τῆς μεσοτοιχίας η-θ ἕτερον τμήμα τοίχου ἐκ τριῶν ὀγκολίθων. 4) Παρὰ τὴν γωνίαν κ λείψανα δευτέρου κατεστραμμένου σιροῦ καὶ 5) Τὸ σπουδαιότερον εἰς τὸ δεύτερον (ἀπὸ Ν. πρὸς Β.) πέδιλον τῆς προσόψεως κ-α: τμήμα παρίνου ἀγωγοῦ, τμήμα τοίχου καὶ ὄρος Ἱεροῦ Ἡρακλέους.

κδν, ποικίλου μήκους, πλάτους δὲ καὶ μεγίστου σφζ. ὕψους 0,40 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐσχηματίζετο αὐλαξ, τομῆς σχήματος ἀνεστραμμένου Π, πλάτους 0,15 μ. καὶ βάθους μὴ διαπιστωθέντος, λόγῳ τῆς παρατηρηθείσης ἀποτριβῆς ἐκ τοῦ χρό-

γ) Ὁ τοῖχος Β καὶ ὁ ἀγωγὸς Β. Τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ κατασκευῆς, ἐκ τῶν αὐτῶν ὑλικῶν ἀντιστοίχως καὶ εἰς τὰ αὐτὰ βάθη κείμενοι ἦσαν οἱ εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. περίπου βορείως τοῦ τοῖχου Α ἀποκαλυφθέντες τοῖχος Β καὶ ἀγωγὸς Β. Τὸ μήκος

Σχέδ. 7. Κάτοπις ἀνασκαφῶν ἐν οἰκοπέδῳ τῆς ὁδοῦ Ἀγ. Φιλίππου

νου καὶ διὰ τῆς ροῆς τῶν ὑδάτων τῶν χειλέων τῶν αὐλάκων. 5ου - 4ου π.Χ. αἱ.

Τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἄκρον τοῦ ἀγωγοῦ Α ἐξετείνετο εἰς μήκος 10 μ. καὶ ἐκείθεν κατ' εὐθείαν γραμμὴν μέχρι τῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀγ. Φιλίππου πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου (δηλαδὴ δὲν ἠκολούθει τὴν κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τοῖχου Α σχηματιζομένην γωνίαν). Ἐθεμελιούτο ἐπὶ μικροῦ πάχους ἐπιχώσεως — μεσολαβοῦσης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς κιμιλιάς — καὶ εἰς βάθος εἰς μὲν τὸ σημεῖον τῆς ἐν τῷ Σχέδ. 7 σημειουμένης τομῆς Α - Α' 4.10 μ., εἰς δὲ τὸ δυτικώτερον ἄκρον τοῦ 4.30 μ. Ἐκ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἡ ρύσις τοῦ ἀγωγοῦ ἦτο ἐξ Α. πρὸς Δ.

τοῦ ἐκ δύο μόνον ὀγκολίθων σφζομένου τμήματος τοῦ τοῖχου Β ἦτο 3.10 μ., τοῦ δὲ πωρίνου ἀγωγοῦ Β εὐρέθη μόνον μία πλάξ κατὰ χώραν μήκους 1.20 μ. Ἀμφότεροι κατηθύνοντο ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ.

δ) Ὁ ἀγωγὸς Γ. Εἰς ἀπόστασιν 0,80 μ. βορείως τοῦ πωρίνου ἀγωγοῦ Α ἀπεκαλύφθη τμήμα (μήκους 3.70 μ.) μεταγενεστέρου ἀγωγοῦ, τοῦ Γ. Οὗτος κατηθύνετο ἐπίσης ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ πηλίνων πλακῶν, τομῆς ἀνεστραμμένου Π, καλυπτομένων ἄνωθεν ὑφ' ἐτέρων ἐλλειψοειδοῦς σχήματος τῶν τελευταίων ἐσφζοντο κατὰ χώραν μόνον τρεῖς.

Ὁ ἀγωγὸς ἐθεμελιούτο ἐντὸς κοιλώματος τῆς

κιμιλιάς, εις βάθος 4 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, εἶχε δὲ ὕψος 0,75 καὶ πλάτος 0,50 μ. Κατὰ τὰς πλαγίας πλευράς του ἦτο ἐνισχυμένος διὰ ποταμίων λίθων καὶ θραυσμάτων κεράμων καὶ ὀξυπυθμένων ἀμορέων.

ε) Κατὰστρωμα ἀρχαίας ὁδοῦ. Διὰ μικρᾶς στρωματογραφικῆς ἐρευνῆς, γενομένης κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἐργασίαν πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἀγωγοῦ Γ καὶ τῶν βορειότερον αὐτοῦ κειμένων ἐπιχώσεων, ἐπεσημάνθησαν εἰς βάθος 3.45-3.75 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας δύο ἐπάλληλα πεπατημένα στρώματα καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπεβεβαιώθη ἡ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν ἀγωγῶν Α καὶ Γ καὶ κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ τοίχου Α ὑπαρξίς ἀρχαιοτάτης ὁδοῦ.

Αἱ ἀνασκαφεῖσαι εἰς τὸν τομέα τοῦτον, καθὼς καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου, ἐπιχώσεις ἦσαν λίαν τεταραγμέναι, ὥς ἐμφαίνεται τὸ μὲν ἐκ τῶν εἰς πλείστα σημεῖα περισυλλεγόντων ὀστράκων (ὀπομυκηναϊκῶν ἕως βυζαντινῶν), τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐν ἀρχῇ σημειωθείσης σαθρότητος αὐτῶν². Τὰ κατ' ἐπιλογὴν ὁμῶς συλλεγέμενα ὑφ' ἡμῶν ὄστρακα παρὰ τὰ ἱκανοποιητικώτερον διατηρούμενα τμήματα τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων, ὅπου ὑπεθέσαμεν, ὅτι ἡ διατάραξις θὰ ἦτο μικροτέρα, ἀνήκουν κατὰ τὸ πλείστον εἰς ἀγγεῖα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, μὲ μικρὸν ποσοστὸν ἀναμειγμένων μετ' αὐτῶν ἄλλων τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ., αἰ., ὥς καὶ ἐλαχίστων γεωμετρικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν.

Χαρακτηριστικὸν ὁμῶς στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, εἶναι ὅτι ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐρευνηθέντος τομέως, ἀπεκαλύφθη, κατὰ διαστήματα σφζόμενον, ἀλλὰ πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (3.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας), ἐνιαῖον προφανῶς κεκαυμένον στρώμα, πάχους 0,075 μ., περιέχον ὄστρακα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τὸ κεκαυμένον τοῦτο στρώμα ἔκειτο ὑπεράνω τῶν πωρίνων ἀγωγῶν Α καὶ Β, ἐνῶ ἡ διανοιχθεῖσα κοιλότης διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ φαίνεται ὥστε νὰ τέμνῃ τοῦτο. Τὸ κεκαυμένον στρώμα ἐπεσημάνθη καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὑπὸ τοῦ τοίχου Α σχηματιζομένης γωνίας. Τέλος, ἐκ τοῦ αὐτοῦ τομέως προέρχεται καὶ ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ὑποσημειούμενος ὅρος Ἰεροῦ Ἡρακλέους. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη, ὥς βλέπομεν καὶ ἐν Πί ν. 41 β, τμήμα μαρμαρίνου καλυπτῆρος κεράμου, τοῦ ὁποῖου ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια, πλὴν τοῦ ἐνεπιγράφου μέρους, ἐκαλύφθη διὰ χονδροει-

δῶν ὀριζοντίων σφυροκτυπημάτων. Πλάτος τῆς κυρίας ἐπιφανείας τοῦ κεράμου 0,15, σφζόμενον δὲ ὕψος 0,30 μ. Ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ πίνακος γίνεται σαφέστερον, ὅτι τὸ τελευταῖον γράμμα τῶν στίχων 2 καὶ 3, χαραχθὲν ἀρχικῶς ἐπὶ τῆς κυρίας ἐπιφανείας τοῦ κεράμου, ἀπεξέστη καὶ ἐχαράχθη ἐπὶ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Ὑψ. γραμμάτων : 0,02 - 0,022 μ.

Εὐρέθη, ὥς ἐδηλώθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς οἰκοδομῆς, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ δευτέρου (ἀπὸ Ν. πρὸς Β.) πεδίου τῆς προσόψεως. Καθ' ἡμᾶς τὸ μόνον βέβαιον εἶναι, ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τούτου.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων διὰ τὰ κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου λείψανα, τὸ πληρέστερον βεβαιωμένον συμπέρασμα εἶναι ἡ ἐκ τοῦ χώρου τούτου διέλευσις ἀρχαίας ὁδοῦ, μὲ δύο τοῦλάχιστον φάσεις: μίαν παλαιοτέραν καὶ συνδεομένην πρὸς τὸν πώρινον ἀγωγὸν καὶ δευτέραν μεταγενεστέραν, διαμορφωθείσαν πιθανῶς μετὰ ἐπισυμβᾶσαν ἐνταῦθα ἐκτεταμένην πυρκαϊάν καὶ συνδεομένην πρὸς τὸν πηλινὸν ἀγωγόν. Ἡ παρουσία τῶν τοίχου καὶ ἀγωγοῦ Β ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τοῦλάχιστον κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἡ ἀρχαία ὁδὸς διεσταυροῦτο εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μὲ ἄλλην κατευθυνομένην ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ὁ τοίχος Α, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς κράσπεδον τῆς ὁδοῦ (ὡς καὶ ὁ Β τοίχος ἐξ ἄλλου), ἐὰν δὲν ἐκάμπτετο κατὰ τὸ δυτικὸν τοῦ ἄκρον καὶ ἐὰν ὁ παραλλήλως βαίνων πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν πώρινος ἀγωγὸς Α δὲν ἠκολούθει ἐκ τοῦ σημείου τῆς κάμψεως τοῦ τοίχου Α διάφορον τῆς ἰδικῆς του πορείαν, πρέπει κατ' ἀκολουθίαν νὰ θεωρηθῇ εἴτε ὡς τοίχος κτηρίου εἴτε ὡς περίβολος. Τὸ μέγα ὁμῶς μῆκος του καὶ τὸ μικρὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μῆκος πλάτους του, ἡ οὐχὶ κατ' ὀρθὴν γωνίαν κάμψις του καὶ ἡ ἀσταθὴς τέλος θεμελιώσις του παρουσιάζουν ὡς πιθανωτέραν τὴν δευτέραν ἄποψιν, ἥτοι τὴν τοῦ περιβόλου. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰδικώτερον τὸν περίβολον, οὔτε καὶ νὰ συσχετίσωμεν τοῦτον μὲ τὸν ἐκεῖ ἀνευρεθέντα ὄρον τοῦ Ἰεροῦ.

Ἦδη ἐρχόμενοι εἰς τὰ κατὰ τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ οἰκοπέδου λείψανα ἀναφέρομεν ὅτι: α) Τὸ διὰ τῶν ἐργασιῶν διανοίξεως πεδίων ἀποκαλυφθὲν παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς μεσοτοιχίας η - θ τμήμα τοίχου (βλ. Σ χ ε δ. 7, τοίχος Γ) ἔκειτο εἰς βάθος 4.30 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν ἐρυθροποῦ χρώματος κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, ἐπὶ τοῦ δυτικωτέρου τῶν ὁποίων ἐσφζετο καὶ δεύτερος εἰς ὕψος δόμος ἐν ἐσοχῇ. Ὁ τοίχος οὗτος διετρεῖτο εἰς μῆκος 2.50 μ.

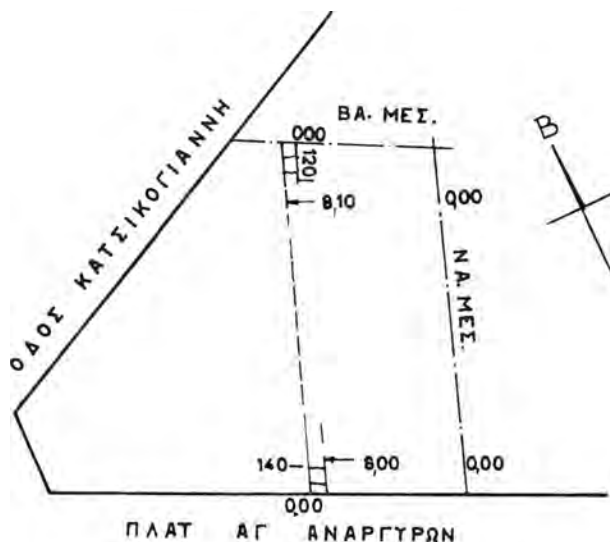
2. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν ἐπιχώσεων ἐσημειώθη πολυάκις καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν εἰς τὴν μεταξὺ Μοναστηρακίου καὶ Θηοσεῖο περιοχὴν, ἴσως δὲ νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπανελημμένην οἰκοδόμησιν τοῦ χώρου τούτου.

Τὸ πλάτος τοῦ δὲν κατέστη δυνατόν νά διαπιστωθῇ, διότι ἐχώρει κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τὴν προειρημένην μεσοτοιχίαν. Ἡ κατεύθυνσίς του εἶναι ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἂν πρέπει νά θεωρηθῇ ὡς πιθανὴ συνέχεια τοῦ τυχόν καμπτομένου ἀνατολικώτερου τοίχου Α - περιβόλου ἢ ὡς λείψανον κτίσματος ἐντός τοῦ περιβόλου. β) Τὸ κατὰ τὴν γωνίαν ζ σημειούμενον ἄλλο τμήμα τοίχου (Σ χ ε δ. 7, τοίχους Δ) ἀπετελεῖτο ὁσαύτως ἐξ ὁμοίων ὀγκολίθων, μὲ φοράν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἐ-

ξῶας περὶ τοῦ χώρου, εἰς δὲ ἀνευρέθησαν: 1) Τμή-
μα ἐπιτυμβίου κιονίσκου, ρωμαϊκῶν χρόνων (Π ι ν.
41 γ) μετὴν μερικῶς σφζομένην ἐπιγραφὴν ἐκ
τεσσάρων στίχων:

[A]ποσίλα
[E]πίκτησις
ημον
ων

Μέγ. ύψος 0,28 και μέγ. πλάτος 0,36 μ.

Σχέδ. 8. Κάτοπις ἀγωγού ἀποκαλυφθέντος εἰς τὸ οἰκόπεδον
τῶν ὁδῶν Κατσικογιάννη καὶ Πλατ. Ἀγ. Ἀναργύρων

ζείχε πρός νότον τῆς γωνίας 1.25 μ. καί ἔκειτο κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους τοῦ ὑπὸ τὴν ζ - η πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ τοίχου Δ εὗρεθῇ εἰς βάθος 3.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ἂν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι καὶ τῶν ὀγκολίθων τούτων τὸ ὕψος εἶναι 0,45 μ., πρέπει νὰ δεχθόμεν, ὅτι καὶ ὁ ἐν λόγῳ τοίχος θὰ ἡδράζετο εἰς βάθος 3.90 μ., ἔνθα καὶ ἐνταῦθα πάλιν παρατηρήθη κεκαυμένον στρώμα πάχους 0,07 μ. γ) Ἐντὸς τῆς ἀνοιχθείσης τάφρου VI καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν προαναφερομένων δύο τοίχων διάστημα ἀπεκαλύφθησαν πῶρινος ὀγκόλιθος (ὁ ὁποῖος εἶναι ἀβέβαιοι ἂν ἔκειτο κατὰ χώραν) καὶ λείψανα ρωμαϊκοῦ τινοῦ κτίσματος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος (Σχ ἔδ. 7, τοίχος Ε).

Συμπληρώνουντες τέλος τὰ περὶ τῆς ἀνασκαφῆς
τῆς ὁδοῦ ᾿Αγ. Φιλίππου σημειούμεν κατωτέρω τὰ
μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς διανοίξεως τῶν πεδίων
προερχομένων ἐπιχώσεων περισυλλεγμένα ἐκ τοῦ
ἀνω μέρους τμήματα δύο ἐπιτυμνίων κιονίσκων,
ἄνευ οὐδεμιᾶς — καὶ πάλιν — σαφεστέρως ἐνδεί-

Διάφορος ἡ γραφή εἰς τοὺς δύο ἄνω καὶ δύο
κάτω στίχους. Ὑψος ἄνω γραμμάτων 0,04 καὶ
κάτω 0,03 μ. μετ' ἀκρεμόνων. Ἀριθ. καταγρ. 3307.

2) Τὸ ἐν Πίν. 41 ε τμήμα ἐπιτυμβίου κιονίσκου, μετὴν ἐπιγραφὴν:

‘Pód[ion]

Ἡρακλε[ῶτις]

Σωζ. ύψος 0,19 και άνω διαμ. 0,18 μ.

*Υψος γραμμάτων 0,02 μ. Ἀριθ. καταγρ. 3304.

Ἄπο τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εἶχομεν ἐν συνόλῳ
πέντε χαλκᾷ νομίσματα, εὐρεθέντα εἰς τὸν ἄνω-
θεν τοῦ κεκαμμένου στρώματος χώρον. Ταῦτα εἶ-
ναι: 1) Ἐφθαρμένον ἀρχαῖον ἑλληνικόν, 2) Ἀθη-
νῶν 229 - 30 π.Χ. (Σβορώνος, πίν. 80, ἀρ. 8 - 14)
καὶ 3) Τρία ἐφθαρμένα Ἀσσορία τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

5. Πλατ. Ἀγ. Ἀναγύρων καὶ Κατσκογιάννη
(Σχέδ. 1, ἀριθ. 5)

Εἰς τὸ κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Κατσικογιάν-
νη καὶ Πλατ. Ἀγ. Ἀναργύρων κείμενον οἰκόπε-
δον καὶ κατὰ τὰς ἐνταῦθα διεξαχθείσας ἐκσκαφι-

κὰς ἐργασίας πρὸς διάνοιξιν νέων θεμελίων ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα πηλίνου ἀγωγοῦ σφζόμενα τὸ μὲν ἐν παρὰ τὴν πρὸς τὴν πλατεῖαν Ἀγ. Ἀναργύρων παρειᾷ τοῦ οἰκοπέδου, τὸ δ' ἕτερον παρὰ τὴν πρὸς Β. μεσοτοιχίαν αὐτοῦ (Σχ ε δ. 8).

Τὸ πρῶτον ἔκειτο εἰς βάθος 2.80 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ἐξεῖχε τῆς πρὸς τὴν πλατεῖαν οἰκοδομικῆς γραμμῆς 1.10 μ. καὶ ἀπέειχε 8 μ. τῆς πρὸς ΝΑ. μεσοτοιχίας.

Τὸ ἕτερον τμήμα ἔκειτο εἰς βάθος 2.90 μ., ἐξεῖχε ΝΑ. τῆς ΒΑ. μεσοτοιχίας 1.20 μ. καὶ ἀπέειχε 8.10 μ. τῆς ΝΑ. μεσοτοιχίας.

Κατὰ τὰς γενομένας μετρήσεις, τὰ ὡς ἄνω δύο τμήματα πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν ἀγωγόν, ὅστις εἶχε κατεῦθυσιν καὶ ρύσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ὁ ἀγωγὸς ἀποτελεῖτο ἐκ πηλίνων πλακῶν εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Π, ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἄλλων πηλίνων πλακῶν, εἶχε πλάτος ροῆς 0,16, ὕψ. 0,12 καὶ πάχος τοιχωμάτων 0,03 μ.

Μικρὰ στρωματογραφικὴ ἔρευνα ἐπιχειρηθεῖσα παρὰ τὸ πρὸς τὴν πλατεῖαν Ἀγ. Ἀσωμάτων τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ παρουσίασε τὴν ἐξῆς περίπου μορφήν: Βάθος ἕως 2.65 μ. = ἐπίχωσης ἐκ μαύρων μαλακῶν χωμάτων. Βάθος 2.65 - 2.80 μ. = λεπτότατα ἐπάλληλα στρώματα μὲ ἴχνη τετριμμένων ὀστράκων. Μήπως εὐρισκόμεθα πρὸ καταστρώματος ἀρχαίας ὁδοῦ; Ὁ κ. Τραυλὸς πάντως εἰς τὰ σχέδιά του καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς Θεοδοσίου Β' δὲν τοποθετεῖ ὁδὸν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Τέλος, ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ ἐρευνήθεισων ἐπιχώσεων, περισυνελέγη ὀστεινὴ περόνη.

6. Ἀριστοφάνους 14 - 16 (Σχ ε δ. 1, ἀριθ. 6)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν νέων θεμελίων ἐνταῦθα παρετηρήθη, ὅτι εἰς τὰ ἐκ τῶν πεδίων ἐξαγόμενα χώματα περιείχετο ἱκανὸς ἀριθμὸς θραυσμάτων ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, ὡς καὶ ἄλλων ἀγγείων. Μικρὰ ὅμως ὕψ' ἡμῶν διανοιχθεῖσα δοκιμαστικὴ τάφος ἀπέδειξεν ὅτι ὁ χώρος μέχρι βάθους 1.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἐκαλύπτετο ὑπὸ καθαρῶς νεωτέρων ἐπιχώσεων, κάτωθεν δὲ αὐτῶν καὶ ἀπὸ βάθους 1.50 - 2.30 μ. ἦσαν παλαιότεραι μὲν, ἀλλὰ τεταραγμέναι καὶ μὲ ἀνάμικτα ὄστρακα γεωμετρικά, μελαμβαφῆ καὶ ρωμαϊκά. Εἰς βάθος 2.30 μ. συνηντήσαμεν τὸ παρθένον ἔδαφος. Τὴν αὐτὴν στρωματογραφικὴν εἰκόνα εἶχομεν καὶ ἀπὸ τὰς παρειᾶς πάντων τῶν ἐν συνεχείᾳ διανοιχθέντων πεδίων, ἢ δὲ κιμιλιὰ εὐρέθη εἰς βάθος 2.30 - 2.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας.

Ἡ ὁλοκληρωθεῖσα ἐκσκαφικὴ ἐργασία εἰς τὸ οἰκόπεδον, οὐδὲν ἄλλο ἀπέδωσε πλὴν τεμαχίου

ἐπιτυμβίου κιονίσκου, ἀνευ σαφοῦς πάλιν ἐνδείξεως τοῦ σημείου εὐρέσεώς του, φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν:

*Καλλισ[τ]ῶ
Αἰνία*

Σφζόμ. ὕψ. 0,47 καὶ διάμ. ἄνω 0,22 μ. (Πί ν. 41 δ). Τὰ γράμματα ἔχουν ὕψος 0,03 μ., εἶναι προχειρῶς πως κεχαραγμένα, ἀπολήγουν δὲ εἰς ἀκρεμόνας. (Ἀριθ. καταγρ. 3127).

7. Αἰσχύλου 31 (Σχ ε δ. 1, ἀριθ. 7)

Ἀφορμὴ τῆς διεξαχθείσης εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ἐντὸς πεδίου διανοιγέντος κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν αὐτοῦ ἐνδὸς ἡμικατεστραμμένου γεωμετρικοῦ τάφου (Σχ ε δ. 9 καὶ 10 Α). Ἐπρόκειτο περὶ ὀρθογωνίου σχήματος λακκοειδοῦς τάφου ἀνεωγμένου ἐπὶ τοῦ παρθένου ἔδαφους, μὲ κατεῦθυσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., τοῦ ὁποίου ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν ἡμισυ εἶχε καταστραφῆ πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως ἡμῶν.

Τὸ ἀνασκαφὲν ὕψ' ἡμῶν ἀνατολικὸν ἡμισυ, κείμενον εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας καὶ 0,85 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας, ἔσφζε μήκος 0,50, πλάτος 0,60 μ. καὶ ἦτο ἀκάλυπτον ἄνω, ἀλλὰ πλήρες χωμάτων. Κατὰ τὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν: 1) Ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου μία κατὰ χώραν ἱσταμένη γεωμετρικῶν χρόνων οἶνοχόη, καθέτως ἀποτμηθεῖσα διὰ τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ πεδίου καὶ ὡς ἐκ τοῦτου ἑλλιπῆς κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦ πλάτους τῆς, μὲ ἀνεστραμμένον ἐπὶ τῆς κοιλίας τῆς σκύφον, τεθραυσμένον εἰς δύο καὶ ἐλάχιστα ἑλλιπῆ. Ἡ οἶνοχόη, τῆς ὁποίας, παρὰ τὰς γενομένας προσπάθειας, ἐξ μόνον συνανήκοντα καὶ ἐλάχιστα συμπληροῦντα τὸ ἐλλεῖπον αὐτῆς τμήμα θραύσματα ἀνευρέθησαν, ἔχει ἀνοικτὴν βάσιν, εὐρεῖαν κοιλίαν καὶ στενὸν λαίμονα καταλήγοντα εἰς τριφυλλόσχημον στόμιον, κοσμεῖται δὲ διὰ δύο τριπλῶν ἀνοικτοχρῶμων ταινιῶν ἐπὶ τῆς σκοτεινοχρόου κοιλίας καὶ μίας ἐν μετόπῃ παραστάσεως μαιάνδρου ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ (Πί ν. 42 α, ἀρ.). Αἱ διαστάσεις τῆς εἶναι: διάμετρος βάσεως 0,14, διάμετρος κοιλίας 0,18 καὶ ὕψος (μετὰ τῆς λαβῆς) 0,28 μ. (Ἀριθ. καταγρ. 3423).

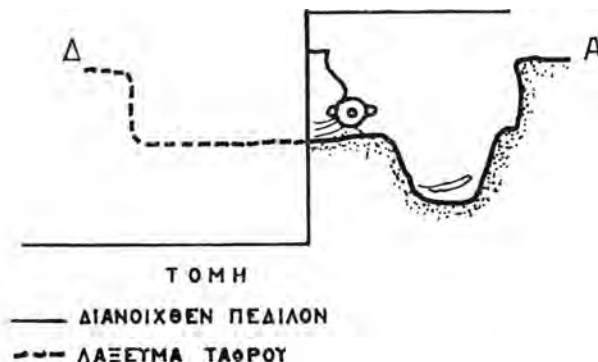
Ὁ σκύφος εἶναι δίωτος, ὕψ. 0,08 μὲ διάμ. βάσεως 0,07 καὶ χεῖλους 0,14 - 0,147 μ., μελαμβαφῆς ἔσω μὲ ἐξηρημένην ἀνοικτόχρωμον ταινίαν κατὰ τὰ χεῖλη, κεκοσμημένην διὰ καθέτων γραμμῶν, καὶ ἐξωτερικῶς μελαμβαφῆς ἐπίσης, πλὴν τῆς κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως καὶ δύο μετοπῶν παρὰ τὸν ὅμιον ὕψους 0,03 καὶ μήκους 0,08 - 0,085 μ. πεπληρωμένων δι' ὀριζοντίων ἐπαλ-

λήλων τεθλασμένων γραμμών (Αριθ. καταγραφής 3421) (Πί ν. 42α, δεξ.)

2) Λαξευμένη εις τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου καὶ κατὰ 0,70 μ. βαθύτερον αὐτοῦ ἐξικνουμένη κοιλότης (διαμ. 0,36 μ.), εις τὸν πυθμένα τῆς ὁποίας ἀπέκειντο συσσωματωμένοι ἐκ τῆς κατιώσεως, ἀλλὰ καὶ τεθραυσμένοι εις τρία τεμάχια, σιδηρὰ λεπίς ἐγχειριδίου, μήκ. 0,09 μ.) καὶ καρφίς, ἐπίσης σιδηρὰ, μήκ. 0,144 μ. (Τὰ

δοῦς τάφου, τοῦ Β, ὅστις εἶχε σχεδὸν παντελῶς καταστραφῇ ἐξ ἑνὸς ἀνωθεν αὐτοῦ διελθόντος κλασσικῶν χρόνων ἀγωγοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος ὀλίγον κατωτέρω.

Ὁ τάφος Β κείμενος εἰς ἀπόστασιν 2,85 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς μεσοτοιχίας καὶ 0,30 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας, εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ σφωσμένας διαστάσεις 0,60 x 0,72 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐλάχιστα μόνον γεωμετρικὰ ὄστρακα, ὡς

Σχέδ. 9. Τομή ἀνακαλυφθέντος γεωμ. τάφου εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς ὁδοῦ Αἰσχύλου ἀριθ. 31

τεμάχια συνεκολλήθησαν, ἀλλὰ κατέστη ἀδύνατον νὰ ἀποχωρισθοῦν ἡ καρφίς τῆς λεπίδος· ὡς ἐν ἀντικείμενον ἔχουν ἀριθ. καταγραφῆς 3422).

Τόσον ἡ ἀπουσία καλύμματος καὶ ὀστέων, ὅσον καὶ ἡ κενὴ παντὸς ἄλλου εὐρήματος βαθύτερα τοῦ δαπέδου κυκλικὴ κοιλότης, ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ παραβίασις, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ τάφος διὰ τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ πεδίλου, δὲν ἦτο ἡ πρώτη. Ὁ τύπος οὗτος τῆς ταφῆς, γνωστὸς καὶ ἐκ παλαιότερων ἐρευνῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐφετεινὴν ἀνασκαφὴν τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι πλειστάκις συναντηθεὶς, ἀνήκει ἀποδεδειγμένως πλέον εἰς περίπτωσιν καύσεως νεκροῦ, τὰ ἀποτεφρωμένα λείψανα τοῦ ὁποίου συγκεντρῶνται ἐντὸς ἀμφορέως καὶ ἐναποτίθενται εἰς βαθύτεραν κυκλικὴν κοιλότητα. Ἐνταῦθα, ὅμως, παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι αἱ πληροῦσαι τὸν τάφον ἐπιχώσεις ἦσαν ἀποδεδειγμένως παλαιαὶ καὶ ἀδιατάρακτοι, οὐδὲν ἴχνος ὀστέων ἢ τεφροδόχου ἀγγείου ἀνευρέθη. Κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς μίαν μερικὴν παραβίασιν τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ τάφου ἐπισυμβᾶσαν ὅμως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

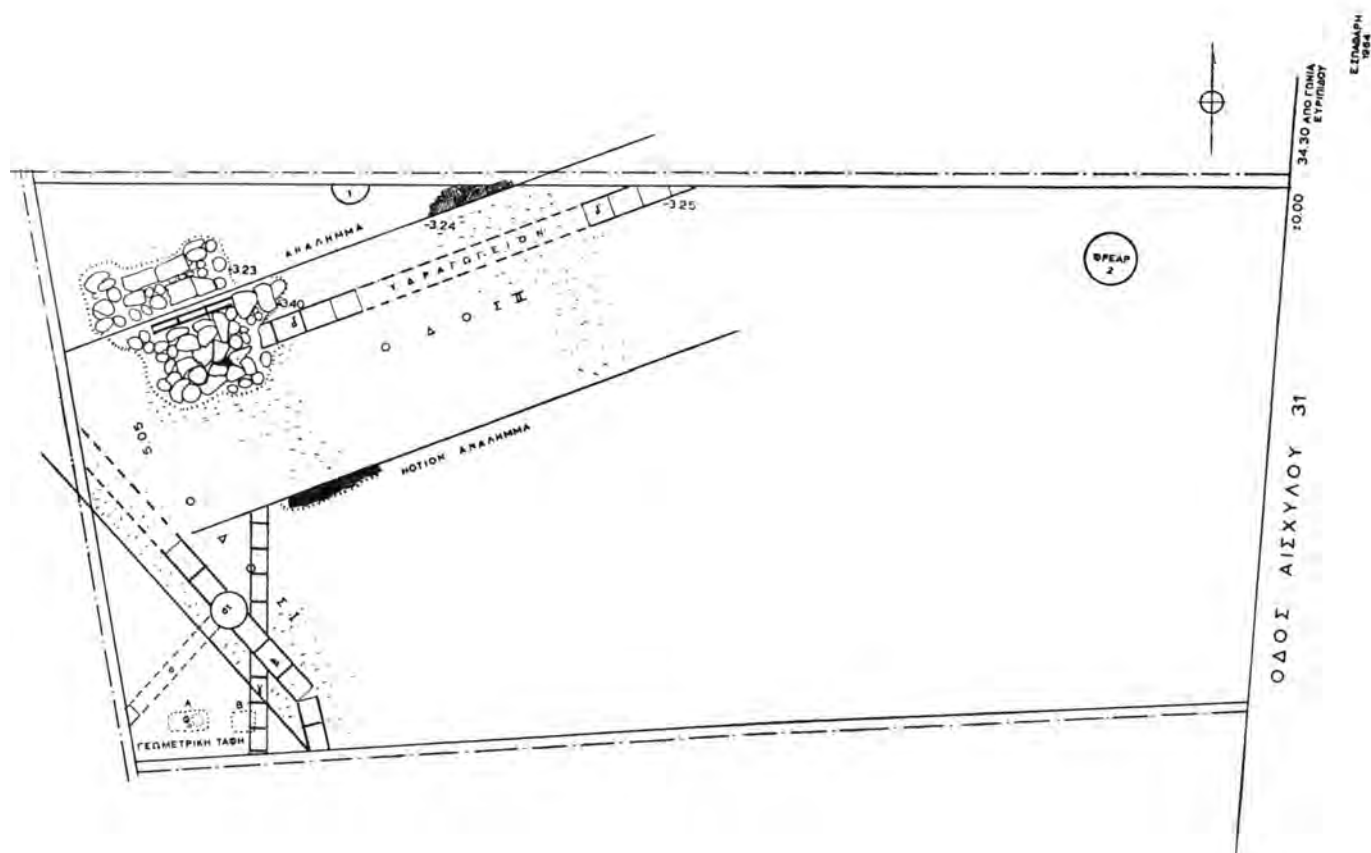
Τὰ ὡς ἄνω ἀγγεῖα εἶναι τοῦ α' ἡμίσεος τῆς γεωμ. ἐποχῆς.

Εἰς ἀπόστασιν μόλις 0,55 μ. πρὸς Α. τοῦ τάφου Α καὶ εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἀπεκαλύφθη τὸ λάξευμα ἐτέρου λακκοει-

καὶ τινα κλασσικά, ὧν τὰ τελευταῖα προέρχονται ἐκ τῶν ὑπερκειμένων κλασσικῶν ἐπιχώσεων.

Κατὰ τὴν αὐτὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν διὰ μικρᾶς διευρύνσεως τῶν ἤδη ἀνεωγμένων πεδίων καὶ τρεῖς ἀγωγοί, οἱ α, β καὶ γ (Σχέδ. 10), ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι ἀνήκον προφανῶς εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα ἀποχετεύσεως, ὡς συναντῶμενοι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ φρεατίου ἐπισκέψεως, τοῦ στ'. Τούτων δὲ πάλιν ὁ α, ἐλλειπῆς κατὰ τὸ πεταλόσχημον πῆλινον ἐπικάλυμμα τῆς ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους εἰς σχῆμα ἀντεστραμμένου Π αὔλακος, πλάτους 0,40 μ., εἶχε κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΑ. καὶ συνεχίζετο ὑπὸ τὴν δυτικὴν μεσοτοιχίαν. Ἐντεῦθεν περισυνελέγησαν ὄστρακα τοῦ 5ου - 4ου π.Χ. αἰ. Ὁ μεγαλύτερος τοῦ α ἀγωγὸς β συννητήθη τὸ πρῶτον παρὰ τὴν νοτίαν μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς, δι' ἐν δὲ διάστημα μήκους 1,50 μ. ἠκολούθει πορείαν ἐκ Ν. πρὸς Β.· ἐκεῖθεν ὅμως ἐκάμπτετο πρὸς Δ., καὶ κατὰ τὴν νέαν του ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΑ. κατεύθυνσιν διήρχετο ἐκ τοῦ φρεατος ἐπισκέψεως ἐξικνουόμενος καὶ πέραν αὐτοῦ μέχρι τῆς πρὸς Δ. μεσοτοιχίας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ ἐξηφανίζετο. Ἡ το ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, ἀποτελούμενος ἐκ δύο πηλίνων κεράμων, τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου

Σχέδ. 10. Κάτοψις ἀνασκαφῶν εἰς τὸ κατὰ τὴν ὁδὸν Αἰσχύλου 31 κείμενον οἰκόπεδον

καὶ ἡδραιούτο ἐντὸς αὐλακος λελαξευμένης ἐν τῷ μαλακῷ βράχῳ. Τὸ πλάτος τοῦ ἦτο 0,48 καὶ τὸ ὕψος τοῦ 0,53 μ.

Ἀμφότεροι οἱ ἀγωγοὶ ἔκειντο εἰς βάθος 4-4.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ Αἰσχύλου.

Τὸ φρέαρ ἐπισκέψεως, εἰς τὸ ὅποιον κατέλγηον, εἶχε διάμ. 0,85 μ. καὶ ἦτο ἐπενδεδυμένον διὰ πηλίνων πλακῶν.

Ὁ ἀγωγὸς γ ἀπεκαλύφθη παρὰ τὴν νοτίαν μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.75 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς. Ἐκεῖτο εἰς βάθος 4 μ. περίπου, κατηυθύνετο ἐκ Ν. πρὸς Β. καὶ διήρχετο ὑπεράνω τοῦ ἀγωγοῦ β καὶ τοῦ τάφου Β, τὸν ὅποιον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἶχε σχεδὸν παντελῶς καταστρέψει. Εἶχε καὶ οὗτος σχῆμα ἑλλειπσοειδὲς καὶ πλάτος 0,30 μ.

Εἰς ἀπόστασιν περίπου 0,50 μ. ΝΔ. τοῦ ἀγωγοῦ β ἀπεκαλύφθη, τόσον εἰς τὰς παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀδιαταράκτους ἐπιχώσεις, ὅσον καὶ παρὰ τὰς ἀντιστοίχους τῆς νοτίας, χαρακτηριστικὴ τομὴ, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἀγωγοῦ πεπατημένη στρώσις ἀρχαίας ὁδοῦ (Σχέδ. 10, ἀρχαία ὁδὸς Ι).

Ἡ στενότης τοῦ χώρου δὲν ἐπέτρεπεν ἐνταῦθα ἐπέκτασιν τῆς ἐρεῦνης. Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν πάντως τῶν ἀγωγῶν α καὶ β φαίνεται ὅτι ὁ δεῦτερος ἦτο ὁ ἐκ τῆς ὁδοῦ διερχόμενος κεντρικὸς ἀγωγός, εἰς τὸν ὅποιον κατέλγηον οἱ, ὡς ὁ α. π.χ., ἀποχετεύοντες τὰ ἐξ ἰδιωτικῶν ἐγκαταστάσεων προερχόμενα ὕδατα.

Παρὰ τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 18.35 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως, εἰς βάθος δὲ 1.92 μ. ἀπεκαλύφθη τοίχος πολυγωνικὸς σφζόμενος εἰς ὕψος δύο μόνον δόμων, ὅστις κατηυθύνετο ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ ἐπεξετείνετο ὑπὸ τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν. Ὁ τοίχος οὗτος, μήκους 2 μ., ἐθεμελιούτο εἰς βάθος 3.24 μ. ἐντὸς λαξεύματος διευθετοῦντος τὴν ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἡ πρὸς ΝΑ. κυρία ὄψις τοῦ ἦτο ἐπιμελῶς κατεσκευασμένη διὰ πολυγωνικῶς ἀποτετμημένων καὶ ἐπιπέδων κατὰ τὴν ἐλευθέραν τῶν ἐπιφάνειαν μεγάλων λίθων, συμπληρουμένων κατὰ τοὺς ἄρμους διὰ μικροτέρων, ἐνῶ κατὰ τὴν ὀπισθίαν ἀφανῆ πλευρὰν τοῦ συνεπληροῦτο κατὰ πλάτος διὰ μικροτέρων ἄργων λίθων. Τὸ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀναλήμματος ἐγένετο ἀμέσως ἀντιληπτόν. Κατὰ τὴν προέκτασιν αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μ. πρὸς ΝΔ. καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (3.23 μ.) ἀνευρέθη καὶ ἕτερον τμήμα του, μήκους 1.50 μ., ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν κατὰ χώραν ἐναπομεινάντων λίθων τοῦ κατωτέρου δόμου. Παρὰ τὸ τμήμα τοῦτο καὶ εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ διετηρεῖτο λιθόστρωτον δάπεδον.

Νοτίως τοῦ ἀναλήμματος τοῦτου, εἰς σταθεράν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 1 μ. καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς θεμελιώσεώς του (3.24 μ.) συνηντήθη ἕτερος ἀγωγός ὁ δ — ἑλλειπσοειδοῦς τομῆς ἢ μᾶλλον ἀποτελούμενος ἐκ δύο πηλίνων κεραμίδων, τῆς μιᾶς ἀνεστραμμένης ἐπὶ τῆς ἄλλης, ὕψους 0,90 μ. καὶ πλάτους 0,56 μ., ὅστις ἡδράζετο καὶ πάλιν ἐντὸς αὐλακος ἀνεωγμένης ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους μέχρι βάθους 4.14 μ. (βλ. Σχέδιον 10) καὶ βαινούσης παραλλήλως πρὸς τὸ ἀνάλημμα. Τοῦ ἀγωγοῦ δ ἀπεκαλύφθησαν δύο ἱκανοποιητικῶς σφζόμενα τμήματα, τὸ ἐν μήκους 2.60 μ. παρὰ τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνεχίζετο οὗτος πρὸς ΒΑ., καὶ τὸ ἄλλο, μήκους 2.30 μ., παρὰ τὸ προαναφερθὲν λιθόστρωτον δάπεδον, ὅφ' ὃ συνεχίζετο οὗτος πρὸς ΝΔ. Ἡ κλίσις τοῦ ἀγωγοῦ ἦτο ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ.

Νοτίως τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ ἀναλήμματος καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις 0,20 μ. ἀπεκαλύφθη καὶ ἕτερος κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν διερχόμενος ἐντεῦθεν ἀγωγός, ὁ ε. Τοῦτου ἐσφζετο κατὰ χώραν τμήμα μήκους 2 μ., ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν πηλίνων πλακῶν, σχήματος ἀνεστραμμένου ἀβαθοῦς Π, πλάτους 0,20 καὶ ὕψους 0,18 μ., τὰ δὲ ἄκρα τῶν σκελῶν τοῦ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἐπίπεδον πρὸς τὸ τοῦ λιθοστρώτου δαπέδου. Ἐξ αὐτοῦ ἔχομεν ὄστρακα ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ καὶ ἀγνῶστα εἰς σχῆμα κολούρου πυραμίδος, μελαμβοφῆ κατὰ τὸ ἄνω τμήμα.

Δεδομένου ὅτι πάντα τὰ ἤδη συγκεντρούμενα στοιχεῖα, ἦτοι — τὰ παραλλήλως βαινόντα — ἀνάλημμα, ἀγωγοὶ δ καὶ ε ὡς καὶ τὸ λιθόστρωτον δάπεδον, ἐξεταζόμενα πρὸς ἄλληλα, οὐδεμίαν ἐπιτρέπουν ἀμφιβολίαν ὅτι ἀνήκουν ἅπαντα εἰς διερχομένην ἐντεῦθεν, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. λιθόστρωτον ὁδόν, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὁ ἀγωγός δ ἦτο ὁ κεντρικὸς ἀποχετευτικός, ἐνῶ ὁ ε ἦτο ἀγωγός ἐπιφανείας διὰ τὰ ὀμβρία κλπ. ὕδατα, παρὰ τὸ ρεῖθρον τῆς ὁδοῦ.

Τέλος, ὀλίγον νοτιώτερον (εἰς ἀπόστασιν 7.70 ἀπὸ τῆς βορείας μεσοτοιχίας καὶ 5 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς) ἀπεκαλύφθη — ἐντὸς διανοιχθέντος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πεδίου — καὶ δεῦτερος πολὺ κατεστραμμένος τοίχος, μὲ τὴν αὐτὴν πορείαν πρὸς τὴν τοῦ πρώτου ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ἄν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι οὗτος ἦτο τὸ ΝΑ. κράσπεδον τῆς ὁδοῦ, τότε τὸ πλάτος αὐτῆς θὰ εἶναι 5.05 μ. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἡ παρὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ δευτέρου σφζομένου τμήματος τοῦ βορείου κράσπεδου τῆς ὁδοῦ ἐκ λίθων ἐπιστρώσις φαίνεται νὰ ἐπεκτείνεται καὶ πέραν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχομεν ἤδη καὶ τὴν κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου σημειωθείσαν ἀρχαίαν ὁ-

δόν, με κατεύθυνσιν, ὡς ἀνεφέρθη, ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ διασταυρώσεως τῶν ὡς ἄνω δύο ὁδῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης καὶ δύο φρέατα (Σχέδ. 10, Φ 1, Φ 2).

Τὸ Φ 1, διαμέτρου 0,85 μ., ἦτο ἐπενδεδυμένον διὰ λιθοδομῆς καὶ ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 22 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν μεσοτοιχίαν. Τούτου δ' ἔνεκεν ἦτο ἀδύνατος ἡ ἔρευνά του.

Τὸ Φ 2, διαμέτρου 1,20 μ., ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 3,30 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως καὶ 1,50 μ. ἀπὸ τῆς βορείας μεσοτοιχίας, ἦτο κοινόν, λελαξευμένον εἰς τὸν μαλακὸν βράχον καὶ πληρὴς ὕδατων. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ του μετὰ δυσκολίας συνελέγησαν τρεῖς λύχνοι 4ου π.Χ. αἰ., ἀγνὺς κωνικὴ 3ου π.Χ. αἰ., οἰνοχόη, λύχνος μὲ κεκαυμένην μύξαν καὶ προτομὴν Ἀθηνᾶς 3ου - 4ου μ.Χ. αἰ. κακότεχνον μᾶλλον καὶ τρία χαλκᾶ νομίσματα ἀρχαῖα ἑλληνικά.

8. Παπανικολῆ ἀριθ. 3 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 8)

Κατὰ τὰς ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν ἡμῶν ἐκσκαφικὰς ἐργασίας, ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, μεταξὺ δὲ τῶν παντὸς εἶδους παλαιῶν ὑλικῶν, δι' ὧν ἦτο ἐπικεχωσμένον τὸ εἰρημένον ἀκίνητον, περισυνελέγησαν δύο μαρμάρινα τμήματα, ἦτοι:

α) ἀρραβδῶτου κιονίσκου, μὲ ἀποτετριμμένην τὴν ἐπιφάνειαν καὶ β) γλυπτοῦ, μᾶλλον ἀπὸ αὐχένα ζώου (σῶζ. μήκ. 0,125 καὶ πλάτους 0,08 μ.).

9. Πρωτογένους καὶ Ἀγ. Ἐλεούσης (Σχέδ. 1, ἀριθ. 9)

Εἰς τὸ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν οἰκόπεδον αἱ ἐργασίαι παρηκολούθηθησαν ὅφ' ἡμῶν ἀπὸ 10-8-64 ἕως 16-9-64. Ἀρχικῶς ἐγένετο γενικὴ ἐκσκαφὴ τοῦ χώρου, χωρήσασα εἰς βάθος 4 - 4,30 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Εἰς τὸ οὕτω δημιουργηθὲν ἐνιαῖον ἐπίπεδον (ὅπερ θὰ λαμβάνηται ὡς βάσις διὰ τὰς μετρήσεις εἰς βάθος) ἤρχισεν ἡ διάνοιξις τῶν πεδίων, ἐντὸς 4 ἐκ τῶν ὁποίων (βλ. Σχέδ. 10 ν 11), κειμένων κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα λείψανα:

α) Εἰς τὸ τῆς ΝΑ. γωνίας πῆδilon ὁ τοίχος α, ἀποτελούμενος ἐκ διαφόρου μεγέθους ἀργῶν λίθων καὶ λελαξευμένων ὀγκολίθων (διακρίνονται δύο ἐπάλληλοι εἰς τὸ βόρειον ἄκρον του) συνδεομένων διὰ πηλοῦ. Οὗτος ἀποκαλυφθεὶς

εἰς βάθος 1,70 μ., ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους καὶ διετηρεῖτο εἰς ὕψος 1 μ. Αἱ περίξ αὐτοῦ ἐρευνηθεῖσαι ἐπιχώσεις εἰς βάθος 1,78 μ. ἦσαν τεταραγμέναι, περιείχον δὲ θραύσματα ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐνσφράγιστον λαβὴν ἀμφορέως μὲ ἔμβλημα μέλισσαν. Ἀπὸ βάθους 1,78 - 2,70 μ., ἦτοι μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους, ἡ ἐπιχώσις ἦτο καθαρὰ καὶ ὁμοιογενής, ἀπέδωκε δὲ ἐλάχιστα ὀστρακα.

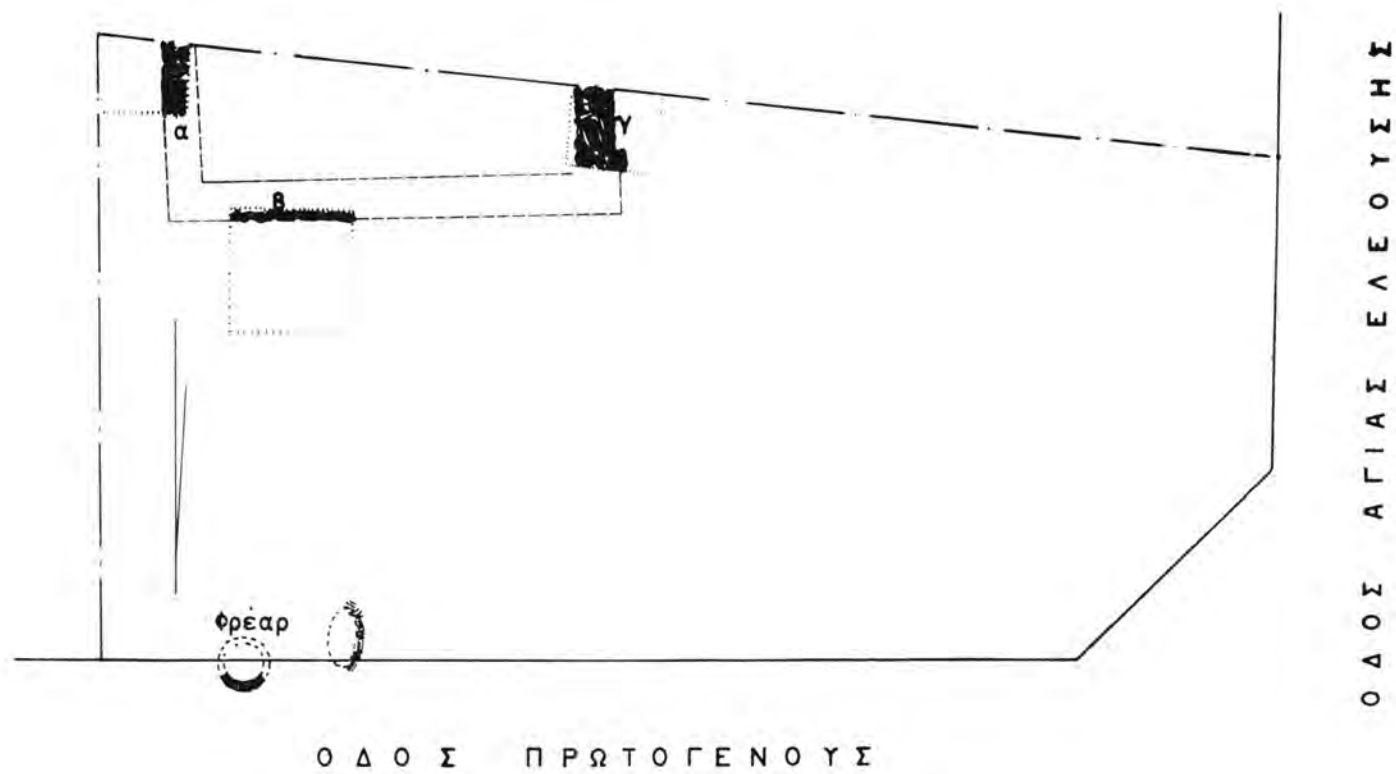
β) Ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ πεδίου ἀπέχοντος 2,15 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Α. μεσοτοιχίας καὶ 2,60 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Ν. ἀντιστοίχου, ἀπεκαλύφθη ὁ τοίχος β, ἐκτισμένος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ κατευθυνόμενος ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνειά του ἔκειτο εἰς βάθος 1,38 μ., ἐθεμελιοῦτο δὲ καὶ οὗτος ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔφθανεν εἰς βάθος μόνον 1,70 μ.

Ἡ διαφορὰ βάθους, εἰς ὃ συναντᾶται ἡ κιμιλία εἰς τὰ δύο ὡς ἄνω πεδία, ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν κλίσιν τοῦ παρθένου ἐδάφους ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ὅποτε δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ εἰς τὸ παρατιθέμενον Σχέδ. 12 συσχέτισις τῶν τοίχων α καὶ β, παρὰ τὰ διαφορετικὰ βάθη θεμελιώσεως αὐτῶν.

Τὴν αὐτὴν δὲ κλίσιν φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ καὶ ἡ καθαρὰ ἐπ' αὐτῆς καὶ τῶν ἐρείπων σωζομένη ἐπίχωσις, τοῦτο δὲ διότι καὶ ἐντὸς τοῦ πεδίου παρατηρήθη, ὅτι μέχρι βάθους 1,01 μ. ὑπῆρχον καὶ αἱ εἰς τὸ Κ 18 συναντηθεῖσαι τεταραγμέναι ἐπιχώσεις, ἐνῶ ἀπὸ βάθους 1,01 - 1,38 μ., ἦτοι μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, εἴχομεν καὶ ἐνταῦθα ὁμοιογενὴ καὶ ἀδιατάρακτον.

γ) Ἐντὸς τρίτου πεδίου (Κ 14), διανοιχθέντος παρὰ τὴν νοτίαν μεσοτοιχίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 7,75 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλο τμήμα τοίχου (τοίχος γ), τῆς αὐτῆς κατασκευῆς πρὸς τὰ ἤδη περιγραφέντα καὶ παραλλήλως βαῖνον πρὸς τὸ τοῦ τοίχου α. Καὶ τοῦτο ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τῆς κιμιλίας εἰς βάθος 3 μ., καὶ εἶχε πλάτος κυμαινόμενον ἀπὸ 0,65 - 0,85 μ. καὶ μέγ. σωζόμενον ὕψος 1 μ. Εἰς τὴν δυτικὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ παρατηρήθη μικρὰ ἐσοχὴ («πατούρα») μεταξὺ 1ης καὶ 2ας εἰς ὕψος στρώσεως ἀργῶν ἢ ἡμιλελαξευμένων λίθων καὶ μία σχετικῶς ἐπιμελεστέρα εὐθυγράμμισις πρὸς Δ. τῶν λίθων τῆς 2ας εἰς ὕψος στρώσεως.

Ἡ αὕτη ἐσοχὴ παρατηρήθη καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ τοίχου α, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ βόρειον ἥμισυ αὐτοῦ (ὅπου οἱ δύο ἐπάλληλοι ὀγκόλιθοι) διὰ τοῦτο καὶ ἀρχικῶς ἐθεωρήθη τυχαῖον. Ἦδη ὅμως ἡ συσχέτισις τῶν δύο ἐσοχῶν τούτων, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ κοινὰ σημεῖα τῶν ἤδη περιγραφέντων τοίχων ἐνισχύουν τὴν ἄ-

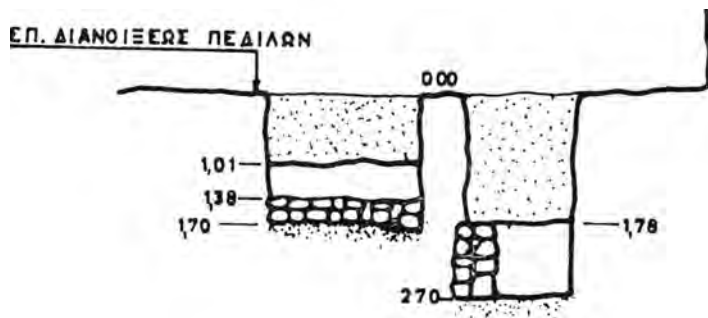
Σχέδ. 11. Ἀνασκαφή τοῦ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Πρωτογένους — Ἀγ. Ἐλεούσης οἰκοπέδου

ποσιν ότι ή δυτική πλευρά του τοίχου γ και ή ανατολική του α είναι αί έξωτερικαί ὀψεις τῶν τοίχων τούτων καί ότι τόσον οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι ὅσον καί ὁ β ἀνήκουν εἰς ἓν καί τὸ αὐτὸ κτίσμα, οἰκοδομηθὲν ἐπὶ τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κεκλιμένης ἐπιφανείας τῆς κιμιλιᾶς, κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Ἐάν ἡ ἄποψις αὕτη εὐσταθῇ, τότε τὸ κτίσμα τοῦτο πρέπει νὰ ἐκφεύγῃ τῶν ὁρίων μιᾶς ἀπλῆς ἰδιωτικῆς ἐγκαταστάσεως, διότι ἡ μεταξὺ τῶν τοίχων α καί γ ἀπόστασις, διὰ τὴν ὁποίαν

κιμιλιάν, μήκους 1.20 μ., ἐπικεχωσμένον διὰ κλασσικῶν χρόνων ἐπιχώσεων, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ περισυλλεγέντων ὀλιγαρίθμων μελαμβαφῶν καί ἐρυθρομόρφων ὀστράκων.

10. Μπενιζέλου ἀριθ. 5 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 10)

Καί ἐνταῦθα, μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν παλαιῶν ὑπογείων καί τὴν ἐπακολουθήσαν ἐκσκαφὴν πρὸς δημιουργίαν ἐνιαίου ἐπιπέδου, ἐφ'

Σχέδ. 12. Συσχέτισις βάθους ἐπιφανείας κιμιλιᾶς εἰς τὰ δύο πέδιλα

μάλιστα δὲν γνωρίζομεν ἂν εἶναι τὸ μήκος ἢ τὸ πλάτος αὐτοῦ, ὑπερβαίνει τὰ 6 μ.

Εἰς τὸ δεῦτερον ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καί ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Πρωτογένους προσόψεως τοῦ οἰκοπέδου διανοιχθὲν πέδιλον Κ 2, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ τρίτον περίπου τῆς διαμέτρου του σφζόμενον ἀρχαῖον φρέαρ, ἐπενδεδυμένον ἐσωτερικῶς διὰ πωρίνων καμπύλων πλακῶν, εἰργασμένων περίπου κατ' ἀπομίμησιν τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς τὰ γνωστὰ μετὰ πηλίνης ἐπενδύσεως φρέατα. Αἱ πλάκες εἶχον ὕψ. 0,25 μ. καί ἀνὰ τρεῖς ἐσχηματίζον ἓνα δακτύλιον. Ἐξωτερικῶς παρουσίαζον χονδροειδῆ ἐπεξεργασίαν, ἐνῶ ἐσωτερικῶς ἦσαν λελεασμένοι καί ἔφερον κατὰ τὸ κέντρον μηνοειδῆ ἀλλὰ οὐχὶ διαμπερῆ τομήν.

Δυστυχῶς τὸ φρέαρ εἰς ὁλόκληρον τὴν διάμετρόν του ἐσφζετο μόνον βαθύτερον τοῦ πυθμένος τοῦ πεδίου, ἤτοι εἰς βάθος πέραν τῶν 2.70 μ., τὸ δὲ πέδιλον κατεκλύζετο ὑπὸ τῶν ὑδάτων ὡς ἐκ τούτου οὔτε ἡ μέχρι πυθμένος ἐξερεύνησις του κατέστη δυνατή, οὔτε ἡ λήψις διαστάσεων δακτυλίου πλήρους. Ἀπλῶς διεπιστώθη διὰ λοστοῦ ὅτι τὸ βάθος τοῦ φρέατος ἐξικνεῖτο μέχρι 2 εἰσέτι μέτρων ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς βάσεως.

Τέλος, κατὰ τὴν δυτικὴν παρεῖαν τοῦ πεδίου τούτου καί εἰς βάθος 2 μ. ἀπεκαλύφθη τὸ διατηρούμενον ἡμισυ ἐπιμήκους λαξεύματος εἰς τὴν

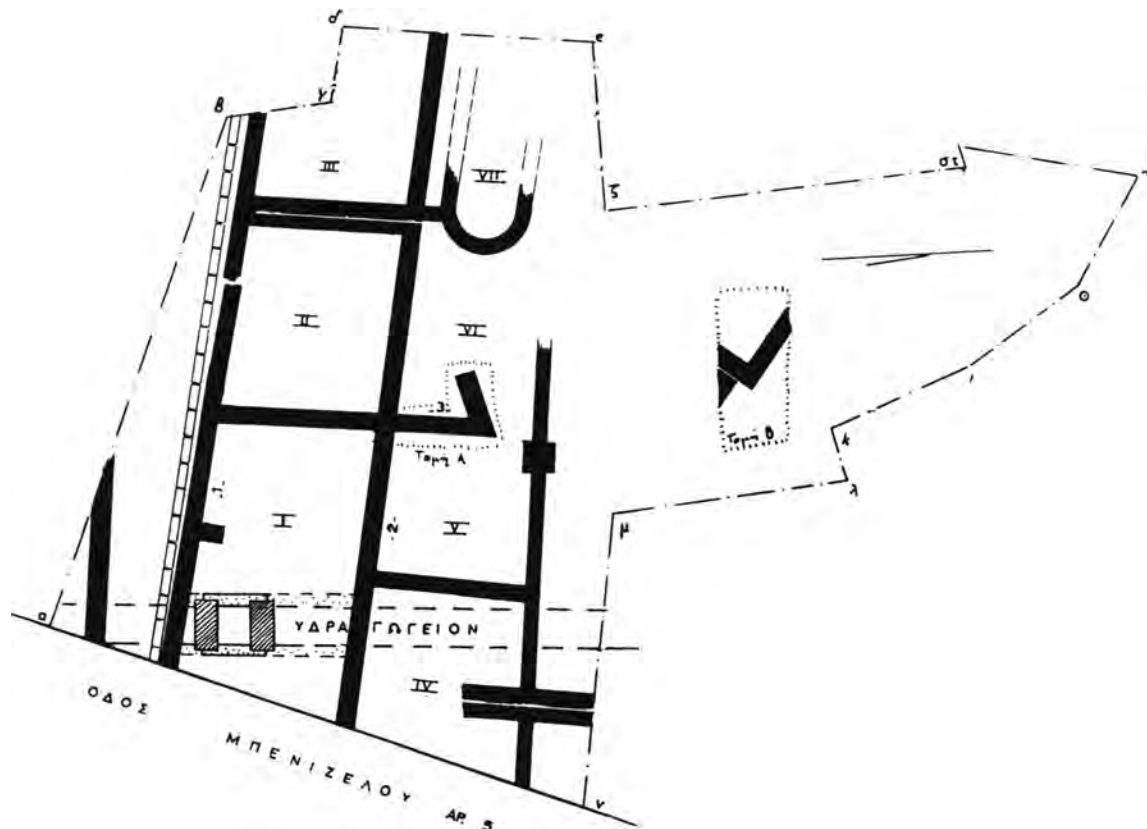
οὐ διηνοίγοντο αἱ βάσεις τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν νέας οἰκοδομῆς, ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνονται εἰς πλείστα σημεῖα, κείμενα εἰς τὸ νότιον τοῦ οἰκοπέδου, τμήματα τοίχων, ὡς ὕλικόν τῶν ὁποίων εἶχον χρησιμοποιηθῇ καί ἄφθονα ἀρχαῖα (ἀρχιτεκτονικά μέλη, τμήματα γλυπτῶν κλπ.).

Ἡ ὕψ' ἡμῶν ἀναληφθεῖσα ἐν συνεχείᾳ ἔρευνα εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν ἐνὸς μερικῶς καί ἐν θεμελίῳ μόνον σφζόμενου καθ' ὅλον τὸ νότιον ἡμισυ τοῦ οἰκοπέδου, ἀλλὰ καί πέραν τῶν πρὸς Α. καί Δ. ὁρίων αὐτοῦ ἐκτεινομένου ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων κτηρίου, τοῦ ὁποίου διεκρίνοντο σαφῶς ἐπτά (Σχέδ. 13 I-VII) ἐν συνόλῳ ἐπὶ μέρους διαμερίσματα. Ταῦτα, ὡς βλέπομεν, ἦσαν διατεταγμένα εἰς δύο παραλλήλους σειρὰς ἐκατέρωθεν ἐνὸς μακροτάτου καί ἐν εἴδει ἄξονος τοίχου, τοῦ 2, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐπεκτεινομένου δὲ καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ οἰκοπέδου (ἀπὸ τῆς προσόψεως μέχρι τοῦ βάθους αὐτοῦ). Τῶν διαμερισμάτων τὰ I-VI εἶχον σχῆμα ὀρθογώνιον, τὸ δὲ VII ἀψιδωτόν, ἐξ ὅσον δύναται νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ τοῦ σφζόμενου τμήματος τοῦ πρὸς Ν. τοίχου του, τοῦ καμπυλομένου κατὰ τὸ πρὸς Α. ἄκρον αὐτοῦ.

Τρεῖς ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ἐν λόγῳ κτίσματος παρουσίασαν, κατὰ τὰς γενομένας εἰς βάθος δοκιμὰς, δύο ἐπαλλήλους καί χρονολογικῶς διαφόρους οἰκοδομικάς φάσεις. Ἡ παλαιότερα, μάλι-

στα, άντεπροσωπεύετο υπό θεμελίου συναντηθέντος εις βάθος, κατεσκευασμένου έξ άργών λίθων και κεράμων συνδεομένων δι' άσβεστοκονιάματος, ένφ ή υπερκειμένη ταύτης νεωτέρα υπό προσθήκης καθ' ύψος επί του πρώτου θεμελίου κατε-

του προς Ν. αυτού σχεδόν παραλλήλου προς αυτόν μακρού τοίχου (μεταξύ των τοίχων 1 και 2), ένφ τὸ προς Δ. διέσχιζε τρόπον τινά τὸν κεντρικὸν άξονικὸν τοίχον και έξικνεῖτο μέχρι τῆς γενέσεως τῆς πιθανολογούμενης άψίδος, τὴν

Σχέδ. 13. Κάτοψις τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Μπενιζέλου ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων κτηρίου

σκευασμένης έξ άργών λίθων και παντός είδους θραυσμάτων ή ὀλοκλήρων άλλ' έλλιπῶς σφζομένων μαρμαρίνων άρχιτεκτονικῶν μελῶν και γλυπτῶν. Ἡ τοιχοδομία αὕτη παρετηρήθη και εις ὅλους τοὺς άλλους άποκαλυφθέντας τοίχους τοῦ κτίσματος. Ἴσως ὡς μεταγενεστέρας και τῆς δευτέρας φάσεως τροποποιήσεις πρέπει νά θεωρήσωμεν και δύο διπλοὺς τοίχους, ὧν ὁ εις ἔκειτο καθέτως προς τὸν βόρειον τοίχον τοῦ δωματίου IV, έλλιπῶς σφζόμενος, άλλ' έμφανῶς τέμνων αὐτὸν και οὐχι άμέσως συνηρητμένος προς τὸ σχῆμα τοῦ δωματίου, ὁ δέ ἕτερος, ὁ και χαρακτηριστικώτερος, μεταξύ των δωματίων II και III· τοῦτου τὰ δύο παράλληλα, έφαπτόμενα και τῆς αὐτῆς κατασκευῆς σκέλη, δέν ειχον τὸ αὐτὸ μήκος, αλλά τὸ μὲν προς Α. περιωρίζετο μεταξύ τοῦ άξονικοῦ και

ὁποῖαν φαίνεται νά συγκρατῇ έν είδει άντηρίδος.

Ἐξωτερικῶς και καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ προς Ν. τοῦ άξονικοῦ μακροῦ τοίχου δωματίου I διήρχετο πῆλινος άγωγὸς τομῆς άνεστραμμένου II, κεκαλυμμένος δι' επιπέδων πηλίνων πλακῶν και διακοπτόμενος εις τι σημεῖον υπό φρεατίου επισκέψεως. Νοτίως τοῦτου και παραλλήλως βαίνων άπεκαλύφθη ἕτερος τοίχος έξ άργών λίθων και άσβεστοκονιάματος, πλάτους 0,60 μ., ὅστις δμως δέν έφαίνετο νά συνδέεται ὀργανικῶς προς τὸ εἰρημένον κτίσμα.

Οἱ τοίχοι τοῦ κτίσματος ειχον κατὰ κανόνα πλάτους 0,80 μ. (πλὴν των τῆς παλαιότερας φάσεως, οἵτινες ἦσαν στενότεροι) και μέγιστον σφζ. ύψος (μόνον εις τὸν τοίχον I) 1.50 μ. Ἐπὶ τῇ βάσει άποτεχισθέντων έξ αὐτοῦ μαρμαρίνων εύ-

ρημάτων, περί ὧν ὁ λόγος ἀμέσως κατωτέρω (ἐνεπίγραφος στήλη καὶ προτομή), δύναται τὸ κτίσμα τοῦτο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ τέλος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

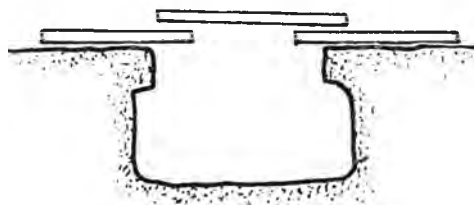
Κινητὰ εὐρήματα. Τὰ ἀξιολογώτερα τῶν ἀποτειχισθέντων καὶ περισυλλεγόντων ἀρχαίων εἶναι: α) Προτομή ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἑλλιπῆς κατὰ τὴν ἐνθετον κεφαλὴν καὶ τὸν ἀριστερὸν ὦμον· σφῆζει πλάτος 0,23 καὶ ὕψος 0,35 μ. (Πί ν. 42 β). β) Τμῆμα ἄκρας δεξιᾶς χειρὸς ὑπερμεγέθους ἀγάλματος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (διαστ. 0,18 x 0,17 μ.) καὶ θραῦσμα ἐκ δύο κεκαμμένων δακτύλων πιθανώτατα τῆς χειρὸς ταύτης. Ἡ ἄνω πλευρὰ τῆς παλάμης σχεδὸν κατεστραμμένη (Πί ν. 42 γ). γ) Τμῆμα κεκαμμένου βραχίονος ἀγάλματος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐπίσης, ἀλλ' εἰς κλίμακα μεγαλότεραν τῆς τοῦ φυσικοῦ καὶ μικροτέραν τῆς β. Διαστ. 0,31 x 0,255 μ. δ) Τμῆμα ὦμου καὶ κοιλίας μαρμαρίνης λουτροφόρου, κεκοσμημένης διὰ πλοχμοῦ περὶ τὸν ὦμον καὶ καθέτων ραβδώσεων κατὰ τὴν κοιλίαν. ε) Λουτροφόρος μαρμαρίνη, σφωζομένη μόνον κατὰ τὸ κυρίως σῶμα καὶ φέρουσα παράστασιν ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ συνήθους σκηνῆς δεξιῶσεως. Σφζ. ὕψ. 0,51 μ. ζ') Τὸ ἀριστερὸν ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου μαρμαρίνου ἀναγλύφου (Πί ν. 43 α). Τὸ ἀνάγλυφον ἔχει ἀποσπῆθαι διὰ χονδροειδοῦς λαξεύσεως. Ἐπὶ τῆς ἐπιστῆψεως ὠμεγάσχημα ἀνάγλυφα (Merlatura), ἐπὶ δὲ τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιγραφὴ ἐκ δύο στίχων ἡμιαποκεκρουμένη. Ἐπὶ τοῦ α' στίχου ἀναγινώσκεται: --- ΜΙΛΗΣΙΑ ΕΙΔΟΜΕΝΕΥΣ ΜΕΛΙΤΩ[Ν]. Τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, σφζ. ὕψ. 0,57 καὶ πλάτος 0,31 μ.

Πλὴν τῶν πολλῶν τελείως ἐφθαρμένων χαλκῶν νομισμάτων ἔχομεν ἐντεῦθεν καὶ εὐάριθμα ἄλλα, ἦτοι: Ἀσάρια τοῦ (337 - 361 καὶ Ἰουλιανοῦ Β' (361 - 363), Ἰουστινιανοῦ Α', Ἡρακλείου, ἀνώνυμα βυζαντινὰ (989 - 1028) καὶ (1042 - 1055), ὡς καὶ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου (1078 - 1081).

Δυστυχῶς, ἡ ἐπιδιωχθεῖσα ὕψ' ἡμῶν ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος ἦτο ἀνέφικτος, λόγῳ τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῶν παρακειμένων παλαιῶν οἰκοδομῶν, αἵτινες ἐκινδύνευον νὰ καταρρεῦσουν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μηχανικὸς τῆς οἰκοδομῆς, ἀντὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους πρὸς διανοξίν βάσεων, ἐπροτίμησε τὴν λύσιν θεμελιώσεως διὰ μονομπλόκ, τὸ ὅποιον καὶ ἐκάλυψε τελικῶς, ὡς εἶχον, πάντα τὰ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἀποκαλυφθέντα.

Πρὶν ἢ ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ οἰκοπέδου, ὅμως, εἶχομεν τὴν τύχην διὰ μικρᾶς σκαφῆς ἐν τῷ δωματίῳ Ι νὰ ἀποκαλύψωμεν τμῆμα τοῦ ἐντεῦθεν καὶ

μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. διερχομένου Ἀδριανείου ὕδραγωγείου, τὸ ὅποιον ἐσκαμμένον ἐν-

Σχέδ. 14. Τομὴ ἀγωγοῦ Ἀδριανείου ὕδραγωγείου

τὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου ἐκαλύπτετο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν (Σχέδ. 14).

11. Θησέως ἀριθ. 11 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 11)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο καὶ μέχρι βάθους 6 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ὅπου καὶ εὗρίσκετο ἡ κιμιλιά, οὐδὲν ἀπολύτως ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον παρουσίασαν αἱ ἐσκαφικαὶ ἐργασίαι. Ἐπὶ τῆς κιμιλιάς ὁμοῦ καὶ εἰς σημεῖον ἀπέχον 7 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Ν. μεσοτοιχίας ἀπεκαλύφθη κοίλωμα, βάθους 2 μ. περίπου καὶ μεγίστου ἀνοίγματος 2,50 μ., πλήρες βεβαίως παλαιῶν ἐπιχώσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον πολλὰ δσπρακα ἀγγείων κοινῆς χρήσεως καὶ μία ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως.

12. Μητροπόλεως καὶ Πατρώου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 12)

Εἰς τὸ ἐνταῦθα καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν κείμενον οἰκόπεδον, κατὰ τὰς ἐσκαφικὰς ἐργασίας, ἀπεκαλύφθησαν: α) ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καὶ εἰς βάθος 3,50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστροφῆς τοῦ τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων, κατευθυνόμενος ἀπὸ Δ. πρὸς Α., μήκους 2,50, ὕψους 1,80 καὶ πάχους 0,60 μ., ὅστις πρὸς Δ. μὲν συνεχιζέτο καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Πατρώου, ἐνῷ πρὸς Α. εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ διανοιχθέντος μεταγενεστέρου φρέατος. β) Νοτίως τοῦ τοίχου τούτου καὶ εἰς βάθος 5,30 μ. ἀπεκαλύφθησαν δύο ὀγκόλιθοι, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 2,30 καὶ ὁ ἄλλος 1,95 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου. Εἶχον διαστάσεις 0,65 x 0,45 καὶ 0,70 x 0,47 μ. καὶ εἶναι ἀβέβαιον ἂν εὗρίσκοντο κατὰ χώραν. γ) Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 2,50 μ. ἀπεκαλύφθη βυζαντινὸς ἀγωγὸς ὠοειδοῦς τομῆς, μήκους 0,53, ἀνοίγματος 0,11 καὶ σφζ. ὕψους 0,15 μ. δ) Τέλος, ἐντὸς τῶν ἐκ τῆς ἰδίας γωνίας ἐπιχώσεων συνελέγησαν τὰ ἐν Σχέδ. 15 καὶ 16 δύο μεγάλα ἐνεπίγραφα τεμάχια, ἐκ

λευκού μαρμάρου, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς στρογγύλην ἀναθηματικὴν βάσιν, ἀφορώσαν εἰς ἀρχιερέα, ὡς συμπληροῦται ἀσφαλῶς ὁ 2ος στίχος τοῦ τεμαχίου α: ([ἀρχ]ιερέα Θ[εῶν Σεβαστῶν] ἢ Θ[εοῦ ὄνομα]). Τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου ὁ 4ος στίχος δύναται

τῶν α καὶ β — κειμένων ἀντιστοίχως εἰς τὸ Δ. καὶ Α. ἄκρον καὶ ἐπεκτεινομένων καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῶν. Ὡς πρὸς τοὺς τοίχους τοῦτους σημειοῦμεν: Ὁ α εἶχε κατεῦθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνειά του συνηντήθη εἰς βάθος

Σχέδ. 15. Ἐνεπίγραφον τεμάχιον ἀναθηματικῆς βάσεως

νὰ συμπληρωθῇ ὡς: [ἐξηγητ]ήν τῶν Μ[υση-ρίων] ἢ [ἀγωνοθέτ]ήν τῶν Μ[εγάλων Καισαρείων] ἢ καὶ [ἐπιμελητ]ήν.

Αὐτοκρατορικῶν χρόνων. *Υψ. γραμμάτων: 0,031 - 0,035 μ.

13. Α'. Διον. Ἀρεοπαγίτου καὶ Βύρωνος (Σχέδ. 1, ἀριθ. 13)

Εἰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας τῆς ΥΔΡΕΞ πρὸς τοποθέτησιν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου ἀπεκαλύφθησαν εἰς τρεῖς χάνδακας — ἐμπιμπτοντας εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Βύρωνος καὶ Φρυνίχου τμήμα της — λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, ἀγωγῶν κλπ., τὰ ὅποια παρηκολουθήθησαν καὶ ἡρευνήθησαν ὑφ' ἡμῶν κατὰ τὰς νυκτερινὰς ἐργασίας τῆς ἐν λόγῳ Ἑταιρείας καὶ ἀπὸ 22-5-64 μέχρι 5-6-64.

Οἱ χάνδακες ὠνομάσθησαν I, II καὶ III, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν Βύρωνος κειμένου, ἠνοίχθησαν παραλλήλως πρὸς τὴν Διον. Ἀρεοπαγίτου, ἡ δὲ ΒΔ. γωνία τῶν ἀπέειχεν ἀπὸ τῆς νοτιῆς καθέτου πρὸς τὴν γωνίαν τῶν εἰρημένων ὁδῶν: 1.60 μ. τοῦ I, 8 μ. τοῦ II καὶ 16.50 μ. τοῦ III (Σχέδ. 17).

Χάνδαξ I. Ἐντὸς αὐτοῦ (μήκους 3 καὶ πλ. 0,90 μ.) εὐρέθησαν λείψανα ἀρχαίων τοίχων —

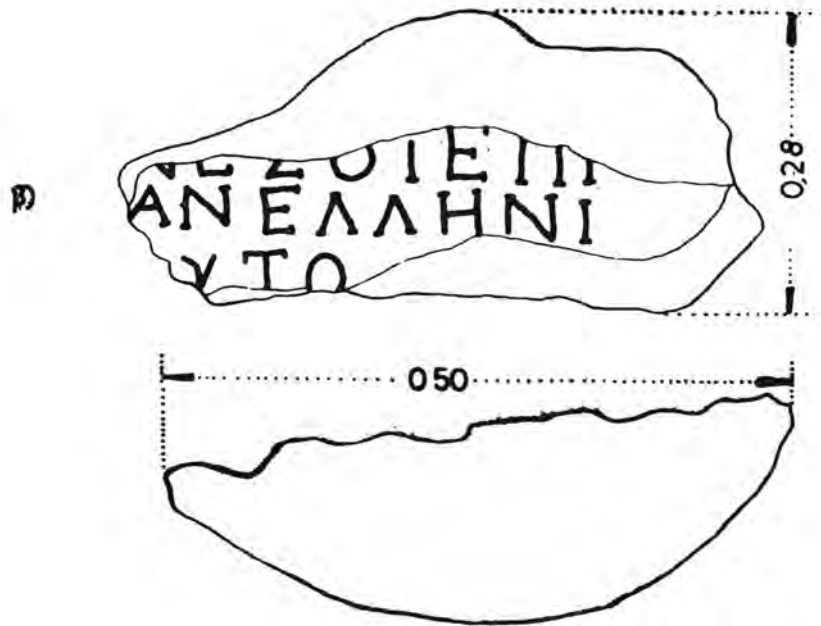
1.20 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ. Ἐκείθεν καὶ μέχρι βάθους 1.70 μ. ἀπετελεῖτο ἐξ εὐθρύπτων ἀσβεστολίθων, συνδεομένων δι' ἀσβέστου καὶ ἄμμου, βασιζομένων ἐπὶ μιᾶς στρώσεως ἐκ κανονικῶς λελαξευμένων μικροῦ πάχους ὀγκολίθων (διετηροῦντο δύο ἐντὸς τοῦ σκάμματος) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ ἀργολιθοδομῆς πάλιν μέχρι βάθους 2.50 μ. (συνολικῶς σφζ. ὕψ. τοίχου 1.30 μ., πλάτος δὲ ἀδιάγνωστον). Ὁ β εἶχε κατεῦθυνσιν ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσαν τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνειά του συνηντήθη εἰς βάθος 1.80 μ. Ἀπετελεῖτο ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων συνεχόμενων ἐπίσης δι' ἀσβέστου καὶ ἄμμου. Καὶ τοῦτου τὸ ἐπίπεδον θεμελιώσεως ἦτο εἰς βάθος 2.50 μ. (ἦτοι σφζ. ὕψος 0,80 μ. καὶ πλάτος ἀδιάγνωστον). Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων ἀπόστασις εἰς τὴν βορείαν παρειὰν τοῦ χάνδακος ἦτο 2.30 μ., εἰς δὲ τὴν νοτίαν 2.45 μ. (δηλ. δὲν ἔβαινον παραλλήλως), ὁ δὲ χώρος ἐπληροῦτο διὰ μεταγενεστέρων ἀνομοιογενῶν καὶ τεταραγμένων ἐπιχώσεων, ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν ὁποίων συνελέγησαν ὀλίγα θραύσματα κεράμων καὶ ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, ὡς καὶ πλάξ ἀγωγοῦ τομῆς σχήματος ἀνεστραμμένου Π, οὐχὶ βεβαίως κατὰ χώραν κειμένη.

Ὁ χάνδαξ ἐσκάφη μέχρι βάθους 3.40 μ., ἀλλὰ τὸ παρθένον ἔδαφος (κιμιλιά) οὐδαμοῦ ἀνευρέθη

(βλ. τὰς ἐπὶ τοῦ Σχ ε δ. 17 ἀντιστοίχους καθε-
τους τομὰς).

Χάνδαξ II. Οὗτος, μήκους 3.60 καὶ πλ. 1.30 ἀπέχει 3.80 μ. ἀπὸ τὴν πρὸς Β. οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς Διον. Ἀρεοπαγίτου. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.40 μ. ὁ ἀγωγὸς γ, τομῆς ἐλλειψοειδοῦς, κατευθυνόμενος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ὅσον κατέστη δυνατόν νὰ δια-

νος ἐπίσης δι' ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων ἀναμίξ, διετήρει δὲ ἐπὶ τῶν πρὸς Δ. καὶ Ν. πλευρῶν τοῦ ἱχνυ παχέος κονιάματος, ἐνῶ ἀπὸ τὸ Α. ἄκρον αὐτοῦ ἐφαίνετο ὡς νὰ εἶχεν ἀποκοπῇ ὑπάρχουσα συνέχειά του. Τὸ πρὸς Ν. ἄκρον αὐτοῦ ἐξεί-
χε 0,50 μ. ἀπὸ τῆς βορείας παρεῖας τοῦ χάνδακος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνεχίζετο. Ἐσφίζετο εἰς ὕψος 0,99 καὶ πλ. 1.88 μ.

Σχέδ. 16. Ἐνεπίγραφον τεμάχιον ἀναθηματικῆς βάσεως

πιστωθῇ ὑπογείως ὁ ἀγωγὸς οὗτος μὲ τὴν αὐτὴν κατευθύνσιν συνεχίζετο 2 μ. πέραν τῆς βορείας παρεῖας τοῦ χάνδακος, φρασσόμενος ἐνταῦθα διὰ λίθων, οἵτινες εἰσεχώρησαν ἐντὸς αὐτοῦ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων ἐπιχώσεων καὶ 4 μ. πέραν τῆς νοτίας παρεῖας του, διακοπτόμενος ὑπὸ πηλίνης πλακός, πιθανῶς θραύσματος τοῦ αὐτοῦ ἀγωγοῦ. Ἐθεμελιούτο εἰς βάθος 2.20 μ. ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ θραυσμάτων δξυπυθμένων ἀμφορέων. Εἶχεν ὕψος 0,80 καὶ πλάτος 0,47 μ., ἕκαστος δὲ δακτύλιός του ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τεμαχίων, ἥτοι ἀπὸ πήλινον ὀχετόν, κάτω ἐσωτερικῆς τομῆς ἀνεστραμμένου Π, καλυπτόμενον δι' ἡμιελλειψοειδοῦς κεραμίδος.

Εἰς τὸ αὐτὸ σκάμμα καὶ παρὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος δ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνω σφζομένη ἐπιφάνεια συνηντήθη εἰς βάθος 2.33 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ, τὸ δὲ ἐπίπεδον θεμελιώσεώς του εἰς βάθος 3.32 μ. Ὁ τοῖχος ἦτο ἐκτισμέ-

Κατὰ συμπληρωματικὸν καθαρισμὸν τοῦ πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ἀγωγοῦ τμήματος τοῦ σκάμματος, διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἐπαλλήλων στρώσεων ἀρχαίου δρόμου (Σχ ε δ. 17, ε), συνολικοῦ πάχους 1.60 μ. Ἡ ἀνωτέρα στρώσις συνηντήθη εἰς βάθος 0,75 μ. (ἦτοι 0,65 μ. ὑπεράνω τοῦ ἀγωγοῦ) ἡ δὲ κατωτέρα εἰς βάθος 2.35 μ. Ἱχνη τοῦ δρόμου τούτου διετηροῦντο μέχρι πλάτους 1 μ. ἀνατολικῶς τοῦ ἀγωγοῦ.

Τέλος, ἐντὸς τοῦ ἀνοιχθέντος ὑπογείου ὁρύγματος (σύριγγος) πρὸς ἔνωσιν τῶν χανδάκων Ι καὶ ΙΙ ἀπεκαλύφθη τμήμα ἄλλου ἀρχαίου τοίχου (Σχ ε δ. 17, στ), τοῦ ὁποίου ἡ ἀνω σφζομένη ἐπιφάνεια εὐρέθη εἰς βάθος 1.40 μ. (ἦτοι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοῦ ἀγωγοῦ) τὸ δὲ ἐπίπεδον θεμελιώσεως εἰς βάθος 2.90 μ. Ὁ τοῖχος στ ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 0,40 μ. δυτικῶς τοῦ ἀγωγοῦ καὶ ἐβαίνει παραλλήλως πρὸς αὐτόν. Εἶχε πλάτος 0,57 καὶ σφζ. ὕψ. 1.50 μ., κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν παρεῖάν του

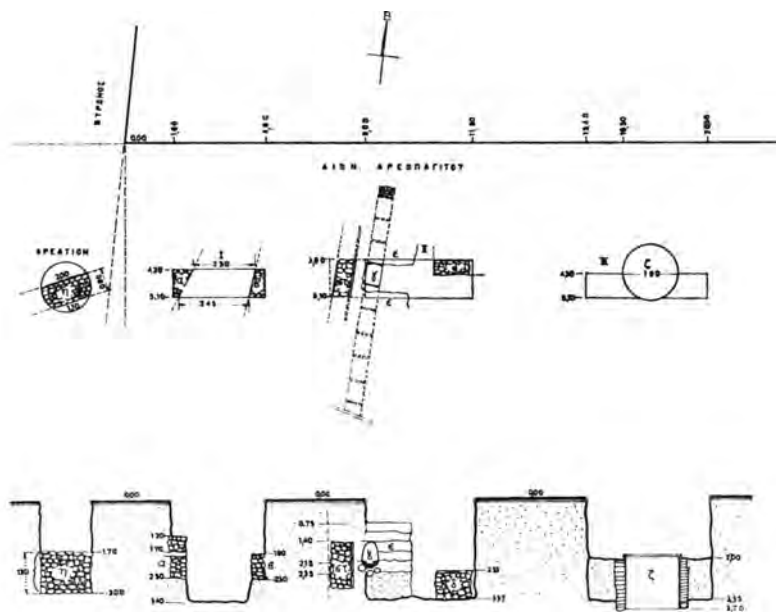
ήτο επενδεδυμένος διά λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, τοποθετημένων ἐν εἴδει ὀρθοστατῶν καὶ συνεχομένων διά κονιάματος.

Καὶ εἰς τὸν χάνδακα τοῦτον δὲν εὐρέθη τὸ παρθένον ἔδαφος.

Χάνδαξ III. Οὗτος, ἀπέχων 4.30 μ. τῆς βορείας οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου, ἦτο μήκους 4 καὶ πλ. 0,80 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπεκαλύφθη φρεάτιον κυλιν-

ῖο. Ἐκ τῶν ἤδη περιγραφέντων ἀρχαίων λειψάνων, τὰ πλείστα δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ἐρμηνευθοῦν, λόγῳ τοῦ μικροῦ τμήματος αὐτῶν τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐντὸς τῶν χανδάκων.

Τὸ μόνον συγκεκριμένον καὶ λίαν διαφωτιστικὸν στοιχεῖον ἐκ τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς εἶναι τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἀρχαίας ὁδοῦ μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἀγωγοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ διαπιστωθεῖσα κατεύθυνσις καθορίζει καὶ τὴν τοῦ ἀντιστοίχου τμή-

Σχέδ. 17. Τομή καὶ κάτοψις τῶν 3 χανδάκων τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὴν ὁδὸν Διον. Ἀρεοπαγίτου καὶ Βύρωνος

δρικοῦ σχήματος, διαμ. 1.90 καὶ βάθους 1.70 μ., κείμενον κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς τοῦ χάνδακος καὶ πέραν τοῦ πρὸς Β. ὁρίου του.

Τὰ τοιχώματά του ἦσαν επενδεδυμένα δι' ὀπτοπλίνθων καὶ ἐπικεχρισμένα ἐσωτερικῶς, ὥς καὶ ὁ πυθμὴν, δι' ἀσβέστου, ἐσφραγίζετο δὲ τοῦτο διὰ πηλίνου πώματος. Πλὴν ἐλαχίστων πηλίνων θραυσμάτων, εὐρεθέντων εἰς τὸ βάθος του, καὶ τὰ ὁποῖα προήρχοντο μᾶλλον ἐκ τοῦ τεθραυσμένου πώματος, οὐδὲν ἕτερον εὐρέθη.

Φρεάτιον ΥΑΡΕΞ (Σχ ε δ. 17). Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν τριῶν σκαμμάτων διηνοίχθη ὑπὸ τῆς ΥΑΡΕΞ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ φρεάτιον διαμ. 1.60 καὶ βάθους 3 μ.

Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλος τοίχος — ὁ ἡ — κατευθυνόμενος ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., πλάτους 0,85 μ. Ἦτο ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τοὺς προηγουμένους, ἐθεμελιόυτο δὲ εἰς βάθος 3 μ.

ματος τῆς ὁδοῦ, τοῦτο δὲ διότι διὰ τῆς ἀνευρέσεώς του ἐπιβεβαιοῦνται ἡ ἐντεῦθεν διέλευσις καὶ ὀρίζεται σαφέστερον ἡ θέσις τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων τοποθετηθείσης εἰς τοὺς πίνακας τῆς πολεοδομικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀρχαιοτάτης ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἐκ τοῦ Φαλήρου καὶ διὰ τῶν Ἰωνίων Πυλῶν πρὸς τὸ κέντρον τοῦ ἀρχαίου ἄστεως.

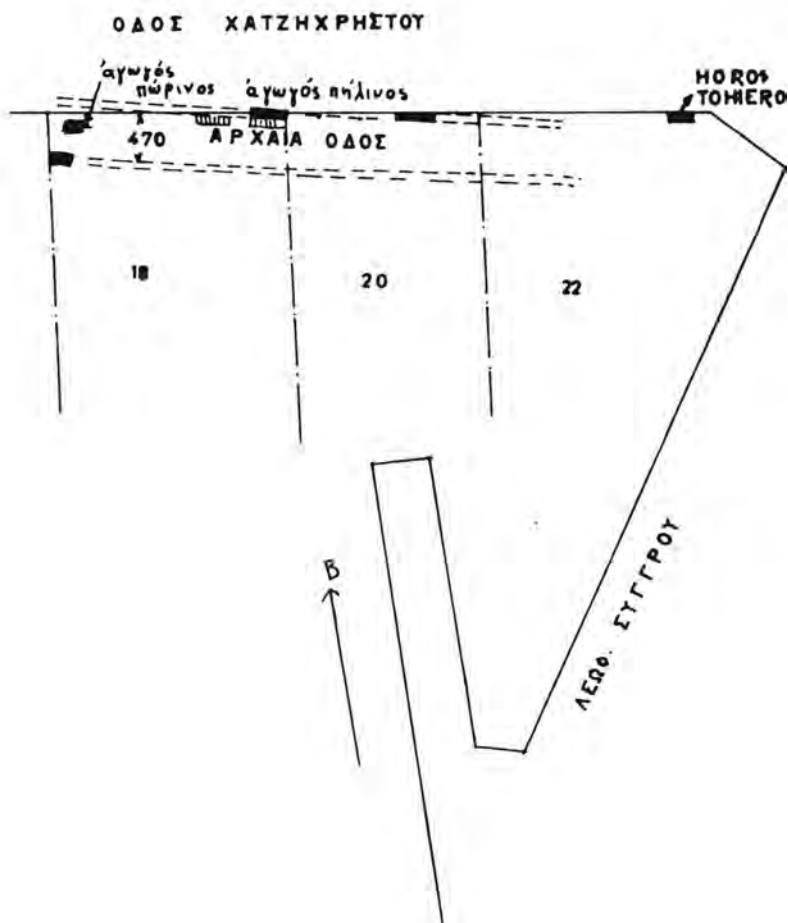
13. Β'. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ Μακρυγιάννη

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἤδη περιγραφείσαν ἀνασκαφήν, δέον νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ κατὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν τοῦ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Διον. Ἀρεοπαγίτου καὶ Μακρυγιάννης κειμένου οἰκοπέδου διαπιστωθεῖσα ὑπαρξίς δύο μοναδικῶν ὀγκολίθων, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἰς ἔκκειτο ὑπὸ τὴν πρὸς Ν. μεσοτοιχίαν τοῦ ἀκινήτου, εἰς βάθος 2.60 ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννης,

ὁ δ' ἕτερος ὑπὸ τὴν πρὸς Ν. οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου, εἰς βάθος 2.40 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 5 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μακρυγιάννη.

Προσπάθεια ὑπολογισμοῦ τῆς διδομένης κατευθύνσεως ἐκ τῆς νοτιῆς εὐθείας τῆς ἐνούσης

τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ἐκ προγενεστέρων οἰκοδομήσεων.

Σχέδ. 18. Κάτωψις ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς διερχομένων ἀγωγῶν

τοὺς δύο ὀγκολίθους εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διαπίστωσιν ὅτι τόσον αὕτη, ὅσον καὶ τὰ βάθη θεμελιώσεως τῶν ὀγκολίθων συγκριτικῶς συμφωνοῦν πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τοῦ ἀγωγοῦ γ. Διὰ τοῦτο πιστεύομεν, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπρόκειτο περὶ κρασπέδου τῆς ὁδοῦ καταστραφέντος κατὰ

14. Χατζηχρήστου 18 - 20 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 14)

Περὶ τῆς ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν γενομένης ἐνταῦθα ἐνάρξεως τῶν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν εἰδοποιήθημεν σχετικῶς ἀπὸ τὸν κ. Τραυλόν, ὃς οὐ σημειωτέον κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθὼν εἶχεν ἐπισημανθῇ εἰς τὸ παραπλευρῶς οἰκόπεδον — Χα-

τζηχρήστου 22 καὶ Λεωφ. Συγγροῦ — ὁ σημαντικώτατος καὶ κατὰ χώραν κείμενος *HOROΣ TOHIERO*

ἀρχαϊκῶν χρόνων, περιλαμβανόμενος ἤδη μεταξὺ τῶν μαρμαρίνων εὐρημάτων τῆς Γ' Περιφέρειας ὑπ' ἀριθ. καταγραφῆς 705 (Πί ν. 43 β)¹.

Οὕτω, μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἐκσκαφῶν, προέβημεν εἰς μικρὰς ἐκτάσεις ἀνασκαφικὴν ἐξερεύνησιν τοῦ ὅλου χώρου, ἀποτελέσμα τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις κυρίως τῶν ὀλίγων κατὰ τὴν πρόσοψιν τῶν ὡς ἄνω ἀκινήτων διασωθέντων λειψάνων ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν διερχομένων ἀγωγῶν (Σχέδ. 18).

Ἡ ἔρευνα ἤρχισεν ἐκ τῆς ΒΔ. γωνίας τῶν οἰκοπέδων, ὅπου εἰς ἀπόστασιν 3.25 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ παρὰ τὴν Δ. μεσοτοιχίαν τοῦ ὑπ. ἀριθ. 18 οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον σωζόμενον τμήμα τοῦ νοτίου κρασπέδου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἀποτελούμενον ἐκ δύο ὀγκολίθων (ἐν εἶδει ὀρθοστατῶν), ὧν ὁ πρὸς Δ. ἔκειτο, κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ μήκους του, ὑπὸ τὴν δυτικὴν μεσοτοιχίαν. Κατηρθύνετο ἐξ Α. πρὸς Δ., ἐθεμελιότο εἰς βάθος 2.25 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τοῦ πρὸς τοῦτο διευθετηθέντος παρθένου ἐδάφους καὶ εἶχε συνολικὸν σφζ. μήκος 1.40, πλ. 0.43 καὶ ὕψ. 0.80 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. βορείως αὐτοῦ διεκρίνοντο αἱ πεπατημέναι στρώσεις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐπεκτεινόμεναι πρὸς Β. μέχρι καὶ πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Χατζηχρήστου.

Κατὰ τὴν εἰς βάθος πρόοδον τῶν ἐργασιῶν, εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 0.40 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Δ. μεσοτοιχίας καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν μικρὸν σωζόμενον τμήμα — μήκος 1.15 καὶ πλ. 0.72 μ. — κατεστραμμένου πορίνου ἀγωγοῦ, κειμένου εἰς βάθος 2.68 μ. Οὗτος, ὡς ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὴν ὁδόν.

Κατὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ πρὸς ἀνατολὰς ἐπεκταθεῖσαν ἔρευναν, ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 9.80 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Δ. μεσοτοιχίας καὶ παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν πάλιν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Χατζηχρήστου τμήμα πηλίνου ἀγωγοῦ — τομῆς σχήματος ἀνεστραμμένου Π — καλυπτομένου ὑπὸ πηλίνων πλακῶν καὶ διατηρουμένου εἰς μήκος 1.20 μ., ὅστις ἐθεμελιότο εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Διὰ δοκιμῆς γενομένης παρὰ τὸν

ἀγωγὸν διεπιστάθη ἐνταῦθα ἡ ὑπαρξίς τοῦ βορείου κρασπέδου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, κειμένου 0.41 μ. βορείως τοῦ ἀγωγοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.70 μ. ἀπὸ τῆς νοτιῆς προεκτάσεως τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ νοτίου κρασπέδου, ἐδραζομένου δὲ εἰς βάθος 2.50 μ. ἐπὶ τῆς κιμιλιάς.

Εἰς βάθος 2.60 μ. καὶ κάτωθεν τοῦ ἀγωγοῦ περισυνελέγησαν ὄστρακα ἑλληνιστικὰ ἀπὸ πινάκια, φιάλας, κανθάρους κλπ.

Στρωματογραφικῶς ἠρευνήθησαν τὸ μεταξὺ τοῦ κρασπέδου τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τμήμα, τὸ πρὸς Ν. τοῦ κρασπέδου εἰς μήκος 0.85 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸ πρὸς Α. τοῦ ἡμικατεστραμμένου μεσοτοιχοῦ — διαχωριστικοῦ ἄλλοτε τῶν οἰκοπέδων 18 καὶ 20 — ἀπὸ βάθους 1.50 καὶ ἐξῆς, μετὰ τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα:

1ον στρώμα: ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ δύο χαλκὰ νομίσματα: α) τελείως ἐφθαρμένον ἀρχ. ἑλληνικὸν καὶ β) Κοινὸν Θεσσαλῶν 48 - 27 π.Χ. τύπος Rogers, σ. 26, εἰκ. 9.

2ον στρώμα: ὄστρακα ἑλληνιστικὰ καὶ τεμάχιον χαλκοῦ.

3ον - 5ον στρώμα: ὄστρακα ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ, τεμάχια χαλκοῦ καὶ δέκα χαλκὰ νομίσματα (εὐρεθέντα ἀπὸ βάθους 1.80 - 2.60 μ.), ὧν τὰ πλεῖστα τελείως ἐφθαρμένα ἀρχ. ἑλληνικὰ καὶ ἐν Ἀθηνῶν (230 - 229 π.Χ.).

6ον στρώμα: Ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ 5ου συνελέγησαν πολυάριθμα τεμάχια ἐρυθροῦ ἀγγείου, ὡς καὶ ὄστρακα μελαμβαφῆ πινάκιων καὶ φιαλῶν καὶ δύο ἀγνῶτες. Ἐν συνεχείᾳ καὶ μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ στρώματος (ἀπὸ βάθους 2.60 - 2.80 μ.) εὐρέθησαν πάλιν πλὴν τῶν ἑλληνιστικῶν ὀστράκων, ἀγνῶς καὶ νόμισμα χαλκοῦν Ἀθηνῶν, 3ου αἰ. π.Χ. Τύπος: Διπλοῦν σῶμα γλαυκός, μετὰ μιᾶς κεφαλῆς.

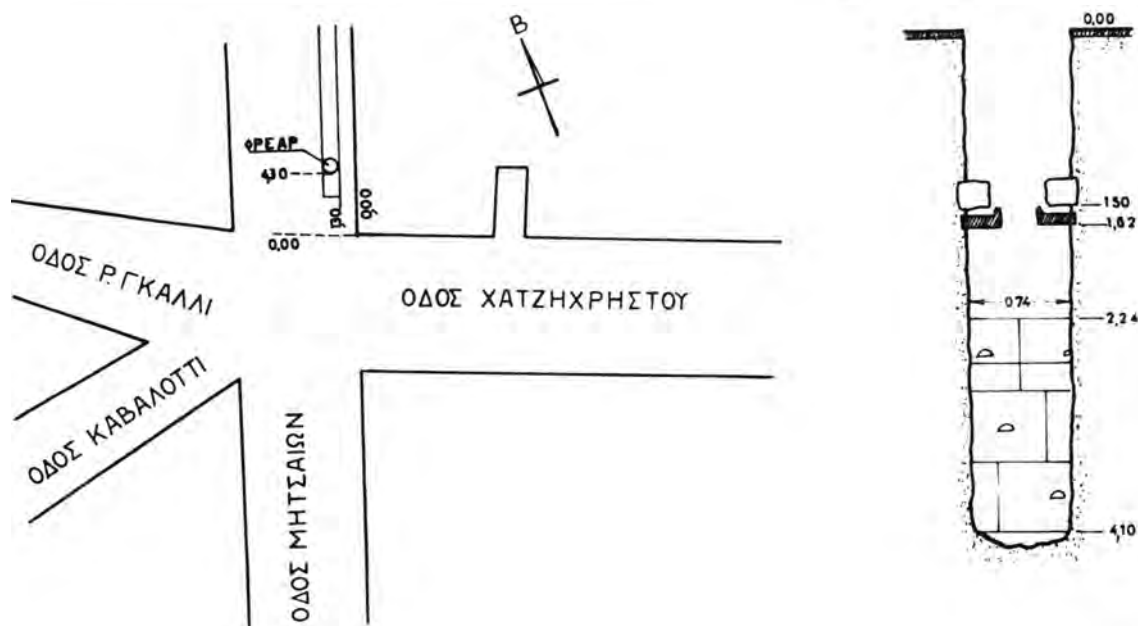
Τὸ ἀναμενόμενον νὰ συναντηθῇ ἐνταῦθα βορειονότιον κράσπεδον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ δὲν ἀνευρέθη. Προφανῶς θὰ ἦτο παλαιόθεν κατεστραμμένον (πρβλ. παλαιὰς ἐπιχώσεις), διότι ἡ συνέχεια τοῦ ἀνεκαλύφθη τελικῶς ὀλίγον ἀνατολικώτερον τῆς τομῆς καὶ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀριθ. 18, συμπεπληρωμένη καθ' ὅσον ὑπὸ νεωτέρας τῆς τοῦ κρασπέδου τοιχοδομίας προσθήκης, πιθανῶς ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς θεμελίον μεταγενεστέρου τινὸς κτίσματος. Πάντως, τὰ ὀλίγα ἀποκαλυφθέντα τμήματα ὑπῆρξαν ἄρκετὰ διὰ τὸν καθορισμὸν α) τῆς κατευθύνσεως (Α. - Δ.) καὶ β) τοῦ πλάτους (4.70 μ.) τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, περὶ τῆς ὁποίας πληρεστέρα μελέτη συσχετίζουσα ταύτην μετὰ τὸν «ὄρον τοῦ Ἱεροῦ» θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς ὑπὸ τοῦ κ. Τραυλοῦ.

Εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον, πλὴν τῶν ἀποκαλυφθέν-

1. Ἴσως πρόκειται διὰ τὸ γνωστὸν «Ἱερὸν τοῦ Κόδρου καὶ τοῦ Νελέως καὶ τῆς Βασιλίας», τὸ ὅποιον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν (Ψήφισμα Βουλῆς καὶ Δήμου) τοῦ 418/7 π.Χ. εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνευρεθείσαν (βλ. IG I³, 94, Κουμανούδης ΑΕ 1884, 161, πίν. Χ καὶ Γ. Θρεψιάδης, Ἀνασκαφαὶ νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως, ΠΑΕ 1950, σ. 64 - 65).

των τμημάτων της αρχαίας οδοῦ, εὐρέθη καὶ ἕτερον μικρὸν τμήμα τοῖχου κείμενον εἰς ἀπόστασιν 8 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς οδοῦ Χατζηχρήστου καὶ 14.55 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Δ. μεσοτοιχίας, θεμελιούμενον ἐπὶ τῆς κιμιλιάς καὶ κατευθυ-

0,30 μ., κάτωθι δ' αὐτοῦ, ἦτοι εἰς βάθος 1.50 μ., δεύτερον περιστόμιον ἐκ πώρου, ὕψους 0,12 μ. Ἀμφότερα τὰ περιστόμια εἶχον τὸ σύνηθες τετράγωνον σχῆμα, με κυκλικὴν ὀπὴν εἰς τὸ κέντρον. Τὸ πώρινον ἐκαλύπτετο ὑπὸ μαρμαρίνης πλακῶς

Σχέδ. 19. Θέσις εὐρέσεως ἀρχαίου φρέατος καὶ τομὴ αὐτοῦ

νόμενον ἐξ Α. πρὸς Δ. Σφζ. μήκος αὐτοῦ 1.30, πλάτος 0,50 μ. Ἐπίσης περισυνελέγησαν: α) ἐκ τῶν ἐπιχώσεων εἰς λύχνος, φέρων κατὰ τὸν πυθμένα του τὸ στοιχείον Δ καὶ β) ἕτερος λύχνος κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου. Μικρά δοκιμὴ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον οὐδὲν ἀπέδωκε.

15. Μητσαίων καὶ Χατζηχρήστου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 15)

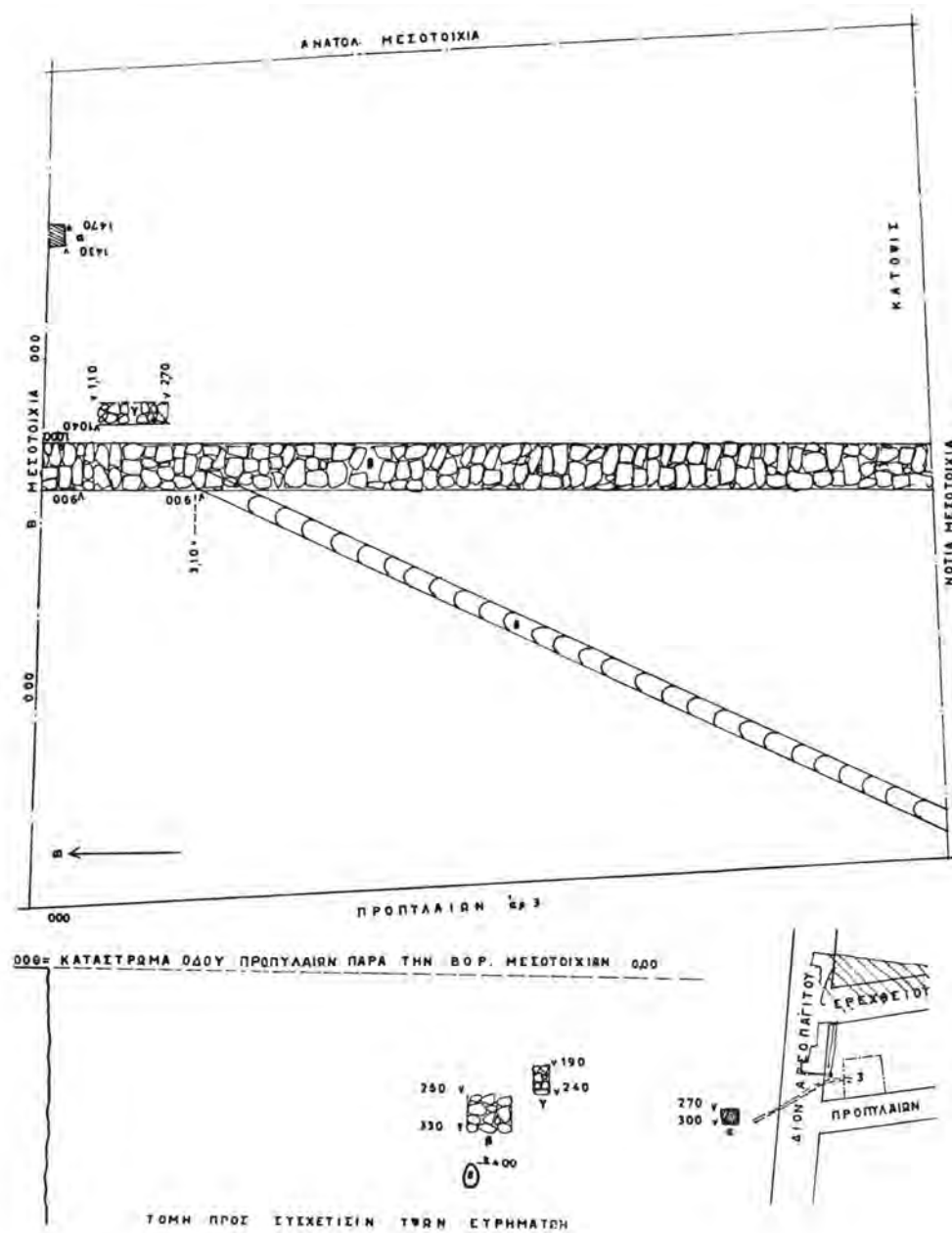
Ἐντὸς χάνδακος διανοιχθέντος ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ κατὰ μήκος τῆς οδοῦ Μητσαίων καὶ παρὰ τὴν ΝΑ. οἰκοδομικὴν γραμμὴν ἀπεκαλύφθη ἄρχαϊον φρέαρ (Σχέδ. 19), κείμενον εἰς ἀπόστασιν 4.30 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Β. γωνίας τῶν ὁδῶν Μητσαίων καὶ Χατζηχρήστου, τὸ ὅποῖον ἠρευνήθη ὑφ' ἡμῶν μέχρι βάθους 4.10 μ. Ἀπὸ ἀπόψεως εὐρημάτων οὐδὲν ἀπέδωσε· ἦτο πλήρες ὕδατος καὶ πιθανώτατα οὐδέποτε ἠχρηστεύθη ὡς φρέαρ ὑδρεύσεως. Ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς παρουσίαζε τὴν ἐξῆς μορφήν: Εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας συνηντήθη τὸ πρῶτον (τὸ καὶ νεώτερον) περιστόμιόν του ἐκ μαρμάρου, ὕψους

καὶ ἔφερε περὶ τὰ χεῖλη τοῦ στομίου του (διαμ. 0,48 μ.) ἱχνη τῆς ὑπὸ τοῦ σχοινίου προκαλουμένης τριβῆς κατὰ τὴν ἀντλησιν. Τὸ φρέαρ ἔφερε τὴν γνωστὴν ἐπένδυσιν ἐκ πηλίνων πλακῶν, ὕψους ἐνταῦθα 0,60 μ., με τὴν χαρακτηριστικὴν μνηοειδῆ ἔντμησιν εἰς τὸ κέντρον αὐτῶν. Ὁ πρῶτος δακτύλιος εἶχε καταπέσει. Ὑφ' ἡμῶν ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος τρεῖς ἐτι δακτύλιοι καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ τετάρτου, ἀπετελοῦντο δὲ ἐκ τριῶν πλακῶν ἕκαστος καὶ εἶχον διάμ. ἐσωτερικῶς 0,74 μ.

Ἡ πηλίνη ἐπένδυσις χρονολογεῖ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς του (4ος π.Χ. αἰ.), ἐνῶ τὰ περιστόμια ἀποτελοῦν δείγματα μεταγενεστέρας χρήσεως.

16. Μισαραλιώτου καὶ Τσάμη Καρατάσου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 16)

Κατὰ τὴν διάνοξιν ἐξ πεδίων εἰς τὸ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν οἰκοπέδον, ἰδιοκτησίας Ἀρ. Κουμπή, μεταξὺ τῶν «μιάζων» περισυνελέγησαν ἀναμιξῇ ὄστρακα διαφόρων ἀγγείων (πινακίων, μεγαρικῶν σκύφων, κανθάρων, κρατήρων, ὀξυπυθμένων ἀμφορέων κλπ.), χρο-

Σχέδ. 20. Άνασκαφή εν τῷ οἰκοπέδῳ Προπυλαίων 3
(Τομή 1 καὶ κάτωσις)

νολογούμενα από το 4ου π.Χ. μέχρι και το 4ου μ.Χ. αιώνας.

17. Προπυλαίων αριθ. 3 (Σχέδ. 1, αριθ. 17)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἰδιοκτησίας Μαρίας Ἰωαννίδου-Μπάλλα, κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας πρὸς διάνοξιν ὑπογείου καὶ θεμελίων ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων (Σχέδ. 20):

α) Εἰς βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ εἰς ἀπόστασιν 14.30 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Προπυλαίων, ἀκριβῶς δὲ ὑπὸ τὴν πρὸς Β. μεσοτοιχίαν ὁ ὀγκόλιθος α, πλάτους 0,40 καὶ ὕψ. 0,30 μ. (Τὸ μήκος του δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ, διότι οὗτος ἐχώρει ὑπὸ τὴν μεσοτοιχίαν).

β) Εἰς βάθος 2.50 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 9 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, ἀκριβῶς δὲ παρὰ τὴν Β. μεσοτοιχίαν, ὁ τοίχος β ἐξ ἀργῶν λίθων, πλ. 1 καὶ ὕψους 0,80 μ., κατευθυνόμενος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ διασχίζων, ὡς διεπιστώθη μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμόν του, ὁλόκληρον τὸ οἰκόπεδον, συνεχιζόμενος δὲ καὶ πέραν τῆς Ν. μεσοτοιχίας. Ὁ τοίχος ἔσφριε λείψανα κονιάματος, ἀπὸ δὲ τὰς ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἐπιχώσεις συνελέγησαν ὄστρακα μελαμβαφῇ (κυρίως λαβαὶ καὶ βάσεις ἀγγείων).

γ) Εἰς βάθος 1.90 μ. καὶ παρὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ προηγουμένου ἑτερον μικρὸν τμήμα τοίχου γ ἐξ ἀργῶν λίθων ἐπίσης, ἀλλὰ ἄνευ κονιάματος, μήκους 1.60 καὶ ὕψους 0,50 μ., με κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

δ) Εἰς βάθος 4 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ μὲν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Προπυλαίων 9 μ., ἀπὸ δὲ τῆς πρὸς Β. μεσοτοιχίας 3.10 μ. ἀπεκαλύφθη, τέλος, τὸ πρὸς Β. διατηρούμενον ἄκρον τοῦ ἀγωγοῦ δ (ἐκ κεραμίδων ἡμιελλειψοειδῶν, ἔσωτ. πλάτους 0,40 μ. καὶ ὕψους 0,70 μ.), ὅστις ἐκεῖθεν καὶ με κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. διέσχισε διαγωνίως ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ πλὴν τῶν συνήθως συναντωμένων καὶ πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ ἀγωγοῦ τοποθετουμένων ἀμφορέων (ὧν συνελέγησαν εἰς σχεδὸν ἀκέραιος, ὕψ. 0,98 μ. καὶ θραύσματα ἑτέρου) εὐρέθησαν ὄστρακα ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἀγγείων.

Ἡ συσχέτισις τῆς μορφῆς, κατευθύνσεως, ὡς καὶ τοῦ εἰς δ ἀνευρέθησαν βάθους τῶν ὡς ἄνω ἀρχαίων λειψάνων, οὐδὲν ἰδιαίτερον προσφέρουν διὰ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν.

Θὰ πρέπει μόνον νὰ ἐξετασθῇ μήπως ὑπάρχει σχέσις τις: 1) μεταξὺ τοῦ τοίχου β καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου (κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως αὐτῆς), ἀκριβῶς δὲ πρὸς βορρᾶν

τοῦ αὐτοῦ τετραγώνου ἀποκαλυφθέντος παλαιότερον ἰδιωτικοῦ ἐκπαιδευτηρίου τοῦ 400 - 410 μ.Χ. (βλ. Ι. Τραυλόν, ἔ. ἀ., σ. 132 - 133 καὶ Πίν. VI, XII) καὶ 2) μεταξὺ τοῦ ἀγωγοῦ δ καὶ τοῦ πρὸ τοῦ Ὠδείου Ἡρώδου Ἀττικοῦ σφζομένου ἔτι τῆς αὐτῆς μορφῆς ἀγωγοῦ.

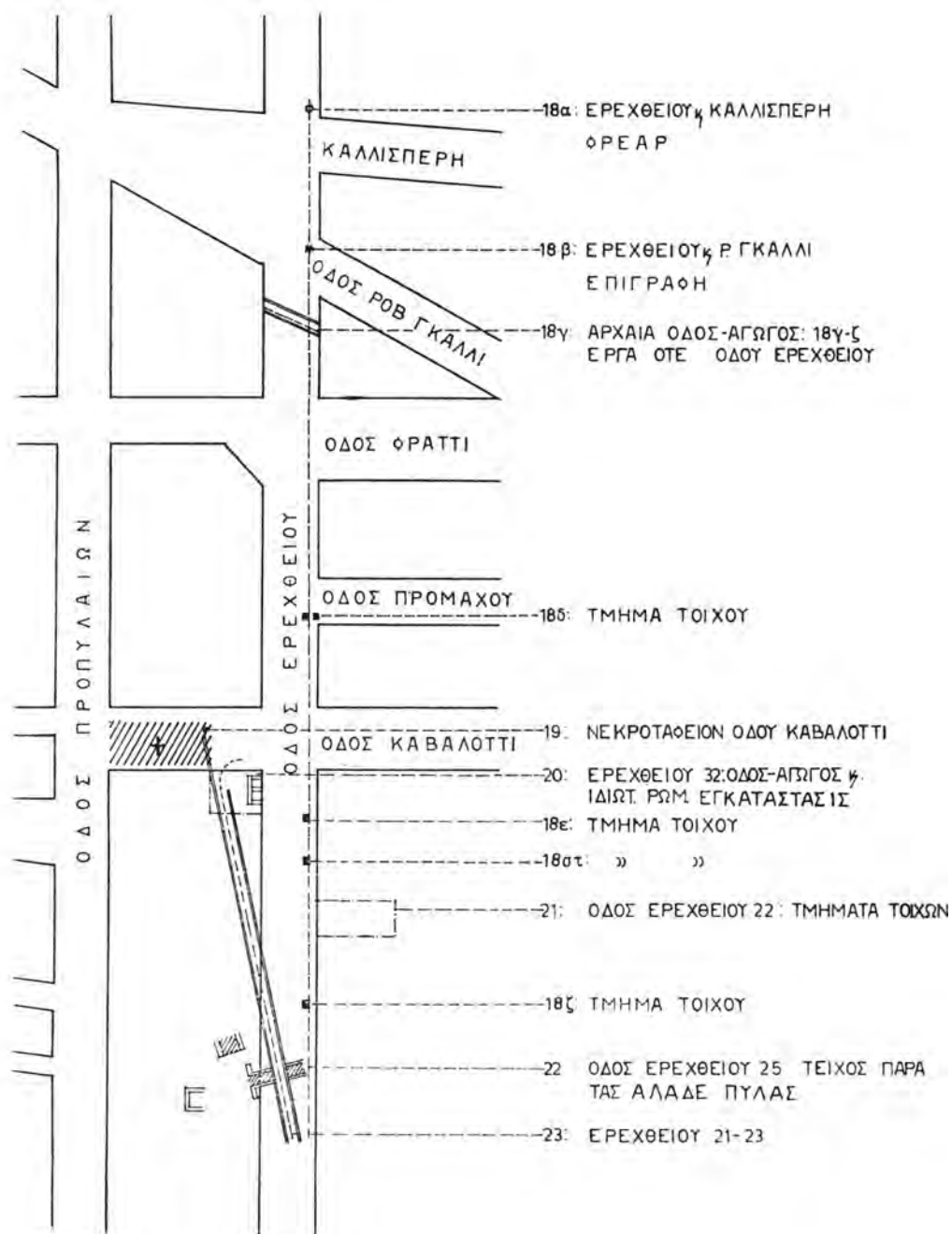
18. Ἐρεχθείου - Καβαλόττι

Μία, ἐξ ἀφορμῆς ποικίλων εὐκαιριῶν, πυκνότετα ἐρευνήθησα κατὰ τὸ 1964 περιοχὴ ὑπῆρξεν ἡ τῶν ὁδῶν Ἐρεχθείου καὶ Καβαλόττι καὶ συγκεκριμένως τῆς μὲν πρώτης τὸ τμήμα μεταξὺ τῶν ὁδῶν Καλλισπέρη - Τσάμη Καρατάσου, τῆς δὲ δευτέρας τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἐρεχθείου - Προπυλαίων. Εἰς ὥρισμένας μάλιστα περιπτώσεις τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἀξιολογώτατα, τὸ μὲν εἰς εὐρήματα, τὸ δὲ καὶ κατὰ κύριον λόγον εἰς ἀνασκαφικὰ δεδομένα, τὰ ὅποια ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ δεδομένα παλαιότερων ἐνταῦθα γενομένων ἀνασκαφῶν (Σχέδ. 21) τόσον ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ἱ. Μηλιάδη, συνθέτουν ἤδη μίαν διαφωτιστικὴν εἰκόνα διὰ τὴν κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἀρχαιότητος χρῆσιν τοῦ χώρου τοῦτου.

Ἔργα ΟΤΕ - ΥΑΡΕΞ ὁδοῦ Ἐρεχθείου (Σχέδ. 1, αριθ. 18)

18 α) Ἐρεχθείου καὶ Καλλισπέρη. Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ἐν λόγῳ ὁδῶν, ἐντὸς χάνδακος τῆς ΥΑΡΕΞ καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος, ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖον φρέαρ ἐπενδεδυμένον μετὰ τὴν γνωστὴν τυπικὴν ἐπένδυσιν ἐκ πηλίνων πλακῶν μετὰ τῆς μηνοειδοῦς ἐντμήσεως περὶ τὸ μέσον αὐτῶν. Εἶναι διαμέτρου 0,70 μ., ἡρευνήθη δὲ εἰς ἀρκετὸν βάθος, ἀλλ' οὐδὲν, πλὴν τῶν νεωτέρων ἐπιχώσεων, εἶχομεν ἐξ αὐτοῦ. Ἡ ἐρευνά του δὲν ἐξηντλήθη· ἐπεχώσθη ἐκ νέου καὶ διατηρεῖται ὡς εἶχεν, διότι οἱ σωλῆνες τῆς Ἐταιρείας ἐτοποθετήθησαν ὑπεράνω αὐτοῦ.

18 β) Ἐρεχθείου καὶ Ροβ. Γκάλλι. Εἰς ἔργα τῆς ἰδίας Ἐταιρείας ἀπεκαλύφθη ἐνταῦθα εἰς βάθος 0,80 μ. ἐντὸς τοῦ (κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου) ἀνοιχθέντος χάνδακος μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος πλάξ μεγ. σφζομένου μήκους 0,46 μ., πλάτους 0,22 καὶ μεγ. ὕψους 0,115 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς ἔχει κατὰ δευτέραν χρῆσιν τοῦ μαρμάρου λαξευθῇ ἐπίμηκες ὀρθογώνιον ἔξαγμα, ἐφ' οὗ σφζονται γόμφος ὀρθογώνιος εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἕτερος κυκλικὸς περὶ τὸ κέντρον αὐτοῦ. Διὰ τῆς λαξεύσεως ταύτης κατεστράφη καὶ ἡ κατὰ τὴν πρώτην χρῆσιν τοῦ μαρμάρου χαραχθεῖσα ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφή,

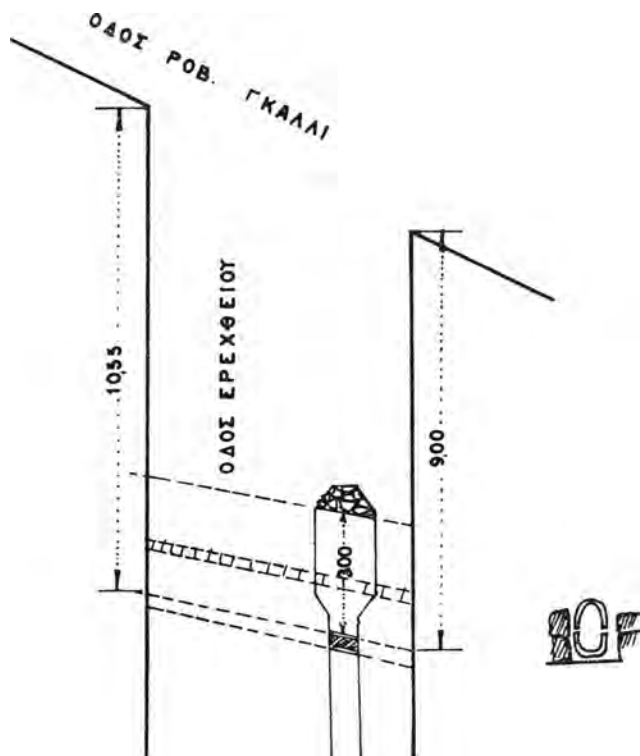
Σχέδ. 21. Τά ἐκατέρωθεν τῆς οδοῦ Ἐρεχθείου ἐπισημανθέντα ἀρχαῖα λείψανα κλπ.

ἥς σφύζεται μόνον ἡ λέξις *ΣΥΜΒΟΛΟ*. Ὑψ. γραμμάτων 0,11 - 0,022 μ.

18 γ - δ) Ἔργα ΟΤΕ ὁδοῦ Ἐρεχθείου. Τῶν ἐνταῦθα ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων λειψάνων ὡς σημαντικώτερον σημειούμεν τμήμα ἀρχαίας ὁδοῦ εὐρισκόμενον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν νοτίως τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἐρεχθείου καὶ Ροβ. Γκάλλι. Τῆς ὁδοῦ ταύτης, κατευθυνομένης ἐξ Α. πρὸς Δ. (μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλινιν πρὸς ΒΔ.) ἐπε-

τὸ νότιον κράσπεδον — βάθος θεμελιώσεως ἦτο 1.50 μ. (ἦτοι ὕψος αὐτοῦ 0,75 μ.).

Παρὰ τὸν κατεστραμμένον κεντρικὸν ἀγωγὸν ἀνευρέθη καὶ τμήμα μαρμαρίνου ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου Κυβέλης (διαστ. 0,26 x 0,20 μ.). Συγκεκριμένως σφύζεται τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀετωματικῆς ἐπιστήψεως, μετὰ τμήματος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ ὁ εἰς βραχίων τοῦ θρόνου τῆς θεᾶς.

Σχέδ. 22. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἐρεχθείου πηλίνου ἀγωγοῦ

σημάνθησαν ἐντὸς τοῦ χάνδακος τὰ ἐκατέρωθεν αὐτῆς κράσπεδα, τοῦ μὲν πρὸς Ν. ἐκ πωρολίθων, τοῦ δὲ πρὸς Β. ἐξ ἀργολιθοδομῆς, καὶ μεταξὺ τούτων πεπατημέναι στρώσεις τῆς ὁδοῦ, ὡς καὶ τμήμα ἐπίσης, πολὺ κατεστραμμένον, τοῦ κατὰ μήκος αὐτῆς διερχομένου πηλίνου ἀγωγοῦ, ἐλλειψοειδοῦς τομῆς (Σχέδ. 22) καὶ πλαισιουμένου κατὰ τὰς πλευρὰς ὑπὸ τοιχαρίων.

Ἡ ἀπόστασις τῆς νοτιῆς, μέχρι τῆς πρὸς Α. οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου, προεκτάσεως τοῦ νοτίου κρασπέδου ἀπὸ τῆς ΝΑ. γωνίας τῶν ὁδῶν Ροβ. Γκάλλι καὶ Ἐρεχθείου ἦτο 9 μ., τὸ δὲ μεταξὺ τῶν κρασπέδων αὐτῆς πλάτος 3 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν κρασπέδων εὗρέθη εἰς βάθος 1.20 μ., τὸ δὲ διαπιστωθὲν — μόνον διὰ

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου περισυνελέγησαν τμήμα κιονίσκου ἐξ ὑπομέλανος μαρμάρου, ὕψ. 0,28 καὶ διαμ. 0,115 μ., καὶ ἕτερον μαρμαρίνου ἐπιτυμβίου κιονίσκου μετ' ἐξέργου δακτυλίου, ὕψ. 0,13 μ. (ἀριθ. καταγρ. 3335).

18 δ) Ἐντὸς διανοιχθέντος φρεατίου (Σχέδ. 23) εἰς τὴν διασταύρωσιν Ἐρεχθείου καὶ Προμάχου καὶ κατὰ τὰς παρειάς του, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 2.30 μ. δύο ὀγκόλιθοι ἀνήκοντες προφανῶς εἰς τὸν αὐτὸν — κατεστραμμένον ἤδη κατὰ τμήμα μήκους 0,75 μ. — τοῖχον, ὅστις εἶχε κατεῦθυσιν ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ συνεχίζετο πέραν τῶν ὁρίων τοῦ φρεατίου, ὑπὸ τὰς ὁδοῦς Ἐρεχθείου καὶ Προμάχου. Εἰς ἀντίστοιχον ἀπόστασιν 2.50 μ. πρὸς Β. ἀμφοτέρων τῶν ὀγκολίθων παρετηρήθη

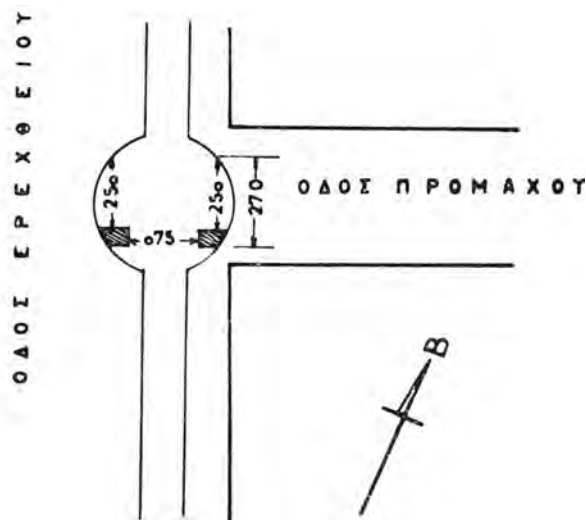
ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ φρεατίου στερεὸν πεπατημένον στρώμα, ἐφ' οὗ ἐσφύζετο εἰς τι σημεῖον τμήμα πηλίνης πλακός, ἴσως ἀπὸ κατεστραμμένον ἀγωγόν.

18 ε) Εἰς τὸν αὐτὸν χάνδακα, εἰς τὸ νοτίως τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι τμήμα του (Σχέδ. 24, τμήμα Α) ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.27 μ., καὶ κατὰ μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ χάνδακος, τμήμα τοίχου μήκους 3 μ., κειμένου κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους τοῦ ἐντὸς τοῦ χάνδακος καὶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον πέραν τοῦ δυτικοῦ ὁρίου του. Ὁ τοῖχος κατηθύνετο ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. καὶ μέχρι βάθους 1.82 μ. ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν ἐπαλλήλων, ἀλλ' ἀνι-

νονικῶς εἰργασμένων κατὰ τὴν πρὸς Α. ἐξωτερικὴν πλευρὰν καὶ ἀνωμάλως κατὰ τὴν ἀφανῆ ἐσωτερικὴν, κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν παρειὰν τοῦ ἐν μέρει ἐξ ἀργολιθοδομῆς καὶ ἐν μέρει ἐξ ὀγκολίθων, ὧν ἐσφύζετο κατὰ χώραν εἷς. Δι' ἀργολιθοδομῆς ἐπληροῦτο ἐπίσης καὶ τὸ μεταξὺ τῶν δύο παρειῶν τοῦ τοίχου κενόν, ἐπ' αὐτῆς δὲ (τῆς ἀργολιθοδομῆς) διήρχετο πῆλινος κυκλικὸς ἀγωγός, μὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ τοίχου κατεύθυνσιν (Β. - Ν.).

2) Μικρὸν τειχίον ἐξ ὑποτυπωδῶς τετραγωνισμένων λίθων ἐν ἐπαφῇ σχεδὸν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ διπλοῦ τοίχου κατεσκευασμένον.

Ἡ ὅλη κατασκευὴ δίδει τὴν ἐντύπωσιν προσπα-

Σχέδ. 23. Κάτωψις τοῦ κατὰ τὰς ὁδοὺς Ἐρεχθείου καὶ Προμάχου φρεατίου

σοῦψῶν δόμων κανονικῶς λελαξευμένων ὀγκολίθων ἐξ ἐρυθρωποῦ πειραϊκοῦ λίθου, ἀπὸ τοῦ βάθους δὲ τούτου μέχρι 2.70 μ., ὅπου ὁ πυθμὴν τοῦ χάνδακος, ἐξ ἀργολιθοδομῆς (συνολικὸν ἀποκαλυφθὲν ὕψος 1.20 μ.).

18 ζ') Ὀλίγον νοτιώτερον ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χάνδακος — πρὸ τῶν ὑπ' ἀριθ. 30 - 28 καὶ 26 οἰκιῶν καὶ εἰς βάθος 0.85 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, εὐρέθησαν λείψανα κατεστραμμένων καὶ ἀπροσδιορίστου σκοπιμότητος ἀρχαίων τοίχων (τμήμα τοίχου ἐκ πλακοειδῶν λίθων, μὲ παρεμβαλλομένους κατὰ τοὺς ἄρμους ἐτέρους μικροτέρου μεγέθους ἀργούς, καὶ δύο ὀγκολίθοι).

18 ζ') Ἐτι νοτιώτερον, τέλος, εἰς ἀπόστασιν 57.35 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι (Σχέδ. 24, τμήμα Β) καὶ εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπεκαλύφθησαν: 1) διπλοῦς τοῖχος, κατεσκευασμένος κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ ἐκ μικρῶν ὀγκολίθων κα-

θείας πλήρους ἐξασφαλίσσεως τοῦ ὕδαταγωγοῦ σωλήνος.

19. Ὁδὸς Καβαλόττι (Σχέδ. 1, ἀριθ. 19)

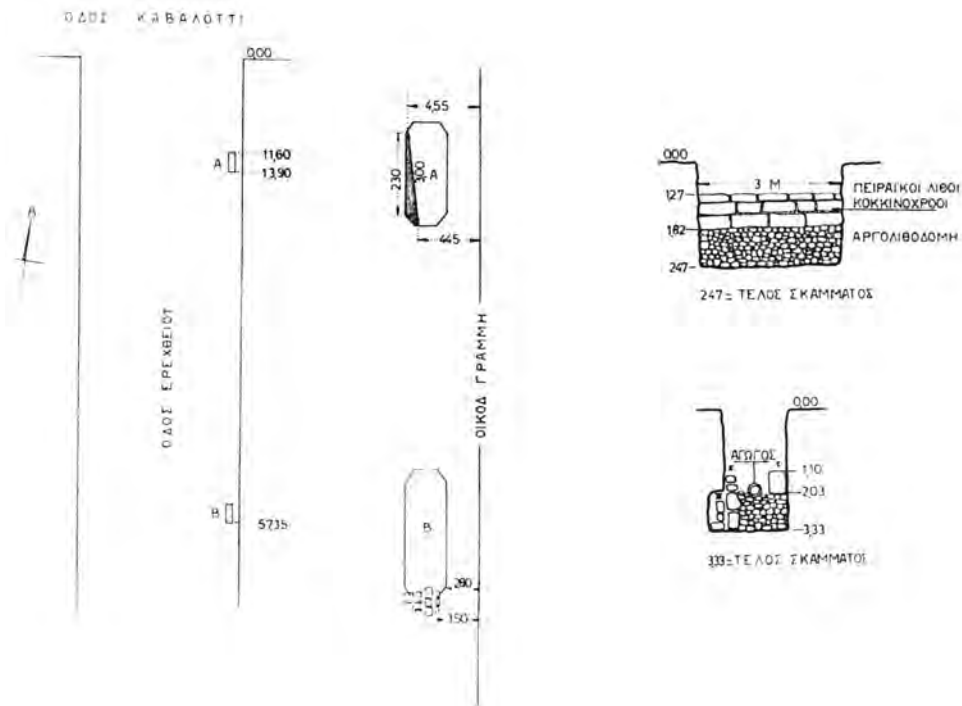
Εἰς τὰς ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Ο.Τ.Ε. ἐκσκαφικὰς ἐργασίας πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ τηλεφωνικοῦ δικτύου κατὰ μῆκος τοῦ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Προπυλαίων καὶ Ἐρεχθείου τμήματος τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι, ὀφείλομεν τὰς πρώτας ἐνδείξεις διὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ ὑφ' ἡμῶν διεξαχθεῖσαν ἐκτεταμένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν ἀξιολογωτάτου καὶ πλουσιωτάτου εἰς εὐρήματα νεκροταφείου γεωμετρικῶν χρόνων¹.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὴν 23ην Μαΐου 1964, μὲ τὴν τυχαίαν ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ὑπηρε-

1. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἔχομεν μόνον εἰς ἀγγεία: 19 μεγάλα, ὕψ. 0.35 - 0.71 μ. καὶ 90 κτερισματικά.

σίας παρακολουθούμενου χάνδακος τοῦ Ο.Τ.Ε. ἀνεύρεσιν τοῦ πρώτου γεωμετρικοῦ ἀμφορέως (Α), διήρκεσε δὲ ἐπὶ τρίμηνον, ἐπεκταθεῖσα, τῇ ἐγκρίσει καὶ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, καθ' ἅπαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο πεζοδρομίων πλάτος τῆς ὁδοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι νοητῆς προεκτάσεως τῆς ἀνατολικῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς

φείου βεβαιοῦνται τόσοι ἐκ τῆς πυκνότητος τῶν ταφῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ὁμαλῆς, κατὰ κατευθυνόμενας ἀπὸ Ν. πρὸς Β. σειρᾶς, διατάξεως αὐτῶν (Σχ. ἐδ. 25). Βεβαίως, εἰς ὅλας τὰς σειρὰς δὲν παρουσιάζεται ἡ τῆς σειρᾶς τῶν τάφων Β-ΙΣΤ-ΙΑ-ΙΓ κανονικὴ διάταξις, ἀλλὰ ὑπάρχουν πάμπολλα ἄλλα στοιχεῖα, ὡς τὸ σχεδὸν ὁμοιόμορφον

Σχ. ἐδ. 24. Κάτωψις καὶ τομὴ τῶν Α καὶ Β χανδάκων

ὁδοῦ Προπυλαίων, μέχρι μήκους 15 μ. ἀνατολικάς.

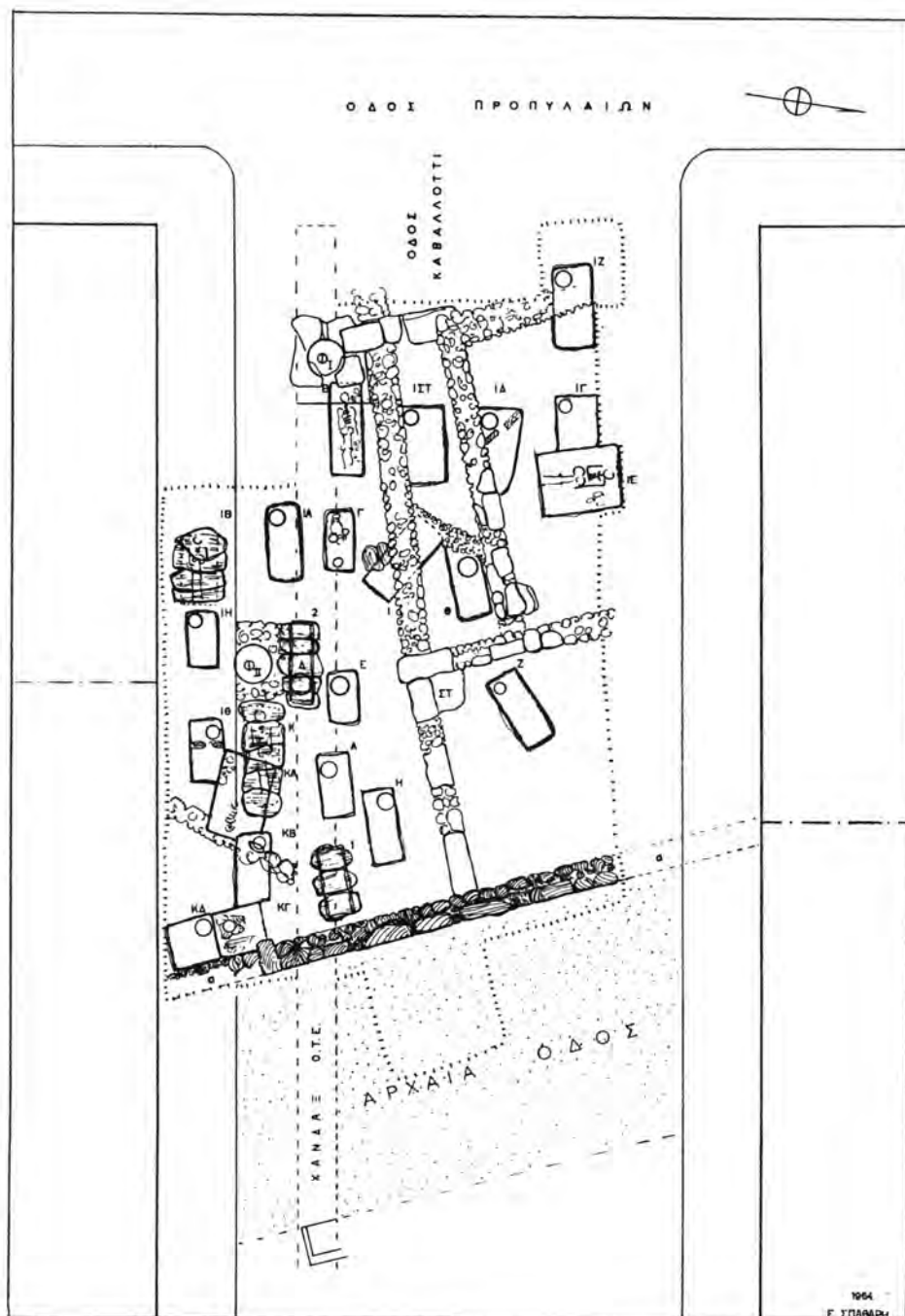
Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης, σημαντικωτάτης ἀπὸ ἀπόψεως τοπογραφίας, ταφικῶν ἐθίμων καὶ κινητῶν εὐρημάτων, θὰ ἐπακολουθήσῃ ἐν καιρῷ ἰδιαίτερα δημοσίευσις. Κατωτέρω θὰ περιορισθῶμεν εἰς γενικώτερα χαρακτηριστικὰ καὶ συμπεράσματα.

Εἰς τὸν προαναφερθέντα χώρον ἐσκάφησαν συνολικῶς εἴκοσι πέντε (25) ταφαί, ἀποκείμεναι, εἴτε περὶ ἀνοικτῶν ταφῶν ἐπρόκειτο εἴτε περὶ τεφροδόχων ἀγγείων, ἐντὸς λαξευμάτων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαλακοῦ βραχώδους ἐδάφους τῆς περιοχῆς, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔντονον κλίσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., συναντᾶται δὲ πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος (1-1.50 μ.), δεδομένου ὅτι τὴν αὐτὴν κλίσιν παρουσιάζει καὶ ἡ σημερινὴ ἐπιφάνεια τῆς ὁδοῦ.

Τὸ ὅτι πρόκειται περὶ ὀργανωμένου νεκροτα-

ὀρθογώνιον σχῆμα τῶν λαξευμάτων, ὁ σχεδὸν ἐνιαῖος προσανατολισμὸς καὶ οἱ ἀκολουθούμενοι — παρὰ τὰ συμβιβνύοντα ἐνταῦθα ἔθιμα καύσεως καὶ ταφῆς ἀκαύστου νεκροῦ — συγκεκριμένοι τύποι ταφῆς, περὶ ὧν ὁ λόγος ἀμέσως κατωτέρω, ἅτινα ἀποκλείουν τὴν ἄποψιν τῆς τυχαίας καὶ συμπτωματικῆς συγκεντρώσεως τόσοι τάφων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Κεκαυμένοι νεκροί. Ἐκ τῆς αἰσθητῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐνταῦθα ταφῶν-καύσεων, πρέπει ἐξ ἀρχῆς καὶ παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων δὲν παρουσιάζονται μεγάλαι χρονολογικαὶ διακυμάνσεις, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς εὐρυτέρας χρήσεως τοῦ νεκροταφείου ὑπερίσχυεν εἰσέτι τὸ ἔθιμον τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν. Πράγματι, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἐρευνηθεῖσων ταφῶν αἱ δέκα ἐπτὰ (Α-Γ-Δ-Ε-Ζ-Η-Θ-ΙΑ-ΙΓ-ΙΑ-ΙΣΤ-ΙΖ-ΙΗ-ΙΘ-ΚΒ-ΚΓ καὶ ΚΔ) ἦσαν ταφαί-καύσεις, πα-

Σχέδ. 25. Τὸ ἀποκαλυφθὲν εἰς τὴν ὁδὸν Καβαλόττι γεωμετρικὸν νεκροταφεῖον

ρουσιάζον δὲ τὴν κάτωθι ἐπαναλαμβανομένην, μὲ ὀλίγας καὶ ἀσημάντους παραλλαγάς, τυπικὴν μορφήν.

Ἐντὸς ἐνὸς ὀρθογωνικοῦ λάκκου, κυμαινομένων διαστάσεων (μήκους 1 - 1.65, πλάτους 0,65 - 0,80 καὶ βάθους 0,50 - 0,70 μ.) καὶ ἐσκαμμένου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑποπρασίνου μαλακοῦ βράχου, μὲ κατεύθυνσιν σπανίως ἀποκλίνουσιν ἐλαφρώς τῆς ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐγένετο κατ' ἀρχὴν ἐπὶ ἐντόνῳ πυρᾷ καυσις τοῦ νεκροῦ. Ἐν συνεχείᾳ, ἡ σποδὸς καὶ τὰ ἐναπομένοντα ἡμικεκαυμένα ὅσῃ, συγκεντρούμενα ἀπετίθεντο ἐντὸς εὐμεγέθους κατὰ κανόνα ταφικοῦ ἀμφορέως (Πί ν. 43 γ), ὅστις ἀκολούθως, ἀφ' οὗ ἐπληροῦτο μερικῶς ἡ ὀλικῶς διὰ χωμάτων ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῶν μεταξύ τῶν ὁσῶν πολυαριθμὸν ἀνθράκων καὶ ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ στόμιον δι' ἐτέρου πηλίνου ἢ καὶ χαλκοῦ ἐνίοτε ἀγγείου, ἀπετίθετο εἰς ὀρθίαν ἢ ἐλαφρώς κεκλιμένην πρὸς Δ. στάσιν ἐντὸς νέου, κυκλικῆς διατομῆς, λαξεύματος, διανοιγομένου πάντοτε κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ διαπέδου τοῦ ὀρθογωνικοῦ λάκκου.

Ἐντὸς τοῦ ἀμφορέως, πλὴν τῆς τέφρας καὶ τῶν ἡμικαύστων ὁσῶν τοῦ νεκροῦ, εἶχον ἀποτεθεῖ εἰς τινὰς τῶν περιπτώσεων καὶ τὰ πολυτιμότερα τῶν κτερισμάτων, ὡς π.χ. χρυσᾷ κτερισματικᾷ διαδήματα καὶ δακτύλιοι (Πί ν. 44 α, β, δ), χαλκαὶ περόναι κλπ. (Πί ν. 44 γ), ἐνθ' πάντα τὰ λοιπὰ κτερίσματα, ἀγγεῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπετίθεντο πάντοτε ἔξωθι τοῦ ἀμφορέως καὶ περὶ αὐτὸν (Πί ν. 45 α), ἄλλοτε εἰς ὀρθίαν στάσιν καὶ ἄλλοτε ἀνεστραμμένα. Ἀκολούθως ὁ ὀρθογωνικὸς λάκκος ἐκαλύπτετο μερικῶς διὰ χωμάτων — συνήθως διὰ τῆς ἐξαχθείσης κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν λάκκων σαθροκιμιλιᾶς —, ἐπὶ τοῦ στρώματος δὲ τούτου ἐτελοῦντο αἱ ἐπισφραγίζουσαι τὴν ταφήν θυσίαί, ἐμφανεῖς ἐκ τοῦ ὑπεράνω ἐκάστης ταφῆς καὶ ἐνίοτε καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ λάκκου συναντωμένου ὑψηλοτέρου κεκαυμένου στρώματος.

Ἀνοικταὶ ταφαί. Ὁ δεῦτερος εὑρεθεὶς ἐνταῦθα τύπος ταφῆς ἦτο ὁ ἐντὸς ὀρθογωνικοῦ ἐπίσης λάκκου καὶ κυμαινομένων διαστάσεων (μήκους 1.65 - 2 καὶ πλάτους 0,65 - 1 μ.) ἀνεφωγμένου ἐπὶ τῆς κιμιλιᾶς μὲ τὴν αὐτὴν πάντοτε κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ., ἐνταφιασμὸς τοῦ νεκροῦ, ἀκαύστου. Ὁ νεκρὸς ἐτοποθετεῖτο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ λάκκου, ὥπτιος καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πάντοτε πρὸς Δ., τὰ δὲ συνοδεύοντα ἐνίοτε αὐτὸν κτερίσματα ἐτοποθετοῦντο οὐχὶ πάντοτε εἰς συγκεκριμένην θέσιν, ἀλλὰ ὅτε μὲν κατὰ μήκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ τάφου, ὅτε δὲ συγκεντρωμένα εἰς μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν αὐτοῦ, κεκλιμένα ἢ

ἀνεστραμμένα. Ἐν συνεχείᾳ ὁ λάκκος ἐκαλύπτετο διὰ τῆς ὑποπρασίνης κιμιλιᾶς καὶ εἰς τινὰς περιπτώσεις ἐσφραγίζετο δι' ἐπιμήκων σχιστολιθικῶν κατὰ κανόνα πλακῶν. Τέλος, τὴν ταφήν ἐπεσφράγιζεν, οὐχὶ πάντοτε ὁμως, ἡ νενομισμένη θυσία.

Εἰς τὸν τύπον αὐτὸν τῆς ταφῆς ἀνήκον οἱ τάφοι: Β-ΙΒ-Κ καὶ ΚΑ. Τούτων, ὡς σημαντικώτερος ἀπὸ ἀπόψεως εὐρημάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Β διὰ τὴν ἀνέυρεσιν ἐντὸς αὐτοῦ, ἐκτὸς τῶν πολλῶν κτερισματικῶν ὑστερογεωμετρικῶν ἀγγείων (Πί ν. 45 β, γ, 46 α), καὶ ἐνὸς λίαν ἐνδιαφέροντος καὶ σπανίου εἰδωλίου, ἐκ φαγεντιανῆς, εἰσηγμένου ἐξ Αἰγύπτου (Πί ν. 46 β - γ). Παριστᾷ γυναικεῖαν μορφήν ἱσταμένην, μὲ ποδὴρην στενὸν χιτῶνα, ἐξωσμένον κατὰ τὴν ὀσφύν, καὶ φενάκην, ἔχουσιν οὐραίους ἀντί βοστρύχων. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στεφάνη, ἐφ' ἧς ἰχθύς (δελφίν;) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἔξαρμα διάτρητον, τὸ ὅποιον ἐν εἵδει στήλης ἐξικνεῖται ὀπισθεν καθ' ὅλον τὸ μήκος μέχρι τῆς συμφουῆς βάσεως, δημιουργουμένης οὕτω μιᾶς ἐνιαΐας ἐπιφανείας. Ἐπὶ ταύτης καὶ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ὑπάρχει ἐγγράκτος ἐπιγραφὴ δι' ἱερογλυφικῶν, μὲ τὸ ὄνομα, κατὰ τὸν κ. Ν. Μπουφίδην, τῆς θεᾶς Μεχίτ ἢ Χάτ-Μεχίτ (Mehit ἢ Hat-Mehit) (Πί ν. 46 δ). Ὅμοιον ἀγαλμάτιον ἐν Θίβει Ἀνω Αἰγύπτου (G. Roeder, Die Denkmäler des Pelizaeus — Museum zu Hildesheim, 1921 σ. 119, ἀριθ. 1204).

Ὡς ἀπλὴν παραλλαγὴν τοῦ δευτέρου τύπου ταφῆς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοὺς τάφους 1 καὶ 2, οἱ ὅποιοι ἔχουν ὡς ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικόν, ὅτι δὲν ἐκαλύπτοντο ἀπλῶς διὰ σχιστολιθικῶν ἢ λιθίνων πλακῶν, ὡς τινες τῶν προηγουμένων, ἀλλ' ἦσαν καὶ ἐσωτερικῶς ἐπενδεδυμένοι διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ὕλικου, ὁ μὲν 1 κατὰ τὰς πλευράς, ὁ δ' ἑτερος (2) κατὰ τὰς πλευράς καὶ τὸ δάπεδον.

Καὶ ὁ μὲν τάφος 2 διατρεῖ τὸ τυπικὸν ὀρθογώνιον σχῆμα, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐπιστρωθεὶς καὶ κατὰ τὸ δάπεδον πιθανώτατα διὰ νὰ διαχωρισθῇ πληρέστερον ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κειμένου προγενεστέρου τάφου Δ, τοῦ ὁποίου ἐν μέρει χρησιμοποιεῖ εἰς δευτέραν χρῆσιν τὸν ὀρθογώνιον λάκκον, ἐνθ' ἀφίνει ἀνέπαφον τὸν βαθύτερον κυκλικὸν μετὰ τοῦ ἀμφορέως καὶ τῶν κτερισμάτων του (βλ. Σχ ἐδ. 25), ὁ δὲ τάφος 1 παρεκκλίνει τοῦ κανόνος παρουσιάζων ἐν περίπῳ σκαφιδοειδὲς σχῆμα.

Ἡ χαρακτηριστικὴ δι' ἀμφοτέρους ἀπουσία σκελετοῦ, ὡς πρὸς μὲν τὸν τάφον 2 δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν παραβίαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη οὗτος κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ χάνδακος τοῦ Ο.Τ.Ε. (οἱ τάφοι 1 καὶ 2 ἦσαν οἱ μόνον μερικῶς παραβιασθέν-

τες εκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ο.Τ.Ε. καὶ πρὸ τῆς ἐπεμβάσεώς μας διεξαχθείσης ἐκσκαφῆς). Τοῦτο δὲ διότι καὶ ἐκ τῶν κτερισμάτων του οὐδὲν ἕτερον ἀνευρέθη πλὴν ἐνὸς σιδηροῦ ξίφους καὶ τινων ὀστράκων.

Ὡς πρὸς τὸν τάφον 1 ὁμως, ὅστις εἶναι καὶ ὁ περισσότερον προβληματικὸς (ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ ἀπέκειτο τὸ κάτω ἡμισυ ἀμφορέως, δίδον εἰς αὐτὸν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν μορφήν ταφῆς πρώτου τύπου), ἡ ἀπουσία σκελετοῦ δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς παραβίασιν, διότι ναὶ μὲν παρεβιάσθη οὗτος, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς πλάκας τοῦ πώματος, ἡ δὲ ἐν συνεχείᾳ ἐξερεύνησίς του, μέχρι τῆς ἀποκαλύψεως τῶν πλουσιωτάτων κτερισμάτων του καὶ τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀμφορέως, διεξήχθη ὑφ' ἡμῶν. Παρὰ ταῦτα δυσκόλως οὗτος δύναται νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὸν πρῶτον τύπον ταφῆς καὶ τοῦτο, διότι: 1) Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπενδυθῇ ἡ κοιλότης τοῦ τάφου, ἵνα χρησιμεύσῃ ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ τὴν καθυσιν, τῆς ὁποίας ἐξ ἄλλου ἵχνη ἐντὸς αὐτῆς οὐδαμοῦ ἀνευρέθησαν. 2) Τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου κάτω ἡμισυ ἀμφορέως: α) δὲν ἔκειτο ἐντὸς ἰδιαίτερας κυκλικῆς κοιλότητος, β) ἦτο ἀσφράγιστον ἄνω καὶ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περιπτῶσιν ἔχουмен ἀσφράγιστον τεφροδόχον ἀγγεῖον κευκαυμένου νεκροῦ καὶ γ) ἦτο ἠθελημένως καὶ μὲ σχετικὴν ἐπιμέλειαν ἀποκεκομμένον ἄνω, ὅπως χρησιμεύσῃ μᾶλλον ὡς κάλλιπ τῶν ὀλίγων ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντων, μεταξύ καθαρῶν χωμάτων, ἀποσυντεθειμένων καὶ ἴσως ἐξ ἀνακομιδῆς προερχομένων ὀστέων, ἐάν βεβαίως ταῦτα ἦσαν ἀνθρώπινα.

Ἐντὸς αὐτοῦ, πλὴν τῶν ὀστέων, ἀνευρέθη καὶ μία καταπληκτικῆς λεπτουργικῆς τέχνης ὄστεινη σφραγίς (Πί ν. 46 ε - ζ) σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, διαστάσεων 0,035 x 0,018 x 0,007 μ., φέρουσα κατὰ μὲν τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν παράστασιν ἀνδρῶν δαμαζόντων ἵππων, κατὰ δὲ τὰς λοιπὰς ποικίλα διακοσμητικὰ θέματα, ὡς καὶ ἐνθετον ἐν μέρει σφζομένην λαβὴν, εἰς σχῆμα στυλίσκου, ἐφ' οὗ ἐπικάθηται πτηνόν. Πλὴν ταύτης, πολυάριθμα ἄλλα κτερίσματα, ὡς ἀγγεῖα, ψήφοι ὀρων, εἰδώλια, χαλκαὶ πόρπαι καὶ σιδηρὰ στλεγγίς ἐκάλυπτον ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τάφου (Πί ν. 47 α).

Οἱ δύο ἐναπομένοντες τάφοι Ι καὶ ΙΕ ἦσαν ὁ μὲν πρῶτος παντελῶς κατεστραμμένος ἐκ τοῦ διελθόντος ἄνωθεν αὐτοῦ μεταγενεστέρου ρωμαϊκῶν χρόνων τοίχου, ἐπεσημάνθη δὲ μόνον ἐκ τοῦ μερικῶς σφζομένου ὀρθογωνικοῦ λαξεύματός του, ὁ δὲ δεῦτερος, ὁ μόνος ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὸ ἐρευνηθὲν τμήμα τοῦ νεκροταφείου τάφος τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος. Ἐπρόκειτο περὶ ὑπερμεγέθους ὀρθο-

γωνίου λάκκου, διαστάσεων 1.60 x 1.15 καὶ βάθους 1.90 μ., ὅστις εἶχε σκαφῇ ἐπὶ τῆς βραχέους ἐπιφανείας, ἀλλὰ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπέκειτο ὁ νεκρὸς ὕπτιος καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. ἦτο δὲ ἐκτερισμένος διὰ τριῶν σχεδὸν ὁμοιομόρφων καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων (ὕψ. 1.85 - 1.90 μ.) μελανομόρφων ληκύθων (Πί ν. 47 β - γ). Ἐπὶ μὲν τῆς κοιλίας εἰκονίζεται πολεμιστῆς εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἀνὰ δύο μορφαί, ἐπὶ δὲ τοῦ ὄμου ἀνθεμοειδὲς κόσμημα καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ δύο μορφαί. Κατὰ Beazley καὶ αἱ τρεῖς ἀνήκουν εἰς (Phanyllis Class. Hoplite leaving Home) τὴν ὁμάδα τοῦ πολεμιστοῦ τοῦ ἐγκαταλείποντος τὸν οἶκόν του. Beazley, ABV, σ. 464 κ.έ. (Haspels, ABL σ. 66 - 67 καὶ 205).

Εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μέχρι στιγμῆς δεδομένων νὰ βεβαιώσωμεν ἐάν ἡ παρουσία τοῦ ἀρχαικοῦ τάφου ἐνταῦθα εἶναι τυχαία ἢ ἐάν τὸ εἰρημένον νεκροταφεῖον ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Τοῦτο δὲ διότι, εἰς τὰ πλαίσια τῆς παρουσίας ἐρέυνης, πλὴν τοῦ πρὸς Α. ὀρίου τοῦ νεκροταφείου, περὶ οὗ ὁ λόγος ἀμέσως κατωτέρω, τὰ πρὸς τὰς λοιπὰς κατευθύνσεις ὅρια αὐτοῦ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῶν, εἶναι δὲ μᾶλλον ἢ βέβαιον ὅτι τοῦτο ἐπεκτείνεται καὶ πέραν τοῦ ἐρευνηθέντος τομέως, ὑπὸ τὰς πρὸς Ν. καὶ Β. οἰκοδομὰς, ὡς καὶ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Προπυλαίων.

Πρὸς Α. τὸ νεκροταφεῖον συνῴρευε πρὸς τὴν ἐντεῦθεν καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΑ. διερχομένην ἀρχαίαν ὁδόν, ἣτις, γνωστὴ πλέον εἰς ἡμᾶς ἐκ παλαιότερων ἀνασκαφῶν (βλ. Ἰ. Μηλιάδου, ΠΑΕ 1955 σ. 43 - 45 καὶ ἐκθεσιν ἡμῶν εἰς ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 49 κ. έ. ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου Ἐρεχθείου ἀριθ. 33) ὠδήγει ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ διὰ τῶν Ἀλαδὲ Πυλῶν πρὸς τὸν Φαληρικὸν λιμένα. Εἶναι μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη, ἀδιαμόρφωτος εἰσέτι, ἀπετέλεσεν ἀπὸ τῶν πρωτογεωμετρικῶν τοῦλάχιστον χρόνων τὸ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ὄριον τοῦ νεκροταφείου ἢ μᾶλλον ὅτι ὁ διὰ ταφικὴν χρῆσιν χώρος ἐπελέγη ἐκ τμήματος τῆς πρὸς Α. πλευρᾶς τῆς προὑπαρχούσης αὐτοῦ ὁδοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ πανάρχαιον ἔθιμον ταφῆς τῶν νεκρῶν παρὰ τὰς ὁδοὺς ἢ τὰ τεῖχη.

Κατὰ τοὺς πρωῒμους κλασσικοὺς χρόνους πρόνοια εὐπρεπισμοῦ τοῦ ἥδη καθιερωμένου ταφικοῦ χώρου, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν περιτείχισιν τοῦ νεκροταφείου δι' εὐπρεποὺς περιβόλου, τοῦ ὁποῖου ἢ πρὸς Α. ὑφ' ἡμῶν ἀποκαλυφθεῖσα πλευρὰ (Σχ έ δ. 25: α - α καὶ Πί ν. 48 α - β), λεπτοτάτης τοιχοδομίας κατὰ τὸ ἀκανόνιστον τραπεζιόσχημον σύστημα, ἀπετέλει συγχρόνως καὶ τὸ

πρός Δ. κράσπεδον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. Φαίνεται δ' ὡσαύτως, ὅτι, παρὰ τὸν ἐπιδειχθέντα σεβασμὸν πρὸς τὸν χώρον τοῦ νεκροταφείου, κατὰ τὴν ἐν λόγω διαμόρφωσιν τοῦ ὑπερίσχυσεν ἡ ἰδέα μιᾶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ διευρύνσεως καὶ τῆς ὁδοῦ, ἣτις προφανῶς εἶχε σὺν τῷ χρόνῳ ἀποβῆ μία ζωτική ἀρτηρία καὶ ὥς ἐκ τούτου ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος τοῦ περιβόλου κατ' ἀνάγκην διήλθεν ὑπεράνω τῶν γεωμετρικῶν ταφῶν ΚΓ καὶ ΚΔ, τῶν ὁποίων τὸν ὀρθογώνιον λάκκον — οὐχὶ ὅμως καὶ τὸν κυκλικόν, ὅπου ὁ νεκρὸς — καὶ κατέστρεψεν ἐν μέρει.

Ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τάφοι ὑπομνηναῖκοι-πρωτογεωμετρικοὶ καὶ γεωμετρικοὶ εἶχον ἀποκαλυφθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Μηλιάδου παρὰ τὰς ἀνασκαφείσας ὑπ' αὐτοῦ Ἀλαδὲ Πύλας, ἀλλὰ — παρ' ὅ,τι τὰ ὅρια τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφέντος νεκροταφείου, ὥς ἀνεφέρθη ἡδὴ, δὲν ἀνευρέθησαν — πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ ἀποκλείσμεν οἰανδήποτε σχέσιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἡμετέρων, τοῦτο δὲ διότι καὶ ἐκεῖνοι, ὥς ἀναφέρεται, κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους περιεκλείσθησαν ἐντὸς ἰδιαιτέρου περιβόλου, ὥς κεχωρισμένη ὁμάς. Πιθανῶς δὲ τὸ φαινόμενον τοῦτο προνοίας εὐπρεπισμοῦ καθιερωμένων ταφικῶν χώρων παλαιότερων χρόνων, δὲν πρέπει νὰ ᾔτο σπάνιον, ἀφ' οὗ ἀκριβῶς ὁμοία περιπτώσεις γεωμετρικοῦ νεκροταφείου, περιτειχιζομένου κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, ἀναφέρεται καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν εἰς *Hesperia* 1939, Supplement II, R. Young, Late Geometric Graves.

Κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀπαξάπασα ἡ ἔκτασις τοῦ πιθανώτατα λησμονηθέντος καὶ ἐπιχωσθέντος νεκροταφείου τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι φαίνεται, ὅτι κατελήφθη ἀπὸ ἰδιωτικῆς οἰκίας. Τούτων ὑπολείμματα εἶναι οἱ ἀνευρεθέντες ἐνταῦθα καὶ ἀδιαφύρως ὑπεράνω τῶν τάφων διερχόμενοι καὶ καταστρέψαντες αὐτοὺς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς τοῖχοι, ὥς καὶ τὸ φ ρ έ α ρ, μὲ τὸ κατὰ χώραν σωζόμενον καὶ ἐκ δύο τεμαχίων ἀποτελούμενον λίθινον περιστόμιον, τὸ ὁποῖον καὶ παρεβίασεν ἐν μέρει τὸν τάφον Β (Πί ν. 49 α).

Ἐκ τῶν ἀνωθεν γενικῶς τῶν ταφῶν χωμάτων εἰχομεν καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα, ὧν τὸ ἐν τελείῳς ἐφθαρμένον, τὸ δ' ἕτερον Ἀντιγόνου Γονατᾶ (277 - 239 π.Χ.) (πρβλ. Gaebler πίν. XXXIV, ἀριθ. 5).

20. Ἐρεχθείου ἀριθ. 35 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 20)

Ἐκτεταμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη εἰς τὸ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Καβαλόττι καὶ Ἐρεχθείου ἀριθ. 35 καὶ ἐν ἀμέσῳ γειτνιάσει πρὸς τὰς ἀνασκαφὰς Καβαλόττι (βλ. σ. 75, ἀριθ. 19) καὶ Ἐρεχθείου 33 (ΑΔ. 19 (1964): Χρονικά,

σ. 49 κ. έ.) κείμενον οἰκόπεδον. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνεζητήθη ἡ συνέχεια τοῦ εἰς τὸ παρὰ κείμενον οἰκόπεδον (Ἐρεχθείου 33) ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 49) ὑφ' ἡμῶν τμήματος τῆς διὰ τῶν Ἀλαδὲ Πυλῶν διερχομένης καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἐξικνουμένης ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ τοῦ κατὰ μήκος αὐτῆς ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ. Τοῦ τελευταίου τούτου εὐρέθη πρᾶγματι ἡ συνέχεια παρὰ τὴν νοτίαν μεσοτοιχίαν, εἰς ἀπόστασιν 8.30 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου, μὲ τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ 1963 σημειωθείσαν κατεύθυνσιν (ἀπὸ Β. πρὸς Ν.), μέχρι μήκους 1.30 μ. Ἐκεῖθεν διὰ δύο διαδοχικῶν κάμψεων ἐφέρετο πρὸς ΒΑ. καὶ διέσχισε τὸ οἰκόπεδον μέχρι τῆς πρὸς Β. καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν Καβαλόττι προσόψεως τοῦ (βλ. Σ χ έ δ. 26: τὸ πρῶτον δι' ἐστιγμένης, ὥς ἐλλείπον, σημειούμενον τμήμα του δὲν ἦτο κατεστραμμένον, ἀλλ' ἀπλῶς δὲν ἀπεκαλύφθη, διότι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ μία λωρίς ἄσκαφος πρὸς ἀσφάλειαν τῆς παρὰ κειμένης οἰκοδομῆς. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν προσηγγίσαμεν καὶ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, ἐνθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἡμετέρων δεδομένων ἀνεμένετο νὰ συναντηθῇ ἡ συνέχεια τοῦ δυτικοῦ κρασπέδου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. Τὸ δεύτερον, ὅμως, διὰ διακεκομμένης σημειούμενον τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ, ἔλειπε πρᾶγματι).

Τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Καβαλόττι ἀποκαλυφθέν ἄκρον τοῦ ἀγωγοῦ, ἔκειτο εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ἐνῷ τὸ ἀντίστοιχον νοτιώτερον εἰς βάθος 2.40 μ. Ἡ ἐμφανὴς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κλίσις τοῦ ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ κλίσιν τοῦ παρθένου ἐδάφους (συνέχεια νοτίας κλιτύος Ἀκροπόλεως).

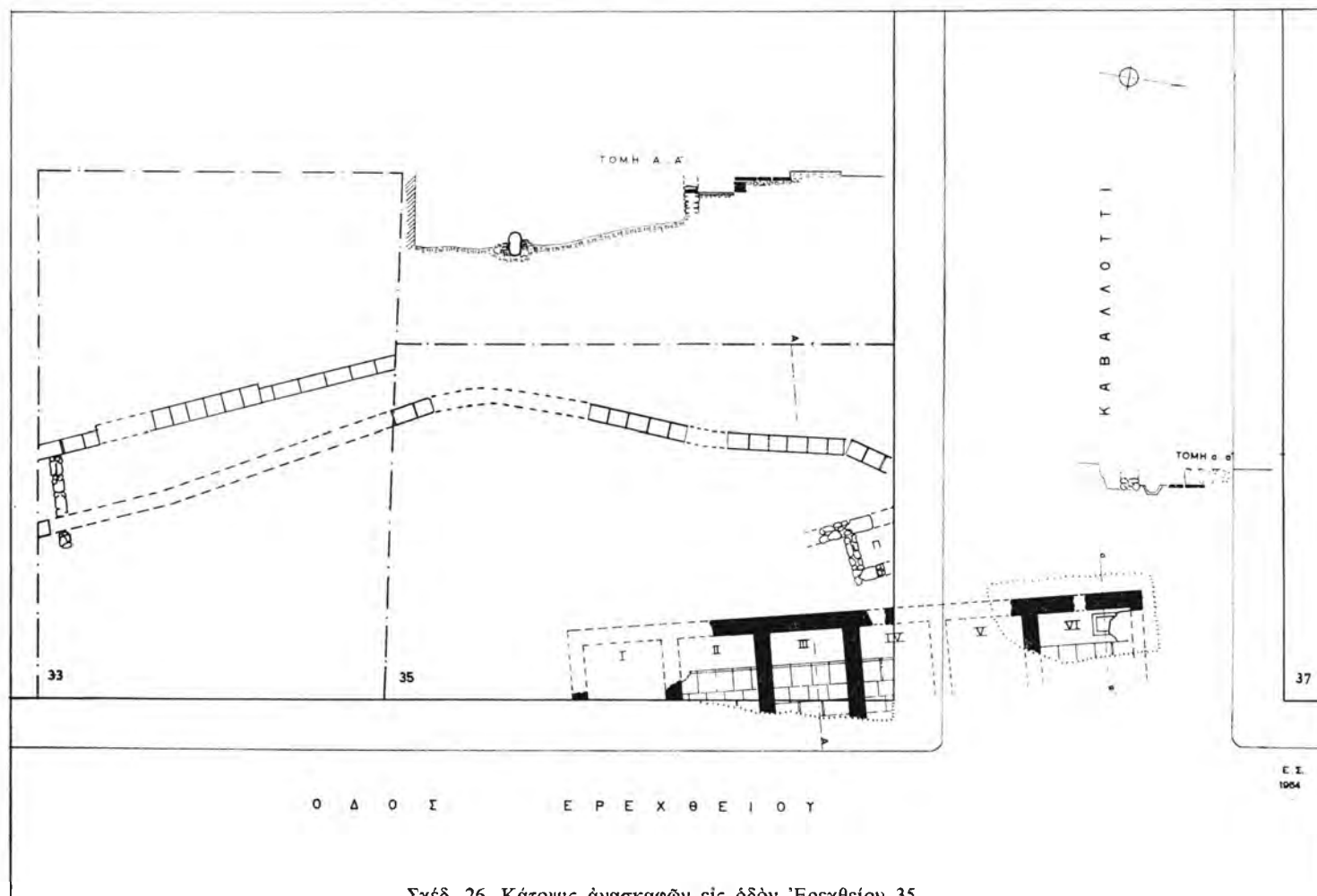
Τὸ ἀποκαλυφθέν τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ ἦτο τῆς αὐτῆς κατασκευῆς, ἥτοι ἀποτελεῖτο ἐκ δύο πεταλοσχήμων κεράμων, τῶν ὁποίων μάλιστα τὰ σκέλη ἦνοῦντο ἐνίοτε οὐχὶ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ διὰ μικρᾶς μεσολαβούσης μεταξύ των ὀπτοπλίνθου, ἑσπερεοῦτο δὲ ἐκατέρωθεν διὰ μικρῶν λιθαρίων καὶ θραυσμάτων ὀξυπυθμένων

ἀμφορέων. Εἶχεν ὕψος 0,80 καὶ πλάτος 0,35 μ., τὸ δὲ κάτω ἥμισυ αὐτοῦ ἔκειτο ἐντὸς αὐλακος

λελαξευμένης ἐπὶ τῆς κιμιλιᾶς. Ἀπροσδόκητος ὑπῆρξεν ἡ ἀλλαγὴ τῆς πορείας τοῦ ἀγωγοῦ πρὸς ΒΑ. καὶ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἤδη ἀναφερθεῖσαν κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀνασκαφῆς Καβαλόττι (ἀριθ. 19) διαπίστωσιν συνεχείας πρὸς Β. τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, μεθ' ἧς εἶναι συνδεδεμένος οὗτος. Παρὰ

Σχέδ. 26. Κάτωψις ανασκαφών εις ὁδὸν Ἑρεχθείου 35

τὴν ἔλλειψιν πληρεστέρων στοιχείων ἴσως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ὁδὸς ἐδιχάζετο.

Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου κατὰ τὴν διάνοξιν βάσεων τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται λείψανα κατεστραμμένου ἀρχαίου κτίσματος, πρὸς ἐξερεύνησιν τοῦ ὁποίου ἐπεχειρήθη ὑφ' ἡμῶν ἡ ἐνοποίησης καὶ διεύρυνσις τῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σκαμμάτων· ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τεσσάρων κατὰ σειρὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. παρακειμένων δωματίων ἐργαστηρίου ρωμαϊκῶν χρόνων (I-IV) ἐν μέρει ἐμπίπτοντος ἐντὸς τοῦ εἰρημένου οἰκοπέδου καὶ ἐν μέρει πέρα τῶν πρὸς Β. καὶ Α. ὁρίων αὐτοῦ. Ἡ συγχρόνως πρὸς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ οἰκοπέδου τούτου διεξαγομένη εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Προπυλαίων καὶ Ἐρεχθείου τμήμα τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι ἐκτεταμένη ἀνασκαφὴ (βλ. σ. 75 κ.ἐ., ἀριθ. 19) ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς τὴν διάνοξιν δοκιμαστικῆς τομῆς εἰς τὸν πρὸς Β. τοῦ οἰκοπέδου χῶρον τῆς ὁδοῦ Καβαλόττι, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν ἄλλα δύο ἐν συνεχείᾳ δωμάτια (V καὶ VI), τὸ βορειότερον τῶν ὁποίων ἦτο καὶ τὸ ἔσχατον πρὸς Β. τῆς πτέρυγος ταύτης τοῦ κτηρίου. Τοῦ ἀντιστοίχου νοτιωτέρου (I) τὸ ἐμπίπτον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τμήμα ἦτο, ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῷ Σχ ε δ. 26, παντελῶς κατεστραμμένον καὶ οὕτω δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὑπῆρχε καὶ συνέχεια πρὸς Ν. Τὸ συνολικὸν μήκος τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ κτηρίου ἦτο 17.25 μ., τὸ δὲ μέγιστον πλάτος περὶ τὰ 3 μ. Οἱ τοῖχοί τοῦ θεμελιούντο εἰς βάθος 1.25 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ παρουσίαζον τὴν συνήθη τῆς ἐποχῆς τῶν τοιχοδομιῶν ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονιάματος· εἶχον πλάτος κυμαινόμενον 0,40 - 0,50 μ. καὶ μέγιστον σφζ. ὕψος 0,80 μ. Τὰ ἐπὶ μέρους διαμερίσματα τοῦ συγκροτήματος εἶχον τὸ αὐτὸ περίπου πλάτος (2.25 - 2.35 μ.), πλην τοῦ πρὸς Β. ἀκραίου, τὸ ὁποῖον ἦτο εὐρύτερον (2.75 μ.), εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δὲ καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰ II, III καὶ IV καὶ με ἐλαφρὰν παραλλαγὴν καὶ εἰς τὸ VI (τὰ ὁποῖα διετηροῦντο καλύτερον καὶ ἡρευνήθησαν πληρέστερον) παρετηρήθη ἡ ἐξῆς διαρρύθμισις, ἥτις ἐξ ἄλλου καὶ ἐβεβαίωσε τὴν περὶ ἐργαστηρίου ἁποψιν. Εἰς σταθερὰν ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου αὐτῶν καὶ εἰς βάθος διὰ μὲν τὰ II, III καὶ IV 0,20 μ., διὰ δὲ τὸ VI 0,50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἤρχιζε δάπεδον αποτελούμενον ἐξ ὀρθογωνίων, ποικίλων διαστάσεων, ἀλλ' ἐπιμελῶς τοποθετημένων καὶ συνηρμοσμένων πηλίνων πλακῶν. Εἰς τὰ II, III καὶ IV καὶ εἰς τὴν ἀκραίαν πρὸς Δ. σειρὰν τὰς κοινὰς πλάκας ἀντικαθίστων

κέραμοι στρωτῆρες. Εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ πηλίνου δαπέδου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου διάστημα τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου κατήρχετο κατὰ 0,25 - 0,45 μ. βαθύτερον, κατὰ τὸν ὅσον ὥστε νὰ δημιουργῆται εἰς ἑκάστον διαμέρισμα ἀνὰ μία ἐπιμήκης καὶ ἐπίπεδος κοιλότης ἐπικεχρισμένη διὰ κονιάματος. Εἰς τὸ διαμέρισμα VI ἡ κατὰ τὸν ὡς ἄνω τρόπον δημιουργουμένη ἐνιαία κοιλότης εἶχεν ἀντικατασταθῆ διὰ μαρμαρίνης σκαφιδοειδοῦς «γούρνας» ἐνσωματωμένης κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ δωματίου εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τὸ πηλινόν καὶ μεσολαβῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου δάπεδον ἐξ ἀσβεστοκονιάματος.

Εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς μέτρου ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐργαστηρίου καὶ πρὸς Δ. ἀπεκαλύφθη τέλος καὶ ἄλλο ἐν θεμελίῳ σφζόμενον τμήμα ἀρχαίου κτίσματος, ἀγνώστου χρήσεως (Σχ ε δ. 26 Π). Ἡ θεμελίωσις ἀποτελεῖτο ἐξ ἀργῶν λίθων διαφόρου μεγέθους καὶ πηλοῦ, ἔκειτο δὲ εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον τὸσον τοῦ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων κτίσματος, ὅσον καὶ τοῦ ἀγωγοῦ, ὡς ἐκ τούτου δέ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτὴν συλλεγέντων ὀστράκων (4ου π.Χ. αἰ. καὶ ὀλίγων γεωμετρικῶν) πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀρχαιότερα ἀμφοτέρων.

Ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου τοῦτο ἐκτὸς τοῦ ὀλιγαριθμοῦ κεραμικοῦ ὕλικου, χρησίμου μόνον διὰ χρονολόγησιν, ἔχομεν καὶ δύο τμήματα ἐπιτυμβίων ἐνεπιγράφων κιονίσκων. Ἐξ αὐτῶν τὸ ἐν εὐρέθῃ

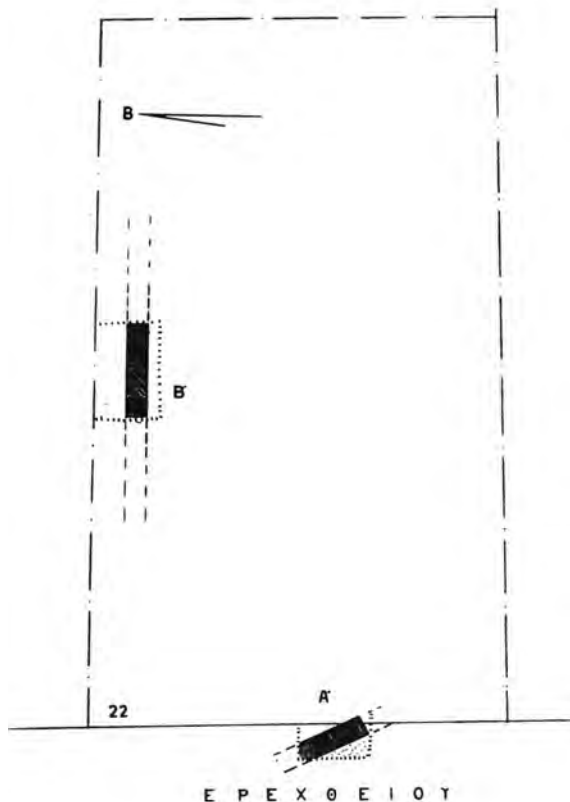
Σχέδ. 27. Ἡ ἐπὶ τῆς δέλτου ἐπιγραφή

παρὰ τὴν γωνίαν Ἐρεχθείου καὶ Καβαλόττι, εἶναι ὕψους 0,29, διαμέτρου 0,22 μ. καὶ σφζει ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφὴν *ΛΑΙΕ...* (ἀριθ. καταγρ. 3248), τὸ δ' ἕτερον, εὐρεθὲν ὀλίγον δυτικώτερον, σφζει διαστ. 0,24 x 0,17 καὶ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἔχει λαξευθῇ ἑξεργος δέλτος μετὰ λαβῆς (Tabella Hansata), ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή: *ΚΟΓ ΜΑΡΑΣ* *Υψ. γραμμ. 0,025 - 0,04 μ. (Σχ ε δ. 27).
C

21. Ἐρεχθείου 22 (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 21)

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διανοίξεως ὀλίγων βάσεων πρὸς θεμελίωσιν προσθήκης κατ' επέκτασιν τῆς ἐνταῦθα ὑπαρχούσης οἰκίας, ἐπεχειρήθη καὶ μικρὰ ἔρευνα, με ἀποτέλεσμα τὴν μερικὴν ἀποκάλυψιν ἐντὸς δύο ἐξ αὐτῶν (μιᾶς ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ

δύο καλῶς διαχωριζόμεναι οἰκοδομικαὶ φάσεις, ἐξ ὧν ἡ κατωτέρα, ὕψους 1.03 μ. ἀπὸ ἐπιπέδου θεμελιώσεως, παρουσίαζεν ἐπιμελῆ τοιχοδομίαν ἐκ μικρῶν ὀρθογωνικῶν λίθων κατὰ ἀκανόνιστον τρόπον ἐκτισμένων, ἀλλὰ με ἐνιαίαν ἐπεξεργασίαν (λείανσιν) τῆς ἐλευθέρας ὀψεὸς των, ἐνῶ ἡ ἐπ' αὐτῆς μεταγενεστέρα καθ' ὕψος προσθήκη

Σχέδ. 28. Ἀρχαῖοι τοῖχοι εἰς τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐρεχθείου 22 οἰκόπεδον

οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 5.25 μ. ἀπὸ τῆς πρὸς Β. μεσοτοιχίας καὶ ἐτέρας παρὰ τὴν πρὸς Β. μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 7.60 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως) δύο ἀρχαίων τοίχων (Σ χ έ δ. 28), οἵτινες ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀπετυπώθησαν ὑφ' ἡμῶν.

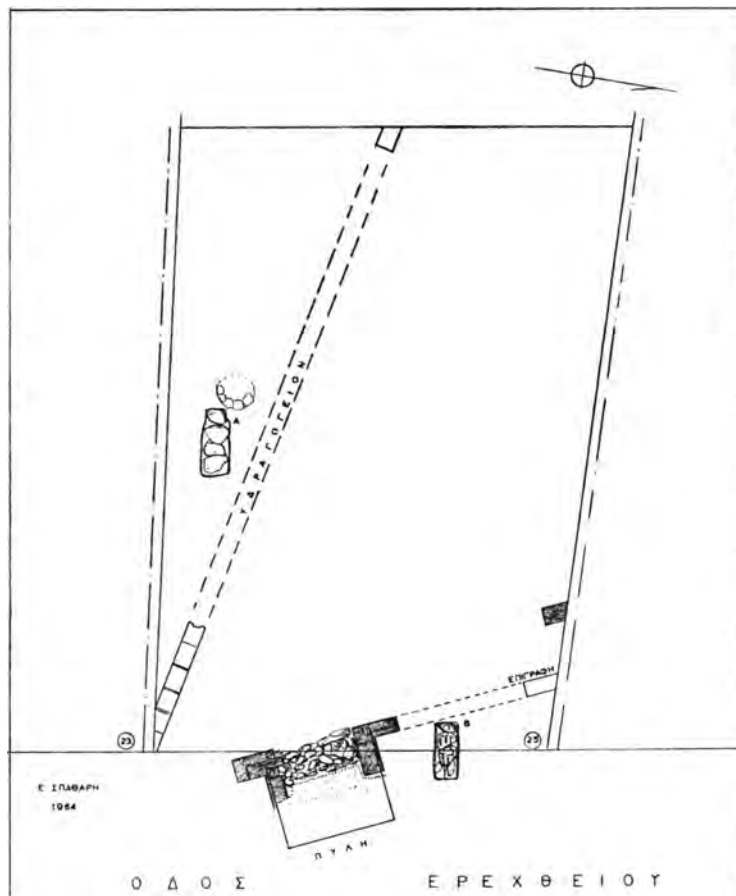
Ὁ παρὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ οἰκοπέδου (Α') εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., μήκος 2, ὕψος 1.13 καὶ πλάτος 0,45 - 0,50 μ., ἐθεμελιόυτο δὲ εἰς βάθος 2.28 μ. ἐπὶ στρώματος ἐκ λίθων καὶ χαλίκων (πάχους 0,65 μ.), ὑπὸ τὸ ὅποιον (εἰς βάθος 2.85 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας) συνηντήθη τὸ παρθένον βραχῶδες ἔδαφος. Κατὰ τὴν πρὸς Α. πλήρως ἀποκαλυφθεῖσαν πλευράν του διεκρίνοντο

(ὕψ. 0,10 μ.) ἡτο κατεσκευασμένη δι' ἀργολιθοδομῆς. Ἡ ἀποψις περὶ τῶν δύο φάσεων τοῦ τοίχου ἐπεβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης τῶν παρὰ τὸν τοῖχον (καὶ πρὸς Α.) ἐπιχώσεων. Πράγματι, εἰς τὸ ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τοῦ τοίχου στρώμα ἐκ χαλίκων συνελέγησαν ὄστρακα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Εἰς τὸ κατὰ τὸ ὕψος τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς φάσεως τοῦ τοίχου ἀντιστοιχοῦν ἐνιαῖον στρώμα, ἡ ἐπίχωσις ἡτο καθαρὰ καὶ οὐδὲν ἀπέδωσε, ἐνῶ ἀπὸ τὸ τῆς μεταγενεστέρας προσθήκης εἶχομεν ἀποκλειστικῶς ὄστρακα ἑλληνιστικά. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πρώτη φάσις δεόν νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ., ἡ δὲ μεταγενεστέρα εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἡ πρὸς Δ. τοῦ τοίχου ἐπίχωση ἦτο στερεὰ καὶ φαίνεται ὅτι οὐδέποτε εἶχε σκαφή, ὁπότε εὕρισκό-μεθα πρὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου.

Ὁ δεῦτερος τοῖχος (Β'), παραλλήλως βαίνων πρὸς τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,85 μ. ἀπ' αὐτῆς, ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλων ὀρθο-

ῆ διεξαχθεῖσα ἐρευνα εἰς τὸν χώρον τῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ταύτης παρακειμένων καὶ κατε-δαφισθέντων πρὸς ἀνοικοδόμησιν ὑπ' ἀριθ. 25 καὶ 21 - 23 ἀκινήτων (Σχ ἐ δ. 29). Τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ἐπερατώθη ἐντὸς τοῦ 1964, τῶν ἄλλων (21 - 23) ὁμως, ἀρξαμένη περὶ

Σχ. 29. Ἀνασκαφαὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐρεχθείου 21 - 25

γωνίων κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων (ὧν ἐσφάζοντο δύο καθ' ὕψος δόμοι) ἐδραζομένων ἐπὶ θεμελιώ-σεως ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ. Ἐθεμελιόυτο εἰς βάθος 3.06 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ εἶχε συνολικὸν ὕψος 1.86, πλάτος 0,55 μ. καὶ ἀπε-καλύφθη εἰς μήκος 2.25 μ. Ὡς ἐβεβαιώθημεν ἡ πρὸς Α. συνέχεια αὐτοῦ ἦτο κατεστραμμένη.

22 - 23. Ἐρεχθείου 25 (Σχ ἐ δ. 1, ἀριθ. 22) καὶ Ἐρεχθείου 21 - 23 (Σχ ἐ δ. 1, ἀριθ. 23)

Τὰς κατὰ τὸ 1964 γενομένας εἰς τὴν ὁδὸν Ἐρε-χθείου ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐπεσφράγισε τέλος

τὰ τέλη τοῦ ἔτους τούτου, συνεχίσθη καὶ ὠλοκλη-ρώθη ἐντὸς τοῦ τρέχοντος ἡδὴ ἔτους 1965. Ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀπλῶς θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν περίπτωσιν των, ὡς ἀμέσως συνδεομένην καὶ τοπικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀποτελεσμάτων πρὸς τὴν τοῦ πρώτου, ἐνῶ τὰ περὶ αὐτῶν λεπτομε-ρέστερον θὰ περιληφθῶσιν εἰς τὴν γενικὴν ἐκθε-σιν τοῦ 1965.

Ἡ ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως σπουδαιότης των ὡς ἄνω τριῶν οἰκοπέδων γίνεται ἐξ ἀρχῆς καταφανής, ἐὰν ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ταῦτα πρὸς Α. γειτνιάζουν ἀμέσως πρὸς τὸν χώρον κατὰ πλά-

τος τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦτο, ὅπου διεξήχθη ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Μηλιάδη πρὸ δεκαετίας (ΠΑΕ 1955, σ. 38 - 45, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά σ. 49 - 50) ἀνασκαφικὴ ἐρευνα, διὰ τῆς ὁποίας ἤλθον εἰς φῶς αἱ Ἑλαιοὶ Πύλαι (;), τὸ κατὰ τὸ δευτερον ἡμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀνακατασκευασθὲν νοτίως αὐτῶν τμήμα τοῦ ἀρχαίου τείχους, ὡς καὶ αἱ συγκεντρωμέναι ὁμάδες ὑπομνηματικῶν, πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν τάφων (βλ. καὶ Ἱ. Τραυλοῦ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ. 53 - 54).

Δυστυχῶς, ἡ ἐκ τῶν παλαιότερων οἰκοδομήσεων τῶν χωρῶν τούτων προκληθεῖσα εἰς τὰς ἀρχαίας ἐπιχώσεις καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἀρχαῖα ἐρείπια ζημία ἦτο, ὡς ἀπεδείχθη καὶ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν προϋπαρχόντων ἐνταῦθα νεωτέρων κτηρίων, λίαν ἐκτεταμένη καὶ μόνον κατὰ τὰς παρειάς τῶν οἰκοπέδων ἀνευρέθησαν καὶ ἡρευνήθησαν τὰ ἐν ἐρείπιοις σωθέντα λείψανα τῶν δύο προαναφερθεισῶν φάσεων τοῦ τείχους. Παρὰ ταῦτα ἡ ἐρευνα ὑπῆρξεν ἀρκούντως διαφωτιστικὴ καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἀποκάλυψις σημαντικωτάτων κινήτων ἐδηρμάτων μᾶς ἀπεξημῶσε διὰ τὰς ἐκ τῶν καταστραφέντων μνημείων ἀπωλείας.

Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου 25 οἰκοπέδου, ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τῆς βορείας μεσοτοιχίας, εἰς βάθος δὲ ὀλίγων ἑκατοστῶν ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, συννητήσαμεν τὴν συνῆξιαν τοῦ πρὸς Δ. βραχίονος τῶν Ἑλαιοῦ Πυλῶν (;). Ἡ σχεδὸν ἀνυπαρκτος ἐπ' αὐτοῦ ἐπιχώσις ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐπὶ μέρους τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου — καὶ σχεδὸν μέχρι τοῦ ὁρίου, ὅπου διεκόπη ἡ παλαιότερα ἐρευνα — ἐπέκτασιν τῆς ἐρεῦνης, με ἀποτέλεσμα τὴν πληρὴ ἀποκάλυψιν τοῦ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους (Πί ν. 49 β), τὸ ὅποσον παρουσίαζε τὴν ἐξῆς μορφήν: ἦτο κατεσκευασμένον κατὰ τὴν συνήθη διὰ τὰ τεῖχη τῆς φάσεως ταύτης τοιχοδομίαν, ἥτοι με δύο ἐκ κανονικῶς λελαξευμένων πορίων ὀγκολίθων παρειάς, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενόν, ἐπληροῦτο διὰ ποικίλου μεγέθους ἀργῶν λίθων, μαρμαρίνων θραυσμάτων καὶ πηλοῦ. Τὸ τεῖχος ἐθεμελιόυτο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, κειμένου εἰς βάθος 1.32 - 1.34 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ἐσφῆξε δὲ εἰς ὕψος τριῶν δόμων, ὧν ὁ κάτω ἐξείχε κατὰ τι (0,10 μ.) τῶν δύο ὑπερκειμένων, δημιουργουμένης οὕτω μιᾶς εὐρυτέρας καὶ συντεινούσης εἰς τὴν σταθερότητα τῆς ὅλης κατασκευῆς βάσεως. Οὕτω τὸ πλάτος τοῦ τείχους εἰς τὴν ἀνω σωζομένην ἐπιφανείαν τοῦ ἦτο 2.75 μ. ἐνῶ κατὰ τὴν βάσιν προσήγγιζε τὰ 3 μ. (2.95 μ.).

Τὸ ἥδη σωζόμενον ὕψος αὐτοῦ ἦτο 1.50 - 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου θεμελιώσεως, πρέπει δὲ ἱσως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τοῦτο ὑπῆρξε καὶ τὸ ἀρχικὸν ὕψος τῆς λιθίνης θεμελιώσεως διὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν καθ' ὕψος πλινθίνην ἀνωδομήν καὶ τοῦτο διότι: 1) τὸ μεταξὺ τῶν δύο παρειῶν τοῦ τείχους « γέμισμα » ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ παρουσιάζετο πολὺ εὐθυγραμμισμένον κατὰ τὴν ἀνω ἐπιφανείαν τοῦ καὶ 2) παρὰ τὴν σχηματιζομένην ἐκ τοῦ ἐξέχοντος κάτω δόμου βαθμίδα (πατούρα) τῆς νοτίας παρειᾶς ἀπεκαλύφθη μεταξὺ τῶν ἀδιαταράκτων ἐπιχώσεων πλινθίνων ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ πλευρᾶς 0,20 μ. περίπου, προφανῶς ἀπεριμμένη ἐνταῦθα ἐκ τῆς καταρρευσάσης πλινθίνου ἀνωδομῆς, ἐνῶ ἐντὸς τῶν ἰδίων ἀδιαταράκτων ἐπιχώσεων λίθινον ὕλινον δὲν ἀνευρέθη.

Τὸ μήκος τοῦ σκέλους τούτου τοῦ τείχους, κατευθυνομένου ἐξ Α. πρὸς Δ. ὑπελογίσθη, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιότερων ἀποτυπώσεων καὶ τῶν ἥδη γενομένων μετρήσεων, ἀπὸ τοῦ πρὸς Δ. ἄκρου τῆς διόδου τῆς Πύλης μέχρι τοῦ δυτικώτερον σωζομένου καὶ ἐντὸς τοῦ εἰρημένου οἰκοπέδου ἐμπίπτοντος ἄκρου αὐτοῦ, εἰς 2.50 μ. Ἐξίον ὁμῶς ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι εἰς ἀπόστασιν δύο περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σταθεροῦ σημείου, ἀμφότεραι αἱ λίθιναι παρειαὶ τοῦ τείχους, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων κατὰ χώραν ὀγκολίθων, ἐφαίνοντο ὡς μεταβάλλουσιν πορείαν, στρεφόμεναι κατὰ ἀκατανόητον ἐκ πρώτης ὄψεως τρόπον, ἡ μὲν μία πρὸς Β., ἡ δ' ἑτέρα πρὸς Ν. Ἡ ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης κατὰ τὰς διδομένας κατευθύνσεις, πρὸς διασάφησιν τῆς ἀπορίας ταύτης, πρὸς Ν. μὲν οὐδὲν ἀπέδωσε, πρὸς Β. ὁμῶς καὶ κατὰ τὴν νοτιήν προέκτασιν τῆς κατευθύνσεως τοῦ μόνου σημειοῦντος διὰ τῆς κατὰ χώραν παρουσίας τοῦ τῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ στροφῆν τῆς βορείας παρειᾶς τοῦ ὀγκολίθου, ἀπεκαλύψαμεν ἐντὸς τῶν ὀλίγων ἀθίκτων — παρὰ καὶ ὑπὸ τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν — ἐπιχώσεων, δύο νέους ὀγκολίθους. Οὗτοι ἀπέχοντες μεταξὺ τῶν 1.25 μ. καὶ καλύπτοντες συνολικῶς ἑκτασιν δύο μέτρων περίπου, με ὀλίγα διατηρούμενα ἔχνη τοῦ μεταξὺ αὐτῶν « γεμίσματος » ἐπιβεβαιοῦν τὴν — ἄγνωστον μέχρι τοῦδε — πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην στροφὴν τοῦ τείχους (Πί ν. 50 α). Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀντίστοιχος πρὸς Ν. στροφή πρέπει μᾶλλον νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ὑπόθεσιν μιᾶς ἀπολύτως δεδικαιολογημένης παρὰ τὴν Πύλην καὶ τὴν καμπὴν τοῦ τείχους παρουσίας ἐνὸς ἥδη παντελῶς ἐξαφανισθέντος ὀχυρωματικοῦ πύργου. Μετὰ βεβαιότητος ὁμῶς οὐδὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος δύναται νὰ λεχθῇ· ἐκτὸς ἐὰν μελλοντικῶς διὰ μιᾶς σχετικῆς

πρὸς τὴν παροῦσαν εὐκαιρίας, καταστῇ δυνατόν νὰ παρακολουθηθῇ περαιτέρω ἡ νέα πρὸς Β. τοῦ τείχους πορεία.

Διὰ τοῦ πληρεστέρου καθορισμοῦ τοῦ νέου παρὰ τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν τμήματος τοῦ τείχους ἐγένετο ἀντιληπτόν, ὅτι ὁ ἀνατολικώτερον κείμενος ὀγκόλιθός του ἦτο μία, ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν χρησιμοποιοῦνθῆσα ἐνταῦθα, μαρμαρίνη ἐνεπιγραφὸς βάσις ἐπιτυμβίου ἀρχαϊκῆς στήλης (Πί ν. 50 β), ἥτις καὶ ἀπεσπάσθη. Μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς βάσεως, διεπιστώθη ὅτι ὀπισθεν ταύτης, ἐν συνεχείᾳ καὶ μὲ τὴν αὐτὴν πορείαν, ὑπῆρχεν ἕτερον μαρμάρινον τεμάχιον τῆς αὐτῆς περίπου μορφῆς. Καὶ τοῦτο ὁμῶς, παρὰ τὸν ὑφιστάμενον κίνδυνον, διότι ἔκειτο πλέον ὑπὸ τὴν μεσοτοιχίαν, ἀνασυρθέν ἐκ τοῦ πλαγίου, ἀπεδείχθη ὅτι πράγματι ἦτο τὸ κάτω μέρος ἐνεπιγραφῶν βάσεως, ἑτέρας ἐπιτυμβίας στήλης.

Ο ΨΙΟΣ: ΗΕΣΑΛΟΤΟ: ΑΦΣΥΜΘΙΕ ΗΕ ΔΕ
ΟΙΝΑΝΘΕΣ: ΘΕΚΕΜΜΕ ΜΑ: ΣΟΡΤΑΛΥΘ
ΚΑΤΑΦΘΙΜΕΝΕΣ:
ΚΑΙΤΟΔΕΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΣ

*Ο ψίος Ηες ἀλόχο: Αφσυνθίε Ηε δέ
θυγατρός: Οἰνάνθης θέκεν μέμα
καταφθιμένες
καὶ τότε Ἀριστοκλέος

Εὐρισκόμεθα πρὸ ἐπιγράμματος, ἀποτελουμένου ἐκ δύο στίχων (ἐνὸς δακτυλικοῦ εξαμέτρου καὶ ἐνὸς πενταμέτρου), ἐν τῷ ὁποίῳ τονίζεται ἡ συγκινητικὴ συνεργασία γαμβροῦ καὶ πενθερᾶς πρὸς καλλωπισμὸν τοῦ τάφου τῆς Οἰνάνθης — συζύγου τοῦ Ὀψίου καὶ θυγατρὸς τῆς Ἀφσυνθίας — διὰ στήλης ἔργου τοῦ γνωστοῦ καλλιτέχνου Ἀριστοκλέους.

Σχῆμα γραμμάτων πρὸ τοῦ 520 π.Χ. *Υψ. γραμμ. ἐπιγράμματος: 0,03 μ. Καλλιτ. 0,02 μ.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ὀνόματος Ὀψιος ἀνέτρεξα εἰς τὰ γνωστά ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν. Εἰδικῶς εἰς τὴν IG I², 492 — (E.M. 6249). Αἷτη ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Raubitschek ἐν Dedications No 7, ὅπου τὰ σφζόμενα τέσσαρα γράμματα τοῦ δευτέρου στίχου συμπληροῖ εἰς ΟΦΣ[ΙΑΔΕΣ]. Ἀλλὰ ἡ μελέτη τοῦ λίθου ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ πείθει, ὅτι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸ κενὸν νὰ συμπληρωθῶσι πέντε γράμματα, διότι τόσον εἰς τὸν 2ον ὅσον καὶ εἰς τὸν 3ον στίχον τὸ ὑπάρχον μεταξὺ τῶν γραμμάτων κενὸν εἶναι 0,035 μ.: συνεπῶς τρία γράμματα μόνον χωροῦν καὶ ὁ τεχνίτης ἐχάραξε Ὀψ[ιος] καὶ ὄχι Ὀψ[ιάδης].

Τέλος, μικρὰ παραβίασις τοῦ «γεμίσματος» τοῦ αὐτοῦ τμήματος τοῦ τείχους, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν μιᾶς τμηματικῶς σφζομένης ἐνεπιγραφῆς πλίνθου ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος — ἱσως κούρου — καὶ τινων πιθανώτατα ἐξ αὐτῆς προερχομένων μαρμαρίνων θραυσμάτων.

Τὰ ὡς ἄνω τρία κινητὰ εὐρήματα ἐπιβεβαιοῦνται διὰ τῆς ἐντὸς τοῦ τείχους παρουσίας των, διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὸ τοῦ Θουκυδίδου (I, 93, 1) «πολλοὶ τε στήλαι ἀπὸ σημάτων καὶ λίθοι εἰργασμένοι ἐγκατελέγησαν», ἔχουν ὡς κάτωθι¹:

I. Ἐνεπιγραφὸν μαρμάρινον βᾶθρον ἐπιμήκους ὀρθογωνίου σχήματος (μῆκ. 0,845, πλ. 0,355 καὶ ὕψους 0,235 μ.), φέρον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τόρμον (μῆκ. 0,68, πλ. 0,11 μ.), ἐφ' οὗ ἐγομφοῦτο στήλη (Πί ν. 51 α).

Ἐπὶ τῆς λελεασμένης προσθίας ἐπιφανείας κεχαραγμένη ἐπιμελῶς ἡ ἐπιγραφή:

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν καλλιτεχνῶν Ἐνδοῖος καὶ Φίλεργος.

Ὁ Ὀψιος ἀναφέρεται μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀριστέα εἰς βάσιν ἀναθηματικῆν δυτικῶς τοῦ βᾶθρου τοῦ Ἀγρίππα (βλ. IG I², 532 — (E.M. 6259) — Raubitschek, No 160 — AE 1838 Πιττάκης, ἀριθ. 44), τῆς ὁποίας τὸ ἀνάθημα εἶχον ἐκτελέσει οἱ Κριτίος καὶ Νησιώτης.

Περὶ Ἀριστοκλέους βλ. Ἰ. Θρεψιάδης (ΠΑΕ 1956, σ. 67) καὶ F. Willesmsen (AM 78 (1963), σ. 123 κ.ε.).

II. Ὁμοῖον βᾶθρον, μήκους 1,20, πλάτους 0,41 καὶ σφζ. μεγ. ὕψους 0,22 μ. Τὸ ἄνω μέρος, καθ' ἅπαν τὸ μήκος του, ἀκανονίστως ἀποκεκρουμένον (Πί ν. 51 β - γ).

Τῆς ἐπ' αὐτοῦ ὑπαρχούσης ἄλλοτε ἐπιγραφῆς σφζεται (Πί ν. 51 γ) ἡ λέξις ΕΓΟΙΕΣΕΝ.

*Υψος γραμμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων αἰσθητὰ ἵχνη ἐρυθροῦ χρώματος, 0,025 μ. Τελευταῖον τέταρτον βου π.Χ. αἱ.

III. Τετράγωνον μαρμάρινον πλακοειδὲς βᾶ-

1. Τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας θὰ δημοσιεύσωμεν λίαν προσεχῶς λεπτομερέστερον καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας.

θρον αγάλματος, σφζόμενον κατὰ τὸ ἡμισυ (ἡ διαγωνίως ἀποτετημένον), μήκους 0,78, πλάτους 0,515 καὶ ὕψους 0,12 μ. (Πί ν. 51 δ).

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας σφζεται μέρος τοῦ τὸρμου (0,35 x 0,19 καὶ βάθος 0,08 μ.), ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἐγομφοῦτο ἡ πλίνθος ἀρχαίου ἀγάλματος (Κούρου). Ἐντὸς τοῦ ἀβαθοῦς τούτου τὸρμου οὐδὲν ἴχνος τοῦ ὡς συνδετικοῦ χρησιμοποιοθέντος μολύβδου διεσφζετο.

Τὸ βάθρον, καθ' ὅλας τὰς πλευράς του, (πλὴν τῆς κάτω) ἦτο καλῶς λελεασμένον.

Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας καὶ κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος ἔχομεν κεχαραγμένον, μετ' ἐπιμελείας καὶ μεγάλοις γράμμασι τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ:

Ε Δ Ε Ι Δ Ο καὶ καθ' ἡμᾶς [Κ/ΕΛΕΙΔΟΥ, διότι ὁ πρὸ αὐτοῦ χῶρος τοῦ λίθου (ὁ καὶ ἐλάχιστα ἀποκεκρουμένος) ἐπιτρέπει τὴν προσθήκην ἐνὸς μόνον γράμματος καὶ δὴ τοῦ Κ, ἐφ' ὅσον καὶ ἐσώθη εὐτυχῶς ἐκεῖ — διακρίνεται καὶ ἐν Πί ν. 51 δ — τὸ ἄκρον τοῦ ἄνω πλαγίου σκέλους του. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κεδείδης ἢ Κηδείδης (ἐκ τοῦ κῆδος) εἶναι γνωστόν: βλ. 1) (Kirchner, Prosopographia Attica 7366 καὶ 8278) εἰς IG II², 1554, Α, στῆλη II, στίχ. 38 - 39, τοῦ 330 π.Χ. περίπου (IG II 5, 768 c) ὅπου Θρασυμήδης Κηδείδου Λευκονοεύς. 2) IG I², 770, τοῦ 415 π.Χ., ἔνθα Κηδείδης ἐδίδασκεν (ποιητὴς διθυράμβων) καὶ τέλος 3) ἐπὶ ἐνὸς θραύσματος Ἀττικοῦ μελανομόρφου πίνακος, μετὰ παράστασιν ἀποχαιρετισμοῦ: Ὀρηνούντες ἄνδρες με προτεταμένας τὰς χεῖρας πρὸς τὸν νεκρόν, ὧν τὰ ὀνόματα ἦσαν ΚΕΔΕΙΔΕ[Σ] (βλ. J. Beazley AE 1953 - 4 — εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου — Τόμος Α', σ. 204), χρονολογούμενον εἰς τὸ 500 π.Χ. Τὸ ἕτερον ὁμῶς τοῦτο ἀρχαῖκόν παράδειγμα τοῦ Beazley κατέστη ἀμφίβολον εἰς τὸν κατάλογον Auction Sale XVI Basle (June 30 1956) σ. 30, ἀριθ. 106, πίν. 25 ἀναγνωσθέντος ΚΗΛΕΣΤΕ[Σ].

Ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφή ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἀλλὰ καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ τοῦ βάθρου ἐνθυμίζει μεγάλως τὰ τοῦ περὶ τὸ 500 π.Χ. Ἀριστοδίκου.

*Υψος γραμμάτων 0,05 - 0,055 μ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν διερεύνησιν τοῦ τείχους, διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἐρευνα καὶ ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου, με ἀποτελεσματὴν ἀποκάλυψιν: α) ἐνὸς ἀρχαίου ἀγωγοῦ ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, κατευθυνομένου ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Τούτου τμήμα μήκους 4.75 μ. ἀνευρέθη παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ ὑπὸ τὸ πρὸ αὐτοῦ πεζοδρόμιον, ἡ δὲ συνέχειά του ἐν τομῇ ὑπὸ τὴν πρὸς Δ. μεσοτοιχίαν. Τὸ ἄκρον αὐτοῦ ἐνταῦθα εἶχεν ἐσωτερικῶς πλάτος 0,39, ὕψος

0,95 καὶ πάχος τοιχωμάτων 0,04 μ., εἰς δὲ τὸ ἀντίστοιχον ΝΑ. τμήμα πλάτος 0,45, ὕψος 0,74 καὶ πάχος τοιχ. 0,04 μ. β) δύο τάφων γεωμετρικῶν χρόνων. Ὁ πρῶτος (Σ χ ε δ. 29, Α) τάφος ἔκειτο παρὰ τὴν πρὸς Ν. μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 7 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ οἰκοπέδου. Εἶχε λαξευθῇ ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους, κειμένου καὶ ἐνταῦθα εἰς βάθος 1.34 μ. καὶ ἦτο κεκαλυμμένος ἄνω καὶ ἐπενδεδυμένος κατὰ τὰς πλευράς διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Δυστυχῶς ἀνευρέθη τεταραγμένος καὶ σεσυλημένος, συνελέγησαν δὲ ἐντὸς αὐτοῦ μόνον ὀλιγάρηματα ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα καὶ δύο χρυσᾶ κτερισματικά ἐνώτια εἰς σχῆμα ἀπλῶν λεπτῶν κρίκων (Πί ν. 52 α). Λείψανα τοῦ σκελετοῦ δὲν παρατηρήθησαν. Αἱ διαστάσεις τοῦ τάφου ἦσαν μέγ. σφζόμενον μήκος 1.70 καὶ ἐλάχιστον 1.55, πλάτος δὲ 0,70 μ. Ἡ κατεύθυνσίς του ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

Ἀνέπαφος ἦτο ὁ δεῦτερος τάφος (Σ χ ε δ. 29, Β). Ἐκειτο ἀκριβῶς παρὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ οἰκοπέδου καὶ μάλιστα κατὰ τὸ ἡμισυ ἐντὸς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἡμισυ πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς πρὸς Α. Ἡ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιχειρηθεῖσα παραβίασις τοῦ πεζοδρομίου, διὰ τὴν πλήρη ἐξερεύνησιν τοῦ τείχους συνέβαλεν καὶ εἰς τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν αὐτοῦ. Καὶ ὁ Β ἦτο λελαξευμένος εἰς τὴν κιμυλιάν (εἰς βάθος 1.34 μ.) καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τῆς βορείας μεσοτοιχίας. Κατηυθύνετο ἐκ Δ. πρὸς Α. καὶ εἶχε μήκος 1.40 καὶ πλάτος 0,60 μ. Ἐκαλύπτετο ἄνω διὰ πέντε πλακοειδῶν ποταμίων λίθων καὶ τινῶν μικροτέρων (καταλαμβάνόντων τὰ μεταξὺ τῶν πρώτων διάκενα), ἀλλὰ ἡ εἰς αὐτὸν παρουσιαζομένη ἰδιορρυθμία ἦτο, ὅτι πάντες δὲν εἶχον τοποθετηθῇ ἐπὶ τοῦ χεῖλους τοῦ λάκκου, ἀλλὰ 0,37 μ. βαθύτερον αὐτοῦ, τὸ δὲ μεταξὺ τούτων κενὸν εἶχε πληρωθῇ καὶ πάλιν διὰ τῆς ἐξαχθείσης κιμυλιάς διὰ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου ἐπληροῦτο καὶ τὸ μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ πάματος κενόν. Ὁ νεκρὸς, μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ἦτο ἐκτερισμένος διὰ μιᾶς κατιωμένης χαλκῆς περόνης, τὴν ὁποῖαν ἀνεύρομεν παρὰ τὴν πρὸς τὸν κορμὸν κεκαμμένην ἀριστεράν χεῖρα.

24. Λεωφόρος Συγγροῦ (καὶ Σπ. Δοντᾶ) (Σ χ ε δ. I, ἀριθ. 24)

Εἰς τὰς σημαντικώτερας τῶν περιπτώσεων τοῦ 1964 πρέπει νὰ συμπεριληφθῇ καὶ ἡ κατὰ μήκος τῆς λεωφ. Συγγροῦ καὶ δὴ κατὰ τὸ ὕψος αὐτῆς μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μισαραλιώτου καὶ Χατζηχρήστου διεξαχθεῖσα ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα, ἐπ' ἐνκαιρίᾳ τῆς διανοίξεως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ χάνδακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν.

Ὁ χάνδαξ οὗτος διηνοίχθη κατὰ τμήματα σταθεροῦ μήκους 11.50 μ. (τῶν μεταξὺ αὐτῶν διαστημάτων διαπερωμένων ὑπογεώως), πλάτους 0,80 μ., παράλληλα πρὸς τὴν πρὸς Δ. οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς λεωφόρου καὶ ἀπέχοντα 6.70 μ. ἀπ' αὐτῆς. Ἡ διάνοιξις ἐγένετο ἀπὸ Ν. πρὸς Β., τὴν αὐτὴν δὲ πορείαν ἠκολούθησε καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν παραλλήλως διεξαχθεῖσα ἔρευνα.

Αἱ ἐν λόγῳ ἐκσκαφικαὶ ἐργασίαι ἐξ ἀρχῆς ἐκίνησαν τὸ ἐνδιαφέρον μας, διότι εἶχομεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ μάλιστα εἰς τὰς κατὰ τὴν Α. πλευρὰν τῆς λεωφόρου διασταυρώσεις τῆς μετὰ τῶν ὁδῶν Βούρβαχη καὶ Νέγρη, εἰς ἐρεῦνας παλαιότερων χρόνων (βλ. Ἀ. Κεραμοπούλου, Ἀθηνῶν εὐρήματα, ΑΕ 1911, σ. 257 - 8) εἶχον ἀποκαλυφθῆ καὶ ἐρευνηθῆ τὸ τεῖχος, τὸ προτείχισμα καὶ ἡ τάφος τῆς ἀρχαίας πόλεως (Σχ. ἐδ. 31 καὶ τὰ κατευθυνόμενα εἰς τὸ τελευταῖον ἐρευνηθὲν σημεῖον (Συγγροῦ καὶ Νέγρη) ἐξ Α. πρὸς Δ., ἥτοι διαγωνίως ὡς πρὸς τὴν Συγγροῦ). Τοῦτου ἕνεκεν ἀντιμετωπίσαμεν τὸ θέμα προητοιμασμένοι καὶ παρὰ τὰς δυσχερείας, αἵτινες ἦτο φυσικὸν νὰ προκύβουν ἐκ τῆς ἀναζητήσεως τόσων σημαντικῶν λειψάνων ἐντὸς χάνδακος πλάτους μόλις 0,80 μ., ἐπετύχομεν τὴν συγκέντρωσιν ἀξιολογωτάτων ἀνασκαφικῶν στοιχείων καὶ συμπερασμάτων. Ἡ παρακολούθησις τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ χάνδακος ἤρχισεν ἐκ τοῦ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μισαραλιώτου καὶ Σ. Δοντᾶ τμήματός του. Εἰς τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν Σ. Δοντᾶ σημεῖον τοῦ χάνδακος, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ὁδοστρώματος καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πρώτων ἐπιχώσεων ἤρχισεν ἡ ἐμφάνισις ὁστράκων, τὰ ὅποια παραδόξως, καίτοι προερχόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ βάθους, ἦσαν εἰς ἄλλα σημεῖα γεωμετρικὰ καὶ εἰς ἄλλα ρωμαϊκὰ. Πρὸς διαπίστωσιν πιθανῆς διαταράξεως στρωμάτων ἢ ἄλλου τινὸς γεγονότος ἐπεχειρήθη ὁ συστηματικὸς καθαρισμὸς τοῦ χώρου, μὲ τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα.

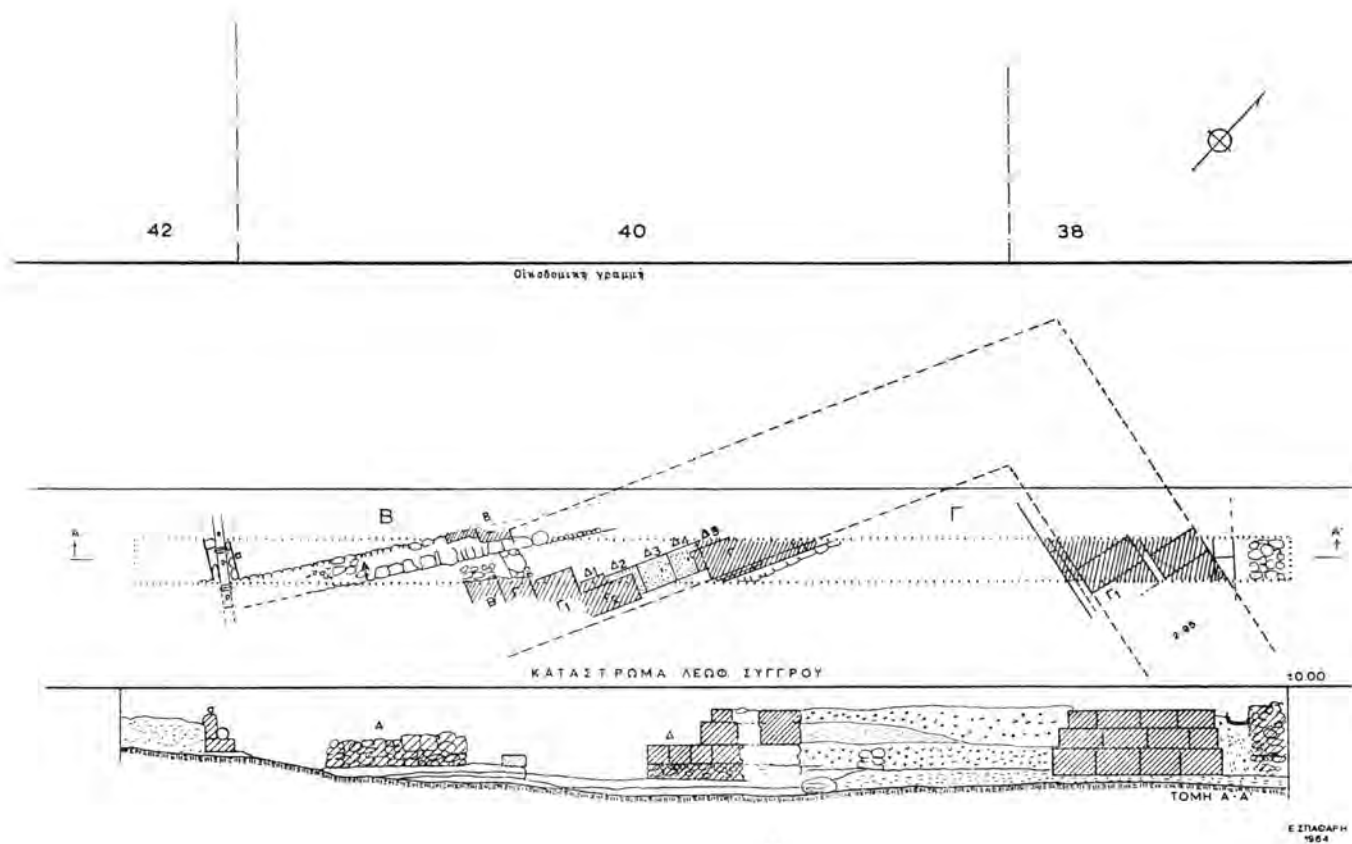
Λαμβανομένης ὡς σταθεροῦ σημείου 000 τῆς προεκτάσεως τῆς νοτίας οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Σ. Δοντᾶ, συνηγήσαμεν τὸ πρῶτον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κιμιλιᾶς εἰς ἀπόστασιν 10 περ. μέτρων νοτίως καὶ εἰς βάθος 0,40 - 0,50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς λεωφόρου· ἀμέσως βορειότερον αὕτη παρουσίαζε λάξευμα, ἐν εἰδει κλιμακώσεως μέχρι βάθους 1.10 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ἐφ' οὗ ἀπέκλειντο θραύσματα γεωμετρικοῦ ἀμφορέως, πιθανώτατα τὰ μόνον σφζόμενα λείψανα τεταραγμένης γεωμετρικῆς ταφῆς. Δεδομένου δὲ ὅτι ἐκ τῆς διερευνήσεως τῆς πρώτης κλιμακώσεως τῆς κιμιλιᾶς ἐφάνη ὅτι αὕτη διὰ νέας λαξεύσεως κατήρχετο ἔτι βαθύτερον, τοῦ νέου τούτου

λαξεύματος καλυπτομένου δι' ἐπιχώσεων, ἀπεφασίσθη ὅπως: 1) ἐπεκταθῇ πρὸς Β. ἡ κατὰ στρώματα ἐξερευνήσις μέχρι βάθους 1.10 μ. πρὸς συνάντησιν τοῦ πιθανόν ἐκεῖ ὑπάρχοντος δευτέρου ἀνοδικοῦ λαξεύματος καὶ 2) ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀναλόγως τῶν πρώτων δεδομένων ἐξαντληθῇ μέχρι πυθμένος ἡ ἔρευνα τοῦ ἐπικεχωσμένου κοιλώματος.

Διὰ τῆς διεξαχθείσης ἀνασκαφῆς διεπιστώθη, ὅτι τὸ πρὸς Β. ὑποτεθεὲν ἀνοδικὸν λάξευμα ἔκειτο πράγματι 2.50 μ. περίπου βορείως τοῦ σταθεροῦ ἡμῶν σημείου, αἱ δὲ ἐντὸς τοῦ ὅλου κοιλώματος καὶ μέχρι βάθους 1.10 μ. ἐπιχώσεις, ἐμφανίζουσαι κατὰ τὸ νότιον κυρίως τμήμα τοῦ κοιλώματος καταφανῆ καταφερῆ κλίσιν, ἀπέδωσαν ὁστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ἀποκλειστικῶς.

Ἐντὸς τῶν πέραν τοῦ βάθους 1.10 μ. ἐπιχώσεων, πλὴν ἐνὸς μαρμαρίνου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους, προφανῶς ἀπερριμμένου (εἰς βάθος 2.65 καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ 000) οὐδὲν ἕτερον ἀνευρέθη, εἰ μὴ ὁστρακα τῆς αὐτῆς μετὰ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων ἐποχῆς. Ἄρα ἡ ἐπίχωσις ἦτο χρονολογικῶς ἐνιαία. Τέλος, ἡ πλήρης ἀποκάλυψις καὶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ κοιλώματος μέχρι πυθμένος, ὅστις συνηγήθη εἰς βάθος κυμαινόμενον μεταξὺ 3.20 - 3.40 μ. (τῆς κλίσεως ταύτης παρουσιαζομένης ἐκ Ν. πρὸς Β., ὅπως δηλ. καὶ τὰ ὑπερκείμενα στρώματα), ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ κοιλώματος, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀφ' οὗ, πλάτους 11.70 μ. κατευθυνομένης ἐξ Α. πρὸς Δ., ἥτοι διαγωνίως ὡς πρὸς τὸν χάνδακα καὶ ἐπεκτεινομένης καὶ πέρα τῶν ὁρίων αὐτοῦ. Τόσον τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς τάφρου ταύτης, ὅσον καὶ ἡ κατεύθυνσις καὶ αἱ ἐντὸς αὐτῆς ρωμαϊκῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐπιχώσεις ἐνίσχυνον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς πρὸ τοῦ ἀρχαίου τεῖχους τάφρου, πλὴν τὸ πρόβλημα ἦτο ὅτι ἀνευρίσκετο μὲν αὕτη κατὰ τὴν δέουσαν κατεύθυνσιν, ἀλλὰ καὶ πολὺ νοτιώτερον ἀπὸ ὅ, τι ἀνεμένετο. Ἡ πρὸς Β. συνέχισις τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ χάνδακος ἔλυσεν τὸ πρόβλημα.

Εἰς τὸ πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ Σ. Δοντᾶ καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ὁδοῦ Χατζηχρήστου τμήμα τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ διηνοίχθησαν συνολικῶς ἑπτὰ ἐπὶ μέρους τμήματα τοῦ χάνδακος, ὀνομασθέντα ὑφ' ἡμῶν διὰ τῶν στοιχείων Α - Ζ. Εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν (Α) τὰ μόνον σημειωθέντα στοιχεῖα χρήσεως τοῦ χώρου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν ὁ ἀποκαλυφθεὶς εἰς ἀπόστασιν 7.10 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ χάνδακος καὶ εἰς βάθος 0,68 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ τεθραυσμένος πίθος καὶ ὁστρακα πρωτοαττικῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων, καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.30 - 1.50 μ. βορειότερον καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος (0,70 μ.),

Σχέδ. 30. Κάτοψις και τομή αρχαίου τείχους

εἰς τὴν τομὴν τῆς κιμιλιᾶς, ὄστρακα ἐπίσης γεωμετρικῶν χρόνων.

Τὸ μαλακὸν βραχῶδες ὑπέδαφος εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ χάνδακος εὐρέθη εἰς βάθος 0,65 μ., εἰς δὲ τὴν βορείαν κατήρχετο πολὺ περισσότερον (ἔως 1.23 μ.). Πιθανώτατα δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ φυσικῆς κλίσεως, ἀλλὰ ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν βορειότερον καὶ ἐντὸς τοῦ χάνδακος Β ἀποκαλυφθέντων ἐν λειψάνοις κτισμάτων.

Οἱ ἐν συνεχείᾳ πρὸς ΒΑ. διανοιγέντες χάνδακες Β καὶ Γ παρουσίασαν τὸ μεγαλύτερον ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης καὶ διὰ τοῦτο τελικῶς ἐπεχειρήθη ὑφ' ἡμῶν ἡ συνένωσις τῶν, πρὸς πληρεστέραν παρακολούθησιν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκαλυφθέντων· ὡς ἐκ τούτου ἦδη θὰ ἐξετασθῶσιν ὡς εἰς ἐνιαῖος χάνδαξ, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τοῦ νοτιωτέρου ἄκρου αὐτοῦ, τοῦ κειμένου εἰς ἀπόστασιν 17 μ. ἀπὸ τῆς προεκτάσεως τῆς πρὸς Β. οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Σ. Δοντᾶ (Σχέδ. 30).

Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τοῦ χάνδακος καὶ εἰς βάθος 0,65 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, εὐρέθη τοῖχος (α) ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., ἀποκαλυφθέντος μήκους 0,90 καὶ πλάτους 0,60 μ., θεμελιούμενος εἰς βάθος 1.44 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἐπὶ ἐπιχώσεως πάχους 0,29 μ., γεωμετρικῶν χρόνων (ὄστρακα γεωμετρικά). Ἦτο ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ καὶ παραβεβιασμένος κατὰ τὸ βόρειον ἡμισυ τοῦ πλάτους τῆς ἀνω ἐπιφανείας του, οὕτως ὥστε ἐπὶ τῆς δημιουργουμένης κλιμακώσεως νὰ ἐδράζηται εἰς κατὰ μήκος τοῦ τοίχου διερχόμενος ἀγῶγος κυκλικῆς τομῆς ἔχων ἐλαφρῶς διαγώνιον ὡς πρὸς τὴν τοῦ τοίχου κατεύθυνσιν, ἥτοι ἐξ Α. πρὸς Δ., καὶ ροὴν πρὸς Α. Ὁ ἀγῶγος οὗτος, τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., εἶχε διάμετρον 0,255 μ. καὶ ἔφερε γραπτὰς ταινίας ἐρυθροποῦ χρώματος εἰς τὰ ἐξηρμένα κατὰ τὰ χεῖλη ἄκρα τῶν ἐπὶ μέρους κυλινδρικών τμημάτων αὐτοῦ (Σχέδ. 30: τοῖχος α καὶ ἀγῶγος — κάτωφιν καὶ τομὴ).

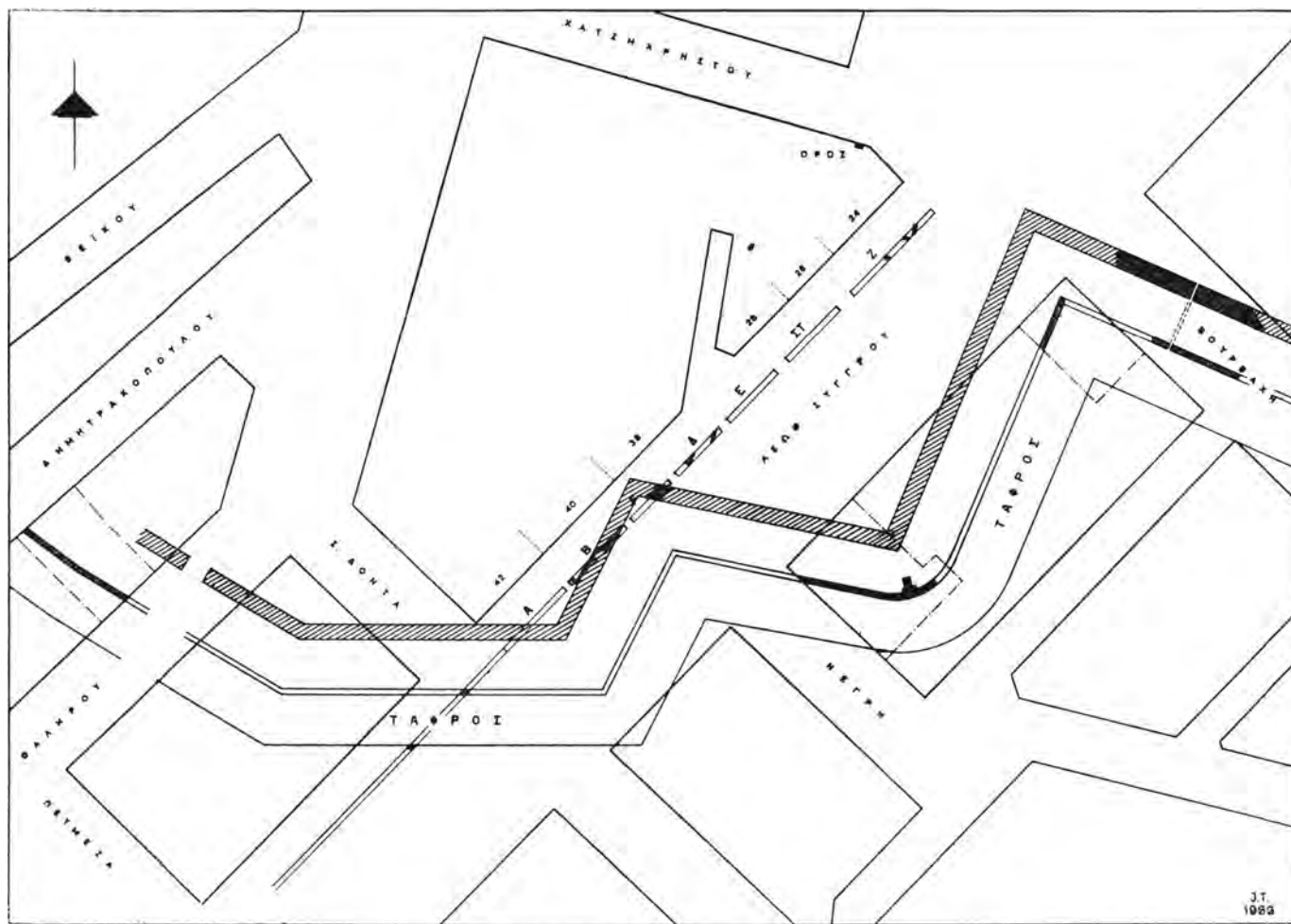
Εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ τοίχου α καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸν ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοῖχος (Α) ἐκτισμένος ἐκ ποικίλου μεγέθους ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, βαίνων κατὰ κατεύθυνσιν ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσαν τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἥτοι διαγώνιον ὡς πρὸς τὴν τοῦ χάνδακος, πέρα τῶν ὁρίων τοῦ ὁποῦ καταφανῶς συνεζίζετο πρὸς ἀμφοτέρας τὰς κατεύθυνσεις. Ὁ νέος οὗτος τοῖχος ἐθεμελιόυτο εἰς βάθος κυμαινόμενον μεταξὺ 1.50 (βόρειον ἄκρον) ἕως 1.70 μ. (νότιον ἄκρον), εἶχε πλάτος 0,70 μ., σφζόμενον ὕψος 0,60 - 0,70 μ. καὶ ἀπο-

καλυφθὲν μήκος 9 μ. Αἱ κατὰ στρώματα ἐρευνηθεῖσαι ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἐπιχώσεις, ὡς καὶ τὸ ἐφ' οὗ ἐθεμελιόυτο ὁ τοῖχος ἐκ στερεᾶς ἐπιχώσεως στρώμα, πάχους 0,30 - 0,40 μ., περιεῖχον ὄστρακα γεωμετρικά, τῆς αὐτῆς δὲ ἐποχῆς ὄστρακα περισυνελέγησαν καὶ μεταξὺ τῶν ἀρμῶν τῶν λίθων τοῦ τοίχου.

Εἰς τὴν πρὸς Δ. πλευρὰν αὐτοῦ, ἀμέσως ὑπὸ τὴν εἰρημένην γεωμετρικὴν ἐπιχώσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελιόυτο ὁ τοῖχος, καὶ εἰς βάθος 1.77 μ. συνηντήθη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ παρθένου ἐδάφους, ἐνῶ κατὰ τὴν πρὸς Α. πλευρὰν αὐτοῦ, ἥτις ἐκ τῆς ἐπιμελεστεράς διὰ μεγάλων ἀργῶν λίθων κατασκευῆς τῆς ἀποδεικνύεται ὡς ἡ πρόσοψις τοῦ τοίχου, μεταξὺ τῶν γεωμετρικῶν ἐπιχώσεων καὶ τῆς κιμιλιᾶς, εὐρισκομένης ἐνταῦθα εἰς βάθος 2.55 μ., παρενεβάλλετο στρώμα πάχους 0,45 μ. περιέχον ὄστρακα προϊστορικά. Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι ἡ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. κεκλιμένη κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιφάνεια τῆς κιμιλιᾶς πρέπει νὰ ἰσοπεδῶθῃ φυσικῶς (βλ. στερεότητα στρωμάτων εἰς Σχέδ. 30), διὰ δύο διαδοχικῶς κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς χρόνους σχηματισθεῖσάν ἐπιχώσεων, ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας τῶν ὁποίων καὶ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἐκτίσθη τὸ ἐκτεταμένον (πρβλ. μήκος τοίχου) καὶ ἴσως — ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους του δυνάμενον νὰ κριθῇ — δὴ μὲν οἱ κτίσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ὁ ἦδη ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος (Σχέδ. 30 καὶ Πίναξ 52 β - γ, 53 α - γ, καὶ 54 α - γ = διὰ τὸ προϊστορικὸν στρώμα).

Ἐντὸς τῆς δυτικῆς παρεῖας τοῦ αὐτοῦ χάνδακος καὶ εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα ὁ γεωμετρικὸς τοῖχος (Α) συνηντᾷ μετ' αὐτῆς, ἀπεκαλύφθησαν ἐν τομῇ δύο παρακείμενοι ὀγκόλιθοι ἐξ ἐρυθροποῦ κροκαλοπαγοῦς λίθου ἀνήκοντες εἰς τὸν τοῖχον, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἐντὸς τοῦ χάνδακος ἐμπίπτον τμήμα εἶχεν ἦδη, πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως ἡμῶν, καταστραφῇ διὰ γεωτροπάνου ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ἐταιρείας καὶ τοῦ ὁποῦ ἡ συνέχεια ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὀλικοῦ συνηντήθη κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν (ἐξ Α. πρὸς Δ.) καὶ εἰς τὴν ἐναντι παρεῖαν τοῦ χάνδακος (Σχέδ. 30, σημεία Β - Β'). Ὁ τοῖχος οὗτος ἐθεμελιόυτο εἰς βάθος 0,93 - 0,97 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ ἐνῶ κατὰ τὸ πρὸς Δ. σφζόμενον τμήμα του ἐφαίνετο ὡς ἐδραζόμενος ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου, εἰς τὸ πρὸς Α. ἀντίστοιχον τμήμα ἐθεμελιόυτο ἐπὶ «γεμίσματος» ἐξ ἀργῶν λίθων ἐξικνουμένου μέχρι βάθους 1.60 μ.

Κατόπιν πληρεστέρου καθαρισμοῦ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου ἀπεδείχθη, ὅτι πρὸς Β. τῶν

Σχέδ. 31. Γενικόν σχέδιον πορείας του αρχαίου τείχους

ἀρχικῶς ἀποκαλυφθέντων δύο ὀγκολίθων (Β'), ὥσπερ συνεχόμενος πρὸς αὐτούς, ἀλλ' εἰς μεγαλύτερον βάθος (0,98 μ.) ὑπῆρχεν ἕτερος ὀγκολίθος (Γ¹) ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου, κατευθυνόμενος ὁμῶς ἐκ Ν. πρὸς Β. (μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλινσιν ἐκ ΝΔ. πρὸς ΒΑ.) καὶ θεμελιούμενος εἰς βάθος 1.42 μ. ἐπὶ στερεᾷ πεπατημένης ἐπιχώσεως πάχους 1 μ., μεσολαβούσης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἐτι βορειότερον, κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, ἀλλ' ὀλίγον ἀνατολικότερον, τέταρτος ὀγκολίθος ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου (Γ²) συνέχιζε τὸ νέον τοῦτο σκέλος πρὸς Β., μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἀντὶ νὰ θεμελιούται ἐπὶ τῆς προαναφερθείσης στερεᾷς ἐπιχώσεως, ἐπεκάθητο ἐπὶ βαθύτερου δόμου ἐκ παρίνων ἐπιμελῶς λελαξευμένων ὀγκολίθων, διαστ. 0,70 x 0,75 μ. καὶ ὕψους 0,40 μ., θεμελιουμένων εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας.

Κατὰ τὴν ἤδη παρουσιαζομένην μορφήν, ἦτοι μὲ ὑποδομὴν ἐκ παρίνων ὀγκολίθων καὶ ἀνωδομὴν — ἐν μέρει ἐλλιπῇ — ἐκ κροκαλοπαγῶν, τὸ σκέλος τοῦτο τοῦ τοίχου ἐξικνεῖτο πρὸς Β. διασχίζον διαγωνίως τὸν χάνδακα κατὰ κατεύθυνσιν σχεδὸν παράλληλον πρὸς τὴν τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου, μέχρις ὅτου συνήντα τὴν δυτικὴν παρεῖαν τοῦ χάνδακος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν καὶ συνεχιζέτο περαιτέρω.

Ἐπειδὴ ἤδη, ὥς ἐκ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ὁμαλῆς διαρθρώσεως τῶν παρίνων ὀγκολίθων καὶ τῆς μεταγενεστέρως προσθήκης τῶν κροκαλοπαγῶν, εἴχομεν, παρὰ τὴν ἀπροσδόκητον κατεύθυνσιν, ὑπονοίας, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τμήματος τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους, μὲ τὴν μεταγενεστέραν καθ' ὕψος ἐπιδιόρθωσιν (διὰ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων) τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., προέβημεν ἐντὸς τῶν ἐπιτρεπομένων ὁρίων εἰς λεπτομερῆ ἔρευναν τῶν ἐκατέρωθεν (πρὸς ΝΔ. καὶ ΒΑ.) τοῦ σκέλους τούτου ἐπιχώσεων, πρὸς συγκέντρωσιν διαφωτιστικῶν στοιχείων. Καὶ ἀρχικῶς, βεβαίως, ἀνεζητήθη ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς Θεμιστοκλείου φάσεως «γέμισμα» ἐξ ἄργων λίθων καὶ πηλοῦ, τὸ μεσολαβόν μεταξὺ τῶν δύο ἐξ ὀγκολίθων ὧσεων τοῦ τείχους. Τὸ «γέμισμα» τοῦτο πρὸς ΒΑ. τοῦ τοίχου δὲν ἐνευρέθη· ἀντιθέτως, μετὰ τὴν διάλυσιν ἐνὸς μεταγενεστέρου — ρωμαϊκῶν χρόνων — τοίχου, καλύπτοντος τὴν ἀνατολικὴν ὧσιν τοῦ ἐν λόγῳ σκέλους (Σχ εἰδ. 30, Πί ν. 55 α, ρωμαϊκὸς τοίχος καταστρεφόμενος κλπ.), ἀπεκαλύφθη μία ὁμαλῆς τοιχοδομίας καὶ τυπικῆς μορφῆς ἐξωτερικὴ ὧσις τείχους, σφωζομένου εἰς ὕψος τριῶν δόμων (1.30 μ. ἀπὸ ἐπιπέδου θεμελιώσεως) διατεταγμένων καθ' ὕψος

κατὰ μικρὰς διαδοχικὰς ἐσοχὰς πλάτους 0,10 μ. Τὸν βαθύτερον πώρινον δόμον διεδέχετο εἰς βάθος ὑποθεμελίωσις ἐξ ἄργων λίθων, ἐν συνεχείᾳ σκληρὸν πεπατημένον στρώμα καί, τέλος, εἰς βάθος 2.55 μ., τὸ παρθένον ἔδαφος.

Εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐκ τῆς κατασκευῆς διδομένης ἐντυπώσεως, ὅτι ἡ ΒΑ. ὧσις τοῦ σκέλους θὰ ἐπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ τείχους, ἦλθεν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ χαρακτηριστικοῦ «γέμισματος», εἰς βάθος 1.60 - 1.70 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ σκέλους. Μικρὰ δὲ περαιτέρω εἰς βάθος δοκιμὴ ἀπεκάλυψε καὶ ἐνταῦθα τὴν προαναφερθεῖσαν ἐξ ἄργων λίθων ὑποθεμελίωσιν, ὥς καὶ τὸ ὑπὸ ταύτην σκληρὸν πεπατημένον στρώμα· τὸ τελευταῖον τοῦτο κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν εἶχε μικρότερον πάχος, διότι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ παρθένου ἐδάφους παρενεβάλλετο καὶ πάλιν τὸ παρὰ τὸν γεωμετρικὸν τοίχον συναντηθὲν προϊστορικὸν στρώμα (βάθος 2.33 - 2.55 μ.).

Εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ χάνδακος Γ καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Δ. ἀπεκαλύφθη τέλος ἕτερον σκέλος τοῦ τείχους, εἰς τρεῖς δόμους ἐπίσης, κατευθυνόμενον — ὥς ἐξ ἀρχῆς ἀνεμένετο — ἐξ Α. πρὸς Δ.

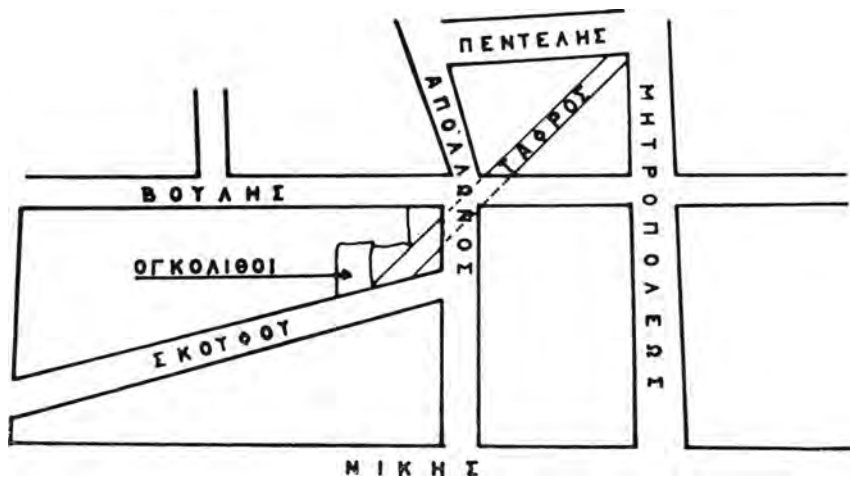
Τὸ σκέλος τοῦτο, συμπαγές, ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων καὶ ἀνευ παρεμβολομένου «γέμισματος», συνολικοῦ πάχους 3 περίπου μ. καὶ σφωζομένου ὕψους 1.55 μ., δέον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων δεδομένων νὰ συναντᾷ τὸ πρῶτον κατὰ ἀμβλείαν γωνίαν ὑπὸ τὸ πρὸς ΒΑ. πεζοδρόμιον τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ. Δυστυχῶς, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἦτο δυνατὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ἔρευνα, ἐξ ἧς ἀσφαλῶς πολλὰ θὰ διεφωτίζοντο. Γεγονὸς πάντως εἶναι, ὅτι τὸ τελευταῖον σκέλος, παρὰ τὴν ἀπουσίαν τῆς Θεμιστοκλείου φάσεως, εἶναι τὸ μόνον ἀνευρεθὲν εἰς τὴν κατὰ τὰ δεδομένα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν θέσιν, ἐνῷ ἀντιθέτως τὴν ἐν λόγῳ χαρακτηριστικὴν τοιχοδομίαν ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ σκέλος μὲ τὴν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀλλαγὴν τῆς πορείας του, ἥτις διὰ τῆς δημιουργουμένης τεθλασμένης (τῆς ἐπιβεβαιουμένης ἐκ τοῦ σκέλους ὅπου ἡ Θεμιστοκλείος κατασκευὴ καὶ διὰ τῆς πολὺ νοτιώτερον τοῦ ἀναμενομένου συναντηθείσης τάφρου· βλ. Γενικὸν Σχ εἰδ. 31) ἢ ἀκολουθεῖ φυσικὴν διαμόρφωσιν βραχώδους λοφίσκου (βλ. καὶ καμπύλην προτειχίσματος εἰς ἀνασκαφὴν Συγγροῦ καὶ Νέγρη) ἢ ἠθελήμενος ἠκολουθήθη διὰ νὰ συμπεριληφθῇ ἐντὸς τοῦ τείχους σημαντικὸς τις διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς δημόσιος ἢ ἰδιωτικὸς χώρος (κτίσμα; ἱερόν;) ἀναζητητέος εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα συνένωσις καὶ τῶν χανδάκων Γ καὶ Δ, μὲ σκοπὸν τὴν ὁλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τῆς βορείας ὀψεως τοῦ δευτέρου σκέλους τοῦ τείχους, ἀπέδειξεν ὅτι αὕτη ἐκαλύπτετο καὶ ἐτέμνετο μερικῶς ὑπὸ μιᾶς ρωμαϊκῶν χρόνων ἀργο-λιθοδομῆς (συνδετικὸν ὕλικόν = ἀσβεστοκονίαμα), σκοπὸν ἐχούσης τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἐν-τεῦθεν διερχομένου πηλίνου ὕδαταγωγῶ. Οὗτος, σχήματος ἀνεστραμμένου Π καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ἀντιστοιχεῖ καθ' ὕψος πρὸς τὸν ὑψηλότερον διατηρούμενον δόμον τοῦ τείχους. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ κατασκευὴ διελύθη διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν καὶ τῆς ὀψεως ταύτης τοῦ τείχους,

χρησιμεύσουν ὡς στοιχεῖα μιᾶς μελλοντικῆς ἐκ-τενεστέρας δημοσιεύσεως, δυναμένης νὰ πραγμα-τοποιηθῇ μετὰ τὸν καθαρισμὸν, συγκόλλησιν καὶ μελέτην τοῦ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης προελθόν-τος κεραμικοῦ ὕλικου καὶ ἴσως καὶ τὴν προανα-φερθεῖσαν συμπληρωματικὴν ἔρευναν ὑπὸ τὸ πρὸ Δ. πεζοδρόμιον τῆς Λεωφόρου Συγγροῦ.

25. Νικοδήμου - Νίκης - Λαμάρχου (Σχέδ. 1, ἀριθ 25)

Κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν πεδίων τῆς ἀνεγε-ρθείσης πολυκατοικίας εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νίκης ἀριθ. 31 οἰκόπεδον διεπιστώθησαν ἄρκετὰ λείψα-

Σχέδ. 32. Κάτωψις ὀχυρωματικῆς τάφρου τῶν κλασσικῶν τειχῶν

ἥτις ὡς καὶ ἡ νοτία οὐδὲν ἀξιόλογον παρουσίασε πλὴν τῶν χαρακτηριστικῶν κατὰ δόμον ἐσο-χῶν, εὐρυτέρων εἰς τὴν νοτίαν καὶ στενοτέρων εἰς τὴν βορείαν ὄψιν.

Τὰ ἐντὸς τῶν ὀπολοίπων, μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ὁδοῦ Χατζηχρήστου χανδάκων Ε καὶ Ζ ἀποκαλυφθέντα ἦσαν ἀποκλειστικῶς λείψανα ἰδιωτικῶν ἐγκαταστάσεων, ἥτοι θεμέλια οἰκίων, ἀγωγοὶ καὶ φρέατα ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (ἐκ τοῦ χάνδακος Ε ἔχομεν καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα: Σηστέρτιος Ἀδριανοῦ καὶ ἀθηναϊκὸν Γ' αἰ. π.Χ., εὐρεθέντα εἰς βάθος 1.20 καὶ 1.50 μ. ἀντιστοίχως) ἐπιβεβαιούντα διὰ τῆς παρουσίας τῶν ἐνταῦθα, ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς τὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν κατω-κημένην περιοχὴν.

Περιοριζόμενοι εἰς τὰ ἀνωτέρω, σημειοῦμεν ὅτι ἀπαξάπαντα τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα λείψανα ἡ-ρευνήθησαν ἐξαντλητικῶς καὶ ἀπετυπώθησαν, ἵνα

να — τόσον ἐντὸς ὅσον καὶ ἐκτὸς τῶν πεδίων αὐτῶν — τῆς πρὸ τοῦ ἀρχαίου τείχους τάφρου, διερχομένης μεταξὺ τῶν ὁδῶν Νικοδήμου καὶ Λα-μάρχου, ἥτοι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἡ πορεία τῆς τάφρου παρουσιάζει μίαν ἐλαφρὰν δια-κύμανσιν, ὡς ἐὰν καὶ ἐνταῦθα ἠκολούθηθη κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ἡ φυσικῆς διαμόρφωσις τοῦ βρα-χῶδους παρθένου ἐδάφους. Τὸ αὐτὸ ἄλλως τε διε-πιστώθη καὶ εἰς τὸ ἀμέσως κατωτέρω οἰκόπεδον¹.

26 - 27. Βουλῆς - Ἀπόλλωνος καὶ Σκούφου, Σκού-φου ἀριθ. 6 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 26 καὶ 27)

Κατὰ τὰς διεξαχθείσας εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν

1. Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς τάφρου ἐνταῦθα ἐπετεύχθη, ἀναζητήσαντος τοῦ μηχανικοῦ τῆς οἰκοδομῆς νὰ θεμελιώ-σῃ τὸ κτήριον ἐπὶ τῆς κιμιλιάς, λόγῳ τοῦ ὅτι τὰ ἀφθονούντα εἰς τὸν χώρον ὕδατα εἶχον τελείως ἀποσαθρῶσει τὰς ὑπερ-κειμένας ἐπιχώσεις.

Βουλής - 'Απόλλωνος και Σκούφου κείμενον οικόπεδον ἐκσκαφικὰς ἐργασίας ἐπεσημάνθη διὰ τρίτην ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους φορὰν ἢ παρουσία τῆς πρὸ τῶν κλασσικῶν τειχῶν ὀχυρωματικῆς τάφρου (Σχέδ. 32). Τὸ ἐνταῦθα πλήρως ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς διέσχισε διαγωνίως τὸ οικόπεδον, μὲ κατεῦθυνσιν πάλιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἔχον πλάτος εἰς μὲν τὸ πρὸς Β. ἄκρον 6.70, εἰς δὲ τὸ πρὸς Ν. πλεόντων 9 μ., ἀλλ' ἦτο καταφανὲς ὅτι αἱ πρὸς Α. καὶ Δ. παρειαὶ τῆς τάφρου εἶχον μεταγενεστέρως παραβιασθῇ. Ἡ ἐκ τοῦ τμήματος τούτου εἰς κατάστασιν πολτοῦ, λόγῳ τῶν ὑπογείων ὑδάτων τοῦ χώρου, ἐξαχθεῖσα ἐπίχωσης, ἠρευνήθη κατὰ τὸ δυνατόν ὑφ' ἡμῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἀπέδωκε. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν, ὅμως, χρονολογικῶν στοιχείων, εἶναι βέβαιον, ὅτι εὐρίσκόμεθα πρὸ τῆς συνεχείας τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀποκαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συναδέλφου Ἰ. Θρεψιάδου ἐτέρου τμήματος τῆς τάφρου (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 22-26) εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μητροπόλεως - Βουλής - 'Απόλλωνος καὶ Πετράκης οικόπεδον τοῦ Ο.Δ.Ε.Π. (νῦν 'Υπουργεῖον Παιδείας).

Εἰς τὸ παρακείμενον πρὸς Ν. καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σκούφου ἀριθ. 6 οικόπεδον, ἀπεκαλύφθησαν παρὰ τὴν πρὸς Β. — τὴν πρὸς τὸ προηγούμενον οικόπεδον — μεσοτοιχίαν του, ὁ γ κ ὁ λ ι θ ο ι, μὴ κείμενοι κατὰ χώραν, οἵτινες δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ ἄλλοτε ὑπάρχοντος κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς τάφρου προτειχίσματος.

Ἐπὶ τῇ βάσει, τέλος, πάντων τῶν ἀνωτέρω, ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ τεῖχος τῆς πόλεως εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἠκολούθει τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Τραυλοῦ (ἔ.ἀ. σ. 51 εἰκ. 20, πίν. XII καὶ σ. 56) σημειωθείσαν πορείαν.

28. Μητροπόλεως καὶ Νίκης (Σχέδ. 1, ἀριθ. 28)

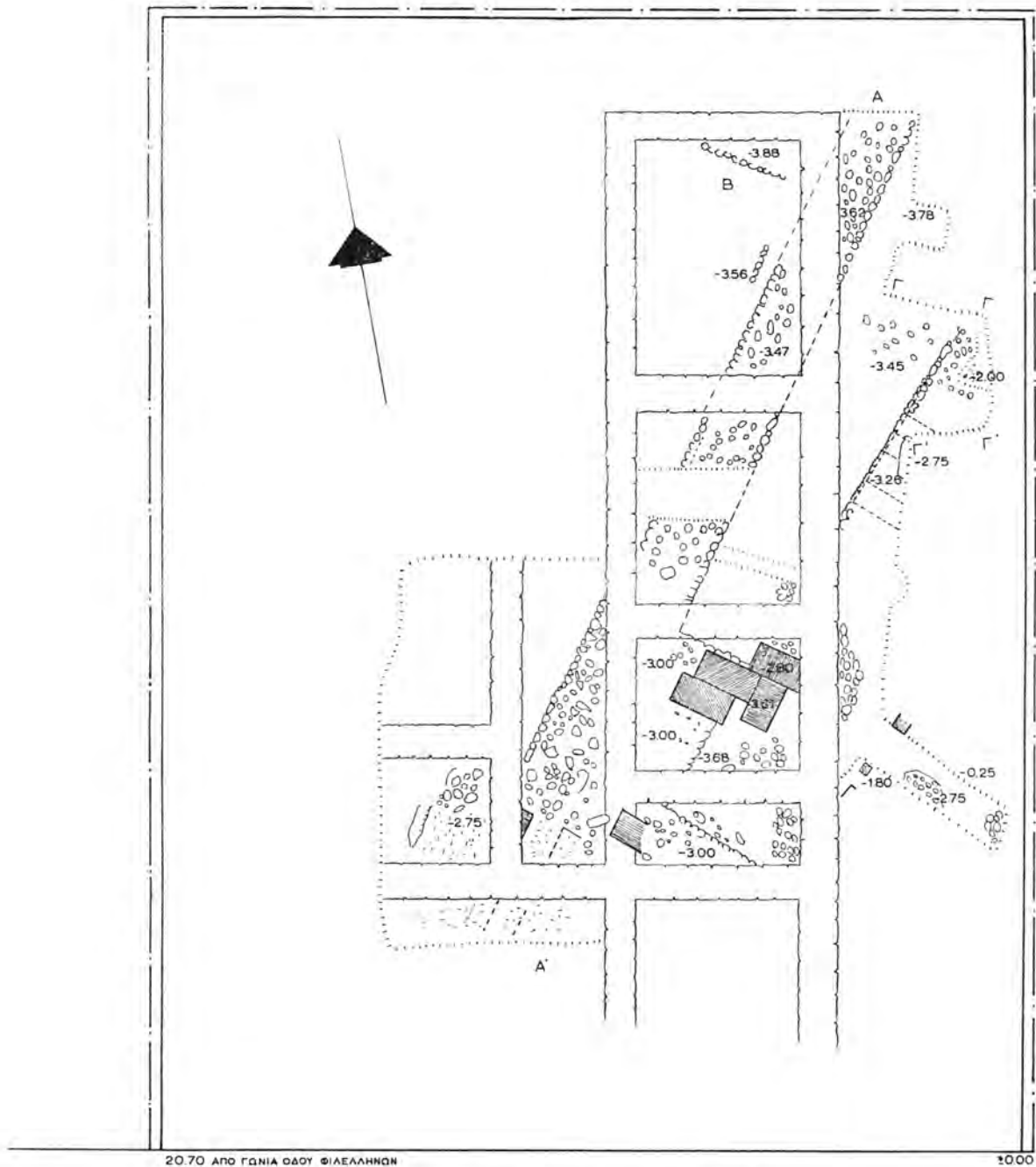
Εἰς τὸ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν οικόπεδον κατὰ τὰς γενομένας ἐκσκαφὰς ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 3.29 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καὶ εἰς σημεῖον κείμενον ἀπὸ μὲν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως 0.50 μ., ἀπὸ δὲ τῆς κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου σχηματιζομένης ἀποτμήσεως 2 μ., δ ἄ π ε δ ο ν ἐκ πηλίνων τετραγώνων περιπου πλακῶν (0.52 x 0.59 καὶ πάχους 0.04 μ.), ὧν ἐσφύζοντο κατὰ χώραν ὀκτὼ ἀκέραιαι καὶ δύο κατὰ τὸ ἥμισυ. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ δαπέδου εὐρέθη ἐπίσης κατὰ χώραν κείμενος καὶ ἐν μέρει σφιδμενος κίων ἀρράβδωτος ἐξ ἐρυθροῦ μαρμάρου (διαμ. 0.44 μ.). Ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου ἐκαλύπτετο ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος μὲ ἐντονα ἰχνη πυρᾶς. Ἡ περὶ τὸν χώρον τοῦ δαπέ-

δου γενομένη ἔρευνα οὐδὲν διαφωτιστικὸν ὡς πρὸς τὸ κτίσμα, εἰς ὃ ἀνήκε τὸ δάπεδον, ἀπέδωσε· διεπιστώθη μόνον ὅτι εἰς βάθος 0.38 - 0.40 μ. κάτωθεν αὐτοῦ ὑπῆρχε παλαιότερον δάπεδον ἐκ λιθαρίων, ὑπ' αὐτὸ δὲ εἰς βάθος 3.80 μ. συνηντήθη ἡ κιμινιά.

29. Ξενοφώντος ἀριθ. 4 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 29)

Πρὶν ἢ ὁλοκληρωθῇ ἡ κατεδάφισις τῆς ἐνταῦθα ὑπαρχούσης παλαιᾶς οἰκοδομῆς ἐπεχειρήθη ὑφ' ἡμῶν ἡ διάνοιξις δοκιμαστικῆς τομῆς (Σχέδ. 33, Γ - Γ'), εἰς τὴν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν μεσοτοιχίαν τελείως ἄσκαφον καὶ μέχρι τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας σφωζομένην λωρίδα τοῦ ἐδάφους, πλάτους 2.50 μ. καὶ εἰς σημεῖον αὐτῆς ἀπέχον 17 μ. ἀπὸ τῆς προσώψεως τοῦ οἰκοπέδου, ἐνθα, διὰ τοῦ προηγηθέντος προχείρου διαχωρισμοῦ τῶν στρωμάτων, εἶχον ἐμφανισθῇ στρώματα βρίθοντα θραυσμάτων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων. Ἡ τομὴ αὕτη, χωρήσασα εἰς βάθος 3.30 μ. παρουσίασε τὴν κάτωθι στρωματογραφικὴν εἰκόνα.

1) Μετὰ τὰς μικροῦ σχετικοῦ πάχους συγχρόνους ἐπιχώσεις καὶ μέχρι βάθους 0.90 μ. συνηντήθη στρώμα μὲ ὄστρακα ἀνάμικτα βυζαντινὰ καὶ ἑλληνιστικά. 2) Εἰς βάθος 0.90 - 1 μ. ἐπεσημάνθη κεκαυμένον στρώμα, πλήρες ἀνθράκων, τέφρας καὶ ἀφθόνων πηλίνων θραυσμάτων ἑλληνιστικῶν, ἀνηκόντων, κατὰ κύριον μὲν λόγον εἰς σκύφους μεταρικῶν, λύχνους καὶ μήτρας κατασκευῆς ἀμφοτέρων, ἀλλὰ καὶ εἰς παντὸς εἶδους σκεύη οἰκιακῆς χρήσεως τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἡ ἐκπληκτικὴ ποσότης τῶν ἐπὶ τῆς μικρᾶς ἐρευνημένης ἐκτάσεως περισυλλεγέντων ὀστράκων, ὡς καὶ τὸ γεγονός ὅτι οὐδὲν ἀκέραιον ἀγγεῖον εὐρέθη, ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κεραμοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου καταπλακωθέντος μετὰ πυρκαϊᾶν ἢ τοῦλάχιστον περὶ ἠχρηστευμένου, ἐκ πυρκαϊᾶς πάλιν, κεραμικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἀπορριφθέντος ἐνταῦθα. Πλὴν τῶν ὀστράκων, περισυνελέγησαν ἄμορφοι μᾶζαι μολύβδου καὶ τινα θραύσματα χαλκοῦ, εἰς δὲ τὸ χαμηλότερον σημεῖον (βάθος 1 μ.) ἀπνηνθακωμένοι ἐλαιοπυρῆνες. 3) Τὸ ἀκολουθοῦν εἰς βάθος 1 - 1.20 μ. στρώμα ἐκ καθαρῶν χρωμάτων ἀπέδωκεν ὀλιγαριθμότερον μὲν, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς ποιότητος κεραμικὸν ὑλικόν. 4) Εἰς βάθος 1.20 μ. συνηντήθη ἕτερον λεπτὸν κεκαυμένον στρώμα, ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ μέχρι βάθους 3.30 μ. συναντηθεῖσαι, κατὰ ἐπάλληλα στρώματα ἐκ διαφόρου ποιότητος καθαρῶν χρωμάτων, ἐπιχώσεις, οὐδὲ ἐν παλαιότερας ἐποχῆς ὄστρακον ἀπέδωσε. 5) Εἰς βάθος 3.30 μ. καὶ κατὰ τὸ νοτιώτερον τμήμα τῆς ὑπὸ ἔρευναν ἐκτάσεως εὐρέθη λεπτὸν στρώμα λατύπης καὶ θαλασσιῶν ὀστρέων, ὑπ'

ΟΔΟΣ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 4

Σχέδ. 33. Κάτοψις τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Ξενοφώντος 4 ἀποκαλυφθέντος κτηρίου

Ε.ΣΠΑΘΑΡΗ
1954

αὐτὸ δὲ τέλος λιθοστρώτων δάπεδον ἐκτεινόμενον πέραν τῆς διανοιχθείσης τομῆς πρὸς Α. καὶ Ν., πρὸς ΒΔ. δὲ ὀριζόμενον ὑπὸ τῆς μόνης ἀποκαλυφθείσης πλευρᾶς του, κατευθυνομένης ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ.

Ἡ ἐν συνεχείᾳ διεύρυνσις πρὸς Ν. τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς, μὲ σκοπὸν τὴν παρακολούθησιν τοῦ λιθοστρώτου, ἀπέδειξεν ὅτι ἐπρόκειτο οὐχὶ περὶ δαπέδου, ἀλλὰ περὶ ὑποθεμελίωσης ὀγκωδεστάτου τοίχου κτηρίου, τοῦτο δὲ διότι ἐπὶ τοῦ νέου ἀποκαλυφθέντος τμήματός του, διετηρεῖτο παχὺ στρώμα συνδετικοῦ πηλοῦ, σῶζον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του τὰ ἀποτυπώματα τοῦ ἄλλοτε ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχοντος δόμου ἐκ φορμηδὸν παρ' ἀλήλους τεθειμένων («μπαιτικῶν») ὀγκολίθων.

Πρὸς διερεύνησιν τοῦ ἐν λειψάνοις κτίσματος ἐπεξετάθη ἡ ἀνασκαφὴ ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ οἰκοπέδου παρὰ τὸ νοτιώτερον ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος τομέως καὶ πέραν τοῦ ὁρίου τούτου πρὸς Δ. Ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἐν τῷ Σχ. ε. δ. 33 εἰκονιζομένου τμήματος ἐνὸς τεραστίων διαστάσεων καὶ ἀπροσδιορίστου εἰσέτι σχήματος κλασσικοῦ κτηρίου, σφζομένου (πλὴν ἐλαχίστων σημείων διατηρούντων ὀλιγαριθμούς κατὰ χώραν ὀγκολίθους τοῦ πρώτου δόμου) κατὰ τὴν ὑποθεμελίωσιν μόνον τῶν ἀσυνήθους πλάτους τοίχων αὐτοῦ καὶ ταύτην ἐπαρκῶς κατεστραμμένην ἐκ τῶν παλαιότερων οἰκοδομήσεων τοῦ χώρου τούτου.

Ἡ ὑποθεμελίωσις αὕτη συντηρήθη μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μέχρι βάθους 3.05 - 3.58 μ. υπερκειμένων ἐπιχώσεων, αἵτινες, ἀπὸ ἀπόψεως συστάσεως καὶ κεραμεικῶν κλπ. εὐρημάτων, οὐδόλως διέφερον τῶν τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς Γ - Γ'. Ἀπετελεῖτο ἡ ὑποθεμελίωσις ἐκ μικροῦ μεγέθους ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, διατηρουμένη εἰς ὕψος κυμαινόμενον μεταξὺ 0,13 - 0,30 μ., ἡδράζετο δὲ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῆς ἀνωμάλου ἐπιφανείας τῆς σαθρᾶς κιμιλιάς, ἐξασφαλίζουσα διὰ τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ὀγκολίθων τοῦ πρώτου δόμου παρεμβολῆς τῆς μίαν ἐπίπεδον, σταθερωτέραν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐλαστικὴν εἰς τυχὸν καθιζήσεις τῆς βάσιν διὰ τοὺς υπερκειμένους ὀγκῶδεις τοίχους τοῦ κτηρίου.

Τὸ μόνον σαφῶς διακρινόμενον ΒΔ. σκέλος τῆς ὑποθεμελίωσης εἶχε πλάτος 1.50 μ. καὶ ἀποκαλυφθὲν μήκος 1.70 μ., κατεύθυνσιν δὲ ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., οὐχὶ ὅμως παράλληλον πρὸς τὸ κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν βαῖνον, ἀλλ' αἰσθητῶς παρεκκλίνον πρὸς Α. βορειοδυτικὸν ὄριον τοῦ πρώτου κατὰ τὴν τομὴν Γ - Γ' ἀποκαλυφθέντος τμήματος αὐτῆς.

Εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐσφίζοντο τέσσαρες κατὰ χώραν κείμενοι ὀγκολίθοι τοῦ πρώτου δόμου, τὰ δύο σκέλη (ἐὰν βεβαίως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σκέλος καὶ τὸ πρῶτον ἀποκαλυφθὲν τμήμα αὐτῆς, ὅπερ ἀμφίβολον ἐπὶ τοῦ παρόντος), φαίνονται νὰ ἐνοῦνται δι' ἐτέρου καθέτου, ἀλλ' ἤδη τὸ κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν σφζομένων λειψάνων ὑποδεικνύομενον σχῆμα περιπλέκεται ἀφαντάστως καὶ εἰς οὐδεμίαν γνωστὴν καὶ συγκεκριμένην μορφήν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ.

Τὸ δυσάρεστον εἶναι, ὅτι, ὡς εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ὕφ' ἡμῶν ἐρευνωμένας περιπτώσεις, πρέπει νὰ ἀναμένωμεν τὴν μελλοντικὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ πρὸς Α. παρακειμένου ἀκινήτου, ἵνα καταστῇ δυνατόν νὰ διαφωτισθῶσι περαιτέρω τὰ ἀσαφῆ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης.

Τὰ μόνα δυνάμενα νὰ λεχθῶσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος περὶ τοῦ κτηρίου τούτου καὶ τῆς ἐν γένει ἀνασκαφείσης περιοχῆς εἶναι, ὅτι: α) Κατ' ἀρχὴν ἀπεκλείσθη ἡ εἰς τὸν χώρον τοῦτον ὑπαρξίς τοῦ ἀρχικῶς ἀναζητηθέντος ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὅπερ ὅπως δῆποτε θὰ εὐρεθῇ ἐκεῖ που πλησίον. β) Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτήριο, τὸ ὅποιον ὡς ἐκ τοῦ χρησιμοποιομένου συνδετικοῦ ὀλικῶ (καθαροῦ πηλοῦ) πρέπει νὰ ἀνήκῃ μᾶλλον εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν καὶ νὰ κατεστράφη ἤδη πρὸ τῆς ἐλληνιστικῆς, ὡς ἐπικεκαλυμμένων τῶν λειψάνων του διὰ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐπιχώσεων¹ οὐδεμία χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι εἶναι δημόσιον. γ) Ἀποκλειομένου τοῦ νὰ ταυτισθῇ τὸ σχῆμά του πρὸς οἶονδῆποτε σύνηθες ὀρθογωνίου ἢ καὶ ἀψιδοειδοῦς ἀκόμη σχήματος δημόσιον οἶκμα, δέον νὰ ἀναζητηθῇ μετὰ τῶν ἐναπομενόντων ὑπολοίπων.

Πλὴν τοῦ ὡς ἄνω κτηρίου ἀπεκαλύφθησαν ἐνταῦθα καὶ ἐλάχιστα σφζόμενα λείψανα δύο ἐντεῦθεν διερχομένων ἀρχαίων ὁδῶν: μιᾶς βυζαντινῶν χρόνων (Σχ. ε. δ. 33 Α - Α') καὶ ἐτέρας παλαιότερας — μᾶλλον κλασσικῆς ἐποχῆς — (Σχ. ε. δ. 33, Β), συναντηθείσης πρὸς Δ. τοῦ ἐξωτερικοῦ σκέλους τοῦ κτηρίου, παρὰ τὰς ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν βορείαν μεσοτοιχίαν ἀσκάφους ἐπιχώσεις καὶ κατευθυνομένης ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ.

Μεταξὺ τῶν πρὸ τῆς ἐπεμβάσεώς μας ἐκσκαφεισῶν εἰς τὸν χώρον τοῦτον ἐπιχώσεων, περι-συνελέγησαν καὶ τὰ κάτωθι δύο μαρμάρινα ἐνεπίγραφα:

1. Πλὴν τῶν ἄλλων, ἐντεῦθεν ἔχοντες καὶ ἄρκετὰ ἄλλα τελείως ἐφαρμένα χαλκὰ νομίσματα ἀρχαῖα ἐλληνικά, ὧν πάλιν σημειοῦμεν τὰ: α) Σαλαμῖνος, περὶ τὰ 350 - 318 π.Χ., πρβλ. BMC πίν. XX, ἀριθ. 7, β) Ἀθηνῶν, ἐφαρμένον Ζου αἰ. π.Χ. καὶ γ) Ἀθηνῶν, 229 / 30 π.Χ. Σβορ. πίν. 81, ἀριθ. 9 - 16.

1) Ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, ἀκέραιος, ὕψ. 0,72 μ. καὶ ἄνω διαμέτρου 0,21 μ., φέρων τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τρεῖς στίχους: *ΣΥΝΕΤΟΝ / ΜΕΝΑΝΑΡΟΥ / ΗΡΑΚΛΕΩΤΙΣ* (Πί ν. 56 α). Τὰ γράμματα ἔχουν ὕψος 0,02. Ἐβεβαιώθημεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ νέου ἐδρήματος, ἀλλὰ περὶ τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς (βλ. IG II², 8784), τὴν ὁποίαν ὁ Σ. Κουμανούδης (Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, ἀριθ. 1781) ἀναφέρει ὡς εὑρισκομένην «δυτικῶς τοῦ Διπύλου, εἰς τὴν οἰκίαν Μισίου». Ἀνάγεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος.

2) Ἀναθηματικὴ κυλινδρική βάσις ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψ. 0,218 καὶ διαμ. 0,41 μ. (Πί ν. 55 β). Φέρει εἰς πέντε στίχους τὴν ἐπιγραφὴν:

*Ι|Σ|ΙΔΙ ΑΝ|ΟΥ|ΒΙΑΙ
ΝΙΚΩΝΥΜΟΣ ΑΝΤΙΦΑΝΟΥ ΟΙΝΑΙΟΣ
ΙΕΡΕΥΣ ΓΕΝΟΜΕΝΟΣ ΕΠΙ ΞΕΝΩΝΟΣ
ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΖΑΚΟΡΕΥΟΝΤΟΣ
ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΥ ΚΑΛΧΗΔΟΝΙΟΥ*

Στιχ. 1. Παρὰ τὴν σοβαρὰν φθορὰν τοῦ λίθου εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἢ συμπλήρωσις: Ἰσιδι Ἀνούβιδι, εἶναι βεβαία.

Στιχ. 3 - 4. Ἐπὶ Ξένωνος ἀρχontos. Ὁ Ξένων ἀρχων ἐν ἔτει 133/2 π.Χ. Inscr. Délos No 1949 καὶ 2594. Ἰδὲ καὶ Pritchett-Meritt, Chronology of Hell. Athens p. XXXII.

Στιχ. 5. Καλχηδόνιος ὡς ὄνομα ἀπαντᾷ διὰ πρῶτην, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, φορὰν πιθανῶς εἶναι παράλληλος τύπος τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἔθνικοῦ Καλχηδών-νιος (βλ. Κουμανούδη ἔ.α. ἀριθ. 1860).

Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀνω ὀριζοντίας πλευρᾶς μικρὸς τόρμος, πρὸς συγκράτησιν τοῦ ἀναθήματος.

Εἰς τινὰ τῶν γραμμάτων (ὕψ. 0,015 μ.) ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος.

30. Φιλελλήνων ἀριθ. 17 (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 30)

Εἰς τὰς παρειάς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, ἰδιοκτησίας Δ. Λυμπέρη, μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς παλαιᾶς οἰκίας, ἀνεφάνησαν ἐλάχιστα διασωθέντα ἐκ τῶν παλαιότερων οἰκοδομήσεων τοῦ χώρου ἀρχαῖα λείψανα ἐνὸς πηλίνου ἀγωγοῦ, ὡσείδους τομῆς, καὶ ἐνὸς τοίχου ἐξ ἀββεστολιθικῶν ὀγκολίθων.

Ὁ κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἀποκαλυφθεὶς ἀγωγὸς ἐσφῆζτο μόνον εἰς δύο σημεία κείμενα ἀντιστοίχως παρὰ τὴν πρὸς Β. καὶ τὴν πρὸς Ν. μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς προσόψεως τοῦ μὲν πρώτου 3,40 μ., τοῦ δὲ ἄλλου 6 μ. Ἀπετελεῖτο ἐκ δύο πηλίνων κεράμων ἡμιελλεισοειδοῦς τομῆς καὶ παρουσίαζε τὸ χαρακτηρι-

στικόν, ὅτι ἦτο ἐνισχυμένος κατὰ τὰ πλάγια τοῦ διὰ πηλίνων ἐπίσης πλακῶν, τοποθετημένων ἐν εἴδει ὀρθοστατῶν. Ἐσωτερικαὶ διαστάσεις ἀγωγοῦ: ὕψ. 0,88 καὶ πλάτος 0,44 μ. Ἡ ἐκ τῶν σφζομένων τμημάτων τοῦ διδομένη κατεύθυνσις ἀπὸ Β. πρὸς Ν., μὲ ἐλαφρὰν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον κάμψιν πρὸς ΒΔ.

Τοῦ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου κειμένου τοίχου ἐσφῆζοντο δύο ὀγκόλιθοι, ὁ εἰς ὑπὸ τὴν πρὸς Ν. μεσοτοιχίαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 18,30 μ. ἀπὸ τῆς προσόψεως καὶ ὁ ἕτερος ὑπὸ τὴν Α. καὶ εἰς ἀπόστασιν 4,85 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας μεσοτοιχίας. Ὁ τοίχος, πλάτους 0,70 μ., κατηθύνετο ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

31. Καλλισθένης καὶ Ἀχαιῶν (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 31)

Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν (Πετράλωνα) καὶ ἐντὸς χάνδακος διανοιχθέντος ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ παραλλήλως πρὸς τὴν Καλλισθένης, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων, ὀρθογωνίου σχήματος, μήκους 1,75 καὶ πλάτους 1,08 μ. κατεσκευασμένος διὰ προχειρῶς λελαξευμένων πλακῶν ἐκ φαιοῦ μαρμάρου, συνδεομένων κατὰ τοὺς ἄρμους δι' ἀσβεστοκονιάματος.

Ἡ ἐρευνηθεῖσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἐπὶχώσις παρουσίασεν ὁστρακα ρωμαϊκὰ μέχρι βάθους 0,57 μ., ρωμαϊκὰ δὲ καὶ ἑλληνιστικὰ ἀπὸ βάθους 0,57 - 0,85 μ. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ εἰς τὰς πέριξ καὶ ὑπεράνω τοῦ τάφου ἐπὶχώσεις συνελέγησαν ὁστρακα τῶν αὐτῶν ἐποχῶν εἶναι πιθανώτατον, ὅτι, τὰ μέχρι βάθους 0,85 μ. εἶχον εἰσχωρήσει μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πάματος αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου σημειωτέον οὐδὲν τμήμα ἀνευρέθη. Ἀπὸ βάθους 0,85 - 1,05 μ. (ὅπου καὶ τὸ δάπεδον τοῦ τάφου) ἐσφῆζτο ἀδιατάρακτον τὸ κατώτερον στρώμα. Ἐντὸς αὐτοῦ πλὴν τοῦ νεκροῦ, ὅστις εἶχεν ἀποτεθῇ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ δαπέδου, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΔ., καὶ πέντε δακρυδόχων, κειμένων παρὰ τὸ δεξιὸν πλευρόν του, οὐδὲν ἕτερον ἀνευρέθη.

Εἰς γενομένην ἐν συνεχείᾳ ἐντὸς τοῦ χάνδακος μικρὰν ἐρευναν ἀπεκαλύφθη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν νοτίας τοῦ τάφου, τμήμα γωνίας κατεστραμμένου κτίσματος. Εὐρέθη εἰς βάθος 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ τὰ δύο σκέλη τῆς ἦσαν ἐκτισμένα διὰ μικροῦ μεγέθους ἀργῶν λίθων καὶ κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ἐσφῆζτο ἐπὶχρησιμα πάχους 0,01 μ. Τὸ σφζόμενον ὕψος τῶν τοίχων ἦτο 1 μ., ἥτοι ἐθεμελιόυτο εἰς βάθος 1,60 μ.

Τὸ κτίσμα τοῦτο δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ σκάμματος.

32. Δωριέων (καὶ Τρώων) (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 32)

Εἰς τὴν ὁδὸν Δωριέων καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Τρώων καὶ Καλλισθένους τμήμα της, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως χάνδακος ὑπὸ τῆς ΔΕΗ, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα δύο ἀρχαίων τάφων, ἥτοι ἐνὸς καλυβίτου (α) καὶ ἐνὸς ἐκ μεγάλων ἀδρῶς εἰργασμένων παρίνων πλακῶν, συνδεομένων κατὰ τοὺς ἄρμους δι' ἄσβεστοκονιάματος.

Ἀμφότεροι εἶχον τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ἔνθα καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν καὶ ἐσφύζοντο μόνον κατὰ τὸ πρὸς Β. τμήμα των.

Ὁ καλυβίτης ἀνεφάνη εἰς βάθος 0,27 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ Δωριέων, ἐκαλύπτετο δὲ ἀπὸ ἐπιχώσεις, ἐξ ὧν συνελέγησαν ὄστρακα ἑλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά καὶ μία δακρυδόχος.

Ἐντὸς αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαντα ἐρευναν, εἰς βάθος 0,21 - 0,61 μ. (ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ ἔκειτο ὁ τάφος) εἶχον ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων, συσσωρευμένα ὅστ' αὐτὰ διαλελυμένων σκελετῶν καὶ δύο κρανία. Χαρακτηριστικὸν καὶ ὡς γεγονὸς καὶ ὡς χρονολογικὸν στοιχεῖον εἶναι τὸ ἀνευρεθὲν χαλκοῦν κατιωμένον — χαρώνειον — νόμισμα μεταξὺ τῶν ὁδόντων τοῦ ἐνὸς νεκροῦ. Ἡ ἠθελημένη καὶ οὐχὶ τυχαία παρουσία τοῦ νομίσματος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ἐκ τῶν ἰχνῶν τῆς ὀξειδώσεως χαλκοῦ ἐπὶ τῶν ὁδόντων τοῦ νεκροῦ. Τὸ νόμισμα εἶναι περγαμηνόν, ἐποχῆς Μιθριδάτου (89 - 88 π.Χ.). Εἰς τὴν μίαν ὄψιν παρίσταται προτομή Ἀθηνᾶς, μὲ κορινθιακὸν κράνος καὶ ἐπιγραφήν: *ΜΙΘΡΙΔΑΤΑΣ*, εἰς δὲ τὴν ἐτέραν Ἀσκληπιδίς ἱστάμενος, μὲ ἐπιγραφήν: *ΠΕΡΓΑΜΗΝΟΝ* (βλ. Κατάλ. Νομισμάτων Βρετανικοῦ Μουσείου σ. 127 κ.ε.).

Ὁ δεῦτερος τάφος εὐρέθη ὀλίγον ἀνατολικώτερον (πρὸ τῆς ὑπ' ἀριθ. 36 οἰκίας τῆς ὁδοῦ Δωριέων), εἰς βάθος 0,29 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου. Ἐντὸς αὐτοῦ εἰς βάθος 0,40 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους του, ἀνεκαλύφθη χαλκοῦν κτερισματικὸν κύπελλον, εἰς βάθος δὲ 0,89 μ., ὅπου καὶ ἡ χρησιμοποίησις αὐτοῦ ὡς πυθμὴν τοῦ τάφου ἐπιφάνεια τῆς κιμιλίας, ὅστ' αὐτὸ ἐκ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ. Ἐκ τῆς περὶ τὸν τάφον ἐρεῦνης συνελέγησαν ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων.

Διὰ τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὰς ὁδοὺς Καλλισθένους καὶ Δωριέων τάφων, ἐπιβεβαιοῦται διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων νὰ θάπτουν τοὺς νεκροὺς των παρὰ τὰς ἀρχαίας ὁδοὺς, τοῦτο δὲ διότι καὶ ἐκ τοῦ σημείου τούτου (βλ. Ἰ. Τραυλὸς ἔ.α. πίνακας) διήρχετο ἀρχαιοτάτη ὁδός, ἥτις διὰ πυλίδος τοῦ διατειχίσματος ὠδήγει ἐκ τοῦ ἄστεως εἰς τὸν μεταξὺ τῶν μακρῶν τειχῶν χώρον καὶ τὸν Πειραιᾶ.

33 - 34. Πειραιῶς - Ἀγησιλάου - Μυλλέρου (πρώην Ὀρφανοτρ. Χατζηκώστα). Σταδίου καὶ Ὀμήρου (ὑπὸ ἀνέγερσιν κτήριον Τραπεζίης Ἑλλάδος (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 33 καὶ 38)

Καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συνεχίσθη ἡ παρακολούθησις καὶ ἐγένετο κατὰ διαστήματα ἐρευνα εἰς τὰ ὡς ἄνω οἰκόπεδα — περὶ ὧν ἤδη ἐγένετο νύξις εἰς τὰ Χρονικά τοῦ ΑΔ 18 (1963) σ. 64 —, ἀλλὰ καὶ πάλιν αἱ ἐργασίαι δὲν ὠλοκληρώθησαν πιστεύομεν, ὅμως, ὅτι τοῦτο θὰ ἐπιτευχθῇ ἐντὸς τοῦ 1965, εἰς τὰ Χρονικά τοῦ ὁποῦ ἐλπίζομεν, ὅτι θὰ καταστήθῃ δυνατόν νὰ συμπεριληφθῇ καὶ ἡ περὶ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τῶν χώρων τούτων συγκεντρωτικὴ διὰ τὰ ἔτη 1963 - 1965 ἑκθεσις.

35. Μενάνδρου καὶ Σοφοκλέους ἀριθ. 51 (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 34)

Εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον καὶ δὴ παρὰ τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Σοφοκλέους ἀριθ. 51 πλευρὰν του, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίου κτίσματος, σχήματος ὀρθογωνίου ἢ τετραγώνου, κειμένου ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐν μέρει πέραν τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν Σοφοκλέους ὀρίου αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν δὲ 7,25 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μενάνδρου.

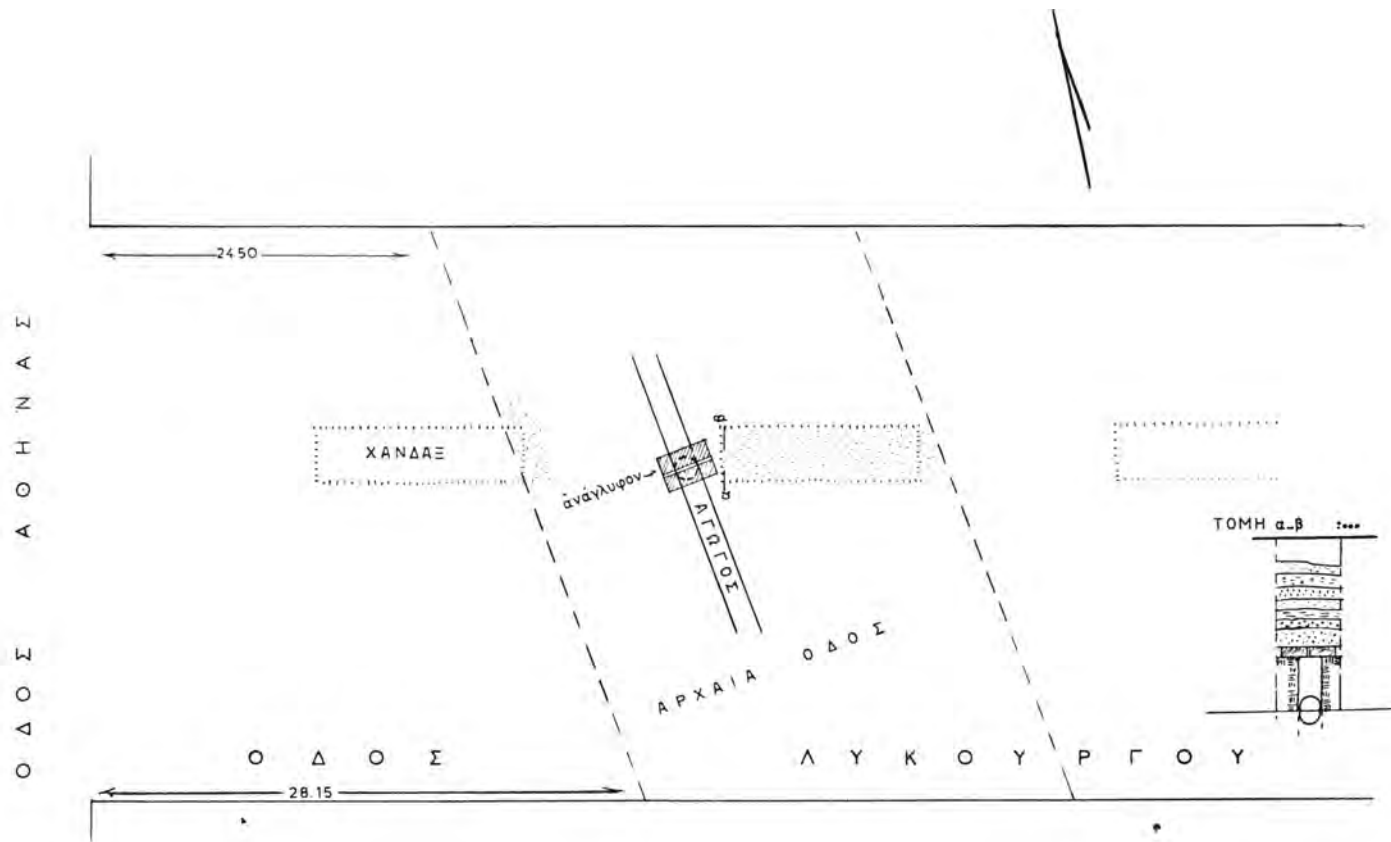
Ἡ σφωζομένη θεμελίωσις ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2,50 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ καὶ ἦτο κατεσκευασμένη ἀναμιξῇ ἐξ ἀργῶν λίθων, ἐτέρων ἡμιεργασμένων, ὡς καὶ κανονικῶς λελαξευμένων ὀρθογωνίων ὀγκολίθων.

Τὸ κτίσμα εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ἡ πρὸς Ν. πλήρως ἀποκαλυφθεῖσα πλευρὰ αὐτοῦ εἶχε μῆκος 3 μ. Τῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου πρὸς Δ. καὶ Α. πλευρῶν του, ἡ μὲν πρώτη ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2 μ., ἡ δευτέρα δὲ εἰς μῆκος 0,90 μ. Τὸ πλάτος αὐτῶν κατὰ μέσον ὅρον ἦτο 0,60 μ.

Ἡ κατὰ στρώματα ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας μέχρι τῆς διατηρηθείσης θεμελιώσεως τοῦ κτίσματος ἐρευνηθεῖσα ἐπίχωσις παρουσίασε μέχρι βάθους 0,70 μ. νεωτέρας ἐπιχώσεις, ἀπὸ 0,70 - 1,35 μ. ὄστρακα βυζαντινὰ καὶ ἀπὸ 1,35 - 2,50 μ. ἀρχαῖον στρώμα μὲ σποραδικὰ ὄστρακα 4ου π.Χ. αἱ.

36. Λυκούργου καὶ Σωκράτους (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 35)

Εἰς τὸ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν κείμενον οἰκόπεδον αἱ διὰ τὴν διάνοξιν νέων θεμελιῶν ἐκσκαφικαὶ ἐργασίαι ἔφερον εἰς φῶς μαρμαρίνην λήκυθον, ἀπερριμμένην ἐκεῖ καὶ εἰς βάθος 2,80 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Ἡ λήκυθος (Πί ν. 56 β) ἑλλιπῆς κατὰ τὸν λαίμον, τὴν λαβὴν καὶ τὴν βάσιν μετὰ μικροῦ μέρους τοῦ

Σχέδ. 34. Ἀνασκαφαὶ ὁδοῦ Ἀθηνᾶς - Λυκούργου

σώματος είναι εκ λευκού μαρμάρου και έχει σφζ. ύψ. 0,69 μ. και μεγ. διάμετρον 0,38 μ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας παρίσταται ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ ἡ συνήθης σκηνὴ δεξιώσεις: Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερᾶς γυναικεία μορφή — ἡ νεκρά — καθημένη ἐπὶ ἔδρας μετ' ἐρεισινώτου, ὑποδέχεται διὰ χειραψίας τὴν πρὸ αὐτῆς ἱσταμένην ἑτέραν γυναῖκα, ὁπισθεν τῆς ὁποίας, ἱσταται τρίτη νεωτέρα μορφή — ἡ θεραπαινίς — κρατοῦσα πυξίδα. Ὑπεράνω τῆς νεκρᾶς κεχαρμαγμένον προχεῖρως τὸ οὐχὶ σπάνιον ὄνομα τῆς *MIKA*.

37. (Ἀθηνᾶς) - Λυκούργου - (Αἰόλου) (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 36)

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ, μεταξύ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, τμήματος τῆς ὁδοῦ Λυκούργου, ἠναγκάσθημεν νὰ ἐνεργήσωμεν μικρὰν ἔρευναν, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἄρκετὰ ἐνδιαφέροντα.

Συγκεκριμένως, παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀθηνᾶς καὶ Λυκούργου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2,85 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς δευτέρας, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 3,02 μ. τάφος καλυβίτης ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐκ κανονικῶς διατεταγμένων καὶ συνηρμοσμένων κορινθιακῶν στρωτήρων κεράμων, τόσον κατὰ τὰς ἐπικλινεῖς μακρὰς καὶ καθέτους στενάς, ὅσον καὶ κατὰ τὸ δάπεδον.

Ὁ τάφος, διαστ. 1,94 x 0,55 καὶ ὕψ. 0,60 μ. καὶ μετὰ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΑ., ἡδράζετο εἰς βάθος 3,65 μ. ἐπὶ πρὸς τοῦτο δημιουργηθέντος εὐρυτάτου λαξεύματος ἐντὸς τοῦ παρθένου ἐδάφους. Ἐντὸς τοῦ λαξεύματος καὶ πρὸς Β. τοῦ τάφου διεσφόντο ἔντονα λείψανα πυρᾶς, ἐκ τῶν ὁποίων, πρὸ τῆς ἐπεμβάσεώς μας, εἶχεν ἀνασυρθῆ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς Ἑταιρείας καὶ παραδοθῆ εἰς τὸ οἶκεῖον Ἀστυν. Τμήμα ἀρίστης διατηρήσεως ἐρυθρόμορφος οἶνοχόη, μετὰ παράστασιν σκηνῆς λατρείας τοῦ Διονύσου (Π ί ν. 56 γ). Τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως καταλαμβάνει κυλινδρικός μᾶλλον βωμός, ὁπισθεν δὲ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ βωμοῦ «Ἑρμαϊκὴ» στήλη, μετὰ προτομὴν Διονύσου, πρὸς τὴν ὁποίαν τρεῖς ἀνδρικοὶ μορφαὶ ἐνδεδυμέναι μόνον μετὰ ἱμάτιον καὶ ἐστεφανωμένοι δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν προσφέρουν τὴν κανονισμένην θυσίαν, πλακοῦντας καὶ οἶνον, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ κανίστρου, τῆς οἶνοχόης καὶ τοῦ κανθάρου, τὰ ὁποῖα καὶ προβάλλουν.

Ὑπεράνω τῆς παραστάσεως ἐπιγραφὴ διὰ λευκοῦ χρώματος: *ΦΙΛΙΟΣ ΤΥΧΩΝ* (ἀριθ. καταγρ. 3431).

Ἐντὸς τοῦ τάφου, πλὴν τῶν ὁστών τοῦ νεκροῦ, ὅστις ἀπέκειτο ἐπὶ τοῦ δαπέδου, μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΑ., ἀνευρέθησαν μία κτερισματικὴ λήκυθος

(ἀριθ. 3434) καὶ ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον. Ἡ λήκυθος, ἐλλιπὴς τὴν βάσιν, τὸν λαιμόν καὶ τὴν λαβὴν, ἀντὶ ἄλλου διακόσμου φέρει μίαν βεβιασμένην καὶ ἀσύμμετρον ἐπάλειψιν διὰ μέλανος βερνικίου τοῦ παρὰ τὴν βάσιν τμήματος τῆς κοιλίας καὶ τοῦ λαιμοῦ. Σφζ. ὕψ. 0,125 μ. Τὸ ληκύθιον, ἀκέραιον (ὕψ. 0,083 καὶ διαμ. βάσεως 0,04 μ.), εἶναι ἐπικεχρισμένον διὰ βερνικίου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐρυθροφαίου καὶ ἐνιαχοῦ μέλανος ἐξ ἀνομοιογενοῦς ὁπτήσεως.

Εἰς ἀπόστασιν 26,13 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας τῶν ὁδῶν Ἀθηνᾶς καὶ Λυκούργου, ἐντὸς διανοιχθείσης σήραγγος διὰ τὴν συνένωσιν δύο ἐπὶ μέρους τμημάτων χανδάκων (τῶν II καὶ III), ἐπεσημάνθησαν εἰς βάθος 0,47 - 1,57 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἑξ ἐπάλληλα πεπατημένα στρώματα ἀρχαίας ὁδοῦ (Σχ ε δ. 34), τὰ ὁποῖα, ἐπεξετείνοντο ἐπὶ περαιτέρω πρὸς Α., μέχρι μήκους 6,85 μ. Ὁλίγων βαθύτερον τοῦ ἀρχαιότερου στρώματος τῆς ὁδοῦ (εἰς βάθος 1,93 μ.) καὶ πρὸς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἐρευνηθέντος τμήματος αὐτῆς, ἀπεκαλύφθη φρεάτιον ἐπισκέψεως ἀγωγοῦ ἐλλειπσοειδοῦς τομῆς λελαξευμένου εἰς τὴν κιμιλίαν καὶ κατευθυνομένου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸ φρεάτιον, διατομῆς κυκλικῆς, εὐρέθῃ εἰς βάθος 1,93 - 2,75 μ., ὅπου ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀγωγοῦ, ἐκαλύπτετο ἄνω διὰ δύο μαρμαρίνων πλακῶν, ὧν ἡ μία ἦτο τὸ ἐν τμήμα ἀξιολογωτάτης ἀναγλύφου ἐπιτυμβίας στήλης ἐπιστεφομένης ἄνω ὑπὸ ταπεινοῦ ἀετώματος. (Π ί ν. 57 α) Ἐπὶ τῆς στήλης σφίζονται μόνον δύο κεφαλαί, ἥτοι ἡ τῆς ἀριστερᾶς καθημένης προφανῶς καὶ δεξιᾶ ἐστραμμένης γυναικὸς καὶ ἡ τῆς πρὸ αὐτῆς ἱσταμένης θεραπαινίδος. Ἐχει πλάτος 0,68 καὶ σφζόμενον ὕψ. 0,54 μ. Τὸ εὑρημα τοῦτο ἀποκτᾷ ἐτι μεγαλυτέραν ἀξίαν, διότι ὡς πρῶτος διεπίστωσεν ὁ J. Frei τοῦτο συμπληροῖ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1822 τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον.

38. Σταδίου ἀριθ. 61 (Σ χ ε δ. 1, ἀριθ. 37)

Κατὰ τὴν ἀποκόμισιν τῶν ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τῶν ὑπογείων τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου ἀριθ. 61 ἀκινήτου (πρῶν Κυπριακῆ ἀγορᾶ) χωμάτων καὶ λοιπῶν ὕλικῶν, ἀπεκαλύφθη 3 περίπου μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τάφος λελαξευμένος εἰς τὴν κιμιλίαν, ὅστις ἦτο ἐπενδεδυμένος ἐσωτερικῶς (πλὴν τοῦ δαπέδου του) διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ κεκαλυμμένος δι' ὁμοίας πλακῶς. Ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν ἕτερον εὐρέθη ἐκτὸς ὀλίγων τετραγμένων ὁστών.

Διαστ. τάφου: μήκος 1,93, πλάτος 0,60 καὶ βάθος ἀπὸ χειλέων 0,96 μ.

Καὶ ἡ ταφὴ αὕτη περιλαμβάνεται εἰς τὸ κατὰ

ην περιοχὴν ταύτην τῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον τῶν κλασσικῶν, ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

39. Βασιλίσσης Σοφίας καὶ Ἡρώδου Ἀττικοῦ (Σχέδ. 1, ἀριθ. 39)

Διὰ μικρᾶς ἐρεῦνης, γενομένης εἰς τὸν χώρον τῆς κατεδαφισθείσης ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν οἰκοδομῆς, διεπιστώθη ὅτι κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 5.70 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 30.35 μ. ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασ. Σοφίας οἰκοδομικῆς γραμμῆς, διήρχετο ἁγὼγος ἐν μέρει λελαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον καὶ ἐν μέρει ἀποτελούμενος ἐκ πορῶνων πλακῶν εἰργασμένων εἰς τὸ μέσον εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Π. Οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς του εἶχεν ἐπικαλυφθῆ διὰ παντοίων μαρμαρίνων πλακῶν, ὧν ὀλίγαι διεσφάζοντο εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ὁ ἀγῶγος διήρχετο ὑπὸ τὴν νοτίαν μεσοτοιχίαν τοῦ οἰκοπέδου. Αἱ πλάκες αὗται δὲν ἦσαν εἰμὴ ἡχρηστευμένα καὶ κατ' ἀνάστροφον θέσιν ἐνταῦθα τοποθετημένα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, μία δὲ ἐξ αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς οἰκοδομῆς ἀποκαλυφθεῖσα ἐπιτύμβιος στήλη, ἡ καὶ προκαλέσασα τὴν ἡμετέραν ἐπέμβασιν.

Συνολικῶς ἀνεσῆρθησαν τρία τμηματικῶς σφζόμενα ἀνάγλυφα, τὰ κάτωθι:

α) Ἐπιτύμβιος στήλη εἰς δύο τεμάχια (ἡ πρώτη ἀνευρεθεῖσα), ἐλλειπῆς κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως καὶ τὴν ἐπίσπεψιν καὶ παριστώσα ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ σκηνὴν δεξιῶσεως (Πί ν. 57 γ). Ἡ νεκρὰ καθημένη δεξιὰ ἐπὶ σκίμποδος καὶ ἐνδεδυμένη ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καλύπτει καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, δεξιούται ἐτέραν ἱσταμένην καὶ πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένην γυναικείαν μορφήν, ἥτις εἶναι ἐνδεδυμένη ἐπίσης ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Μεταξὺ αὐτῶν, ἐν δευτέρῳ ἐπιπέδῳ, δύο ἄλλαι ἱστάμεναι, ἐπίσης, μορφαί, μία ἀνδρική κατ' ἐνώπιον, μετὰ τὰς δύο χεῖρας ἐπὶ τῆς βακτηρίας καὶ μία νεανίου, ἐν ἱματίῳ μόνον, προσβλέποντος δεξιὰ. Πρόκειται περὶ ἔργου τῶν ἀρχῶν ἢ τῶν μέσων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἱ. Διαστ.: πλάτος 0,61 καὶ σφζ. ὕψος 0,95 μ. (ἀριθ. καταγραφῆς 3300 καὶ 3301).

β) Τμήμα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους ἀναγλύφου, ἐφ' οὗ σφάζεται μόνον ἡ κεφαλὴ κατ' ἐνώπιον γενειοφόρου ἀνδρός (Πί ν. 57 β). Σφζ. διαστ. 0,34 x 0,24 μ. (ἀριθ. καταγραφῆς 3302).

γ) Ἐπιτύμβιος πλάξ, ἐλλειπῆς κατὰ τὸ κάτω μέρος, φέρουσα ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ λουτροφόρον. Διαστ.: πλάτος 0,41 καὶ σφζ. ὕψ. 0,47 μ.

Εἰς τὸν λοιπὸν χώρον τοῦ οἰκοπέδου οὐδὲν ἀπολύτως εὐρέθη.

40. Ἀριστοξένου καὶ Ἐρατοσθένους (Σχέδ. 1, ἀριθ. 40)

Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν ἐνταῦθα μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἐρευναν ἀπεκαλύφθη, παρὰ τὴν ΒΔ. μεσοτοιχίαν, εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ Ἀριστοξένου, ὕδαταγῶγος ὠρυγμένος εἰς τὴν κιμιλιὰν εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Π, πλάτους 0,30 καὶ ὕψους 0,40 μ., ὅστις ἐκαλύπτετο ἀναμιξὶ διὰ πλακῶν μαρμαρίνων καὶ κεράμων.

41. Βεῖκου ἀριθ. 28 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 41)

Εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον ἀπεκαλύφθη, καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς πρὸς Β. μεσοτοιχίας του, τὸ ἐντεῦθεν διερχόμενον, μετὰ τεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ., μεταγενέστερον Βαλεριάνειον τεῖχος.

Τὸ τεῖχος κατὰ πλάτος ἐκεῖτο ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐν μέρει πέραν τοῦ πρὸς Β. ὀρίου του, φαίνεται δὲ ὅτι συνεχιζέτο πρὸς Α. καὶ Δ. ὑπὸ τὰς παρακειμένας ἰδιοκτησίας. Διτηρεῖτο εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλου μεγέθους καὶ κανονικῶς λελαξευμένων κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων, σφζόμενον κατὰ τὸ δυτικώτερον ἄκρον του εἰς ὕψος δύο δόμων καὶ κατὰ τὸ ἀντίστοιχον ἀνατολικὸν εἰς ὕψος τριῶν δόμων. Ἐθεμελιόυτο ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους καὶ ἐντὸς πρὸς τοῦτο λελαξευμένης ὑποδοχῆς, εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, ἐνθ' ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δευτέρου εἰς ὕψος δόμου του ἔκειτο κατὰ 0,20 μ. ὑψηλότερον αὐτῆς. Κατ' ἐτυχή συγκυρίαν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους ἐμπίπτει εἰς τὸν ἀκάλυπτον χώρον τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς καὶ οὕτω θὰ διατηρηθῇ ἀθικτον καὶ ἐμφανές.

42. Βεῖκου ἀριθ. 27 - 29 (Σχέδ. 1, ἀριθ. 42)

Ἐντεῦθεν περισυνελέγη μαρμάρινος ἀρράβδωτος κιονίσκος (σφζ. ὕψ. 0,39 καὶ διαμ. 0,20 μ.), ὅστις εὐρέθη εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποπρασίνου μαλακοῦ βράχου.

43. Φαλήρου καὶ Στρατηγοῦ Κοντούλη (Σχέδ. 1, ἀριθ. 43)

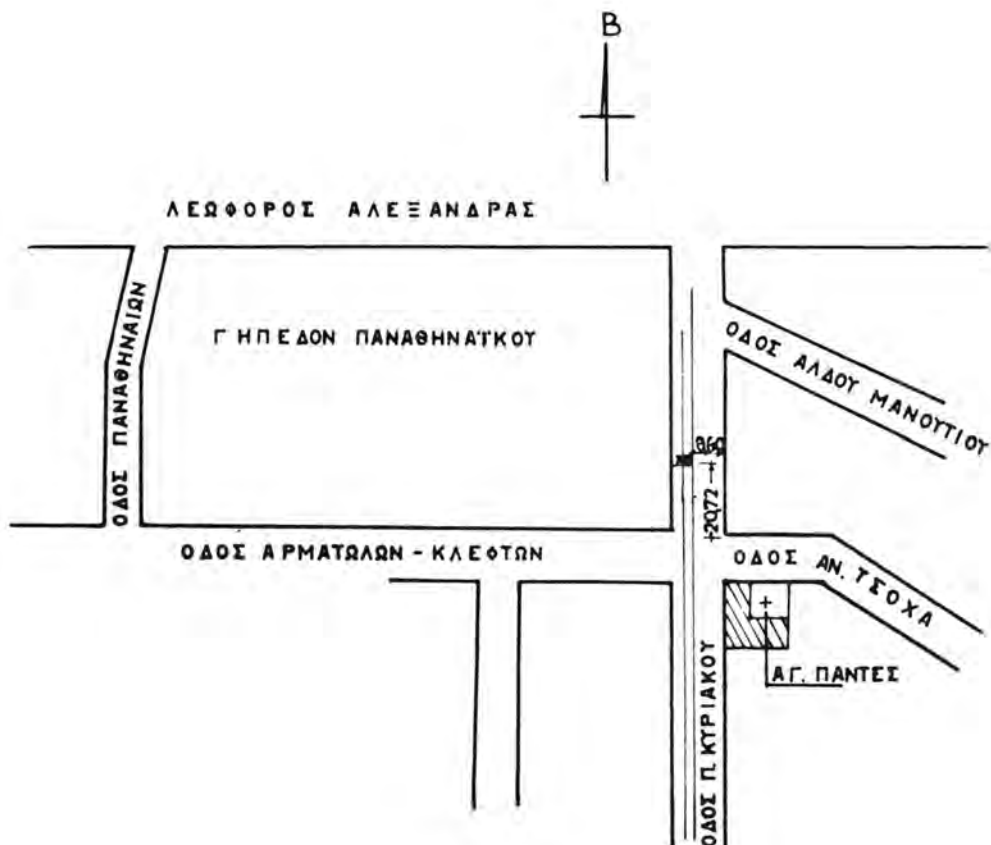
Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἰδιοκτησίας Γεωργ. Μακρῆ, κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας καὶ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος μόλις 0,30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, τάφος κεραμοσκεπῆς, μήκους 0,90 καὶ πλάτους 0,50 μ., μετὰ τεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν πλὴν τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ εὐρέθη.

44. Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀριθ. 168

Κατὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐνταῦθα ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν διεπιστώσαμεν ὅτι ἡ ἰσοπεδοῦσα τὴν ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ οἰκοπέδου πρὸς τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ κεκλιμένην ἐπιφάνειαν τοῦ

τῶν ἐργατῶν τῆς οἰκοδομῆς ἀρχαῖος τάφος, ὡς μᾶς εἰδοποίησε τὸ Ζ' Ἀστυνομικὸν Τμήμα.

Ὁ τάφος οὗτος ἐκτισμένος καὶ κεκαλυμμένος διὰ προχείρως εἰργασμένων μαρμαρίνων πλακῶν, εὗρέθη εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. καὶ ἔκειτο κατὰ

Σχέδ. 35. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ χάνδακος τῆς ΥΔΡΕΞ, ὅπου εὗρέθησαν τὰ χάλκινα ἀγαλμάτια

παρθένου ἐδάφους ἐπίχωσις ἦτο πλήρης ὀστράκων ἀγγείων τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰ. Διὰ μικρᾶς δὲ γενομένης ἐρεῦνης ἐπείσθημεν ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη. Τῶν πολυπληθῶν ὀστράκων περισυνελέγησαν τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα.

45. Σποράδων ἀριθ. 12 (Κυψέλη)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σποράδων ἀριθ. 12 οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Γρ. Ρεμούνδου, κείμενον ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑφ' ἡμῶν ἐλεγχομένης ζώνης, κατὰ τὴν διάνοξιν νέων θεμελίων ἀπεκαλύφθη ὑπὸ

τὸ πλεῖστον τοῦ πλάτους αὐτοῦ ὑπὸ τὴν παρακειμένην (πρὸς Ν.) οἰκοδομὴν καὶ ἡ πλήρης ἀποκάλυψίς του ἦτο ὄλως ἀδύνατος. Τὸ περιεχόμενον του ἠρευνήθη ἐκ τῶν πλαγίων, διὰ τῆς διευρύνσεως τῆς ὑπὸ τῶν ἐργατῶν ἀνοιχθείσης ὁπῆς. Ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τάφου: μῆκ. 2, πλ. 0.90 καὶ ὕψ. 0.95 μ. Ὁ νεκρὸς ἦτο ἐκτερισμένος διὰ δύο μαρμαρίνων ἀλαβάστρων, ὧν τὸ ἓν εἰς τεμάχια καὶ ἑλλιπὲς ἀνευρέθη ὑφ' ἡμῶν ἐντὸς τοῦ τάφου, ἐνῶ τὸ ἄλλο, τεθραυσμένος ἐπίσης, ἀλλὰ ὀλιγώτερον ἑλλιπὲς τοῦ πρώτου, κατασχεθὲν ὑπὸ τῶν

δργάνων τοῦ οἰκείου Ἀστυνομικοῦ Τμήματος εἰς χεῖρας τοῦ ἐργάτου Γ. Καραμανιόλα παρεδόθη εἰς τὴν Ἐφορείαν ἡμῶν.

46. Ὁδὸς Παναγῇ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι)

Τὴν μεσημβρίαν τῆς 6ης Ἰουλίου 1964 τὸ ἸΔ' Ἀστυνομικὸν Τμήμα Ἀμπελοκήπων μᾶς ἐγνώρισε τηλεφωνικῶς τὴν ἀνεύρεσιν ἀρχαίων ἀγαλμάτων εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας Ὑδάτων ἐνεργουμένην ἐκσκαφὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Π. Κυριακοῦ, παρὰ τὸ γήπεδον τοῦ Παναθηναϊκοῦ.

Μεταβάντες ἀμέσως ἐπὶ τόπου διεπιστώσαμεν πράγματι ὅτι ἐντὸς τοῦ κατὰ μήκος τῆς ὁδοῦ Π. Κυριακοῦ διανοιχθέντος εὐρυτάτου χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν νέων ὕδαταγωγῶν καὶ εἰς βάθος 2 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας (Σχ. ε. δ. 35, ὅπου πρόχειρον τοπογραφικὸν διάγραμμα), εἶχον ἀποκαλυφθῇ καὶ ἐξαχθῇ ὑπὸ ἐργατῶν τῆς εἰρημένης Ἐταιρείας τὰ κάτωθι χαλκᾶ ἀρχαῖα ἀγαλμάτια, ἅτινα καὶ μᾶς παρεδόθησαν:

1. Ἀγαλμάτιον παιδὸς γυμνοῦ, μὲ ἀποτετημένην ἀλλ' ὑπάρχουσαν τὴν δεξιὰν χεῖρα, ὡς καὶ νεωστὶ ἀποτετημένους τοὺς πόδας ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τοῦ μηροῦ. Περί τὴν κεφαλὴν φέρει στέφανον ἐκ κλάδων κισσοῦ. Σφζ. ὕψ. 0,47 μ. (Πί ν. 58 α - β).

2. Ἀγαλμάτιον Ποσειδῶνος, ἐλλιπὲς τὴν ἀριστεράν (παλαιόθεν) ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ βραχίονος. Πρόκειται περὶ ἐπαναλήψεως τοῦ γνωστοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Λατερανοῦ. Ὑψ. 0,45 μ. (Πί ν. 59 α - β).

3. Ἀγαλμάτιον Διονύσου, ἐλλιπὲς τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ἄκρους πόδας. Τὴν ἀριστεράν ἔχει κεκαμμένην καὶ πρὸς τὰ ἄνω, διὰ δὲ τῆς καθεμένης ἐτέρας κρατεῖ βότρυ. Σφζ. ὕψ. 0,19 μ. (Πί ν. 59 γ).

4. Ἀγαλμάτιον γενειοφόρου καὶ ἐστεμμένου ἀνακεκλιμένου Ἡρακλέους, μὲ ἀποτετημένους νεωστὶ ἀλλ' ὑπάρχοντας τοὺς πόδας (σχεδὸν ἀπὸ τῶν γονάτων) καὶ ἐνθετον, ἀλλ' ἀπεσπασμένην ἀρχαιοθεν, τὴν δεξιὰν χεῖρα. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐκράτει τὸ ρόπαλον, οὐτινος καὶ διατηροῦνται ἐλάχιστα λείψανα (Πί ν. 60 α - β). Εἶναι ὀξειδωμένον σοβαρῶς καὶ δὴ κατὰ τὰ νῶτα, ἐνθα φέρει καὶ ἐμφανῇ ἴχνη μολύβδου — σημεῖον συνδέσεως πρὸς τὴν ἐλλείπουσαν βᾶσιν του. Ὑψος μετὰ τῶν ποδῶν 0,21 μ. Προφανῶς ἀντίγραφον ἔργου τοῦ Λυσίπου (βλ. F. de Visscher, Héraclès Epitrapezios).

5. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ ἀγαλματίου (;) κατεστραμμένου ἐξ ἰσχυρᾶς κατιώσεως, ἀποτελουμένου ἐκ δύο προσαρμοζόντων τεμαχίων, ἥτοι κορμοῦ (ὕψ. 0,063 μ.) καὶ ἰσχίων μετὰ μερικῶς σφ-

ζομένων σκελῶν (ὕψ. 0,072 μ.) (Πί ν. 60 γ).

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω, περισυνελέγησαν ὅφ' ἡμῶν μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν ἐξαχθέντων χωμάτων καὶ ἄλλα ἐννέα μικρὰ χαλκᾶ τεμάχια, μὴ συγκεκριμένου σχήματος.

Ὡς πρὸς τὰς συνθήκας τῆς ἀνευρέσεως τῶν ἀνωτέρω ἀρχαίων, ὁ ἐργολάβος τῆς Ἐταιρείας μᾶς ἐδήλωσεν, ὅτι τὴν 11ην π.μ. οἱ ἐργάται Γ. Δελλαπόρτας, Λ. Πετσολιάς καὶ Ἐπ. Μεσίρης ἀσχολούμενοι μὲ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν διευθέτησιν μᾶλλον τοῦ κάτω μέρους τῆς δυτικῆς παρεῖας τοῦ σκάμματος ἀπεκάλυψαν τὰ νῶτα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀγαλματίου καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ ἄλλα τρία ἢ τέσσαρα μικρότερα. Ἀρχικῶς ἐκλήθη ὑπ' αὐτῶν ὁ βοηθὸς τοῦ ἐπιστάτου Ἰ. Δελγιώργης καὶ ἀκολούθως ὁ ἴδιος ἐπιστάτης Νικ. Ἀλεβιζάτος, ὅστις ἐσπευσε καὶ εἰδοποίησε τὸ Ἀστυν. Τμήμα τῆς περιοχῆς. Ὁ εὐθὺς ἀμέσως ἀποσταλεῖς ἐπὶ τόπου ἀστυφύλαξ, ἅφ' οὗ συνέταξε πρόχειρον περιγραφὴν τῶν ἀντικειμένων, ἐνημέρωσε τοὺς προϊσταμένους του, ὅφ' ὧν τέλος καὶ εἰδοποιήθη ἡ καθ' ἡμᾶς Ὑπηρεσία.

Ἡ ἐκ τῶν πρώτων τούτων δειγμάτων διαπιστωθεῖσα σπουδαιότης τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ σημειωθεῖσα ἤδη ἀνωτέρω ὡς ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλονόμων ἐργατῶν προξενηθεῖσα μικρὰ καὶ ἀσημαντος κολόβωσις εἰς τὰ ἄκρα δύο τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀμέσου καὶ συστηματικῆς ἐξερευνήσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος χώρου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κυρίως διὰ τοῦ εἰδικευμένου ἐργάτου μας Γ. Βασιλειάδου, παρίstanto δὲ κατὰ τὴν ἐπὶ τετραήμερον διάρκειάν της ἐκτὸς τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δ. Φ. Καλούδη καὶ Ἐ. Σπαθάρη, ὁ συνάδελφος Χ. Μακαρόνας καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἀρχιτέκτων Ἰ. Τραυλός, εἰς ὃν ὀφείλεται τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα Σχ. ε. δ. 36, μὲ τὴν ἀκριβῆ θέσιν πάντων τῶν γενομένων εὑρημάτων¹.

Μὲ τὸν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν μαλακῶν χωμάτων (ἐπιχώσεως) καθαρισμὸν τοῦ χώρου τούτου καὶ μὲ μικρὰν εἰς βάθος ἐρευναν ἤρχισαν ἀμέσως νὰ διαγράφωνται ὁ κατὰ τὴν ἀρχαιοτητα ἀνοιχθεῖς ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ τοῦ παρθένου ἐδάφους λ. α. κ. ο. ς, καθὼς καὶ ἡ πρὸς νότον πλευρὰ του, ἐνῶ συγχρόνως καὶ ἐντὸς αὐτοῦ πάντοτε ἀπεκαλύπτοντο τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο τόσον εἰς βάθος ὅσον καὶ πρὸς Δ. :

1. Τὰ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐργασίας ἐλθόντα εἰς φῶς νέα εὐρήματα ἐλάμβανον ἀριθμοὺς ἐν συνεχείᾳ τῶν ἡδὴ ἀναφερθέντων καὶ ἀσχετῶς τοῦ ἂν συνανθῶν ἢ οὐχὶ πρὸς ταῦτα ἢ καὶ μεταξὺ τῶν γενικῶς. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀγαλμάτιον π.χ. φέρει ἐπὶ πλέον τὸν ἀριθ. 6 (βλ. Σχ. ε. δ. 36).

α) Ἡ βάσις τοῦ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς Ἑταιρείας Ὑδάτων ἐξαχθέντος ὑπ' ἀριθ. 1 ἀγαλματίου, μετὰ τοῦ ὑπολοίπου μάλιστα τῶν σκελῶν τοῦ προσκεκολλημένων ἐπ' αὐτῆς, β) ἡ ὑπ' ἀριθ. 9 ἐξαεδρική ὑψηλὴ βάσις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 ἀγαλματίου τοῦ Διονύσου, γ) αἱ ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 11 ἄλλαι δύο βάσεις, ὡς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 12 χαλκοῦν ἀντικείμενον σχήματος ἄκρου λεοντόποδος μετὰ μακρῶν πτερύγων καὶ δ) τὰ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 8 νέα καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα ἀγαλμάτια, ὅτινα εἶναι ἀκέραια ἀλλὰ καὶ ἀρκούντως ὠξειδωμένα (Πί ν. 61).

Διὰ τῶν ὡς ἄνω εὐρημάτων συνεπληρώθησαν κατ' ἀρχὴν τὰ ἐν Πί ν. 58 α, 59 γ (βλ. Σχέδ. 36, 1 + 6 καὶ 3 + 9) ἀγαλμάτια. Ἡ βάσις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 εἶναι ἀπλὴ τετραγωνικὴ καὶ ἔχει μήκος 0,31, πλάτος 0,25 καὶ ὕψ. 0,06 μ., ἐπ' αὐτῆς δὲ ὡς βλέπομεν (Πί ν. 58 β), διακρίνονται καλῶς καὶ νῦν τὰ πέλματα τῶν ποδῶν τοῦ ἀγαλματίου¹. Εἰς τὸ οὕτω συμπληρωθὲν ἀγαλμάτιον (Πί ν. 58 α) ἔχομεν προφανῶς τὸν θεὸν Διόνυσον (Βάκχον), ὅστις εἰκονίζεται ἱστάμενος, σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, με' ἐλαφρῶς διεστῶτα τὰ σκέλη καὶ τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην ὀλίγον δεξιὰ, πλήρης δὲ παιδικῆς ἀφελείας καὶ χάριτος κατευθύνει τὸ βλέμμα πρὸς τὸν διὰ τῶν χειρῶν κρατούμενον αὐλὸν (ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διαθέσεως τῶν δακτύλων). Τὸ ἀγαλμάτιον, εὐρεθὲν εἰς βάθος 2,43 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, ἦτο ἐστραμμένον πρὸς Δ. καὶ ἔχει ὕψος 0,67, μετὰ τῆς βάσεώς του δὲ 0,73 μ.

Τὸ ἀγαλμάτιον ὑπ' ἀριθ. 3 μετὰ τῆς βάσεώς του —καὶ ἀκέφαλον ὡς εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος— μετρεῖ ὕψος 0,31 μ.

Ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 10, 11 καὶ 12 προφανῶς θὰ ἐστηρίζοντο τὰ τοῦ μικροῦ μεγέθους ἀρχικῶς ἀνευρεθέντα ἀγαλμάτια, ὡς καὶ τὸ τελείως κατεστραμμένον.

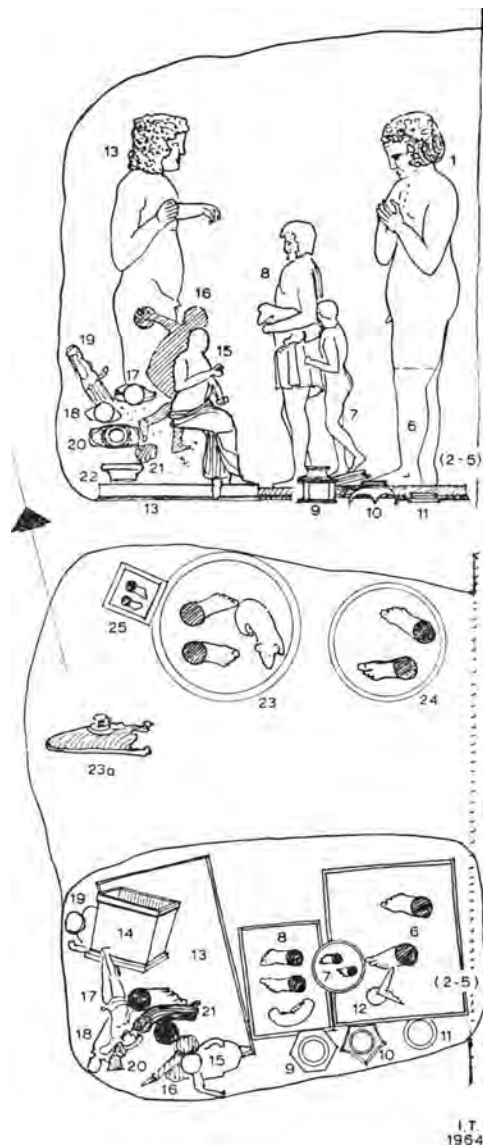
Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὰ νεοανακαλυφθέντα ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 8 ἀγαλμάτια:

7. Διὰ τοῦ εὐρήματος τούτου (Πί ν. 62 α) ἀπεκτήσαμεν ἓν ἐπὶ πλεόν ἄλλα ἀξιολογώτατον ἀντίγραφον τοῦ περιφήμου ἀγάλματος τοῦ Δορυφόρου τοῦ Πολυκλείτου. Ὁ ἡμέτερος Δορυφόρος εἰκονίζεται φέρων καὶ κεκοσμημένον κ ρ ἄ ν ο ς, μετὰ καταυχενίου. Ἐν τῇ συνεσφιγμένη ἄκρᾳ τῆς κεκαμμένης ἀριστερᾶς ἀναζητήσαντες εὗρομεν καὶ τὴν ὀπὴν διὰ τὸ ἐνθετόν ποτε δόρυ. Ὑψος 0,31 μ. Διάμ. βάσεως: ἄνω 0,085 καὶ κάτω 0,10 μ.

Τοῦτο εὐρέθη τοποθετημένον (Σχέδ. 36 καὶ Πί ν. 61) εἰς τὸ πρὸς Δ. ἄκρον τῆς μεγάλης βάσεως τοῦ Διονύσου (Βάκχου), πρὸ τοῦ ἀριστεροῦ

1. Οἱ πόδες ἀπεκολλήθησαν τῆς βάσεως κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν.

τούτου ποδὸς καὶ ἐβλεπεν ἐπίσης πρὸς Δ. Ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῷ Σχέδ. 36, ἀριθ. 7, εἶχεν ἡμιαποσπασθῇ τῆς κυκλικῆς βάσεώς του (ὕψους 0,03 μ.) καὶ εἶχεν ἀποκλίνει τῆς κατακορύφου — ἐκ τῆς

Σχέδ. 36. Ἀκριβὴς θέσις πάντων τῶν ἀνακαλυφθέντων εὐρημάτων

πιέσεως τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων ἢ μᾶλλον τῶν χωμάτων, τὰ ὅποια ἐρρίφθησαν μεθ' ὀρμῆς καὶ ἐν σπουδῇ πρὸς ἐπίχωσιν τοῦ λάκκου — οὕτως ὥστε εὐρίσκετο ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰ νῶτα τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἱσταμένου καὶ πρὸς Δ. πάλιν ἐστραμ-

μένου υπ' αριθ. 8 τελευταίου χαλκού αγαλματίου της ομάδος ταύτης.

8. 'Αγαλμάτιον κριοφόρου άνδρὸς ώρίμου ήλικίας, με πάγωνα δασύν και κόμην μακράν, ένδε-
δυμένου χιτῶνα βραχύν και φέροντος πήραν άρι-
στερά όπίσω κρεμαμένην άπό τοῦ ώμου (Πί ν.
62 β). Ουδέμια χωρεί άμφιβολία ότι εύρισκόμε-
θα πρό κριοφόρου 'Ερμού, ιδιάζοντος όμως τύ-
που, περί οῦ θα γίνη λόγος μετά τόν καθαρισμόν.
Τόν κριόν φέρει δι' άμφοτέρων τῶν χειρῶν επί
τοῦ στήθους, ένῳ διά τῶν μασχαλῶν του αλλά και
δι' ήμάντων έχει άκίνητοποιήσει κατά περίεργον,
πλήν άσφαλῆ τρόπον, τά άκρα αὐτοῦ ή και αὐτόν
τοῦτον όπίσω (χιαστί), ίσως δέ και έμπρός. Τό
άκαθάριστον τοῦ αγαλματίου δέν μάς έπιτρέπει
νά είπωμεν άν φέρη και ήμάτιον, πῶς έχουσιν
άκριβῶς οί ήμάντες και άν έχη κυνήν επί της κε-
φαλῆς.

Ύψος αγαλματίου 0,51 μ. Ίστατο επί διαλυθεί-
σης λεπτής τετραγωνικῆς βαθμιδωτῆς βάσεως, έφ'
ῆς ήτο έξηπλωμένος κύων (μήκος κυνός 0,115 μ.).

Η έρευνα έπεξετάθη έν συνεχεία πρός Β. και Δ.
Και πρός Β. μέν, άν και έχωρήσαμεν άρκετά, οὔ-
δέν άνεύρομεν, αλλά δέν συνηντήσαμεν τά πρός
τό μέρος τοῦτο τοιχώματα τοῦ λάκκου, όστις οὔ-
τως έμφανίζεται εύρύτατος. Πρός Δ. όμως και εις
έλαχίστην άπόστασιν άπό τοῦ κριοφόρου 'Ερμού
ήρχισε νά άποκαλύπτεται άλλο αγαλμάτιον, χαλ-
κούν επίσης, παιδός, περίπου τοῦ τύπου και τῶν
διαστάσεων τοῦ Διονύσου (Βάκχου).

Με την πρόοδον της έργασίας άπεδείχθη έντός
όλίγου, ότι εύρίσκόμεθα οὔχι πρό ένός αγαλμα-
τίου, αλλά πρό δευτέρας ομάδος, τά αγαλμάτια της
όποίας είχον άποτεθῆ έν τῷ λάκκῳ με τό πρό-
σωπον πρός Α. (Πί ν. 63 α - β). Ταῦτα ως και
τά της πρώτης ομάδος είχον τοποθετηθῆ εις
τήν κανονικήν των όρθίαν στάσιν, άρκετά όμως
έξ αὐτῶν και δῆ τά μικρότερα είχον καταπέσει
έκ τῶν βάσεων του και εύρίσκοντο τό έν επί τοῦ
άλλου (Σ χ έ δ. 36). Πάντως ή έκ της έρεύνης
σηματισθεῖσα έντύπωσις (βλ. και τās βάσεις
τῶν αγαλματίων) ήτο, ότι ό άποκρύψας ένταῦθα
ταῦτα δέν είχε την πρόθεσιν νά τά συσσωρεύσῃ
άπλῶς, αλλά και νά τά έξασφαλίσῃ με τάξιν επί
της εύρύτατης βάσεως τοῦ νέου αγαλματίου τοῦ
Βάκχου.

Αντιληφθέντες έξ άρχῆς ότι τά περί τοὺς πό-
δας τοῦ Διονύσου αγαλμάτια ήσαν δυστυχῶς ίσχυ-
ρότατα ὡξειδωμένα, καταφανῆς δέ ήτο και ό κίν-
δυνος της πλήρους διαλύσεως εύαρίθμων κατά την
έξαγωγήν των, έζητήσαμεν άπό τό 'Εθν. 'Αρχ.
Μουσείον την άποστολήν ειδικοῦ εις την συντή-
ρησιν τῶν χαλκῶν τεχνίτου.

Οὕτω ή περαιτέρω άποκάλυψις τοῦ εύρήματος
συντελέσθη με την πολύτιμον συνεργασίαν τοῦ
πεπειραμένου και εύσυνειδήτου άρχιτεχνίτου Χρ.
Χατζηλιοῦ, χωρίς νά προξηνηθῇ ουδέμια επί πλέον
ζημία. Η έν λόγῳ όμως έκαθαρίσθη όσον ήτο δυ-
νατόν επί τόπου, χωρίς νά θιγῇ ή νά μετακινήθῃ
οὔτε έν τῶν αγαλματίων. Έν συνεχείᾳ ταῦτα και
πρό της εξαγωγῆς των, άφ' οῦ έσχεδιάσθησαν
ύπό τοῦ κ. Τραυλοῦ, έφωτογραφήθησαν.

Κατά την σχεδίασιν και της ομάδος ταύτης
έδόθησαν άριθμοί εις τά άντικείμενα έν συνεχείᾳ
τῶν της προηγούμενης, κατά την εξαγωγήν των
δμως δέν έλήφθη υπ' ὄψιν ή σειρά τῶν άριθμῶν,
άλλά εκείνη την όποίαν έπέβαλλεν ό ὀλιγώτερον
έπικίνδυνος τρόπος.

Έντεῦθεν τελικῶς έχομεν τά κάτωθι έπτά (ή
μᾶλλον ὀκτώ) αγαλμάτια:

9. (Σ χ έ δ. 36, άριθ. 13). 'Αγαλμάτιον νεαροῦ
Διονύσου, ὁμοίου πρός τό υπ' αριθ. 1, αλλά με
τās χεῖρας ὕψωμένας πρός τά πλάγια και εις στά-
σιν ὀρχουμένου. 'Ο Διόνυσος, με πλουσιωτέραν
τήν οὐλήν κόμην και συγκρατουμένην δι' άλυ-
σιδατοῦ κοσμήματος, δίδει την έντύπωσιν ότι εί-
ναι μεγαλύτερος την ήλικίαν τοῦ πρώτου. Ύψ.
0,67 μ. (έπομένως τό αγαλμάτιον είναι ίσοῦπές
με τό υπ' αριθ. 1) και μετά της βάσεως 0,70 μ.
'Εστηρίζετο επί βάσεως ὀρθογωνίου σχήματος,
έχούσης μήκος 0,41, πλάτος 0,225 και ὕψος μόλις
0,03 μ. (Πί ν. 64 α - β).

Μεταξὺ τῶν σκελῶν του ὑπάρχει (Πί ν. 64
α - β) έτερον αγαλμάτιον, ὅπερ δέν έπεχειρήσα-
μεν νά άποσπάσωμεν, ὡς λίαν κατεστραμμένον
και στερεῶς προσκεκολλημένον έπ' αὐτῶν διά της
ὡξειδώσεώς του.

10. (Σ χ έ δ. 36, άριθ. 15) 'Αγαλμάτιον γυ-
ναικὸς καθημένης και με τās χεῖρας εις στάσιν
νηθούσης (Πί ν. 64 γ). Τό άνω μέρος τοῦ σώ-
ματος γυμνόν' κεκαλυμμένον είναι μόνον τό έκ
τῶν ίσχυῶν και κάτω. Ίσχυρότατα κατωμένον
κατά τό άνω ήμισυ. Η κεφαλή του παρέμεινε
συγκεκολλημένη επί τοῦ άμέσως κατωτέρῳ αγαλ-
ματίου (Σ χ έ δ. 36, άριθ. 17). Σφζ. ὕψ. 0,25 μ.

11. (Σ χ έ δ. 36, άριθ. 16). 'Αντίγραφον έν
μικρογραφία τοῦ Δισκοβόλου τοῦ Μύρωνος (Πί ν.
65 α - β). Λίαν βεβλαμμένον έκ της ὡξειδώσεως.
Ύψος (ὡς έχει νῦν) 0,26 μ.

12. (Σ χ έ δ. 36, άριθ. 17). 'Αγαλμάτιον άνδρὸς
βαρβαρικῆς μορφῆς, με χονδρά χαρακτηριστικά
προσώπου. Φέρει περίζωμα περί την ὀσφύν, συνε-
στραμμένον δέ ὄφασμα (;) περί την κεφαλὴν και
τόν λαιμόν (Πί ν. 66 α - γ). Χορευτής. Ύψ.
0,25 μ.

13. (Σ χ έ δ. 36, άριθ. 18). 'Αγαλμάτιον Διο-

νόσου, εικονιζομένου σχεδόν κατ' ἐνώπιον και με τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἀριστερά. Στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς και ἔχει κεκαμμένον ἐλαφρῶς τὸν δεξιόν. Ἐχει λεπτοφυῆς σῶμα, πλουσίαν κόμην ἐκ συστρεφομένων πλοκαμίσκων δεδεμένην ὀπίσω, γενικώτερον δὲ ὅλως θηλυπρεπῇ ἐμφάνισιν, και τὰς χεῖρας εἰς στάσιν οἰνοχοοῦντος (Πί ν. 67 γ).

Ὑπὸ τὸ στῆθος τῆς ὀξειδῶσεως μόλις διαφαίνεται ὀπίσω, ὅτι φέρει νεβρίδα και κνημίδας. Ὑψ. 0,28 μ. Ἐπὶ βάσεως κυκλοτεροῦς, διαμέτρου κάτω 0,12 μ. (Εὐρέθῃ ὕπτιον, μεταξὺ δὲ τῶν βραχιόνων του εἶχε καταπέσει τὸ ἐν Πί ν. 66 α-γ ἀγαλμάτιον).

14. (Σ χ έ δ. 36, ἀριθ. 19). Ἀγαλμάτιον Ἀθηναῖς ἐνδεδυμένης πέπλον ἐξωσμένον μετὰ διπλοῖδιου. Φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταπεινὸν κράνος (Πί ν. 67 α-β). Ἰσταται κατ' ἐνώπιον, με τὴν κεφαλὴν ἡμικεκλιμένην ἀριστερὰ και κάτω, στηρίζεται δὲ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, ἔχουσα τὸ δεξιὸν ἐλαφρῶς κεκαμμένον. Κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς δόρυ, διὰ τῆς ἐτέρας δὲ φιάλην ἣ και ἀσπίδα (τὸ τελευταῖον θὰ φανῇ μετὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ ἀγάλματος· πάντως ἐκεῖ πλησίον — βλ. Σ χ έ δ. 36, ἀριθ. 22 — περισυνελέγη κατεστραμμένον και εἰς τεμάχια κυκλικὸν ἀντικείμενον, διαμ. 0,10 μ., ὅπερ ἐξελήφθη ὡς π ὦ μ α).

Ὑψ. 0,21 μ. Πλάτος εἰς τὸ ὕψος τῶν χειρῶν 0,12 μ.

15. (Σ χ έ δ. 36, ἀριθ. 20). Προτομὴ Σαράπιδος ἐπὶ ἀνθεμίου και βάσεως κυβικοῦ σχήματος (Πί ν. 67 δ). Εἰκονίζεται ὡς συνήθως με τὸν κάλαθον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς και τὴν ἀτημέλητον μακρὰν κόμην.

Ὑψ. προτομῆς 0,22 μ. Μήκος πλευρᾶς βάσεως 0,165 και ὕψ. 0,125 μ.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐν τῇ προσπάθειά μας νὰ ἀποσπᾶσθωμεν τὸν μεγαλύτερον Διόνυσον (Πί ν. 58 α) μετὰ τῆς βάσεώς του, ἐφ' ἧς, ὡς ἐλέχθη, εἶχον ἀποτεθῇ ἀρχικῶς ἰστάμενα ὅλα τὰ ἀγαλμάτια τῆς δευτέρας ομάδος, ἡναγκάσθημεν νὰ διευρύνωμεν τὸν λάκκον, ὅσον ἦτο δυνατόν, περίξ και κυρίως πρὸς Β. Ἀλλ' ἐνῶ πρὸς Δ. εὐρέθῃ πλέον τὸ τέρμα τοῦ λάκκου, πρὸς Β. και εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀρχαίου ἐπρόβαλε διὰ μέσου τῶν χωμάτων ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐτέρου ἀγαλματίου (Πί ν. 68). Ἐπειδὴ ὁμως ἡ περαιτέρω συνέχισις τῆς ἐρεῦνης πρὸς Β., ἐν τὸς τῆς οὕτω δημιουργηθείσης ὑπὸ τὸ κατὰστροφμα τῆς ὁδοῦ Π. Κυριακοῦ μεγάλῃς κοιλότητος, ἐθεωρήθη ὡς λίαν ἐπικίνδυνος, ἀπεφασίσθη νὰ υποστηλωθῇ μὲν κατ' ἀρχὴν δεόντως ὁ ἀνεσκαμμένος ἤδη χῶρος, διὰ νέου δὲ στομίου διανοιγομένου ἔτι

βορειότερον νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ὁλοκληρώσιν τῆς ἀνασκαφῆς. Τοῦτο δὲ και συνετελέσθη τὴν 8ην και 9ην Ἰουλίου, με τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα:

α) Ἐντὸς τοῦ λάκκου ἀπεκαλύφθη τρίτη ὁμάς ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν ἀγαλμάτων (βλ. ὑπ' ἀριθ. 23, 24 και 25 εἰς Σ χ έ δ. 36) εὐρεθέντων ἰσταμένων κατὰ χώραν και ἐπὶ τῶν πλίνθων των. Τοῦτων πάλιν τὰ δύο μεγαλύτερα ἴσταντο ἐπὶ κυκλικῆς βάσεως και ἀντιμέτωπα, ἦτοι τὸ μὲν ὑπ' ἀριθ. 24 ἐστραμμένον πρὸς Δ., τὸ δὲ ὑπ' ἀριθ. 23 πρὸς Α. Ὅπισθεν τοῦ τελευταίου δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 25 με τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀλλ' ἐπὶ τετραγώνου βάσεως.

β) Ἐτι βορειότερον και ἐπὶ διαφορετικοῦ ἐπιπέδου εὐρέθη σ ι ρ ός, παρὰ τὸν ὁποῖον ἀπέκειντο ἐν εἶδει «γεμίσματος» πολυάριθμοι λύχνοι πῆλιντοι.

Μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμόν τῶν ὡς ἄνω εὑρημάτων ἐγένετο πάλιν ἐπὶ τόπου ἡ σχεδίασις και φωτογράφησις των.

Τὰ νέα χαλκὰ εἶναι:

16. (Σ χ έ δ. 36, ἀριθ. 23 και 23 α). Ἀγαλμάτιον Διονύσου (Πί ν. 69 α), ὡς δύνатаι τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς εἰς μακροὺς βοστρύχους καταπιπτοῦσης κόμης ἐπὶ τε τῶν ὤμων και τοῦ στήθους, ὡς και τῆς δορᾶς πάνθηρος τὴν ὁποίαν φέρει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, και ἡ ὁποία καλύπτει ὅλως τὸν ἀριστερὸν βραχίονα και ἐν μέρει τὸν μηρὸν τοῦ κεκαμμένου ἀριστεροῦ σκέλους.

Τοῦτο ἔχει χυθῇ εἰς δύο μήτρας, ὧν ἡ μία διὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα μετὰ τῆς δορᾶς (Πί ν. 70 γ). Τὸ δεύτερον τοῦτο τμήμα εὐρέθῃ ἀπερριμμένον εἰς ἀπόστασιν ἐπὶ τοῦ δδάφους. Ὑψ. 0,61 μ.

Ἐπὶ τῆς κυλινδρικής βάσεώς του — διαμέτρου ἄνω 0,26 μ. — ὑπάρχει πάλιν ἐξηλωμένος κύων. (Τὸ ἀγαλμάτιον κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν του εἶχεν ἤδη ἀποκολληθῇ τῆς βάσεως).

17. (Σ χ έ δ. 36, ἀριθ. 24) Ἀγαλμάτιον τύπου ἀγενείου Ἡρακλέους - Ἀλεξάνδρου, εἰκονιζομένου ἐν ἀναπαύσει και ἀτενίζοντος πρὸς τὰ ἀριστερά. Στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, ἔχει τὴν ἄκραν τῆς κεκαμμένης δεξιᾶς ἐπὶ τοῦ ἰσχίου και φέρει ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐμπρὸς συνεπτυγμένην τὴν λεοντήν, τὴν και ἀπὸ τοῦ προβαλλομένου ἀριστεροῦ πῆχεως καταπίπτουσαν (πρὸς τὰ κάτω) δίκην ἱματίου. Ὑψ. 0,66 μ. Βάσεως ἄνω διαμ. 0,215 μ. (Πί ν. 69 β-γ).

18. (Σ χ έ δ. 36, ἀριθ. 25). Ἀγαλμάτιον Ἀρποκράτους, γυμνοῦ, με ὕψηλὸν φρύγιον πῖλον, μακρὰν κόμην και τὸν δείκτην τῆς κεκαμμένης δεξιᾶς, ὡς συνήθως, παρὰ τὸ στόμα. Ὑψ. 0,36 μ. (Πί ν. 70 α-β). Ἐστηρίζετο ἐπὶ λεπτῆς τετραγωνικῆς βάσεως.

Οἱ βορειότερον και ἐπὶ ὕψηλοτέρου ἐπιπέδου

(Πί ν. 71 α) ἀποκείμενοι καὶ περισυλλεγόντες ὑφ' ἡμῶν λύχνοι, ἐξήκοντα ἔξ (66) συνολικῶς, ἀκέρατοι καὶ εἰς τεμάχια καὶ διαφόρου μεγέθους (ἀριθ. καταγραφῆς 3167 - 3232) εἶναι ἅπαντες χρησιμοποιημένοι καὶ φέρουσιν ἐπὶ τοῦ δίσκου γνωστὰ διακοσμητικὰ θέματα (ἥλιον, ἔρωτιδεῖς, διάφορα πτηνὰ, ἀνθήματα κλπ.) χαρακτηριστικὰ τοῦ 4ου, 5ου καὶ 6ου μ.Χ. αἰῶνος. Οὗτοι ὅμως καθὼς καὶ ὁ ἔτι μεταγενεστέρας ἐποχῆς σι ρ ὁ ς οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχῃσι σχέσιν μὲ τὸ εἶρημα τῶν χαλκῶν. Ἀσχετὰ ὡσαύτως πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἄλλα ἀνάξια λόγου λείψανα, τὰ ὁποῖα παρετηρήθησαν κυρίως ἐπὶ τῶν παρειῶν τοῦ χάνδακος, ὡς: α) τοῖχος κατεστραμμένου κτίσματος κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειᾶν καὶ ἔναντι περίπου τοῦ λάκκου καὶ β) τμημα μικροῦ κοινοῦ πηλίνου ὕδαταγωγοῦ πενταγωνικῆς τομῆς (Πί ν. 71 β), ὡς ἀποδεδειγμένως μεταγενεστέρων χρόνων. Σχετικὰ μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ τὰ ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ χάνδακος λείψανα ἐντόνου πυρᾶς καὶ τοῦτο διότι κεκαυμένον στρώμα συνητήσαμεν καὶ κατὰ τὴν ἔρευνάν μας γενικῶς ἄνωθεν τῶν εδρημάτων, καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, εἰς τὸ ὅποιον κατὰ τὸν κ. Χ. Χατζηλιῶδ δύναται νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ μεγάλη κατίωσις καὶ βλάβη ἡ παρατηρηθεῖσα ἥδη ἐπὶ τῶν μικρῶν κυρίως ἀγαλμάτων. Ὁ κ. Χατζηλιῶδ εἶναι δηλαδὴ τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἐν τῇ τέφρᾳ σόδα κατερχομένη διὰ τῶν βροχῶν μέχρι καὶ τῶν χαλκῶν ἐπετάχυνε τὴν κατίωσιν καὶ μάλιστα τῶν ὑψηλοτέρων ἢ τῶν ἀκαλύπτων τμημάτων αὐτῶν. Π.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀγαλμάτων 12 καὶ 13 (Πί ν. 66 α-γ καὶ 67 γ) — τὰ ὁποῖα καταπεσόντα ἐκ τῶν βάσεων τῶν, εὐρέθησαν τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου — τὸ ὑπερκείμενον 12 (ὁ χορευτῆς) εἶναι ἰσχυρότατα κατιωμένον, ἐνῶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ καλυπτόμενον 13 (ὁ Διόνυσος) εἶναι πολὺ καλυπτέρας διατηρήσεως. Ἐπίσης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 10 (Πί ν. 64 γ) τῆς καθημένης γυναικείας μορφῆς, τὸ ἄνω μέρος εἶναι πληρὲς ρωγμῶν καὶ σχεδὸν διατελειμένον, ἐνῶ τὸ κάτω — κατὰ τὴν βάσιν του — διατηρεῖται πολὺ καλῶς.

Οὕτως ἔχουν ἐν πάσῃ σχεδὸν λεπτομερεῖᾳ τὰ ἀποτελέσματα τῆς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Γηπέδου τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἐνεργηθείσης ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης καὶ τοιοῦτος ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁ κατ' αὐτὴν ἀποκαλυφθεὶς εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας θησαυρὸς τῶν χαλκῶν ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἀποτεθειμένα ἐντὸς λάκκου, διαστάσεων 1.115 x 0,90 μ.

Αὕτῃ αὕτῃ ἡ κατάστασις τῶν ἀντικειμένων, κεκαλυμμένων, ὡς ἥδη ἐσημειώθη, ὑπὸ κατιώσεως

μετὰ χόματος προσκεκολλημένου ἐπ' αὐτῆς, δὲν ἐπέτρεψε νὰ γίνῃ εὐρύτερος περὶ αὐτῶν λόγος. Καὶ αἱ διαστάσεις αὐτῶν ἐλήφθησαν κατὰ προσέγγισιν.

Ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ ἀπροσδοκίτου καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως πολυτιμοτάτου εὐρήματος μόνον μετὰ τὸν καθαρισμόν, συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν του θὰ καταφανῇ.

Λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν συνθηκῶν, ὑφ' αἷς τοῦτο ἤλθεν εἰς φῶς, εὐλόγως δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν τυχαῖον εὑρημα. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ἀπλῶς, ὅτι ἐὰν ὁ κατὰ μήκος τῆς ὁδοῦ Π. Κυριακοῦ διανοιχθεὶς χάνδαξ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Ὑδάτων ἦτο κατὰ 2-3 ἑκατοστὰ στενότερος ἢ καὶ ἐχαράσσετο ἀνατολικώτερον, τὸ ἐν λόγῳ εὑρημα θὰ παρέμενε ἐσαεὶ ἄγνωστον, διότι καὶ ἂν συνέβαινε ἐστὼ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου νὰ ἐπισημανθῇ, θὰ εἶχεν ἀναμφιβόλως ὀλοσχερῶς καταστραφῇ.

Πάντως, δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος μετὰ βεβαιότητος νὰ χρονολογήσωμεν τοῦτο εἰς τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, ἥτοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι, ὡς καὶ ἐπὶ μέρους ἐλέχθη, ἐν αὐτῷ περιλαμβάνονται ἄρκετὰ καλὰ καὶ ἐν μικρογραφίᾳ πάντοτε ἀντίγραφα ἢ καὶ μεταπλάσεις περιφύμων ἔργων μεγάλων καλλιτεχνῶν τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἀποκλειομένου ἀπολύτως νὰ ἀνήκῃσι ταῦτα εἰς χαλκοπλαστικὸν ἐργαστήριον — ὅχι μόνον ἔχομεν ἐλλιπὲς ἀρχαιοθὲν ἀγαλμάτιον, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ὑπάρχει εἰς διπλοῦν —, δεχόμεθα μὲν τὴν σχέσιν αὐτῶν μὲ φιλότεχνον συλλέκτην, ἀλλ' ὡς πολὺ πιθανώτερον θεωροῦμεν ὅτι προέρχονται ἀπὸ Ἱερὸν ἐκεῖ που πλησίον κείμενον καὶ δὴ τοῦ Διονύσου ἢ ἐστὼ καὶ Βακχεῖον, δεδομένου ὅτι ὁ θησαυρὸς μας κατὰ τὰ 4/5 ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀγάλματα θεῶν σχετικῶν πρὸς τὸν Διόνυσον, ἐπιπροσθέτως δὲ μεταξὺ αὐτῶν ὑπερτεροῦν τὰ τοῦ Διονύσου-Βάκχου καὶ εἰς ἀριθμὸν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους.

Ἡ ἀπόκρυψις τούτων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους θὰ ἐγένετο προφανῶς ἐπικειμένης ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς, ἴσως τῆς τῶν Ἑρούλων κατὰ τὸ 267 μ.Χ., ἢ καὶ τῶν Γότθων ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

47. Ὁδὸς Ἰόλης (καὶ Βουλιαγμένης)

Ἐντὸς δύο χανδάκων, διανοιχθέντων ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ καθέτως πρὸς τὴν νοτίαν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ Ἰόλης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς διασταυρώσεώς της μετὰ τῆς ὁδοῦ Βουλιαγμένης 27.60 καὶ 35.60 μ. ἀντιστοίχως, ἀπεκαλύφθη τμηματικῶς πῆλινος ἀ γ ω γ ὁ ς, ὡσειδοῦς τομῆς, μεγ. διαμ. 0,65 μ., ἔχων κατεῦθυσιν

ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., ἤτοι ὁμοίαν πρὸς τὴν τῆς ὁδοῦ Ἰόλης. Ὁ ἀγωγὸς προφανῶς διετηρεῖτο καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῶν χανδάκων. Αἱ πέριξ αὐτοῦ ἐπιχώσεις οὐδὲν ἀπέδωσαν.

48. Σαρκοδίνου (Νέος Κόσμος)

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ ἐκσκαφικὰς ἐργασίας εἰς τὴν ὁδὸν Σαρκοδίνου (ὀπισθεν τοῦ ἐργοστασίου ΦΙΞ) πρὸς τοποθέτησιν καλωδίων ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖος τάφος.

Μεταβάντες ἐπὶ τόπου, κατόπιν εἰδοποιήσεως τῶν ἐργατῶν τοῦ συνεργείου, διεπιστώσαμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ χάνδακος, εἰς βάθος 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, διεγράφετο τὸ χεῖλος τάφου, ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, ἀνοικτοῦ ἤδη καὶ ἡρευνημένου ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ ΟΤΕ, οἵτινες εἰς γενομένας παρατηρήσεις καὶ ἐρωτήσεις μας ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου ἐδήλωσαν, ὅτι κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πλακῶν τοῦ καλύμματος δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τάφου καὶ ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν πλὴν τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ ἀνεύρουν.

Ὁ τάφος, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εἶχε μήκος 1,98, πλάτος 0,65 καὶ βάθος 1 μ. Τὸ πᾶχος τῶν τοιχωμάτων του εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς ἦτο 0,25 μ., εἰς δὲ τὰς στενὰς πλευρὰς 0,10 μ.· τὸ αὐτὸ πᾶχος εἶχε καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ ΟΤΕ ἀνευρεθὲν κάλυμμα.

Κατὰ τὸν καθαρισμόν τῶν τοιχωμάτων τοῦ τάφου καὶ τῶν πέριξ ἐπιχώσεων, πρὸς μέτρησιν καὶ ἀποτύπωσιν αὐτοῦ, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ πλάξ τῆς πρὸς Δ. μακρὰς πλευρὰς του ἦτο κοινὴ διαχωριστικὴ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐτέρου τάφου πρὸς Δ., τοῦ β. Οὗτος ἐκαλύπτετο ὑπὸ μιᾶς μεγάλης πλακός, μιᾶς μικροτέρας καὶ τινῶν λίθων καὶ θραυσμάτων πλακῶν, συμπληρῶντων τὰ διάκενα. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν διεπιστώθη, ὅτι ἡ μικροτέρα τῶν πλακῶν ἦτο τὸ ἀποτετιμῆμενον κατὰ πλάτος ἡμισυ ἀετωματικῆς ἀναγλύφου ἐπιτυμβίας στήλης, τὸ ὁποῖον, εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐνταῦθα, ἐτοποθετήθη ἀνεστραμμένον πρὸς κάλυψιν τοῦ τάφου. Ἐπ' αὐτῆς εἰκονίζεται ὑπὸ ἀψιδωτὸν οἰκοδόμημα καθήμενῃ γυναικεῖα μορφή.

Τῆς ἐπιγραφῆς σφύζεται: ΦΙΛΩ
ΦΙΛΩ
ΜΙΑΗ[ΣΙΑ]

Διαστ.: Μέγ. ὕψος 0,83 καὶ μέγ. πλάτος 0,30 μ.
Ὁ νεκρὸς τοῦ τάφου β ἀπέκειτο ὕπτιος, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., καὶ ἦτο ἐκτερισμένος διὰ πέντε δακρυδόχων, τῶν ὁποίων αἱ τέσσαρες παρὰ τοὺς πόδας καὶ ἡ πέμπτη παρὰ τὴν λεκάνην.

Εἰς τὰς παρὰ τοὺς πόδας του ἐπιχώσεις ἦτο

ἐμφανὲς μεταγενεστέρα παραβίασις, διὰ τὴν ἀποθεσιν τῶν, ἐξ ἀνακομιδῆς λειψάνων ἐτέρου νεκροῦ, ἐνταῦθα ἀποκαλυφθέντων τεταραγμένων ὀστέων καὶ δευτέρου κρανίου.

Περὶ τὸν σκελετὸν καὶ καθ' ὅλον τὸ μήκος του περισυνελέγησαν πολυάριθμοι ἥλοι καὶ δύο λαβαί, ἐκ τοῦ διαλυθέντος ξυλίνου φερέτρου.

Ὁ τάφος β ἦτο κατεσκευασμένος, ὥς καὶ ὁ α, ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοκονιάματος, εἶχε δὲ διαστάσεις 0,60 x 1,91 μ. Αἱ πλάκες τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν συνεπληροῦντο εἰς μήκος ὑπὸ δύο συνανηκόντων τεμαχίων λεπτῆς καὶ ὕψηλης μαρμαρίνης ἐπιτυμβίου στήλης (Πί ν. 71 γ), διαστάσεων: ὕψ. 0,98, πλ. 0,285 καὶ πᾶχ. 0,235 μ. καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν:

Λεπτίνης

Ὀλυμπεοδόρου

Ἀλωπεκῆθεν

Ὑψ. γραμμ. 0,023 μ.

Ἀριθ. Κατ. 3297 καὶ 3298

Πρβλ. IG II² 1575 B, στίχ. 42 ὅπου:

[ΛΕ]ΠΤΙΝΗΣ ΟΛΥΜ[Π.]

[ΑΛΩ]ΠΕΚΗΘΕΝ

Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ περιέχει κατάλογον ἀπελευθέρων ἐκ τοῦ ἔτους 330 π.Χ. περίπου.

Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ ἰδίου νεκροῦ.

49. Ὁδὸς Σοφianoῦ ἀριθ. 26

Εἰς χάνδακα πλάτους 0,80 μ., διανοιχθέντα ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ κατὰ μήκος τῆς ὁδοῦ Σοφianoῦ, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0,90 μ. ὁ δ α τ α γ ω γ ὀ ς ἐκ πηλίνων πλακῶν σχήματος ἀνεστραμμένου Π, ἐχουσῶν μήκος 0,35, πλάτος 0,16 καὶ πᾶχος κατὰ μὲν τὰ ἄκρα τῶν σκελῶν τοῦ Π 0,05, κατὰ δὲ τὸ λοιπὸν 0,02 μ. Αἱ πλάκες αὗται τεθειμέναι ἀνὰ δύο, ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἐσχημάτιζον τὸν ἀγωγὸν τομῆς τετραγωνικῆς (ἦτοι 2 Π, τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου).

Ἡ κατεύθυνσις τοῦ σφζ. τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ ἦτο ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., τὸ δὲ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συνηντήθη οὗτος ἐντὸς τοῦ χάνδακος ἀπεῖχε περὶ τὰ 30.50 μ. ἀπὸ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Σοφianoῦ καὶ Γεν. Κολοκοτρώνη. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. βορειοανατολικώτερον τοῦ ἀγωγοῦ, εἰς βάθος 0,80 μ. κατὰ τὴν πρὸς ΒΔ. πλευρὰν τοῦ χάνδακος καὶ πέραν τῶν ὁρίων αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν ὁδόν, ἔκειτο ἀρχαῖος πῳρινος τάφος. Ἐντὸς αὐτοῦ, πλὴν τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ, οὐδὲν ἀνεύρομεν.

Ὁ νεκρὸς εἶχεν ἀποτεθῆ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ΒΑ. Ὁ τάφος, διαστάσεων πλάτους 0,60, μήκους 2 καὶ ὕψους 0,56 μ. (πάχος τοιχωμάτων 0,12 μ.), ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο πλακῶν, ἐκ πώρου ἐπίσης.

Εἰς τὴν ἑναντι παρεῖαν τοῦ χάνδακος ἀπεκαλύφθη ἡ πρὸς ΒΔ. μακρὰ πλευρὰ ἐτέρου τάφου, ἐπίσης ἐκ πώρου, ὅστις, ὥς καὶ ὁ πρῶτος, ἔκειτο κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ὁδόν.

Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἀνέπαφος. Παρὰ τὴν πρὸς

ΒΑ. κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ εὐρέθη χαλκοὺν κτερισματικὸν κάτοπτρον καὶ τεμάχιά τινα προερχόμενα ἐκ τοῦ διαλυθέντος, προφανῶς, καλύμματος τοῦ κατόπτρου, παρὰ δὲ τὴν λεκάνην τοῦ σκελετοῦ ἓν φιαλίδιον καὶ τεμάχια μολύβδου (πρόκειται περὶ τάφου γυναικός).

Ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τάφου: μῆκος 1,90, πλάτος 0,54 καὶ ὕψος 0,50 μ. Πάχος τῶν τοιχωμάτων του 0,14 μ.

ΦΟΙΒΟΣ Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

Τῆς Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας Ἀττικῆς καὶ Νήσων προϊστάμενος διετέλεσεν ὁ Ἐφορος Β. Καλλιπολίτης μέχρι τοῦ μηνὸς Αὐγούστου 1964, ἀναλαβὼν ἔκτοτε τὴν Διευθύνσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἀφοῦ διὰ τοῦ θεσπισθέντος ἐσχάτως ὁρίου τῆς τριακονταπενταετοῦς ὑπηρεσίας, ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου ὁ Γενικὸς Ἐφορος Χ. Καροῦζος. Εἰς τὴν Β' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν, ἀντιστοιχῶς, ἐτοποθετήθη ἀπὸ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ὁ Ἐφορος Ν. Βερδελῆς, εἰς αὐτὴν δὲ ὑπηρέτησαν, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Κ. Δαβάρας καὶ ὡς βοηθοί, οἱ πτυχιούχοι ἀρχαιολογίας, κ.κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος, Π. Παρθένης, δ. Ἑλένη Κουμρόγλου, κ. Ἑλένη Σπανοπούλου καὶ δ. Νίκη Μεταξῆ.

Μικραὶ ἔρηναι διενηργήθησαν εἰς πολλοὺς χώρους, ὅπου προέκυψεν ἀνάγκη λόγῳ τυχαίων εὐρημάτων ὀφειλομένων εἰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ διεξήχθη ἐν Βάρῃ ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Β. Καλλιπολίτη.

Κατωτέρω ἀναγράφονται, κατὰ περιοχάς, τὰ μέχρι τοῦ μηνὸς Αὐγούστου γενόμενα εὐρήματα. Ἡ ἔκθεσις περὶ τῶν μετὰ ταῦτα εἰσαχθέντων εἰς τὴν Ἐφορείαν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρα.

Περιοχὴ Ἀθηνῶν

Εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Ρέντη καὶ Παλαιολόγου τοῦ Δήμου Ἀγ. Ἰωάννου Ρέντη, ἐπὶ τῆς κεντρικῆς πλατείας, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν χάνδακος ἀποχετεύσεως, εὐρέθησαν ἀρχαῖοι τάφοι, οἱ ὅποιοι ἠρευνήθησαν ἀκολούθως ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Ἡ ἐργασία ἐξετελέσθη ὑπὸ λῖαν δυσμενεῖς συνθήκας, διότι οἱ τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τὸ πεζοδρόμιον καὶ τὸ ἐξ ἀσφάλτου κατάστρωμα σημαντικῆς διὰ τὴν κυκλοφορίαν τῶν τροχοφόρων ὁδικῆς ἀρτηρίας.

Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς ὁδοῦ, εἰς βάθος 1.50 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς, ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι κείμενοι πλησίον καὶ παραλλήλως ἀλλήλων, προσανατολισμοῦ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, 0,50 μ. πρὸς ΝΔ., εὐρέθη παρίνη ὀστεοδόχος κάλπικς ἀδρομερῶς πελεκημένη, σχήματος κυλινδρικοῦ. Τρίτος τάφος ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τῆς αὐτῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. ἀπὸ τοὺς προηγουμένους (Πί ν. 72 α - δ). Διηνοίχθη ἐπὶ πλέον δοκιμαστικὴ τάφος κατὰ πλάτος τῆς ὁδοῦ, εἰς τὸ

βάθος τῆς ὁποίας εὐρέθησαν τμήματα δύο τοιχωρίων εὐτελοῦς κατασκευῆς ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου ἢ πηλοῦ, ἀποτελούντων μέρος δύο περιβόλων, οἱ ὅποιοι περιέκλειον τοὺς τάφους· ἀκριβῶς κατὰ τὸ δυτικὸν πέρας τῆς τάφου, ἐν μέρει ὑπὸ τὸ πεζοδρόμιον, ἀπεκαλύφθη ὁ τρίτος τάφος. Καὶ αὐτός, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι, εἶναι κιβωτιόσχημος. Τὰ τοιχώματα καὶ τὰ καλύμματα ἀποτελοῦνται ἐκ μαρμαρίνων πλίνθων καὶ πλακῶν ἐκ πῶρου λίθου, δευτέρας χρήσεως. Ἀλλ' ὡς τοίχωμα τῆς βορείας μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ πρώτου τάφου ἐχρησίμευσε μεγάλη ἀνάγλυφος μαρμαρίνη στήλη, ἐνῶ τὸ τοίχωμα τῶν στενῶν πλευρῶν ἦτο ἐκτισμένον δι' ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εὐρέθησαν τετριμμένα ὀστᾶ σκελετοῦ, ἀλλ' οὐδὲν κτέρισμα. Ἐντὸς τοῦ δευτέρου, παρὰ τὸν προηγούμενον, τάφου, περισυνελέγησαν τρία μικρὰ ἀγάνωτα ἀγγεῖα ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ δύο μικρὰ ἐκ χρυσοῦ ἐλασμάτινα φυλλάρια.

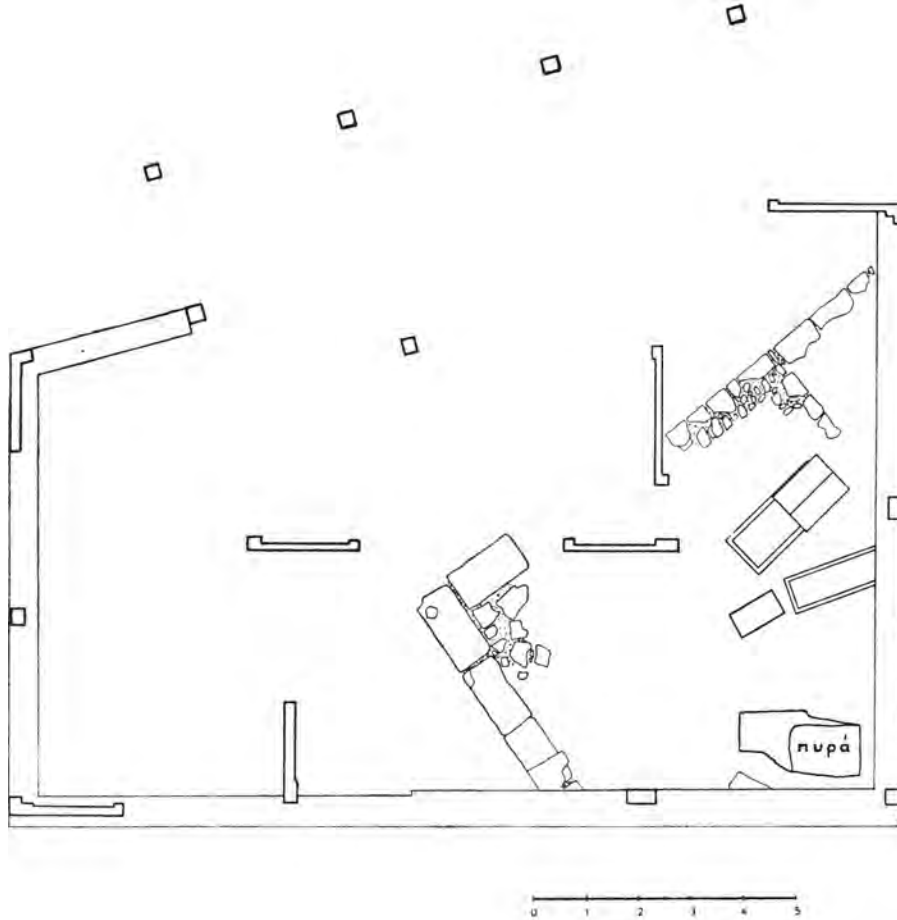
Οἱ τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ὀψιμον ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ἀλλ' ἡ ἀνάγλυφος στήλη, προφανῶς δὲ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ δευτέρου καὶ ἀνάγονται εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Ἡ στήλη, ὕψ. 1.74, μετ. πλ. 0,915 μ., εἶναι ἔργον καλῆς τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. καὶ σημαντικὴ διὰ τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν. Εἰκονίζονται δύο μορφαί, καθήμενος δεξιὰ παγωνοφόρος ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου τὸ ἱμάτιον ἀφίνει ἀκάλυπτον τὸ στήθος, τὸν ἀριστερὸν ὄμων καὶ τὸν βραχίονα. Οὗτος κρατεῖ τὰς χεῖρας τῆς πρὸ αὐτοῦ ἰσταμένης γυναικός, ἐνδεδυμένης χειριδωτὸν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἀρκετὰ πρόστυπον, τὸ ἀντίστοιχον δὲ μέρος τοῦ σώματος τῆς γυναικὸς καλύπτεται ὑπὸ τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς. Ἡ στήλη σχηματίζει προστύπους παραστάδας, καλυπτομένης κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν μορφῶν, τὸ δὲ ἐλλείπον ἀετωμά της ἦτο πρόσθετον ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου μαρμάρου. Εἰσήχθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 4507 καὶ θά περιληφθῇ προσεχῶς εἰς σχετικὸν δημοσίευμα.

Ἀξιόλογον ἐπίσης πλαστικὸν ἔργον εἶναι μαρμαρίνος ἐπιτύμβιος λέων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, εὐρεθεὶς κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν οἰκοπέδου τοῦ κ. Κ. Ψυχογιοπούλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θησέως (Καλλιθέας). Εἰσήχθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολ. Μουσ. εἰς τὸν ἀριθ. Εὐρ. 4511. Σφζ. ὕψ. 0,327 μ. Ἐχει τὰ σκέλη ἀποκεκρουμένα, τὰ μὲν πρόσθια ἐντελῶς, τὰ δὲ ὀπίσθια ἄνω τῶν γονάτων. Ἡ κεφαλὴ, ἐστραμμένη ἀριστερά, πρὸς τὸν θεατὴν, εἶναι ἐφθαρμένη κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δεξιοῦ μέρους. Ἡ πλουσία χαιτή, ἐκ φλογοσχήμεων πλαστικῶν βοστρύχων, κατέρχεται μέχρι τοῦ μέσου

τῆς ράχως· τὰ πλευρὰ καὶ οἱ μύες δηλοῦνται πλαστικῶς.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς παλαιᾶς Λαχαναγορᾶς (Ροῦφ), ὅπου κτίζονται τὰ δημοτικὰ λουτρά, εὐρέθη ταφικὸς πίθος φέρων καστανόχρωμον γά-

Εἰς ἄνω Πατήσια, ἐντὸς οἰκοπέδου κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀνταίου καὶ Χριστιανουπόλεως, εὐρέθη βρεφικὴ ταφή τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος· πίθος περιέχων τρία μικρὰ ἄγγεῖα, ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, ὕψ. 0,075 μ., φέρον ἐρυθρόμορφον ἀνθέ-

Σχέδ. 1. Κάτοψις τάφων Βούλας

νωμα καὶ πλαστικούς δακτυλίους περὶ τὸν ὄμον. Περιεῖχε σκελετὸν παιδὸς καὶ δύο μικρὰ ἄγγεῖα ὡς κτερίσματα. Ταῦτα εἶναι: α) μικρὰ μελανόμορφος λήκυθος, ὕψ. 0,13 μ., φέρουσα παράστασιν ἐφίππου πρὸς δεξιὰ, τοῦ ὁποίου προηγείται ἔφηβος τρέχων καὶ ἔπεται τοῦ ἐφίππου ἄλλος ἰστάμενος. Ἐπὶ τοῦ ὄμου τρεῖς μορφαὶ ἄνευ ἐγχαραξέως. β) ἀμφορίσκος μελανόμορφος, ὕψ. 0,14 μ., φέρων ὁμοίαν περίπου παράστασιν, ἀλλὰ κατ' ἀντίθετον φοράν, πρὸς τὰ ἄριστερά. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ φύλλα κισσοῦ.

Τὰ ἄγγεῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 72 ε).

μιον, μόνωτον κύπελλον μετὰ σφαιρικῆς γάστρας, ἐρυθροβαφές, ὕψ. 0,07 μ., (Πί ν. 72 ζ') καὶ θήλαστρον μελαμβαφές, ὕψ. 0,05 μ.· ὡσαύτως περιεῖχε πηλίνην κεφαλὴν πλαγγόνος καὶ ὀλίγας ψηφίδας ἀτρήτους ἐξ ὑποκιτρίνης ὑαλομάζης.

Β ο ὑ λ α

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ ἰσογείου ὑπαρχούσης οἰκοδομῆς, ἰδιοκτησίας τοῦ κ. Ἀθ. Παπαδημητρίου, ἀπεκαλύφθη συστάς τάφων ἐντὸς περιβόλου ἐπιμελοῦς ἰσοδομικῆς τοιχοδομίας. Εὐρέθησαν δύο λίθιναι σαρκοφάγοι, μικρὰ πηλίνη λάρναξ καὶ δύο ταφικαὶ πυραὶ (Πί ν. 73 α-γ,

74 α και Σ χ έ δ. 1, έκτελεσθὲν ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος τῆς Ἀναστηλώσεως δ. Πασιᾶ). Αἱ λίθιναι σαρκοφάγοι ἦσαν συλημέναι. Εἶναι μονόλιθοι, ἡ πρώτη διαστ. 2.28 x 1.93, ὕψ. 0,87 μ., ἔχει δὲ σαγματοειδὲς κάλυμμα, ὕψ. 0,22 μ., ἡ δευτέρα διαστάσεων 1.84 x 0,65, ὕψ. 0,51 μ., ὕψ. καλύμματος 0,18 μ. Ἡ πηλίνη λάρναξ τοῦ Πί ν. 73 γ, ἡ ὁποία εὐρέθη ἀσύλητος, εἰς ἐπίπεδον 0,50 μ. ὑπὸ τὴν βάσιν τῶν σαρκοφάγων καὶ τῆς ὁποίας τὸ κάλυμμα εἶχε θραυσθῇ ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἐπιχώσεως, περιεῖχε σκελετὸν παιδὸς καὶ ἑξ μικρὰ ἀγγεῖα (Πί ν. 74 β-γ). Μεταξὺ αὐτῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι ὁ ὀξυπύθμενος ἀμοφορίσκος, ὕψ. 0,168 μ., μὲ ἐμπίστον διακόσμησιν, καὶ τὸ ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, ὕψ. 0,074 μ. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα εἶναι: δύο λευκαὶ λήκυθοι, ἡ μὲν ὕψ. 0,196 μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν παρὰ τὸν ὦμον, ἡ δὲ μικροτέρα, ὕψ. 0,16 μ., μὲ γραμμικὴν καὶ φυτικὴν διακόσμησιν ξανθοφαίου χρώματος, μελαμβαφὲς μόνωτον κυάθιον μὲ ἐμπίστον διακόσμησιν, ὕψ. 0,055, διαμ. χεῖλους 0,067 μ. καὶ μελαμβαφὲς ὄωτον κυάθιον, διαμ. 0,093 μ. Ἐντὸς τῆς λάρνακος εὐρέθησαν ἐπίσης πέντε ἀστράγαλοι ὁστέϊνοι.

Οἱ τάφοι καὶ ὁ περίβολος διετηρήθησαν καλυφθέντες ἐπιμελῶς δι' ἄμμου, κατασκευασθείσης, ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τῶν καλυμμάτων, πλακὸς ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος.

Ἀμαροῦσιον

Ἐκ τοῦ κτήματος Συγγροῦ προέρχεται ἐνδιαφέρον ἐπιγραφικὸν μνημεῖον τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος: εἶναι τὸ κάτω ἡμισυ καὶ πλεον μαρμαρίνης στήλης, σφζ. ὕψους 0,56, πλάτ. 0,36, πᾶχ. 0,10 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηροῦνται 36 στίχοι. Εἰς ἕκαστον στίχον ἀναγράφεται ἀνὰ ἓν ὄνομα ἀνδρός, μετὰ τοῦ πατρωνύμου, διὰ γραμμάτων ὕψ. 0,07 μ., κεχαραγμένων στοιχηδόν. Περιέχει δηλαδὴ ἡ στήλη κατάλογον, ἴσως, πεσόντων κατὰ τινα μάχην. Πρόχειρος ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ στήλη εἶναι ἀνέκδοτος καὶ θὰ δημοσιευθῇ μετὰ τοῦ ἀπαιτήτου ὑπομνηματισμοῦ. Ἡ ἐπιγραφή δημοσιεύεται εἰς τὸ ΑΔ 21 (1966) Α', σ. 134 - 140.

★

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΑΦΩΝ ΑΝΑΓΥΡΟΥΝΤΟΣ

Κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1964 συνεχίσθη ἐν Βάρῃ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τάφων, ἡ ὁποία ἤρchiσε διεξαγόμενη δοκιμαστικῶς τὸ 1961 καὶ κατόπιν συστηματικώτερον ἀπὸ τοῦ 1962. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συνειργάσθη, ὡς βοηθός, ἡ πτυχιούχος τῆς ἀρχαιολογίας δ. Ἐλ. Κουμρόγλου.

Εἶχεν ἤδη σημειωθῇ ἡ παρουσία, ἐντὸς τῶν διατεταραγμένων ἐπιχώσεων τοῦ χώρου, ἐνθα ὁ

ἀγρὸς τοῦ κ. Χρ. Ἀναστασίου, ὁστράκων ὑστερογεωμετρικῶν ἀγγείων, προερχομένων ἐκ τάφων καταστραφέντων καὶ ὑπετέθη ὅτι ἡ πρώτη χρήσις τοῦ χώρου ὡς νεκροταφείου ἀνάγεται εἰς τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα. Πράγματι κατὰ τὴν τελευταίαν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν ἑξ κιβωτίοι σχημοὶ τάφοι ἐκ λιθίνων πλακῶν ἀκατεργάστων, οἱ ὅποιοι χρονολογοῦνται, βάσει τῶν κτερισμάτων, εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 8ου αἰῶνος (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 38, 41 β, 44 α ἀσύλητοι· ἀριθ. 40, 48, 59 συλημένοι¹) καὶ εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι τάφοι τοῦ ἀγροῦ Ἀναστασίου. Ἀκολουθῶς, ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος, αἱ καύσεις νεκρῶν ἐντὸς ὀρθογωνίων λάκκων καὶ αἱ ἐπιτάφιοι ἔμπυροι θυσίαι συνεχίσθησαν εἰς ἐπάλληλα στρώματα. Εἰς ὅσας θέσεις ἡ διατάραξις ἐκ τῆς μηχανικῆς καλλιέργειας καὶ τῶν παρανόμων ἀνασκαφῶν εἶχεν εἰσχωρήσει εἰς βάθος, ἡ προκύψασα ἐκ τῆς ἐρέυνης εἰκὼν εἶναι ἀσαφής. Ἄλλ' εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου καὶ πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ χαμηλοῦ τύμβου, τοῦ καλύπτοντος τὸ σύνολον τῶν ἀποκαλυφθέντων τάφων ἀπὸ τοῦ 1961 καὶ ἑξῆς, τὰ βαθύτερα στρώματα εἶχον μείνει ἀδιατάρακτα καὶ ἡ ἔρευνα αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀποτελεσματικὴ τόσον διὰ τὴν μελέτην τῆς μορφῆς τῶν τάφων καὶ τῶν ταφικῶν ἐθίμων, ὅσον καὶ διὰ τὴν διάσωσιν τῶν κτερισμάτων (Πί ν. 75 α - β).

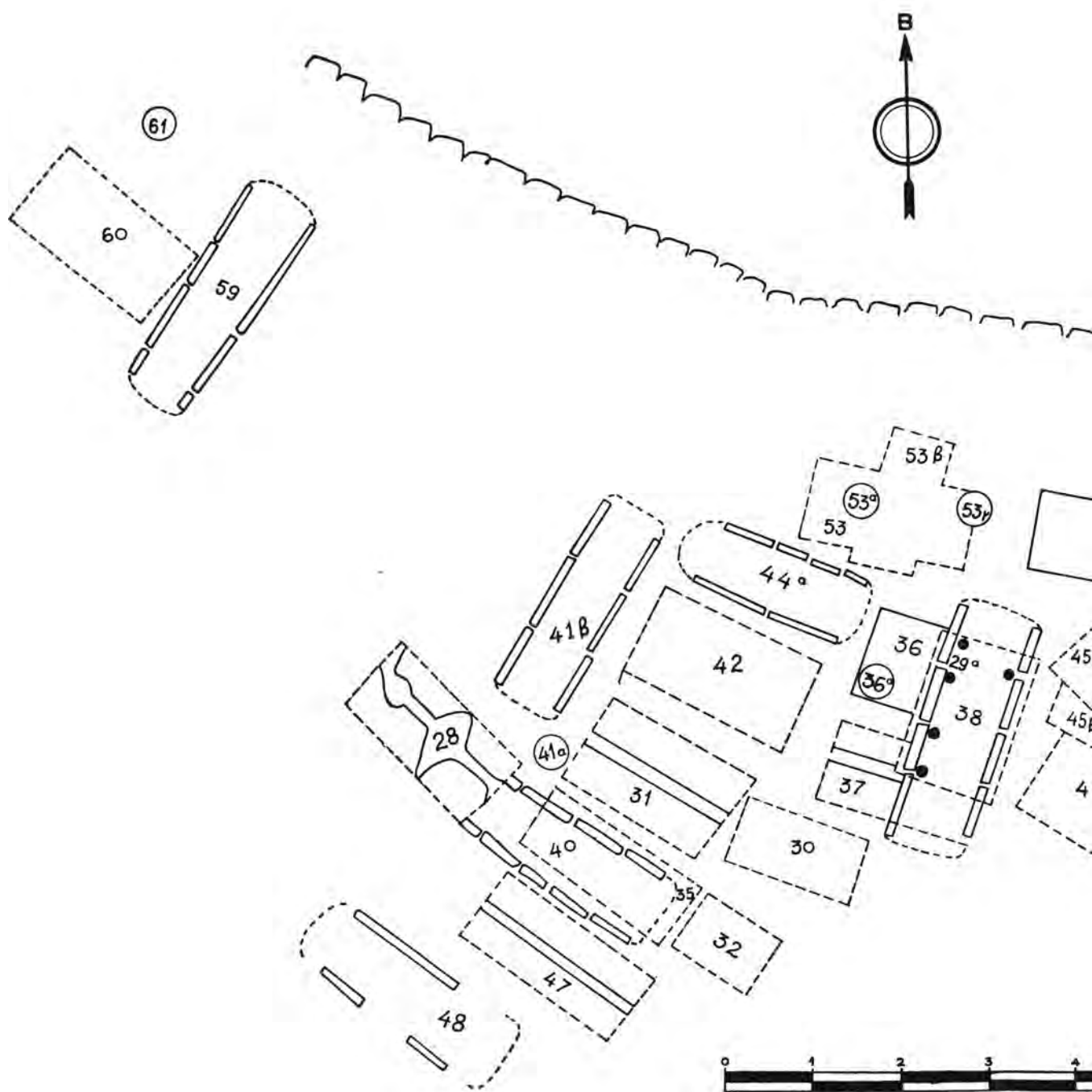
Τὸ πρὸς Β. καὶ Α. ὄριον τοῦ νεκροταφείου ἀπέτελει μέρος περίβολου ἑξ ἀργῶν λίθων, ἰδρυθέντος, ὡς ἔδειξεν ἡ στρωματογραφία, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, διὰ νὰ περιορίσῃ τὸν χώρον τῶν τάφων, κείμενον πλησίον τοῦ οἰκισμοῦ (Πί ν. 76 α). Μέχρι τῆς περιμέτρου τοῦ περιβόλου τοῦτου καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐρευνηθέντων κατὰ τὸ 1962 τάφων, ἀνεσκάφη ὁ πρὸς Β., Δ. καὶ Α. αὐτῶν ἐκτεινόμενος χώρος². Ἀπεδείχθη πρὸς τοῦτοις διὰ δοκιμαστικῆς ἐρέυνης τῆς περιοχῆς τῆς κειμένης πρὸς τὰ ΝΔ. τοῦ τομέως Α τοῦ 1961³, ὅτι οἱ τάφοι δὲν ἐξετείνοντο πέραν τοῦ τυμβοειδοῦς ὑψώματος. Ἐκεῖ εὐρέθησαν πτωχὰ ὑπολείμματα μικροῦ κτίσματος, πιθανότατα οἰκίας.

Τάφοι ὑστερογεωμετρικῆς καὶ ἀνατολιζούσης περιόδου. Οἱ κιβωτίοι σχημοὶ τάφοι 38, 40, 41 β

1. Ἡ ἀρίθμησις δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν τῶν τάφων διαφόρων τύπων ἐγίνετο κατὰ τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τῆς ἐρέυνης τῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ ἔτος 1962, δηλ. ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 28 κ.έ. πρβλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 115 - 132.

2. Εἰς τὴν παρούσαν συνοπτικὴν ἔκθεσιν δίδονται τὰ κύρια στοιχεῖα μετ' ἀπεικονίσεως κτερισματικῶν τινῶν συνόλων· λεπτομερεστέρα δημοσιεύσεις τῶν σημαντικῶν εὐρημάτων θὰ ἀκολουθήσῃ ἀργότερον.

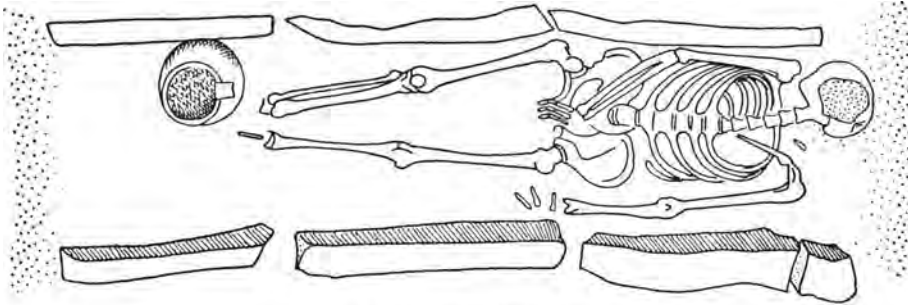
3. Πρβλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 38, πρόχειρον σχεδιογράφημα οὐχὶ ἀπολύτως ἀκριβές.

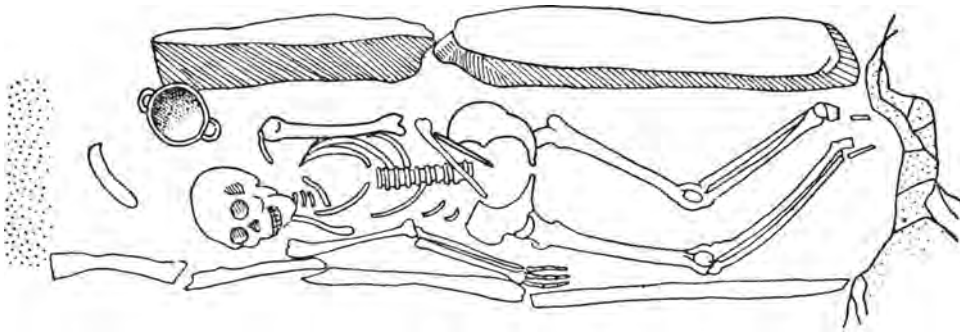
Σχέδ. 1. Κάτοψεις τάφων Ἀναγυροδντος

καὶ 44 α δεσπόζουν τοῦ κέντρου τοῦ τύμβου (Σχέδ. 1· Πί ν. 76 β καὶ 77 α - β). Ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀκατεργάστους πλάκας ἀσβεστολιθικάς, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν τὰ τοιχώματα τῶν μακρῶν πλευρῶν, συγκλίνοντα πρὸς τὸ δάπεδον. Κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς δὲν εἶχον τοποθετηθῇ

ἐνταφιασθῇ νεκρός, ἀλλ' οὗτος εἶχε κατὰ ἑξῶ τοῦ τάφου, ἢ δὲ τέφρα εἶχε τεθῇ ἐντὸς χαλκοῦ ἀγγείου, κειμένου παρὰ τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου τούτου λόγῳ τῆς κακῆς διατηρήσεως εἶναι δυσδιάγνωστον· εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ, 0,45 μ., ἔκειτο

Σχέδ. 2. Τάφος 41 β

Σχέδ. 3. Τάφος 44 α

πλάκες. Ὁ εὐρύτερος τάφος 38 ἔχει μῆκος 2,60, πλάτος κατὰ τὸ χεῖλος 0,85 καὶ βάθος 0,60 μ. (Πί ν. 76 β). Οἱ ἄλλοι τάφοι εἶναι μικρότεροι. Εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 41 β καὶ 44 α (Σχέδ. 2 - 3· Πί ν. 77 α - β καὶ 78 α) εἶχον ἐνταφιασθῇ ἀνὰ εἰς νεκρός, ἀνὴρ, οἱ δὲ σκελετοὶ εὐρέθησαν καλῶς διατηρούμενοι. Ὁ σκελετὸς τοῦ 41 β εἶχε τὸ κρανίον πρὸς τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν καὶ μοναδικὸν κτέρισμα, παρὰ τοὺς πόδας, οἰνοχόην, ὕψ. 0,35 μ., μὲ ὑψηλὸν λαιμόν, φέρουσαν γεωμετρικά κοσμήματα καὶ ἀνήκουσαν εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 78 β).

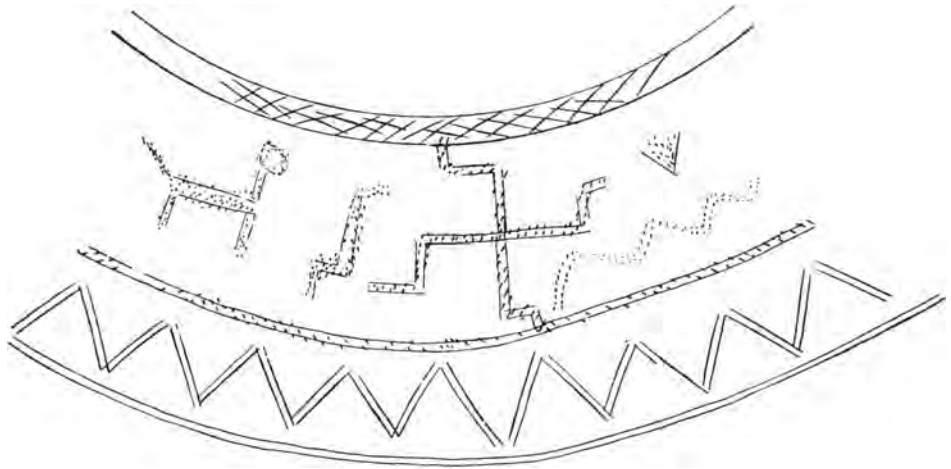
Ὁ σκελετὸς τοῦ τ. 44 α εἶχε τὸ κρανίον πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ παρ' αὐτὸ σκύφον μελαμβαφῇ, ὕψ. 0,078 μ., τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰῶνος (Πί ν. 77 γ, ἀριστερά). Ἐντὸς τοῦ τ. 38, ἔχοντος τὸ δάπεδον ἐκ λευκοκιτρίνης κιμιλιάς, δὲν εἶχεν

σκύφος ὕψ. 0,079 μ. (Πί ν. 77 γ, δεξιά). Οὗτος φέρει ἐπὶ τοῦ χεῖλους σπειροειδῆ κοσμήματα μεταξὺ ἀντιθετικῶν τριγώνων καὶ ὁμάδων καθέτων γραμμῶν. Περὶ τὴν κοιλίαν παράλληλοι γραμμαί. Ὁ σκύφος ἀποτελεῖ μίμησιν πρωτοκορινθιακῆς κοτύλης τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου καὶ ἀνάγεται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 8ου αἰῶνος, εἶναι δηλ. σύγχρονος τῶν ἀγγείων τῶν τ. 41 β καὶ 44 α (πρβλ. AJA 1940, Πίν. 28, 2, E. Brann, The Athenian Agora, VIII, ἀριθ 343, πίν. 21, K. Kübler, Kerameikos, V, I πίν. 132. Βλ. Κατάλογον τῶν ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ τύπου τούτου: Kübler, ἔ. ἀ., σ. 148). Ἡ ἐπιφάνεια τῶν πλακῶν τοῦ καλύμματος τῶν τ. 41 β καὶ 44 α ἔφερον ἱχνη ἐμπύρων θυσίων, ἐντὸς δὲ τῆς ὑπερκειμένης ἐπιχώσεως εὐρέθησαν ἀπηνθρακωμένοι πυρῆνες ἐλαιοκάρπου καὶ ὄστρακα κεκαυμένα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφι-

βολία ότι αἱ ἔμπυροι αὐταὶ θυσίαι ἀνήκουν εἰς τοὺς δύο ὑστερογεωμετρικοὺς τάφους, διότι ὑπεράνω τούτων δὲν εὐρέθησαν μεταγενέστεραι πυραῖ. Τοῦναντίον ἀμέσως ὑπεράνω τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τ. 38 εὐρέθη τάφος σχεδὸν σύγχρονος πρὸς τοῦτον, ὁ 37 α, καταστραφεὶς πάλιν ἐν μέρει ὑπὸ μεταγενεστέρας πυρᾶς. Κτέρισμα τοῦ τ. 37 α εἶναι ἡ οἰνοχόη τοῦ Πί ν. 79 α, ὕψ. 0,147 μ., (ἄνευ τῆς λαβῆς) φέρουσα γεωμετρικὰ κοσμή-

Ε. Brann, *The Athenian Agora VIII*, ἀριθ. 107, πίν. 6. Τέλος, τὰ κεκαυμένα εἰς τὴν πυρὰν 35, τὴν ὑπερκειμένην τοῦ γεωμετρικοῦ τάφου 40, δύο μικρὰ ἀττικά ἀγγεῖα, δλπη καὶ κοτύλη (Πί ν. 79 γ), ὡς καὶ τὸ εὐρεθὲν ὑπὲρ τὸ κάλυμμα τοῦ πίθου 53 γ κυάθιον (Πί ν. 79 ζ'), χρονολογοῦνται εἰς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος.

Ὁ πίθος 53 γ, ὕψους μετὰ τοῦ καλύμματος 0,78 μ., φέρει κοσμήματα ἐγχάρακτα, ἐπὶ τοῦ ὤμου ἀγ-

Σχέδ. 4. Ἐγχάρακτον κόσμημα πίθου 53 γ

ματα εἰς σύστημα μετοπῶν, ἀγκυλωτὸν σταυρὸν καὶ ρόδακα⁴. Παρὰ τὴν οἰνοχόην ἔκειντο ἀποτμήματα μικροῦ σκύφου ἀποδος, ἔχοντος τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἐπικεχρισμένην δι' ἐρυθροῦ γανώματος, φέροντος δὲ περὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν περιφερικὰς γραμμὰς ἐναλλασσομένας μετὰ ταινίας.

Ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τοῦ καλύμματος τοῦ τ. 38 ἔκειτο ἐπίσης ἡ πυρὰ 36 καὶ ὁ ἀμφορεὺς 36 α, ἔχων κάλυμμα μικρὸν πινάκιον μετὰ λαβᾶς, διαμ. 0,152 μ. (Πί ν. 79 ε), καὶ περιέχων ληκύθιον ἀβαφές καὶ σκυφίσκον μελαμβαφὴ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν, πλὴν ταινίας ἐξηρημένης εἰς τὴν ζώνην τῶν λαβῶν. Τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουν εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 7ου αἰῶνος. Πρὸς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος χρονολογεῖται ὁ πιθοειδὴς ἀμφορεὺς 61, εὐρεθεὶς παρὰ τὸν συλημένον γεωμετρικὸν τάφον 59. Περιεῖχε βαθεῖαν λεκανίδα, διαμ. 0,276 μ., ἔχουσαν μίαν λαβὴν (Πί ν. 79 β) καὶ ἀπότμημα πρωτοκορινθιακῆς κοτύλης, μετὰ γραμμικὴν διακόσμησιν. Ἡ κοτύλη ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος, ὡς καὶ ἡ λεκανίς, διὰ τὴν ὁποίαν πρβλ.

κυλωτὸν σταυρὸν, τετράποδον, ὄφιν (ἐσχηματοποιημένα), ἐναλλάξ, μετὰ ταινιῶν. Κάτωθι τοῦ ὤμου κόσμημα συνεχῶν γωνιῶν (ζῖγκ - ζῖγκ), ἐπίσης ἐγχάρακτον. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος σειρὰ κατακορύφων κυματοειδῶν ταινιῶν μετὰ δύο περιφερικῶν (Πί ν. 79 δ' Σχ ε δ. 4). Ὁ χρονολογικὸς συσχετισμὸς τοῦ πίθου πρὸς τὸ εὐρεθὲν ὑπεράνω τοῦ καλύμματος τοῦ κυάθιου τοῦ Πί ν. 79 ζ' εἶναι πιθανός, ἀλλ' οὐχὶ βέβαιος· τεχνοτροπικῶς ὁ πίθος δυνατόν νά ἀνήκη εἰς τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος, ἂν καὶ τὸ σχῆμά του ὑποδεικνύει νεώτεραν βαθμίδα ἐξελίξεως.

Καύσεις νεκρῶν τοῦ 7ου καὶ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τῶν ὑστερογεωμετρικῶν τάφων 38 καὶ 37 α, ἀπεκαλύφθη ἡ πυρὰ 29 α. Αἱ θέσεις τῶν καθέτων πασσάλων, οἱ ὁποῖοι ἐστήριζαν τὴν ξυλίνην κατασκευήν, ἐφ' ἧς ἐκάη κατὰ χώραν ὁ νεκρὸς ἐντὸς τοῦ λακκοειδοῦς τάφου, ἄφησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὁπὰς κυκλικῆς διατομῆς πεπληρωμένας δι' ἀπηνθρακωμένων ξύλων (Σχ ε δ. 1). Μελανόμορφος λήκυθος τοῦ β' τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, καεῖσα μετὰ τοῦ νεκροῦ, χρονολογεῖ τὴν πυρὰν 29 α. Ἀνάλογος ἦτο ἡ διευθέτησις τῆς πυρᾶς 51 β

4. Πρβλ. Ἐθν. Μουσ. ἀριθ. 210, Jdl 1899, σ. 209, εἰκ. 81.

(Πί ν. 80α). Έσωτερικῶς, εἰς τὰς γωνίας τοῦ ὀρθογωνίου λάκκου, διετηρήθησαν αἱ στρογγύλαι ὀπαί, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν δοκοὶ κυκλικῆς διατομῆς ἢ κορμοὶ δένδρων, ἐνῶ τὸ μέσον τοῦ λάκκου εἶχε ἐκβαθυνηθῇ διὰ τὴν μεγεθύνῃ τὸν ἐλεύθερον χῶρον, χρησιμεύοντα ὡς ἀεραγωγὸν κάτω ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ, πρὸς τελείαν καὶ σὺν αὐτοῦ. Τὰ ἀγγεῖα τῆς πυρᾶς 51 β, οἶνοχόη, ὕψ. 0,31 μ., μὲ πλαστικὴν γυναικείαν προτομὴν ἐπὶ τῆς λαβῆς (Πί ν. 80 β - γ), λεκανίς διαμ. 0,265, πινάκιον διαμ. 0,24 μ. χρονολογοῦνται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ εἶναι ἔργα ἐντοπίου κεραμικοῦ ἐργαστηρίου. Ἡ τεχνικὴ τῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ, ὁ πληθὺς πρασινωπός, εἰς τὸν πυρῆνα κιτρινωπός, ἀτελὴς ὠπτημένος. Ἡ ἐπιφανεία τῶν ἐκαλύπτεται δι' ἐπιχρίσματος λευκοῦ, ἐξαφανισθέντος κατὰ τὸ πλεῖστον μετὰ τῆς γραπτῆς διακοσμῆσεως. Ἐνιαχοῦ σφύζεται ἐρυθρὸν ἐπιθετον χρῶμα. Τὸ λευκὸν ἐπιχρίσμα χρησιμοποιεῖται εἰς τὰ ἐκ Βάρης ἀγγεῖα μέχρι τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἐνῶ εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ ἐργαστήρια παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ τῶν πρωτοαττικῶν ἀγγείων. Ὁμοίως τεχνικῆς ἀγγεῖα εὐρέθησαν καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1961 καὶ τοῦ 1962 (πρβλ. ἐπὶ παραδείγματι τὴν λουτροφόρον καὶ τὴν τράπεζαν παιγνίου ἐν ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 50 - 54), ὡς καὶ κατὰ τὰς παλαιότερας ἐν Βάρῃ ἀνασκαφὰς τοῦ Γ. Π. Οἰκονόμου (πρβλ. αὐτόθι σ. 115, ὑποσημ. 4).

Ἀνάλογοι, ὡς πρὸς τὴν διευθέτησιν τῶν περιγραφεισῶν ἀνωτέρω πυρῶν, εἶναι καὶ αἱ πυραὶ 28, 31 καὶ 47: εἰς τὸ μέσον καὶ κατὰ μῆκος τοῦ λάκκου ἐκάστης εἶχε διανοιγῇ αὐλαξ ἀεραγωγός, ἡ ὁποία μάλιστα εἰς τὴν πυρὰν 28 διαπλατύνεται κατὰ τὸ κέντρον καὶ πρὸς τὸ δυτικὸν ἄκρον. Ἐκ τῶν ὀλίγων κεκαυμένων ὀστράκων, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ὑποθέτομεν ὅτι αἱ πυραὶ αὗται ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις ἡ ἐπιχρῶσις τοῦ τάφου 47 εἶχε διαταραχθῇ ἐντελῶς, ἐπομένως διὰ τὴν πυρὰν 47, τοῦλάχιστον, ἡ χρονολόγησις εἶναι μᾶλλον ἀβεβαία. Σχετικῶς ἀδιατάρακτοι εὐρέθησαν αἱ πυραὶ τῶν τάφων 32, 39, 45 α, 51, 51 γ, 53, 53 δ, 54, 55, 58 καὶ 60. Οἱ τάφοι εἶναι ὀρθογώνιοι κάθετοι λάκκοι καὶ δὲν παρουσιάζουν τὴν κατασκευὴν ἀεραγωγῶν. Εὐρέθησαν ὀπωσδήποτε πεπληρωμένοι δι' ἀπηνθρακωμένων ξύλων καὶ τέφρας, ἡ ὁποία περιεῖχε συχνὰ ἡμιαπνθρακωμένους πυρῆνας ἐλαιοκάρπου. Βεβαία εἶναι ἡ χρονολόγησις ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων, τῶν ἐξῆς τάφων:

Ἀριθ. 32, εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος: κορινθιακὸς ἀρύβαλλος ὕψ. 0,105 μ., ἐλλιπὴς τὴν βάσιν καὶ ἐν μέρει τὸ χεῖλος (πρβλ. H. Payne, NC, σ. 321, εἰκ. 162). Ὁμοῦ μετὰ τοῦ

ἀρυβάλλου εὐρέθη καὶ ἡ κορινθιακὴ πυξίς, ἡ εἰκονιζομένη εἰς τὸν Πί ν. 81 α, ὕψ. 0,05 μ., φέρουσα διακόσμησιν περιφερικῶν ταινιῶν.

Ἀριθ. 39, εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος: μεγάλη λευκὴ λήκυθος καὶ ἄλλη ἀρυβαλλοειδής, μελαμβαφής (Πί ν. 81 β).

Ἀριθ. 45 α, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος: κορινθιακὸς σκύφος. Ἡ πυρὰ 45 α διετάραξε τὴν ἀρχαιότεραν 45 β, διὰ τὸν ἀκριβῆ χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ τεκμήρια.

Ἀριθ. 49, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος: ἀττικὴ μελανόμορφος λήκυθος (Πί ν. 81 ε).

Ἀριθ. 51, εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος: δύο ἀττικαὶ μελανόμορφαι λήκυθοι τῆς ὁμάδος τοῦ Αἴμονος: μικρὰ ὀλη μελαμβαφής (Πί ν. 81 δ). Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ἀποτμήμα σκύφου μελαμβαφοῦς μετὰ χαράγματος - ΕΣΙ.

Ἀριθ. 51 γ, εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος: ἀττικαὶ μελανόμορφαι λήκυθοι τῆς ὁμάδος τοῦ Αἴμονος, λήκυθος μελαμβαφής, δύο λεκανίδες μελαμβαφεῖς (Πί ν. 81 γ).

Ἀριθ. 53, εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος: δύο ἀττικαὶ μελανόμορφαι λήκυθοι (Πί ν. 81 ζ).

Ἀριθ. 53 δ, εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος: μελανόμορφος λήκυθος, ἀποτμήματα κύλικος ἐρυθρομόρφου τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος, ἀποτμήματα δύο μελαμβαφῶν σκύφων.

Ἀριθ. 54, πυρὰ ἀμφιβόλου χρονολογίας, λόγῳ τῆς μεταγενεστέρως τοποθετήσεως ἐντὸς τοῦ λάκκου τῶν ταφικῶν πίθων 52 καὶ 54 α καὶ λόγῳ τῆς παντελοῦς διαταράξεως τῆς ἐπιχώσεως.

Ἀριθ. 55, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος: σκύφος μελαμβαφής, ἐλλιπὴς διατηρούμενος, φέρων τὸ χάραγμα ΠΥΡΕΣ (Πί ν. 82 α).

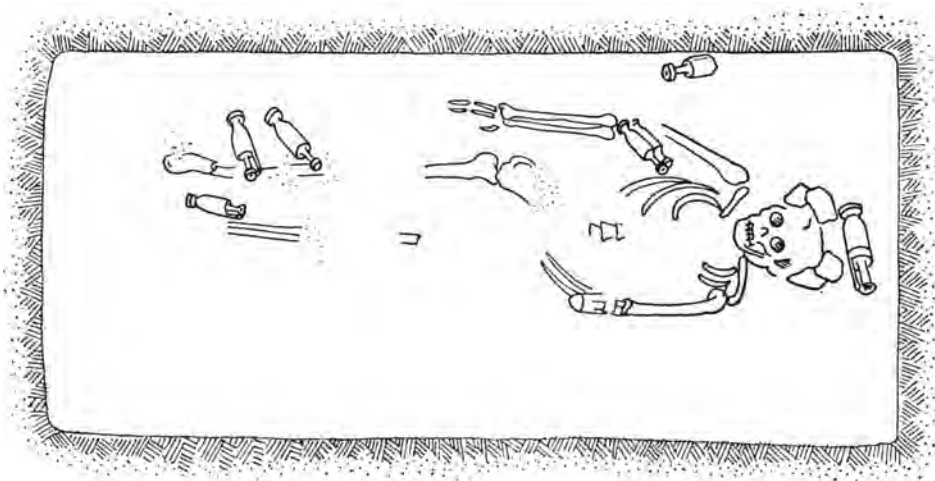
Ἀριθ. 58, εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος: ἀττικὴ μελανόμορφος ὕδρία, ἐλλιπὴς κατὰ τὴν κοιλίαν καὶ τὴν βάσιν (σφζ. ὕψ. 0,225 μ.), φέρουσα παράστασιν δύο μαχομένων ὀπλιτῶν μεταξύ δύο ἐφήβων θεωμένων τοὺς μαχομένους: ἐπὶ τοῦ ὤμου σφίγξ ἰσταμένη πρὸς δεξιὰ μετὰ δύο λεόντων οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην ἀντιθετικῶς (Πί ν. 83). Μελαμβαφής λήκυθος σφαιρικὴ (ὕψ. 0,155 μ.), ἀνήκουσα, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ληκύθων τῆς Διῆνεϊρας (Πί ν. 82 β) (C. H. E. Haspels, ABL πίν. 1, 3, λήκυθος ἀρχαιότερα τῆς ἡμετέρας, κατὰ μίαν τοῦλάχιστον εἰκοσαετίαν, ἀλλὰ ἡ προκειμένη μελαμβαφής λήκυθος εἶναι ἀρχαιότερα ἀπὸ τὰς ἀναγραφόμενας ὑπὸ Haspels, ἔ. ἄ. σ. 4, σφαιρικὰς μελαμβαφεῖς ληκύθους).

Ἀριθ. 60, εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος: ἐννέα μελανόμορφαι λήκυθοι ἀνήκουσαι κατὰ τὸ

πλείστον εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ Αἰμονος. Ἀποτμήματα μικρᾶς πυξίδος μετὰ τοῦ καλύμματος. Ἡ πυξίς φέρει γραμμικὴν διακόσμησιν. Ἀποτμήματα μελανόμορφου κύλικος μετὰ παράστασιν Σατύρων καὶ Μαινάδων ("Leafless Group", Beazley, ABV, σ. 632 - 648) (Πί ν. 82 γ).

Ἐνταφιασμός καὶ ἐπιτάφιος λατρεία τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὴν προκειμένην ἔρευναν ὁ μόνος ἐνταφιασμός νεκροῦ τῆς πρωΐμου κλασσι-

τον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι σύγχρονα πρὸς τὰς ἐντὸς τοῦ τάφου παρὰ τὸν σκελετὸν εὑρεθείσας ληκύθους, προσεφέρθησαν ἐπομένως ταῦτα εἰς τὴν νεκρὰν ἀμέσως ἢ μικρὸν χρόνον μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν ταύτης, θραυσθέντα κατὰ χώραν. Εἰς τὴν ἐπιτάφιον ταύτην προσφορὰν ἀνήκει καὶ ὁ πήλινος δίσκος τοῦ Πί ν. 85 α, ἀποσπασθεὶς ἐκ τοῦ γνωστοῦ σκεύους γυναικείας χειροτεχνίας, ἀποτελουμένου ἐκ δύο ὁμοίων δίσκων συνηνω-

Σχέδ. 5. Τάφος 50

κῆς ἐποχῆς, παρατηρήθη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ λίαν σημαντικοῦ τάφου 50: ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὀρθογωνίου ὀρύγματος, βάθους 1.70 μ., διαστ. 2.10 x 0.95 μ. (Πί ν. 84 γ), ἔκειτο ὁ σκελετὸς γυναικός, ἀρκούντως διατηρούμενος, μετὰ τὸ κρανίον πρὸς Δ. (Σχέδ. 5). Παρὰ τὴν κεφαλὴν, ἐκατέρωθεν τῶν πλευρῶν καὶ παρὰ τοὺς πόδας εὑρέθησαν ἑνδεκα ἄττικαὶ λήκυθοι, ἐκ τῶν ὁποίων μία εἶναι ἐρυθρόμορφος, μία μελανόμορφος, τέσσαρες φέρουν κόσμημα ἀνθεμίων καὶ πέντε εἶναι μελαμβαφεῖς (Πί ν. 84 α). Αἱ λήκυθοι χρονολογοῦνται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ τάφου τούτου ἔγκειται εἰς τὴν γενομένην μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν τῆς νεκρᾶς καὶ ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐπιχώσεώς του προσφορὰν πλῆθους ἀγγείων καὶ ἐνὸς πήλινου εἰδωλίου «θεᾶς» καθήμενης. Εἰς τὸν Πί ν. 84 β εἰκονίζεται τὸ σύνολον τῶν ἀγγείων, ὅπως εὑρέθησαν ἀκριβῶς κατὰ χώραν ὑπεράνω τοῦ τάφου, εἰς δὲ τὸν Πί ν. 85 α - β εἰκονίζονται τὰ ἀγγεῖα καὶ τὸ εἰδώλιον μετὰ τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν συγκόλλησιν των. Τὸ εὑρημα ἀποτελεῖ πολῦτιμον τεκμήριον ἐπιταφίου λατρείας κατὰ τὸ β' τέταρ-

μένων διὰ στελέχους κατὰ τὸν ἄξονα. Ὁ δεύτερος δίσκος, ἑλλείπων εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, εἶχεν ἤδη ἀποκοπῇ κανονικῶς πρὶν ἢ χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν ἐπιτάφιον προσφορὰν μετὰ τῶν ἀγγείων καὶ τοῦ εἰδωλίου. Ὁ εὑρεθεὶς (διάμ. 0,13 μ.), ὁ ὁποῖος σφᾶζει καὶ τὸν ἄξονα, φέρει ἐρυθρόμορφον παράστασιν ἐφήβου κρατοῦντος λύραν καὶ ἀπομακρυνομένου ἐκ βωμοῦ, ὡς νὰ ἐδιώκετο. Ἡ διώκουσα ἐπομένως μορφή θὰ εἰκονίζετο ἐπὶ τοῦ ἄλλου δίσκου. Ἡ παράστασις, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Sir John Beazley, ἀνακοινώσαντος ταύτην δι' ἐπιστολῆς, εἰκονίζει ἴσως τὸν Τιθωνὸν φεύγοντα καὶ εἶναι ἔργον τοῦ ζωγράφου τῆς Πενθεσιλείας (Beazley, ARV², σ. 879, ἰδίᾳ σ. 890, ἀριθ. 175). Ἀνω, ἀριστερά, παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νέου, δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐπιγραφὴ εἰς δύο στίχους [HO Π] ΑΙΣ | [KA] ΛΟΣ.

Ταφικοί πίθοι καὶ ἀμφορεῖς.

Ἀριθ. 41 α, πίθος περιέχων κορινθιακὸν σκύφον τῆς ὀψίμου I περιόδου (575 - 550 π.Χ.). Ὁ σκύφος φέρει διακόσμησιν μάλλον κακότεχνον, εἰκονίζουσαν τράγον μεταξὺ δύο πανθήρων (Πί ν. 86 α).

Ἀριθ. 49 α, πιθοειδής χύτρα, ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς πυρᾶς 49. Περιεῖχε μικράν κορινθιακὴν κοτύλην τῆς ὀψίμου II περιόδου (τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος).

Ἀριθ. 51 α, πίθος τεθείς ἐντὸς τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ λάκκου τῆς πυρᾶς 51 β, ἐπομένως μεταγενέστερος τῆς πυρᾶς. Ὁ πίθος ἔχει βάσιν ἐπίπεδον, χεῖλος διαμ. 0,13 μ. ἐξέχον καὶ ἐπίπεδον (πλ. 0,035 μ.). Δὲν περιεῖχε κτερίσματα ἀλλὰ μόνον τὸ κρανίον καὶ τινα ὀστᾶ νηπίου.

Ἀριθ. 52, ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς· εὐρέθη ἡμικατεστραμμένος, ἄνευ κτερισμάτων.

Ἀριθ. 54 α, ἀμφορεὺς μὲ καστανόφαιον γάνωμα· εὐρέθη ὑπὸ τὸν προηγούμενον, εἰς βαθύτερον στρώμα (Πίν. 86 ε). Περιεῖχε τὸ κρανίον καὶ ὀστᾶ βρέφους, ὡς καὶ δύο μικρὰ ἀγγεῖα τῶν μέσων τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, ἦτοι: σκύφον μελαμβοφὴ καὶ λήκυθον μελανόμορφον, αἱ παραστάσεις τῆς ὁποίας δὲν ἔχουν ἐγχάραξιν καὶ εἰκονίζουν γυναῖκα μεταξὺ δύο ὀπλιτῶν πλαισιουμένων ἐκατέρωθεν ὑπὸ ἐφήβων ἐνδεδυμένων δι' ἱματίου (Πίν. 86 β). Τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ληκύθων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν συνέχειαν τῆς «ὁμάδος τοῦ δελφίνου» (πρβλ. Haspels, ABL πίν. 12, 5).

Ἀριθ. 56, πίθος περιέχων μικράν ὀλπην μελαμβοφὴ μὲ τρίλοβον χεῖλος (Πίν. 86 γ), χρονολογούμενην περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος.

Ἀριθ. 57, μικρὰ πηλινὴ λάρναξ (διαστ. 0,80 x 0,24, βάθ. 0,13 μ.) (Πίν. 86 ζ'). Περιεῖχεν ὀστᾶ καὶ τὸ κρανίον, πρὸς τὴν ἀνατ. πλευράν, νηπίου, ὡς κτερίσματα δὲ τρεῖς μελανόμορφους ληκύθους τῆς ὁμάδος τοῦ Αἴμονος (Πίν. 86 δ) καὶ εἰδώλιον χοίρου. Χρονολόγησις: α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἀριθ. 62, ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς (ὑψ. 0,47 μ.). Περιεῖχε μελανόμορφον λήκυθον ἀνήκουσαν εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ Αἴμονος.

Πολλὰ ἐνδιαφέροντα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκροτήθησαν μέρη ἀγγείων ἢ καὶ ὀλόκληρα ἀγγεῖα, εὐρεθέντα ἐντὸς διαταραχθεῖσων ἐπιχώσεων, δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὀρισμένον τινὰ τάφον· ταῦτα ἀνῆκον βεβαίως εἰς σύνολα κτερισμάτων τάφων διαταραχθέντων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ μεταγενεστέρων πυρῶν, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὴν παράνομον ἀνασκαφὴν τοῦ ἀγροῦ ὑπὸ τυμβωρύχων, προηγηθεῖσαν πιθανώτατα τῆς

ἡμετέρας ἀνασκαφῆς κατὰ πολλὰς δεκαετηρίδας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα νὰ ἀπεικονίσωμεν ἀπότμημα κρατήρος τῆς ἀρχαιότερας πρωτοαττικῆς περιόδου (Πίν. 87 α) καὶ εἰδώλιον καθήμενης μορφῆς, χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν γεωμετρικὴν σχηματοποίησίν του, ἀλλὰ πιθανῶς ἀναγόμενον εἰς τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα (Πίν. 87 β). Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὀστράκων ἀνήκουν εἰς ἐνδιαφέροντα ἀγγεῖα πρωτοαττικὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς, τῶν ὁποίων ἡ ἀνασυγκρότησις καὶ ἡ μελέτη θὰ πλουτίσῃ ἱκανῶς τὸ γνωστὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὕλικόν. Τὰ ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα εἶναι ἄφθονα, ἀλλ' ἐλάχιστα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν καθαρῶς γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι ἴσως ὑπολείμματα οἰκισμοῦ καὶ δὲν ἀποτελοῦν χρονολογικὸν τεκμήριον τῆς πρώτης χρήσεως τοῦ χώρου ὡς νεκροταφείου. Τουναντίον δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τάφοι ἀνάγονται εἰς τὴν ὑστερογεωμετρικὴν περίοδον. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τοῦ γειτνιαζόντος πρὸς τοὺς ἀνασκαφέντας τὸ 1962 τάφους ὑπ' ἀριθ. 1 - 3 (ΑΔ 18 (1963) Α' σ. 116, Σχέδ. 1), εὐρέθησαν ἀποτμήματα ἀνήκοντα εἰς σημαντικὰ ἀγγεῖα δημοσιευθέντα ἤδη (ἐ.ἀ., σ. 118 κ.ἐ.). Τοιουτοτρόπως συνεπληρώθησαν δι' αὐτῶν τὰ ἐξῆς: ἡ ἑτέρα πλαστικὴ κεφαλὴ ἐπὶ τοῦ χεῖλους τοῦ δίνου, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται ἐ.ἀ. Πίν. 48, διὰ τοῦ ἐλλείποντος τμήματος αὐτῆς. Ἡ οἰνοχόη ἢ εἰκονιζομένη ἐ.ἀ. Πίν. 49, διὰ μικρῶν ἀποτμημάτων ἀνηκόντων εἰς τὴν κοιλίαν καὶ τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου. Ἡ λουτροφόρος - ὕδρια (ἐ.ἀ. Πίν. 49 - 51) συνεπληρώθη μὲ σημαντικὸν ἀπότμημα σφῆζον τὴν κεφαλὴν τῆς εἰκονιζομένης σφιγγὸς (βλ. καὶ ἐ.ἀ. Πίν. 51), ὡς καὶ μὲ ἄλλα τμήματα ἀνήκοντα εἰς τὸν λαϊμόν καὶ τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου. Ὁ κἀνθαρος ὁ εἰκονιζόμενος ἐ.ἀ. Πίν. 52. Τέλος ἡ πρωτοαττικὴ τράπεζα παιγνίου (ἐ.ἀ. Πίν. 53 - 54) διὰ μικρῶν μὲν ἀλλ' οὐσιωδῶν ἀποτμημάτων ἀνηκόντων εἰς τὰ εἰδώλια τῶν θρηνουσῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἔχομεν τώρα καὶ τὸ τέταρτον, ἐλλιπὲς μέχρι τοῦδε. Ἐπίσης συνεκολλήθησαν εἰς τὰ κάθετα τοιχώματα καὶ τὸν ἄβακα, τὸν φέροντα τὰς αὐλακώσεις τῆς τραπέζης, ἀρκετὰ ἀποτμήματα περισυλλεγόντα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν διεσπαρμένα δυτικῶς τῆς θέσεως τῶν πυρῶν 2 καὶ 3, ἐντὸς τῶν διαταραχθέντων στρωμάτων.

ΒΑΣ. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗΣ
ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ
(Αύγουστος - Δεκέμβριος 1964)

Α Τ Τ Ι Κ Η

1. Περιφέρεια τέως Διοικήσεως Πρωτεύουσας

α. Δάφνη. Κατά την διάρκεια των εργασιών της ΥΔΡΕΞ άνευρέθησαν εις την γωνίαν των οδών Βουλιαγμένης και Χερσίφρονος δύο μαρμάρινοι έπιτύμβιοι λήκυθοι.

Ή πρώτη (Πί ν. 88α), εκ πεντελησίου μαρμάρου, σφζ. ύψους 0,63 και μεγ. διαμ. 0,32 μ., έλλιπής την βάση και τον λαμόν, φέρει παράστασιν δεξιώςσεως μετά τριών μορφών. Είς τὸ μέσον εικονίζεται πρεσβύτης καθήμενος επί κλισμοῦ, κρατῶν διὰ τῆς ὑψουμένης ἀριστερᾶς ράβδον (;) μόλις διακρινομένην καὶ δεξιούμενος δεξιὰ αὐτοῦ ἱσταμένον ἄνδρα. Ὅπισθεν τοῦ καθημένου ἱσταται γυνή, φέρουσα τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ στέρνου. Ὑπεράνω τῶν μορφῶν προχειρῶς χαραγμένα ὀνόματα: ὑπεράνω τοῦ καθημένου ἄνδρός Διοκλῆς ὑπεράνω τοῦ ἱσταμένου Ἀντίφιλος ὑπεράνω, τέλος, τῆς γυναικὸς Ξενοκράτεια. Ὑψος γραμμ. 0,011 μ. (τὸ Α) ἕως 0,08 μ. (τὸ Ο). Ἡ παράστασις, μετρίως τέχνης καὶ ἀρκετὰ ἐφθαρμένη, ἀνήκει εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.¹

Ἡ δευτέρα λήκυθος, ἐπίσης εκ πεντελησίου μαρμάρου, σφζ. ὕψους 0,87 μ. καὶ μεγ. διαμ. 0,31 μ., έλλιπής τὸν λαμόν καὶ ἀποκεκρουμένη μέρος τῆς βάσεως καὶ τῆς κοιλίας, εἶναι ἀκόσμητος (ἔφερε διακόσμησιν ἰσως γραπτὴν ἐξίτηλον) φέρει ὁμως δίστιχον ἐπιγραφὴν: Διοκλῆς Διονυσίου [Λαμπρεὺς] Ἀρχίπτη Διοκλέο Λαμπρεὺς] θυγάτηρ καὶ γυνή (Πί ν. 88δ). Ὑψος γραμμ. 0,016 μ. (τὸ Ν) ἕως 0,01 μ. (τὸ Ο). Τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Ἄνω Δάφνην (ὁδὸς Νίκης 12) άνευρέθη ὑπὸ ιδιώτου καὶ παρεδόθη πηλινὴ παιδικὴ ἑλλειψοειδὴς λάρναξ, ἀκεραία, μήκους 0,81, πλάτους 0,25 καὶ ὕψους 0,14 μ.

β. Κάτω Πετράλωνα. Εἰς τὴν πλατεῖαν Ἀγίας Σοφίας, κατὰ τὴν διάνοξιν ὑπονόμων διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφῆς, άνευρέθησαν εἰς βάθος 4 περίπου μέτρων συσσωρευμένα τεμάχια ἐπιτυμβίων στηλῶν:

1. Διὰ τὰς συμβουλὰς των εἰς τὴν χρονολόγησιν των διαφορῶν εὐρημάτων εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν τοὺς συναδέλφους κκ. Ε. French καὶ V. E. G. Kennan, Ν. Βερδελήν, Σ. Ν. Κουμανούδην καὶ Γ. Δεσπίνην.

Ἐκ των φωτογραφιῶν ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Κωνσταντοπούλου αἱ τῶν Πί ν. 88 - 92, 94 - 101 καὶ 102 α - β ὑπὸ τῆς δ. Μ. Μεταξᾶ αἱ τοῦ Πί ν. 93 α - ε, καὶ ὑπὸ τοῦ γράφοντος αἱ ὑπ' ἀριθ. 100 α - δ. 112 γ - δ καὶ 103 α - δ.

1) Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου στήλης (Πί ν. 88 β) εκ πεντελησίου μαρμάρου, σφζον μέρος τῆς ἀναγλύφου ἐπιστέψεως, ὅπου εκ κεντρικῆς ἀκάνθης ἐκφύονται ἑλικοειδῆ φύλλα. Σφζ. ὕψος 0,40, μέγ. πλάτος 0,44 μ. Τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

2) Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου στήλης εκ πεντελησίου μαρμάρου (Πί ν. 88 γ), σφζ. ὕψους 0,62, πλάτους 0,52 καὶ πάχους 0,19 μ., σφζον μέρος τῆς ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως. Ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον τριστιχος ἐπιγραφὴ: Πρωτόμαχος Ἐρμίππου Ἐκλειάδη[ς]. Ὑψος γραμμ. 0,03 μ. (τὸ Ρ) ἕως 0,023 μ. (τὸ Ο). Κάτωθι ταύτης ζευγὸς ἀναγλύφων ροδάκων. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

3) Ἐπιτύμβιος στήλη εκ πεντελησίου μαρμάρου (Πί ν. 89 α), έλλιπής δλην σχεδὸν τὴν ἐπίστεψιν καὶ τὸ κάτω ἥμισυ, σφζ. ὕψους 0,90, μεγ. πλάτους 0,52 καὶ μεγ. πάχους 0,22 μ. Σφζεται ἐξάστιχος ἐπιγραφὴ: Σπόλων Ἐνάλλο Ἰπαιανιεύς | vac. | [Ἐνάλλο] | Σπόλων | [Ἰπαιανιεύς]. Ὑψος γραμμ. 0,031 - 0,017 μ. (τὸ Ο). Ὑπὸ ταύτην, ζευγὸς ἀναγλύφων ροδάκων. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

4) Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ ὕμνητιοῦ μαρμάρου (Πί ν. 89 δ), τεθραυσμένη εἰς δύο τεμάχια. Διαστάσεις: 0,37 x 0,27 x 0,07 μ. Ὑπὸ ταύτην ἀδρῶς εἰργασμένον ἔμβολον, διαστάσεων 0,032 x 0,031 x 0,07 μ. Ἐπὶ τῆς στήλης ἐπιγραφὴ: Καλλένικος. Ὑψος γραμμ. 0,024 μ. (τὸ Ε καὶ τὸ Π), 0,012 μ. (τὸ Ο). Γράμματα μετ' ἀκρεμών. Τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ.

5) Ἐπιτύμβιος λήκυθος εκ πεντελησίου μαρμάρου, έλλιπής τὸν λαμόν καὶ τὴν βάση, σφζ. ὕψους 0,74 καὶ διαμ. 0,38 μ. Ἄνευ παραστάσεως ἢ ἐπιγραφῆς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν προφανῶς γραπταί, ἐξίτηλοι νῦν. Τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

6) Τὸ κάτω δεξιὸν τμήμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου (Πί ν. 89 β) εκ πεντελησίου μαρμάρου, σφζ. ὕψους 0,45, σφζ. πλάτους 0,29 καὶ πάχους 0,13 μ. Σφζεται γυναικεία μορφή πρὸς τὰ ἀριστερά, καθημένη ἐπὶ δίφρου, έλλιπής τὴν κεφαλὴν, τὰς ἄκρας χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ των γονάτων, φέρουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ γόνατος. Ὅπισθεν αὐτῆς εἰκονίζεται ἱσταμένη γυνή, έλλιπής ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω. Τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

7) Ἀπότμημα πλακὸς ἐπενδύσεως βάθρου (;) (Πί ν. 89 γ) εκ πεντελησίου μαρμάρου, ὕψους 0,42, σφζ. πλάτους 0,33 καὶ πάχους 0,12 μ. Εἰκονίζεται ἱσταμένη γυναικεία μορφή κατ' ἐνώπιον, ἐστραμμένη ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐν ἐξωσμένῳ χιτῶνι, έλλιπής τὴν κεφαλὴν, τείνουσα δὲ τὴν δεξιάν. Δεξιὰ σφζονται αἱ προτεταμέναι χεῖ-

ρες έτερας τινός μορφής. Μετρία έργασία τοῦ β' ήμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

γ) *Φάληρον*. Εἰς τὸ έργοστάσιον Ε.Λ.Α.Ι.Σ. (ὁδός Πειραιῶς), κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν πρὸς ἐγκατάστασιν δεξαμενῆς, ἀνευρέθη ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ κυανοποῦ μαρμάρου (Πί ν. 90 α) ἀποκεκρουμένη ἄνω, δεξιὰ λοξῶς καὶ ὀλίγον ἀριστερά, σφζ. ὕψους 0,79, πλάτους 0,48 καὶ πάχους 0,135 μ. Φέρει ἀνάγλυφον λουτροφόρον μετὰ τοῦ δισκοειδοῦς ἐπιθέματος διὰ τὴν ὑποδοχὴν προσφορῶν. Τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

Έξ ἄλλου, παρὰ τὴν βάσιν τῆς Ἀεροπορίας, περισυνελέγη μαρμαρινὴ βάσις ἰωνικοῦ κίονος, ὕψους 0,22 καὶ διαμ. 0,72 μ., ἡ ὁποία εἶχε μετατραπῇ μεταγενεστέρως εἰς προστομιαῖον φρέατος.

δ) *Ζωγράφου*. Κατὰ γενομένης έργασίας ἀποχωματώσεως εἰς τὴν Βίλλαν Κοτοπούλη ἀπεκαλύφθη σαρκοφάγος ἐκ πρσινωποῦ τιτανολίθου, ὕψους 0,52, μήκους 2,50, πλάτους 0,75 καὶ πάχους 0,12 μ., μετὰ καλύμματος ἀετωματώδους, ὕψους 0,29 καὶ πλάτους 0,86 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εὐρέθη ὁ νεκρός, ἐστραμμένος πρὸς Δ. Εἰς τὸ ὕψος τῆς κνήμης ἔκειτο χαλκοῦν κάτωπτρον, τεθραυσμένον καὶ ἰσχυρῶς ὤξειδωμένον, ὥς καὶ ἀλάβαστρον εἰς τρία ἀποτμήματα. Εἰς τὰς έργασίας ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὸς βοηθὸς ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος.

ε) *Χολαργός*. Ὑπὸ τοῦ έργάτου Εὐστ. Ξηρόκωστα ἀνευρέθη καὶ παρεδόθη ἀπότμημα ἀναγλύφου ἐκ πεντελησίου μαρμάρου ἰσχυρότατα ὤξειδωμένου, ἀποκεκρουμένου πανταχόθεν, σφζ. ὕψους 0,40, σφζ. πλάτους 0,36 καὶ πάχους 0,12 μ., φέροντος ἡμίεργον παράστασιν Ἡρακλέους, ἑλλιποῦς τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς κάτω πόδας· ὁ ἦρωας εἰκονίζεται γυμνός κατ' ἐνώπιον, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ρόπαλον, ἐνῶ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος κρέμαται ἡ λεοντὴ (Πί ν. 90 β).

ς') *Φιλοθέη*. Ἐκ τῶν παρὰ τὴν βην στάσιν Φιλοθέης ἀπορριπτομένων χωμάτων περισυνελέγη ναῖσκος Κυβέλης, ἑλλιπῆς τὸ ἄνω ἥμισυ. Σφάζεται ἡ δεξιὰ χεὶρ μετὰ τμήματος τῆς φιάλης. Ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων λέων λίαν ἐφθαρμένος (Πί ν. 90 γ). Σφζ. ὕψος 0,29, πλάτος 0,24 καὶ πάχος 0,17 μ. Ἐπὶ τῶν παραστάδων εἰκονίζονται μικραὶ μορφαὶ προσβλέπουσαι πρὸς τὸ κέντρον, ἐπὶ τῆς μὲν δεξιᾶς ἀνδρική, ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς γυναικεία, ὕψους 0,13 μ. Τοῦ β' ήμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

ζ) *Χαλάνδρι*. Ἐκ τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου περισυνελέγη εἰς ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐξ ὀμηττίου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένος ἄνω δεξιὰ, ὕψους 0,73 καὶ μεγ. διαμ.

0,235 μ., φέρων ἐπιγραφὴν: *Μηνά[κων] | Μηνάκων[ος] χρηστός*. Ὑψος γραμμ. 0,027 (τὸ Σ) ἕως 0,019 μ. (τὸ Ω). Τοῦ 2ου αἰῶνος μ.Χ. (Πί ν. 90 δ).

η) *Ἀμαρούσιον*. Ἐκ τοῦ κτήματος τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς περισυνελέγη ἀπότμημα μεγάλου ἐπιτύμβιου ἀναγλύφου, σφζον τὸν κορμὸν ἱσταμένης γυναικείας μορφῆς, στρεφομένης ἐλαφρῶς πρὸς ἀριστερά, σφζ. ὕψους 1.13 καὶ σφζ. πλάτους 0,51 μ. Τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν. 91 α).

θ) *Παράδεισος*. Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων εἰς θέσιν Σωρὸς ἀπεκαλύφθη κιβωτίοσχημος τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων, εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ὁποίου προέβη ἡ Ὑπηρεσία, μὲ ἐπιστημονικὴν βοηθὸν τὴν δ. Ν. Μεταξᾶ. Ὁ τάφος, μήκους 1.65, πλάτους 0,30 καὶ ὕψους 0,35 μ., εἶχε κατεῦθυσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. Αἱ πλάκες τῆς δυτικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς εἶχον ἀφαιρεθῇ, ὥς καὶ αἱ καλυπτήριοι, πλὴν τῶν δύο βορειοτέρων. Οὕτω, μόνον τὸ βορειότερον τμήμα τοῦ τάφου εὐρέθη ἀδιατάρακτον, ἀποδῶσαν ἄρκετὰ κτερίσματα: 1) Κύπελλον ἄωτον ἐκ μολύβδου, ὕψους καὶ διαμ. βάσεως 0,045 μ. 2) Δύο ἀτρακτοειδῆ ληκύθια. 3) Χαλκὴν βελόνην μήκους 0,145 μ. 4) Ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον ἑλλιπὲς τὴν λαβὴν, ὕψους 0,135 καὶ διαμ. χείλους 0,032 μ. 5) Χαλκὴν σπάτουλαν, μήκους 0,158 μ. Εἰς τὸ τεταραγμένον νότιον τμήμα τοῦ τάφου ἀνευρέθη χαλκοῦν κάτωπτρον, διαμ. 0,056 μ., ἑλλιπὲς τμήμα τῆς περιφερείας, ὥς καὶ σφονδύλιον. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἦτο πρὸς Β.

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον εὐρήμα ἀπετέλεσεν ἀπότμημα ἐπιτύμβιου στήλης, τὸ ὁποῖον εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἐκ δευτέρου ὡς μία τῶν πλακῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου (Πί ν. 91 β). Ἡ στήλη, ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, λίαν ὤξειδωμένου, σφζ. ὕψους 0,99, σφζ. πλάτους 0,295 καὶ πάχους 0,073 μ., σφίζει τὸ δεξιὸν μέρος, ἀλλ' ἀποκεκρουμένην τὴν ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν, μὲ παράστασιν γυναικὸς πρὸς ἀριστερά, ἐν χιτῶνι καὶ ἱματίῳ, καθημένης ἐπὶ κλισμοῦ, ἀποκεκρουμένης τὴν ρῖνα καὶ τὸν πῶγωνα, ἑλλιποῦς δὲ τοὺς πόδας ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν μηρῶν ὥς καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Ὑπὸ τὸν κλισμὸν διακρίνεται τὸ ἄκρον θρήνηος. Ἡ στήλη πλαισιοῦται ὑπὸ παραστάδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας προβάλλεται τὸ ἐρεισίνωτον τοῦ κλισμοῦ. Τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

ι) *Κηφισία*. Ἐκ τῆς οἰκίας Δημητρακοπούλου (ὁδός Βασιλέως Κωνσταντίνου 25 - 35) περισυνελέγησαν δύο ἐπιτύμβιοι κιονίσκοι (IG II² 9165 καὶ IG II² 10256), ἐκ δὲ τῆς ὁδοῦ Κυριαζῆ 6, μία ἐπιτύμβιος στήλη δημοσιευθεῖσα ὑπὸ W. Peek ἐν AM 67 (1942), 103. Τέλος, ἐκ τῆς ἐκκλησίας

τῆς Παναγίας τῆς Ξυδοῦς περισυνελέγη ἡ IG II² 5003².

ια) *Νέα Κηφισία*. Ὑπὸ τοῦ αὐτόθι Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς περισυνελέγη καὶ παρεδόθη εἰς ὀξυπύθμενος ἀμοφορεὺς ἀκέραιος, ὕψους 0,65 καὶ διαμ. χείλους 0,10 μ., εὐρεθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν.

ιβ) *Νέον Ἡράκλειον*. Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Ἀθ. Ταφούτη (ὁδὸς Εὐτέρπης καὶ Ἀσπασίας) ἀπεκαλύφθη τάφος κεραμοσκεπῆς, μήκους 1,30, πλάτους 0,65 καὶ ὕψους 0,46 μ., ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Κατὰ τὴν ἔρευναν, μετ' ἐπιστημονικὴν βοήθον τὴν δ. Ν. Μεταξᾶ, ἀνευρέθησαν δύο μελαμβαφῆ ληκῦθα μετ' ἀνθεμίου κατ' ἐνώπιον, ὕψους 0,06 καὶ διαμ. βάσεως 0,025 τὸ ἓν, τὸ δ' ἕτερον σφζ. ὕψους 0,055 καὶ διαμ. βάσεως 0,03 μ., ἑλλιπὲς τὸν λαιμὸν καὶ τὸ χεῖλος, ὡς καὶ ἄωτον ἀβαθὲς κυάθιον, ἑλλιπὲς τμήμα τοῦ χείλους, ὕψους 0,02 καὶ διαμ. 0,07 μ.

ιγ) *Ἅγιος Δημήτριος (Μπραχάμι)*. Κατόπιν ὑποδείξεως ἰδιώτου περισυνελέγη ἀνδριάς ἐκ πεντελυσίου μαρμάρου, φυσικοῦ μεγέθους, ἑλλιπὴς τὴν κεφαλὴν, τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, τὸν ὕψου-μενον δεξιὸν βραχίονα καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῶν μηρῶν. Σφζ. ὕψους 1,11 μ. Φέρει θώρακα καὶ βραχὺν χιτῶνα, ὑπὲρ τὸν ἀριστερόν δὲ ὦμον χλαμύδα, ἡ ὁποία περιβάλλει τὸν κάτω ἀριστερόν βραχίονα καὶ κρέμαται ὑπ' αὐτόν (Πί ν. 91 γ).

ιδ) *Ἡλιούπολις*. Εἰς τὴν ὁδὸν Ἰωνίας 7, κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ὑπογείου οἰκίας, ἀνευρέθη κιβωτιόσχημος τάφος, κεκαλυμμένος διὰ δύο μαρμαρίνων πλακῶν, μήκους 2,05, πλάτους 1,10 καὶ ὕψους 0,90 μ., μετ' κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ ἔρευνα τοῦ τάφου, μετ' ἐπιστημονικὴν βοήθον τὴν κ. Ἐλένην Σπανοπούλου, οὐδὲν ἀπέδωσε, πλὴν τετραραγμένων τινῶν ὀστέων.

ιε) *Ἄνω Ἡλιούπολις*. Ἐντὸς ἀπερριμμένων χωμάτων, προερχομένων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἴσως ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλυμπίου, ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐργάτου Εὐσταθίου Ξηρόκωστα τὰ ἑξῆς:

1. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ πεντελυσίου μαρμάρου, ἑλλιπὴς τὸ κάτω ἥμισυ, ἄνευ ἐπιστέψεως, σφζ. ὕψους 0,5, πλάτους 0,4 καὶ πάχους 0,1 μ., φέρουσα δίστιχον ἐπιγραφὴν: *Λύσαιχος | Ἀχαρνός*. Ὑψος γραμμ. 0,048 (τὸ Σ), 0,035 μ. (τὸ Ο). Τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν. 92 α).

2. Κορμὸς Ἐρωτος ἐκ πεντελυσίου μαρμάρου, σφζ. ὕψους 0,45 μ., ἑλλιπὴς τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ

ἄκρα, σφζων μέρος τῶν πτερύγων καὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, ὁ ὁποῖος κατέρχεται διαγωνίως πρὸς τὸ στήθος, ἐνῶ ὁ ἀριστερὸς φαίνεται ὑψούμενος. Ὁ κορμὸς παρουσιάζει στροφὴν καὶ κάμψιν πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἀντίγραφον τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 92 β).

ις') *Ἑλληνικόν*. Ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου 129 Σ.Α.Β., παρὰ τὴν λεωφόρον Βουλιαγμένης, ἀνευρέθη λουτροφόρος ἐκ πεντελυσίου μαρμάρου, ἑλλιπὴς τὴν βάσιν ὡς καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ λαιμοῦ μετὰ τῶν λαβῶν. Ἡ λουτροφόρος, σφζ. ὕψους 0,57 καὶ διαμ. 0,33 μ., ἐτεμαχίσθη κατὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ τρυπάνου καὶ ἀνασυνεκροτήθη βραδύτερον εἰς τὸ ἐργαστήριον. Ἐμπροσθεν σφάζεται παράστασις δύο ἱσταμένων γυναικείων μορφῶν ἐν δεξιῳσιν ὑπεράνω τῆς ἀριστερᾶς μορφῆς, σφζομένης ὀλοκλήρου, ὕψους 0,21 μ., ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ: *Κλεαγόρ[α]*. Ὑψος γραμμ. 0,011 - 0,08 μ. (τὸ Ο). Ὑπεράνω τῆς δεξιᾶς μορφῆς, ἀποκεκρουμένης τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν λαιμόν, ἡ ἐπιγραφὴ: --[τ]η. Κακὴ ἐργασία τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν. 92 γ).

Κατὰ χώραν ἐτελέσθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα, μετ' ἐπιστημονικὴν βοήθον τὴν δ. Ν. Μεταξᾶ, ἡ ὁποία ὁμῶς οὐδὲν ἀπέδωσε πλὴν δύο ἑλλιπῶν ἀλαβάστρων καὶ ἐνὸς ἀποτμήματος μαρμαρίνου βραχίονος, σφζοντος τὸν ἀγκῶνα, μήκους 0,095 μ.

ιζ) *Αἰγάλεω*. Ὑπὸ ἰδιώτου παρεδόθη ἐν ἐπιτύμβιον κιόνιον ἐξ ὀμηττίου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένον μέρος τῆς ἐπιφανείας, ὕψους 0,68 καὶ διαμ. ἄνω 0,15 μ., φέρον δίστιχον ἐπιγραφὴν³: *Μν[ησ]-ικλῆς | Πτε[λε]άσιος*.

Ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς περισυνελέγη ἐπιτύμβιος κιονίσκος ἐξ ὀμηττίου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένος ἐν μέρει, ὕψους 0,48 καὶ διαμ. 0,22 - 0,16 μ., φέρων πεντάστιχον ἐπιγραφὴν: -- νόη | Διογένου | Κυρηναία | Δημητρίου | γυ[ν]ή. Ὑψος γραμμ. 0,022 (τὸ Υ) ἕως 0,018 μ. (τὸ Ο). Τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν. 92 δ).

Ἐξ ἄλλου εἰς θέσιν Ἀσπρα Χώματα ἀνεκαλύφθη ὑπὸ συνεργεῖο διανοίξεως τάφρων τοῦ ΟΤΕ ἐπιτύμβιος στήλη, ἡ ὁποία ἐτεμαχίσθη ὑπὸ τῶν ἐργατῶν καὶ ἀνασυνεκροτήθη βραδύτερον εἰς τὸ ἐργαστήριον. Ἡ στήλη αὕτη⁴, ἐκ πεντελυσίου μαρμάρου, ὕψους 0,733, πλάτους 0,468 καὶ μεγ. πάχους 0,07 μ., μετ' ἐπιστυλίου ἄλλ' ἄνευ παραστάδων, φέρει παράστασιν γυναικὸς πρὸς δεξιὰ, καθημένης ἐπὶ κλισμοῦ, δεξιουμένης δὲ ἱστάμε-

3. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. E. Vanderpool εἰς *Hesperia* 35 (1966) σ. 280.

4. Ἡ δημοσίευσίς τῆς στήλης ταύτης παρεχωρήθη εἰς τὸν συνάδελφον κ. Ἡλίαν Τσιριβάκον.

2. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Σ. Ν. Κουμανοῦδης εἰς *Νέον Ἀθήναιον Α'*, (1955) σ. 2, σημ. 2.

νον άνδρα, κρατοϋντα ράβδον εις την άριστεραν. Μεταξύ των ειكونίζεται παιδίσκη πρὸς άριστερά, ή οποία προσβλέπει πρὸς τὸν άνδρα και άκουμβῶ την άριστεράν χειρα ἐπὶ τὼν γονάτων τῆς καθημένης. Ὁρισμένα τμήματα τὼν μορφῶν άπεκροϋσθησαν, ὅπως τὸ πρόσωπον τῆς καθημένης και μέρη τοῦ δεξιῦ βραχίονος τοῦ άνδρός. Ὑπεράνω τὼν μορφῶν, ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου, αἱ ἐπιγραφαί: *Λιττίας* (ὑπεράνω τοῦ άνδρός). *Χοιρίνη* (ὑπεράνω τῆς παιδίσκης). *Λυσιστράτη* (ὑπεράνω τῆς καθημένης). Ἐπὶ τῆς βάσεως δίστιχον ἐπίγραμμα:

*Εὐδαίμων ἔθανον, δεκάδας δέκ' ἔτων διαμεινας,
ὁραῖον πένθος παισὶν ἑμοῖσι λιπών.*

*Υψος γραμμ. 0,019 (τὸ Υ) ἕως 0,09 μ. (τὸ Ο). Τὼν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

Πρὸς άνευρεσιν τὼν ἑλλειπόντων ἀποτμημάτων τῆς ἐξαιρέτου ταύτης στήλης ἐγένετο κατὰ χώραν σκαφικὴ ἔρευνα, με ἐπιστημονικὴν βοήθον τὴν δ. Ν. Μεταξῆ, ἀντὶ ὅμως τὼν ζητούμενων ἀπεκαλύφθησαν δύο λάρνακες (Πί ν. 93 α - β), τοποθετημέναι ή μία παραπλεύρως τῆς ἄλλης και με κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ βορεία λάρναξ (Πί ν. 93 γ), ἐκ κογχυλίου λίθου, μήκους 2,17, πλάτους 0,88 και ὕψους 0,58 μ., ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο πλακῶν ἐκ τοῦ ἰδίου λίθου, ἀπέδωσε δὲ δύο σκελετούς, ἐκ τὼν ὁποίων ὁ εἰς εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., ὁ δὲ ἕτερος ἦτο συγκεντρωμένος κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν· παρὰ τὴν βορείαν πλευράν και κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς άνευρέθη σκύφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ νοτία λάρναξ (Πί ν. 93 δ), ἐκ πωρολίθου, μήκους 2,10 και πλάτους 0,73 μ., περιεῖχε τρεῖς νεκρούς, ἐκ τὼν ὁποίων ὁ εἰς ἐστρέφετο πρὸς Α., οἱ δὲ ἕτεροι πρὸς Δ. Ἐκτὸς τοῦ τάφου και παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν άνευρέθη ρωμαϊκὴ πρόχους ὕψους 0,18 μ.

Εἰς κεραμοσκεπῆς, τέλος, τάφος (Πί ν. 93 ε), μήκους 1,79 και πλάτους 0,35 μ., με κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν., ἤλθεν εἰς φῶς πλησίον τῆς βορείας λάρνακος και πρὸς Β. αὐτῆς· ἐντὸς τοῦ τάφου άνευρέθη ὁ νεκρός, οὐδὲν ὅμως κτέρισμα.

ιη) *Περιστέρι*. Κατὰ τὴν ὁδὸν Φαρσάλων περισυνελέγη ἐπιτύμβιος λήκυθος ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, ἑλλιπῆς τὸν λαμὸν και τὴν βάσιν, σφζ. ὕψους 0,58 και μεγ. διαμ. 0,30 μ., ἀκόσμητος ἀλλὰ φέρουσα ἐπιγραφάς: 1) *Χαιρεστράτη*. 2) *Φυλὼ | Μεγακλείδου*. 3) *Μεγακλείδης | Λάχητος | Λευκοκοινεύς*. Ὑψος γραμμ. 0,011 (τὸ Υ) ἕως 0,006 μ. (τὸ Ο). Τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν. 94 α - β).

ιθ) *Νίκαία*. Κατ' ἐκτελουμένης ἐργασίας τῆς Γ.Ε.Ε.Α.Π. εἰς τὴν ὁδὸν Θηβῶν 211 ἀπεκαλύφθη

μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον ἐτεμαχίσθη ὑπὸ τὼν ἐργατῶν· ἀποτμήματά του, ὁμοῦ μετὰ τεμαχισθείσης ἐπίσης ἐπιτυμβίου ληκύθου, ἀπερρίφθησαν εἰς γειτονικὴν «χωματερήν», ἀπὸ ὅπου περισυνελέγησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας. Κατὰ χώραν ἐγένετο σκαφικὴ ἔρευνα, με ἐπιστημονικὸν βοήθον τὸν κ. Ἀθ. Παπαδόπουλον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπηλευθερώθη τὸ λοιπὸν ἀνάγλυφον και ἀνεσκάφησαν δύο τάφοι.

Τὸ ἀνάγλυφον, ἐκ πεντελησίου μαρμάρου ἐντόνως ὀξείδωμένου, σφζ. ὕψους 1,735, σφζ. πλάτους 1,16 και πάχους 0,09 μ., ἀνασυνεκροτήθη ἐκ πλείστων τεμαχίων εἰς τὸ ἐργαστήριον, τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ γλύπτου τοῦ Μουσείου κ. Στ. Τριάντη (Πί ν. 95). Δεξιῶ εἰκονίζεται ἱσταμένη ἀνδρική μορφή κατ' ἐνώπιον, στρεφομένη ἐλαφρῶς πρὸς τὸ κέντρον, ἑλλιπῆς τὴν κεφαλὴν και τὸ πλεῖστον τοῦ ὕψουμένου δεξιῦ βραχίονος, ἀποκεκρουμένη δὲ τὸ πλεῖστον τῆς ἐπιφανείας τοῦ δεξιῦ σκέλους ὥς και τὸ ἄκρον τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Ὁ ἀριστερός ὅμως τῆς μορφῆς ταύτης προβάλλεται ἐπὶ τῆς παραστάδος, ἐνῶ ή ἀριστερὰ χεὶρ εἶναι καθειμένη. Ὁ ἄνω κορμὸς εἰκονίζεται γυμνός. Ἀριστερῶ ὑπάρχει ἐτέρα ἀνδρική μορφή ἐστραμμένη πρὸς τὴν πρώτην, ἰσχυρότατα βεβλαμμένη, ἑλλιπῆς τὸ ἄνω τῆς δσφύος, κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς ράβδον και ὕψουσα τὴν ἀριστεράν· τῆς τελευταίας σῶζονται δάκτυλοί τινες, προβαλλόμενοι ἐπὶ τοῦ βραχίονος τῆς πρώτης μορφῆς. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀναγλύφου εἰκονίζεται μικρὸς δοῦλος γυμνός, ἐστραμμένος πρὸς δεξιὰ και ὕψων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν πρώτην μορφήν, ἔχων δὲ τὴν ἀριστεράν καθειμένην, ἐνῶ διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ ἐπίπεδόν τι ἀντικείμενον. Ἡ μορφή αὕτη εἶναι ἀποκεκρουμένη τὸ ἄνω μέρος τοῦ προσώπου, μέρος τῆς δεξιᾶς χειρός και τὸ πλεῖστον τοῦ δεξιῦ στασίμου σκέλους. Ἀρίστη ἐργασία τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ., ἴσως περὶ τὸ 375 π.Χ.

Ἡ ἐπιτύμβιος λήκυθος, ἐκ πεντελησίου μαρμάρου ἐπίσης, ἑλλιπῆς τὸν λαμὸν και τὴν βάσιν, σφζ. ὕψους 0,57 και διαμ. 0,31 μ., ἀνασυνεκροτήθη εἰς τὸ ἐργαστήριον. Ἐμπροσθεν εἰκονίζεται δεξιῶς: δεξιῶ, γυναικεία μορφή καθημένη ἐπὶ κλισμοῦ, ἐν χιτῶνι και ἱματίῳ, πατοῦσα ἐπὶ θρήνου, ἀριστερῶ δὲ ἀνὴρ ἱστάμενος, γενειοφόρος, περιβεβλημένος ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφίνει ἀκάλυπτον τὸν δεξιὸν ὤμον. Μετρία ἐργασία τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν. 96 α).

Πρὸς Β. τῆς θέσεως άνευρέσεως τοῦ ἀναγλύφου και εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἠρευνήθη κεραμοσκεπῆς τάφος, μήκους 1,90, πλάτους 0,55 και ὕψους 0,48 μ. Τὸ σαρμα-

τοιιδές κάλυμμα ἐσχηματίζετο ἐκ δύο ζευγῶν στρωτήρων κεράμων κορινθιακοῦ τύπου, πάχους 0,14 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ὄστρακα κλασσικῶν ληκυθίων.

Ἔτερος τάφος, κιβωτιόσχημος, σφζ. μήκους 0,90, πλάτους 0,52 καὶ ὕψους 0,49 μ., ἐκ παρίνων πλακῶν, πάχους 0,10 μ., καταστραφείς μερικῶς ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως, ἔκειτο πρὸς Ν. τῆς θέσεως τοῦ ἀναγλύφου. Τὸ κάλυμμα ἦτο σαγματοιιδές, σφζ. μήκους 1 καὶ ὕψους 0,26 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἶχε κενωθῇ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ συνεργείου, ἡ ἔρευνα δὲ τῶν ἀπερριμμένων χωμάτων ἀπέδωκε δύο ἀκέραια ἀρυβαλλοειδῆ ληκυθία, ὕψους 0,06, διαμ. βάσεως 0,02 καὶ χεῖλους 0,023 μ. τὸ ἔν, ἀντιστοίχως δὲ 0,075, 0,03, 0,03 μ. τὸ ἔτερον, γνωστοῦ τύπου⁵ χρονολογούμενου ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Ὁμοῦ ἀνευρέθη καὶ ἓν μαρμάρινον ἀλάβαστρον, ἀποκεκρουμένον τὸν λαιμόν, σφζ. ὕψους 0,20 μ.

Πρὸς Β. ἐξ ἄλλου τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου ἀνευρέθησαν δύο ταφικοὶ πίθοι. Τούτων ὁ εἰς διελύθη εἰς τεμάχια λόγῳ τῆς σαθρότητος τοῦ πηλοῦ, ἐνθ' ὁ ἕτερος, ὕψους 0,56, διαμ. βάσεως 0,28 καὶ χεῖλους 0,22 μ., διετηρήθη ἀκέραιος. Ἀμφότεροι ἔφερον μέλαν ἐπίχρυσμα ἀπολεπισθὲν ἐν πολλοῖς. Οἱ ὅμοι καὶ τὰ χεῖλη ἐκοσμοῦντο δι' ἐγγαράκτου τεθλασμένης γραμμῆς, οἱ δὲ ὅμοι ἐπιπλέον διὰ τεσσάρων μαστοειδῶν ἀποφύσεων.

Μεταξὺ τῶν τάφων ἀνευρέθησαν διάφορα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα, ὅπως οἶνοχόη σφαιρική μεταινοειδῆ λαβὴν, σχεδὸν ἀκεραία, ὕψους 0,175, διαμ. βάσεως 0,06 καὶ χεῖλους 0,10 μ., ἀκόσμητος, ἑτέρα ὁμοία οἶνοχόη τεθραυσμένη, ἀπόστημα ἀλαβάστρου ἐκ παρολίθου φέροντος κάτω δύο ἀβαθεῖς περιφερεῖς ἐντομάς, σφζ. ὕψους 0,105 μ., κυάθιον ἐν τεμαχίοις, ὕψους 0,045, διαμ. χεῖλους 0,08 καὶ βάσεως 0,03 μ., φέρον περὶ τὴν κοιλίαν καστανομέλαιναν ταινίαν, ἀνὰ μίαν δὲ στενὴν τοιαύτην περὶ τὰ χεῖλη καὶ τὴν βάσιν, ἕτερον κυάθιον σφζον ἐσωτερικῶς μέλαν ἐπίχρυσμα, ὕψους 0,035, διαμ. χεῖλους 0,07 καὶ βάσεως 0,035 μ., ἀπόστημα ἐκ τῆς κοιλίας μεγαρικοῦ σκύφου, διαστάσεων 0,07 x 0,05 μ., φέρον μακρὰ λογχοειδῆ φύλλα, μικρὸς μονόμυξος λύχνος ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένος, μελαμβαφής, ἐξίτηλος, ὕψους 0,03 καὶ διαμ. βάσεως 0,04 μ., χρονολογούμενος⁶ ἀπὸ τοῦ ὑστέρου 2ου μέχρι τοῦ β' τετάρτου τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὡς καὶ διάφορα ἄλλα ὄστρακα.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνωτέρω ἀνασκαφῆς ἡρευνήθη κατὰ τὴν ὁδὸν Θηβῶν 137 μία σαρκοφάγος ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, μήκους 1,95, πλάτους 0,60, ὕψους 0,45 καὶ πάχους 0,12 μ., ἔχουσα τοιχώματα ἐπιμελέστατα εἰργασμένα, μετ' ἀετωματικοῦ καλύμματος, μήκους 2,15, πλάτους 0,70 καὶ ὕψους 0,20 μ. Τὸ κάλυμμα ἦτο ἐλαφρῶς μετατοπισμένον, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν τῆς σαρκοφάγου εἶχε συληθῇ μερικῶς. Πλὴν ὀστράκων τινῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. ἀνευρέθησαν καὶ δύο μαρμάρινα ἀλάβαστρα, σφζ. ὕψους 0,20 μ. τὸ ἓν, τεμαχισμένον τὸ ἕτερον, ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ. Ἡ σαρκοφάγος εἶχε κατεῦθυσιν ἐξ Α. πρὸς Δ.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συνεργείου διανοίξεως ὑπονόμων ἀνευρέθησαν καὶ δύο μαρμάρινα ὀστεοδόχοι κάλπαι κατὰ τὴν ὁδὸν Θηβῶν 190. Αἰτὰ ἀπηνέχθησαν ἐντεῦθεν ἐν σπουδῇ ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω συνεργείου καὶ ἡ μὲν μία ἐξηφανίσθη, ἡ δὲ ἑτέρα ἀπετέθη εἰς τὸ ἐκκλησίδιον τῶν Ἀγίων Ταξιαρχῶν, ἀπέχον ἐκεῖθεν περὶ τὰ 2 χλμ. Ἡ κάλπη αὕτη ἔχει ὕψος περὶ τὸ 1 μ., διάμ. χεῖλους 0,90 καὶ βάσεως 0,80 μ.

κ) Ἀργυροῦπολις. Ἐντεῦθεν περισυνελέγησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας χριστιανικὸν ἐπὶ κρανόν, ἀποτμήμα μαρμαρίνης σαρκοφάγου, σφζ. ὕψους 0,41, σφζ. πλάτους 0,62 καὶ πάχους 0,15 μ., μετ' ἀναγλύφου βουκρανίου, τέλος δὲ μαρμάρινος ἐπιτύμβιος κιονίσκος τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ὕψους 0,59 καὶ ἀνω διαμ. 0,29 μ., φέρων ἐπὶ τῆς ἀνω ὀψεως ἐξάστιχον ἐπιγραφὴν:

Κοιμητήριον Ἀφρ|οδισίου Βαλα|νέος, ἵτις ἄν με|τακινήσῃ μὴδὲ | τάφου τοί|χῃ (sic).

Ὑψος γραμμ. 0,039 (τὸ Φ) ἕως 0,014 μ. (τὸ Ο) (Πί ν. 94 γ).

κα) Πειραιεύς. Ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας (Προφήτου Ἡλιοῦ) καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν Γενναδίου ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖον φρέαρ κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἀσφαλτοστρώσεως τῆς ὁδοῦ. Διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Πυροσβεστικῆς Ὑπηρεσίας ὁ γράφων κατήλθε μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ φρέατος καὶ διεπίστωσεν ὅτι τοῦτο εἶχε βάθος 34 μ. Τὰ τοιχώματά του εἶχον τομὴν κυκλικὴν ἀκανόνιστον κατὰ τὰ ἀνώτατα 10 μ., ἐνθ' κατωτέρω καὶ μέχρι τοῦ πυθμένος εἶχον τομὴν ἐλλειψοειδῆ. Ἀπεφασίσθη ἡ διατήρησις τοῦ φρέατος καὶ ἡ κάλυψις τοῦ στομίου αὐτοῦ διὰ κινητοῦ καλύμματος.

2. Ὑπόλοιπος περιφέρεια Ἀττικῆς

α) Μενίδι (Ἀχαρναί). Κατὰ θέσιν Σαράντα Μάρτυρες, παρὰ τὴν ὁδὸν Λιοσίων, ἀνευρέθη κεραμοσκεπὴς τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων, μήκους 1,67, πλάτους 0,52 καὶ ὕψους 0,55 μ., περιέχων μόνον

5. Πρβλ. Σ. Χαριτωνίδη, ΑΕ 1958, πίν. 20 α καὶ Β. Καλλιπόλиту, ΑΔ 18 (1963): Α' Πίν. 62 α.

6. R. H. Howland, The Athenian Agora IV, Πίν. 44, 494.

δοστᾶ. Κατὰ πληροφορίας τῶν περιοίκων πρόκει-
ται περὶ ἐκτεταμένου νεκροταφείου.

Ἐξ ἄλλου, ἐκ τοῦ λόφου Γεροβοῦνι περισυ-
λέγη τὸ ἄνω ἀριστερὸν μέρος ἐπιτυμβίου στήλης
ἐκ πεντελησίου μαρμάρου ἰσχυρῶς ὠξειδωμένου,
σφζ. ὕψους 0,43, σφζ. πλάτους 0,26 καὶ πάχους
0,125 μ., σφζούσης ἄνω μέρος ἀκάνθης καὶ φε-
ρούσης δίστιχον ἐπιγραφὴν: *Μαντ[ικλῆς] | Τειθρ-
[άσιος]*. Ὑπὸ ταύτην ἀνάγλυφος ρόδαξ καὶ κατω-
τέρω ἑτέρα ἐπιγραφὴ, τῆς ὁποίας τὰ γράμματα σφ-
ζονται κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος τῶν: *Ἀρχί[ππη]*.

Τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη
ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Vanderpool εἰς *Hesperia*
35 (1966) σ. 282.

β) *Καπανδρίτι*. Ἐκ τοῦ ἀγροῦ τῶν ἀδελφῶν Οἰ-
κονόμου κατὰ θέσιν Ἀγία Ἄννα περισυνελέγη
τὸ κάτω ἥμισυ ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ πεντελη-
σίου μαρμάρου, σφζ. ὕψους 0,55, πλάτους 0,50
καὶ πάχους 0,11 μ. Ἡ στήλη φαίνεται προσφάτως
θραυσθεῖσα, τὸ ἄνω ἥμισυ ὅμως δὲν κατέστη δυ-
νατὸν νὰ ἀνευρεθῇ. Ἐπὶ τοῦ σφζομένου μέρους
ὑπάρχει ἀνάγλυφος παράστασις κάτω ἡμίσεος ἀγ-
γείου, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου πατοῦν,
ὡς ἐπὶ βάρους, δύο μικροὶ γυμνοὶ πόδες κατ' ἐνώ-
πιον (Πί ν. 96 γ).

γ) *Χαοβάτι (Παλλήνη)*. Ὑπὸ τοῦ κ. Λιβανίου
ἀνευρέθη εἰς τὸ κτήμα του καὶ παρεδόθη ἐπι-
τύμβιος λουτροφόρος ἐκ πεντελησίου μαρμάρου,
ἐλλιπῆς τὸν λαιμόν, σφζ. ὕψους 0,82 καὶ διαμ.
0,40 μ., μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν δεξιῶσεως:
δεξιᾷ εἰκονίζεται ἀνὴρ γενειοφόρος πρὸς ἀριστε-
ρά, καθήμενος ἐπὶ κλισμοῦ καὶ πατῶν ἐπὶ θρή-
νους, ἐν ἱματίῳ, τὸ ὅποιον ἀφίνει ἀκάλυπτον τὸ
στήθος, δεξιούμενος ἕτερον ἄνδρα γενειοφόρον,
ἐν βραχεῖ χιτῶνι καὶ ἱματίῳ, ὕψοντα τὴν ἀριστε-
ράν (Πί ν. 96 β). Ὑπεράνω τοῦ τελευταίου ἐπι-
γραφὴ: *Ἰεροκλέης*. Ὑπεράνω τοῦ καθημένου:
Ἰέρων. Ὑψος γραμμ. 0,021 μ. (τὸ Κ) ἕως 0,012 μ.
(τὸ Ο). Ὅπισθεν τῆς ἱσταμένης μορφῆς εἰκονί-
ζεται παῖς πρὸς δεξιᾷ, ἐν βραχεῖ χιτῶνι, κρατῶν
διὰ τῆς ἀριστερᾶς μεγάλην ἀσπίδα, διὰ δὲ τῆς
δεξιᾶς κράνος. Μετρία ἐργασία τοῦ β' τετάρτου
τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

Ἐξ ἄλλου, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλα-
κῆς παρεδόθη κορμὸς λέοντος ἐκ πεντελησίου
μαρμάρου ἰσχυρῶς ὠξειδωμένου, σφζ. ὕψους 0,46
καὶ σφζ. μήκους 0,93 μ., τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. (Πί ν.
97 α).

δ) *Πικέρμι*. Ὑπὸ τοῦ κ. E. Vanderpool παρε-
δόθη λιθίνῃ στήλῃ ἀκανονίστου σχήματος, ὕ-
ψους μεγ. 0,36, πλάτους μεγ. 0,215 καὶ πάχους
0,04 μ., φέρουσα ὀκτάστιχον ἐπιγραφὴν: *Ὅρος*

*οἰκιῶν καὶ | περιοίκων ἀπο[τ] | τιμήματος ἐρα-
νισταῖς τοῖς με | τὰ Μνησιθέου | Ἀλωπεκῇ(θεν)
τοῦ | ἐράνου τοῦ τα- | [λ]αντιαίου*. Τῶν ἀρχῶν τοῦ
4ου αἰῶνος π.Χ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ
κ. Vanderpool εἰς *Hesperia* 35 (1966) σ. 271 - 279.

ε) *Σπάτα (Ἐρχία)*. Ἐκ τῆς θέσεως Πουσιρί,
περὶ τὰ 500 μ. νοτίως τοῦ χωρίου, περισυνελέγη
πώρινον ὑστεροαρχαϊκὸν κιονόκρανον κατατεμα-
χισμένον, τὸ ὅποιον ἀνασυνεκροτήθη εἰς τὸ ἐργα-
στήριον ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ κ. Στ. Τριάντη. Ἡ
περισυλλογὴ ἐγένετο κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ κ.
Vanderpool, ὁ ὁποῖος καὶ προέβη εἰς τὴν δημο-
σίευσιν εἰς *BCH* 89 (1965) σ. 23.

ς) *Λιόπεσι (Παιανία)*. Ἐντεῦθεν περισυνε-
λέγη μαρμάρινος ποὺς τραπέζης, φέρων ἀνάγλυ-
φον γλωσσοειδὲς κόσμημα, ὁ ὁποῖος κατὰ δευ-
τέραν χρήσιν μετετράπη εἰς ἐπίκρανον. Μῆκος
0,16, πλάτος 0,12 καὶ πάχος 0,10 μ.

ζ) *Κάτω Σοῦλι Μαγαθῶνος*. Ἐκ τοῦ ἀγροῦ τοῦ
κ. Γ. Γεωργαλᾶ περισυνελέγη ἐπιτύμβιος στήλη
ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, ἰσχυρότατα ὠξειδω-
μένου, σφζ. ὕψους 0,70, πλάτους 0,50 καὶ πάχους
0,10 μ., ἀποκεκρουμένη ἄνω, κυρίως ἀριστερά καὶ
κάτω, κυρίως δεξιᾷ (Πί ν. 97 β). Ἀριστερᾷ
εἰκονίζεται γυναικεῖα μορφή ἐν χιτῶνι καὶ ἱμα-
τίῳ, ἐλλιπῆς τὴν κεφαλὴν, καθημένη ἐπὶ δίφρου
καὶ προτείνουσα ἐσπαργανωμένον βρέφος εἰς
τὴν πρό αὐτῆς ἱσταμένην παιδίσκην, τῆς ὁποίας
τὸ πρόσωπον εἶναι ἐλαφρῶς ἀποτετριμμένον. Ἐ-
κατέρωθεν, παραστάδες.

η) *Θορικός*. Ὑπὸ τοῦ κ. Β. Συναγρίδη ἀνευρέ-
θη πρὸς Ν. τοῦ λατομείου Βλάχου καὶ παρεδόθη
λήκυθος μελανόμορφος, ἐλλιπῆς τὸν λαιμόν καὶ
τὴν λαβὴν, σφζ. ὕψους 0,115 μ., φέρουσα πρόχει-
ρον παράστασιν ἐφίππου πρὸς δεξιᾷ, ἐν μέσῳ
δύο Σατύρων.

θ) *Λαύριον*. Κατὰ θέσιν Αἰσωπίδια περισυνε-
λέγη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολόγου δ. Ν. Μεταξᾶ ἐνσφρά-
γιστος λαβὴ ἀμφορέως· τὸ σφράγισμα, μήκους
0,045 καὶ πλάτους 0,02 μ., φέρει τρίστιχον ἐπιγρα-
φὴν, λίαν ἐφθαρμένην, ὡς καὶ διπλοῦν πέλεκυν
ἐν ὀριζοντίᾳ θέσει· ἡ ἐπιγραφὴ:

ε - - - | μα . . . διον | κλε . . . νος. Ὑψος γραμμ.
0,004 μ.

ι) *Σοόνιον*. Ἐκ τοῦ κτήματος Μουτούση, παρὰ
τὸν Ἅγιον Πέτρον, περισυνελέγη ἐπιτύμβιος στή-
λη μετ' αἰτώματος (Πί ν. 97 γ) ἐξ ὑμηττίου μαρ-
μάρου ἰσχυρότατα ὠξειδωμένου, ἀκεραία, ὕψους
0,70, πλάτους 0,29 καὶ πάχους 0,07 - 0,05 μ. Φέ-
ρει τρίστιχον ἐπιγραφὴν: *Ἀνθῆλος | Νεοστρά-
του | Ἀφιδναῖος*. Ὑψος γραμμ. 0,019 (τὸ Ρ) ἕως
0,015 μ. (τὸ Ο). Τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν
τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ.

ια) *Αίγινα*. Εἰς τὴν θέσιν Φάρος, εἰς τὸ προαύλιον τῆς οἰκίας τῆς κ. Στ. Ἀλ. Κάππου, ἠρευνήθη μέρος νεκροταφείου ἀνήκοντος εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος καὶ εἰς τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. Ἀρχικῶς, κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρων πρὸς δεινροφυτεύσιν, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς θαλαμοειδεῖς τάφοι, οἱ ὅποιοι ἠρευνήθησαν κατὰ τὴν ἐπακολούθησάν ἀνασκαφήν, ἥτις ἐτελέσθη μὲ ἐπιστημονικὸν βοήθον τὸν κ. Ἀθ. Παπαδόπουλον, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀνεσκάφησαν δύο ἀκόμη τάφοι λακκοειδεῖς. Ἡ ἔρευνα πρόκειται νὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, δοθέντος ὅτι τὸ νεκροταφεῖον φαίνεται ἐκτεινόμενον περαιτέρω.

Τάφος Α'. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο θαλαμοειδής, λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ἡ εἰσοδος τοῦ τάφου συνίστατο ἐξ ὀρθογωνίου λάκκου, μήκους 1.80, πλάτους 0,65 καὶ βάθους 1.40 μ., ἐκαλύπτετο δὲ ἀρχικῶς διὰ τεσσάρων πλακῶν ἐκ τιτανολίθου, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ὡς τεκτονικὰ σημεῖα τὰ γράμματα ΧΗ. Αἱ πλάκες αὗται εἶχον μετακινήθῃ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, ἡ δὲ ἐπίχωση ὑποκάτω εἶχε διαταραχθῇ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ταύτης εὐρέθησαν ὀστᾶ καὶ τινα ἀγγεῖα: 1) Ἀμφορίσκος ἀτρακτοειδὴς δξυπύθμενος ἐξ ὑαλομάζης, ἀκέραιος, τοῦ γνωστοῦ φοινικικοῦ τύπου. Ὑψος 0,08 μ. Ἐπὶ τοῦ ἀγγείου κυματοειδεῖς ζῶναι χρώματος κιτρίνου, κυανοῦ καὶ κυανωποῦ. 2) Ληκύθιον μελανόμορφον, σφζ. ὕψους 0,13 μ., ἐλλιπὲς τὸν λαιμόν, μὲ διακόσμησιν λογχοειδῶν φυλλαρίων. 3) Ἀλάβαστρον ἐν τεμαχίῳ. 4) Ληκύθιον σχεδὸν ὅμοιον πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2. 5) Δύο ἀγνῶτες πυραμιδοειδεῖς, ἡ μία μολυβδίνη, ὕψους 0,08, ἡ δὲ ἑτέρα πηλίνη, ὕψους 0,06 μ. Τέλος, διάφορα ὄστρακα.

Συνεχόμενος δυτικῶς πρὸς τὸν λάκκον τῆς εἰσόδου ἀπεκαλύφθη ὁ θάλαμος τοῦ τάφου, τομῆς σχεδὸν ἡμικυλινδρικής, μήκους 2, πλάτους 1.40 καὶ μεγ. ὕψους 1.15 μ., ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. Κατὰ μήκος τοῦ θαλάμου καὶ ἐγγύτατα πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον εἶχεν ἐναποτεθῇ πωρίνη σαρκοφάγος ἐπιμελέστατα εἰργασμένη, μήκους 1.84, πλάτους 0,68, ὕψους 0,68, πάχους μεγάλων πλευρῶν 0,10 καὶ μικρῶν 0,08 μ. Αὕτη ἐκαλύπτετο διὰ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀνευρέθη εἰς σκελετός, οὐδὲν ὅμως κτέρισμα. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὰς γωνίας τοῦ λάκκου τῆς εἰσόδου παρατηρήθησαν ἐγκοπαὶ διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χονδρῶν κάλων τῶν χρησιμοποιοθέντων διὰ τὴν καταβίβασιν εἰς τὸν τάφον τῆς βαρείας σαρκοφάγου.

Τάφος Β'. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο λακκοειδής, μήκους 1.70, πλάτους 0,60 καὶ βάθους 1.40 μ., ἔκειτο δὲ παραλλήλως καὶ πλησιέστερα πρὸς τὸν τάφον

Α' καὶ πρὸς Α. αὐτοῦ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν μεγάλων πλακῶν ἐκ τιτανολίθου, φερουσῶν ἐπίσης ὅμοια τεκτονικὰ σημεῖα. Τὰ κτερίσματα ἦσαν ἄρκετά: 1) Χαλκοῦν κάτοπτρον διαμ. 0,20 μ., σφζον μικρὰν λαβὴν. 2) Χαλκοῦν ἐγχειρίδιον, σφζ. μήκους 0,15 μ. 3) Ἀμφορίσκος σχεδὸν ἀκέραιος, σφζ. ὕψους 0,12 μ., κοσμούμενος διὰ καστανεύθρων ταινιῶν. 4) Ἀμφορεὺς, ὕψους 0,16 καὶ διαμ. βάσεως 0,11 μ., ἐλλιπὲς τὰς ὀριζοντίους λαβὰς. Ἐπὶ τοῦ ὧμου φέρει καστανόχρωμα ρόπαλα, ὑποκάτω δὲ ταινίας. 5) Δύο ὅμοιοι ὡς ἄνω ἀμφορεῖς ἀκέραιοι, ὕψους 0,14 μ. 6) Ληκύθιον μελανόμορφον, ἐλλιπὲς τὴν λαβὴν καὶ τὸν λαιμόν, φέρον παράστασιν ἐπίππου ἀνδρὸς καὶ Σατύρου πρὸ τοῦτου κρατούντος θύρσον· μεταξὺ τῶν μακρὸς κλάδος κισσοῦ.

Τάφος Γ'. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἐπίσης λακκοειδής, μήκους 1.60, πλάτους 0,55 καὶ βάθους 1.10 μ., καλυπτόμενος ὑπὸ τριῶν πωρίνων πλακῶν ἀμελοῦς ἐργασίας. Ἐκειτο 0,40 μ. νοτίως τοῦ τάφου Β', εἶχε δὲ τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν. Ὁ τάφος οὗτος εἶχε συληθῇ καὶ ἀπέδωκε μόνον μερικὰ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων καὶ λευκῶν ληκύθων, ὡς καὶ μικρὸν ἀπότμημα χαλκοῦ ἀγγείου.

Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου ἀνεσκάφη κόγχη, μήκους 1.30, πλάτους 0,90 καὶ ὕψους 0,80 μ., ἐπικοινωνοῦσα μετὰ τοῦ τάφου διὰ μικρᾶς εἰσόδου, ὕψους 0,50 καὶ πλάτους 0,70 μ. Ἐντὸς τῆς κόγχης ἀνευρέθη εἰς σκελετός διατηρούμενος εἰς καλὴν κατάστασιν, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ βάθος τῆς κόγχης, ἥτοι πρὸς Α. Ἐκ τῶν κτερισμάτων τὰ πλέον ἄξια λόγου ἦσαν ληκύθιον ἐλλιπὲς τὴν λαβὴν, ὕψους 0,16 μ., κοσμούμενον διὰ λογχοειδῶν φύλλων, ὡς καὶ ἀριθμός ὀστράκων λευκῶν ληκύθων.

Τάφος Δ'. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο θαλαμοειδής, μήκους 2.50, πλάτους 1.30 καὶ ὕψους 1.60 μ. Ἐκειτο ΝΔ. τοῦ τάφου Α' καὶ ἐγγύτατα αὐτοῦ, εἶχε δὲ κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ. Ὁ λάκκος εἰσόδου, τετραγωνικὸς καὶ πλευρᾶς 1.50 μ. περίπου, ἔκειτο πρὸς Δ. τοῦ θαλάμου. Κατὰ μήκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ θαλάμου ἀνευρέθη εἰς νεκρός, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ἐξηλωμένος ἐπὶ μιᾷ σειρᾷ πωρολίθων, ἐσκαλισμένων ἐν εἰδὲι ἀβαθεστάτης λάρνακος. Τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα ἦσαν: 1) Μικρὰ μελανόμορφος ὄληπ ὕψους 0,16 μ. 2) Δύο κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι, ὁ εἰς ἀκέραιος, ὕψους 0,08 μ., ὁ ἕτερος ἐν τεμαχίῳ. 3) Λεπίς ὀψιανοῦ μήκους 0,02 μ. 4) Πηλινὴ ἀγνὺς πυραμιδοειδής. 5) Δύο ἀκέραιαι μελανόμορφαι ληκύθοι.

Τάφος Ε'. Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἦτο θαλαμοειδής καὶ ἔκειτο πλησίον καὶ πρὸς Α. τοῦ τάφου Δ'. Ὁ λάκκος εἰσόδου ἦτο πρὸς Α. τοῦ θαλάμου·

ὁ τελευταῖος δὲν κατέστη δυνατόν νά ἀνασκαφῇ πλήρως λόγῳ τῆς ἐμφανίσεως θαλασσίου ὕδατος· αἱ διαστάσεις του ἦσαν κατὰ προσέγγισιν: μήκος 2, πλάτος 1.20 καὶ ὕψος 1.55 μ.

ιβ) *Σαλαμίς*. Ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐγένετο ἐκτεταμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐνὸς μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου πέριξ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ λόφου Προφήτου Ἑλίου, τοῦ δεσπόζοντος τῆς πόλεως Σαλαμίνος (Κούλουρης). Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἐβοήθησεν ὁ ἀρχαιολόγος κ. Παν. Παρθένης. Τὸ νεκροταφεῖον ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς θέσεως Ἀγία Κυριακή, πρὸς Β., ἔνθα εἶχεν ἀνασκαφῇ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Κυπαρίσση εἰς τάφος⁷, μέχρι τῆς θαλάσσης σχεδόν, πρὸς Ν.

Εἰς Ἀγίαν Κυριακὴν ἐνετοπίσθη δεκάς τάφων θαλαμοειδῶν συληθέντων ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν. Εἰς ἐξ αὐτῶν, κατ' ἐξαίρεσιν λακκοειδῆς, ἡρευνήθη ὑφ' ἡμῶν, διότι ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἐπιπολαίας συλήσεως. Ἡ ἐντύπωσις ὁμῶς αὕτη ἦτο ἀπατηλὴ, διότι ἀνευρέθη ἀσύλητος μόνον ἡ ΒΔ. γωνία, ἔνθα χαλκῇ μάχαιρα ἐν τεμαχίοις καὶ τέσσαρες ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης. Ὁ τάφος ἦτο τετραγωνικός, διαστάσεων 1.70 x 1.50 x 1.60 μ., τὸ δὲ δάπεδον εὐρίσκετο εἰς βάθος 1.85 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Περαιτέρω πρὸς Ν. ἐπεσημάνθησαν ἕτεροι πέντε σεσυλημένοι τάφοι. Κατὰ τὴν νοτιωτάτην τέλος ἄκραν τοῦ νεκροταφείου καὶ πρὸς Α. τῆς μεγάλης αὐλῆς τοῦ Γυμνασίου Σαλαμίνος διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς πυκνῆς συστάδος τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἢ τρεῖς εἶχον καταστραφῇ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τοίχων τῆς αὐλῆς τοῦ Γυμνασίου καὶ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς αὐλῆς ταύτης, ἐνθ' ἀριθμὸς ἑτέρων τάφων ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελιῶν διαφόρων οἰκίσκων πρὸς Α. τοῦ Γυμνασίου. Εἰς προσέτι τάφος τῆς συστάδος ταύτης ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ προκατόχου συναδέλφου κ. Βασ. Πετράκου κατὰ τὸ 1961, ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ Γυμνασίου, περὶ τὰ 20 μ. δυτικῶς τοῦ κατωτέρω ἀναφερομένου τάφου Ε'.

Ἡ ἡμετέρα ἔρευνα περιέλαβε συνολικῶς ἑννέα τάφους τῆς ἀνωτέρω συστάδος. Οἱ τάφοι οὗτοι, λελαξευμένοι εἰς τὸν μαλακὸν βράχον (κιμιλιά), ἦσαν θαλαμοειδεῖς, πλὴν δύο, τοῦ ΣΤ', ὁ ὁποῖος ἦτο λακκοειδῆς, καὶ τοῦ Β', δυναμένου νά θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς κόγχη τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Γ'. Οἱ θαλαμοειδεῖς τάφοι εἶχον σχῆμα ἀκανόνιστον τετραγωνικὸν ἢ πεταλοειδές, ὁ δὲ προσανατολισμὸς των δὲν ὑπῆγετο εἰς κανόνα. Πλὴν τοῦ

μεγαλυτέρου καὶ πλουσιωτέρου τῶν τάφων, τοῦ Ε', ὁ ὁποῖος εὐρέθη τελείως ἄθικτος, οἱ λοιποὶ τάφοι ἀνευρέθησαν πληρεῖς χωμάτων, εἴτε λόγῳ πτώσεως τῆς ὀροφῆς, εἴτε ἄλλως. Τὰ δάπεδα, τέλος, τῶν βαθυτέρων τάφων ἔκειντο εἰς τὸ ὕψος περίπου τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἀπεχούσης σήμερον ἑκατοντάδα μέτρων ἐξ αὐτῶν.

Τὰ εὐρήματα (Πί ν. 98 α - γ, 99 α - γ) μετεφέρθησαν προσωρινῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς, μέχρις ἀνεγέρσεως Μουσείου ἐν Σαλαμίνι, ἀνασυνεκροτήθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Κ. Κωνσταντάκη. Ἡ χρονολόγησις των τοποθετεῖται εἰς τὰς ἐποχὰς ΥΕ ΙΙΙ α1 - ΙΙΙ γ.

Τάφος Α'. Ὁ τάφος οὗτος εὐρέθη σεσυλημένος καὶ κατεστραμμένος. Ὁ δρόμος ἐβλεπε πρὸς Ν., ἦτο δὲ βραχὺς καὶ λίαν κατωφερικός· διαστάσεις: 1.70 x 0,90 μ. Τὸ ἐξ ἀργῶν λίθων φράγμα τῆς εἰσόδου εὐρέθη ἐν μέρει κατὰ χώραν. Ὁ θάλαμος ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένος.

Τάφοι Β' καὶ Γ'. Οὗτοι ἔκειντο ΒΔ. τοῦ τάφου Α' καὶ πλησίον αὐτοῦ. Ὁ τάφος Γ', σχήματος ἀκανονίστου πεταλοειδοῦς, μεγ. διαμ. 2,60, μικρὰς 2 καὶ μεγ. ὕψους 1.10 μ., ἐβλεπε πρὸς ΒΑ. Τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου εἶχε διαλυθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, ὁ δὲ θάλαμος εἶχε πλήρως συληθῇ. Ὁ δρόμος δὲν κατέστη δυνατόν νά ἀνασκαφῇ καθ' ὅλον του τὸ μήκος, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ 3.30 μ. Τὸ μέγιστον πλάτος του ἦτο 1.10 πρὸ τῆς ἐχοῦσης πλάτους 0,85 μ. εἰσόδου, τὸ δὲ ἐλάχιστον 0,55 μ. κατὰ τὸ πλεόν ἀκράϊον ἀνασκαφὴν σημειῖον.

Ὁ τάφος Β' ἦτο μᾶλλον κόγχη λελαξευμένη κατὰ τὴν νότιον παρειάν τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Γ', ἀπέχουσα τῆς εἰσόδου του 0,80 μ. Τὸ σχῆμά του ἦτο τετραγωνικὸν μὲ ἐστρογγυλευμένας τὰς γωνίας, πλάτους 1.10, βάθους 0,60 - 0,65 καὶ ὕψους 0,70 μ. Τὸ ἐξ ἀργῶν λίθων φράγμα τῆς εἰσόδου εὐρεθὲν ἄθικτον, κατελάμβανε ὁλόκληρον τὸ πλάτος τῆς βορείας πλευρᾶς. Ὁ θάλαμος περιεῖχε δύο ταφάς· τὰ κρανία ἔκειντο παρὰ τὸ ἀνατολικὸν τοίχωμα, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τοῦ τοιχώματος ἀνευρέθησαν δύο ἀγγεῖα (Πί ν. 100 α). Ἐν εἰδώλιον, τέλος, σχήματος Ψ ἀνευρέθη ἐπὶ τῶν ὁσθῶν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου.

Τάφος Δ'. Οὗτος, ἀπέχων 3.50 μ. καὶ πρὸς Β. τοῦ τάφου Γ', ἦτο σχεδὸν παράλληλος πρὸς αὐτόν. Ὁ δρόμος, μήκους 2.20 καὶ πλάτους 1.10 πρὸς τὸν θάλαμον, 0,80 μ. δὲ πρὸς τὸ ἕτερον ἄκρον, κατηνύετο ἐξ Α. πρὸς Δ. Ἡ εἰσοδὸς τοῦ θαλάμου, σφῆζουσα ἄθικτον τὸ φράγμα, εἶχε τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν δρόμον πλάτος, ὕψος 0,85 - 1 μ. καὶ ἐβλεπε πρὸς Α. Ὁ θάλαμος ἦτο ἐλλειψοειδῆς, μεγ. πλάτους 2.20, μεγ. βάθους 1.40 καὶ μεγ. ὕψους 1.30 μ., ἀπέδωσε δὲ πέντε ἀγγεῖα, τὸ πλεῖ-

7. ΑΑ 1940, στ. 183 - 4.

στον ψευδοστόμους άμφορείς, περιείχεν όμως είκοσάδα ταφών, ως συνάγεται εκ τών κρανίων, ών, ως φαίνεται, επί μακρόν χρόνον έν χρήσει.

Τάφος Ε'. 'Ο τάφος ούτος ήτο ό μεγαλύτερος καί πλουσιώτερος όλων, ό μόνος δέ ό όποιος ευρέθη άθικτος καί κενός χωμάτων. 'Ο δρόμος (Πί ν. 100 β), μήκους 7.40 μ., μέ κατεύθυνσιν εκ Β. πρός Ν., είχε τοιχώματα έπιμελεστάτης λαξεύσεως, μεγ. ύψους 2.50 μ., συγκλίνοντα έντόνως πρός τά άνω ούτως ώστε νά παρουσιάζηται διαφορά πλάτους 1 : 5 κατά τό πρός τόν θάλαμον μέρος. 'Η είσοδος, μεγ. ύψους 1.30 καί μεγ. πλάτους 1 μ., είχε σχήμα άκανόνιστον ήμιελλειψοειδές καί διετήρει άθικτον τό έξ άργών λίθων φράγμα (Πί ν. 100 γ - δ). 'Ο θάλαμος ήτο σχήματος άκανόνιστου πεταλοειδούς, μεγ. πλάτους περίπου 4, μεγ. βάθους περίπου 3 καί μεγ. ύψους 1.50 μ. Τά χαμηλότερα μέρη τοϋ διαπέδου εκάλυπτοντο υπό τοϋ ύδατος (Πί ν. 101 α - γ), ή παρουσία τοϋ όποιου όφειλετο είς τήν γειννίασιν τής θαλάσσης. 'Εν άκραϊον μέρος τοϋ θαλάμου κατά τό νότιον τμήμα τοϋ ανατολικού τοιχώματος είχε περιορισθή διά σειράς λίθων, ούτως ώστε νά σχηματίζεται είς ιδιαιτερος χώρος διά ταφήν, σχήματος περίπου όρθογωνίου καί διαστάσεων 1.75 x 0,60 μ. 'Ο χώρος ούτος περιελάμβανε μίαν ταφήν, ίσως όμως καί δύο, τό πλείστον έντός τοϋ ύδατος, όπως καί πέντε άγγεία. 'Ο λοιπός θάλαμος περιείχε δεκάδας ταφών, αί παλαιότεραι τών όποιων είχαν άπωθηθή πρός τά άκρα καί έσχημάτιζον ένα ένιαϊον σωρόν κατά μήκος τοϋ βορείου, τοϋ δυτικού καί τοϋ βορειοανατολικού τοιχώματος (Πί ν. 101 δ, 102 α - β). 'Ο θάλαμος απέδωσεν εκατοντάδα σχεδόν κτερισμάτων, όπως ψευδοστόμους άμφορείς, κύπελλα, κρατήρας, είδώλια, μίαν αϊχμήν δόρατος, ψήφους έξ ύαλομάζης, σφονδύλια κ.ά.

Τάφοι ΣΤ', Ζ' καί Η'. Οί τάφοι ούτοι, πρός ΝΔ. τοϋ τάφου Α' καί είς απόστασιν 4.50 μ. άπ' αϋτοϋ, έσχημάτιζον μίαν ένότητα: τά έξ άργών λίθων φράγματα τών εισόδων τών τάφων Ζ' καί Η' συνήπτοντο κατ' όρθήν γωνίαν πρὸ τών εισόδων έσχηματίζετο είς κοινός δι' άμφοτέρους λακκοειδής τετραγωνικός προθάλαμος, διαστάσεων 2.20 x 1.50 μ., είς τό δάπεδον τοϋ όποιου ήνοίγετο ό λακκοειδής τάφος ΣΤ' (Πί ν. 102 γ).

'Ο τάφος ΣΤ', μήκους 2 καί πλάτους 0,60 μ., είχε κατεύθυνσιν έξ Α. πρὸς Δ. Τό δάπεδον, κείμενόν είς βάθος 1 μ., εκάλυφθη υπό τοϋ ύδατος κατά τήν άνασκαφήν. Τό νότιον τοίχωμα τοϋ τάφου άπετέλει συνέχειαν τοϋ τοιούτου τοϋ προθαλάμου. 'Ο τάφος ούτος είχε πλήρως συληθθή.

'Ο τάφος Ζ', πλάτους 2.30 καί βάθους 1 μ., είχε σχήμα ήμιελλειψοειδές καί έβλεπε πρὸς Ν. 'Η

όροφή είχε καταπέσει, τό δέ δάπεδον ευρίσκετο είς βάθος 1.90 μ. άπό τής έπιφανείας τοϋ έδάφους. 'Οστά καί δεκάς διαφόρων άγγείων εκάλυπτον τό δυτικόν ήμισυ τοϋ διαπέδου (Πί ν. 102 δ), ένθ' έτερα δύο άγγεία άνευρέθησαν κατά τήν ανατολικήν άκραν.

'Ο τάφος Η' είχε σχήμα τετραγωνικόν έστρογγυλευμένον, στενούμενον πρὸς τήν είσοδον, ή όποία είχε πλάτος 1 μ. καί έβλεπε πρὸς Α. 'Ο θάλαμος, βάθους 2 καί μεγ. πλάτους 1.55 μ., περιείχε δύο ταφάς: ή όροφή του είχε καταπέσει, τό δέ δάπεδον ευρίσκετο είς βάθος 2 μ. άπό τής έπιφανείας τοϋ έδάφους. Τά κτερίσματα, δεκαπεντάς άγγείων καί τινα σφονδύλια, είχαν άποτεθῆ παρά τά τοιχώματα (Πί ν. 103 α - β).

Τάφος Θ'. 'Ο τελευταίος ούτος άνασκαφείς τάφος τής συστάδος ευρίσκετο μεταξύ τών τάφων Ε' καί Η', είς απόστασιν δέ 5 μ. περίπου άπ' εκάτερου. 'Ο δρόμος, μήκους 4.30 καί πλάτους 0,90 - 1 μ., είχε κατεύθυνσιν εκ Β. πρὸς Ν. 'Ο θάλαμος, έλλειψοειδής άκανόνιστος, διαμέτρου περίπου 3 μ., ευρέθη άσύλητος. 'Η όροφή τοϋ θαλάμου είχε καταπέσει, ή δέ είσοδος, πλάτους 0,90 μ., σφύζουσα τό έξ άργών λίθων φράγμα, έβλεπε πρὸς Ν. είς ύψος 1.20 μ. (Πί ν. 103 γ). 'Η άνασκαφή τοϋ θαλάμου απέδωσε δεκαπεντάδα άγγείων (Πί ν. 103 δ), ένα άργυροϋν δακτύλιον καί ένα σφραγιστόλιθον φακοειδῆ εκ διαφανούς άχάτου, (Πί ν. 103 ε - ζ), διαμ. 0,02 μ., άρίστης διατηρήσεως, μέ παράστασιν λέοντος σπαράσσοντος ταϋρον, είσηγμένον εκ Κρήτης καί χρονολογούμενον είς τήν ΥΜ ΙΙΙ α1 περίοδον.

'Η άνασκαφή τοϋ νεκροταφείου θά συνεχισθῇ κατά τό προσεχές έτος.

'Εξ άλλου είς τήν παραλίαν τής πόλεως, 20 μ. πρὸς Β. τοϋ κρηπιδώματος, κατά τήν διάνοισιν θεμελίων είς τό οικόπεδον τοϋ κ. Ν. Κρυστάλλη άπεκαλύφθη καί έτερος θαλαμοειδής τάφος, έχων τήν είσοδον πρὸς ΝΔ. 'Η έρευνα τοϋ πλήρους θαλασσίου ύδατος θαλάμου, μέ έπιστημονικόν βοηθόν τόν κ. Π. Παρθένην, απέδωσε μίαν χαλκήν μάχαιραν, έπτά άκέραια άγγεία καί άκόμη τρία τοϋλάχιστον έν τεμαχίοις. 'Εν προσέτι μυκηναϊκόν άγγείον, ευρεθέν παλαιότερον είς τήν ίδίαν περιοχήν, παρεδόθη υπό τοϋ κ. 'Ελίσ. Κανάκη.

Κατά τήν είσοδον τής πόλεως, είς θέσιν «Στροφή» 'Αγίας Παρασκευής, άπεκαλύφθη τάφος κλασσικής έποχής, σχήματος όρθογωνίου, μετά τοιχωμάτων έξ άργών λίθων καί πωρίνης καλυπτηρίου πλακός. 'Ο τάφος ούτος είχε καταστραφῇ έν μέρει υπό τοϋ μηχανικού εκσκαφέως αλλά καί είχε συληθῇ παλαιότερον. 'Εν μελαμβαφές ληκύθιον άπετέλεσε τό μόνον εύρημα.

Ἐκ τοῦ κατεδαφιζομένου κτηρίου τοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς Σαλαμίνοσ περισυνελέγη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἐπιγραφῆς Ἑλίου Ἑξη-
κεστίδ[ου].

Ἐξ ἄλλου ἐκ θέσεωσ Ἁγίου Γρηγόριου, ἀπε-
χούσης περὶ τὰ 2 χλμ. ΒΔ. τῆς πόλεωσ, περισυνε-
λέγη ἕν ἰωνικόν κιονόκρανον ἀποκεκρουμένον
τάσ ἑλικας καὶ εἰς κιονίσκος μετὰ ραβδώσεων ἑλ-
λιπῆσ τὴν βάσιν, ἐκ δὲ τῆς θέσεωσ Ἁγίου Χαρά-

λαμπος «Γκίνανυ», περὶ τὰ 7 χλμ. νοτίωσ τῆς πό-
λεωσ, δύο ἰωνικά κιονόκρανα, ἕν ἐπὶ κρνον παρα-
στάδοσ καὶ εἰς ἀρράβδωτοσ κιονίσκος.

Τέλοσ, ἐκ τῆς πρὸ τοῦ Ναυστάθμου νησίδοσ
Ἁγίου Γεώργιου περισυνελέγη μαρμαρίνη πλάξ
μετ' ἐπιγραφῆς Ἑξ ἄστεωσ | Δ. Ἡ πλάξ μετεφέρθη
εἰς τὴν μουσειακὴν ἀποθήκην Σαλαμίνοσ.

Αἱ ἀνωτέρω περισυλλογαὶ ἐγένοντο ἐπιμελείᾳ
τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Π. Παρθένου.

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

*

FOUILLES A THORIKOS (1964)

La deuxième campagne de fouilles belgo-helléniques à Thorikos (1964), fut placée sous la direction de Mr. N. Verdélis et de Mr. H. Mussche. Prêtèrent leur collaboration aux travaux Messieurs J. Bingen, G. Donnay, T. Hackens, Mesdemoiselles N. Metaxa et F. Vandabeele, le topographe Mr. J. De Geyter, l'architecte Madame Cl. Zerck-Mulder et le photographe Mr. F. Sobrie.

Les travaux préparatoires de topographie ont commencé le 22 septembre, la période des fouilles proprement dite s'étendit du 5 octobre au 20 novembre. Cette deuxième campagne fut caractérisée par une étude géodésique ainsi qu'une organisation topographique très poussée du terrain — notamment la mise en carré de 90.000 m² — et une concentration des fouilles sur trois secteurs: le quartier industriel, la terrasse funéraire et quelques travaux supplémentaires aux environs du théâtre.

A) Le quartier industriel (secteur A'1, A1, A'2, A2)

Dans le quartier industriel, la fouille qui avait été commencée en 1963, autour de la laverie n° I fut élargie d'environ 800 m² vers le Nord et l'Ouest.

La fouille au Nord de la rue était conduite par Mr. Donnay, le dégagement de la laverie même vers l'Ouest, par Mr. Mussche.

À l'Ouest de l'installation de lavage, le reste de la laverie n° I a été dégagée de telle sorte que la quasi totalité de l'atelier est à présent mise à jour.

L'espace situé immédiatement à l'Ouest de l'aire de lavage était occupé par une grande cour qui longe la rue sur environ 20 m. Sa forme générale est très irrégulière, sa superficie de quelque 150 m². À l'Ouest, la cour est fermée par un mur d'enclos, au Sud, par plusieurs chambres qui font partie de la laverie. Un petit mur a été retrouvé dans la partie ouest de cette cour, mais il appartient à une construction antérieure (Pl. 104 a). La céramique retrouvée dans les fondations permet de dater cette construction du VIe siècle av. J. C. Elle fut démolie et complètement nivelée lors de la construction de la laverie.

Un escalier relie la cour à l'aire de séchage. À l'Ouest de cet escalier, un seuil donnait accès à une suite de trois chambres: une chambre centrale assez spacieuse, précédée d'un vestibule,

et suivie d'une autre petite chambre (Pl. 104 b). Les restes d'un grand pithos retrouvés dans le vestibule sont les seuls indices permettant de supposer qu'il s'agissait là de chambres de réserve.

Au Sud de ces trois chambres, un corridor reliait la cour à une salle de 54 m² la plus vaste de tout le complexe. Dans le coin Sud-Ouest de cette salle, une épaisse couche de cendres contenant les restes calcinés d'ossements de bêtes, de coquillages et de noyaux d'olives indique que cette pièce faisait fonction de cuisine tout au moins partiellement. Du corridor, on accède à deux chambres, une première, à l'Ouest de la cuisine, était recouverte de stuc (Pl. 105 a), la seconde formait l'angle Sud-Ouest de la laverie. Enfin, en contrebas de ces deux dernières chambres, a été dégagée une citerne assez bien conservée (Pl. 105 b), d'une profondeur d'environ 2 m. Cette laverie est complètement fouillée, si l'on excepte quelques détails de l'angle Nord-Ouest.

Dans l'ensemble, on peut distinguer deux grandes parties: l'installation industrielle proprement dite (l'atelier de broyage et de lavage) et le quartier de logement des esclaves. Un premier examen des tessons, des fragments de lampes et des autres objets qui ont été retrouvés, indique que la construction de cette laverie remonte au courant du Ve siècle. L'endroit semble avoir été délaissé vers la fin du IVe siècle.

Au Nord de la laverie, un groupe de bâtiments séparés de celle-ci par une rue, était révélé par la campagne de 1963. La fouille de ces bâtiments a été poursuivie systématiquement en 1964. Il s'agit très probablement d'habitations. Les vestiges mis au jour semblent appartenir à trois maisons contiguës, alignées d'Ouest en Est le long de la rue. Dans la plus occidentale, dont seule une petite partie a été dégagée jusqu'à présent, nous avons trouvé une tombe d'enfant creusée dans le sol en terre battue et recouverte d'un fragment de tuile plate sur lequel une coupe à vernis noir sans décor avait été déposée en guise d'offrande; le squelette avait entièrement disparu. À l'Est de cette première maison, s'étend une grande cour communiquant avec la rue par une porte, dont le seuil garde l'empreinte des gonds. La troisième maison est actuellement la plus vaste. On y accède par un couloir, dans lequel donnent plusieurs pièces ou cours et dans le sol duquel est enterrée une canalisation en terre cuite recouverte de

pierres plates, qui débouche dans la rue en passant sous le seuil de marbre. Plus à l'Est, deux grands *oeci*, dont l'un a conservé son seuil monolithe en marbre, s'ouvrent sur une sorte de cour intérieure. Les murs de tous ces bâtiments sont en pierres sèches et le plus souvent composés de gros blocs entre lesquels sont calées des pierres plus petites; certains présentent des traces de remaniements, qui trahissent des agrandissements successifs. L'un d'eux a livré un bloc de remploi portant un graffito en alphabet archaïque très effacé; on lit encore : --- *ΕΔΟ ΕΙΜΙ*; il pourrait s'agir d'une borne. Le sol est partout en terre battue. La céramique recueillie dans les remblais date des Ve et IVe siècles. La disposition des pièces, cours et dégagements paraît avoir été commandée d'abord par la pente accusée du terrain, dont les constructeurs antiques ont su habilement tirer parti.

B) Nécropole Ouest 4 (C52/D52)

En 1964, la tranchée ouverte pendant la première campagne a été élargie vers le Nord. On a ainsi dégagé un établissement présentant les mêmes caractéristiques céramologiques que la couche inférieure des sous-secteurs II et III de 1963: du protogéométrique récent (Pl. 106 a - c) mélangé à du géométrique ancien (Pl. 106 d). De cette époque certainement, un grand mur N. W./S. E. est conservé sur près de dix mètres, avec plusieurs assises d'un appareil soigné de pierres sèches accumulées. Au Nord et au Sud, sont conservés le départ des perpendiculaires vers le S. W. L'angle N. E., le mieux conservé, est resté intact (Pl. 107 c). Contre le mur s'appuie une banquette recouverte d'une couche d'argile, surélevée d'une vingtaine de centimètres par rapport au centre, où se sont accumulées les cendres. Présence d'un foyer creusé dans le sol où ont été retrouvés des blocs de litharge, traces d'une métallurgie sommaire de l'argent et du plomb, que l'on peut dater environ 900 avant J. C. La couche protogéométrique / géométrique ancien apparaît moins bien ailleurs où elle a généralement souffert d'installations funéraires ultérieures. Celles-ci se caractérisent: a) à l'Est du mur protogéométrique, par des superpositions de dépôt d'incinérations, généralement de la fin du VIe et du Ve siècle; b) à l'Ouest de ce mur, par des suites de petites terrasses, de la même époque, semble-t-il, ou du IVe siècle; c) au Sud, du mur perpendiculaire protogéométrique, la nécropole

de d'enfants de la fin du VIe s. et du début du Ve siècle, partiellement découverte en 1963. Dans la partie Sud de l'établissement et au Sud de celui-ci, restes d'incinérations d'époque protogéométrique / géométrique ancien. Presque partout ces tombes ont été pillées ou bouleversées à l'époque archaïque. Enfin, les couches classiques ont été systématiquement pillées ou fouillées à une époque relativement récente, assez éloignée cependant pour qu'une couche se soit formée dans les éboulis des pierres avec lesquelles ces trous ont été comblés.

C) Secteur du théâtre (carrés D4 et D5)

La campagne de cette année avait pour but l'étude de la zone située immédiatement au Sud du mur de l'orchestra du théâtre. Les déblais cachant ce mur sur toute sa longueur ont été enlevés jusqu'au niveau ancien, reconnu en plusieurs points par des sondages de 1963.

Ce nettoyage a fait apparaître deux murs de faible épaisseur partant du mur de soutènement de l'orchestra vers le Sud. Le premier de ces murs, reconnu en partie en 1963, prend une direction presque perpendiculaire par rapport au mur de l'orchestra et est situé dans la partie orientale de celui-ci. Le second mur prend naissance dans la partie Ouest du mur de l'orchestra et part dans une direction Sud-Ouest. Les deux murs devaient avoir une fonction de soutènement du mur de l'orchestra, mais surtout, ils retenaient les terres pouvant dévaler des deux côtés dans la cuvette devant le théâtre.

Au centre de cette cuvette (secteur D5, carrés f, g 1 et 2), un monument rectangulaire avait été reconnu en 1963, dans un sondage d'exploration. Ce monument se trouve au centre d'une nécropole comprenant (dans les carrés explorés) des tombes datées depuis l'époque archaïque jusqu'au IVe s. et deux tombes plus tardives, sans matériel datable (t. 7 et 9). La datation du monument même reste encore hypothétique, deux courants d'eau postérieurs ayant bouleversé la stratigraphie dans les endroits sondés. Il semble toutefois plus ancien que deux incinérations datant du Ve s. et situés dans son voisinage immédiat (t. 6 et 10).

Parmi cinq tombes d'enfants fouillées, trois appartenaient à des enfants de très bas âge: deux avaient été ensevelis dans une amphore, le troisième sous quatre fragments de tuiles. Les deux autres tombes d'enfants imitaient un

sarcophage, l'une avec des plaques en calcaire bien taillées (t. 4), l'autre, d'ailleurs bouleversée par l'eau, au moyen de deux rangées de grosses pierres (t. 3).

Parmi le matériel recueilli, mentionnons une jolie chous attique à rehauts blancs de la t. 4 (IVe s.) (Pl. 107 a) et le matériel de la tombe 8. Cette incinération d'époque archaïque avait été entamée par la t. 10 et bouleversée auparavant déjà par les eaux. Nous y avons recueilli des fragments d'une coupe à comastes (datée du deuxième quart du VIe s., groupe Kx probablement) (Pl. 107 b) et de quelques autres vases, parmi lesquels une coupe corinthienne.

N. VERDELIS — H. MUSSCHE

*

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΥΔΡΑ

Περίπου δύο χιλιόμετρα νοτιοδυτικά από το λιμάνι της Ύδρας και απέναντι στο νησάκι του Ἁγίου Γιάννη του Θεολόγου, ύψώνεται δίπλα στη θάλασσα ὁ κωνικός λόφος «Χώριζα» (ὕψ. 75 μ.). Ἀπόκρημνος καὶ ἀπροσπέλαστος στή νότια πλευρά του, κατεβαίνει ἡπιώτερα βορειοδυτικά πρὸς τὴν θάλασσα καὶ τὸν κόλπο τοῦ Βλυχοῦ (Πί ν. 108 γ). Σ' αὐτὴ τῇ βορειοδυτικῇ πλαγίᾳ του βρέθηκαν, παλαιότερα καὶ ἐπανειλημμένα τὰ τελευταία χρόνια, πολυάριθμα ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν (ΥΜ III — Ὑστέρα Ἑλληνιστική ἐποχή).

Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἄρχισε νὰ γίνε-ται λόγος στὶς περιγραφὰς τοῦ νησιοῦ ἀπὸ Ἑλλη-λινες καὶ ξένους ἐπισκέπτες καὶ γιὰ ὀρισμένα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, κυρίως ἐπιτύμβιες ἐπι-γραφὰς, ποὺ ἀνῆκαν σὲ ἰδιώτες Ὑδραίους καὶ εἶχαν μεταφερθῇ ἀπὸ τὴν ἀπέναντι πελοποννη-σιακὴ ἀκτὴ¹. Οἱ ἴδιοι ἐπισκέπτες ἀναφέρουν εὐ-ρήματα σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ νησιοῦ: χρυσὰ καὶ χάλκινα βυζαντινὰ νομίσματα στὸν ὄρεινὸ οἰκισμὸ Ἐπισκοπῆς καὶ στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα τοῦ Βλυχοῦ, ὄστρακα καὶ τεμάχια κίονος στὴ Μονὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία, νεολιθικὰ ἐργαλεῖα καὶ ἱχνη πόλεως ὑστέρων χρόνων στὴν τοποθεσία τῆς ση-

μερινῆς πόλεως. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς δὲν μπό-ρεσαν νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν, μόνον μερικοὶ παλαιό-τεροι θυμοῦνται νὰ ἔχουν ἀκούσει γιὰ τὰ χρυσὰ νομίσματα ποὺ βρέθηκαν στὴν Ἐπισκοπή. Ὑ-πάρχουν ἐπίσης σὲ μιὰ προθήκη τοῦ «Ναυτικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ὑδρας» μερικά ἀγγεῖα (1 κύλιξ, 1 οἶνοχόη, 1 κάνθαρος, 1 πυξίς, 3 λύ-χνοι) μελαμβωφῇ καὶ χωρὶς διακόσμηση, τὰ ὁ-ποῖα δωρήθηκαν κατὰ καιροῦς ἀπὸ ἰδιώτες, εἶναι ἄγνωστο ὅμως ἂν βρέθηκαν στὴν Ὑδρα.

Τὶς μόνες θετικὲς πληροφορίες γιὰ ἀρχαιολο-γικὰ εὐρήματα στὴν Ὑδρα δημοσίευσαν γιὰ πρῶ-τη φορὰ τὸ 1911 οἱ August Frickenhaus καὶ Wal-ter Müller². Οἱ δύο Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι ἀνα-φέρουν ὅσα γράφουν γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τοῦ νη-σιοῦ οἱ προγενέστεροι ἐπισκέπτες καὶ πρῶτοι αὐ-τοὶ μιλοῦν γιὰ ἀρχαία «ἀκρόπολη» στὸ λόφο Χώριζα, μιστὴ ὥρα δυτικὰ ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ὑ-δρας. Τὰ ὄστρακα ἀγγείων ποὺ βρῆκαν πάνω στὸ λόφο μαρτυροῦν συνεχῇ κατοχὴ ἀπὸ τὴν μυκη-ναϊκὴ ἐποχὴ ὥς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, διαπίστωσαν δὲ καὶ ἱχνη τειχῶν. Μισὸν αἰῶνα ἀργότερα, τὸ 1959, ὁ Michael H. Jameson³, ἀνε-βαίνει στὸ λόφο Χώριζα, ἐπαναλαμβάνει τὶς πλη-ροφορίες τῶν Frickenhaus καὶ Müller καὶ προσθε-τεῖ λεπτομέρειες γιὰ τὰ λείψανα κυκλικοῦ τεί-χους στὴ μέση περίπου τῆς δυτικῆς πλαγίᾳς τοῦ λόφου καὶ ἀναλημματικῶν πολυγωνικῶν τοίχων στὴν βορειοανατολική. Ὁ ἴδιος δὲν βρῆκε ὅμως παρὰ μόνον «μυκηναϊκὰ - πρωτοκλασσικὰ» ὄ-στρακα, καὶ κανένα δεῖγμα ὑστέρως κατοχῆς τοῦ λόφου.

Τρεῖς δικές μου ἰδιωτικὲς ἐπισκέψεις στὸν λό-φο Χώριζα (1963 - 1964) εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ περισυλλέξωμε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βραχώ-δους ἐδάφους κοντὰ στὴν κορυφή, κυρίως στὴν βορειοδυτικὴ καὶ βόρεια πλευρά, πάμπολλα ὄ-στρακα μυκηναϊκὰ (ΥΜ III), γεωμετρικὰ, κλασ-σικὰ, ἑλληνιστικὰ καὶ ὑστέρων ἐποχῶν (Πί ν. 108 β), καθὼς καὶ δύο κεφάλια μυκηναϊκῶν εἰ-δωλίων (Πί ν. 108 α), δύο ἀγνῶτες καὶ μιὰ χάλ-κινη αἰχμὴ βέλους. Ὅλα τὰ παραπάνω ἀντικεί-μενα⁴ βρέθηκαν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, τὸ ὅποιο στὰ ψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου ἀποτε-λεῖται κυρίως ἀπὸ βράχους καὶ τὸ λίγο γῶμα ποὺ ὑπάρχει παρασύρεται μὲ τὸν καιρὸ ἀπ' τὶς βροχές. Τὸ καλύτερα διατηρημένο κεφάλι εἰδωλίου βρέ-

1. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία βρίσκεται: εἰς PW Real-Encycl., Suppl. B. III (1918), col. 1159 - 1161, s. v. «Hydra» (Bölle). Ἁ. Λιγνοῦ, Ἱστορία τῆς νήσου Ὑδρας, Ἀθήναι 1946. R. Matton, Hydra, Athènes 1953, 115 - 116. — Alfred Philippson - Ernst Kirsten, Die griechischen Landschaften III, I, Frankfurt 1959, 301 - 306. M. H. Jameson, In-scriptions of Hermione, Hydra and Kasos, Hesperia 28 (1959), 116 - 119.

2. «Aus der Argolis. Bericht über eine Reise von Herbst 1909», AM 36 (1911), 38.

3. Hesperia 28 (1959) 116 sq.

4. Κατετέθησαν στὸ «Ναυτικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ὑδρας» στὶς 24/9/64, καὶ πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν ἀνα-λυτικῶς.

θηκε κοντά στην κορυφή, σέ ένα σημείον τῆς δυτικῆς πλαγιάς, ὅπου σχηματίζεται ἓνα μικρὸ «πλάτωμα» (2 x 3 μ. περίπου), ὑποστηριζόμενο ἀπὸ ἓναν ἀναλημματικὸ τοῖχο.

Τὰ τελευταῖα καὶ πολυπληθέστερα αὐτὰ τυχαῖα εὐρήματα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμε μιά κάπως σημαντικότερη κατοχὴ τῆς Ὑδρας

στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ λόφος Χώριζα στὸν Βλυχὸ ἦταν ἀσφαλῶς «ἀκρόπολη» , ὅχι ἀπλῶς φυλάκιο τοῦ πορθμοῦ μεταξὺ Ὑδρας καὶ Ἑρμιονίδος, ἀλλὰ θὰ πρέπη νὰ προστάτευε καὶ κάποιον οἰκισμὸ ἐκεῖ κοντά. Εἶναι πιθανὸν μία συστηματικώτερη ἔρευνα νὰ μᾶς τὸν ἀποκαλύψῃ κάπου στὴν παραλία τοῦ Βλυχοῦ.

BANNA N. KATZHMIXAΛH

*

BYZANTINA ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ

1. Παλαιοχριστιανική βασιλική τοῦ Ἰλισοῦ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς γενομένης ἐν Ἀθήναις Βυζαντινῆς Ἐκθέσεως, ἀντικατεστάθησαν τὰ παλαιὰ ἐφθαρμένα κυκλιδῶματα τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς διὰ συρματοπλέγματος ἐλαφρᾶς μορφῆς, ὥστε νὰ εἶναι μὲν εὐχερῶς ὁρατὰ τὰ ἐρείπια τοῦ κτίσματος, νὰ προστατεύωνται δὲ ἀσφαλές-στερον.

Συγχρόνως, ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς τοῦ χώρου καὶ ἠλευθερώθησαν ἀπὸ τῶν χωμάτων ὅλα τὰ μέρη τῆς βασιλικῆς, τινὰ τῶν ὁποίων, ὡς τὸ νότιον περὺγιον καὶ ἡ ΒΔ. γωνία, ἦσαν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τελείως κεκαλυμμένα.

2. Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου καὶ Ταξιαρχῶν

Παρὰ τὴν Πλατείαν Μαβίλη. Εἶναι μονόκλιτος μετὰ τρουλλοῦ ναός, μετὰ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Τ. Μαργαριτώφ προέβη εἰς τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν.

3. Ὑπόγειον κτίσμα εἰς Δάφνην

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπονόμου εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Κάρπου καὶ Πυθέου τῆς περιοχῆς Δάφνης, εὐρέθη εἰς βάθος 4 μ. τετράγωνον, ἐν κατόψει, κτίσμα, μικρῶν διαστάσεων (2,05 x 2,05 μ. ἐσωτερικῶς), καλυπτόμενον διὰ χαμηλωμένου θόλου (ἀσπίδος), συνολικοῦ ὕψους 2,40 μ. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ τετραγώνου εἰς τὸν κύκλον γίνεται τῇ βοηθείᾳ σφαιρικῶν τριγώνων. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἀνοίγεται μία τοξωτὴ πυλὶς, τειχισμένη νῦν, πλάτους 0,70 μ. εἰς δὲ τὸν δυτικὸν σχηματίζεται τοξωτὴ τυφλὴ κόγχη (Πί ν. 109 α). Ἡ τοιχοποιία του εἶναι ἐπιμελεμένη. Καὶ οἱ μὲν τέσσαρες τοῖχοι εἶναι λιθοκτιστοί, διαιρούμενοι καθ' ὕψος εἰς ζώνας διὰ τεσσάρων ταινιῶν ἐκ πλίνθων, τὰ δὲ σφαιρικά τρίγωνα καὶ ὁ θόλος δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτῶν πλίνθων, διαστάσεων 0,40 x 0,20 x 0,045 μ.

Οὐδὲν στοιχεῖον εὐρέθη διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς χρονολογίας καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτίσματος τούτου. Ἐκ τοῦ τρόπου τοιχοδομίας καὶ τοῦ σχήματός του δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι κατεσκευάσθη πιθανώτατα διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τάφος κατὰ τὸν 4ον - 5ον αἰῶνα μ.Χ.

4. Μονὴ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμητοῦ (Βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 69). Ἐγένοντο:

α) Ἐπισκευὴ καὶ συμπλήρωσις τῆς καμάρας τῆς Τραπεζῆς καὶ ἐπικεράμωσις αὐτῆς (Πί ν. 109 β, 110 α).

β) Κατεδάφισις μικρᾶς ἀποθήκης, κτισθείσης πρὸ τινων ἐτῶν ἐντὸς τῆς Τραπεζῆς. Ἐπισκευὴ καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῆς.

γ) Ἐπισκευὴ τῆς κεραμώσεως τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς (Πί ν. 110 β).

δ) Ἀφαίρεσις τῶν συγχρόνων ἀντισταθμικῶν πλακιδίων ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ Καθολικοῦ καὶ ἐπίστρωσις διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν εὐρέθησαν ἐλάχιστα τμήματα τῆς ἀρχικῆς πλακοστρώσεως διὰ πηλίνων πλακῶν διαστάσεων 0,40 x 0,20 μ.

ε) Ἐπισκευὴ καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Καθολικοῦ διὰ συνεργεῖου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Σ. Μπαλτογιάννην. Δείγματα τῆς γενομένης ἐργασίας παρέχουν οἱ Πί ν. 111 α - β.

5. Μονὴ Ἀγίου Ἰωάννου Καρέα

Ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ τινες ἐργασίαι εἰς τὰς πέρυσι γενομένας, ἦτοι:

α) καθαρισμὸς τῶν ἐρειπίων τῶν κελλίων καὶ τοῦ χώρου, β) κατασκευὴ 15 μ² τῆς πρὸ τοῦ ναοῦ πλακοστρώσεως, γ) συμπλήρωσις καὶ ἀποκατάστασις τῆς λιθίνης κλίμακος, νοτίως τοῦ ναοῦ, καὶ δ) συμπλήρωσις καὶ στερέωσις τοῦ τοίχου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς.

6. Μονὴ Πετράκη

Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Καθολικοῦ, διὰ συνεργεῖου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φώτην Ζαχαρίου.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐγένετο σχεδιαστικὴ τοποθέτησις τῶν συνθέσεων, ἀνάγνωσις ὅλων τῶν ἐπιγραφῶν κ.λ.π. Ἐπίσης ἐγένοντο λεπτομερεῖς παρατηρήσεις εἰς τὴν τεχνικὴν, τὴν σύνθεσιν τῶν ζωγραφικῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐπιχρισμάτων, τὰς διαστάσεις τῶν μορφῶν κ.λ.π.

Διεπιστώθη ὅτι ὁ Παντοκράτωρ εἶναι ἐπιζωγραφημένος, ἀνεφάνη δὲ καὶ μέρος ἐπιγραφῆς τῆς προηγουμένης περιόδου, μὲ τὰ γράμματα *ΕΠΕΒ*.

Ἐξηκριβώθη ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τυμπάνου δὲν εἶναι κυλινδρική, ὥς φαίνεται, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ εὐθείας ἐπιφανείας, ἀκολουθούσας τὴν ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν αὐτοῦ.

Δείγματα τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ καὶ τῆς

στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν δεικνύουν οἱ Πί ν. 112 α - β, 113 α - β, 114 α - β, 115 α - β, 116 α - β.

7. Μονὴ Καισαριανῆς

Ἐγένετο καθαρισμός καὶ στερεώσεις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Νάρθηκος τοῦ ναοῦ διὰ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Τ. Μαργαριτῶφ (Πί ν. 116 γ, 117 α - β, 118 α - β).

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων ἐπιχρισμάτων, ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν νοτίαν παραστάδα τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ Νάρθηκος ἐπιγραφή, ἐγχάρακτος ἐπὶ ἐπιμήκους λίθου, ἔχουσα οὕτω:

ΑΧΠ ΜΑ
ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΤΑ ΜΗ ΜΟ
ΝΑΝ ΟΨΙΝ απ

Πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς καρκινικῆς ἐπιγραφῆς, τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως· χαραχθείσης ἐπὶ τοῦ λίθου τὸ ἔτος ΑΧΠ=1680 τὸ ὅποιον ἀναγράφεται δῖς, εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς.

Τὰ τρία ἢ τέσσαρα γράμματα εἰς τὴν ἀρχὴν τὰ ὅποια ἀνεγνώσθησαν ὡς ΗΠΒ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶν.

Εἰς τὸ τόξον, τὸ ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου τῆς νοτίου θύρας τῆς ὁδηγοῦσης ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν νάρθηκα ἐπιφανείας τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ τοιχογραφία ὑπὸ τὸ σήμερον ὄρατὸν στρῶμα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τοὺς μοναστηριακοὺς ναοὺς συνήθειαν, ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅτε ἦτο ἐλεύθερος, ἔφερε ζωγραφικὸν διάκοσμον. Ὁ προστεθεὶς ἀργότερον νάρθηξ ἐκάλυψε τὸν διάκοσμον τοῦτον.

Ἐπὶ τῆς βορείου παραστάδος τῆς δυτικῆς θύρας καὶ ἐπὶ τῆς ἀπεικονίσεως τῆς Ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας (Πί ν. 118 β) ὑπάρχουν πολλὰ χαράγματα, τινὰ τῶν ὁποίων ἀναγνωσθέντα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

— T. Raymond 1889

— 1784 ἐκνυμήθη ὁ ἅγιος καθηγούμενος...

— 1742 Ἰουλίον 29, ἀπέθανε ὁ γεροανανίας ἡμέ-
ρα παρασκευή

— 1787 Ὀκτωμβ.

— 1836 ΑΨ

— I. Βουτσινᾶς 1880

— 1813 μαθον θεοφάνης Σ. Ζ. Πρέτζκας.

Ὀλίγον βορειότερον:

— 1858 Γ. Κραβέκιας

— Δ. Κωστόπουλος

— Χ. Χριστόπουλος 1846

Εἰς τὸν τοῖχον νοτίως τῆς δυτικῆς θύρας:

— 174. Ἰουλίον 10

ἀπέθανε ὁ γέρος

Παρθένιος ἡμέ

ρα κυριακί

— 1783 Σεπτεβρίου 27 ἡμέρα τετάρτη

ἀπέθανε ὁ διάκον

— 1780 ἐκνυμήθη ὁ ἅγιος καθηγούμενος Παρθένιος

— 1786 πέθανε ὁ ἅγιος ἀθηρῶν γερομανός(;))

ΑΤΤΙΚΗ

Νταοὺ Πεντέλη

Ἐφέτος ἐγένετο ἐν μέρος τοῦ ἐγκριθέντος πέ-
ρυσι προγράμματος ἐργασιῶν, διὰ τὴν ἐξουδετέ-
ρωσιν τῆς εἰσορῆς τῶν ὑδάτων ἐντὸς τοῦ Καθο-
λικοῦ, τὴν ἀσφάλισιν τοῦτου ἐκ τοῦ πέριξ σχη-
ματισθέντος κενοῦ καὶ τὴν ἐν γένει κτηριακὴν
ἀποκατάστασιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ χώρου τῆς
γυναικείας Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἢ τοῦ
Ταῶ, τῆς ἄλλως γνωστῆς ὡς Νταοὺ Πεντέλης.
(βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 99. Εὐρετήριο
Μεσ. Μν. Ἑλ., τεύχ. Γ' σ. 188. Γ. Σωτηρίου
«Νταοὺ Πεντέλη», Ἀθῆναι 1925, ΔΧΑΕ 1894,
23. Γ. Λαδᾶ, Νταοὺ - Πεντέλη, Ἀθῆναι 1963).
Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἀκολουθῶς:

α) Ἑνοίγη βαθὺς χάνδαξ πέριξ τοῦ κτηρίου
τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸ σχηματισθὲν κενὸν κατεσκευά-
σθη αὐλαξ, ὀρθογωνίου διατομῆς, εἰς τὸν πυθμέ-
να τῆς ὁποίας εὐρισκόμενον κατὰ πολὺ χαμηλό-
τερον τῆς στάθμης τοῦ ἐσωτερικοῦ διαπέδου τοῦ
ναοῦ, ἐδόθη κλίσις πρὸς Δ., ὥστε τὰ τυχόν εἰσ-
ρέοντα εἰς τὴν αὐλακα ὕδατα νὰ εὐρίσκουν διέ-
ξοδον πρὸς τὴν κατεῦθυσιν ταύτην. Ἡ αὐλαξ
κατεσκευάσθη ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος μετ'
ἀναλόγου μείξεως ἀνθρακικοῦ ὕλικου, τὸ
ὕψος δὲ αὐτοῦ ποικίλλει, ἀναλόγως πρὸς τὴν δια-
μόρφωσιν τοῦ περιβάλλοντος τὸ κτήριο ἐδά-
φους. Οὕτω, εἰς τὴν ἐκ Δ. ἀρχὴν του εἶναι ἐλάχι-
στον, ἤτοι 0,20 - 0,40 μ., εἰς τὸν ἀνατολικὸν ὅμως
τοῖχον καὶ κυρίως εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ,
φθάνει τὰ 3,50 μ. με μέσον πλάτος 0,50 μ.

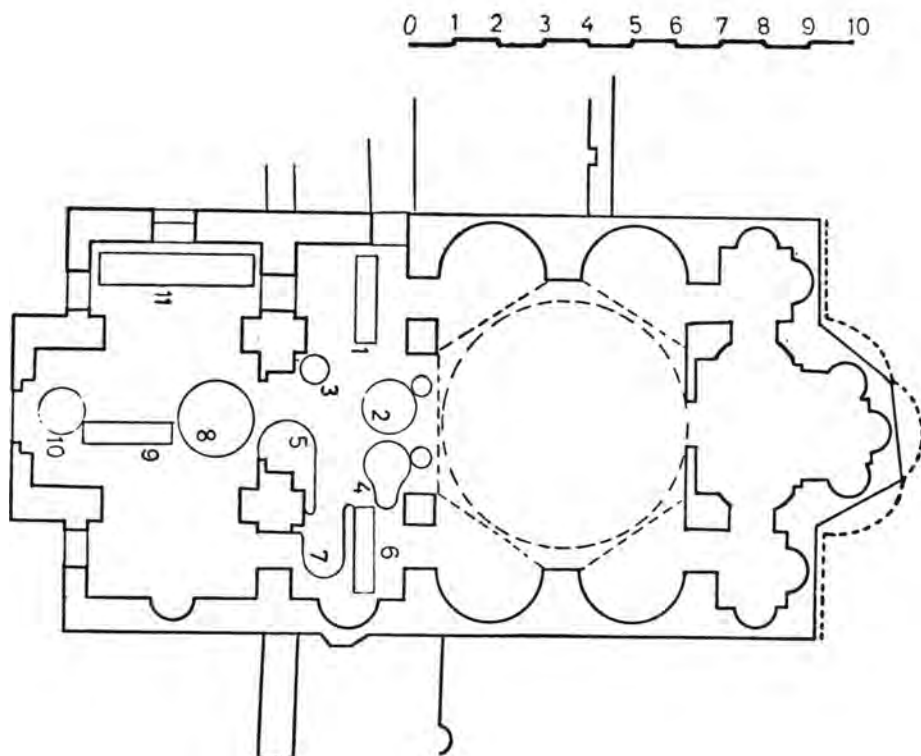
Ἡ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ναοῦ
πλευρά τῆς αὐλακος, διεμορφώθη εἰς ἰσχυρότα-
τον θώρακα, ὀπλισθέντα διὰ πυκνοτάτου πλέγμα-
τος ἐκ σιδηρῶν ράβδων (F 8 καὶ F 5), με δεισ-
δύσεις — «ντουλάπια» — ἐντὸς τῆς τοιχοδομῆς,
ὥστε νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ κτηρίου
(Πί ν. 119 α - β). Τὸ κενὸν τῆς αὐλακος ἐπλη-
ρώθη διὰ λίθων, ἡ κορυφὴ δὲ αὐτῆς ἐκαλύφθη
διὰ χώματος, διαμορφωθέντος καταλλήλως, εἰς
τρόπον ὥστε ἡ αὐλαξ κατέστη ἀθέατος. Οὕτω,

ἐπετεύχθη πλήρως ἡ στεγανότης τοῦ ναοῦ (Πί ν. 120 α).

Κατὰ τὴν διάνοξιν τοῦ χάνδακος διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς, ὑπὸ τὸ πεζούλιον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ἐτέρας τοιχοδομῆς, διαφόρου συνθέσεως τῆς τοιχοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ διαφόρου σχεδίου. Οὕτω, ἐνῶ ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ ναοῦ εἶναι εὐθὺς μὲ ἐξέχουσιν τὴν ἡμι-

ρίως ναὸς καὶ τὸ ἱερὸν διὰ παντοειδοῦς ὕλικου, οἰκτροῦ τὴν θέαν καὶ ἀσταθοῦς.

Πάντα ταῦτα ἀφηρέθησαν. Ἐλάχιστον ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου ὕλικου ἐπανετοποθετήθη, τὸ λοιπὸν δὲ δάπεδον ἐπεστρώθη διὰ νέων τετραγώνων πηλίνων πλακῶν. Ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου κατήλθεν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῆς θέσιν, τὴν ὁποίαν δίδουν αἱ βάσεις τῶν δύο κιονίσκων τοῦ μεταξὺ

Σχέδ. 1. Μονὴ Νταοῦ Πεντέλης. Κάτοψις

εξάγωνον κόγχην τοῦ ἱεροῦ, ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τοιχοδομὴ ἔχει σχῆμα τρικόγχου ἱεροῦ, ἐκάστη κόγχη τοῦ ὁποίου ἐξέχει κατὰ 0,40 - 0,60 μ. ἀναλόγως τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς τῆς ὑπερκειμένης ἡμιεξαγώνου κόγχης (Σ χ έ δ. 1).

Νομίζω, ὅτι δύο ἐξηγήσεις δύνανται νὰ δοθοῦν: Ἡ ὅτι προϋπήρχεν ἐκεῖ ἕτερον κτίριον, πιθανῶς ἐν τρίκογχον μαρτύριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ὁ σημερινὸς ναὸς, ἢ ὅτι ἤρχισαν νὰ κτίζουν τὸν ναὸν ὡς τρίκογχον καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς οἰκοδομήσεως ἠλλαξαν τὸ σχέδιον αὐτοῦ.

β) Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εὐρίσκετο εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ δύο νάρθηκες ἦσαν ἐπεστρωμένοι δι' ἀνταισθητικοῦ γκρὸ - μπετόν, ὁ δὲ κυ-

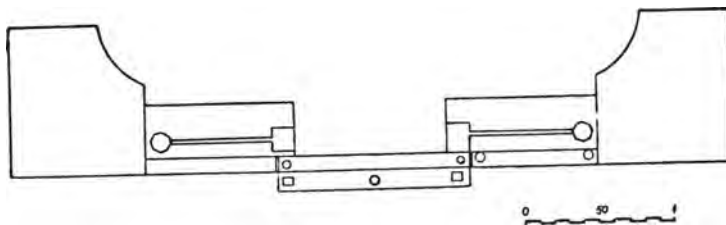
τὸ ἐσωνάρθηκος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ τριβήλου ἀνοίγματος. Οὕτω, ἀπεκαλύφθη καὶ εἶναι πλέον ὁρατὸν καὶ τὸ κρηπίδωμα τοῦ τέμπλου, ἀποτελούμενον ἐκ μαρμαρίνων μελῶν, εἰς δευτέραν χρῆσιν (Σ χ έ δ. 2). Ἐπίσης εἰς τὴν κτιστὴν Ἀγίαν Τράπεζαν εὐρέθησαν τὰ ἄλλα δύο κιονόκρανα τοῦ τέμπλου, ἐκ πορφυρίτου λίθου, καὶ ἐν ἐπίθημα.

Κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς πλακοστρώσεως εὐρέθησαν εἰς τὸ ὑπέδαφος τὰ ἐξῆς: 1) Τάφος, τοῦ συνήθους λακκοειδοῦς σχήματος (διαστάσεων: 2 x 0,50 x 0,50 μ.) μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὸ μήκος τοῦ ἐσωνάρθηκος, παρὰ τὴν τειχισμένην νῦν θύραν τοῦ βο-

ρείου τοίχου αὐτοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ ἦσαν ὁστὰ ἄνευ κρανίου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1). 2) Κυκλικὸν ὄρυγμα, διαμέτρου 1.18 καὶ βάθους 0,65 μ., πρὸ τοῦ βορείου κιονίσκου τοῦ μεταξὺ τοῦ ἐσωνάρθηκος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ τριβήλου. Τὸν πυθμένα του ἀποτελεῖ φυσικὸν σκληρὸν χῶμα (Σχέδ. 1, ἀριθ. 2). 3) Τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας μεγάλου πηλίνου πίθου, δυτικῶς τοῦ προηγουμένου ὀρύγματος. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ πίθος κατεστράφη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ δαπέδου τοῦ ἐσωνάρθηκος (Σχέδ. 1, ἀριθ. 3). 4) Ὅρυγμα κυκλικοῦ σχήματος, μὲ προβολὴν κατὰ 0,65 μ. τμήματος τῆς στεφάνης πρὸς Ν., (διάμετρος 1.15, βάθος 0,85 μ.), μεταξὺ τοῦ νοτίου κιονίσκου τοῦ τρι-

βήλου, μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ ναοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ὁστὰ ἐνὸς μόνον νεκροῦ μὲ καταφανῆ τὰ ἴχνη πεπηγμένου αἵματος (Σχέδ. 1, ἀριθ. 9). 10) Κυκλικὸν ὄρυγμα (διαμέτρου 1.15, βάθους 0,50 μ.), δυτικῶς τοῦ προηγουμένου τάφου. Ἦτο πλήρες χωμάτων (Σχέδ. 1, ἀριθ. 10). 11) Ἐπίμηκες ὄρυγμα, βάθους 1.90 καὶ πλάτους 0,70 μ., καταλαμβάνον ὅλον τὸ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἐξωνάρθηκος. Ἦτο πεπληρωμένον διὰ χωμάτων καὶ τέφρας (Σχέδ. 1, ἀριθ. 11).

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν εὐρημάτων τούτων, ἐξάγονται δύο συμπεράσματα: 1) ὅτι ταῦτα προὐπῆρχον τῆς κατασκευῆς τῶν δύο ναρθηκῶν καὶ

Σχέδ. 2. Μονὴ Νταοῦ Πεντέλης. Κάτωψις κρηπιδώματος τέμπλου

βήλου καὶ τοῦ νοτίου πεσσού. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον ὁστὰ πολλῶν νεκρῶν καὶ ἓν μόνον κρανίον, ἀτάκτως ἐρριμμένον (Σχέδ. 1, ἀριθ. 4). 5) Κυκλικὸν ὄρυγμα, διαμέτρου 1.20 καὶ βάθους 0,85 μ., δυτικῶς τοῦ προηγουμένου. Τὸ νότιον ἡμισυ τούτου κατέλαβε κατὰ τὴν κατασκευὴν της, ἡ νοτία παραστάς τοῦ μεταξὺ τῶν δύο Ναρθήκων ἀνοίγματος. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον ὁστὰ πολλῶν νεκρῶν (Σχέδ. 1, ἀριθ. 5). 6) Τάφος, τοῦ συνήθους ἐπιμήκους λακκοειδοῦς σχήματος (διαστάσεων 1.85 x 0,45 x 0,40 μ.), παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἐσωνάρθηκος, μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὸ μῆκος αὐτοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ὁμοίως ὁστὰ (Σχέδ. 1, ἀριθ. 6). 7) Ἐλλειψοειδὲς ὄρυγμα δυτικῶς τοῦ προηγουμένου τάφου, μήκους 1.35, πλάτους 0,80 καὶ βάθους 0,50 μ. (Σχέδ. 1, ἀριθ. 7). 8) Εὐρὺ κυκλικὸν ὄρυγμα (διαμέτρου 1.70, βάθους 1.30 μ.), εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα καὶ πρὸ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ναρθηκῶν ἀνοίγματος. Φέρει ἐσωτερικῶς ἐπένδυσιν, ἐπιμελεημένης κατασκευῆς, ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἐπίχρισμα ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, πάχους 0,04 - 0,05 μ. Ἦτο πλήρες χωμάτων καὶ λίθων (Σχέδ. 1, ἀριθ. 8). 9) Τάφος, τοῦ συνήθους λακκοειδοῦς τύπου, μήκους 2 μ., δυτικῶς τοῦ προηγουμένου

2) ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων πρέπει νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὴν σφαγὴν τῶν Μοναχῶν τῆς Μονῆς — τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Ἀλγερίνων πειρατῶν κατὰ τινὰ ἐπιδρομὴν των περὶ τὴν 4ην δεκαετίαν τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐνῶ οἱ Μοναχοὶ εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν Ἀνάστασιν — ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀκαταστασία τῶν ὁσίων προερχομένων ἐκ πολλῶν νεκρῶν καὶ ἡ ἐμφανὲς ὑπαρξίς πεπηγμένων αἱμάτων (Γ. Σωτηρίου, ἔ. ἀ. σ. 5. Γ. Λαδᾶ ἔ. ἀ. σ. 54 - 58. Εὐρετήριο τ. Γ', σ. 183).

γ) Ὁ τροῦλλος, ὁ καλύπτων τὸ ἰσόγειον τοῦ ἐξωνάρθηκος, εἶχεν ὑποστῆ πολλὰς ζημίας, εἶχε καταπέσει τὸ πλεῖστον τοῦ ἡμισφαιρίου του καὶ εὐρίσκετο εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν. Ἐπεσκευάσθησαν αἱ ζημίαι καί, τῇ βοηθείᾳ ξυλοτύπου, συνεπληρώθη τὸ καταπεσὸν μέρος τοῦ ἡμισφαιρίου διὰ τῶν αὐτῶν ὀλικῶν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατασκευῆς, ὥστε ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ νὰ εἶναι τελεία.

Ἐκ τοῦ ἡμιόροφου καὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ πυργοειδοῦς ἐξωνάρθηκος (Πί ν. 120 β) ἀφηρεθήσαν μεγάλοι ὄγκοι «μπάζων» καὶ οὕτω ἡλευθερώθησαν οἱ χῶροι οὗτοι. Διεπιστώθη, ὅτι τὰ δύο μικρὰ δωμάτια τοῦ ἡμιόροφου, τὰ εὐρισκόμενα νοτίως καὶ βορείως τοῦ τροῦλλου τοῦ στε-

γάζοντος τὸ ἰσόγειον τοῦ ἐξωνάρθηκος, δὲν ὑπῆρχον ἀρχικῶς ὡς κλειστοὶ χώροι, ἀλλ' ἐλεύθεροι πρὸς τὸν τροῦλλον, εἰς τρόπον ὥστε ἡδυνάτο τις νὰ κινῆται ἐλευθέρως περὶ αὐτοῦ. Ἐξωτερικῶς ὁ τροῦλλος οὗτος σχηματίζεται ὀκτάπλευρος, μὲ τέσσαρα τοξωτὰ παράθυρα εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος. Ἡ τοιχοποιία δὲ τῆς ὀκταπλεύρου ταύτης ἐπιφανείας εἶναι λίαν ἐπιμελελημένη κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα. Κατὰ ταῦτα ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ τροῦλλος τοῦ ἰσογείου τοῦ ἐξωνάρθηκος ἀρχικῶς ὑψοῦτο ἐλεύ-

κος τῶν κατοικουμένων νῦν ὑπὸ τῶν καλογραιῶν κελλίων εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ περιβόλου.

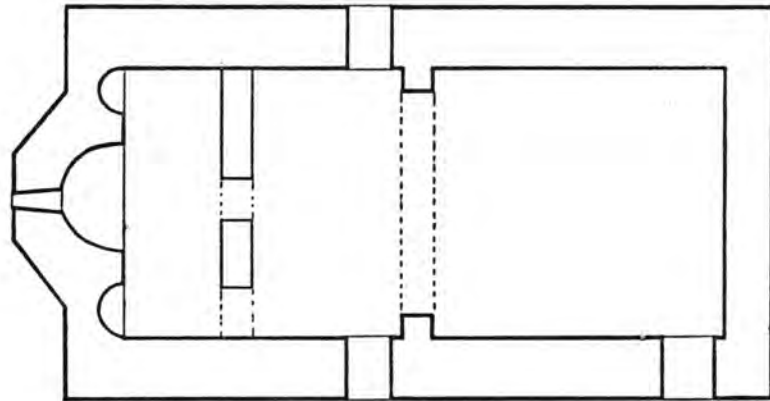
Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

ΠΑΙΑΝΙΑ (ΛΙΟΠΕΣΙ)

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Σχ ε δ. 3)

Ἐπραγματοποιήθη ἐφέτος ἡ ἐπισκευὴ καὶ στερέωσις τοῦ μικροῦ καμαροσκεποῦς ναῖσκου, συμφώνως πρὸς τὴν πέρυσι γενομένην μελέτην. (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 55 Πίν. 63 γ.).

ΚΛΙΜΑΞ 1:50

Κ Α Τ Ο Ψ Ι Σ

Σχέδ. 3. Παιανία. Ἁγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος. Κάτοψις

θερος καὶ ἦτο περίοπτος. Ὅτε ἐκτίσθη ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ ἐξωνάρθηκος, ὁ τροῦλλος τοῦ ἰσογείου ἐνεσωματώθη εἰς τὸν ἡμιόροφον καὶ κατέστη ἀθέατος ἐξωτερικῶς.

δ) Κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ περὶ τὸ Καθολικὸν χώρου ἐγένοντο τὰ ἑξῆς: Ἐπεστρώθη τὸ πρὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἔδαφος διὰ τοῦ ὀλικοῦ τοῦ ἀφαιρεθέντος ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ· ἀπεμακρύνθησαν μεγάλοι ὄγκοι χωμάτων ἐκ τοῦ περιβόλου καὶ διηυθετήθησαν τὰ ἐπίπεδα τοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην εὐρέθησαν ἐνδιαφέροντα μαρμάρινα μέλη καὶ τὰ λείψανα τῶν ἐξαφανισθέντων ἀρχικῶν κελλίων τῆς Μονῆς, ἡ διερεύνησις τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ προσεχῶς. Τέλος, κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος, πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων, κατὰ μῆ-

Τὸ κτίσμα, ἔνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου—τοῦ σφενδονίου—, τὸ ὁποῖον ὑποστήριζε τὴν καμάραν εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους τῆς, εἶχεν ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας.

Μεγάλαι ρωγαὶ εἰς τὴν τοιχοποιίαν, ἀποκόλλησις καὶ ὑποχώρησις τῆς καμάρας, καταστροφή τῶν κεράμων, ἀποκόλλησις καὶ ἀπόκλισις τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ ἐπιχώσεις ἐξωτερικῶς, εἶχον δημιουργήσει λίαν ἐπικίνδυνον κατάστασιν εἰς τὸν ναῖσκον (Πίν. 121 α.). Πρὸς διάσωσιν αὐτοῦ ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

α) Ἀνακατασκευὴ τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου—σφενδονίου δι' ὀπλισμένου σκυρροδέματος, ἀσφαλίσθέντος διὰ βαθείας ὑποθεμελιώσεως. Ἐμφραξίς τῶν ρωγμῶν.

β) Διάλυσις καὶ ἀνακατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πί ν. 122 β - 123 α).

γ) Κάλυψις τῆς καμάρας, ἐξωτερικῶς, δι' ὀπλισμένου μανδύου ἐκ σκυροδέματος.

δ) Κεράμωσις. Τοποθέτησις ξυλίνης θύρας καὶ δύο παραθύρων.

ε) Ἀνακατασκευὴ ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ σποραδικῶς τῶν ἐξωτερικῶν.

ζ') Ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου διάμεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, εἰς ἐμφάνισιν καὶ σχῆμα ἀνταποκρινόμενον εἰς πλακοστρώσεις τῆς ἐποχῆς τῆς κτίσεως τοῦ ναύσκου.

ζ) Ἀπαλλαγὴ τοῦ κτηρίου ἐκ τῆς ἐπιχώσεως μετὰ συγχρόνου ἀσφαλίσσεως αὐτοῦ διὰ τῆς κατασκευῆς ἰσχυρᾶς ὑποθεμελιώσεως — «ντουλαπίων» — καὶ προστατευτικοῦ πεζουλίου. Ἰσοπέδωσις καὶ διαμόρφωσις τοῦ περὶ τὸν ναῖσκον χώρου (Πί ν. 123 β).

η) Τέλος, καθαρισμός καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν (ἔργον τοῦ 1750), σφζομένων εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, τὸ κτιστὸν τέμπλον καὶ εἰς μικρὰν ἐπιφάνειαν τῶν μακρῶν τοίχων πρὸ τοῦ τέμπλου. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο διὰ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου.

Ἡ διάταξις τῶν τοιχογραφιῶν ἔχει ὡς ἑξῆς:

Τέμπλον: 1) Ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «ἡ Πάντων Ἑλπίς», 2) Ὁ Χριστός, ἔνθρονος, ὡς διδάσκαλος, «ὁ Σωτήρ». 3) Ὁ Ἀγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἱστάμενος. 4) Ἡ Μεγάλῃ Δέησις, εἰς στενὴν λωρίδα ὑπὲρ τὰς τρεῖς προηγουμένας μορφάς. Ὑπὸ τοξυλία εἰκονίζονται εἰς στηθάρια, ὁ Χριστός, ἡ Θεοτόκος, ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῶν ἀνά ἑξ Ἀπόστολοι. 5) Ἐπιγραφή:

Οὐρανὸς πολύφωτος ἡ ἐκκλησία ἀνεδείχθη ἅπαντας φωτογραφοῦσα τοὺς πιστοὺς ἐνῶ ἐστῶτες κραυγάζομεν τοῦτον τὸν οἶκον στερεώσον, Κύριε. ΔΨΝ (1750) (Πί ν. 123 α - β).

Πρὸ τοῦ τέμπλου: Νοτίως, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (Πί ν. 124 α - β). Βορείως, ὁ Ἀγ. Νικόλαος ὁ ἐν Μύροις καὶ Θαυματουργός καὶ ὁ Ἀγ. Ἀθανάσιος (Πί ν. 124 γ). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ἱεροῦ χωρίζεται καθ' ὄψος εἰς τρεῖς ζώνας, ὅπου: α) Ἡ Ἀγία Τριάς, β) Ὁ Εὐαγγελισμός, ἀριστερὰ τῆς κόγχης ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ, δεξιὰ ἡ Θεοτόκος, γ) Οἱ Διάκονοι, Στέφανος καὶ Λαυρέντιος (Πί ν. 125 β).

Κ ὁ γ χ η τ ο ὕ ἱ ε ρ ο ὕ: Ἀνω ἡ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν σεβιζομένη ὑπὸ δύο Ἀγγέλων (Πί ν. 125 α).

Κάτω, οἱ τέσσαρες Ἱεράρχαι: Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Βασίλειος

(Πί ν. 125 γ) καὶ Ἀθανάσιος. Ἐν μέσῳ αὐτῶν ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ Ἀγίου Δισκαρίου, ὡς Ἄρτος, ὑπὸ κιβώριον.

Πρόθεσις: ἡ Ἀκρα Ταπείνωσις.

Τὰ πρόσωπα βεβαίως εἶναι ξηρά καὶ τυπικά, χωρὶς ἰδιαίτεραν πνευματικὴν ἐκφρασιν. Ὁ καλλιτέχνης ὅμως ἔδωκεν ἰδιαίτεραν σημασίαν καὶ προσοχὴν εἰς τὴν πτυχολογίαν τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὸν πλούσιον διάκοσμον αὐτῶν.

ΚΟΡΩΠΙ

Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Κορωπίου ἐξητάσθησαν μνημεῖα τινα καὶ ἐγένετο μελέτη περὶ τῆς στερεώσεως καὶ συντηρήσεως αὐτῶν. Τὰ κυριότερα τούτων εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ἅγιος Λουκάς

Εὐρίσκεται παρὰ τὴν γυναικειαν Μονὴν τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου, ἀριστερὰ τῆς ἀπὸ Βάρης εἰς Κορωπὶ δημοσίας ὁδοῦ. Εἶναι σταυρεπίστεγος ναός, εἰς τὸν ὅποιον προσετέθη νάρθηξ (Πί ν. 126 α - β). Ἐξ οἰκοδομικῶν στοιχείων καὶ τῶν πεταλοειδῶν ἀνοιγμάτων, τὸ κτίσμα δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, διατηρεῖ δὲ εἰσέτι τὰς βυζαντινὰς κεράμους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σφίζονται τοιχογραφίαι δύο ἐποχῶν, τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ τοῦ 1811. Εἰς τὸ ὑπέρθυρον ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἐπιγραφῆς.

Τὸ κτίσμα ἔχει ἀνάγκην ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ συντηρήσεως.

2) Μονὴ Ἀγίας Τριάδος

Εὐρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ναοῦ. Ἀποτελεῖται ἐκ κελλίων, ἀνευ σημασίας, καὶ τοῦ Καθολικοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι τρίκλιτος βασιλική, τὰ κλίτη τῆς ὁποίας χωρίζονται διὰ τοίχων καὶ οὐχὶ κινοσοτοιχιῶν. Τὸ Καθολικὸν τοῦτο εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν, τὴν Ἀγίαν Τριάδα, τὸν Ἅγιον Χαράλαμπον καὶ τὸν Ἅγιον Ἀντώνιον.

Εἶναι ἐσωτερικῶς κατάγραφον διὰ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ 18ου αἰῶνος. Εἰς τὴν εἰσοδὸν ὑπάρχει ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμάρου, εἰς ἣν ἀναγινώσκουμεν:

1791 Μαρτίου 6. τῆς Ἀγίας Ἐκκλησίας ὁ Χτήτορος Γηάνις Κίγσις Μήτρος Τεμεργγίς.

Ἀνάγκη καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

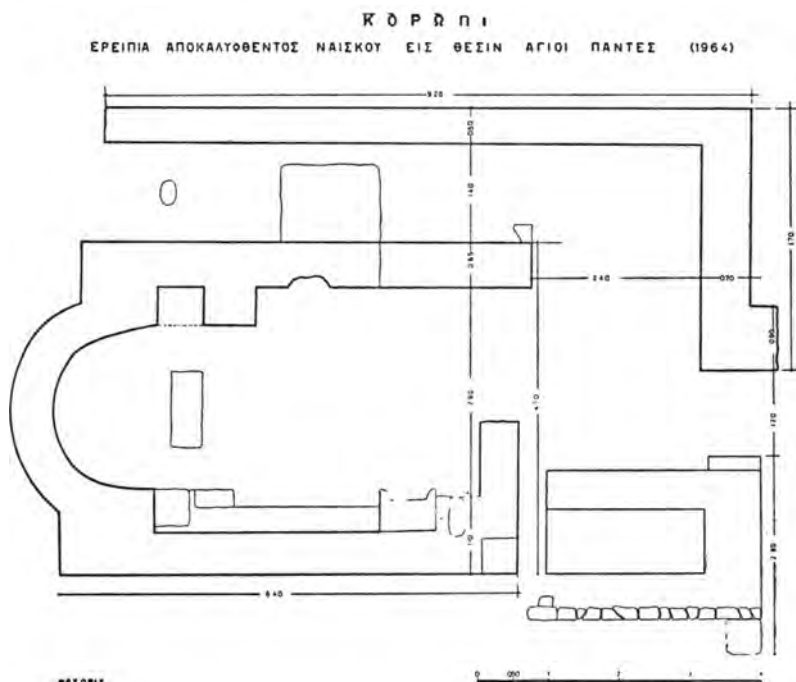
3) Ἅγιοι Πάντες

Ὀλίγον ἐξωθὶ τοῦ Κορωπίου, εἰς θέσιν Ξυλοκένα τοῦ Καλιάνου ἢ Κατουνίστα, εὐρεθεῖσα εἰκὼν, χρο-

νολογηθείσα μάλιστα ὑπὸ τοῦ εὐρετοῦ της περὶ τὸ 1000, προεκάλεσε μεγάλην συγκίνησιν εἰς τοὺς φιλοθρήσκους κατοίκους τῶν Μεσογείων. Καὶ ἡ μὲν εἰκὼν ἦτο τοῦ συνήθους τύπου λαϊκῆς τέχνης ἀνευ σημασίας, διότι ὁ κατασκευάσας τὴν κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἀνέυρεσιν της δὲν ἐπρόσεξεν ὅτι αὕτη ἔφερε χρονολογίαν 1890, ἐγένετο ὁμως ἀφορμὴ νὰ προσδιορισθοῦν, εἰς τὴν θέσιν ἔνθα

ΣΗΜΑΤΑ

Μετὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς πέρυσιν ἐξαγγελεῖσθαι ἀνασκαφῆς (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 99), διεξήχθη ἐφέτος ἡ ἔρευνα τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιο-χριστιανικῆς βασιλικῆς ἔξωθι τοῦ χωρίου εἰς θέσιν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Σκούμπτη ἢ Σκούμπτη.

Σχέδ. 4. Κορωπί. Ἐρείπια ναῖσκου εἰς θέσιν Ἁγιοὶ Πάντες

εὐρέθη, γνωστὴν εἰς τοὺς περιοίκους ὡς «Ἁγιοὶ Πάντες», τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ ναῖσκου (Πί ν. 127 α), μονοκλίτου, καμαροσκεποῦς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, φέροντος νάρθηκα κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ νοτιάν πλευράν (Σχ έ δ. 4). Εἰς τὴν τοιχοδομίαν του ἔχει γίνει χρήσις ἀρχαίου ὕλικου. Ἡ ἔρευνα τῶν ἐρειπίων τούτων θὰ ἐνεργηθῇ τὸ προσεχές ἔτος.

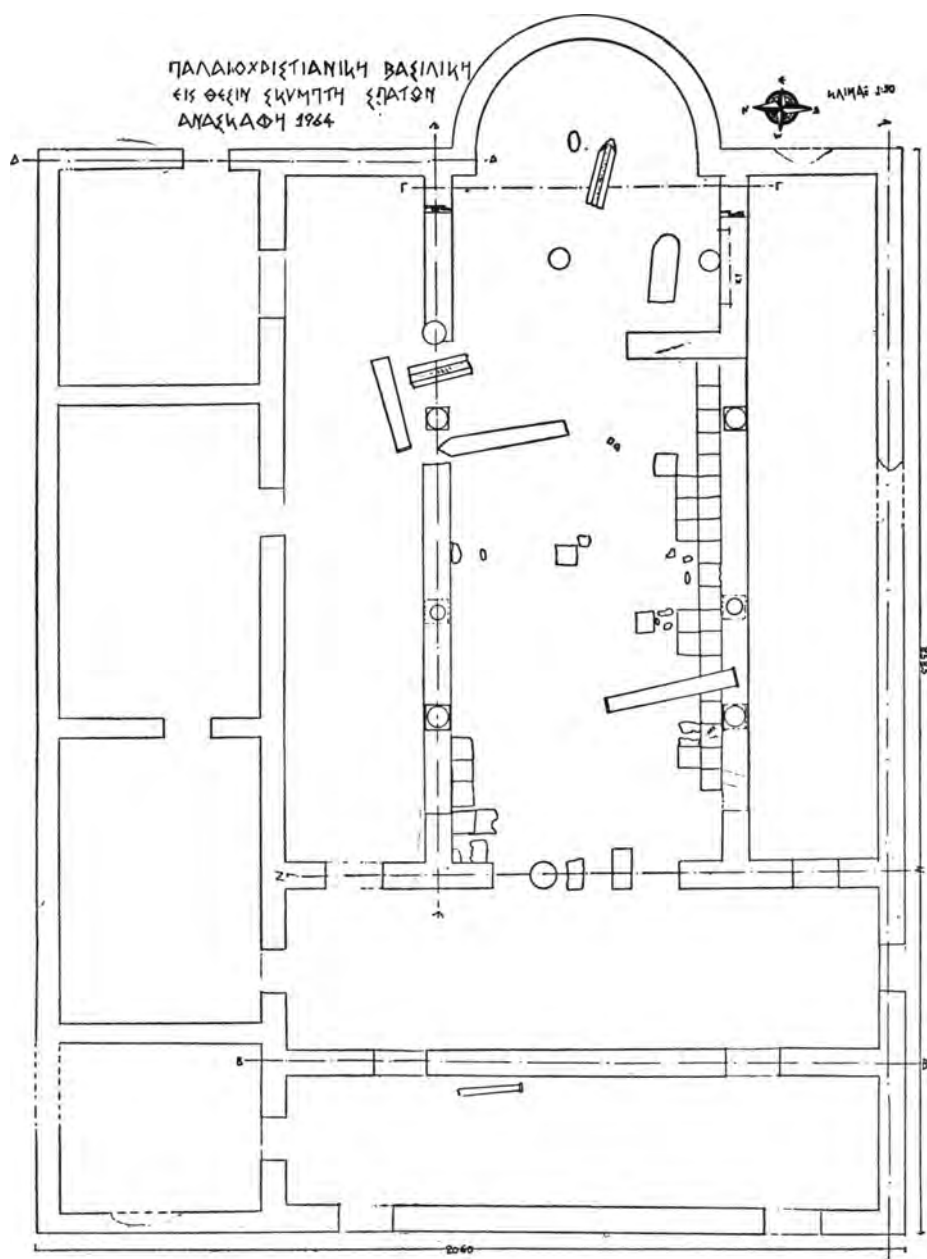
Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὐρημάτων συγκαταλέγονται:

α) Τεμάχιον μαρμαρίνου ἀναγλύφου φέροντος παράστασιν ἀρχαίου νεκροδείπνου (Πί ν. 127 β). Σφύζεται ὁ κορμὸς τοῦ ἀνακεκλιμένου ἐπὶ ἀνακλίντρον ἀνδρὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ κύων αὐτοῦ, κοιμώμενος. β) Τμήμα μαρμαρίνου βυζαντινοῦ ἐπιστυλίου τέμπλου (Πί ν. 127 γ).

Ἀπεκαλύφθησαν τὰ τρία κλίτη τοῦ κτίσματος μετὰ τῶν δύο ναρθήκων καὶ τριῶν διαμερισμάτων κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου (Σχ έ δ. 5).

Ἰκανὸς ἀριθμὸς τῶν μαρμαρίνων βάσεων τῶν κιονοστοιχιῶν εὐρέθησαν κατὰ χώραν καὶ παρ' αὐταῖς μαρμάρينوι κίονες ἀκέρατοι ἢ τεθραυσμένοι, ἀμφικιονίσκοι παραθύρων καὶ μέγας ἀριθμὸς πηλίνων πλακῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἐπεστρωμένα τὰ δάπεδα (Πί ν. 128 α - β καὶ σχεδιαστικὴ λεπτομέρεια εἰς Σχ έ δ. 6).

Ἐνταῦθα δίδονται πληροφοριακὰ μόνον στοιχεῖα, αἱ δὲ λεπτομέρειαι καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς γενομένης ἐρεύνης θὰ συμπεριληφθοῦν, ὡς ἤδη ἔχει ἐξαγγελεθῇ, εἰς τὸ εἰδικὸν δημοσίευμα περὶ τοῦ ἀνασκαφικοῦ ἔργου τῆς Ἐφορείας.

Σχέδ. 5. Σπάτα. Παλαιοχριστιανική βασιλική εις θέσιν Σκύμπτη

ΑΜΑΡΟΥΣΙΟΝ

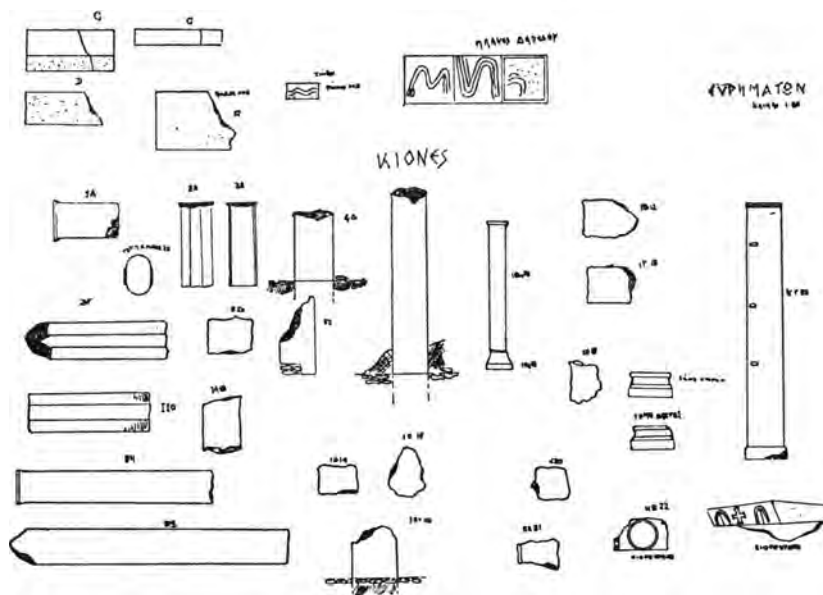
Ναός Ταξιαρχών

Είναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής με ήμιεξάγωνον κόγχην Ἱεροῦ, εὑρισκόμενος εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς πόλεως, δεξιὰ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ὁδοῦ. Αἱ διαστάσεις του εἶναι ἐξωτερικῶς: 8.80 x 5.50 μ., ἐσωτερικῶς: 7.12 x 3.70 μ.

Σφζονται μεγάλοι ἐπιφάνειαι ἐκ τοῦ ζωγραφι-

νῆς, εἰς τὰ μέρη οὗου εἶχε δημιουργηθῇ λίαν ἐτοιμόρροπος κατάστασις, ἥτοι εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, εἰς τὸ βόρειον κλίτος καὶ εἰς τὸ βορείως τοῦ Ἱεροῦ παρεκκλήσιον.

Συγχρόνως ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς κεραμώσεως καὶ διευθέτησις τῶν ἀγωγῶν ἐκροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τῆς στέγης τοῦ Καθολικοῦ, εἰς τρόπον ὥστε ἐξουδετερώθῃ ἡ ἐπικίνδυνος διὰ τὰς τοιχογραφίας ὑγρασία.

Σχέδ. 6. Σπάτα. Εὐρήματα ἀνασκαφείσης βασιλικῆς καὶ λεπτομέρειαι αὐτῶν

κοῦ διακόσμου, κυρίως εἰς τὴν καμάραν, εἰς ἐκάστην πλευρὰν τῆς ὁποίας εἰκονίζονται ἀνὰ ἑξ σκηναὶ τοῦ Δωδεκαόρτου. Κάτωθεν αὐτῶν εἰς ὀριζοντίαν ζώνην εἰκονίζονται στηθάρια Ἀγίων. Εἰς τὸ Ἱερὸν σφάζεται ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὁ Προφῆτης Σολομών. Αἱ τοιχογραφίαι, μὴ δυνάμεναι πρὸς τὸ παρὸν λόγῳ τῆς κακῆς ἐμφανίσεώς των νὰ χρονολογηθοῦν, εἶναι ἐν τούτοις ἔργον δοκίμου ζωγράφου τοῦ 18ου αἰῶνος.

Πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ των ὁμῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνον ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ κτηρίου, ἡ καμάρα τοῦ οὐοίου παρουσιάζει ἐπικίνδυνον ὑποχώρησιν. Εἰς τὴν τοιχοδομίαν ἔχει γίνεи χρῆσις ἀρχαίου ὀλικοῦ.

ΣΑΛΑΜΙΣ

Μονὴ Φανερωμένης

Διὰ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φώτην Ζαχαρίου ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μο-

ΕΛΕΥΣΙΣ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἀγίου Ζαχαρίου

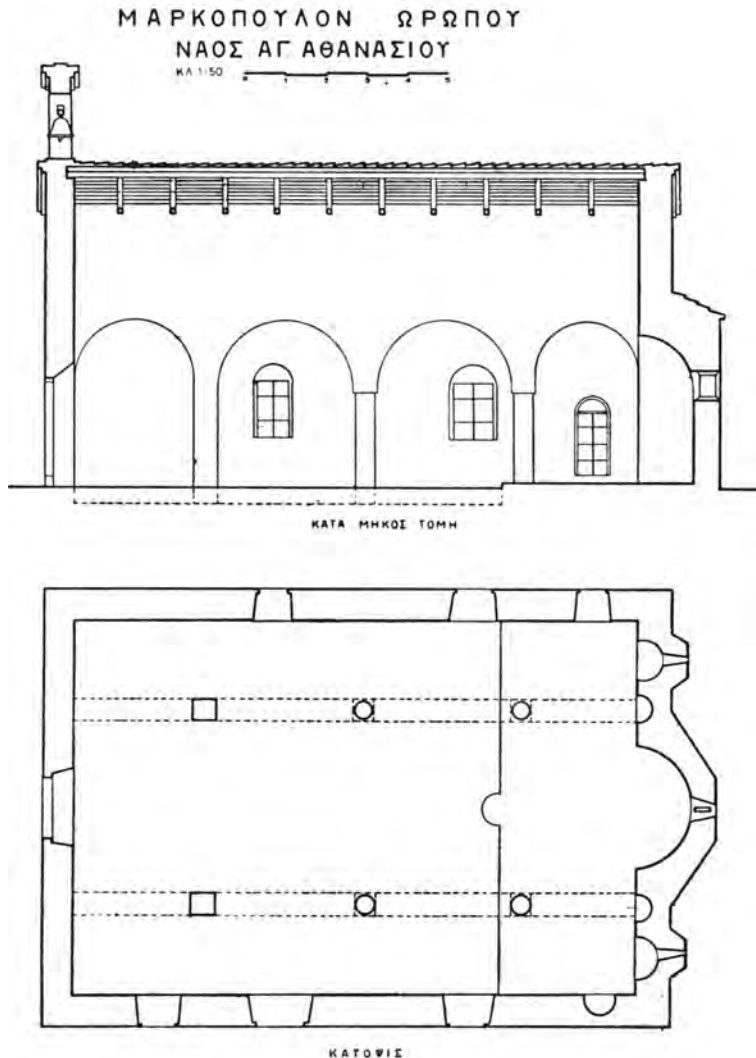
Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Τραυλοῦ καὶ τοῦ Δήμου Ἐλευσίνος, ἐγένετο διαμόρφωσις τῆς περιφράξεως καὶ ἐξωραϊσμός τοῦ χώρου τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Οὕτω: α) Μετετοπίσθη κατὰ 2.60 μ., πρὸς τὰ ἔσω, ὁ πρὸς τὴν πλατεῖαν Ἡρώων περίβολος. β) Ἀφῆρέθη ὁ μανδρότοιχος τοῦ περιβόλου μετὰ τοῦ σιδηροῦ ὕψηλοῦ κιγκλιδώματος καὶ ἀντ' αὐτῶν κατεσκευάσθη χαμηλὸν καὶ ἐλαφρὸν κιγκλίδωμα, ὥστε τὰ ἐρεῖπια νὰ εἶναι εὐχερῶς ὁρατὰ ἐξωθεν. γ) Ἀπεμακρύνθη τὸ πρὸ τῆς θύρας τοῦ περιβόλου περίπτερον. δ) Ἠλευθερώθη ὁ χώρος ἀπὸ τῆς πυκνῆς βλαστήσεως, ἡ ὁποία εἶχε κατακλύψει τὰ ἐρεῖπια καὶ ἀφῆθσαν ἐλάχιστα θαμνοειδῆ καὶ δένδρα πρὸς καλλωπισμόν. ε) Ἐτακτοποιήθησαν τὰ γλυπτὰ τῆς βασιλικῆς. ζ') Ἀ-

πεκαλύφθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον μῆκος του ὁ νότιος τοῖχος τοῦ μνημείου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐφαίνετο πρὶν, καὶ διεμορφώθη ὡς εἰσοδος εἰς τὸν χώρον ἢ νοτία θύρα τοῦ νάρθηκος, ἐνθα σφίζεται κατὰ χώραν τὸ μέγα κατώφλιον.

1. Ἁγ. Ἰωάννης τῶν Καστανέων

Ἀποτελεῖται ἐκ δύο καμαροσκεπῶν χώρων, οἵτινες ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των διὰ δύο τοξωτῶν ἀνοιγμάτων. Ἡ κεραμοσκεπὴς στέγη τοῦ δεξιοῦ

Σχέδ. 7. Μαρκόπουλον Ὁρωποῦ. Ναὸς Ἁγ. Ἀθανασίου.
Τομὴ καὶ κάτοψις

ΜΕΓΑΡΑ

Ἐγένετο ἐξέτασις τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ναῶν τῶν Μεγάρων πρὸς καταρτισμὸν προγράμματος ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν.

Οἱ ἐξετασθέντες ναοὶ εἶναι οἱ ἑξῆς:

«κλίτους» ἀντικατεστάθη μεταγενεστέρως δι' ὀριζοντίας. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς χώρους ὑπάρχει ἀνὰ ἓν κτιστὸν τέμπλον. Σφίζονται τοιχογραφίαι αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀνάγκην συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ.

2. Ὑπαπαντή

Μονόκλιτος ναός, ἀρχικῶς καμαροσκεπής μετὰ ἡμιεξαγώνου κόγχης καὶ νάρθηκος, ὃ ὁποῖος καταλαμβάνει ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς του. Ἐχει ἐδραιωθῇ ἐπὶ βράχου, εἰς τὴν τοιχοδομίαν

τὴν καταστροφὴν τῆς, ἀντικατεστάθη διὰ ξυλίνης μετὰ κεράμων. Τοιχογραφίαι τοῦ 1672. Πρὸ τοῦ κτίσματος κατεσκευάσθη πρὸ τινων ἐτῶν ἐξωνάρθηξ ἐκ σιμέντου.

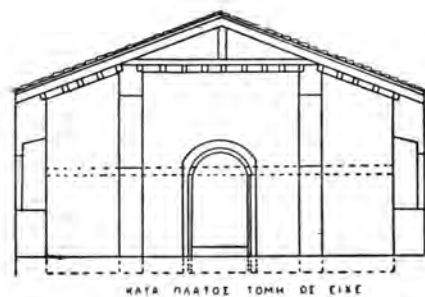
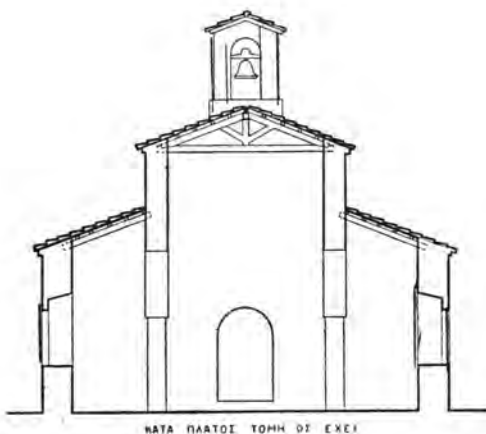

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΝ ὨΡΩΠΟΥ

ΝΑΟΣ ἈΓΙΟΥ ἈΘΑΝΑΣΙΟΥ

0 1 2 3 4 5

κλίμαξ 1:50

Σχέδ. 8. Μαρκόπουλον Ὠρωποῦ. Ναὸς Ἁγ. Ἀθανασίου. Δυτικὴ πρόσοψις καὶ τομαί

του δὲ ἔχει γίνει χρήσις ἀρχαίου ὕλικου. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς καμάρας τὸ κτίσμα ἐκαλύφθη διὰ ξυλίνης μετὰ κεράμων στέγης. Κτιστὸν τέμπλον. Σφῶνται ὀλίγαι τοιχογραφίαι.

3. Ἅγιος Ἀντώνιος

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής ναὸς μὲ κτιστὸν τέμπλον. Κατάγραφος. Ἀνάγκη ἐπισκευῆς τῆς στέγης καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

4. Γέννησις τοῦ Χριστοῦ

Ἀποτελεῖται ἐκ δύο καμαροσκεπῶν χώρων. Ἡ καμάρα τοῦ δεξιοῦ, ὅστις εἶναι καὶ εὐρύτερος, μετὰ

5. Ἅγ. Γεώργιος

Ἀποτελεῖται ἐκ διδύμων καμαροσκεπῶν χώρων, καλυπτομένων διὰ πλακῶν. Τέμπλον κτιστὸν. Σφῶνται τοιχογραφίαι, καλῆς τέχνης 16ου ἢ 17ου αἰῶνος.

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΝ ὨΡΩΠΟΥ

1. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου

(ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 76, Πίν. 53 δ).

Εἶναι ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ χωρίου. Τὸ κτήριο εἶχεν ὑποστῆ ῥωγμάς, ἡ ξυλίνη στέγη τοῦ εἶχε σαθρωθῇ, ἡ ὀριζοντία ξυλίνη ὀροφή ἐπε-

κρέματο ἀπειλητικῶς ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν πιστῶν, τὸ δὲ δάπεδόν του, εὐρισκόμενον εἰς χαμηλοτέρην στάθμην τῆς τοῦ ἐδάφους, κατεκλύζετο ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Προσέτι ὄγκοι χωμάτων ἐκάλυπτον ἱκανὸν ὕψος τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ βορείου τοίχου. Δι' ὅ, οἱ κάτοικοι ὑπέβαλον τὸ αἶτημα νὰ κατεδαφίσουν τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ ἀνεγείρουν νέον. Ἐπειδὴ ὁμως οὗτος ἀποτελεῖ ἐν τῶν χαρακτηριστικωτέρων παραδειγμάτων τοῦ τύπου τῶν μεταβυζαντινῶν τρικλίτων βασιλικῶν μετὰ τοξοστοιχιῶν, ὁ ὁποῖος, κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης καὶ ἀνευρέσεως χρονολογημένων χαραγμάτων (ὡς ἡ χρονολογία 1613 ἐπὶ τοῦ λιθίνου πλαισίου τῆς νοτίου θύρας) δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος, ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ἐξετέλεσε τὰς ἀναγκαίαις ἐργασίας πρὸς στερέωσιν καὶ διατήρησίν του. Οὕτω, τὸ περὶ τὸν ναὸν ἔδαφος κατῆλθε χαμηλότερον τοῦ ὕψους τοῦ δαπέδου αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀπεκαλύφθησαν δύο βάσεις κιόνων πρὸ τῆς νοτίου θύρας τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν ἄλλοτε τὰς βάσεις προστώου.

Αἱ ρωγαὶ ἐφράγησαν καὶ τὸ κτήριον ἡσφαλίσθη διὰ τῆς κατασκευῆς εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τεσσάρων τοίχων ἀοράτου «σενάζ». Ἡλευθέρωθησαν ἀπὸ τῶν χωμάτων ὁ βόρειος καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοίχος καὶ ἐπροστατεύθη τὸ κτήριον διὰ τῆς κατασκευῆς κτιστοῦ λιθίνου πεζουλίου καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ τοίχου αὐτοῦ.

Διὰ τῆς ἀνεγέρσεως ἀναλημματικοῦ τοίχου, παραλλήλου πρὸς τὸν βόρειον τοίχον τοῦ ναοῦ, κατέστη δυνατόν νὰ σχηματισθῇ ἐπίπεδος χώρος πρὸ τοῦ τοίχου τούτου. Ἀνενεώθησαν τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων καὶ ἀντικατεστάθησαν τὰ σύγχρονα πλακίδια τοῦ πατώματος διὰ πηλίνων πλακῶν βυζαντινοῦ τύπου. Ἀφηρέθησαν τὰ ἐπιχρίσματα ἐκ τῶν δύο θυρῶν τοῦ ναοῦ, τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίου, καὶ οὕτω ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐκ πάρου λίθου περιθωρώματα φέροντα ἐνδιαφέροντα γλυπτὸν διάκοσμον καὶ χαράγματα.

Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως, ἐκπονήσασα σχετικὴν μελέτην καὶ σχέδια, προέβη εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ξυλίνης στέγης καὶ τὴν ὑπερύψωσιν κατὰ 1.20 μ. τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς βασιλικῆς (Σ χ ε δ. 7 - 8). Τέλος, ἀνακατεσκευάσθη τὸ μονόλοβον κωδωνοστάσιον ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ.

2. Ἁγία Παρασκευὴ

Εἶναι μικρὸς, μονόκλιτος, ξυλόστεγος ναῖσκος παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου.

Εἰς τὴν τοιχοποιίαν του ἔχει γίνει χρήσις ἀρχαίου ὀλικοῦ.

Κατεγράφησαν: μαρμάρινος δόμος εἰς τὸ ὑπέρθυρον, τμήμα δωρικοῦ κίονος ἐκ πάρου λίθου καὶ τὸ ἄνω ἡμισυ ἀρραβδώτου μαρμαρίνου κιονίσκου.

Π. ΑΛΑΞΑΡΙΔΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

EXCAVATIONS IN CORINTH, 1964

The principal excavations at Corinth in the spring of 1964 were conducted by Mrs. Saul Weinberg, who undertook to investigate several possible sites of ancient potters' kilns. Her investigations lasted from April 2 to 24. In the first area tested, just outside the northeast part of the city, a rectangular kiln was uncovered. Traces of the kiln had been visible on the surface for many years; it was thought that the kiln might be not much later than the sixth or fifth century B.C. establishment just north of it, which had been dug in 1939. Excavation, however, proved it to be of Roman date, probably of the mid-fourth century. The structure was preserved in part up to the floor level; the two firing chambers retained stubs of the arches which once covered them. The kiln's products, found in fragments, were tiles of various sorts and terracotta discs for the hypocausts of bath houses.

After exposing this kiln, Mrs. Weinberg excavated another site west of the city (near a spring called Kokkinovrysi) where the cutting of a modern road some years ago had exposed part of a rectangular kiln. Although of different construction, this kiln proved not much later in date than the first one excavated. Here both firing chambers were still roofed and a small portion of the kiln wall, above the floor was preserved (Pl. 129 a-b). Unfortunately the front of the kiln had been removed by the road grading. The products here were roof tiles of several varieties. The fragments are quite small and not one shape could be restored. Adjoining this kiln was found a structure circular within, rectangular without, whose purpose is difficult to determine, but which seems most probably to have been for slaking lime. As it encroaches on the east wall of the kiln, it would seem to be later, but perhaps not much later, than the kiln.

Some twenty meters east of this was a lime kiln (also partly cut off by the road) probably of the late fifth century A.D. This happened to be built over a manhole leading into a tunnel system of the early Roman period. This system, only partially investigated, proved to involve at least two tunnels at different levels. By the fifth

century it had been filled up and had gone out of use, for the lime kiln was obviously constructed without knowledge of the existence of the tunnel beneath.

Finally, a chance investigation on the slope of a hill south and west of Kokkinovrysi, near the spring called Vrysoula, resulted in the discovery of an enormous cache of Corinthian pottery of the fifth century B.C. of types hitherto hardly known: lekythoi with funnel mouths (Pl. 130 a, left) bearing curious animal and bird figures painted in black with incised details (Pl. 130 b, 131 a); black vases with decoration in white (Pl. 130 a, right), and other unusual shapes are characteristic of the deposit. Some vessels show an interesting revival of the older Corinthian style of painting with filling ornament (Pl. 131 c-d). Many thymiateria occur (Pl. 131 b) as well as numerous lamps, a few terracotta figurines and some moulds. The deposit clearly seems to be from a sanctuary, but this has not yet been located. However, on the hill, just above the site of the pottery deposit there has been discovered a part of a marble tympanum block with central relief medallion (the latter only partly preserved); the workmanship is of the 2nd century A.D. This block implies the existence of a temple in Roman times, perhaps the successor to the classical shrine.

During the summer excavation was resumed in the Sanctuary of Demeter and Kore on the north slope of Acrocorinth. Work began on August 10 and continued for two six-week periods under the direction of Mr. Ronald Stroud. One of the more significant results gained was the discovery of the eastern limit of the sanctuary. This is formed by a solidly built north-south wall which marks the eastern limit of at least two rooms which were in use throughout the archaic and classical periods. Beyond this wall to the east no structures were discovered and the three long test trenches which were dug in the area outside this wall produced no stratification: disturbed fill containing Greek and Roman pottery continued all the way down to bedrock.

A second area explored lies to the north of the previous excavation in the Sanctuary of Demeter. Here we investigated the construction of a large terrace wall which seems to stretch across most of the sanctuary area on an east-west line. Below this terrace a well-preserved adult skeleton was found lying on its back on

a hard layer of clay which contained pottery of the classical period. No trace of grave construction was discovered. The body was apparently laid out in the ground with no cover placed over it, since directly above it and partly hiding the skeleton is a small rubble wall. The circumstances which dictated this burial within the sacred area are by no means clear.

To the south and above the terrace wall we have exposed two small rooms which, to judge from the beddings for couches that are preserved on three sides, seem to have been modest dining halls. The pottery above the hard-packed clay floors is classical in date. A small rectangular niche in the southeast corner of the eastern room may have been used for storage of cooking utensils or perhaps for preparing food.

In the area to the west of the previous excavation we have cleared a narrow strip along the southern edge of the sanctuary. The discovery of numerous terracotta architectural fragments, including several lion-head spouts of Roman date, suggests that a Roman stoa (?) was once located here. Foundations for the north and south walls have appeared, together with a poros water channel along the south foundation (the front of the building, looking up the hill slope). There was possibly a classical predecessor to this stoa. Above the stoa to the south rock-cut steps create an apparent theatral area for which the stoa façade might have served as *scenae frons*. A little lower down the hill, to the north of the Roman stoa, two walls constructed of massive squared blocks were exposed. It is hoped that these two walls, which are certainly the most impressive discovered in the sanctuary to date, will prove to belong to a classical building of major importance to the site.

Terracotta figurines (P l. 132 a) and miniature votives (offering trays and *liknons* and even rattles and a sprinkler (P l. 132 b) have continued to turn up at a steady rate, but we have not yet encountered any important, closely defined deposits. The most important finds include: an Attic black-figured *epinetron* of the late 6th century B.C.; a fragment of a black-figured vase illustrating a temple façade with sculptured pedimental figures (P l. 132 c); more figurines of women holding pigs; a large-scale terracotta head of a barbarian (?) with full beard and moustache (P l. 133 a); and numerous fragments of large-scale terracotta sculpture.

Four clay *pinakes* bear inscriptions which were written before firing (P l. 133 b); these are oblong in shape and all were inscribed by the same hand. Each tablet bears a single name in the genitive case, and of the four preserved (ΔΙΟΝΥΣΟΥ, ΟΛΟΛΥΝΓΟΥΣ, ΑΛΦΙΑΙΑΣ, ΙΩΓΡ[ΑΦΟΥ]) none appears to be a personal name. The meaning of these inscriptions and the purpose for which they were made are not clear.

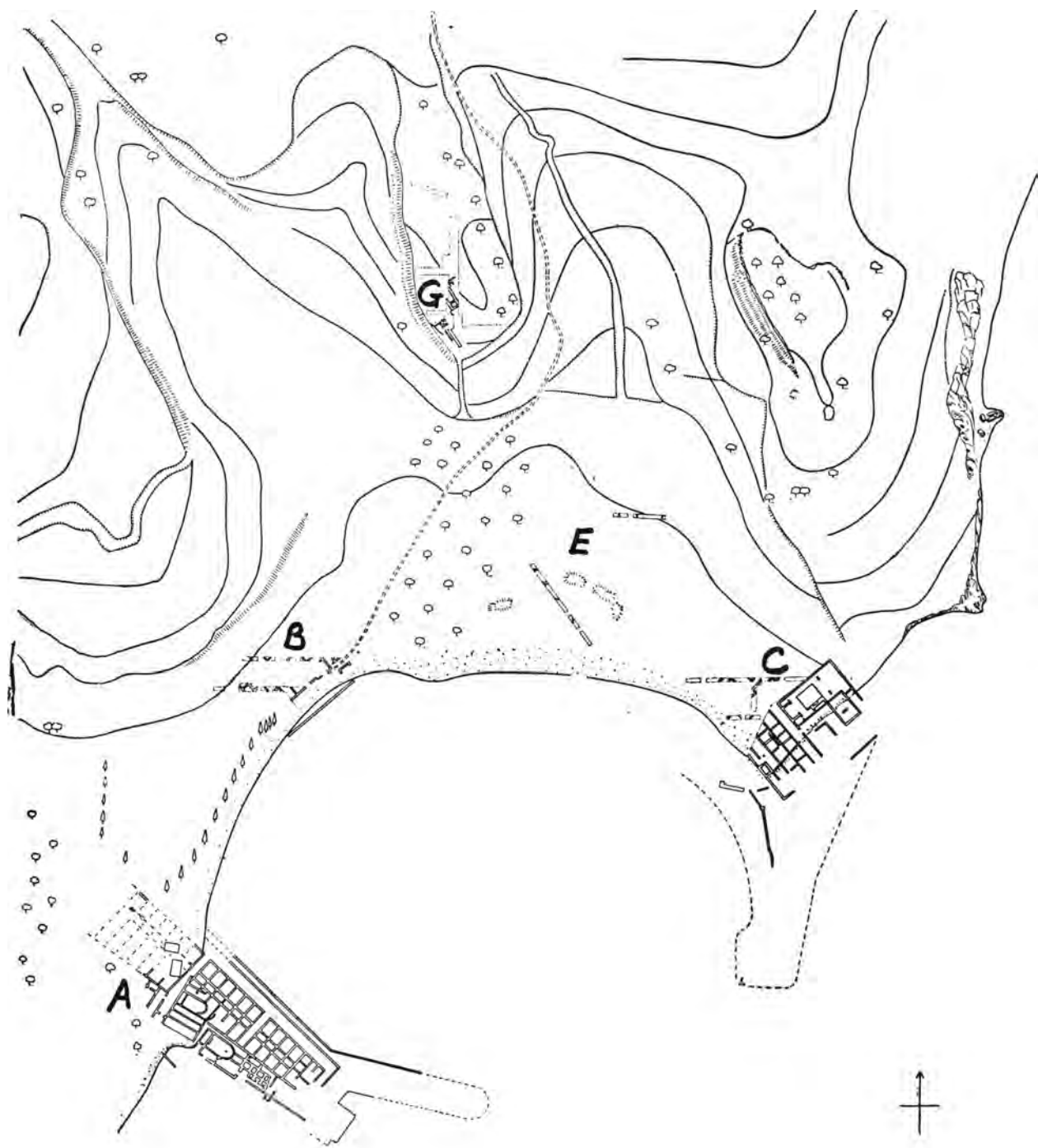
During the year Mr. Charles K. Williams, Assistant Field Director of the Corinth excavations, continued his work of conservation in the North West Shops, just below the Archaic Temple to the south; he also undertook the installation of a new outdoor architectural museum adjacent to the Museum building on the south. Mr. Photios Zachariou, technician of the Greek Service of Antiquities and Restoration, whose services were generously put at our disposal by the Service, removed and remounted on canvas the wall paintings from the corridor of a Roman tomb excavated in 1962 to the north of the north city wall (P l. 134 a - c). Mr. Demetrios Skordos, for whose services we are also indebted to the Greek Service of Antiquities and Restoration, has almost completed the conservation of the early Roman mosaic pavement from the house excavated in Anaploga in 1962 and 1963. Both the wall paintings and the mosaic will be on display in the Corinth Museum in the very near future.

HENRY S. ROBINSON

*

INVESTIGATIONS AT KENCHREAI

Excavations at Kenchreai, port of ancient Corinth, were carried out by the American School of Classical Studies at Athens during July and August of 1964. The work was done by the Indiana University and the University of Chicago, with E. S. Ramage and R. L. Scranton representing the two institutions as field directors. The general objective was to extend the investigation, begun in 1963, of the arrangement of the ancient town and port installations (P l. a n 1). In the first campaign it had been established that at the southwestern end of the harbor (AREA A) there was an early church lying over a complex of warehouses and other Roman structures extending from the shore out on to a jutting pier with a mole projecting still

HARBOR OF KENCHREAI

JOSEPH SHAW & JOHN BANDEKAS 1964

Plan 1. Generalised Map of Site (Scale as provided, 1:2000)

further seaward; at the inmost corner of the harbor (AREA B) there was a complex of plainly built utilitarian structures of Roman and early Byzantine date; midway along the north side of the harbor (AREA E) there was apparently a relatively open area along the water front; at the northeastern end of the harbor at the base of the east mole (AREA C) there was a complex of structures dating from perhaps the late Hellenistic period and running through Roman times, the most prominent being a large Roman brick building — much of all this cut away by the sea to the east. In 1964 the complexes at the two ends of the harbor were further examined; investigations were conducted on the top of the central one of the three hills looking down on the harbor from the north (AREA G); and a structure about 750 m. north of the harbor on the east coast was examined.

The clearest and most abundant indications of pre-Roman activity on the site were found on the hill north of the center of the harbor (AREA G). The top of this ridge was examined by trenching, and almost everywhere were indications that the entire area had been quarried away during the fourth century B. C. The quarry-bed, with clearly defined outlines of the blocks removed, was well preserved over a wide expanse. On it lay some 0.40 m. of debris including quarry chips, and pottery, roof tiles, and figurines, some of which dated as early as the sixth century B. C., and almost none later than the mid-fourth. There is then a legitimate inference that the hill was occupied by structures of some sort prior to the quarrying, but not thereafter.

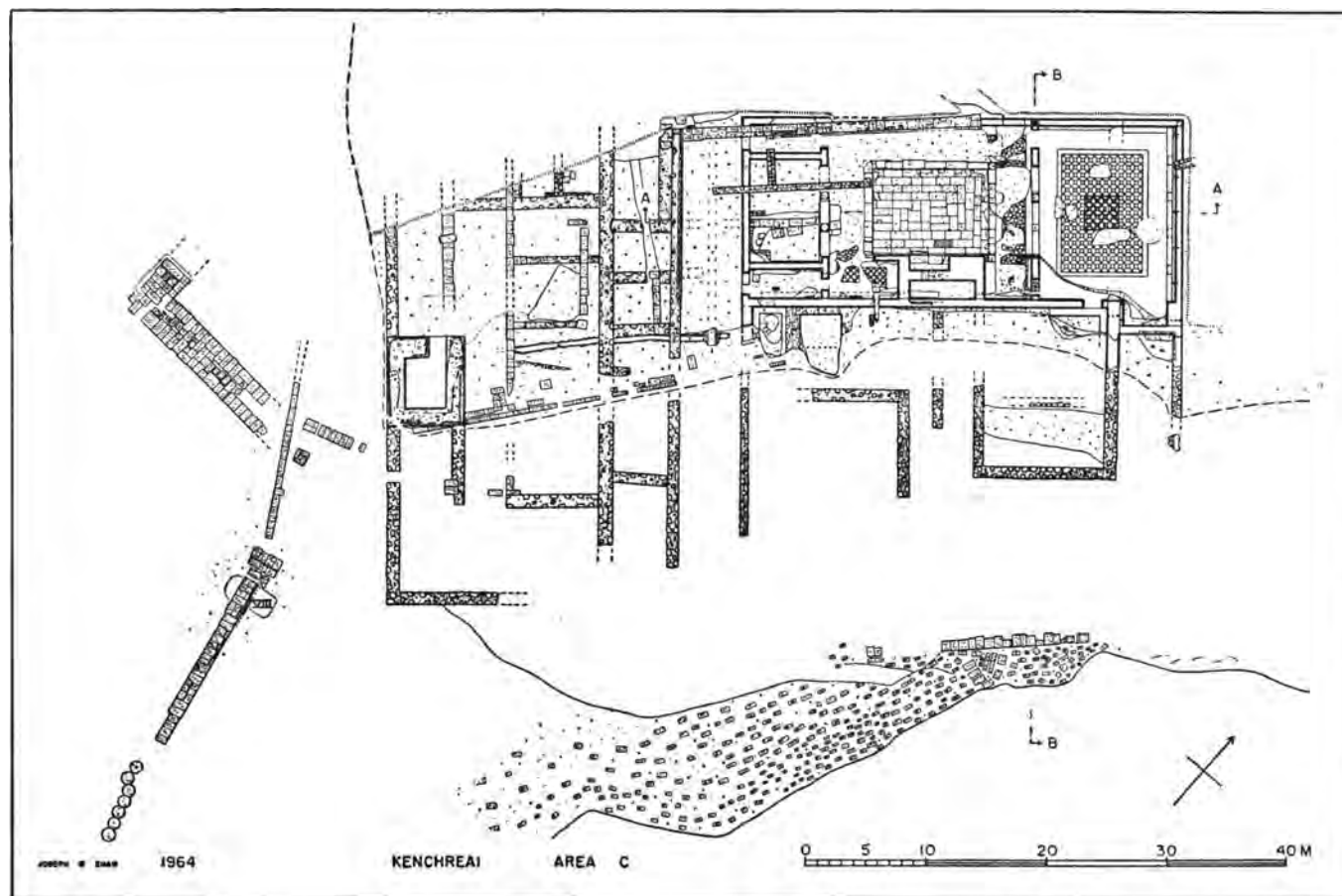
At the southern end of the hill, however, were extensive remains of walls, floors, water-proof basins and cisterns. Some of these were well made, and suggest the arrangements for a *fulling* establishment. Beneath these extends a rock-cut cistern in several branches, entered by a flight of seventeen steps. Nothing significant was found in the cistern, but the pottery associated with the floors of the buildings seems to date no later than the early part of the third century B. C.

At the northeastern end of the harbor (AREA C) (Pl. 135 a; Plan 2) the end of the present promontory was cleared — an area some 66 m. long (NE-SW.) and 18 m. wide. The NE. half of the Area — some 36 m. long — is occupied by part of a spacious and luxurious

Roman building with mosaic floors and fine brick walls, about half or two-thirds of which is lost in the sea to the east. The SW. end is occupied by a complex of concrete and poros foundations, representing buildings of which, again, much has been lost in the sea to the east.

Study of these structures is not complete, but some tentative conclusions may be ventured. The earliest structures, represented by a few walls of strikingly different orientation from most, and perhaps also by foundations visible in the water off-shore, may well be Hellenistic — some even from the period before Mummius. In general, deposits from before the time of Christ all along the shore seem to lie below sea level and have not been reached in the excavation, but even some of the walls with the «standard» orientation — NE-SW. — appear to be at least as early as the first century B.C. because they seem to be earlier than a drain-channel discovered in 1963 which contained pottery of about that period. Traces of walls of this second period are found beneath the SW. half and the middle of the Brick Building. The nature of the complex has not yet been clarified.

Around the end of the first century A.D. the Brick Building was erected, over the NE. part of the earlier complex, but the SW. part of the earlier complex probably continued to exist in remodeled state. The Brick Building itself included, in the part excavated, along the NW. side a large peristyle court surrounded by four columns on each side with a sunken area in the middle probably paved with marble slabs resting on the well-preserved poros foundations; and a spacious room facing on this from the SW., flanked by two narrow halls leading from narrow doors on the SW. end. There were also rooms to the east, now preserved only as ragged foundations on the sea-cliff. The structure was remodeled several times in subsequent periods. At one time, the structure was extended to the NE., and a room similar to that on the SW. erected; at this or another period the SE. side of the peristyle colonnade was replaced by a massive structure in the form of a rectangular niche, in which there are preserved indications that there may have been pipes sunk in the wall, as for water-spouts for a fountain. Behind this is a narrow sunken room with a long bench or step on one side, lined with marble, equipped with a drain. At still a later period the SW. half of the structure must have been destroyed; the

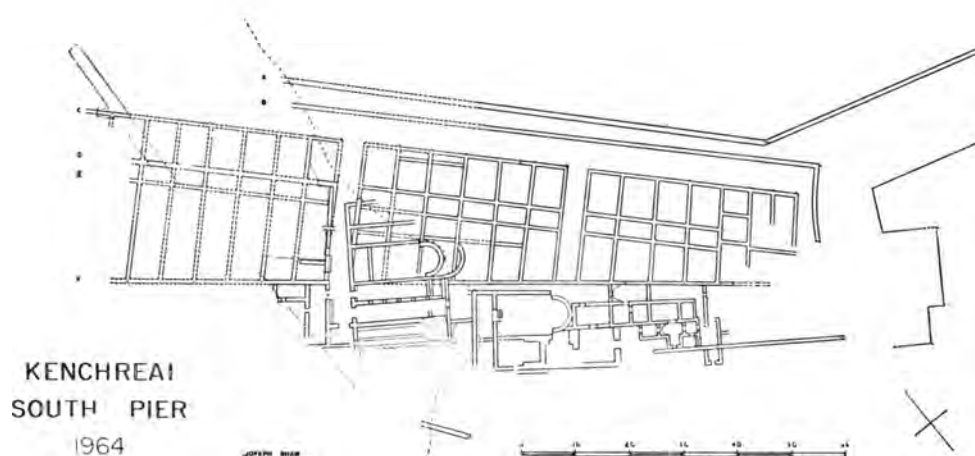

Plan 2, Northeast End of Harbor (Area C). Actual State

NW. wall was replaced by a rough rubble concrete wall with a new orientation, extending beyond the original SW. wall of the Brick Building and joining it to the complex lying to the SW.

The building was clearly one of some distinction, but its function has not been established. Numerous lamps and a few figurines were found in the debris; some of these refer in one way or another to Aphrodite, but no temple in the

and debris dumped onto the floor of the sea, rising to a height of 30 m. above the bottom of the harbor at its entrance. Several pits were excavated into the top and sides of the mass, some to a depth of about 2 m. In all of these were found pottery, lamps and coins of the second century A.D., but the significance of these with reference to stratification has not yet been fully determined. It is at least possible,

Plan 3. Southwest End of Harbor. Generalised and incomplete

ordinary sense was identified in the area excavated; what were taken as indications of a temple in 1963 proved illusory.

The Brick Building was evidently thoroughly destroyed around the end of the sixth century A.D. Remains of two large lime kilns in the ruins, and the coarse debris of demolition heaped over the floor, suggest that it suffered badly in an earthquake and was systematically plundered for lime and other building material.

At the southwestern end of the harbor (AREA A) efforts were made to investigate the complex of pier, mole and warehouses; other classical foundations thought to relate to the sanctuary of Isis mentioned by Pausanias and Apuleius; and the church.

Investigation of the pier and mole was conducted with scuba diving apparatus and underwater digging equipment including air lifts and Galeazzi water pressure hose. The southwest pier and mole, and the northeast mole, on superficial examination were found to be essentially similar in construction (Plan 3). They appear as masses of broken rock, earth,

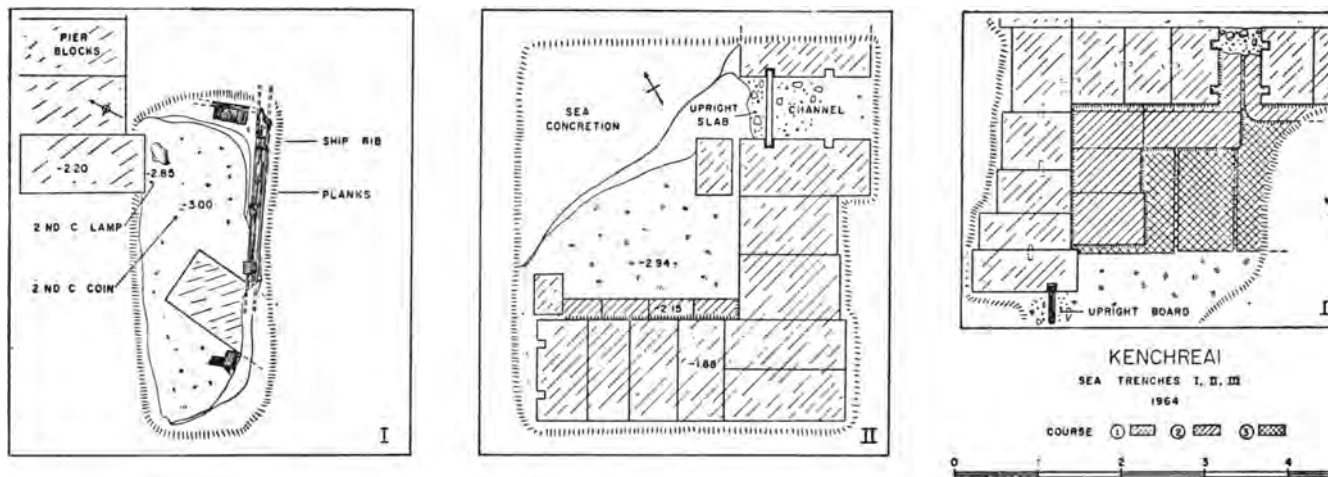
however, that the deposits examined represent enlargements and extensions in Roman times of earlier moles. Another pit was sunk into the floor of the harbor just off the southwest pier in the hope of obtaining a cross section of the normal accumulation of silt and debris, unaffected by purposive construction. The place chosen, however, proved to be a consolidated deposit of debris, including many fragments of pottery and glass, uniformly from the late first or early second century A.D.

On top of the southeast pier, which lies about two meters below the surface of the sea at the outermost end and rises to sea level at the shoreline, there have always been clearly visible in the water the foundations of a systematic array of quadrangular buildings and rooms, presumably warehouses, facing in on the harbor. Efforts to excavate in and around these walls at various points seem to show that they are in fact only foundations, the floors of the buildings now being gone; in front of them, along the harbor front, is still preserved a rough pavement of blocks of stone lined by kerbs or low walls

of poros ashlar blocks. A trench dug inland about 30 m. from the shore brought to light traces of walls resembling those of the warehouses preserved in the sea, in appropriate alignment, showing that the warehouses had a total front of at least 120 m. There were no traces of the pavement and kerbing in front of the westernmost end of the warehouse where exposed in the trench, and it might be supposed that the warehouses themselves extended to form an approximately right angle with the line of structures found in 1963 in Area B, though the actual

may represent the edge of the pier. The trench came down on the edge of a large boat or small ship, lying across the line of the wall. If ancient, the boat must date from the last days of the use of the harbor, to have been abandoned in such a place.

An effort was made to carry out a photogrammetric survey with under-water cameras of the foundations lying one to two meters deep on the outer third of the pier. At so small a distance, with the cameras directed straight down from the surface, the number of photographs

Plan 4. Three Trenches. Excavated under water; Actual State

R. MOHLFELDER & J. SH

waterfront may have followed a curved or polygonal line in front forming a triangular open space in the corner.

At the outer end of the pier lies a complex of foundations, not shown on the generalised plan of the pier, whose relation to the warehouse system still remains uncertain (Plan 4). Pits sunk in investigation of some of these revealed that some of the walls are preserved in three courses of heavy poros blocks, although these two may be simply foundations, since no clearly recognizable floors were found. The rooms, or chambers, were equipped with passages. Three were found closed by a slab of wood, a large square roof tile, and a marble slab, respectively, set down in slots in the flanking blocks, like a portcullis. Each opening has two such closing slabs, or the slots representing them. At the southernmost corner of the pier a pit was cut to examine the structure of, and stratigraphy related to, a line of masonry which

required to cover the area was so great that it proved economically impossible to complete the photogrammetric chart.

Close to shore, where many foundations lie awash in the water, on the south side of the pier — behind the warehouses and away from the harbor — extensive investigations were made, chiefly with the Galeazzi force-stream (Pl. 135 b, 137). With this a number of the partially submerged foundations were «swept», so that their outlines and connections were rendered more clear. Immediately off-shore lies an apsidal structure; south of this a rectangular foundation with remarkably heavy walls. In front (seaward) of this there could be identified the foundations of a gateway with, on the north at least, an extraordinarily massive structure flanking it; a similar structure might be restored on the south, where any ancient construction has evidently been entirely removed. Thus one might develop the plan of a small

temple facing on a small court approached through a gate flanked by pylon-like towers, or at least huge, massive pedestals. The «pylon gate» was evidently replaced, or supplemented, in later times by a larger court to seaward, with more uniform surrounding walls.

The apsidal structure appears to consist of a rectangular enclosure some 10 by 8 m. with a large apse along the eastern side and a long hall some 3 m. wide along the west. Investigation with the aid of the Galeazzi disclosed that a flight of steps descends into the central space from the preserved top of the wall separating it from the west hall, to a floor about 1 m. below sea level. The steps were lined with marble revetment. Investigation at the juncture of the apse and the central quadrangular space showed that the floor of the apse is paved with slabs of vari-colored marble in geometric patterns and the floor of the quadrangular space is paved with mosaic — so far as ascertained presenting only a very simple geometric pattern. On the floor lies a mass of debris on top of which, exactly at sea level, there was once a floor whose coarse cement foundations are preserved over much of the area.

In the debris which was removed in the operation disclosing the lower floors, amounting to about three cubic meters, were found a wooden chair, or bench; many fragments of ivory carved as miniature architectural members — column capitals and bases and mouldings of various kinds; many fragments of a large sheet or sheets of tortoise shell, engraved with figures (Pl. 136 a), though not enough was recovered to establish the whole design; and large amounts of opus sectile. The opus sectile is made of thin cut-out sheets of vari-colored marble and glass, with ribbon-like lines of glass strands, mounted on a heavy mud-mortar, including large sherds from coarse pots, the whole affixed to wooden lath. Many small fragments of this work were found, and at least one slab some 2 m. long and 0,60 m. high — the latter lying at an angle on the floor as though it were topmost in a stack of such slabs piled in the corner of the room. The design of the opus sectile is worked out in long horizontal bands. One is completely preserved on the exposed slab, and depicts ibis birds walking in a swamp with lotus and papyrus plants (Pl. 136 b). The lower edge of the band above is barely preserved, and traces of what may have been a crocodile ap-

pear in it. Under all the circumstances it seems a reasonable inference that the opus sectile, perhaps most of the other material found with it, and the buildings in the vicinity, all belong in some way or other to the sanctuary of Isis mentioned by Pausanias and Apuleius. When the deposit was laid down and perhaps sealed by the higher floor at sea level is not fully established. A lamp of the first half of the fourth century A. D. found almost at the surface may offer a clue. But excavation of the deposit was postponed in order to make possible more complete preparation for the preservation of the materials.

Just to the west of this, immediately on shore, the area excavated in 1963, some 50 by 35 m., was slightly enlarged to the west and some detailed explorations were made within the previously exposed area. Substantially all of this is covered by an early church and its dependencies. Beneath the church, along the side toward the harbor, are the remains of parts of the warehouse, many of which were incorporated into the church. It now appears, however, that parts of the warehouse had been demolished to allow for the construction of some late Roman structures before the church was built. Among these Roman structures must, apparently, now be counted the westernmost of the two apses in the line of the nave of the church, although in the report of 1963 it was assumed that this apse was part of a late reconstruction of the church. It is almost certainly, however, earlier than the eastern of the two apses in question, and may indeed belong to the sanctuary of Isis. Other details of the chronology of structures earlier than the church still remain confused.

Little else was added in 1964 to the understanding of the complexities of the church itself, which are, however, too intricate to describe in a brief report. The most important contribution to the study of the church was made in the slight extension of the excavation to the west, where a «phiale» was disclosed, built within some of the well preserved walls of the earlier warehouse. It consisted of a rectangular marble-lined basin with a canopy in front (to the west). The canopy was supported on four columns, of which the bases remain; between the columns were screens supported on sills cut from other columns; at the front was an elaborate door or gate. All of this construction was set down into a fine mosaic floor of earlier date, though it would appear that this floor was in

general preserved and used at the period of the phiale.

In addition to the work in the area of the town itself, a monument some 750 m. north of the harbor on the coast was examined. This had been located in 1963, and from the substantial character of the masonry visible had been thought to be a temple. As partially cleared in 1964, however, it appears to be a large monument, some 10.50 m. square, built of heavy poros blocks and faced with marble. At the bottom is preserved a marble step on which rested a bench. From fragments of marble discovered in the debris it may be inferred that above this rose a podium crowned by a cornice; above the cornice was a fine guilloche moulding, evidently marking the base of a tall rectangular shaft which in turn was crowned by a finely carved cornice of which a magnificent block is preserved (Pl. 136 c). Numerous fragments of an extensive Latin inscription were found in front, though neither its restoration nor its original location have been determined. No external evidence for the date of the structure has been found, and visiting experts have dated the cornice variously to the first and the second century A.D. The monument evidently replaced an earlier structure, built of poros blocks and faced with plaster; the later monument was built around this, the space between being filled with small stones set in mortar. The monument stood in a roughly rectangular flat open area bounded on the south by a long narrow building with a large marble threshold. The purpose of the structure has not been determined.

Apart from the deposit in the apsidal enclosure associated with the sanctuary of Isis, in Area A, there were few individual objects of great intrinsic interest discovered, though the Roman pottery, glass and lamps, when studied, may well prove to be of considerable importance.

In general, considerable progress was made in the objectives of the enterprise, though the difficulties of getting at remains of the pre-Roman period, whether on land or in the sea, grow ever more baffling.

R. L. SCRANTON — E. S. RAMAGE

★

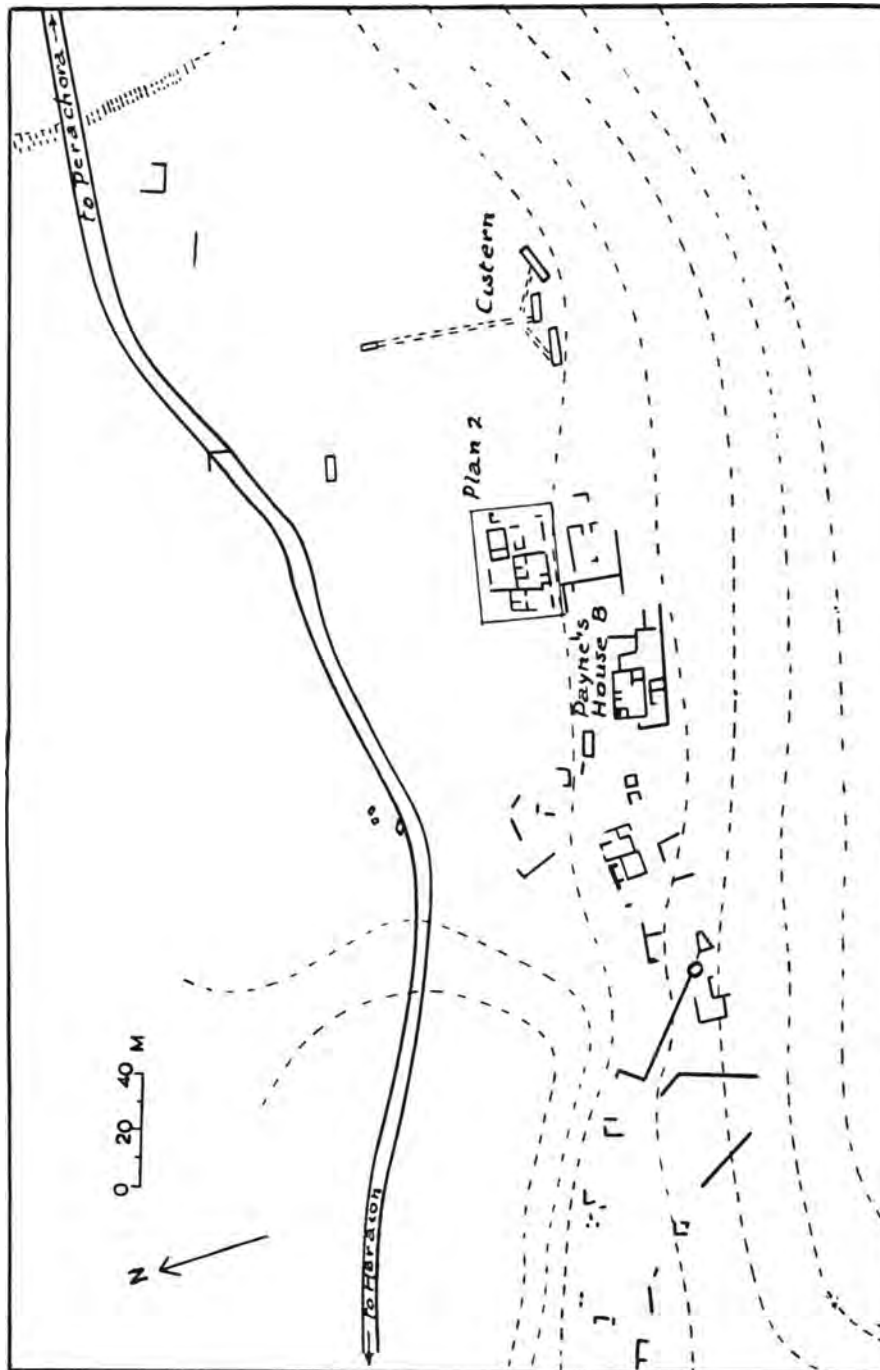
PERACHORA, THE HERAION

The British School has now in hand the publication of more detailed accounts of those buildings excavated at the Heraion which were only summarily described by Humfry Payne in *Perachora* I. First to appear is Mr. J. J. Coulton's account of the stoa by the harbour (*BSA* 59, ff.). In 1964, in connection with this programme, cleaning and further study were undertaken in two areas: the house remains in the flat ground above the sanctuaries, by the writer, and the «Agora» adjoining the Archaic temple, by Mr. Coulton.

In the area of the houses (Plan 1) the purpose was to clear the visible remains of walls, re-survey them, and to make soundings in selected buildings in an attempt to establish the chronology. Work was based on the published survey of the town (*Perachora* I, pl. 137), which seemed to indicate that walls were numerous and clearly visible, and required only minor clearing to reveal separate structures. In the event this was not found to be the case. In particular, the area round the word «houses» on the Payne plan which promised houses and streets on a regular alignment produced only a few isolated blocks. Much of the surface remains shown on the Payne plan must therefore have been destroyed.

In the area further to the east several sets of foundations were clear (e.g. those around house B). Other walls, partially cleared with some difficulty in the undergrowth and shrubs turned out to be terrace walls. Other foundations on the slopes here were cleared and their plans satisfactorily revealed, but in general the depth of soil above bedrock is meagre in the extreme. One house, fortunately, was overlaid in antiquity by a later house, and a fair depth of soil gave more scope for study. The walls uncovered proved to be the northern half of a westward facing megaron of strictly rectangular plan. A beaten earth floor sealed a quantity of Proto-corinthian pottery, and on it was found a bronze «spit». A total absence of tile fragments (common in the other structures on the site) suggests that this house was thatched. There are obvious connections with the building model from the Heraion. We found no trace of timber columns.

The structure which partly covered this early building seems to have been a courtyard house. Pottery found here is inconclusive for dating;

Plan 1. Perachora. Area of the Houses

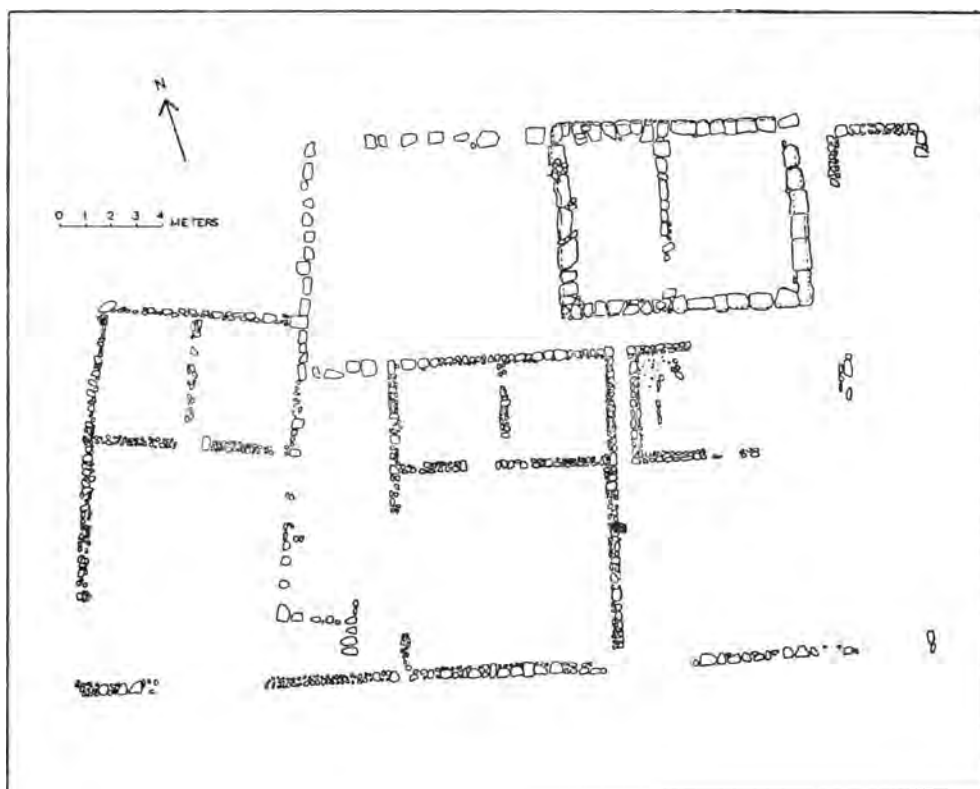
but it is perhaps significant that nothing later than the Archaic period was found. This building is also interesting in having a clearly defined *andron*, with raised platforms for the couches. The walls of these two structures have been left visible.

North-east of Payne's house B, we traced the walls of at least three houses of a simple court-

NEMEA

During the spring of 1964 the American School of Classical Studies in Athens undertook the re-examination of the Nemean buildings that previously had been partially excavated by the School between 1924 and 1927¹.

In the earlier excavations the School had dis-

Plan 2. Perachora. House and Temple foundations

yard type — court with two rooms only at the northern end — regularly built and probably dating from the fourth century (Plan 2). More massive foundations, immediately adjacent, proved to be the euthynteria of a small temple with cella and porch (probably in *antis*) facing west. The construction was similar to that of the stoa by the harbour.

Only one of the soundings made by Mr. Coulton in the «Agora» area was productive. It provided a *terminus post quem* in the sixth century for the polygonal walls which enclose it on the seaward side and are its earliest feature.

R. A. TOMLINSON

*

covered the long Hellenistic structure that underlies the basilica. It was found to be a rectangle 86 m. by 20 m. with a central longitudinal wall. This year's work revealed that the original building had five separate entrances opening onto a roadway that ran along the south side of the structure. Short wing walls flanking these entrances formed vestibules that protruded into the rooms. In almost all of the rooms of the south side of the building there were found the remains of food, food preparat-

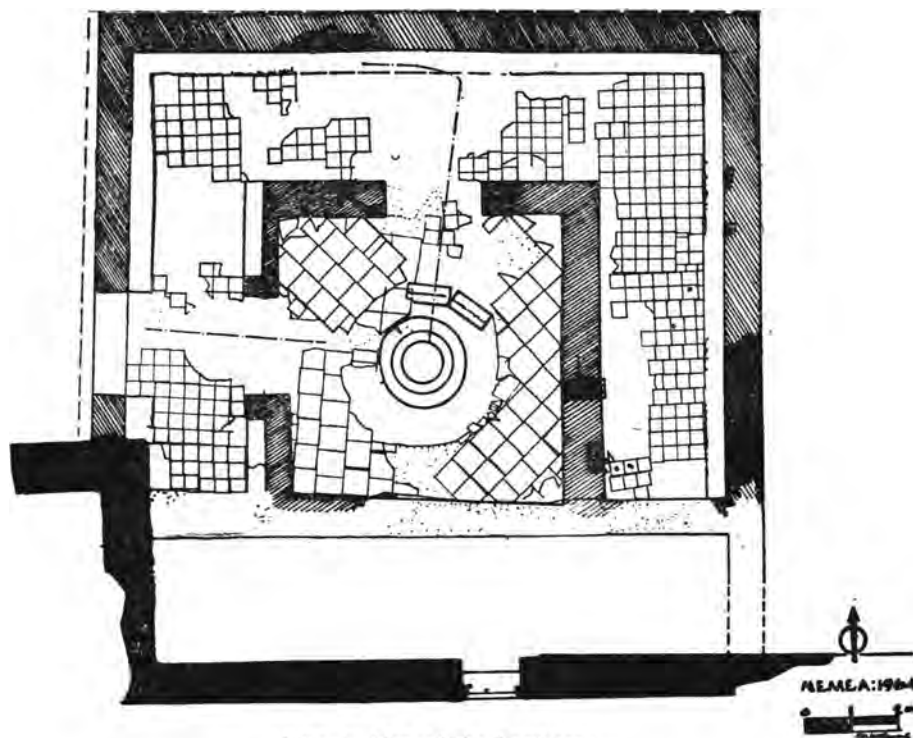
I.I would like to express thanks to Dr. N. Verdelis, Ephor of the Argolid, and to Dr. H. S. Robinson, the Director of the American School of Classical Studies, whose advice and aid have been invaluable.

ion, and dining wares datable to the end of the fourth and early third centuries, accompanied by coins of similar date. The building appears to be a *xenon* that also served in certain official or semi-official capacities for the games.

A set of roof tiles of rather uncommon form were used to cover the ridge of this building.

4.60 m. From the fabric and dimensions of the tiles found in the debris within the kiln it appears that this structure was made to produce the roof tiles for the fourth century temple of Zeus at Nemea.

Of the early Christian baptistery, built against the north wall of the basilica, only the kolym-

Plan 1: Plan of the baptistery

They are Lakonian. The ridge pan tiles are made in the shape of English riding saddles, and the ridge cover tiles, which are of normal length, conform to this design and straddle the ridge without any added embellishment (Pl. 138 a). Another type of roof tile, although not from this building, was found in the area. It is an antefix with a representation of a central crater with a satyr at either side of it (Pl. 138 b).

Beneath the floor of the *xenon* there were found the remains of a kiln that was built for the manufacture of roof tiles (Pl. 138 c). It was designed with two subterranean firing chambers that faced north in order to take advantage of the prevailing winds from the Corinthian Gulf. Over the firing chambers was the floor of the kiln chamber, a rectangle 4.20 m. by

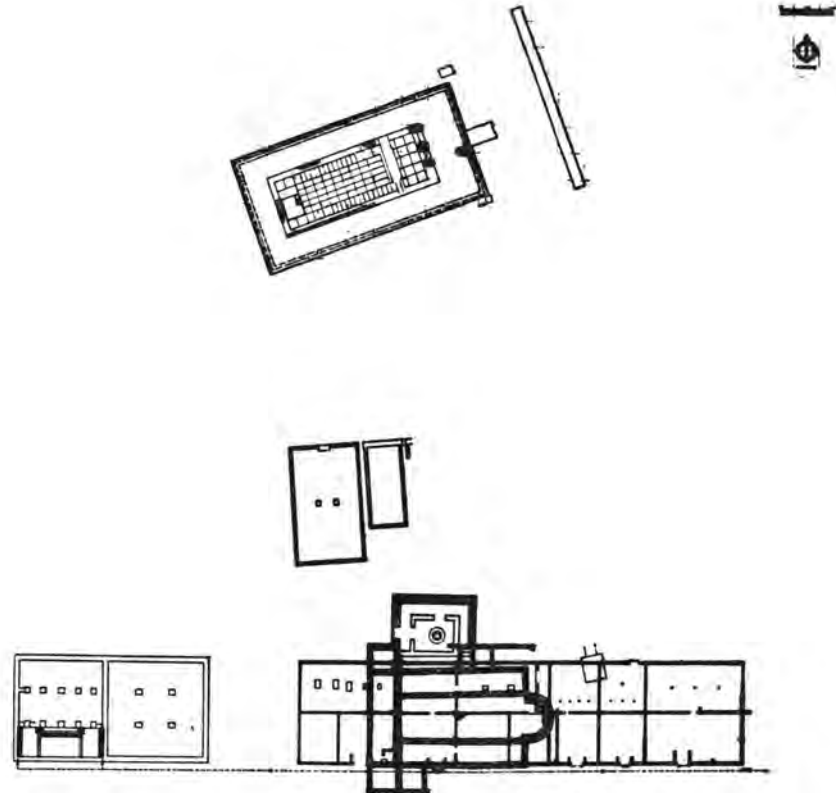
bethra was revealed in the early excavations. The baptistery, now completely cleared, proves to be almost square in plan with a small, square, central area, 6 m. to a side, that contains the kolymbethra (Plan 1). This central font area has two periods of tile floor. A lead drain leading from the font was repaired during the first period and the necessity of the second floor may well have been the result of this repair. The footings for a continuous line of benches was found against the exterior wall of the building, within the ambulatory that encloses the font on three of its four sides. The baptistery was built subsequent to the basilica, probably in the late 5th century.

North of the basilica, between it and the temple, the remains of a classical building, 13 m.

by 22 m. with two interior foundations for piers or columns, was re-examined. An offset in the poros foundations of the north wall indicates a possible position for the door of the building. A Christian cemetery was later established within the immediate vicinity of these foundations. The numerous graves here have

side of the sanctuary and indicate that the bath and xenon lie outside of the temenos area (Plan 2).

A test trench was dug against the west end of the temple of Zeus in order to examine the stratigraphy there and to gain possible information about the early temple which was su-

Plan 2. Temple of Zeus at the top, bath at lower left, xenon at lower right with basilica and baptistery built over it. Kiln is the rectangle at the northeast of the basilica apse. The row of buildings possibly forming the south side of the temenos are at the center of the plan

made it impossible to discover an undisturbed floor level within the classical building. The foundations of two other structures were found at the east side of this classical building, within a trench dug to test the stratigraphy at this point. The north walls of the two newly discovered buildings are twice as wide as any of their other walls. Because of this it seems best to expect that the front façade of these buildings faced northward toward the temple. The line formed by these façades may be the southern

perseded by the 4th century building. It was found that the ground level to be associated with the archaic temple is the same as the floor level of the crypt of the later temple. Thus, it appears that the crypt floor represents a portion of the early ground level which was respected by the builders of the 4th century temple and incorporated into its design.

CHARLES K. WILLIAMS

*

Δ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

(Ἀργολιδοκορινθίας)

Ἔνεκα τῆς ἐπικειμένης μεταθέσεως τοῦ ὑπογράφοντος εἰς Ἀθήνας, ἥτις καὶ ἐπραγματοποιήθη περὶ τὸ τέλος Ἰουλίου (1964), ὁ ρυθμὸς τῆς ὅλης δραστηριότητος τῆς Ἐφορείας ἐσημειώσεν, ὥς ἦτο φυσικόν, μικράν τινα ἀνακοπήν. Οὕτω, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῇ καμμία ἀπὸ τὰς ἐν ἐξειλίξει ἀνασκαφὰς τῆς Τίρυνθος, τοῦ Ἐλαιοντος εἰς θέσιν Σπηλιωτάκη ἢ τῶν Μυκηνῶν, τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης περιορισθείσης ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διευκρίνισιν καὶ τὸν καθαρισμὸν ἀναφανέντων κατὰ τὴν κατασκευὴν οἰκοδομῶν ἀρχαίων θεμελίων καὶ τάφων, περὶ ὧν ἐκθέτει συντόμως κατωτέρω ἡ ἀσχοληθεῖσα μετὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην Ἐπιμελήτρια τότε καὶ ἡδὴ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐαγγελία Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη. Ἡ ἰδία ἐπίσης συνέχισε καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὴν ἀπὸ μακροῦ ἀρξαμένην ὑπ' αὐτῆς ἀνασκαφὴν εἰς Φενεόν, περὶ ἧς ἐκθέτει ὁμοίως κατωτέρω.

Καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκθέσεως καὶ ἀρτιωτέρας ἐμφανίσεως τῶν Μουσείων τῆς περιοχῆς ἐγένοντο ὡσαύτως περιορισμένης μόνον φύσεως ἐργασίαι. Εἰς ταύτας περιλαμβάνονται κυρίως ἡ πλήρης ἐπιδιόρθωσις τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου Ναυπλίου ἐκ τῶν ἐπενεχθεισῶν εἰς αὐτὸ ζημιῶν κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦ θέρους τοῦ 1962 καὶ ἡ ἔκθεσις εἰς τὸ αὐτὸ Μοσεῖον τῆς χαλκῆς πανοπλίας ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 12 μυκηναϊκοῦ τάφου τῶν Δενδρῶν κατόπιν τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως τῶν συναρπαιζόντων αὐτὴν τεμαχιῶν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρ. Μαυραγάνη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μοσεῖον Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Χαραλ. Δεϊλάκη, κατόπιν, εἰς τὸ Μοσεῖον Ναυπλίου, ὧν ἀμφοτέρων ἡ καθ' ὅλα ἐπιτυχὴς καὶ εὐσυνειδήτος ἐργασία πρέπει καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης νὰ ἐξαρθῇ.

Μετὰ μεγίστης μου ὁμως λύπης πρέπει νὰ ἀναφέρω τὰς γενομένας κλοπὰς εἰς δύο ἐκ τῶν Μουσείων τῆς περιοχῆς, ἥτοι τὴν γενομένην κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1963 κλοπὴν ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Σικυῶνος ἐνὸς χαλκοῦ κατόπτρου τοῦ τύπου τῶν λεγομένων ὀρθῶν ἢ μετὰ βάσεως (Standspiegel) τῶν περὶ τὸ 460 π.Χ. χρόνων, προερχομένου ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καθηγητοῦ Ἀ. Ὁρλάνδου (βλ. ΠΑΕ 1936, σ. 91 κ. ἑ., εἰκ. 5), καὶ τὴν κλοπὴν ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Ἄργους ἐνὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος τοῦ Διονύσου, τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (βλ. Marcadé, Sculptures Argiennes ἐν BCH 81 (1957), σ. 451, ἀριθ. 18, εἰκ. 29). Ἡ τόσον πολὺ ἐξαρθεῖσα προσφάτως δραστηριότης τῶν ἀρχαι-

οκαπήλων δὲν ἦτο δυστυχῶς δυνατόν νὰ ἀφήσῃ ἔξω καὶ τὴν περιοχὴν τῆς Ἀργολιδοκορινθίας.

N. M. ΒΕΡΑΕΛΗΣ

*

ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΑΡΓΟΣ

Τυχαιὰ ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν ἐντὸς τοῦ Ἄργους, ὅπου εὐρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως (εἰς ὁδ. Δαναοῦ 15, εἰς Νέον Κόσμον, πλησίον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν Κορίνθου) κιβωτιόσχημοι τάφοι ἀκτέριστοι ἢ ἐλάχιστα ἀγγεῖα ἔχοντες. Δύο τὰ φοι-πίθοι γεωμετρικῆς ἐποχῆς, περιέχοντες μικρὰ κύπελλα ἐκαθαρίσθησαν ἐντὸς τοῦ περιβάλλου τῶν Φυλακῶν Τίρυνθος. Εἰς Λυγουριὸ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν πρὸς τὸ Ἀσκληπιεῖον ἀνευρέθησαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι. Τέλος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Κάνδιας¹, ἐνθα εἶχεν ἐπιχειρηθῇ ἡ διάνοιξις δεξαμενῆς ὑπὸ τῆς Κοινότητος καὶ αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, συνελέγησαν ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ χρόνων. Ὡραιοτάτα ἐπίσης ἀγγεῖα Πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς παρεδόθησαν παρὰ τῆς γειτονικῆς Κοινότητος Ἰρίων, εὐρεθέντα τυχαίως ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Ἰρίων.

Συστηματικῶς ἐξηρευνήθησαν δύο οἰκόπεδα ἐν Ἀργεὶ ὑφ' ἡμῶν καὶ τρίτον ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Π. Λαζαρίδη.

1. Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Παπαδριανοῦ (ὁδ. Γούναρη ἀριθ. 248).

Ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς τῶν ἀνοιγομένων διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκίας θεμελίων ἰχνῶν ἀρχαίων τοίχων, προεκάλεσε τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῆς διὰ δώδεκα μεγάλων τομῶν καλυπτουσῶν τὸν πρὸς οἰκοδόμησιν χώρον².

Εἰς τὰς πλείστας τῶν τομῶν ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς μεταγενέστερα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ κτίσματα. Ταῦτα ἦσαν κατεσκευασμένα δι' ἀπλῆς τοιχοποιίας μετ' ἀφθόνου χρήσεως ἀσβέστου, ἦσαν δὲ συνδεδεμένα διὰ πηλίνων σωλήνων μετὰ τοῦ συστήματος ὑδρεύσεως ρωμαϊκῆς

1. Διὰ τὴν Κάνδιαν καὶ Ἰρία βλ. Κ. Συριοπούλου, Προϊστορία τῆς Πελοποννήσου, σ. 56-57, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

2. Τῶν δύο ἐν Ἀργεὶ ἀνασκαφῶν τὰ ἀποτελέσματα ἀναφέρονται ἐν ὀλίγοις ἐνταῦθα, διότι ἡ τελικὴ αὐτῶν δημοσίευσις δὲν θὰ βραδύνῃ.

ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου τμήμα εἶχε παλαιότερον ἐπισημανθῆ διερχόμενον διὰ τῆς ὁδοῦ Γούναρη.

Ἐκ τῶν παλαιότερας ἐποχῆς λειψάνων ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ ἀποκαλυφθὲν εἰς τὸ ὄρυγμα Λ δωματίον. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν τμήμα ἦσαν κατεσκευασμένοι δι' ἄριστα ἡρμοσμένων ἐν μέρει κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα εὐμεγέθων λίθων, ἐνθ' ὃ τὸ ἄνω μέρος συνεπληροῦτο προφανῶς δι' ὀπτοπλίνθων. Ἐκ τοῦ ὄρυγματος αὐτοῦ συνεκεντρώθησαν ὠραιότατα τεμάχια μεγαρικῶν σκύφων καὶ δύο πήλινα πήγνια (Πί ν. 139 δ, 140 α).

Ἀρίστης κατασκευῆς τοῖχος κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα ἐκ πῦρου καὶ λίθου ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ὄρυγματος Α (Πί ν. 139 α - γ). Τοῦτου σφῆζεται ἄριστα τὸ κατώτερον τμήμα, ἐνθ' ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἔχει χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν θεμελίωσιν δωματίου εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους³. Ὁ τοῖχος, προσανατολισμοῦ ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐκτείνεται ἐκτὸς τῆς συγχρόνου οἰκοδομῆς καὶ οὕτως εἶναι δυνατὴ ἡ περαιτέρω διερεύνησις τοῦ οἰκοδομήματος, ἴσως μεγάλης στοᾶς, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκε.

2. Ἀνασκαφὴ Οἰκοπέδου Ζαχαράκη - Μαγκλάρ (ὁδ. Ἀγγέλου Γεωργαντᾶ 37).

Διὰ μεγάλων ὀρυγμάτων ὁμοίως ἐγένετο ἡ διερεύνησις εἰς τὰ θεμέλια ἐτέρας οἰκοδομῆς, κειμένης εὐθὺς πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ Γούναρη. Ἐνταῦθα ἐπρόκειτο περὶ κτισμάτων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς κατεσκευασμένων ἐκ μικρῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων. Ἐξ αὐτῶν τὸ κυριώτερον κτίσμα (Πί ν. 140 β) κατελάμβανε τὸ νότιον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἔφερεν ἐπίστρωσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν. Προφανῶς ἡ αἶθουσα αὕτη ἀνήκεν εἰς λουτρῶνα, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον μέρος κεῖται ὑπὸ τοὺς γειτονικοὺς οἰκίσκους πρὸς Ν. τοῦ ἀνασκαφέντος γηπέδου. Τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου κατελάμβανεν ἕτερον κτίσμα ἔχον εἰσοδὸν ἀπὸ Ν. καὶ ἀπὸ Δ. Εἰς ἐν τῶν δωματίων ἐσφῶζοντο λείψανα ἵππου (Πί ν. 140 γ). Μεταξὺ τῶν δύο κτισμάτων διήρχετο ὁδός, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη μολύβδινος σωλὴν ὑδρεύσεως (Πί ν. 140 δ). Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ δάπεδα ἦσαν κατὰ μέγα μέρος κατεστραμμένα ἐκ μεταγενεστέρων κτισμάτων καὶ μεγάλων λάκκων, οἱ ὅποιοι ἐγένοντο, ὅτε ἐκτίσθησαν οἱ οἰκίσκοι τοῦ συνοικισμοῦ, ἐξ αἰτίας ἐξαγωγῆς χώματος διὰ τὴν κατασκευὴν ὤμων πλίνθων.

3. Εἰς τὸν Πί ν. 139 γ διακρίνεται καλῶς ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς ἡ γενομένη ὑπεράνω τοῦ τοῖχου μεταγενεστέρως προσθήκη. Εἰς τὸ κτίσμα αὐτὸ ἔχει γίνει χρῆσις ὀλικοῦ εἰλημμένου ἐκ τοῦ παλαιότερου τοῖχου κυρίως.

Τὸ σημαντικώτερον λείψανον ἦτο τμήμα μεγάλου τοῖχου πολυγωνικῆς κατασκευῆς, καταστραφέντος εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Τοῦτου τὸ σφῆζόμενον τμήμα ἐκτείνεται πρὸς Ν., ἐκτὸς τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς.

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΦΕΝΕΟΥ

Ἡ ἔρευνα τῆς πόλεως Φενεοῦ, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Ἀρκαδίας, συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1964 δι' ὀλιγομέρου ἀνασκαφῆς. Κυρίως ἐπεδιώχθη ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς διερευνήσεως τοῦ ἀνασκαπτομένου ἀπὸ τοῦ 1958 Ἀσκληπείου¹, τοῦ ὁποίου καθωρίσθη ἀκριβέστερον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον. Εὐρέθησαν τὰ ὅρια τῆς πρὸς Α. τῶν σηκῶν ὑπαίθρου αὐλῆς², διαστάσεων 27.40 x 25.50 μ. Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης πρὸς Δ. τοῦ βορείου σηκοῦ³, ἀπεκαλύφθησαν βοηθητικὰ δωματία τοῦ ἱεροῦ καθὼς καὶ καλῆς διατηρήσεως χαλικόστρωτος ὁδός⁴ (Πί ν. 141 α).

Ἐνδιαφέρουσα διαπίστωσις εἶναι ὅτι ὁ χώρος, τὸν ὅποιον καλύπτει τὸ ἱερόν, εἶχε τὸ πρῶτον κατοικηθῆ κατὰ τοὺς μεσοελλαδικοὺς χρόνους, ἐγκατελείφθη δὲ μετὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν διὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκ νέου μόνον περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου ἕως τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. διὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ἀσκληπείου. Ἐπίσης ἐνδεικτικὴ τοῦ τρόπου καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη ὁ νότιος τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς αὐλῆς. Τὸ θεμέλιον⁵ (Πί ν. 141 γ) ἔχει μετακινηθῆ κατὰ 1 σχεδὸν μέτρον ἐκ τῆς ἀρχικῆς τοῦ θέσεως, προφανῶς ἐκ σεισμοῦ, ὁ ὁποῖος προεκάλεσε καὶ τὴν διακοπὴν λειτουργίας τῶν καταβοθρῶν τῆς λίμνης, ἴσως λόγῳ κατωλισθήσεως, με συνέπειαν τὸν κατακλυσμὸν τῆς περιοχῆς.

Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου, εἰς θέσιν «τοῦ Γαρούφη τὸ ἀλῶν», ὅπου κατὰ τὸ 1958 εἶχεν ἀνοιγῆ δοκιμαστικὴ τομὴ, αἱ βροχαὶ εἶχον ἐμφανίσει τμήμα παρίνου ἰωνικοῦ κιονοκράνου.

1. Βλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 57 κ.ε. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1964 ἔλαβον μέρος ἡ κ. J. Conway καὶ οἱ κκ. G. Conway καὶ Χ. Δεϊλάκης, τοὺς ὁποίους καὶ εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, διότι ἀνευ τῆς βοήθειάς των θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ διεξαγωγὴ τῆς ἐρεῦνης ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ φθινοπώρου.

2. Βλ. Ε. ἀ. Σχέδ. 1 ἐν σ. 58 αἶθουσα ΒΑ. Ἡ πλήρης τοῦ χώρου διερεύνησις θὰ ἀποδείξῃ ἂν ἦτο ἡ ὄχι ἐστεγαμένος ἡ ἐάν τὸν περιβάλλοντο στοαί.

3. Βλ. Ε. ἀ. Σχέδ. 1, σ. 58, πρὸς Δ. τῆς αἰθούσης Β.

4. Ὁ δρόμος ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς μεταγενεστέρων τῆς ἐποχῆς τοῦ ἱεροῦ διευθετήσιν τῆς ἀκροπόλεως.

5. Πρβλ. Ε. ἀ. σ. 60 - 61.

Περαιτέρω έρευνα απέκλυσε τμήμα μεγάλου οικοδομήματος, άγνώστου προς τὸ παρόν χρήσεως⁶ (Πί ν. 141 β, ε). Τὸ οἰκοδόμημα φέρει πλατεῖς τοίχους, έρειδομένους ἐπὶ τοῦ εἰδικῶς πρὸς τοῦτο λαξευθέντος βράχου, ὥστε νὰ ἀποτελῇ συγχρόνως οὗτος καὶ τὸ κατώτερον μέρος τῶν τοίχων. Οὕτω ἡ ἀποκαλυφθεῖσα αἰθουσα εἶναι ἐν μέρει ὑπόγειος⁷. Τὸ ἥδη ἀποκαλυφθέν τμήμα περιλαμβάνει δύο τετραγώνους πεσσούς λαξευμένους ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο πώρινοι κίονες φέροντες ἀπλοῦν ἰωνικὸν κιονόκρανον (Πί ν. 141 δ). Αἱ ραβδώσεις τῶν κιόνων, εἴκοσι τὸν ἀριθμόν, καὶ αἱ λεπτομέρειαι ἐπὶ τῶν κιονοκράνων ἔχουν ἐκτελεσθῇ δι' ἀσβεστοκονίας. Ὅμοιον ἐπίχρυσμα καλύπτει καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πεσσῶν. Τὸ δάπεδον δὲν φέρει ἐπένδυσιν.

Προϊστορικὴ Φενεὸς

Μεγάλης σημασίας ὑπῆρξε δοκιμαστικὴ τομὴ γενομένη πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ἀσκληπείου⁸, ὅπου διεκρίνεται μεγάλη πλάξ κατωφλίου. Τὸ κατώφλιον, ὡς ἀπεδείχθη, εἶχε μεταφερθῇ ἐκεῖ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἐκ τοῦ γειτονικοῦ ἱεροῦ, πιθανῶς ἐκ τοῦ βορείου σηκοῦ⁹ εἰς τὴν γενομένην τομὴν ὅμως, εὐθὺς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀνευρέθη τοίχος μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἀκολουθῶς εἰς βάθος 0,60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀπεκαλύφθη τμήμα τοίχου, κατεσκευασμένου ἐξ εὐμεγέθων ἀργῶν λίθων, ἀνήκοντος εἰς ἀψιδοειδοῦς τύπου κτίσμα τῶν τελευταίων ΜΕ χρόνων.

6. Ἡ ἔλλειψις σαφοῦς προσανατολισμοῦ, ὅσον τοῦλάχιστον δύνатаι νὰ εἰκάσῃ τις ἐκ τοῦ μικροῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ οἰκοδομήματος ἀνασκαφέντος χώρου, δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσῃ τις τοῦτο ὡς ναόν.

7. Ὁ Πausanias ἀναφέρει ἱερὸν Διμήτρος Ἐλευσινίας ἐν Φενεῷ καὶ πλησίον αὐτοῦ περιέργον κατασκευὴν καλουμένην Πέτρωμα. Ἀναφέρω ἀπλῶς τὸ γεγονός· νομίζω ὅτι, πρὸς τὸ παρόν, ἐκ μόνου τοῦ ὅτι μέρος τοῦ οἰκοδομήματος ἔχει λαξευθῇ ἐντὸς τοῦ βράχου, εἶναι παρακεκινδυνευμένος ὁ παραλληλισμὸς πρὸς τὸ Πέτρωμα, δεδομένου ὅτι καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς περιοχῆς ἔχουν εὑρεθῇ πεσσοὶ λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ βράχου.

8. Ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ ἱατροῦ κ. Καψιμαλάκου, ὁ ὁποῖος εὐχαρίστως διέθεσεν αὐτὸ διὰ τὴν διενέργειαν τῆς ἐρεῦνης.

Τοῦ κτίσματος τούτου προηγήθησαν ἐξ προγενέστεραι στρωματογραφικῶς ὀριζόμεναι ΜΕ φάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πλέον ἐνδιαφέρονται εἶναι αἱ δύο παλαιότεραι. Οὕτω εἰς βάθος 1.52 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀπεκαλύφθη τὸ κεντρικὸν τμήμα δωματίου, φέροντος δάπεδον ἐκ κιτρινερύθρου πηλοῦ. Τὸ κέντρον κατελάμβανεν ἡ ἐστία, ἀπλῇ πυρὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἐντὸς τοῦ δαπέδου διετηροῦντο αἱ κυκλικαὶ ὀπαί, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο ξύλινοι κίονες, φέροντες τὴν στέγην. Ὅμοια ἀκριβῶς διευθέτησις παρατηρήθη καὶ εἰς τὸ κατώτατον στρώμα, εἰς βάθος 1.82 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἐνταῦθα τὸ δάπεδον ἔχει ἀνοιγῇ ἐντὸς τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ὅπου ἐστηρίζοντο ὁμοίως ξύλινοι κίονες. Τὸ οἶκμα τοῦτο προφανῶς εἶχε καὶ ξυλίνους τοίχους, ὡς ἀποδεικνύει εἶδος αἰλακος ἐπισημανθείσης κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς τομῆς, ὅπου ὅμως δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἐρεῦνης⁹ (Πί ν. 141 ζ').

Ἡ ἀνευρεθεῖσα κεραμεικὴ καλύπτει ἐξ ὁλοκλήρου τὴν Μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν. Μεταξὺ τῶν ἀνασκαφέντων στρωμάτων οὐδὲν ἔχνος καταστροφῆς ἢ πλημμύρας διεπιστάθη. Οἱ κάτοικοι τοῦ ΜΕ οἰκισμοῦ — κατὰ τὰ μέχρι σήμερον δεδομένα τοῦλάχιστον — δὲν φαίνεται νὰ ἠνωχλήθησαν ἀπὸ τὴν λίμνην, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα ἴσως εἶχον φυσικὴν διέξοδον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Εἰς τὴν ἀνασκαφείσαν ὡς ἄνω τομὴν, καὶ εἰς τὰ ἐρευνηθέντα εἰς βάθος σημεῖα τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ὅμως δὲν ἐφθάσαμεν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εὑρέθησαν μόνον Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς ὄστρακα. Δύο Πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς ὄστρακα συνέλεξα ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου ὁλοκλήρου ὑπάρχουν θραύσματα μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, κυρίως ἐξ ὑψιπόδων κυλίκων.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ-ΔΕΙΛΑΚΗ

9. Διὰ τοῦ στρωματογραφικῶς διερευνηθέντος Μεσοελλαδικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Φενεοῦ προστίθεται μία ἀκόμη θέσις διὰ τὴν μελέτην τῆς προϊστορικῆς Ἀρκαδίας, ὁπόθεν τὰ μέχρι σήμερον δεδομένα εἶναι ἐλάχιστα (πρβλ. Συριοπούλου, Προϊστορία τῆς Πελοποννήσου σ. 74 - 75), κυριωτέρα δὲ πηγὴ εἶναι ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀσέας (βλ. E. J. Holberg, The Swedish Excavation at Asea).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ

1) Εἰς τὴν θέσιν Γκορτσούλα, περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα ΒΑ. τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἡρευνήθησαν 4 θαλαμῶται τάφοι μικροῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου. Οἱ τάφοι εἶναι τοῦ συνήθους τύπου καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους. Περιεῖχον ὀλίγα ἀγγεῖα, εἰδῶλια τύπου Φ καὶ Ψ, χαλκοὺν κάτοπτρον (διαμέτρου 0,118 μ.) καὶ ψήφους ἐξ ὑελομάξης καὶ λίθων. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 4 τάφος δὲν ἔχει θάλαμον· προφανῶς ἡ λατόμησις τοῦ ἐγκατελείφθη διὰ τὴν σκληρότητα τοῦ βράχου. Εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 τάφους εὐρέθησαν κόγχαι εἰς τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου, περιέχουσαι τὰ ὑπολείμματα παιδικῶν ταφῶν.

2) Ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῆς ΒΔ. κλιτύος τοῦ λόφου ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ δρομίσκου, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν οἱ ἐπισκέπται διὰ νὰ μεταβῶν εἰς τὴν βορείαν πύλιν, μέχρι τοῦ Ἑλληνιστικοῦ μεγάλου διαδρόμου τῆς δυτικῆς κλιτύος. Ἡ ἐπίχωσις εἰς τὰ ὑψηλότερα τμήματα τῆς περιοχῆς ἦτο σχετικῶς μικρὰ καὶ ἐν πολλοῖς εὐρέθη τεταραγμένη, διότι ὁ χώρος εἶχε προηγουμένως ἀνασκαφῇ. Διασφύζονται διάφοροι τοῖχοι ἑλληνιστικῶν χρόνων, οἱ ὅποιοι δυστυχῶς δὲν παρέχουν σαφεῖς ἰδέαν τῶν κτηρίων, εἰς τὰ ὅποια ἀνήκον, πολλαχοῦ δὲ εἶναι ἡμικατεστραμμένοι. Εἰς μικρὰ παρὰ τοὺς τοίχους τμήματα καὶ κάτωθεν τῶν Ἑλληνιστικῶν δαπέδων εὐρέθησαν κατάλοιπα μυκηναϊκῶν δαπέδων καὶ ὄστρακα, τὰ ὅποια εἶναι χρήσιμα μόνον διὰ τὴν συναγωγὴν τοῦ συμπεράσματος, ὅτι ὁλόκληρος ἡ βορειοδυτικὴ κλιτὺς ἐκαλύπτετο ποτε ὑπὸ ὕστεροελλαδικῶν κτισμάτων, τὰ λείψανα τῶν ὁποίων προφανῶς κατεστράφησαν, ὅταν ὁ χώρος ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς 3ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Πρὸς τοῦτοις, εἰς ὅλην τὴν ἀνασκαφίσαν ἔκτασιν καὶ εἰς θύλακας βράχων εὐρέθη ἐπίχωσις περιέχουσα μεσοελλαδικὰ ὄστρακα, μινύεια μελανά καὶ κίτρινα καὶ μετ' ἄμαυροχρώμου διακοσμήσεως.

Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα τῆς ἀνασκαφίστης περιοχῆς εὐρέθη ἡ ἀπὸ πολλοῦ ἀναζητούμενη συνέχεια τοῦ μυκηναϊκοῦ δρόμου τοῦ φέροντος ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων πρὸς τὴν βορείαν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου. Τὸν δρόμον αὐτὸν δυνάμεθα τώρα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀρχίζει ὁ πρὸς τὴν βορείαν πύλιν φέρων σημερινὸς δρομίσκος.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ χώρου ἡ ἐπίχωσις εἶχε μεγαλύτερον βάθος καὶ μολονότι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶχε σκαφῇ καὶ πληρωθῇ προγενεστέρως, ἐν τούτοις ὁμοῦ

εὐρέθησαν ἄθικτα πολλὰ μικρὰ τμήματα. Ἀπεδείχθη ὅτι ὁ δρομίσκος ΑΒ - 1, ὁ ἀνασκαφίς τὸ 1963, καταλήγει εἰς πλατεῖαν λιθόστρωτον, σχηματισθεῖσαν τεχνητῶς διὰ γεμίματος ἐκ λίθων διήκοντος μέχρι τοῦ βράχου. Εἰς τὴν πλατεῖαν ταύτην κατέληγον διάφοροι δρομίσκοι, οἱ ὅποιοι ἔφερον ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα τμήματα τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὸ κτήριον Μ καὶ πρὸς τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος. Ἡ ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἄνοδος πρὸς τὴν πλατεῖαν ἤρχιζεν ἀπὸ πολὺ χαμηλὸν ἐπίπεδον. Διὰ τοῦτο εἶχε κτισθῇ κλιμακοστάσιον, τοῦ ὁποῖου διεσώθησαν οἱ τοῖχοι εἰς ἀρκετὸν ὕψος.

Ἀμέσως πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ κλιμακοστασίου εὐρέθη ἡ μεγάλη εἴσοδος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ κτηρίου Μ. Τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου ταύτης, μία τῶν παραστάδων καὶ τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου τοῦ φέροντος πρὸς τὴν αὐλὴν διεσώθησαν.

Κατόπιν τῆς ἐνισχύσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ παρὰ τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος διαδρόμου Γ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Ἐ. Στίκα, κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ τοῦ καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ λιθοστρώτου δαπέδου, τοῦ ἀνερχομένου καθ' ὅλον τοῦ τὸ μήκος εἰς 23.80 μ. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἄκρον ἀπεκαλύφθησαν τὰ ὑπολείμματα κλίματος βαينوῦσης τμηματικῶς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τεύχους καὶ προφανῶς καταληγούσης εἰς δομάτιον ἐντὸς τοῦ πλάτους τοῦ τεύχους. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα, ἀρκετὰ τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδον. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ διαδρόμου μεταξὺ ἄλλων εὐρέθησαν δύο τεμάχια ἐλεφαντοστοῦ, τὰ ὅποια εἶχον ἀρχικῶς ἐπιτεθῇ ὡς κοσμήματα εἰς ἄλλα ἐκ διαφόρου ὕλης ἀντικείμενα.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἰδιαίτερος, ὅτι εἰς ὅλα τὰ τμήματα τῆς βορειοδυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου εὐρέθησαν καὶ ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου. Πολλὰ τῶν ὄστράκων τούτων εὐρέθησαν εἰς στρώματα τεταραγμένα, ἀλλὰ καὶ ταῦτα, ὡς καὶ ἄλλα προερχόμενα ἀπὸ ἀδιατάρακτον ἐπίχωσιν, ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ βορειοδυτικὴ κλιτὺς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως κατεῖχετο ὑπὸ κτισμάτων εἰς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους. Πρὸς τοῦτοις τὰ ΥΕ ΙΙΙΓ ὄστρακα, τὰ ὅποια εὐρέθησαν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου Γ, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ διάδρομος ἐκεῖνος ἦτο ἀκόμη ἐν χρῇσει εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 12ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὅπουδῆποτε διεσώθη ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις, ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ πετρώματος τοῦ λόφου, αὕτη περιεῖχε μεσοελλαδικὰ ὄστρακα,

ἀποδεικνύοντα τὴν εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ λόφου ἔκτασιν τοῦ μεσοελλαδικοῦ συνοικισμού.

Ἐντεταχισμένον εἰς ἓνα τῶν ἐλληνιστικῶν τοίχων παρὰ τὸ κλιμακοστάσιον εὐρέθη μικρὸν τμήμα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς, μήκους 0,23, πλάτους 0,19 καὶ πάχους 0,21 μ. Ὁ λίθος εἶναι χονδρόκοκκος, ὑπόφαιος πῶρος καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του βαθέως κεχαραγμένα γράμματα ἔχουν ὕψος ἀπὸ 0,03 ἕως 0,035 μ. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη βουστροφηδὸν καὶ ἔχει:

ἸΤΙΟΚΟΝ ΧΡΓΙ ...

ΙΕΥΣΙ ΧΡΟΣΙΟΓ...

ΙΦΘΕΛΘΣ

Παρὰ τὸ μικρὸν τῆς μήκος ἡ ἐπιγραφή ἔχει ἄρκετὸν ἐνδιαφέρον, διότι πολὺ ὀλίγαι ἀρχαϊκαὶ ἐπιγραφαὶ εὐρέθησαν εἰς τὰς Μυκῆνας μέχρι τοῦδε.

Τομεὶς Πύλης Λεόντων

Ἡ θέσις τῆς μεγάλης τάφρου τοῦ Schliemann, ἡ ὁποία ἔφερεν εἰς φῶς τὸν Κύκλον Α, ἦτο πρὸ πολλοῦ γνωστὴ. Τὸ πρὸς Ν. τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδρήρου τμήμα τῆς Πύλης τῶν Λεόντων παρουσίαζε τὴν ὄψιν ρήγματος μεταξὺ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ 26. Τὸ ρήγμα τοῦτο ἡρευνήθη μετὰ λεπτολόγου προσοχῆς ὑπὸ τὴν ἐποπείαν τῆς κ. Ροζαλίνδης Παπαντωνίου. Ἡ νέα αὕτη ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ἐκ κροκαλοπαγῶν ὄγκων χαλαρῶς ἐκτισμένος ἀναλημματικὸς τοίχος 26 ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ τοίχου 27, ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἐπικλινούς ἀναβάσεως, τοῦ γνωστοῦ μεγάλου Ramp δηλαδή. Πρὸς τοῦτοις ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ τοίχος 26 κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον του δὲν τερματίζεται ἀποτόμως καὶ ἀνωμάλως, ὥς ἐφαίνετο πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ στρέφεται κανονικῶς πρὸς Α. καὶ καταλήγει, 2.50 μ. πέραν τῆς καμπῆς, εἰς τὸν βράχον. Ὅπισθεν τοῦ τοίχου τούτου εὐρέθη γέμισμα ἐκ λίθων ἀργῶν, διήκον μέχρι τῶν πρὸς Α. ἀποτόμως ὑψομένων βράχων. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων τμήμα τοῦ τοίχου 26 ἐξηρησίμευεν ὡς ἀνάλημα προστατευτικὸν τοῦ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων πρὸς τὴν ἐπικλινῆ ἀνάβασιν δρόμου. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων δόμου εἶχε κτισθῇ τοίχος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ. Ὁ τοίχος οὗτος πυρακτωθεὶς, προφανῶς κατὰ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως, κατέπεσε πρὸς Α. καὶ πρὸς τοὺς βράχους καὶ παρέμεινεν ὡς κάλυμμα τῆς ἀπὸ τοῦ τοίχου 26 καὶ τῶν βράχων περιοχῆς. Ἐπὶ τοῦ καταπεσόντος τούτου τοίχου ἐθεμελιώθη ὁ ἀναλημματικὸς ἐκ πωρολίθων τοίχος

τῆς ὑπερκειμένης δεξαμενῆς, ἡ ὁποία οὕτως ἀποδεικνύεται μεταμυκηναϊκῇ.

Μεταξὺ τῶν τοίχων 9 καὶ 26 ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἄνοιγμα 2 περίπου μ., κάτωθεν δὲ τοῦ ἀνοιγματος τούτου διήρχετο ἡ γνωστὴ διαγώνιος ὑπόνομος τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων. Τοῦ ὄχετοῦ τούτου ἡ ἀρχὴ εὐρέθη εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει πρὸς Α. τὸ ἄνοιγμα. Ἄν καὶ τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ εἶχε κατασκαφῇ ὑπὸ τοῦ Schliemann, ἐν τούτοις κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις εἰς τὴν περιοχὴν του μιᾶς ἀνόδου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρην, χρονολογουμένης εἰς τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Τῆς ἀνόδου ταύτης ἀπεκαλύφθη τὸ πλατύσκαλον καὶ μέρος τῆς φορᾶς τῆς, ὡς καὶ ὁ ἀνατολικὸς πλευρικὸς τῆς τοίχος. Εἰς ἐλληνιστικούς χρόνους ἡ ἀνάβασις ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν καὶ τότε ἐδημιουργήθη νέον λιθόστρωτον δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἐξετείνεται μέχρι τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς δεξαμενῆς. Ἡ διαγώνιος ὑπόνομος κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν περιοχὴν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ ἦτο σύγχρονος πρὸς τὸν τοίχον 26 καὶ πρὸς τὴν μνημειώδη ἐπικλινῆ ἀνάβασιν. Ἡ ἔρευνα τῆς τάφρου Schliemann ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα. Οὐχὶ μακρὰν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου ἐδημιουργήθη ἀνοδος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρην καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, ὑπῆρχε δηλαδή εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους μία δευτέρα ἀνοδος, διάφορος τῆς τοῦ μεγάλου Ramp, ἡ ὁποία ἤκολούθει τὴν γραμμὴν τῆς ἀρχαιότητος πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου ἀνόδου, τῆς χρησιμοποιηθείσης ἀπὸ τῶν ΜΕ μέχρι καὶ τῶν ΥΕ ΙΙΒ1 χρόνων.

Τάφος σκαφεῖσα κατὰ μήκος τοῦ τοίχου 26 ἀπεκάλυψε στενὴν λωρίδα ἀσκάπτου ἐπιχώσεως μέσου πλάτους 0,35 μ. Ἡ στρωματογραφικὴ μελέτη τῆς λωρίδος αὐτῆς ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ τοίχος ἐκτίσθη πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ ὅτι ἐπικείται τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἐπικλινούς ἀναβάσεως, τμήμα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τὸ 1959 ὑπὸ τὸ γέμισμα τοῦ μεγάλου Ramp. Μέρος τοῦ δαπέδου τῆς ἐπικλινούς αὐτῆς ἀναβάσεως ὡς καὶ τὸ ἐκ λίθων ὑπόστρωμά της διασφύζεται καλῶς εἰς μήκος 3 μ. περίπου. Ἡ ἐπίχωσις κάτωθεν τοῦ δαπέδου εἰς βάθος 0,40 μ. περιέχει ὄστρακα ΥΕ ΙΙΒ χρόνων καὶ ὀλίγα μεσοελλαδικά, καταλήγει δὲ εἰς ζώνην γῆς, πάχους 0,03 - 0,05 μ., χρώματος μελανωποῦ, ὀφειλομένου εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν φυτικῶν οὐσιῶν. Ὑπὸ τὴν ζώνην αὐτὴν εὐ-

ρέθη σκληρόν δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύεται ὡς μεσοελλαδικὸν ἀπὸ τὰ ὄστρακα μὲ ἀμαυράν διακόσμησιν, τὰ ὁποῖα περιέχει. Ἀπὸ τοῦ δαπέδου τούτου μέχρι τοῦ βράχου ἢ ἐπίχωσης, μέσου βάθους 0,25 - 0,45 μ., περιεῖχε μόνον μινύεια ὄστρακα καὶ μετὰ ἀμαυροχρώμου διακοσμήσεως. Ἐπὶ τοῦ βράχου ἀπεκαλύφθη σειρά ὀγκολίθων, ἀποτελούντων προφανῶς τὸ διασωθὲν τμήμα ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος θὰ συνεκράτει τὴν μεσοελλαδικὴν ἀνάβασιν.

Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ χώματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν περιοχὴν τῆς δεξαμενῆς, ὄχι μόνον ἐκαλύτρευσεν τὴν ὄψιν τοῦ τμήματος τούτου τῆς εἰσόδου τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ δεξαμενὴ ἐγένετο εἰς τὴν 3ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, διότι ἀπέδωσε πλῆθος ὀστράκων καὶ κεραμίδων ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὡς καὶ δύο νομίσματα τῶν μέσων τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης.

Τομεὺς τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1963 ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ὑποθετὸς κυκλώπειος ἀναλημματικὸς τοίχος, ὁ ὁποῖος ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, ἦτο ἀπλῆ καὶ ἀνώμαλος σειρά ὀγκολίθων καταπεσόντων ἀπὸ τοῦ τείχους. Ὑπὸ αὐτοὺς εὐρέθη ἐπίχωσις χώματος, βάθους περίπου 1.80 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς ἀπεκάλυψε μικρὸν ἰσόγειον δωμάτιον, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν κατὰ χώραν, ἀλλὰ τεθραυσμένοι, ἔξ ἑν ὄλφ πίθοι (Πί ν. 142 α). Τὸ δωμάτιον ἀνῆκεν εἰς κτήριο, τὸ ὁποῖον τοῦ λοιποῦ θὰ ἀποκαλῶ κτήριο Α, μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ὁποῖου διεσώθη κάτωθεν τῆς ἀφεθείσης ἐπιχώσεως τῶν ὀγκολίθων. Τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ κατεστράφη, ὅταν ἡ περὶ τὸ ἰσόγειον δωμάτιον περιοχὴ τῆς ἐπεκτάσεως ἐσκάφη μέχρι τοῦ βράχου. Πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἰσογείου δωματίου ἦτο ἕτερον, μικρὸν μέρος τοῦ ὁποῖου διεσώθη (Πί ν. 142 β). Εἰς τοῦτο εὐρέθη τὸ ἡμισυ πηλίνου λουτήρος (ἀσαμίνθου) εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν. Κατὰ μῆκος τῆς διασφζομένης τομῆς τοῦ λουτήρος εὐρέθη ἡ πλευρὰ τάφρου, τὴν ὁποίαν εἶχε σκάψει ὁ Schliemann τὸ 1874. Φαίνεται, ὅτι τότε κατεστράφη τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ μοναδικοῦ διὰ τὰς Μυκήνας λουτήρος τούτου.

Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βορείου τμήματος τῆς ἐπεκτάσεως ἐφαίνοντο ὑπολείμματα τοίχων καὶ ἐλλειψοειδῆς δεξαμενῆ. Τὰ ὑπολείμματα ταῦτα εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου Χρήστου Τσουντα, ὑπετίθετο δέ, ὅτι ἀνῆκον εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ἡ ἐκ νέου ἀνασκαφὴ

τοῦ τμήματος τούτου ἔφερεν εἰς φῶς ἑν πληρὲς μυκηναϊκὸν κτήριο, τὸ κτήριο Β, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τοίχους, τοὺς ὁποίους ἀπεκάλυψεν ὁ Τσουντας (Πί ν. 143 α). Τὰ ἐκ κονιάματος μυκηναϊκὰ δάπεδα δύο τῶν δωματίων διατηροῦνται καλῶς καὶ ἐπ' αὐτῶν εὐρέθησαν ἀγγεῖα μυκηναϊκὰ χρονολογούντα αὐτά. Ἐπίσης λωρὶς χώματος, πλάτους 2 περίπου μ., παρέμενεν ἄσκαπτος. Προφανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς ὡς διάδρομος πρὸς τὸ τεῖχος, ἀπὸ τοῦ ὅπου τοῦ ὁποῖου ἐρρίπτετο τὸ ἀνασκαπτόμενον χώμα ἔξω τοῦ χώρου. Ὑπὸ τὴν λωρίδα αὐτὴν εὐρέθη τὸ μυκηναϊκὸν δάπεδον τοῦ δωματίου 2 τοῦ κτηρίου Β, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς ἀγγείων χαρακτηριστικῶν τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ΥΕ ΙΙΒ καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ ΙΙΓ περιόδου (Πί ν. 143 β).

Ὁ νότιος τοίχος τοῦ κτηρίου Β σφάζεται εἰς ὀλόκληρον τὸ μῆκος του. Κατὰ τὸ δυτικὸν του ἄκρον καταλήγει εἰς καλῶς διατηρηθεῖσαν παραστάδα. Κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη μέρος τῆς καταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν ἐπέκτασιν (Πί ν. 144 α). Τὸ παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τμήμα τῆς καταβάσεως ἔχει πλάτος 1.50 μ., τοῦτο δὲ ὀρίζεται ἐπακριβῶς, διότι ὁ πρὸς Ν. πλευρικός της τοίχος διασφίζεται εἰς μικρὸν ὕψος. Τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα τῆς καθόδου εὐρέθη πληρὲς χώματος, ὀστράκων, τεθραυσμένων ἀγγείων καὶ τμημάτων δοχείων ἐκ μολύβδου. Προφανῶς τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἐκύλησαν ἀπὸ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου καὶ ἐπλήρωσαν τὸν δρομίσκον, ὅτε οὗτος ἐγκατελείφθη. Μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τῶν εὐρεθέντων ἐδῶ καταλέγεται καὶ τεμάχιον πλακὸς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, μήκους 0,115, πλάτους 0,045 καὶ πάχους 0,015 μ., ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου καλύπτεται ὑπὸ γλυπτῆς παραστάσεως ὀκτωσχήμων ἀσπίδων. Προφανῶς τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀπετέλει μέρος κοσμήματος, τὸ ὁποῖον ἴσως εἶχε τὸ σχῆμα μεγάλης ὀκτωσχήμου ἀσπίδος.

Εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ τείχους τῆς ἐπεκτάσεως καὶ περὶ τὰ 4.50 μ. βορείως τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, ὑπάρχει διαγωνίως πρὸς τὸ τεῖχος βαίνουσα σὺριγξ, τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐδέχοντο ὡς ὑπόνομον (Πί ν. 144 β). Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς πρὸ τοῦ στομίου τῆς σὺριγγος περιοχῆς ἀπεκάλυψε κατηφορικὴν κατάβασιν πρὸς αὐτὴν καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ σὺριγξ δὲν εἶναι ὑπόνομος ἀλλὰ μικρὰ ἔξοδος στρατηγικώτατα κατεσκευασμένη. Ἡ εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως σὺριγξ, ἡ γνωστὴ ὡς Sally Port, ἀφ' ἑτέρου, ἀπεδείχθη, ὅτι ἦτο ἀπλῆ δίοδος πρὸς ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖον ἐξετείνεται κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς ὁψευς

τῆς πλευρᾶς ἐκείνης τῆς ἐπεκτάσεως. Καὶ τὰ ὀλίγα ὑπολείμματα τοῦ ἀνδῆρου τούτου ἔφερεν εἰς φῶς ἡ ἐφετεινῇ ἀνασκαφή.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπεκτάσεως κατέστησε δυνα-
τὴν τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῆς κατα-
σκευῆς τῶν τειχῶν τῆς πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ

περιόδου καὶ ἐπεβεβαίωσε τὸν σκοπόν, τὸν ὅποιον
ἐξυπηρετεῖ καὶ ὁ ὅποιος ἀποδεικνύεται, ὅτι ἦτο
ἡ ἐξασφάλισις τῆς ὑδρεύσεως τῶν ἐν τῇ ἀκροπό-
λει ἐν καιρῷ πολιορκίας ἢ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν.

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς
ἀνασκαφῆς τοῦ 1964.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ

*

MYCENAE: «CITADEL HOUSE»

As part of the programme of excavations undertaken by the Greek Archaeological Society under the direction of Professor George E. Mylonas, the writer directed in the summer of 1964 a fourth and last campaign in the «Citadel House» area. This campaign was made possible by generous contributions from the Bollingen Foundation, the Walston Fund, Cambridge, the Craven Committee, Oxford, and the Mediterranean Archaeological Trust. The excavations proceeded intensively during the summer months, as long as the other commitments of members of the expedition would allow, to carry forward the exploration of the undug section along the acropolis wall as far as possible, in view of the requirement that the work should be completed during the year.

Although good progress was made and considerable depth was reached over the whole area, it cannot be said that the fullest information has been obtained from this section of the site. The rock slopes very steeply in its western and southern areas and in the resulting «ravine» vast quantities of soil have accumulated during the centuries, brought down by the winter rains from the higher slopes of the acropolis and heaped up against the south rampart of the Cyclopean Walls. In many cases, owing to the great depth of soil, it has only been possible to reach the destruction levels, which according to the pottery are datable to the end of Late Helladic III B. The plans of the rooms associated with this destruction have in several cases eluded us. Nor has it been possible to investigate any lower levels that may exist beneath the destroyed buildings.

In previous campaigns work was concentrated on the east part of the site where the rock is higher, and after the removal of later Hellenistic buildings evidence of at least two destructions of the Mycenaean period was obtained: a major catastrophe at the end of LH IIIB and another destruction at the end of LH IIIC. The present campaign produced more evidence of the same nature, but before the destruction levels could be reached, it was necessary to plan and remove the Hellenistic buildings on the surface and to dig down through the great depth of drifted soil on which they were built. As in previous campaigns, no evidence was found of any occupation in the area of the «Ci-

tadel House» from the final destruction at the end of LH IIIC (c. 1100 B. C.) to the building of Hellenistic houses in the third century B. C. On the other hand, the soil that had drifted down during the intervening eight or nine hundred years did contain a few sherds of the Protogeometric, Geometric, Archaic, and Classical periods, showing that at least in some part of it the acropolis was continuously occupied after the end of the Mycenaean period. Furthermore, within our «Citadel House» area post-Mycenaean graves were found in several places.

A feature of the 1964 excavation has been the uncovering of massive walls, very similar to those found in the House of the Warrior Vase and the South House. Associated with them are smaller stone walls of later date built on earth, which cannot, however, be definitely assigned to the IIIC period (Pl. 146 b). In the northern part of the site access was gained from the South House to a room of unusual kind. Walls and floor preserved their original plaster mixed with *asprochoma*, but the central part of the floor had collapsed revealing a narrow corridor. Only part of this was excavated to the rock, and the purpose of the corridor could not be ascertained. The pottery indicated that it belonged to the end of IIIB. To the east of this room another room, only partly excavated, gave evidence in its lower levels of the violent destruction at the end of the IIIB period. Over the debris a floor had been laid and above this, among other fragments, sherds of the IIIC period were found. To the south of this room a narrow trench has yielded many almost complete, though shattered, vases. They are not later than IIIB.

A remarkable find in a different part of the site, though unfortunately not associated with any floor, is an enormous four-handled jar of the IIIC period. The belly of the vase is elaborately decorated with horses, a foal, and various birds; the upper register consists of spirals (Pl. 146 a). Many representations of horses have been found on the site this year: horses standing, horses galloping with legs doubled up under the belly, and the flying gallop.

In the south-western part of the site a number of IIIC walls have been uncovered. They are built on destruction debris of the LH IIIB period, but as they are not constructed on level ground but on a slope, they are more likely to be terrace walls. In the west part of the site

there is a strange circular structure built of rough stones (diameter c. 1.1/1.2 m.). Its purpose is not clear. It occupies the centre of a large room, of which the walls of one corner have been partly uncovered; it has not been possible to establish the length of these walls (and therefore the full size of the room) as they run under the baulks of the trench. Some magnificent fragments of III C kraters were found in this room, but there was unfortunately no complete example (Pl. 145 c - d). They were painted in a variant of the Close Style; two of them had bichrome decoration. Further to the south-east, on the very edge of Tsountas's excavation ("Tsountas House") another particularly fine example, painted in the same style, was discovered.

The north scarp of the Citadel House area was taken down as far as the Mycenaean walls of the South House. It was found that several later walls were built on or just to the south of them. Below the lowest of these walls a small cist grave was found. This contained the poorly preserved remains of a child, 7 complete pots, 2 bronze pins, 3 bronze semicircular fibulae, and a bronze ring of which the finials ended in spirals. The pottery is painted in the sub-Mycenaean style, which Mr. Vincent Desborough prefers to classify as early Protogeometric, and consists of a stirrup-jar, 4 lekythoi, a small jug, and a miniature cup (Pl. 145 a). The grave was well built of small to medium sized stones except for three flattish boulders used as cover slabs. Other cist graves were found further to the south and south-east. One was very badly

disturbed and contained but a few fragments of bones and a bone pin; the other was well built but, apart from the fragmentary skeleton, only bits of an iron pin were found. A terrific fire had been lit in the grave so that the stones were bleached white by the heat; the skeleton also was burnt by the fire and a large area of ash surrounded the grave.

A cist grave of the Protogeometric period was found in the south-western part of the site. Here large slabs were used but few of these were in position. However, the upper part of the skeleton was undisturbed, though poorly preserved. At the head was a large, plain amphora with a lekythos fixed in the mouth of the vessel, both unbroken (Pl. 145 b). An iron pin and a bronze ring were also found with the body. The pin has a bulbous swelling in bronze near the head. The ring is plain, the outer surface convex. In this same area, but not connected with any grave, were found a complete III B krater with a jug inside it and, nearby, a ring vase of the same period.

I wish to express my gratitude to the many people who gave their unstinted and tireless help on this excavation and in particular to Mrs. W. J. Craig who extended her stay at great inconvenience to herself in order to deal with the vast amount of pottery and finds that resulted from our work. My task was made considerably easier by the considerate help and advice received from my colleague, Professor Mylonas, to whom I wish to express my sincere thanks.

W. D. TAYLOR

NETTOYAGES SUR LA LARISSA D'ARGOS

Au début du mois d'octobre 1964 a été amorcé le nettoyage des fortifications de la Larissa. On a procédé, en premier lieu, au ramassage de divers blocs architecturaux d'époque byzantine, qui gisaient épars dans les ruines, et au transfert de quelques-uns d'entre eux au Musée de la ville; on a, en second lieu, commencé à dégager de sa gaine de déblais le mur grec à l'angle nord-est de la citadelle intérieure; on

a, enfin, entamé le nettoyage du mur urbain sur le sommet de la Larissa et par là-même mené une série d'études stratigraphiques, au contact du parement interne et dans le corps même du rempart, qui permettront d'aboutir, à son sujet, à des conclusions chronologiques plus assurées. Par ailleurs, une inscription inédite relative à un *εἰσαγωγὸς* argien a été transportée du flanc sud de la Larissa au Musée de la ville.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ — ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1) Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Χρυσ. Χρήστου συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1964 αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν ἀκρόπολιν Σπάρτης εἰς τὸν χώρον τοῦ «κυκλικοῦ οἰκοδομήματος». (Περὶ τούτων λεπτομερέστερον βλ. Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1964, σ. 102 κ. ἐ.).

2) Διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Αἰκ. Δημακοπούλου ἐγένοντο αἱ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου διαταχθεῖσαι ἀνασκαφαὶ εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 101, 124, 126 καὶ 127 οἰκοδ. τετράγωνα τῆς πόλεως Σπάρτης (βλ. κατωτέρω λεπτομερῆ ἔκθεσιν τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Δημακοπούλου).

3) Διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Χρυσ. Χρήστου ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς περιοχὴν Καταβόθρα Μολάων Λακωνίας, κατόπιν πληροφοριῶν περὶ ἀνευρέσεως ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου τεμαχίων ἀγγείων. Ἡ περιοχὴ τοῦ χωρίου Καταβόθρα εὐρίσκεται εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀσωποῦ (πρβλ. BSA 14 (1907 - 8) σ. 160 καὶ BSA 15 (1908 - 9) σ. 159), ὅπου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὐρίσκοντο σημαντικοὶ συνοικισμοί, ὡς αἱ Ἀκριαί, ἡ Ἐλαία, ἡ Κυπαρισσία, ἡ Λεῦκη κ.λ.π. Ἡ ὅλη ἑκτασίς τῶν κτημάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου Καταβόθρα παρουσιάζει σημαντικὸν ἀριθμὸν κτισμάτων τῶν ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων, μὲ σαφέστερα τὰ λείψανα περὶ τὴν θέσιν τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου, ὅπου εὐρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Οὗτος, μικρὸς, μονόκλιτος ναῖσκος, ἀσφαλῶς τῶν μέσων βυζαντινῶν χρόνων, εἶναι ἐκτισμένος ἐπὶ ἀρχαίῳ καὶ πιθανότατα ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων προερχομένου ἱεροῦ, τοῦ ὁποῦ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἔχουν χρησιμοποιηθῇ εἰς αὐτόν, ὡς τέσσαρα ἰωνικὰ κιονόκρανα, ἐνῶ πρὸ τῆς κυρίας δυτικῆς θύρας εὐρίσκονται κείμενα ἐκτάδην τεμάχια ἀρραβδῶτων κιόνων. Πεντήκοντα μέτρα νοτιώτερον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ πλησίον δύο φρεάτων, ἀσφαλῶς παλαιῶν, ἀλλ' εὐρισκομένων καὶ σήμερον ἐν λειτουργίᾳ, ὑπάρχουν ἐπίσης τεμάχια μεγάλων καὶ καλῶς εἰργασμένων λίθων, προερχομένων ἐξ ἀρχαίων κτηρίων, ἐνῶ εἰς τὸν περίβολον τοῦ νεκροταφείου εὐρίσκεται τὸ κάτω τμήμα γυναικείου ἀγάλματος τῶν ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων (διαστάσεις: τῶν κιόνων πρὸ τῆς θύρας μῆκος ὁ α': 1.85, ὁ β': 1.46 μ. Τῶν κιονοκράνων τῶν ἐντετειχισμένων ἐκατέρωθεν τῆς θύρας δύο εἶναι πλάτους 0,31, τὸ τρίτον 0,34 καὶ τὸ τέταρτον 0,37 μ. Ὑψος τοῦ

τμήματος τοῦ ἀγάλματος, τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὸν περίβολον, μετὰ τῆς πλίνθου 0,93 μ.).

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀπέβη ἰδιαίτερος ἐπιτυχὴς ἀπὸ ἀπόψεως εὐρημάτων, ἐνῶ ἔδειξε τὴν ὑπαρξίν ἐνός ἐκτεταμένου νεκροταφείου τῶν ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων περὶ τὸ σύγχρονον νεκροταφεῖον. Ἀνεσκάφησαν τρεῖς τάφοι, οἵτινες εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων λίθων μὲ συνδετικὴν ὕλην κονίαμα ἀσβέστου καὶ κεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν. Ἀπαντες ἦσαν ἀκτέριστοι. Τοῦ καλύτερου σωζομένου τάφου ἀνατολικῶς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου αἱ διαστάσεις ἦσαν: μῆκος ἐξωτ. 2.10, ἐσωτ. 1.85, πλάτος ἐξωτ. 0,70, ἐσωτ. 0,55 καὶ βάθος 1 μ., ὁμοιάζει δὲ οὗτος ἐντελῶς μὲ τοὺς ρωμαϊκῶν χρόνων τάφους, τοὺς ἀνευρεθέντας εἰς Σπάρτην.

Δυστυχῶς οὐδὲν στοιχεῖον προέκυψε δυνάμενον νὰ διαφωτίσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκε τὸ νεκροταφεῖον αὐτό.

4) Διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Αἰκ. Δημακοπούλου διεξήχθη παρὰ τὴν θέσιν Παρτόλιανα τοῦ χωρίου Μαγούλιανα Γορτυνίας μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ λατομείου τοῦ Νικολάου Πολυδώρου, ὅστις ἀνέφερε τὴν εὕρεσιν τάφων κατὰ τὴν σκαφὴν πρὸς ἀνδρῶν λίθων ἐντὸς τοῦ λατομείου καὶ παρέδωκεν ἓνα ἀκέραιον λύχρον παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, προερχόμενον ἐκ καταστραφέντος ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τοῦ λατομείου τάφου. Διὰ τῶν γενομένων δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς τὸν ὡς ἄνω χώρον ἀνευρέθη εἰς μόνον τάφος κεραμοσκεπής, χριστιανικῶν πιθανότατα χρόνων, ἀκτέριστος, προσανατολισμοῦ ἐξ Α. πρὸς Δ. καὶ διαστάσεων: μῆκος 2.10, πλάτ. 0,45, βάθος 0,40 μ.

II. ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΚΑΣΤΡΟΥ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

Εἰς μεγάλα τμήματα τῶν τειχῶν τοῦ Κάστρου Μονεμβασίας ἐγένοντο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος σημαντικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως, διὰ τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη νὰ ἀνακοπῇ ἡ ἀποσάθρωσις καὶ ὁ κίνδυνος μεγάλων ζημιῶν εἰς τὸ παρὰ τὴν θέσιν «Πορτέλλο» τμήμα τῶν. Δύο ἀκόμη μεγάλα τμήματα, τὰ ὁποῖα ἐκινδύνευον μὲ κατάρρευσιν καὶ ἔθετον εἰς κίνδυνον ὁλόκληρον τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν καὶ μέρος τῆς παρὰ τὴν βορείαν γωνίαν πρὸς τὴν θάλασσαν πλευρᾶς τῶν, κατέστη δυνατόν νὰ στερεωθοῦν, ἐνῶ παραλλήλως ἀνελήφθησαν, καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα δευτερεύοντα, στερεώσεις καὶ ἀποκαταστάσεις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν τειχῶν.

Τὸ μεγαλύτερον βάρος τῆς ἐργασίας συνεκεντρώθη εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευράν, ὅπου διὰ

τὸ ἀπότομον τῆς θέσεως καὶ τὸ ὕψος τοῦ τείχους ἢ ἐκτέλεσις τῶν στερεώσεων συνήντησεν ἐξαιρετικὰς δυσκολίας. Παρὰ ταῦτα ἐπετεύχθη ἡ ἐπισκευὴ ὁλοκλήρου τοῦ ἐτοιμορρόπου τμήματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὕψος πλέον τῶν 16 καὶ πλάτος ἀπὸ 8 ἕως 19 μ. Ἄν καὶ διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ τμήμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς πύργον τοῦ τείχους, εἶχον χρησιμοποιηθῇ παλαιότερον παρόλίοι, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξευρεθῶν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ὁμοιοὶ καὶ νὰ τοποθετηθῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐκρίθη καὶ ὡς ἀπολύτως ἀπαραίτητον διὰ πολλοὺς λόγους. Ὁ σπουδαιότερος τούτων εἶναι ὅτι, ὡς διεπιστώθη διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὰ μόνα τμήματα τῶν τειχῶν τῆς Μονεμβασίας τὰ ὅποια ἔχουν πλήρως ἀποσθῶνθαι εἶναι τὰ ἔχοντα ἀρχικῶς κατασκευασθῇ ἢ μεταγενεστέρως ἐπισκευασθῇ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως παρολίθων. Οἱ παρόλίοι εἶναι καταφανές ὅτι ὑφίστανται περισσότερο καὶ ταχύτερον τοῦ ὅλου ὕλικου τὴν ἐπίδρασιν τῆς θαλάσσης καὶ καταστρέφονται παρασύροντες ὁλόκληρα τμήματα τοῦ τείχους εἰς τὴν καταστροφὴν. Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη περισσότερο ὁ ἐγχώριος ἀσβεστόλιθος, ὁ ὁποῖος κατ' ἐξοχὴν ἔχει χρησιμοποιηθῇ εἰς τὰ τεῖχη τῆς Μονεμβασίας (Πί ν. 147 α' τὸ ἐπισκευασθὲν τμήμα εἰς τὸ βάθος μὲ ἀνοικτότερον ἐκ τῆς ἀσβέστου χρῶμα).

Ἐν ἡμικαταρρέουσι εὐρίσκοντο μερικὰ τμήματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τειχῶν καὶ ἀκριβῶς παρὰ τὴν μεγάλην πύλιν τῆς ἀνω «τάπιας» πλησίον τοῦ σημείου, ὅπου εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τὰ τεῖχη πλησιάζουν τοὺς βράχους. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐστερεώθη τὸ ἀριστερὸν τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τοῦ τοίχου καὶ μία καμάρα εὐρισκομένη ὀλίγον νοτιώτερον (Πί ν. 147 β'). Εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν τειχῶν ἐστερεώθη ἐπίσης τμήμα τῶν τειχῶν συνδέον τὸ ἐκ Ν. ἀνερχόμενον τμήμα μετὰ τῶν βράχων (Πί ν. 147 γ' ἀριστερὰ τὸ ἐπὶ τῶν βράχων ἐδραζόμενον τμήμα).

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῆς Χρυσοφειτίσεως συνεπληρώθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν μερικὰ ἐκ τῶν ὀδοντωτῶν σχηματισμῶν τῶν τειχῶν, τὰ ὅποια ἐκινδύνουν (Πί ν. 148 α'), ὡς καὶ ἐκτεταμένα τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τειχῶν τὰ ὅποια ἦσαν πλησίον τῆς αὐτῆς θέσεως σεσαθρωμένα (Πί ν. 148 β'). Μεγαλυτέρας ἀκόμη ζημίας εἶχε τὸ τεῖχος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς γωνίας μέχρι σχεδὸν τῆς πρὸς τὸν Φάρον φερούσης πύλης, δηλαδὴ εἰς μήκος πλέον τῶν πεντήκοντα μέτρων καὶ εἰς διά-

φορον ὕψος (Πί ν. 148 γ, ὅπου διακρίνεται εἰς ποῖον βάθος ἔχουν καταστραφῇ). Ἡ ἐργασία ἐξετελέσθη διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ αὐτοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο παρὰ τὰ τεῖχη, καὶ τοιουτοτρόπως ἐπετεύχθη ἡ ἀποκατάστασις ὅλης τῆς πλευρᾶς (Πί ν. 149 α' μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως).

Δυσκολίαι πολλαὶ ἀντιμετωπίσθησαν καὶ εἰς ἐν ἀκόμη μέγα καὶ μὲ σημαντικὰς ζημίας τμήμα τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν ἀνατολικῆς, ἐξωτερικῆς πλευρᾶς. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ καταστροφὴ τῶν τειχῶν ἦτο ἐκτεταμένη εἰς μήκος πλέον τῶν 20 μ. καὶ ὕψος κυμαίνομενον ἀπὸ 7 ἕως 16 μ. (Πί ν. 149 β' κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας μὲ τὰ ἱκρίωματα εἰς τὴν θέσιν τῶν). Παρὰ τὰς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ὕψους δυσκολίας ἐπετεύχθη καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἡ στερέωσις τῶν ἐπισφαλῶν σημείων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀσφαλείας τοῦ τμήματος αὐτοῦ συνδεθέντος μὲ τὸ πρὸς τὴν βορείαν γωνίαν τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον εἶχε στερεωθῇ πρὸ δεκαπενταετίας (Πί ν. 149 γ' μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασιῶν).

Ἐκτὸς τῶν ἐργασιῶν εἰς τὰ κύρια καὶ περισσότερον κινδυνεύοντα αὐτὰ τμήματα ἐγένοντο καὶ ἄλλαι εἰς ἄλλας θέσεις μικροτέρας σημασίας, ὅπως εἰς δύο ἀκόμη σημεία τοῦ ἀνω μέρους τῆς ἀνατολικῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς καὶ εἰς ὀκτὼ τῆς μεσημβρινῆς, ὅπου ὑπῆρχον μικραὶ ζημίαι θέτουσαι εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν τῶν διερχομένων ἐπισκεπτῶν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας διεπιστώθη ἐκ νέου ἡ διαφορὰ χρησιμοποιήσεως ὕλικου εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῶν τειχῶν, προερχομένη πιθανώτατα ἀπὸ διαφόρους περιόδους κατασκευῆς τούτων ἢ καὶ ἐπισκευῶν. Τοιουτοτρόπως ἡ χρησιμοποιήσις ἀσβέστου καὶ ἄμμου εἶναι ὁμοία εἰς τὰ δύο καθέτως πρὸς τὴν θάλασσαν βαίνοντα τμήματα, ἀνατολικὸν καὶ δυτικόν. Παρατηρεῖται σπατάλη ἀσβέστου καὶ χρησιμοποίησις ἄμμου μᾶλλον χονδρῆς καὶ ἐξαιρετικῶς καθαρᾶς. Τοῦτο ὁμῶς ἰσχύει μόνον ὡς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον. Ὁ δίδυμος ἐσωτερικός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔβαινον οἱ πολεμισταὶ κατὰ τὰς συγκρούσεις, εἶναι ἀμελέστερον ἐκτισμένος καὶ μὲ οἰκονομίαν εἰς τὴν ἄσβεστον. Ἀσφαλῶς ὁ ἐξωτερικός εἶναι παλαιότερος. Εἰς τὴν παρὰ τὸν ναὸν Χρυσοφειτίσεως πλευρὰν μεγάλα τμήματα εἶναι μὲ ἐλαχίστην ἄσβεστον κατεσκευασμένα καὶ προδίδουν βεβαιωμένην κατασκευὴν.

III. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι οὐδόλως ἐπροχώρησαν λόγῳ τῆς ἐκ-

κρεμύτης του θέματος της επεκτάσεως του ἐν λόγῳ Μουσείου. Αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν εἰς καθαρισμόν, ταῦτις, καταγραφὴν καὶ ταξινόμησιν ὀρισμένων ἐκ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου ἀντικειμένων, ὡς τῶν Μυκηναϊκῶν ἀγγείων ἐκ τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μονεμβασίας κ. ἄ. Εἰς τὸ Μουσεῖον Τεγέας ἐξετέθησαν εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Blegen εἰς Ἁγιοργίτικα Ἀρκαδίας προερχόμενα δεκατέσσαρα νεολιθικὰ ἀγγεῖα καὶ ἓν εἰδῶλιον, μετὰ τὸν καθαρισμόν, συγκόλλησιν καὶ τακτοποίησιν τῶν ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν εἰς Παλ. Κόρινθον. Ἐγένετο ἐπίσης πρόχειρος τακτοποίησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ γλυπτῶν τεμαχίων τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνῶν.

ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Αἰκ. Δημακοπούλου κατεγράφη ἡ μικρὰ ἀλλὰ σημαντικὴ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κυθήρων, ἥτις περιλαμβάνει ἐκ τῶς ἄλλων, ἱκανὸν ἀριθμὸν Μεσομινωϊκῶν ἀγγείων, μετὰ τῶν ὁποίων δύο λύχνους ἐκ πορφύρεου λίθου, ἐπτὰ ἀγγεῖα ἐκ στεατίτου λίθου, προφανῶς εἰσηγμένα ἐκ Κρήτης καὶ προερχόμενα ἐκ Παλαιοπόλεως Κυθήρων, ὅπου ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀποκαλυφθεῖσα Μινωϊκὴ ἀποικία. Ἐγένετο ἐπίσης πλήρης τακτοποίησις καὶ ἐκθεσις εἰς προθήκας τῶν περιεχομένων εἰς τὴν Συλλογὴν ἀρχαίων.

IV. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Μεταξὺ τῶν τυχαίων εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν παρὰ ἰδιωτῶν ἢ περισυνελέγησαν ἐκ διαφόρων θέσεων, ἐκ τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης παραδοθέντων καὶ προερχομένων ἐκ τῆς περιοχῆς Σπάρτης, ἀναφέρονται τμήμα ἀναγλύφου ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ παράστασιν Κυβέλης, ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων μετὰ παράστασιν ἐνθρόνου Ἀσκληπιοῦ καὶ διάφορα ἄλλα ἀσήμαντα τεμάχια γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων, ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἀριθμὸς χαλκῶν ρωμαϊκῶν νομισμάτων. Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Γυθείου περιήλθον καὶ νέα ἀρχαῖα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν, μετὰ τῶν ὁποίων τὰ σημαντικώτερα: τμήμα ἀρχαίου λακωνικοῦ ἀναγλύφου τοῦ τύπου τῶν ἀναγλύφων μετ' ἀφηρωμένων νεκρῶν μετὰ παράστασιν μιᾶς μόνον ἐνθρόνου ἀνδρικής μορφῆς καὶ ἀκεραία ἐπιτύμβιος λακωνικὴ στήλη, ἐλληνιστικῶν χρόνων, μετὰ ἀνάγλυφον παράστασιν ἀκάνθης.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Τεγέας μετεφέρθη, ἀποτεχισθεῖσα ἐκ τοῖχου ἡρειπωμένης οἰκίας παρὰ τὸ χωρίον Στάδιον Ἀλέας, μαρμαρινὴ ἀνάγλυφος

ἐπιτύμβιος στήλη ἀκεραία, μετὰ παράστασιν πολεμιστοῦ (Πί ν. 150). Τὸ ἀνάγλυφον, ὅπερ φέρει εἰς τὴν ἄνω ὀριζόντιον ἀπόληξιν ἐγχάρακτον τὸ ὄνομα τοῦ πολεμιστοῦ ΕΧΕΜΟΣ, παρουσιάζει ὀραίαν ἐργασίαν καὶ ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸ τέλος τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

*

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΧΩΡΟΝ

ΝΑΟΥ ΑΛΕΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΕΝ ΤΕΓΕΑ

Κατὰ τὸ ἀπὸ 15-9-64 ἕως 10-10-64 διάστημα ἐγένοντο εἰς τὸν χώρον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνῶν ἐν Τεγῇ ἐκτεταμέναι ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ χώρου (Πί ν. 152 β-γ). Αἱ ἐργασίαι συνίσταντο κατὰ σειράν: α) εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τοῦ χώρου ἐκ τῶν ὑδάτων καὶ τῆς ὑγρασίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, β) εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ χώρου ἀπὸ τοῦ χόρτου καὶ τῶν ἀκανθῶν καὶ γ) εἰς τὴν πρόχειρον τακτοποίησιν τῶν ἐρειπίων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δημοσιευμένων πορισμάτων. Οὕτω, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ ἠνοιχθῇ μικρὰ αὐλαξ, συνδεθεῖσα μετὰ τὴν ἀμέσως ἔξω τοῦ χώρου εὐρισκομένην παλαιὰν ἀποχετευτικὴν τάφρον, ἥτις εἶχε σχεδὸν ἀποφραχθῇ διὰ καταπεσόντων χωμάτων καὶ ἀπορριμμάτων καὶ ἀνεσκάφη τελείως ἐκ νέου, διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων μακρὰν τοῦ χώρου. Κατόπιν ἐγένετο συστηματικὸς καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἐκ τῶν χόρτων καὶ ἀκανθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν χωμάτων, διὰ τῶν ὁποίων εἶχον τελείως καλυφθῇ τὰ ἐρείπια. Πράγματι πολλὰ ἐκ τῶν κειμένων περὶ τοῦ ναοῦ ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων εἶχον ἐκ νέου χωθῇ ὑπὸ τὰ χώματα, ὥστε εἰς πολλὰ σημεῖα αἱ ἐργασίαι προσέλαβον τὴν ὄψιν ἀνασκαφῆς. Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ καὶ ἀποχωματώσεως ἀπεκαλύφθησαν πλείστα ὅσα μικρὰ θραύσματα ἐκ τῆς ἀναγλύφου διακοσμήσεως τῆς σίμης καὶ τοῦ τοιχοβάτου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Τεγέας.

Ἐγένετο ἐπίσης συστηματικὸς καθαρισμὸς τῆς πρὸς Β. τοῦ ναοῦ εὐρισκομένης κρήνης, ἐκ τῶν χόρτων καὶ τῶν καταπεσόντων ἐντὸς αὐτῆς χωμάτων καὶ ἀπορριμμάτων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ἐσημειώθη ἐν Τεγῇ τυχαῖον εὖρημα, μοναδικῆς σπουδαιότητος. Οὕτως ὁ κ. Νικόλαος Παναγόπουλος, κάτοικος τοῦ χωρίου Ἀλέα Τεγέας, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως φρεατίου εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας του, κειμένης περὶ τὰ διακόσια μέτρα ἀπὸ

τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἀνεῦρεν εἰς τὸ βάθος τῶν 2.20 περίπου μ. τοῖχον κατασκευασθέντα ἐκ συσσωρεύσεως μεγάλων λίθων, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἀπετειχίσθη μαρμάρινος κορμὸς γυναικείου ἀγάλματος, ὕψ. 0,86 μ., μὴ διασφῶν τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ ἄκρα. Οὗτος ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν Ὑπηρεσίαν μας καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ εὐρισκομένου εἰς Τεγέαν διὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ ναοῦ συνεργεῖοι μας, ὁ κορμὸς ἐξήχθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Τεγέας. Πρόκειται περὶ γυναικείου κορμοῦ οὐχὶ ἀπλῶς ἐνθυμίζοντος, ἀλλὰ σχεδὸν ὁμοίου μὲ τὸν λεγόμενον κορμὸν τῆς Ἀταλάντης τοῦ Μουσείου Τεγέας, τὸν ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τῶν Γάλλων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ συνδεόμενον μὲ τὸν Σκόπαν (Dugas - Berchmans—Clemmensen, Le Sanctuaire d'Aléa Athéna, πίν. XCVI, XCVII, XCVIII). Ὁ νέος κορμὸς (Πί ν. 151 α-γ) δίδει τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τύπον μὲ προσθήκας ἀποδεικνυούσας ὅτι πρόκειται περὶ Νίκης καὶ ἐπομένως ἱκανὰς νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ παλαιότερου κορμοῦ. Πράγματι ἡ ὁμοιότης τῶν δύο κορμῶν ἐπιβάλλει τὴν ἀποψιν ὅτι πρόκειται περὶ δύο Νικῶν ὁμοίων, αἵτινες ἦσαν ἢ τὰ δύο ἄκρωτήρια τοῦ ναοῦ, τὸ Α. καὶ τὸ Δ., ἢ ἴσταντο ἐπὶ τῶν δύο ἰωνικῶν κιόνων, τῶν εὐρισκομένων ἐμπροσθεν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (Lippold, Die Griechische Plastik, σ. 251, Dugas σ. 65). Ἀξίον σημειώσεως εἶναι ὅτι αἱ ζημίαι καὶ εἰς τὸν νέον κορμὸν εἶναι αἱ αὐταί, τοῦτο δὲ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖον. Κατόπιν τῆς ὥς ἄνω ἀποκαλύψεως τοῦ κορμοῦ καὶ διὰ τηλεφωνικῆς διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα πλησίον τῆς θέσεως τῆς εὐρέσεως τοῦ κορμοῦ, ἐντὸς τοῦ παραπλευρῶς τῆς οἰκίας Παναγοπούλου κειμένου κτήματος Ρέππα, ἀποκλειομένης τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τῆς αὐτῆς τῆς οἰκίας Παναγοπούλου, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως τῶν τοίχων τῆς οἰκίας λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου. Σκοπὸς τῆς ἐντελῶς περιωρισμένης αὐτῆς ἐρευνῆς ἦτο νὰ μελετηθῇ γενικῶς ὁ χώρος περὶ τὸ εὖρημα, διὰ νὰ διαπιστωθῇ ἐὰν πρόκειται περὶ τυχαίου εἰς τὸν χώρον αὐτὸν εὐρισκομένου ἀρχαίου, ἀπορριφθέντος κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς ἢ πρωίμους τουρκικοὺς χρόνους, ἢ ἐὰν ἀνήκῃ τοῦτο εἰς ὁμάδα ὀλῆν ἔργων μεταφερθέντων ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Ἡ διεξαχθεῖσα διὰ τρεῖς μόνον ἡμέρας ἐρευνα ἀπέδειξεν ὡς βάσιμον τὴν ἀρχικὴν ὑποψίαν, ὅτι δηλαδὴ δὲν πρόκειται περὶ μεμονωμένου ἀρχαίου. Ἀνευρέθη πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, ἀνηκόντων μάλιστα εἰς τὰ ἐναετία καὶ ἐπαετία μέρη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀ-

λέας Ἀθηνᾶς, τὰ ὅποια εἶχον χρησιμοποιηθῇ εἰς νεωτέρους χρόνους ὡς ἀνάχωμα, διὰ τοῦ ὁποῦ παρημποδίζετο ὁ παραρρέων χείμαρρος ἀπὸ τοῦ νὰ κατακλύζῃ μίαν ὀρισμένην περιοχὴν. Ὁ τοίχος τοῦ ἀναχώματος αὐτοῦ εὐρίσκεται εἰς βάθος 1 μ. καὶ συνεχίζεται μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3 μ. Ἐχει διάφορον πλάτος, εἶναι δὲ ἐκτισμένος ἀνευ συνδετικοῦ κονιάματος δι' ἀπλῆς συσσωρεύσεως τῶν ὕλικῶν, τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἔχουν ληφθῇ ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ καὶ θὰ ἦσαν κυρίως τὰ ὁρατὰ καὶ μὴ κατεχωσμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναχώματος. Μεταξὺ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, τὸ σημαντικώτερον ἦτο μικρὸν τμήμα περὶ τὴν κοιλίαν, ὕψους 0,30 μ., γυμνοῦ ἀνδρικοῦ κορμοῦ, προερχόμενον ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ (Πί ν. 152 α).

Ἡ ἐρευνα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῇ, λόγω ἐλλείψεως πιστώσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ προκεχωρημένον τῆς ἐποχῆς καὶ τὰς συνεχεῖς βροχάς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὸν χώρον ἀπαιτεῖται μία μᾶλλον ἐκτεταμένη ἐρευνα, ἥτις ὑπόσχεται πολλὰ καὶ πιθανώτατα ἀπρόβλεπτα ἀποτελέσματα, αἱ τομαὶ ἐκαλύφθησαν ἐκ νέου, ὥστε ἡ ἐργασία νὰ συνεχισθῇ εἰς ἐποχὴν καταληλότεραν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ - ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΟΙΚΟΠΕΔΑ ΣΠΑΡΤΗΣ

Εἰς διάφορα ἰδιωτικὰ οἰκόμεδα τῆς πόλεως Σπάρτης, εὐρισκόμενα ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὸν ἐλεγχον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ζώνης, διεξήχθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1964 δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι πρὸ τῆς ἐνάρξεως οἰκοδομήσεως διὰ τὴν ἀποδέσμευσιν ἢ μὴ τῶν οἰκοπέδων. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδωσαν εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ οἰκόμεδα σπουδαίотата ἀποτελέσματα, σημαντικὰ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν καὶ τοπογραφίαν τῆς πόλεως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

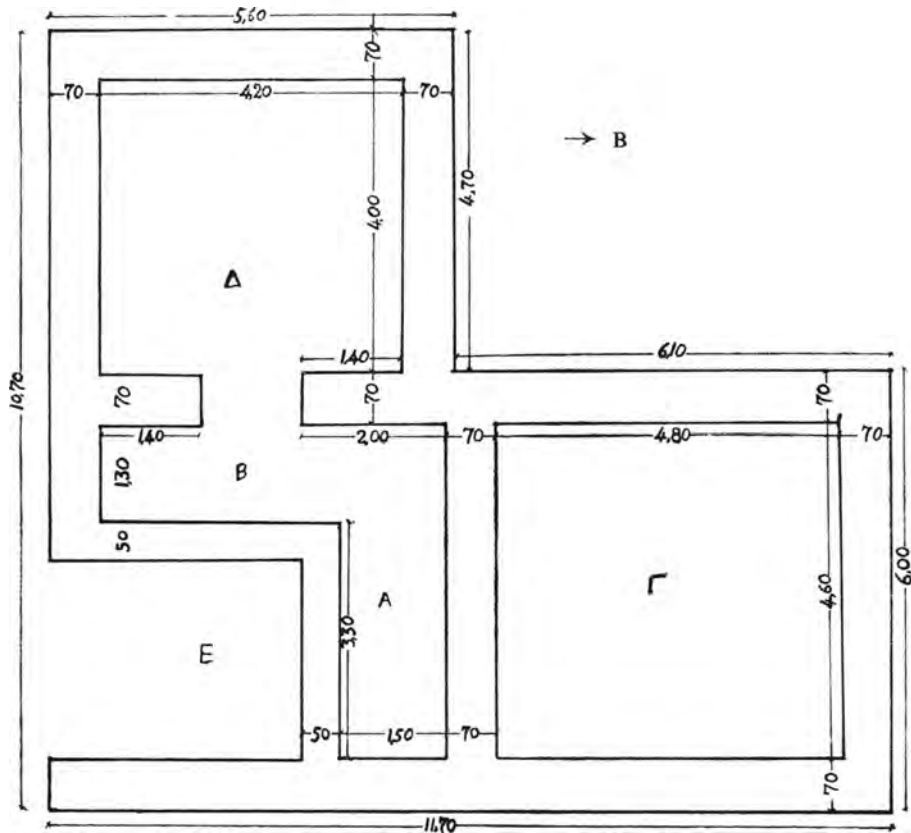
Οἰκόμεδον Ὀλγας Παρασκευοπούλου

Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόμεδον κεῖται 500 μ. περίπου νοτίως τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ δυτικῶς τοῦ συγκροτήματος Σταδίου τῆς πόλεως. Κατόπιν τῶν θετικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1963, ἡ ἐρευνα συνεχίσθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἔτους 1964, περιορισθεῖσα εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τοῦ οἰ-

κοπέδου, τὸ ὅποῖον εἶχε μείνει ἀνεξερευνήτον. Διὰ τῶν γενομένων δοκιμαστικῶν τομῶν ἀπεκαλύφθησαν ψηφιδωτὰ δάπεδα, τὰ ὁποῖα ἦτο ἐμφανὲς ὅτι ἀνήκον εἰς τὰ δωμάτια ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως. Πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ οὕτως ἀπο-

τὴν κατεύθυνσιν ἢ οἱ τοῖχοι ἔχουν καταστραφῇ μέχρι τῶν θεμελίων.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς ἐπαύλεως ἀποτελεῖται ἐκ στενομήκους χώρου (Α εἰς Σχέδ. 1), προθαλάμου πιθανώτατα, διήκοντος ἐξ Α. πρὸς

Σχέδ. 1. Κάτωρις Ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως, ἀποκαλυφθείσης εἰς οἰκόπεδον Παρασκευοπούλου εἰς Σπάρτην

καλυφθέντος κτίσματος ἢ ἀνασκαφῇ συνεχίσθη τὸν Αὐγουστον τοῦ 1964, ὁπότε καὶ ἀπεκαλύφθη τελείως ἡ ἔπαυλις.

Ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου σχεδιογραφήματος τῆς κατόψεως (Σχέδ. 1), τὰ ἀποκαλυφθέντα διαμερίσματα τῆς ἐπαύλεως ἀποτελοῦν μέρος μόνον τοῦ συνόλου, ἐκτεινομένης ὁπωσδήποτε τῆς ἐπαύλεως πρὸς Ν. καὶ Ἰσως καὶ πρὸς Δ. Τὰ πρὸς Ν. καὶ Δ. τμήματα τῆς ἐπαύλεως δὲν ἠρευνήθησαν εἰσέτι, διότι ὁ χώρος ἐνταῦθα ἀνήκει εἰς ἕτερα οἰκόπεδα. Αἱ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους γεγόμεναι τομαὶ πρὸς Β. καὶ Α. τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος οὐδὲν ἀπέδωσαν, ὥστε ἡ ἔπαυλις δὲν θὰ ἐξετείνετο πρὸς αὐτὴν

Δ., δύο θαλάμων βορείως καὶ νοτίως τοῦ προθαλάμου κειμένων (Γ καὶ Ε εἰς Σχέδ. 1), ἐνὸς ἔτι στενομήκους χώρου τοποθετημένου κατ' ὀρθὴν γωνίαν δυτικῶς τοῦ πρώτου (Β εἰς Σχέδ. 1) καὶ ἐνὸς τρίτου θαλάμου πρὸς Δ. αὐτοῦ (Δ εἰς Σχέδ. 1). Ἐκ τῶν τριῶν τοίχων τοῦ προθαλάμου, τῶν βορείου, νοτίου καὶ ἀνατολικοῦ, διατηροῦνται μόνον τὰ θεμέλια, ὥστε δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ἀνοίγματα τῶν θυρῶν, δι' ὧν ἐπεκοινωνεῖ ὁ προθάλαμος μὲ τοὺς δύο ἑκατέρωθεν αὐτοῦ θαλάμους. Τοῦ δευτέρου προθαλάμου οἱ τοῖχοι σφύζονται καλύτερον εἰς ὕψος κυμαινόμενον ἀπὸ 0,40 μέχρι 0,80 μ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἰδίου προθαλάμου ὑπάρχει ἀνοιγμα

θύρας, μήκ. 1.30 μ., δι' ἧς ὁ προθάλαμος ἐπεκοινωνεῖ μετὰ τοῦ πρὸς Δ. αὐτοῦ θαλάμου. Οἱ τοῖχοι τῶν θαλάμων σφύζονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον καλύτερον μὲ τὸ μέγιστον ὕψος των εἰς τὰ 0,80 μ. περίπου. Ἄπαντες οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ πλίνθων συνδεομένων δι' ἀσβεστοκοινιάματος καὶ ἔχουν πάχος 0,70 μ., ἐκτὸς τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου Ε, οἱ ὁποῖοι ἔχουν πάχος μόλις 0,50 μ. Ἐκσμοῦντο διὰ ναπογραφῶν, διότι ἀμέσως ὑπὲρ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον εὐρέθησαν μικρὰ τμήματα ἁμμοκοινιάματος φέροντα χρώματα κίτρινον καὶ βαθὺ ἐρυθρόν. Οἱ τοῖχοι καὶ τῶν δύο προθαλάμων ἦσαν ἐπενδεδυμένοι δι' ὀρθομαρμαρώσεως, τμήματα τῆς ὁποίας διατηροῦνται ἔτι κατὰ χώραν.

Ὁ προθάλαμος Α φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πί ν. 153 α) μὲ τὴν ἐξῆς παράστασιν: Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον ὑπάρχει τετράγωνος περίπου χώρος, ὅπου ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους ὑπάρχουν ζῶναι ἐρυθρῶν, κυανῶν καὶ πρασίνων ρομβοειδῶν μοτίβων ἐναλλάξ καὶ ἐντὸς τούτων παρεντεθειμένοι λευκοὶ ἀστερίσκοι. Ὁ ἐναπομένον χώρος φέρει διάφορον καὶ πλουσιωτέραν διακόσμησιν: ὑπάρχει πρῶτον ἐν ἐξωτερικὸν πλαίσιον μέλαν φέρον σειρὰν λευκῶν γλωσσοειδῶν μοτίβων καὶ ἐρυθρὰ τρίγωνα ἐντὸς αὐτῶν. Ἀκολουθεῖ εὐρεῖα ταινία μὲ πλοχμοειδὲς κόσμημα λευκοῦ, ἐρυθροῦ, μέλανος καὶ πρασίνου χρωματισμοῦ, περικλειομένη ἐντὸς δύο ἄλλων στενῶν λευκῶν ταινιῶν καὶ τέλος ὁ χώρος τῆς κυρίας παραστάσεως ἐκ τετραγῶνων πλαισίων φερόντων ρόμβους καὶ πλοχμοειδὲς κόσμημα ἐναλλάξ, περικλειόμενος ἐντὸς στενοῦ πλαισίου μὲ πλοχμόν. Ὁ προθάλαμος Β φέρει ἐπίσης ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ ὁραίαν καὶ ἀπλὴν διακόσμησιν: ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους δίδονται συστήματα ἐκ τετραφύλλων ἐρυθροῦ χρώματος καὶ μεταξὺ τούτων παρεντίθενται μικροὶ ἀστερίσκοι (Πί ν. 153 α, εἰς τὸ βάθος).

Ὁ θάλαμος Γ, περίπου τετράγωνος, διαστ. 4.80 x 4.60 μ., φέρει ὁμοίως ψηφιδωτὸν δάπεδον ἄριστα διατηρούμενον (Πί ν. 153 β): καὶ τὰς τέσσαρας πλευράς τοῦ ψηφιδωτοῦ περιβάλλει εὐρὺ πλαίσιον. Εἰς τὰς δύο ἐκ τούτων φέρει ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους σειρὰν ροδάκων μὲ φύλλα πράσινα καὶ ἐρυθρὰ ἐναλλάξ. Εἰς τὰς ἄλλας δύο φέρει εὐρεῖαν ζώνην μὲ πλοχμόν περικλειομένην ἐντὸς στενοῦ πλαισίου μὲ γλωσσοειδῆ κοσμήματα. Ἀκολουθεῖ ὁ κύριος τετράγωνος χώρος, τοῦ ὁποίου αἱ παραστάσεις, ἐκ διακοσμητικῶν μοτίβων μὲ πλοχμοειδῆ στοιχεῖα κυρίως, εἶναι κατὰ κυκλικὰς ζώνας διατεταγμένα περὶ κυκλικὸν κεντρικὸν χώρον, διαμ. 0,85 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται κεφαλὴ Μεδούσης (Πί ν. 154 α). Τὸ πρόσωπον τῆς

Μεδούσης δὲν παρίσταται ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον, ἀλλὰ στρέφεται ἐλαφρῶς πρὸς δεξιὰ. Εἶναι καλῆς ἐργασίας μὲ πλουσίους καὶ θερμοὺς χρωματισμοὺς καὶ ἐπιτυχεῖς φωτοσκιάσεις, ἰδίως εἰς τὰς παρεῖας. Ἰδιαιτέρως ἐπιτυχῆς καὶ ζωντανὴ εἶναι ἡ ἀναδίπλωσις τοῦ ὄψεως κάτωθεν τοῦ πάγωνος τῆς Μεδούσης.

Ὁ θάλαμος Δ, περίπου τετράγωνος, διαστ. 4.20 x 4 μ., φέρει ὁμοίως, ἄριστα διατηρούμενον, ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πί ν. 154 β): ὁ τετράγωνος χώρος περιβάλλεται καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ ἐνὸς εὐρέος πλαισίου μὲ ὀρθογώνια πλαίσια πληρούμενα διὰ πλοχμῶν, ζατρικῶν καὶ ροδάκων ἐναλλάξ. Ἀκολουθοῦν ἄλλεπάλληλοι ταινίαι μὲ πλοχμοειδὲς κόσμημα, σχηματίζουσαι εὐρεῖαν ζώνην μαιάνδρου περὶ τετράγωνον κεντρικὴν εἰκόνα, διαστ. 0,80 x 0,80 μ. μὲ τὴν ἐξῆς παράστασιν (Πί ν. 154 γ): εἰκονίζεται ὁ Διόνυσος καθήμενος ἐπὶ θρόνου² καὶ ἐστραμμένος πρὸς ἀριστερά, ἐστεφανωμένος διὰ κλάδων κισσοῦ καὶ ἐνδεδυμένος χιτῶνα, ἱμάτιον καὶ δέρμα πάνθηρος. Διὰ τῆς δεξιᾶς προσφέρει ἀσαφὲς ἀντικείμενον, πιθανότατα προσωπεῖον, εἰς ἄλλην ἀνδρικήν μορφήν, ἴσως ἡθοποιὸν ὥς ἐκ τούτου. Ἡ δευτέρα αὕτη μορφή παρίσταται ἐστραμμένη πρὸς τὸν θεὸν κύπτουσα καὶ θέτουσα τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον. Φορεῖ τὴν συνήθη πλουσίαν ἐνδυμασίαν τῶν ἡθοποιῶν καὶ τῶν Φλυάκων, τὴν γνωστὴν ἐκ τῆς ἀγγειογραφίας³, δηλ. ἀναξυρίδας, χειριδωτὸν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον ἀναδιπλούμενον περὶ τὴν ὀσφύν, καὶ εἶναι ὁμοίως ἐστεφανωμένη διὰ κλάδων κισσοῦ. Ὅπως ὅποτε πρόκειται περὶ ὅλους ἐνδιαφερούσης παραστάσεως, ἢ ὁποία ἀντιγράφει προφανῶς παλαιότερα πρότυπα μὲ σκηνὰς ἐκ τοῦ θεάτρου.

Ἄπαντα τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, προθαλάμων καὶ θαλάμων, εἶναι καλῆς τεχνικῆς, προσεκτικῆς ἐργασίας, κατεσκευασμένα διὰ μικρῶν ψηφιδῶν πυκνῶς πρὸς ἀλλήλας τοποθετημένων, μὲ πλουσίους καὶ θερμοὺς χρωματισμοὺς, λευκοῦ, μέλανος, ἐρυθροῦ, κυανοῦ, πρασίνου καὶ κίτρινου χρώματος.

Ὁ θάλαμος Ε δὲν φέρει ψηφιδωτὸν, ἀλλὰ τὸ

2. Ἡ παράστασις δὲν εἶναι σαφής. Ἡ πρόκειται περὶ θρόνου, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἐν τῇ προσπάθειά τοῦ τεχνίτου νὰ τὸν ἀποδώσῃ προοπτικῶς, εἰκονίζεται μόνον ἐν τμήμα, ἢ περὶ σκίμπος, ὁπότε ἡ στάσις τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι πολὺ ἐπιτυχῆς, ἢ, τὸ πιθανώτερον, πρόκειται περὶ τραπέζης, παρὰ τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς κάθεται ἐπὶ βράχου ἢ ἐξάρματος τοῦ ἐδάφους ἴσως, καὶ στηρίζει τὴν χεῖρα ἐπ' αὐτῆς. Συναφεῖς παραστάσεις βλ. M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theatre*, εἰκ. 316, 317α, 321, 300, 347.

3. Πρβλ. M. Bieber, ἑ. ἀ., εἰκ. 532 β.

δάπεδον αὐτοῦ εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πεπατημένης στρώσεως ἀμμοκονιάματος.

Ἐκ τῶν ψηφιδωτῶν, τῆς δομῆς τῶν τοίχων καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἐντὸς τῆς ἀμέσως ὑπεράνω τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων ἐπιχώσεως, ἡ ἔπαυλις χρονολογεῖται εἰς τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

Ἡ στρωματογραφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου τῆς ἐπαύλεως πάντως ἔχει ὡς ἑξῆς: Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 1.50 μ. Ἀμέσως ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χρώματα, πάχους 0,30 μ., καὶ εἰς βάθος μέχρι 0,80 μ. ἀνεσκάφη στρώμα μὲ κεκαυμένα ξύλα καὶ τμήματα πηλίνων κεράμων. Ἐντὸς τοῦ στρώματος αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ βυζαντινὰ ὀστράκα ἐκ πινακίων μὲ λάμπουσιν ἀλοιφήν καὶ γραπτὴν διακόσμησιν, καθὼς καὶ ἐξ ἄλλων οἰκιακῶν ἀγγείων. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο ἀνήκουν εὐρεθέντα τμήματα τοίχων ἀμελοῦς κατασκευῆς οἰκίων, αἱ ὁποῖαι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ χώρου κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐπικάλυψιν δι' ἐπιχώσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως. Οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι τοῖχοι εἶχον θεμελιωθῆ ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς ἐπαύλεως, εἰς μάλιστα ἡδράζετο ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δάπεδου τοῦ δωματίου Δ, τὸ ὁποῖον διετηρεῖτο κάτωθεν αὐτοῦ ἄθικτον.

Ἀκολουθεῖ στρώμα πάχους 0,70 μ. μέχρι τοῦ ψηφιδωτοῦ, περιέχον ὀστράκα ρωμαϊκὰ καὶ ὑστερορρομαϊκὰ, καθὼς καὶ ἐλάχιστα μελαμβαφῆ κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικά, τὰ τελευταῖα προφανῶς ἄλλοθεν μεταφερθέντα.

Ἡ ἔρευνα ἐξωθὶ τῶν τοίχων τῆς ἐπαύλεως ἔδειξεν, ὅτι τὰ θεμέλια τῶν τοίχων ἡδράζοντο ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, εὐρεθέντος εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων καὶ 2 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς τοῦ τελευταίου στρώματος οὐδὲν εὐρέθη, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ὅτι ἡ ἔπαυλις ἐθεμελιώθη ἐπὶ προϋπαρχόντων κτισμάτων.

Οἰκόπεδον Ἑλένης Δίπλα

Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εὐρίσκεται περίπου 500 μ. νοτιοδυτικῶς τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ δυτικῶς τοῦ συγχρόνου Σταδίου, εἰς τὸ ὕψος τῆς ὁδοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριακοσίων. Διὰ τῆς γενομένης τὸν Αὐγουστον τοῦ 1964 δοκιμαστικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος μόλις 0,40 μ., τοῖχοι ρωμαϊκοῦ βαλανείου. Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ βαλανείου δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ τῆς περιωρισμένης πιστώσεως, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς εὐρείας ἐκτάσεως τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν διαμερισμάτων, ἐπεκτείνεται δὲ καὶ

εἰς τὸ ἕτερον πρὸς Α. συνεχόμενον οἰκόπεδον, ὅπου ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ τὸ θέρος τοῦ 1965. Εἰς ἐλάχιστα σημεῖα ἡ ἔρευνα ἐφθάσε μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Οὕτω, λόγῳ τῆς μὴ περατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ἀποτελέσματα ἐκτίθενται κατωτέρω λίαν συνοπτικῶς.

Ἐν κατόψει τὸ βαλανεῖον παρουσιάζει σχῆμα περίπλοκον, λόγῳ τῶν πολλῶν διαμερισμάτων αὐτοῦ καὶ διότι μεταγενέστερα κτίσματα, θεμελιωθέντα ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν δαπέδων τῶν θαλάμων, κατέστρεψαν ἱκανὸν τμήμα τοῦ χώρου. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος μέχρι τοῦδε τμήματος, διακρίνονται εὐκόλως τὰ διαμερίσματα τοῦ λουτροῦ, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ βοηθητικοὶ χώροι.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ βαλανεῖον δὲν ἀνευρέθη εἰσέτι. Πρὸς Β. τοῦ ὅλου συγκροτήματος ἀνεσκάφη τμήμα ἐνὸς τετραγώνου θαλάμου. Τὸ ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν δάπεδον αὐτοῦ σφῆζεται καλῶς καὶ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον ὑπάρχουν δύο βαθμίδες, ἴσως ἐδρανα (Πί ν. 155 α). Παραπλεύρως ἀνευρέθη ἕτερον μεγαλύτερον διαμέρισμα, τοῦ ὁποῖου ἡ βορεία καλύτερον σφῆζομένη πλευρὰ φέρει ἀνὰ μίαν κόγχην ὀρθογώνιον ἢ ἡμικυκλικὴν ἐναλλάξ, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανώτατα ὡς λουτήρες πληροῦμενοι δι' ὕδατος. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἴσως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Frigidarium τῶν ρωμαϊκῶν βαλανείων. Εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ὑπάρχει ἀνοιγία θύρας, ἡ ὁποία ὡδήγει εἰς ἕτερον διαμέρισμα, τοῦ ὁποῖου ἡ βορεία καὶ νοτία πλευρὰ καταλήγουν εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας (Πί ν. 155 β). Τὸ δάπεδον τούτου, κατὰ δύο βαθμίδας χαμηλότερον τοῦ προηγουμένου, ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, τμήματα τῶν ὁποίων διατηροῦνται εἰσέτι κατὰ χώραν, ἀνευρέθη δὲ ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ὀπὴ ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων. Πιθανώτατα ὁ χώρος αὐτὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Tepidarium ἢ Caldarium τῶν ρωμαϊκῶν βαλανείων. Ἀμέσως πρὸς Δ. ἀκολουθεῖ ἕτερος ὀρθογώνιος χώρος, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποῖου, ὑπερυψωμένον τοῦ προηγουμένου κατὰ τρεῖς βαθμίδας, φέρει ψηφιδωτὸν (Πί ν. 155 γ) ἐν πολλοῖς κατεστραμμένον μὲ τὰ ἐξῆς θέματα: ὑπάρχει πρῶτον εὐρὺ ἐξωτερικὸν πλαῖσιον λευκὸν ἀνευ παραστάσεων. Ἀκολουθεῖ στενὴ μέλαινα ταινία καὶ ὁ δι' αὐτῆς περικλειόμενος τετράγωνος χώρος φέρει διακοσμητικὰ μοτίβα διατεταγμένα περὶ τετράγωνον κεντρικὴν εἰκόνα, διαστ. 0,40 x 0,40 μ., ὅπου εἰκονίζονται δύο δελφῖνες μέλανος χρώματος ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Τὸ ψηφιδωτὸν εἶναι σχετικῶς καλῆς ἐργασίας μὲ μεγάλας ψηφίδας ἀραιῶς πρὸς ἀλλήλας τοποθετημένας. Ὁ θάλαμος μὲ τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δελφίνων ἐπικοι-

νωνεί πρὸς Β. μὲ ἕτερον θάλαμον φέροντα ἐπίσης ψηφιδωτὸν δάπεδον πολὺ κατεστραμμένον, ἀμελεστέρας κατασκευῆς μὲ διακόσμησιν ζωνῶν ἀντιμετώπων τριγώνων ἐρυθρῶν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Νοτιοδυτικῶς τοῦ χώρου μὲ τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δελφίνων ἀνευρέθη μικρὸν τετράγωνον δωμάτιον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πεπατημένης στρώσεως ἀμμοκονιάματος. Παραπλεύρως τούτου ἀνεκαλύφθη τὸ ὑπόκαυστον τοῦ βαλανείου (Πί ν. 155 δ), ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν κατὰ χώραν οἱ χαρκτηριστικοὶ ἐκ πηλίνων δίσκων στυλίσκοι.

Ἔτερα διαμερίσματα τοῦ βαλανείου ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ Frigidarium, συγκείμενα ἐκ δύο μικρῶν τετραγώνων δωματίων, τὸ δάπεδον τῶν ὁποίων εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πηλίνων πλακῶν (Πί ν. 155 ε) καὶ δύο ἐτέρων μεγαλύτερων θαλάμων, ἀποληγόντων ἀμφοτέρων κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν τῶν εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας. Ἐντὸς τοῦ ἐνὸς ἐκ τούτων διατηροῦνται κατὰ χώραν δύο στυλίσκοι ἐκ πηλίνων δίσκων (Πί ν. 155 ζ').

Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τοῦ βαλανείου, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων διατηροῦνται εἰς ὕψος 0,50 - 0,80 μ., ἐγένετο χρήσις πλίνθων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καί, σπανιώτερον, λίθων, ὡς συνδετική δὲ ὕλη ἐχρησιμοποιήθη κονίαμα ἀσβέστου περιέχον μικρὰ ἐρυθρὰ σωματίδια (κουρασάνι). Τινὲς ἐκ τῶν τοίχων ἦσαν ἐπενδεδυμένοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ὡς βεβαιοῦνται ἐκ τῶν σφζομένων τμημάτων εἰς ὠρισμένα σημεῖα τούτων. Γενικῶς, ἐκ τῶν σφζομένων τμημάτων τοῦ βαλανείου, διαπιστοῦνται ἡ ἀρίστη κατασκευὴ καὶ ἡ πλουσία διακόσμησις τούτου.

Τὸ βαλανεῖον χρονολογεῖται πιθανώτατα εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκτεταμένον κτήριο, ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν διαμερισμάτων. Ἦδη ἔχουν ἀνευρεθῇ περὶ τὰ δέκα διαμερίσματα σφζόμενα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καλῶς. Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐπίχωσιν τοῦ βαλανείου ὁ χώρος ἐχρησιμοποιήθη, πιθανώτατα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκίδων, οἱ τοῖχοι τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Frigidarium καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δωματίων μὲ τὸ ψηφιδωτὸν καὶ τοῦ δωματίου μὲ τὰ ἔδρανα. Μέγα τμήμα τῶν πρὸς Α. τοῦ Frigidarium διαμερισμάτων τοῦ βαλανείου φαίνεται ὅτι κατέστρεψεν ὀλοσχερῶς θεμελιωθὲν ἐπ' αὐτοῦ κτήριο βυζαντινῶν χρόνων, ἀσαφοῦς προορισμοῦ, ἴσως λουτρῶν πάλιν. Τὰ διὰ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐρεῦνης ἀποκαλυφθέντα διαμερίσματα αὐτοῦ σύγκεινται ἐξ ἐνὸς κυρίου ὀρθογωνίου θαλάμου καὶ δύο ἡμι-

κυκλικῶν χώρων ἐκατέρωθεν τούτου. Ἐντὸς τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἡμικυκλικῶν χώρων διατηροῦνται κατὰ χώραν πολλοὶ στυλίσκοι ὑποκαύστου ἐκ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων.

Ἡ ἔρευνα πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ βαλανείου θὰ συνεχισθῇ τὸ θέρος τοῦ 1965.

Συνέχισις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ν. Βαρβιτσιώτη

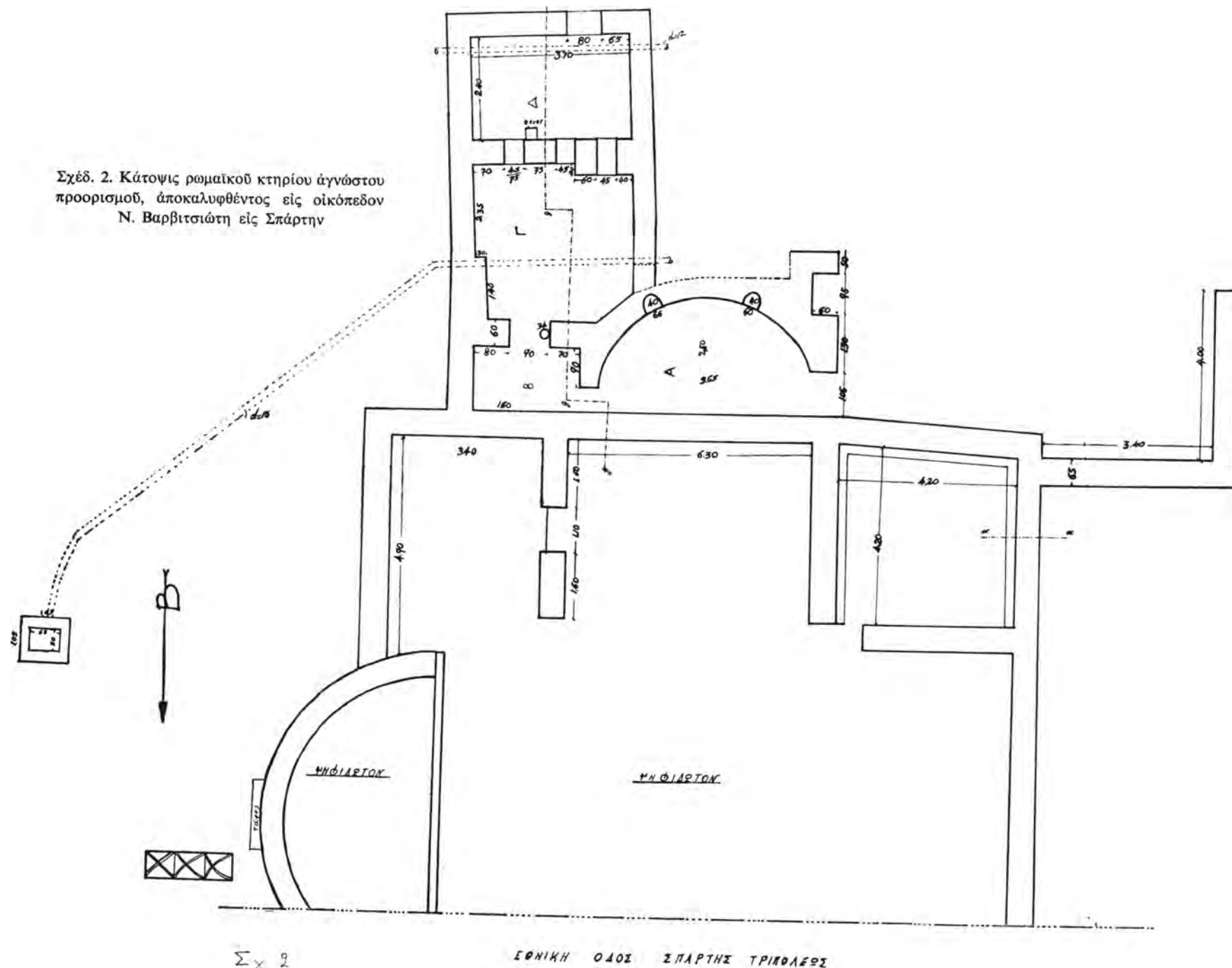
Εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον, κείμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀκροπόλεως καὶ παρὰ τὴν Ἑθνικὴν ὁδὸν Σπάρτης - Τριπόλεως, μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, διεξαχθεῖσα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1963⁴ εἶχεν ἀποκαλύψει εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου τὸ μεγαλύτερον τμήμα ἐνὸς ὑστερορρωμαϊκοῦ κτίσματος, ἀσαφοῦς προορισμοῦ, ἔχοντος τὸ σχῆμα κοσμηκῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς (Σχ ε δ. 2). Ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς προθαλάμου καὶ μῆδς κυρίας αἰθούσης, ἥτις διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη. Τὸ ἀριστερὸν κλίτος εἶχεν ὀλοσχερῶς καταστραφῇ κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς παραπλεύρως εὑρισκομένης ἐθνικῆς ὁδοῦ. Τὸ κεντρικὸν κλίτος καταλήγει πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν προβάλλουσαν κόγχην καὶ φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παραστάσεις διαφόρων θεμάτων διακοσμητικοῦ χαρακτήρος⁵.

Διὰ τῆς νέας συμπληρωματικῆς ἐρεῦνης, διεξαχθείσης τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964, ἡρευνήθη ὁ χώρος παραπλεύρως τοῦ νοτίου κλίτους καὶ ἀπεκαλύφθησαν ἔτερα προσκτίσματα τοῦ οἰκοδομήματος (Α Β Γ Δ εἰς Σχ ε δ. 2). Πλησίον τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τούτου ὑπάρχει μικρὸν δωμάτιον (Β). Ἀνοῖγμα θύρας εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ ὁδηγεῖ εἰς ἕτερον χώρον, ὀριζόμενον ἐξ ἐνὸς ἡμικυκλικοῦ τοίχου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δεξιοῦ κλίτους τοῦ κυρίου κτηρίου (Α). Σχηματίζεται οὕτως εἰς ἡμικυκλικὸς χώρος (Πί ν. 156 α), ἀγνώστου προορισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος ὑπάρχουν δύο μικραὶ ἡμικυκλικαὶ κόγχαι διὰ τὴν τοποθέτησιν πιθανώτατα ἀγαλματιδίων ἢ σκευῶν. Πρὸς Ν. τοῦ δωματίου Β ἀπεκαλύφθησαν δύο ἔτερα τετράγωνα περίπου δωμάτια (Γ καὶ Δ εἰς Σχ ε δ. 2· Πί ν. 156 α), ἐκ τῶν ὁποίων τὸ βορειότερον, τοῦ ὁποίου τὸ διὰ πηλίνων πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον εὐρίσκεται περίπου 1 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῶν ἄλλων χώρων τοῦ κτηρίου καὶ τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ εὐρισκόμενον δωμάτιον Γ διὰ τριῶν ὀρθογωνίων ἀνοιγμάτων (Πί ν. 156 β),

4. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 142 κ.ε.

5. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 144 α - β.

Σχέδ. 2. Κάτοψις ρωμαϊκού κτηρίου άγνώστου
προορισμού, άποκαλυφθέντος εις οικόπεδον
Ν. Βαρβιτσιώτη εις Σπάρτην

φαίνεται ότι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κλίβανος. Ἐν τὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν διεσκορπισμένοι καὶ τεθραυσμένοι εἰς τεμάχια πῆλιννοι τετράγωνοι καὶ στρογγύλοι δίσκοι στυλίσκων ὑποκαύστου. Κατὰ χώραν διατηρεῖται ἐδραζόμενος ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου τοῦ δωματίου καὶ παρὰ τὸ ἀκραῖον πρὸς Α. ὀρθογώνιον ἄνοιγμα στυλίσκος ἐκ τετραγώνων πηλίνων πλακῶν (Πί ν. 156 γ).

Διὰ τῶν γενομένων δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἡ ἔρευνα ἐφθάσε μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Στρωματογραφικῶς ὁ χώρος ἔχει ὡς ἑξῆς: Τὸ φυσικὸν ἐδαφὸς εἰς βάθος 2 - 2.50 μ. παρουσιάζει σταθερὰν κλίσιν πρὸς Β. Ἀμέσως ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακά χρώματα καὶ μέχρι βάθους 0,50 μ. ἐσημειώθη πτωχὸν βυζαντινὸν στρώμα, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται ἀρκετὰ ὄστρακα ἐκ πινακίων με λάμπουσιν ἀλοιφήν καὶ γραπτὴν διακόσμησιν. Κάτωθεν τούτου καὶ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τετραγυμένον στρώμα καλύπτει περίοδον ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ διαταραχὴ αὕτη τῶν στρωμάτων ὀφείλεται εἰς τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., ὅποτε ἐκτίσθη τὸ ὡς ἂν οἰκοδόμημα καὶ φαίνεται βέβαιον τὸ γεγονὸς τῆς ὁλοσχεροῦς καταστροφῆς παλαιότερων κτισμάτων κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τούτου.

Τὸ κτήριο, τοῦ ὁποίου ὁ προορισμὸς παραμένει εἰσέτι ἀσαφές, φαίνεται ὅτι κατεστράφη διὰ πυρὸς ἢ σειсмоῦ, διότι εἰς πολλὰς σημεία τῶν χώρων αὐτοῦ ὑπάρχουν ἐκτεταμένα ἱχνη πυρὸς, ἡ δὲ ἐπιχώσις ἀμέσως ὑπεράνω τῶν διαπέδων περιεῖχε πλεῖστα τεμάχια κεκαυμένων ξύλων καὶ κεράμων. Οἱ τοῖχοι ἐπίσης εἶναι πολὺ κατεστραμμένοι, τινὲς μέχρι τῶν θεμελίων. Οἱ καλύτερον σφόμενοι τοῖχοι, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐγένετο χρῆσις πλίνθων καί, σπανιώτερον, λίθων, με συνδετικὴν ὕλην κονίαμα ἀσβέστου, εἶναι ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δεξιοῦ κλίτους (ὕψ. 0,50 μ. περίπου) καὶ οἱ τοῖχοι τῶν προσκτισμάτων, ὕψ. 1 μ. περίπου. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κτηρίου ἴσως δύναται νὰ συσχετισθῇ με τὴν λεηλασίαν τοῦ Ἀλαρίχου (396 μ.Χ.).

Μετὰ τὴν καταστροφὴν του, τὸ κτήριο ἐγκαταλείπεται καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὑπεράνω τῶν διαπέδων καὶ διὰ μέσου τῶν τοίχων τῶν προσκτισμάτων, τοποθετοῦνται σωλῆνες ἀγωγοῦ κυκλικῆς διατομῆς (Πί ν. 156 α, γ), οἱ ὅποιοι καταλήγουν εἰς φρέαρ ἐπισκέψεως, κείμενον περὶ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, καὶ συνεχίζονται καὶ πέραν τοῦ οἰκοπέδου, προφανῶς καταλήγοντες εἰς ὕδραγωγεῖον.

Διὰ τῶν γενομένων τομῶν βορείως τοῦ κτηρίου

ἀπεκαλύφθη συστάς τεσσάρων τάφων, ὑστερορωμαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων, προσανατολισμοῦ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Εἶναι ἐκτισμένοι διὰ πλίνθων καὶ καλύπτονται διὰ μεγάλων λιθίνων πλακῶν. Ὁ εἰς τούτων περιεῖχε τοὺς σκελετοὺς τριῶν νεκρῶν. Ἀπαντες οἱ τάφοι ἦσαν ἀκτέριστοι. Ὅπως ὁποῦτε δὲν συνδέονται με τὸ κτήριο, διότι εὐρέθησαν εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον αὐτοῦ καὶ φαίνεται ὅτι αἱ ταφαὶ ἐγένοντο μετὰ τὴν κατερείπωσιν καὶ κατὰ τῶν τοῦ κτηρίου.

Οἰκόπεδον Δικαίου

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται ἔξω τῆς πόλεως Σπάρτης καὶ περὶ τὸ ἐν χιλιόμετρον ἀνατολικώτερον τοῦ ναοῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, παρὰ τὴν Ἐθνικὴν ὁδὸν Σπάρτης - Τριπόλεως.

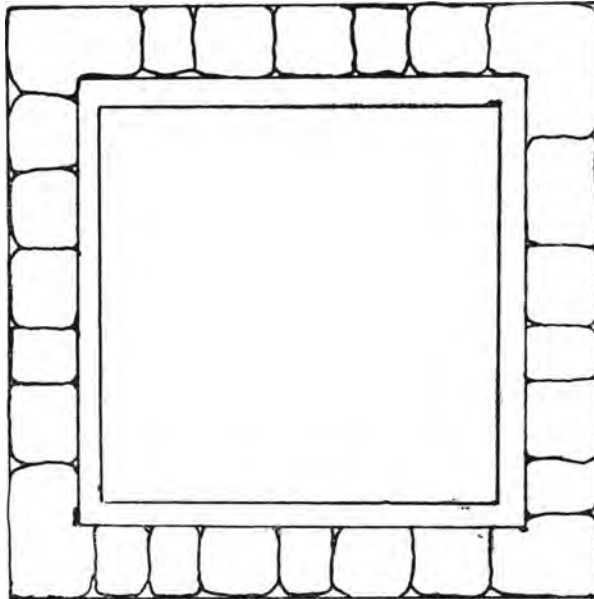
Διὰ τῶν γενομένων τομῶν εἰς τὸ βόρειον ἡμισυ τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεδείχθη ὅτι ὁ χώρος ἦτο κατεκτεταμένος συνεχῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Εὐρέθησαν πράγματι ἐν ἀφθονίᾳ ἀρχαϊκά, κλασσικά, ἑλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά ὄστρακα εἰς τετραγυμένας ἐπιχώσεις καὶ φαίνεται βέβαιον τὸ γεγονὸς τῆς καταστροφῆς τῶν παλαιότερων κτισμάτων ὑπὸ τῶν νεωτέρων. Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου τούτο συνορεύει μετὰ τοῦ γειτονικοῦ κτήματος Ἰδιοκτησίας Μανουσάκη, ἀνευρέθη εἰς βάθος 1.20 μ. καὶ εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν διατηρούμενον, οἰκοδόμημα τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐκτισμένον κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον διὰ μεγάλων καὶ καλῶς εἰργασμένων πωρολίθων (Σχ ἑ δ. 3). Ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς μόνον χώρου καὶ εἶναι τετράγωνον. Μῆκος πλευρᾶς 10.45 μ., πᾶχος τοίχου 0,65 μ. Διεπιστώθη ὅτι ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Πράγματι εἰς ὁρισμένα σημεία τῶν τοίχων διακρίνεται ἐπισκευὴ ἐκ μικρῶν λίθων, πλίνθων καὶ συνδετικῆς ὕλης κονιάματος ἀσβέστου. Τὸ ἐκ πεπατημένου ἀσβεστοκονιάματος δάπεδον τοῦ κτηρίου εἶναι ἐπίσης κατασκευὴ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Αἱ εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ οἰκοπέδου γεγόμεναι τομαὶ ἀπεκάλυψαν μικρὸν τμήμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, τοῦ ὁποίου τὸ ἐν ἐπίμηκες δωματίον, διαστ. 2x5 μ., φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον: ἄλλεπάλληλα τετράγωνα με ζώνας ἐκ διακοσμητικῶν θεμάτων (τετραφύλλων καὶ πλοχμῶν), περικλείοντα κεντρικὸν ὀρθογώνιον χώρον, με παράστασιν θαλασσίαν ὀστρῶν καὶ ἱχθύων. Τὸ ψηφιδωτὸν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 3ον αἰ. μ.Χ., εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν ψηφιδῶν καὶ παρουσιάζει σχετικῶς καλὴν ἐργασίαν με πλουσίους

καὶ θερμοὺς χρωματισμοὺς (ἐρυθρόν, λευκόν, κίτρινον, κυανοὺν, πράσινον).

Αἱ ἄλλαι τομαὶ ἐφθασαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ ἀπεκάλυψαν τοίχους ἀμελοῦς καὶ προχείρου κατασκευῆς ὑστερορρωμαϊκῶν καὶ

gèges⁷, διατηροῦνται καλῶς. Ἀνευρέθη ἐπίσης ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν ὀκτῶ κλιμάκων ἀνόδου, τῶν διαχωρίζουσῶν τὸ κοῖλον εἰς ἐπτὰ κερκίδας. Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν κλιμάκων τοῦ θεάτρου, τῶν ἀγουσῶν εἰς τὸ διάζωμα, ἡ καλύτερον διατηρουμένη καὶ

Σχέδ. 3. Κάτοψις ἐλληνιστικοῦ κτηρίου (ιερόν;) ἀποκαλυφθέντος εἰς οἰκόπεδον Δικαίου εἰς Σπάρτην

βυζαντινῶν χρόνων. Ἐνεκα ἀνεπαρκείας τῆς διατεθείσης πιστώσεως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἡ ἐρευνα θὰ συνεχισθῇ τὸ θέρος τοῦ 1965.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΟΥ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Ἐντὸς τοῦ περιπεφραγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Μαντινείας συνεχίσθησαν, ἀπὸ 25ης Μαΐου μέχρι 10ης Ἰουνίου 1964, αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ χώρου, αἱ διακοπεῖσαι τὸ θέρος τοῦ 1962⁸.

Μέγα μέρος τοῦ χρόνου τῶν ἐργασιῶν ἐδαπανήθη εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἐκ τῆς παντὸς εἶδους πυκνῆς βλαστήσεως, ἣτις εἶχεν ἀποκρύψει σχεδὸν τὰ ἀρχαῖα. Παραλλήλως πρὸς τὸν καθαρισμὸν ἤρχισε καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου. Ἡ ἐργασία ἤρχισε πρῶτον ἐκ τοῦ θεάτρου. Διὰ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ καὶ ἀποχωματώσεως διεπιστώθη ὅτι σχεδὸν ἅπασαι αἱ σειραὶ τῶν ἐδωλίων, αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Fou-

ράτη πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ ἦτο ἡ δυτικὴ⁸, τῆς ὁποίας σφῶνται πέντε βαθμίδες ἀνόδου. Ἡ νοτιοδυτικὴ ἐξωτερικὴ κλίμαξ ἔχει καταπλακωθῇ ὑπὸ μεγάλων ὀγκολίθων. Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ θεάτρου διεπιστώθη ὅτι οὐδεμία βαθμὶς τῆς ὑπὸ τοῦ Fougères ἀναφερομένης ἐνταῦθα ἐξωτερικῆς κλίμακος διασφύζεται. Ἐκ τῆς ἀντιστοίχου βορειοανατολικῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος ἀνευρέθησαν αἱ δύο μόνον βαθμίδες.

Ὁ καθαρισμὸς συνεχίσθη καὶ εἰς τὰ πρὸ τοῦ θεάτρου κτίσματα⁹. Τοὺς εἰς μικρὸν ὕψος ἀποκαλυφθέντας κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ ἔτους 1961 τοίχους τοῦ συγκροτήματος σκηνῆς - προσκηνίου εἶχε καλύψει ἐκ νέου ἐπίχωσης, ὥστε ἐλάχιστα διεκρίνοντο. Ἐκαθαρίσθησαν ὡς ἐκ τούτου ἐκ νέου εἰς μικρὸν ὕψος, περίπου 0,40 μ., διὰ τὸν φόβον καταστροφῆς τῶν, ἔνεκα τῆς εὐτε-

6. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά σ. 86 καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 90.

7. G. Fougères, Mantinée et l'Arcadie Orientale, σ. 167, εἰκ. 37.

8. Ἐ.ἀ., σ. 171, εἰκ. 41.

9. Ἐ.ἀ., εἰκ. 37.

λοῦς κατασκευῆς των. Τὸ πρὸ τοῦ θεάτρου ἐκ πλακῶν θεμέλιον τοῦ στυλοβάτου τοῦ προσκηνίου σφύζεται εἰς μῆκος μόνον 4.70 μ., ἄνευ οὐδενὸς ἴχνους στερεώσεως κιόνων. Οἱ δύο ναῖσκοι ὀπισθεν τῆς σκηνῆς, οἱ ἀποκαλυφθέντες ἐπίσης κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961, εἶχον καλυφθῆ πάλιν ὑπὸ ἐπιχώσεως, ὥστε ἐκαθαρίσθησαν ἐκ νέου, καὶ οἱ τοῖχοί των εἶναι ὁρατοὶ νῦν εἰς ὕψος 0,50 μ. περίπου.

Ἐκ τοῦ Ἑραίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 μόνον ἡ βορειοδυτικὴ γωνία. Διὰ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμήμα, ὥστε εἶναι ὁρατὸς νῦν ὁλόκληρος ὁ ναός, ὅστις σύγκειται ἐκ προνάου καὶ σηκοῦ¹⁰. Διεπιστώθη ὅτι δὲν ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν καταστροφὴν ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεώς του ὑπὸ τῶν Γάλλων. Ἀντιθέτως σημαντικὴν καταστροφὴν φαίνεται νὰ ἔχη ὑποστῆ ὁ παραπλευρὸς καὶ πρὸς Ν. τοῦ Ἑραίου κείμενος ναῖσκος τοῦ Διὸς Σωτήρος. Τούτου ἀνευρέθη μόνον ὁ δυτικὸς μακρὸς τοῖχος.

Μεταξὺ τοῦ Ἑραίου καὶ τοῦ σκηνικοῦ καὶ τῶν ὀπισθεν αὐτοῦ ναῖσκων ἀνεσκάφη ἐπίχωσις πάχους σχεδὸν 1 μ. Ἀπεκαλύφθη οὕτως ἡ πλακόστρωτος ὁδός, ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Fougères, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκ τοῦ νοτιοανατολικοῦ τοῖχου τοῦ θεάτρου καὶ μέχρι μήκους 40 μ. περίπου. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος καὶ ἡ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. δευτέρα μικροτέρα πλακόστρωτος ὁδός, ἡ συναντῶσα τὴν πρώτην. Ἀμφότεραι σφύζονται ἀρκετὰ καλῶς, σχεδὸν ὡς σημειοῦνται εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Fougères¹¹. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης καὶ ἡ ἐτέρα ἀνατολικὴ πλακόστρωτος ὁδός μεταξὺ τῶν δύο ναῖσκων καὶ τοῦ ἡρώου τοῦ Ποδάρου μέχρι μήκους 25 μ. περίπου. Τὸ ἡρῶν τοῦ Ποδάρου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 καὶ διετηρεῖτο καλῶς. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν καταστροφὴν, ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεώς του ὑπὸ τῶν Γάλλων. Ἡ νοτία μακρὰ πλευρὰ εἶναι τελειῶς κατεστραμμένη, αἱ δὲ ἄλλαι διατηροῦν μόνον τὰ θεμέλια εἰς ἐλάχιστον ὕψος.

Τὸ τετράγωνον πρόπυλον, ἡ παλαιὰ εἰσοδὸς τῆς Ἀγορᾶς, κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν τοῦ θεάτρου¹², οὐδόλως διεκρίνετο πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ, καλυπτόμενον ὑπὸ ἐπιχώσεως πάχους 1 μ. Τούτου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐκ πλακῶν θεμέλια καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν, ἄνευ ὁμῶς ἴχνους στερεώσεως

κιόνων, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Fougères¹³. Ἡ πρὸς Α. τοῦ προπύλου «ἀρχαία στοά»¹⁴ διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν μὲ ὁρατὰς ἐννέα κοιλότητας πρὸς ὑποδοχὴν τῶν κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον τμήματα δύο εὐρίσκονται ἔτι κατὰ χώραν. Ἡ πρὸ τῆς «ἀρχαίας στοᾶς» εὐρισκομένη μικρὰ ἀψὶς εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ ἐπιχώσεως, ὥστε οὐδόλως διεκρίνετο. Ὅταν ἐκαθαρίσθη, διεπιστώθη ὅτι ὁ πάχους 0,90 μ. ἡμικυκλικὸς τοῖχος αὐτῆς σφύζεται καλῶς εἰς ὕψος ὁμῶς μόλις 0,30 μ.

Ἐκ τοῦ συγκροτήματος τῆς ἐξέδρας τῆς Ἐπιγόνης¹⁵ καὶ τῆς πρὸς Α. αὐτῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθη μόνον τὸ ἐκ πλακῶν θεμέλιον τῆς μικρᾶς στοᾶς ἔμπροσθεν τῆς ἐξέδρας. Ἡ ἐξέδρα τῆς Ἐπιγόνης εἶναι σχεδὸν τελειῶς κατεχασμένη καὶ μόλις διακρίνεται, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ στοὰ τῆς Ἐπιγόνης πρὸς Α. τῆς ἐξέδρας. Ἀντιθέτως τὰ ἐργαστήρια καὶ ὁ «μάκελλος» τῆς Ἐπιγόνης, ὀπισθεν τῆς στοᾶς¹⁶, εἶχον καθαρίσθῃ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 καὶ διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν. Οἱ τοῖχοι ὁμῶς τούτων εἶναι τόσον εὐτελεῖς, ὥστε ἄνευ στερεώσεως ὑπάρχει κίνδυνος καταστροφῆς των μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Τὸ Βουλευτήριον¹⁷, τοῦ ὁποίου ὁ καθαρισμὸς ἐγένετο ἐπίσης κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961, διατηρεῖται εἰς καλυτέραν κατάστασιν, ἔνεκα τῆς στερεότητος καὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων.

Ἡ ἐργασία διεκόπη εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς διατεθείσης πιστώσεως. Ἐπομένως κεχωσμένα καὶ μὴ ὁρατὰ εἰς τὴν Ἀγορὰν τῆς Μαντινείας εὐρίσκονται νῦν τὰ ἐξῆς μνημεῖα¹⁸: Ἡ ἐξέδρα τῆς Ἐπιγόνης καὶ ὁ ἐντὸς αὐτῆς τετράγωνος χώρος τῆς παλαιᾶς Ἀγορᾶς, ἡ πρὸς Α. τῆς ἐξέδρας στοὰ τῆς Ἐπιγόνης καὶ ἡ ἔμπροσθεν αὐτῆς «κοινὴ ἐστία» ἡ τύμβος τοῦ Ἀντινόου. Ὁ «βωμὸς τοῦ Ἡλίου» ἔμπροσθεν τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὸ «Βῆμα τοῦ Εὐρυκλέους» πρὸς Α. τοῦ Βουλευτηρίου. Ἡ περιορίζουσα πρὸς Α. τὴν Ἀγορὰν στοὰ τῆς Ἐπιγόνης μὲ τὴν μονὴν κιονοστοιχίαν καθὼς καὶ τὰ ὀπισθεν αὐτῆς κτίσματα εἶναι ἐπίσης κεχωσμένα, ἀλλὰ εὐρίσκονται καὶ ἐκτὸς τῆς περιφράξεως.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

13. G. Fougères, ἔ. ἀ., εἰκ. 37.

14. Ἐ. ἀ., σ. 179, εἰκ. 37.

15. Ἐ. ἀ., σ. 179.

16. Ἐ. ἀ., σ. 182.

17. Ἐ. ἀ., σ. 174, εἰκ. 42.

18. Ἐ. ἀ., εἰκ. 44.

10. G. Fougères, ἔ. ἀ., εἰκ. 37, 47.

11. Ἐ. ἀ., εἰκ. 37.

12. Ἐ. ἀ., σ. 179, εἰκ. 37.

KYTHERA

In July and August 1964 members of the British School at Athens in association with the Pennsylvania University Museum continued their excavations at Kastri (ancient Skandeia) on the southeastern coast of the island of Kythera. Trials conducted on the promontory at Kastri in 1963 had confirmed the presence of a Minoan colony in Kythera. The object of the work in 1964 was to establish the chronological limits of the colony and to study some of the houses in it.

The excavations on the promontory were supervised by Dr. R. Hope Simpson and Mr. J. Lazenby. In the lowest strata, at the present level of the Palaio polis river, they found much Middle Minoan II and III pottery, and a few sherds of MM I type. Much of this pottery had been imported from Crete, but some sherds appear to be of local manufacture. The discovery of Middle Minoan I wares in the colony at Kastri suggests that the Cretan settlement in Kythera is one of the earliest, if not the earliest, Minoan colony yet discovered, and that the origins of the Cretan naval empire, traditionally known to the Greeks as the thalassocracy of Minos, may well lie near in time to the beginning of the second millennium B. C. The latest Minoan pottery found in this area was of LM Ib date: it lay immediately beneath some late Roman walls which had greatly disturbed the upper Minoan levels. A Middle Helladic cup of red clay, rudimentarily decorated with porpoises, was found in an LM Ia context here. Close to the surface a classical black-glaze sherd came to light with the words *ΛΙΠΩΝ ΦΙΛΩΜΕΝ* scratched upon it.

In parallel with the trial trenches dug in 1963, and closer to the summit of the promontory, house walls of LM Ib date were excavated (P l. 157 d). Foundations of two houses were revealed with a narrow passage between them. Late Roman walling intersected the upper parts of the Minoan buildings and destroyed them, but the stratification was not damaged for at least a metre above their floors. At present it appears that the houses of the Minoan colonists were abandoned, without being destroyed by fire, in the second half of the fifteenth century B. C. Amongst the pottery found here, which included imported as well as locally-made wares, were both LM Ib and Late Helladic IIA

sherds. Some of the sherds were decorated with representations of double-axes (P l. 157 c). Other sherds of the same date were decorated with figure-of-eight shields (P l. 157 a). On some of them the telamon or strap for hanging the shield is illustrated, and others show the vertical bar for holding the two parts of the shield together and strengthening the whole. The rarity of metal objects, both in the houses and in the tombs nearby, is striking; at Kastri a small bronze pendant of Minoan type is one of the few pieces of metal found in the settlement. Some Early Byzantine coins unearthed near the surface suggest that the late fortifications at Kastri may belong to the sixth century A.D.

On the Asprogas ridge to the north of Kastri Mr. and Mrs. Aubrey Trik completed the excavation of Tomb E begun in 1963. Much Minoan pottery of MM IIIb to LM Ia date was again found in the two remaining chambers, though most of it was badly broken. A notable discovery here was a fine cup of « Kamares » type with purple decoration (P l. 157 b). Three other plundered Minoan tombs in the ridge were also excavated; in one of them glazed Byzantine sherds of about 1000 A. D. with brown spiral decoration and light green colouring in patches were found.

Amongst chance finds made in the fields near Kastri and Asprogas were a Minoan greenstone bowl and an archaic Greek inscription cut in a limestone block. The inscription was of the late sixth or fifth century B. C. and had the single word *ΜΑΛΟΣ* upon it.

About 150 m. inland from Kastri, on the hillock known locally as Kastraki, trials revealed the foundations of a substantial Roman building with a thick cement floor; beneath the floor, and having no connection with it, was a circular pit, whose purpose is not clear. Inside the pit were Early Helladic sherds, including part of a sauceboat, and some Neolithic. Some of the Neolithic sherds were incised with chevron and zigzag patterns, and the incisions had been filled with a white paste. The Neolithic sherds are at present the only evidence for Neolithic settlement in the neighbourhood.

In the road from Kastri to Metata, another tomb (j) was cleared, under the direction of Mr. J. N. Coldstream. This was one of a series damaged during roadmaking in 1958. Late Minoan Ia and b and Late Helladic II pottery was found in the three chambers, one of which

had been reused in LH IIIb times, several kylix stems of the thirteenth century B. C. being found.

The survey of the Kastri area was completed by Mr. K. Minto and part of the Roman aqueduct which brought water from near Metata to Kastri was planned. The archaic or classical fortifications on Palaiokastro mountain inland from Kastri were mapped by Minto using a theodolite. He also drew the archaic Doric capitals and other architectural fragments built into the Church of St. Kosmas on the mountain. These pieces perhaps come from the sanctuary of Aphrodite in Kythera mentioned by Herodotus (1.105.3). Pausanias calls the sanctuary the most ancient of Aphrodite amongst the Greeks (3.23.1), and certainly the Doric capitals in

the Church of St. Kosmas do look very early indeed; the earliest are perhaps of the seventh century B. C.

Others who took part in the work were Mrs. G. L. Huxley, Mrs. R. Hope Simpson, and the Hon. Hector MacDonnel (drawing and cataloguing) and Mr. R. Watson (photography). The excavators are grateful to the Ephor of Antiquities in Laconia, Dr. Christou, to the Epimelitria of Antiquities, Miss A. Demakopoulou, and to Mr. Th. Petrocheilos, representative of the Greek Archaeological Service in Kythera, for their friendly co-operation. The work was throughout directed by the writer. All finds have been placed in the Museum at Chora, Kythera.

G. E. HUXLEY

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Ἐκ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν νῶν τῆς Λακωνίας ἐστερεώθησαν διὰ τῆς φροντίδος τοῦ Ἐφόρου τῆς Δ' Περιφέρειας κ. Ν. Β. Δρανδάκη, ἀναπληροῦντος τὸν ἀπουσιάζοντα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν οἰκεῖον Ἐφορον, καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἐπίβλεψιν τοῦ μηχανικοῦ Σπάρτης κ. Εὐστ. Βλαχογιάννη, αἱ κάτωθι ἐκκλησίαι:

1) Τὸ καθολικὸν τῆς ἐν Λακεδαίμονι Ἱ. Μονῆς τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα: Ὁ κατάγραφος (1620) τρίκογχος ναὸς, ὑποστάς ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς σεισμῶν πλείστας ρωγμὰς, εὐρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ ἦτο κατὰ κυριολεξίαν ἐτοιμόρροπος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πρὸ 30 περίπου ἐτῶν οἱ τοῖχοί του, ὀλίγω χαμηλότερον τῆς στέγης, εἶχον περιφραγθῇ δι' ὀρατῆς ἐξωθεν ζώνης ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος (Πί ν. 158 α), ἥτις ἐνεσφηνώθη ἐντὸς τοῦ σώματος τῶν τοίχων¹.

Κατ' ἀρχὴν ἀπεμακρύνθησαν οἱ καλύπτοντες τὰς στέγας τοῦ ναοῦ κέραμοι, αἵτινες ἦσαν νεωτέρου τύπου, τοῦ λεγομένου γαλλικοῦ (Πί ν. 160 α). Ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη ὑπὸ τὴν στέγην, ἀποκεκρυμμένη ἐντὸς τοῦ τοίχου, ζώνη ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, ἐστερεώθησαν αἱ στέγαι καὶ μάλιστα ἡ τῆς ἀνατολικῆς κεραίας, καὶ τὸ διαλελυμένον τεταρτοσφαίριον τοῦ βορείου χοροῦ, ἐπηλείφθησαν ὅλαι διὰ σιμέντου καὶ διεποτίσθησαν τὰ ρήγματά των δι' ἀραιὰς σιμεντοκονίας, ἐπληρώθησαν τὰ κενὰ τῶν στεγῶν διὰ κισήρεως, ἥτις ἐκαλύφθη δι' ἀβεστοκονίας μὲ σιμέντον, καὶ ἐτοποθετήθησαν ἔπειτα κέραμοι τοῦ λεγομένου βυζαντινοῦ τύπου (Πί ν. 160 β).

Ἀντικατεστάθη διὰ νέας ἢ ἀρχήθεν ὑπάρχουσα, ὡς ἐδειξεν ἡ ἔρευνα, καὶ σαθρωθεῖσα ἐκ τοῦ χρόνου ξυλινὴ στέγη τῆς μέσης καμάρας τοῦ νάρθηκος, ἥτις εἶχε κατασκευασθῇ εἰς ἄρκετὸν ὕψος ὑπὲρ τὴν καμάραν, ὥστε νὰ ἀποτελῇ συνέχειαν τῆς στέγης τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐπὶ πλέον συνεπληρώθη ἡ ὑπὸ τὰς στέγας ὀδοντωτὴ ταινία εἰς τὰ λίαν ἐφθαρμένα τμήματα αὐτῆς, ἐγένετο ὑποθεμελίωσις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἀπεμακρύνθησαν δι' ἐκσκαφῆς τὰ χώματα ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου, ἡρμολογήθησαν αἱ πλαγίαι πλευραὶ ἐξωτερικῶς ὑπὲρ τὰς στέγας τῶν πλαγίων διαμερισμάτων, ἀποκατεστάθησαν τὰ

τόξα τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου (Πί ν. 160 α - β) καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς ὅλα τὰ παράθυρα σιδηρὰ ὀλοστόσια.

Τὰς στερεωτικὰς ἐργασίας ἐξετέλεσεν ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως κ. Πέτρος Κορωνιός.

2) Εἰς τὸ γειτονικὸν πρὸς τὴν Μονὴν τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα χωρίον Χρύσαφα ἐστερεώθησαν διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτεχνίτου:

α) Εἰς τὸν ναὸν τῆς Χρυσαιτίσης (1290) ὁ ἐπὶ τοῦ μνημείου ὀκδομημένος μεταγενεστέρως πύργος, οὗτινος ὁ μὲν ἀνατολικὸς τοῖχος ἀποτελεῖ πρὸς τὰ ἄνω ἐπέκτασιν μέρους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (Πί ν. 161 α), ὁ δὲ δυτικὸς βαίνει ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ τρούλλου τῆς ἐκκλησίας (Πί ν. 161 β).

Εἰδικώτερον ἐπληρώθησαν καὶ ἐφράγησαν αἱ ὑπάρχουσαι ρωγμαὶ τοῦ πύργου καὶ ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοί του. Ἐπὶ τούτοις συνεπληρώθη ἡ ἀνακεράμωσις τῶν στεγῶν τοῦ ναοῦ. Μέρος αὐτῆς καὶ δὴ τοῦ τρούλλου εἶχε γίνεи παλαιότερον ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητείας Μυστρά.

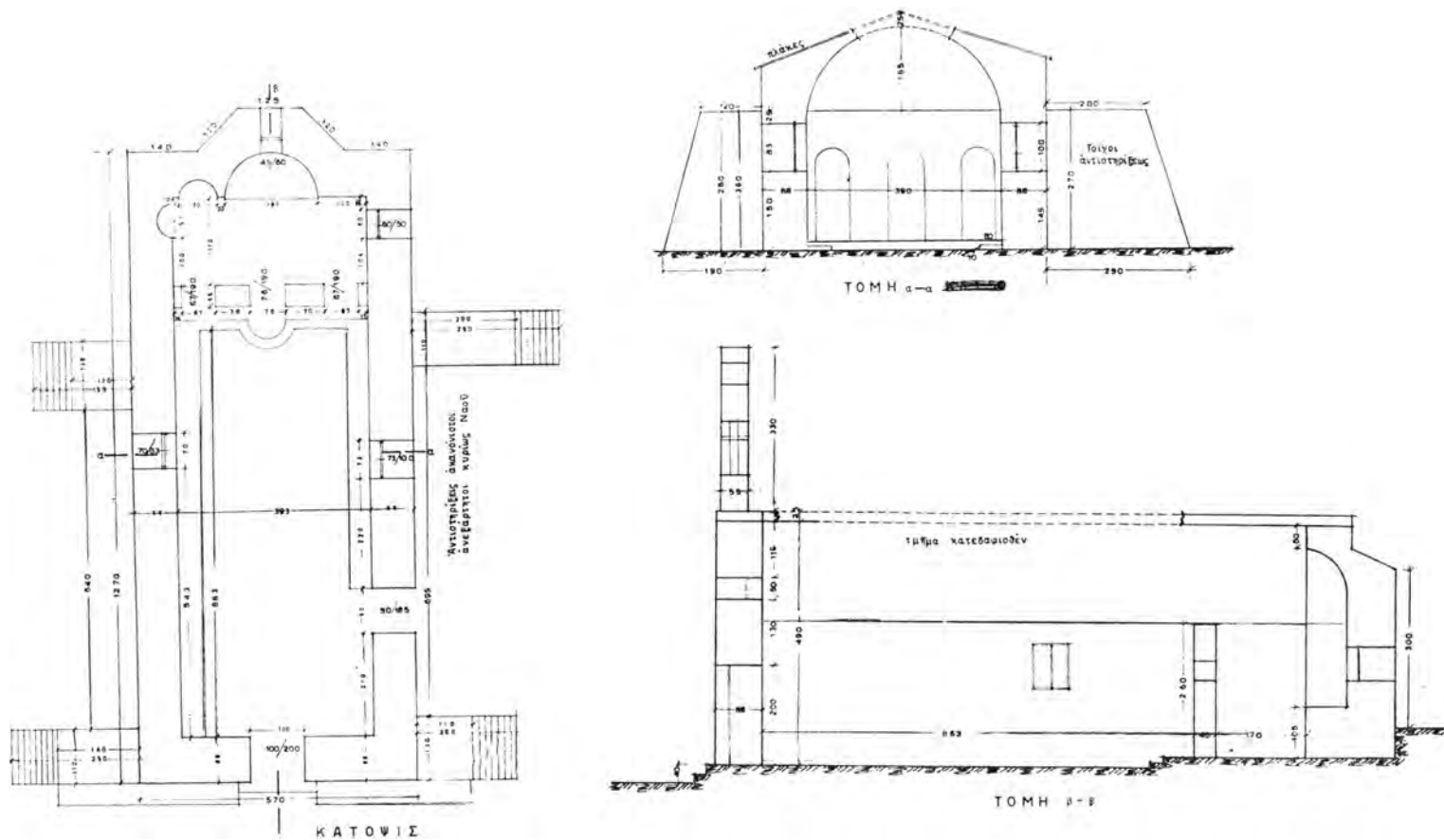
Τμήμα τῆς στέγης τῆς ἐκκλησίας, περικλειόμενον ἐντὸς τῶν τοίχων τοῦ πύργου, εἶχε πρὸ πολλοῦ καλυφθῇ ὑπὸ σιμέντου. Ὁ μανδύας δὲν ἀφηρέθη, ἐπεσκευάσθησαν μόνον αἱ ρωγμαὶ του. Τὰ ὑπὸ τὰς κεράμους δημιουργούμενα κενὰ τῶν στεγῶν ἐπληρώθησαν καὶ ἐδῶ διὰ κισήρεως, ἀφοῦ προηγουμένως αἱ καμάραι ἐπηλείφθησαν ἐξωτερικῶς διὰ σιμέντου.

Ἐστερεώθη ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ μνημείου καὶ ἀφηρέθησαν αἱ κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν πρὸ τινων ἐτῶν κατασκευασθεῖσαι ὑπὸ τῶν Χρυσαιτῶν ἀντηρίδες. Ὡσαύτως ἐστερεώθη τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος ὑψούμενον μεταγενέστερον κωδωνοστάσιον, οὗ συνεπληρώθησαν τὰ διαβρωθέντα τοξύλλια. Ὑπὸ τὸ κωδωνοστάσιον διηνοιχθῇ, μετὰ προηγηθεῖσαν στερέωσιν, τόξον τοῦ δυτικοῦ τοίχου, φραχθὲν εἰς νεωτέρους χρόνους.

Ἀπεμακρύνθησαν ἀκόμη αἱ ἔξω τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ προσχώσεις καὶ ἐκτίσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ ξηρολιθίδος. Τέλος ἐστερεώθησαν τὰ λείψανα τῆς νεωτέρας στοᾶς, ἥτις εἶχε προσκολληθῇ ἀπὸ Ν. εἰς τὸν ναόν, καὶ ἡρμολογήθησαν οἱ τοῖχοι αὐτοῦ.

Ἡ Χρυσαιτίσσα διασφίζει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἱκανὰς τοιχογραφίας. Τῆς προχείρου στερεώσεως τῶν εἰχον παλαιότερον ὡς Ἐπιμελητῆς Μυστρά ἐπιμεληθῇ, δι' ὧν τότε διέθετον μέσων. Κατὰ τὸ 1964 μὲ χρήματα, ἅτινα εἶχον χορηγηθῇ εἰς τὴν κοινότητα Χρυσάφης ἐκ τῶν Κρατικῶν Λαχείων, ἐπετεύχθη μερίμνη ἐμοῦ στερέωσις τοῦ πλείστου

1. Τοὺς τοίχους τοῦ μνημείου κοσμοῦν ἐντειχισμένα ἀρχαῖα γλυπτὰ μέλη, ὡς τμήμα λακωνικῆς ἐπιτομβίου στήλης (Πί ν. 158 β), ποὺς μαρμαρίνου θρόνου, μιμούμενος πόδα λέοντος (Πί ν. 159 α) καὶ παλαιοχριστιανικά, ὡς ἐπίθημα κοσμούμενον διὰ σταυροῦ καὶ καλαμοειδῶν (Πί ν. 159 β).

Σχέδ. 1. Κάτωψις καὶ τομαὶ ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐν Ἀρεσπόλει Λακωνίας

των τοιχογραφιών διά τοῦ ὑπὸ τὸν καλλιτέχνην κ. Φώτην Ζαχαρίου συνεργείου συντηρητῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ἰδίαν λεπτομερῆ μελέτην περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Χρυσοφιτίσεως ἔχω σχεδὸν ἐτοίμην.

β) Εἰς τὸν παρακείμενον ναὸν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου² (Πί ν. 162 α), ἐγένετο ἀνακεράμωσις, ἀρμολόγημα τῶν τοίχων, συμπλήρωσις ἐφθαρμένων κεραμοπλαστικῶν κοσμημάτων καὶ τῶν διαβρωθέντων τόξων τῶν παραθύρων (Πί ν. 162 β, 163 α). Ἀπὸ ἀλλήλας ἐπίσης τῶν προσχώσεων αἱ ἐξωτερικαὶ πλευραὶ τοῦ ναοῦ, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ παράθυρα σιδηρὰ ὑαλοστάσια καὶ ἐστερεώθησαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ μόνον αἱ διατρέχουσαι ἄμεινον κίνδυνον καταρρεύσεως τοιχογραφίαι.

3) Ἐν Ἀρεοπόλει τῆς Μάνης ἐστερεώθη ὁ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ. χρονολογούμενος κατὰ γράφους, μονοκάμαρος ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῶν Μαυρομιχαλαίων (Πί ν. 163 β).

Ἐκ τῆς στέγης ἀπέμενε μόνον τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς καμάρας (Σ χ ε δ. 1)³ τὸ δ' ὑπόλοιπον (Πί ν. 164) εἶχε καταρρεῦσει. Καὶ ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ ἔφερεν ἐπικινδύνους ρωγμὰς (Πί ν. 165 α). Ἀφοῦ κατεσκευάσθη ὑπὸ τὴν στέγην κεκρυμμένη ζώνη ἐκ σιδηροπαγούς σκυροκονιάματος ἀνεκτίσθη διὰ τοῦ ἐκ Μάνης τεχνίτου κ. Γρηγορίου Σούμπαση τὸ καταπεσόν τμήμα τῆς στέγης, ἐπληρώθησαν τὰ κενὰ διὰ κισήρεως καὶ ἀκολούθως ἐκεραμώθη ἐκ νέου τὸ μνημεῖον (Πί ν. 165 β).

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΘΗΡΩΝ

Διὰ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς νήσου Κυθήρων ἐλάχιστα ἔχουν γραφῇ μέχρι σήμερον. Συνοπτικὴν περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων βυζαντινῶν μνημείων τῆς νήσου μᾶς ἔδωκε, μετὴν γνωστῆς μεθοδικότητάς του, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Γ. Σωτηρίου εἰς τὴν Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν τοῦ ἔτους 1923 (σ. 5-24). Πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὴν γνώσιν τῆς ἐξελιξέως τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς τὴν νήσον ἀποτελεῖ ἡ περιεκτικωτάτη μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀνδρ. Ξυγγοπούλου περὶ τοῦ

σηλαιοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας (Πρακτικὰ τοῦ Θ' Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, 1955, σ. 178 - 183).

Χρήσιμον βοήθημα ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἔρευνα διὰ τὴν Παληόχωραν Κυθήρων τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Δ. Ζαγλανίκη (Παληόχωρα, Ζάκυνθος 1962).

Ἐξ αὐτῶν ὅμως, ὁ μελετητὴς τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ σαφῆ καὶ ὁλοκληρωτικὴν ἰδέαν περὶ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἡ νήσος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Κατὰ τὴν πρώτην μετάβασιν μας εἰς Κύθηρα, δι' ὑπηρεσιακοὺς λόγους τὸ 1961, ὁ ἀρχιτέκτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κ. Χαρ. Μπούρας καὶ ὁ γράφων, ἡσθάνθημεν ζωηρὰν ἐκπληξιν διὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα τῶν μνημείων τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν πράγματι ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς ὄχι μόνον διὰ τὴν νήσον ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐπιστήμην γενικώτερον.

Οὕτω, ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις τῆς συστηματικῆς μελέτης καὶ δημοσιεύσεως τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων Κυθήρων.

Ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλαι μεταβάσεις τοῦ ὑπογράφοντος πρὸς ἐξέτασιν τούτων, περισυλλογὴν στοιχείων καὶ σύνταξιν προγράμματος ἐργασιῶν ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως αὐτῶν.

Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ τελικὴ δημοσίευσις πρέπει νὰ ἀναμένῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προγραμματισθεισῶν ἐργασιῶν.

Ὅθεν, ἐδῶ δίδονται ἐλάχιστα πληροφοριακὰ στοιχεῖα περὶ τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῶν Κυθήρων συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν Χρονικῶν τοῦ Α.Δ. Πρὸς εὐχερεστέραν δὲ παρακολούθησιν ἡ ἔκθεσις θὰ γίνῃ κατὰ τόπους καὶ ὄχι κατὰ τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν ἢ κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος τῶν μνημείων.

Δεδομένου, ὅτι ἡ ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς πλευρᾶς ἐξέτασις τῶν κτισμάτων θὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Μπούρα, δὲν δίδονται εἰς τὴν παρούσαν ἔκθεσιν σχέδια, ἡ δημοσίευσις δὲ τινων φωτογραφιῶν σκοπὸν ἔχει νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὰ μνημεῖα ὡς ἔχουν σήμερον.

ΧΡΑ

Εἰς τὴν σημερινὴν πρωτεύουσιν τῆς νήσου διατηροῦνται δύο μεσαιωνικὰ σύνολα· τὸ Φρούριον καὶ τὸ Μέσα Βοῦργο, ἥτοι ἡ τειχισμένη πόλις, ἡ ὁποία κατελάμβανε τὴν νοτιᾶν πλευρὰν τοῦ λόφου τοῦ Φρουρίου. Ἐντὸς τοῦ Φρουρίου σφύζονται τέσσαρες ναοί, εἰς δὲ τὸ Βοῦργο, μετὰ τὴν σημερινὴν του ἑκτασιν, σφύζονται δέκα πέντε.

2. Ἀπλὸς τετράστιλος μικρὸς σταυροειδὴς μετὰ τρουλλοῦ ναός, τοιχογραφηθεὶς τῷ 1367/68, κατὰ τὴν σφωζομένην γραπτὴν ἐπιγραφὴν, ἦν βλ. παρὰ Ν. Β. Δρανδάκη, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσης Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 63. Τὸν ναόν, οὐτινος ἔχω περιγραφὴν καὶ σχέδια, ἐλπίζω νὰ δημοσιεύσω συντόμως.

3. Τὰ σχέδια ἐξέπōνησεν ὁ μηχανικὸς κ. Εὐστράτιος Βλαχογιάννης.

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἔχει ἀρχίσει ἤδη καὶ συνεχίζεται ἡ συστηματικὴ ἐξέτασις καὶ μελέτη τῶν μνημείων τῶν Κυθήρων ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κ. Χαρ. Μπούρα, ἐδῶ θὰ σημειωθῶν ἐλάχισται μόνον λέξεις κατατοπιστικαὶ δι' ἑκαστον τῶν μνημείων.

Α'. Φ ρ ο ὕ ρ ι ο ν

1. Ναὸς Παντοκράτορος (Π ί ν. 166 α)

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ναός, κατεστραμμένος σήμερον. Ὑπὸ τὸ ἐπίχρισμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν τοιχογραφίαι, τοῦ 17ου, πιθανῶς, αἰῶνος.

2. Ναὸς Παναγίας Καστρινῆς

Μονόκλιτος μὲ ὀψηλὴν καμάραν (Π ί ν. 166 β). Πιθανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν Καθολικῶν, ὅτε δὲ παρελήφθη ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων ὑπέστη μετασκευάς. Ἡ μεγάλη ξυλίνη θύρα μὲ μεταλλικὴν ἐπένδυσιν εἶναι *δαπάνη τοῦ μακαρίτου Γεωργίου Οὐαλεριανοῦ 1828*.

3. Ναὸς Παναγίας Ὁρφανῆς

Εἶναι ἐπιμήκης, χαμηλός, καμαροσκεπής ναὸς προσκεκολλημένος εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ προηγουμένου ναοῦ (Π ί ν. 166 β, 167 α), τοῦ ὁποίου ὁμοῦς εἶναι προγενέστερος. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς κατεστράφη, ὅτε ἐπηύξησαν τὸ μήκος τοῦ ναοῦ πρὸς Α. διὰ τῆς προσθήκης μικροῦ τετραγώνου δωματίου. Κατὰ μήκος τοῦ νοτίου τοίχου ὑπῆρχον ἀρχικῶς τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὰ ὁποῖα σήμερον εἶναι τειχισμένα.

Διεπιστώθη, ὅτι ὑπὸ τὸ ἐπίχρισμα φέρει τοιχογραφίας εἰς δύο στρώματα.

4. Ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, ἀνευ ἐνδιαφέροντος.

Β'. Β ο ὕ ρ γ ο

1. Ναὸς Ἀγίων Πάντων

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, ἐπικεχρισμένος.

Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον εἰκόνες τοῦ Δημητρίου Καρβελά (Π ί ν. 167 β). Εἰς τὴν Πρόθεσιν σφάζεται ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις (16ου αἰῶνος;). Κατεγράφησαν 25 εἰκόνες 17-18ου αἰῶνος.

2. Ναὸς Ἀγίου Ἰακώβου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής. Σφάζονται δύο

τμήματα τοιχογραφιῶν, ὁ Ἅγ. Μάρκος καὶ ὁ Ἅγ. Θεόδωρος Κυθήρων (17-18ος αἰ.).

3. Ναὸς Ἀγίου Γεωργίου Λομβάρδου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, ἐπικεχρισμένος, φέρει δίλοβον κωδωνοστάσιον ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου (Π ί ν. 168 α). Κατεγράφησαν 17 εἰκόνες τοῦ 17-18ου αἰῶνος.

4. Ναὸς Ἀγίας Βαρβάρας

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, ἐπικεχρισμένος, μὲ δίλοβον κωδωνοστάσιον ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου.

5. Ναὸς Ἀγίου Βασιλείου

Μονόκλιτος βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος στεγασομένου δι' ὀψηλοῦ τρούλλου (Π ί ν. 168 β).

Ὁ ναός, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευσεν ὡς μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως, εἶναι σήμερον κατεστραμμένος.

6 - 7. Ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ Ἀγίου Φιλίππου

Εἶναι δύο μονόκλιτοι, καμαροσκεπεῖς, προσκεκολλημένοι ναῖσκοι, ἐπικοινωνοῦντες διὰ θύρας ἀνοιγομένης εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ μεσοτοίχου. Τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ βορείου ναῖσκου, δηλαδὴ τοῦ Ἀγίου Φιλίππου, καλύπτεται διὰ χαμηλομένου θόλου, τεχνικωτάτης κατασκευῆς, βαίνοντος ἐπὶ τεσσάρων τόξων.

Εἰς τυφλὴν κόγχην, σχηματιζομένην εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, σφάζεται τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸ τοῦ στήθους, ἐν μέσῳ τοῦ Ἀγ. Σάββα καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου. Ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἀγιογραφίσεως τοῦ ναοῦ. Ἄν καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἀλάτων καὶ λειχηνῶν, ἐν τούτοις δεικνύει στοιχεῖα καλῆς ἐργασίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος (Π ί ν. 169 α). Ἄλλος ζωγραφικὸς διάκοσμος ὑπάρχει ὑπὸ τὸ ἐπίχρισμα, ὡς π.χ. ὁ ἀποκαλυφθεὶς ὀλίγον Ἅγιος Γεώργιος, ἐπιππος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρίστης ἐργασίας τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἀνήκει εἰς τὴν α' περίοδον τῆς ἀγιογραφίσεως. Καὶ εἰς τὸν προσκεκολλημένον ναῖσκον τοῦ Ἀγίου Φιλίππου σφάζονται: ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ἡ Ἁγία Αἰκατερίνη καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Καὶ ἐδῶ ἔχομεν καλὴν ἐργασίαν, μὲ ἀρμονικὸν συνδυασμὸν χρωμάτων, χρῆσιν βαθέος πρασίνου εἰς τὰς σκιάς κ.λ.π.

8. Ναὸς Ἀγίου Γεωργίου (Οἰκογενείας Καλοῦτζη)

Εἶναι προσκεκολλημένος εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσο-

στόμου και παρουσιάζει ὀρθογώνιον δυτικὴν πρόσοψιν με δίλοβον κωδωνοστάσιον (Πί ν. 169 β).

Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, με προσθήκην πρὸς Δ. Ἀνὰ τρεῖς τυφλαί, τοξωταὶ κόγχαι σχηματίζονται εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σφύζονται τὰ ἑξῆς: α'. ὁ Ἀρχάγγελος καὶ ὑπ' αὐτὸν ἡ λάρναξ τοῦ Νεοφύτου Καλοῦτζη τοῦ ἔτους 1771, β'. Τρεῖς στρατιωτικοὶ Ἅγιοι εἰς δύο στρώματα, γ'. Κοίμησις ἐπιζωγραφημένη. Εἰς τὸ τέμπλον φορητὴ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου *χειρ Δημητρίου Καρβελά*. Ἀντιγράφει τὸν Τζάνε.

9. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Δραπανέζης

Μονόκλιτος με ὑψηλὴν καὶ εὐρεῖαν καμάραν καὶ δύο τυφλάς κόγχας εἰς τὸν βόρειον τοῖχον.

Τέσσαρες φορηταὶ εἰκόνες τοῦ 17ου - 18ου αἰῶνος.

10. Ἐρείπια ναοῦ Ἀγ. Δημητρίου

Τοῦ ναῖσκου τοῦτου διατηρεῖται μόνον τὸ ἥμισυ τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὁ νότιος τοῖχος (Πί ν. 170 α). Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν σφύζονται σύνολα ζωγραφικοῦ διακόσμου θαυμασίας τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος. Ταυτίζονται: ἡ Ἀνάληψις, ἡ Θεία Κοινωνία, ἡ Ἐτοιμασία, ὁ Χριστὸς - Παντοκράτωρ καὶ ἡ Βάπτισις.

11. Ναὸς Παναγίας Μεσοχωρίτισσας

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής με πρόσθετον νάρθηκα.

Κατεγράφησαν 15 φορηταὶ εἰκόνες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καλὰ ἔργα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος. Εἰς μικρὰν κόγχην πρὸ τοῦ τέμπλου σφύζεται τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου εἰς δύο στρώματα.

12 - 13. Ναὸς Ἀρχιστρατήγου καὶ Ἁγίου Ἀθανασίου

Εἶναι δύο ναῖσκοι, μονόκλιτοι, καμαροσκεπεῖς, συνδεδεμένοι κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ σχηματίζουν ὀρθὴν γωνίαν με τὸν ναῖσκον τοῦ Ἀρχιστρατήγου εἰς τὸν ὀρθὸν προσανατολισμόν. Τὸ δάπεδον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εἶναι κατὰ πέντε βαθμίδας χαμηλότερον τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ἡ δὲ θύρα του, ἡ ἀνοιγομένη εἰς τὸν δεξιὸν τοῖχον, ἔχει περιθύρωμα ἐκ πελεκητῶν καὶ διακεκοσμημένων πωρολίθων (Πί ν. 170 β).

Ἀμφότεροι οἱ ναῖσκοι ἐχρησίμευσαν διὰ ταφὰς καὶ μάλιστα ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος διὰ ταφὰς Φράγκων. Εἰς ἀμφοτέρους σφύζεται ζωγραφικὸς διάκοσμος. Καὶ ὁ μὲν τοῦ Ἀρχιστρατήγου ἐγένετο, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱε-

ροῦ, τὸ ἔτος 1609, ὁ δὲ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, συμφώνως πάλιν πρὸς ἐπιγραφὴν, τὸ 1659. Ὁ διάκοσμος, πλὴν τῆς καλλιτεχνικῆς του σημασίας, ἔχει σπουδαιότητα, διότι μᾶς δίδει τὰς ἐνδυμασίας πολιτῶν καὶ κοσμικῶν προσώπων τοῦ 17ου αἰῶνος.

14. Ναὸς Μεταμορφώσεως

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, συνήθης. Φορηταὶ εἰκόνες ἐπιζωγραφημέναι.

15. Ναὸς Ἁγίας Τριάδος

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής με τρεῖς τυφλὰς τοξωτάς κόγχας εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους.

Εἰς τὴν μεσαίαν κόγχην τοῦ νοτίου τοίχου δὲ πᾶρχει τάφος καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς, με περιέργον ὅμως παρεμβολήν, μεταξὺ τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ καὶ τῆς Θεοτόκου, τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ με τὴν ὀνομασίαν *ὁ Δίκαιος Κριτής*.

Ἐπιγραφὴ δίδει τὴν χρονολογίαν 1610.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κόγχην τοῦ βορείου τοίχου εἰκονίζεται ἡ Φιλοξενία. Εἶναι καλῆς ἀποδόσεως, τοῦ 15ου αἰ. πιθανῶς. Ἐπὶ τοῦ ξυλίνου τέμπλου ὑπάρχει ἡ Μεγάλη Δέησις καὶ πέντε φορηταὶ εἰκόνες. Εἰς τὴν μικρὰν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ἡ Πλατυτέρα με Ἱεράρχας.

ΚΑΛΑΜΟΣ

1. Ναὸς Ἁγίου Νικήτα

Εἶναι κοιμητηριακὸς ναὸς εἰς τὸν γνωστὸν κυθηραϊκὸν τύπον, τοῦ τετραγώνου δηλαδή, ἐν κατόψει, καλυπτομένου ὑπὸ ἡμισφαιρικοῦ θόλου (Πί ν. 171 α). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν σχηματίζεται μία μόνον ἡμικυκλικὴ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ἀνοίγεται θύρα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἐκ λαξευμένων πωρολίθων καὶ ἀπολήγει ἄνω εἰς τόξον, σχεδιασμένον με διπλοὺν κέντρον. Εἰς τὴν τοιχοποιίαν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔχει δοθῇ μεγαλυτέρα φροντίς. Κατὰ δοκιμαστικὴν ἔρευναν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διεπιστώθη, ὅτι ὑπὸ τὸ ἐπίχρυσμα ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος, ἡ ἀποκάλυψις καὶ μελέτη τοῦ ὁποίου θὰ συντελέσῃ καὶ εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ κτίσματος.

Ναοὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου εἶναι ὁ Ἅγιος Νίκων παρὰ τὸν Ποταμόν, ὁ Ἅγιος Νικόλαος εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ Ἅγιος Δημήτριος παρὰ τὰ Καμπιάνικα κ. ἄ.

ΠΕΝΤΑΡΜΕΝΟΣ

1. Μονὴ Σωτήρος

Ἐκ τῆς μικρᾶς ταύτης Μονῆς σήμερον σφύζε-

ται, ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων, μόνον ὁ μικρὸς (6.30 x 3.10 μ.), μονόκλιτος καμαροσκεπὴς ναὸς, μὲ ἡμι-κυκλικὴν κόγχην Ἱεροῦ καὶ μίαν κλίμακα εἰς τὴν πρόσοψιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀνήρχοντο εἰς γυναικωνίτην, ἡ εἴσοδος τοῦ ὁποίου σήμερον μένει τειχισμένη (Πί ν. 171 β). Ἡ θύρα τοῦ ναοῦ εἶναι ἐκ πώρου λίθου καὶ ἀπολήγει εἰς πλῆρες τόξον. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀπέδειξεν, ὅτι ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος ὑπὸ τὸ παχὺ ἐπίχρισμα. Τὸ τέμπλον εἶναι κτιστόν, παρ' αὐτὸ δὲ ἐπιγραφὴ λέγει: *Ἀνεκένισθη τὸ παρὼν τέμπλον καὶ ἀπόστολοι καὶ ἡ οἰκὸν τοῦ σοτήρος Χριστοῦ ἄλλα κενούρια ὑπὸ ἐξόδου τοῦ Παπὰ Ἰωάννη Ἱερομονάχου καραβουσάνου(ν) Π(α-πα)γεωργίου 1816 μηνὸς Μαρτίου πρώτῃ.*

Κατεγράφησαν ἑξ εἰκόνες, ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν Παναγίας Ἐλεούσης (1 x 0,74 μ.) κατὰ πρόχειρον φωτογράφησιν (Πί ν. 172 α). Ἐπὶ μιᾷς μόνῃς σανίδος ἔχει ἀπεικονισθῇ ἡ Μεγάλῃ Δέησις, ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου.

ΚΑΛΑΜΙΤΣΙ - ΚΟΜΠΟΝΑΔΑ

1. Ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

Ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν γνωστὸν κυθηραϊκὸν τύπον τοῦ τετραγώνου ναοῦ (6.30 x 6 μ.) καλυπτομένου δι' ἡμισφαιρικοῦ θόλου, ὡς ὁ Ἅγιος Νίκων, ὁ Ἅγιος Νικήτας Καλάμου κ.ἄ. Λόγῳ τῆς ἀπομακρυσμένης θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει κτισθῇ, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς του πρὸς τὴν θάλασσαν, ἡ προσβολὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἦτο εὐκολός, εἶναι καταφανὴς ἡ προσπάθεια τῶν κατασκευαστῶν νὰ μετατρέψουν τὸν ναὸν εἰς ἀμυντικὸν πύργον.

Οὕτω, πλὴν τῆς θύρας, οὐδὲν ἄλλο ἀνοιγμα ὑπάρχει. Τὸν τρούλλον περιβάλλει ὑψηλὸν καὶ ἰσχυρὸν στηθαῖον, ὡς ἑπαλξίς (Πί ν. 172 β), ἡ ἀνοδος πρὸς τὴν ὁποίαν ἐγένετο διὰ κινητῆς ξυλίνης κλίμακος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Ὑπὸ τὸ ἐπίχρισμα διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς τοιχογραφιῶν.

ΠΟΥΡΚΟ

Ναὸς Ἀγίου Δημητρίου

Εἶναι ἐν τῶν σημαντικωτέρων βυζαντινῶν μνημείων τῆς νήσου, ὅχι τόσον διὰ τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τοῦ τύπον, ὅσον διὰ τὸν ἀξιολογώτατον καὶ εἰς διαφόρους περιόδους ἀνήκοντα ζωγραφικὸν τοῦ διάκοσμον (Γ. Σωτηρίου, Μεσαιωνικά μνημεῖα Κυθέρων, εἰς «Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν» 1923, σ. 15 - 19). Σήμερον ἀποτελεῖ ἐν σύμπλεγμα τεσσάρων ναῖσκων, συνδεομένων κατὰ τοιοῦτον

τρόπον, ὥστε νὰ καθίσταται δυσχερὴς, ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν κατάταξις των. Τὴν δυσχέρειαν ταύτην ἐπαυξάνει ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐπάλειψις δι' ἐνιαίου ἐπιχρίσματος ὧλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ συγκροτήματος (Πί ν. 173 α).

Οἱ δύο τῶν ναῖσκων, ἥτοι ὁ πρῶτος ἅμα τῇ εἰσόδῳ καὶ ὁ κατέχων τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ συμπλέγματος, εἶναι τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἀποτελοῦνται, δηλαδή, ἐξ ἐνὸς ἐπιμήκου χώρου, διαιρουμένου κατὰ μήκος δι' ἰσχυρῶν ζωνῶν - σφενδονίων εἰς τρία μέρη. Καὶ τὰ μὲν ἀκραῖα στεγάζονται διὰ καμάρας, τὸ δὲ μεσαῖον διὰ τρούλλου μὲ χαμηλὸν τύμπανον, ὁ ὁποῖος καταλαμβάνει ὅλον τὸν πλάτος, κἄπως ἀκανονίστως καὶ ἀσυμμέτρως. Οἱ ἕτεροι δύο ναῖσκοι, οἱ ὁποῖοι φαίνονται ὡς νὰ συνθλίβονται εἰς τὸν τριγωνικὸν ὀξυκόρυφον πύργον, τὸν σχηματίζοντα μεταξὺ τῶν δύο προηγούμενων, διαιροῦνται δι' ὁμοίων τῶν εἰς δύο ἄνισα καὶ ἀσύμμετρα μέρη, στεγασμένα διὰ καμάρας. Ἐκ τινων τεχνικῶν παρατηρήσεων δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ ναῖσκος τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ἥτοι ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ συμπλέγματος, εἶναι ὁ ἀρχαιότερος.

Ζωγραφικὸς διάκοσμος

Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι καὶ τῶν τεσσάρων ναῖσκων ἐκαλύπτοντο ἀρχικῶς ὑπὸ ζωγραφικοῦ διακόσμου καὶ μάλιστα εἰς δύο καὶ τρία στρώματα. Πολλὰ τμήματα τοῦ διακόσμου τούτου ἔχουν καταστραφῇ καὶ ἐξαφανισθῇ, τὰ δὲ ἐναπομένοντα σήμερον ἔχουν ὑποστῇ πολλὰς ζημίας, ρωγμὰς, ἀποκολλήσεις καὶ διογκώσεις ἢ καλύπτονται ὑπὸ ἀλάτων, λειχίνων καὶ καπνιάς. Οἱ Πί ν. 173 β, 174 α - β, 175 α - β, 176 α δεικνύουν τὴν κατάστασιν τῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐξέτασιν. Παρ' ὅλα ταῦτα, εἶναι ἀπὸ τοῦδε βέβαιον, ὅτι αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, μετὰ τὸν καθαρισμόν των καὶ ἐν συσχετίσει πρὸς τὰς τοιχογραφίας τῶν ἄλλων ναῶν τῶν Κυθέρων καὶ μάλιστα τοῦ Ἀγίου Βλασίου, θὰ ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενον μελέτης σοβαρῶν ἐρευνητῶν καὶ θὰ τοποθετηθοῦν μετὰ τῶν ἐξοχωτέρων παραδειγμάτων τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Ἐκ τῆς πρώτης καὶ προχείρου ἐξετάσεως καὶ εἰς τὴν κατάστασιν εὐρίσκονται, αἱ παλαιότεραι τούτων τοποθετοῦνται εἰς τὸν 12ον αἰῶνα. Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὸ ὄριον τοῦτο θὰ κατέλθῃ μετὰ τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν μελέτην των.

Λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ἀφ' ἐνὸς κατηρτίσθη λεπτομερὲς πρόγραμμα καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως αὐτοῦ, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ζω-

γράφου - συντηρητοῦ κ. Τ. Μαργαριτώφ, ἀφ' ἑτέρου ἐπεχειρήθη ἀναγνώρισις καὶ ταύτισις δῶλων τῶν παραστάσεων καὶ τοποθέτησις τούτων ἐπὶ σχεδιαγράμματος.

Τὸ σχεδιάγραμμα τοῦτο θὰ δημοσιευθῇ μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ.

Εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀνεγνώσθη ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

ΑΝΟΙΚΟΔΟ
ΜΗ[ΘΗ] ΚΑΙ ΣΤΙΛΟ
ΓΡΑΦΙΣ[ΘΗ] Ο ΕΙΕ
ΡΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥ
ΤΟΣ ΠΑΡΑ ΝΙ
ΚΟΛΑΟΥ ΟΥ
ΤΟ ΕΠΩΝΥ
ΜΟΝ ΚΟΝΤΟ
[ΔΟ]ΝΑΤΟΣ ΕΣ
[ΤΙ] ΖΟΓ[Ρ]ΑΦΕΙΣ[ΘΗ]
ΧΕΙΡΙ ΔΗΜΗΤΡΙ
ΟΥ ΑΜΑΡΤΟΛΟΥ
[ΤΑΠ]ΙΝΟΥ ΑΡΧ[Ι]Δ[ΙΑΚΟΝΟΥ]
ΕΚ [ΜΟΝΕ]ΜΒΑΣΙ[Α]C
Β - ΕΤΕ
Ν
ΜΗΝ[Ι] ΜΑΡΤΙ[Ω]
ΣΤΥΓ' ἢ ΣΧΗ

Ὁ τελευταῖος στίχος, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἀνεγράφετο ἡ χρονολογία, νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ὡς ἐξῆς: ἔτους ΣΤΧΗ, ἥτοι 6608=1100.

Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Προδρόμου, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὸ δεύτερον στρώμα, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Γριπάρι 1707.*

ΛΙΒΑΔΙ

Ναὸς Ἁγίου Ἀνδρέου

Σήμερον ὁ ναὸς ἔχει τὴν μορφήν τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ χαμηλοῦ, τετραγώνου ἐξωτερικῶς, τρούλλου καὶ τριῶν ἡμικυκλικῶν ἀψίδων τοῦ Ἱεροῦ (Πί ν. 176 β). Χρονολογεῖται εἰς τὸν 15ον αἰῶνα (βλ. Γ. Σωτηρίου, *Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα Κυθέρων*, εἰς «Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν» 1923, σ. 10 - 12 καὶ 15). Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ ναὸς ἔλαβε τὴν σημερινήν του μορφήν, ἐνῶ ἀρχικῶς ἦτο σταυροειδῆς δικιόνιος τοῦ μεταβατικοῦ τύπου, ὡς οὗτος εἶχε διαμορφωθῇ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα.

Ἀλλὰ καὶ ὠρισμέναι τοιχογραφίαι, ὡς π.χ. ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ἐν προτομῇ, εἰς στάσιν δεήσεως εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὰ διακοσμητικὰ σχέδια, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν παλαιότερον, ἥτοι τὸν 12ον ἢ 13ον αἰῶνα.

Ὁ λοιπὸς ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ ἐγένετο τὸ ἔτος 1628, συμφώνως πρὸς τὴν σφζομένην ὑπὲρ τὴν ὥραιάν Πύλιν ἐπιγραφὴν: *Ἀνακενίστη οὗτος ὁ Θεῖος καὶ Πάνσεπτος ναὸς τοῦ Ἁγίου καὶ ἐνδόξου Ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου καὶ διὰ πόνου τοῦ ἐδλαβεστάτου ἱερέως Κυρίου Μιχαὴλ Κυριάκη καὶ πληρωμῆς τῶν ἐνοριτῶν τοῦ ἁγίου Μοναστηρίου, ἀρχῇ (1628) Νοεμβρίου 28. . .*

Παρά τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς σῶζεται ἡ ἐπιγραφή: *Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Καλῆς Μεγαλοκονόμησας καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς ἀμήν.*

ΚΑΡΒΟΥΝΑΔΕΣ

Ναὸς Ἁγίας Τριάδος

Πρόκειται περὶ ἑνὸς ἰδιότυπου ναοῦ. Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, ἐν κατόψει, χώρου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 7.58 x 3.65 μ., καλυπτομένου ὑπὸ ὕψλης ἡμικυκλικῆς καμάρας μὲ τὸν κατὰ μήκος ἄξονα βαίνοντα ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον εἶναι, ὅτι αἱ τρεῖς κόγχαι τοῦ Ἱεροῦ εἶναι προσκεκολλημέναι εἰς τὸν μακρὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς καμάρας (Πί ν. 177 α).

Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τοῦ ναοῦ φέρουν ἐπίχρισμα. Κάτωθεν αὐτοῦ ὅμως, ὡς διεπιστώθη, ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος.

ΜΥΡΤΙΔΙΑ

Μονὴ Μυρτιδιωτίσσης

Ἡ Μονὴ ἔχει κτισθῇ παρὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου, ἀποτελεῖ δὲ τὸ προσκύνημα τῶν Κυθηρίων. Ὁ ναὸς, εἰς τὸν τύπον τῆς τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ κρύπτης, δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἀρχιτεκτονικὸν ἢ καλλιτεχνικὸν ἐνδιαφέρον. Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς νησιωτικῆς τεχνικῆς εἶναι τὸ ὑψηλὸν κωδωνοστάσιον (Πί ν. 177 β).

Κατεγράφησαν ἐν ὄλῳ 58 φορηταὶ εἰκόνες κατασπαρμέναι εἰς τὸν ναόν, τὸν γυναικωνίτην καὶ τὴν κρύπτην. Αἱ πλεῖστοι εἶναι τοῦ 17ου ἢ 18ου αἰῶνος. Σημειοῦται ἰδιαίτερος μία σκυφωτὴ εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου μὲ σκηνάς ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου του εἰς τὸ πλάσιον (Πί ν. 178 α), δυναμένη νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 14ον αἰῶνα.

Αἱ εἰκόνες αὐταὶ μετεφέρθησαν, μερίμνη τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν πρὸς ἐπισκευὴν καὶ συντήρησιν.

μάτων κατά την άγιογράφησιν τῶν ναῶν ἐν Κυθήροις, κατά τὴν ὁποίαν εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ, ἀντὶ τῶν συνήθων παραστάσεων τῆς Θεοτόκου - Πλατυτέρας, τῆς Δεήσεως κ.λ.π., ἀπεικονίζονται μεμονωμένοι Ἅγιοι.

Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον σφάζεται διάκοσμος τοῦ 1793.

Πρέπει νὰ γίνουν ἐργασίαι ἐπαναφορᾶς τοῦ κτίσματος εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν.

ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ

Τὰ ἑρείπια τῆς βυζαντινῆς καὶ μεσαιωνικῆς πόλεως τοῦ Μυλοποτάμου ἢ Κάτω Χώρας ἐκτείνονται ἐπὶ ἐνὸς βραχέως ἐξάρματος γῆς, εὐρισκομένου παρὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου, εἰς ἀντίθετον δηλαδὴ θέσιν ἀπὸ τὴν τῆς Παλιοχώρας. Ἡ θέσις τῆς πόλεως δὲν εἶναι φυσικῶς ὀχυρά, διότι εἶναι προσιτὴ μὲ εὐκολίαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἡ δὲ τεχνητὴ ὀχύρωσις τῆς δὲν φαίνεται νὰ κατεσκευάσθῃ διὰ μακρὰν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἄμυναν. Ὀλίγαι ἡμιηρειωμέναι οἰκίαι, ταπεινοὶ μονόκλιτοι, καμαροσκεπεῖς ναῖσκοι μὲ ἐνδιαφέροντα ὅμως ζωγραφικὸν διάκοσμον, στενοὶ καὶ δύσβατοι ἐκ τῶν ἑρειπίων δρομίσκοι καὶ μικρὸν μέρος τοῦ τείχους ἀποτελοῦν τὰ θλιβερά καὶ σιωπηλὰ κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος (Πί ν. 179 α).

Ὁ Μυλοπόταμος θὰ ἀποτελέσῃ μέρος τῆς ἐξαγγελθείσης λεπτομεροῦς ἐξετάσεως καὶ μελέτης τῶν μνημείων τῶν Κυθέρων. Ὅθεν, συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς παρούσης ἐκθέσεως, θὰ δοθῶν ἐλάχισται πληροφορίες, κυρίως δι' ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν κατάστασιν τῶν μνημείων καὶ τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον αὐτῶν.

Α' ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΧΥΡΩΜΕΝΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

1. Πύλη, οἰκίαι

Σφάζεται εἰς καλὴν κατάστασιν ἡ εἰσοδος τῆς πόλεως (Πί ν. 179 β). Ὑπὲρ τὴν τοξωτὴν θύραν ὁ λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου μὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἀνοικτὸν εἰς τὴν γνωστὴν σελίδα, σημεῖον ὅτι ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία εὐρίσκετο ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὸ τὸν λέοντα δύο οἰκόσημα Ἑνετικῶν Οἰκῶν καὶ ἡ χρονολογία *MDLXVI* (1566).

Ἡ χρονολογία, φυσικὰ, αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴν τῆς πύλης ἢ τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ὀχυρώσεως, μετὰ τὴν πικρὰν πείραν τῆς καταστροφῆς τῆς Παλιοχώρας - Ἁγίου Δημητρίου ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα κατὰ τὸ ἔτος 1537. Διότι ἡ ἰδρυσίς τῆς πόλεως εἶναι κατὰ δύο τοῦλάχιστον αἰῶνας παλαιότερα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ναῶν καὶ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου αὐτῶν.

Δι' ἐνὸς καμαροσκεποῦς «διαβατικοῦ» εὐρίσκεται κανεὶς εἰς τοὺς στενοὺς δρομίσκους τῆς σημερινῆς νεκρᾶς πόλεως καὶ ἀντικρύζει τὰ ἡμιηρειωμένα καὶ ἐγκαταλελειμμένα σπίτια. Αὐτὰ εἶναι συνήθως διώροφα (Πί ν. 180 α). Ὁ κάτω ὀροφος - ἰσόγειον ἀποτελεῖται ἀπὸ καμαροσκεπεῖς χώρους, οἱ ὅποιοι ἐχρησίμευον ὡς ἀποθήκαι ἢ στάβλοι.

Ἡ ἄνοδος εἰς «τὸ ἀνάγν», τοῦ ὁποῖου ἡ στέγη κατὰ κανόνα ἦτο ὀριζοντία, ἐγένετο δι' ἐξωτερικῆς κτιστῆς κλίμακος.

2. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς χώρος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 10.70 x 3.35 μ., μεθ' ὕψηλῶν ἀναλογιῶν, καὶ εἰσοδὸν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Διατρεῖ τὴν ἐκ μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν ἐπικάλυσίν του (Πί ν. 180 β). Δύο ἀβαθεῖς κόγχαι, σχηματιζόμεναι εἰς τὸ πλάτος τοῦ εὐθέος δυτικοῦ τοίχου καὶ μὴ ὁραταὶ ἐξωθεν καὶ ἐν τέμπλῳ ἐκ ξύλου δημιουργοῦν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τὸ Ἱερὸν Βῆμα.

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, δεικνύουσαι ἐπανησιακὴν ἐπίδρασιν:

α) Ὁ Ἅγιος Θεοδόσιος, β) Ἡ Θεοτόκος «Ὁδηγήτρια», γ) Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἡμίγυμνος, δεμένος ἐπὶ κίονος, δ) Ὁ Χριστὸς «Παντοκράτωρ», ε) Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ζ) Ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος, ζ) Εἰς τὰ βημόθυρα τό: *Μή μου ἄπτου* (Πί ν. 181 α), μὲ τὰς ἐπιγραφάς: *Γύνε τί κλέεις. Τίνα ζητεῖς. Κύριε εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν εἰπέ μοι ποῦ ἔθηκες αὐτὸν κ' ἀγῶ αὐτὸν ἀρῶ. Καὶ Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δημητρίου Καρῆδη.*

Εἰς τὴν ποδῆαν τοῦ τέμπλου σφάζεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ παρὸν τέμπλον ἔγινε ἡ ζωγραφία διὰ δαπάνης Παναγιώτου Καρίδη Παπαδημήτρι αὐτὸς τὰ... διαθήκην του... 1719.*

Κατεγράφη καὶ μία φορητὴ εἰκὼν τοῦ Προφήτου Ἡλία, τοῦ 18ου αἰῶνος.

Ζωγραφικὸς διάκοσμος

Ἱερὸν Βῆμα. Ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ δυτικοῦ τοίχου σφάζονται τμήματα ἐκ τῆς Πλατυτέρας καὶ γράμματα ἐπιγραφῆς, μὴ δυναμένης νὰ ἀποκατασταθῇ.

Ἀριστερὸς (ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον) τοίχος.

Ἐντὸς ἐννέα ὀρθογωνίων πλαισίων, ὕψους 0,96 καὶ συνολικοῦ μήκους 7.10 μ., εἰκονίζονται, ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ: 1) Λέων, Πάπας Ρώμης, μὲ παπικὴν μίτραν καὶ ράβδον. *Δέησις Μαλάνου*... Καλὴ ἐργασία τοῦ 18ου αἰῶνος. 2) Ἅγιος Θε-

όδωρος Κυθήρων, ασκητικός, προσφέρει δια της ἀριστερᾶς περιτειχισμένην πόλιν. Κατεσκευάσθη πρὸ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1, ὑπὸ ἐτέρου ζωγράφου. *Δέσις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Σταμάτας Μαλάνενας*. 3) Ἅγιος Δημήτριος, βαδίζων πρὸς τὰ δεξιὰ. Σύγχρονος μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ ἔργον τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Μπελέσι*. 4) Ἅγιος Ἀντώνιος, αὐστηρὰ μορφή εἰς σκοτεινὸν κάμπον. Τῆς ἰδίας τέχνης πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μιχαήλ καὶ τῆς σηζήγιο καὶ τέκνον*. 5) Ἅρχων Μιχαήλ. Τῆς ἰδίας τεχνικῆς πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 4, ἀλλὰ μεταγενεστέρᾳ τῆς 4. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Φραγγήσκου Μπελέση*. Κατὰ δοκιμαστικὴν ἔρευναν διεπιστώθη, ὅτι κάτωθεν τοῦ Μιχαήλ ὑπάρχει παλαιότερα τοιχογραφία. 6) Ἅγιος Ἀνδρέας. Αὐστηρὰ μορφή, ἐξαιρετικῆς ἀποδόσεως. Ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου *ὁν ἔγραψε Μωσῆς ἐν νόμῳ*. . . Ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφή εἶναι δυσδιάκριτος. 7) Ἅγιος Νικόλαος, μὲ πολυσταύριον φελόνιον. Σύγχρονος καὶ τῆς αὐτῆς τέχνης πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 6 (Πί ν. 181 β). 8) Σταύρωσις. ἔχει διάφορον πλαίσιον καὶ διάφορον τοποθέτησιν τῶν ἄλλων, τῶν ὁποίων εἶναι ἀναμφισβητήτως παλαιότερα. Ἐπὶ σκοτεινοῦ κάμπου εἰκονίζονται μόνον τὰ τρία κύρια πρόσωπα κατὰ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Ἐπιγραφή *Ο ΣΤΑΥΡ(Ο)ΜΕΝΟC*. 9) Ἅγιος Γρηγόριος, ὑπὸ τόξον, μὲ πολυσταύριον φελόνιον, σύγχρονος πρὸς τὴν Σταύρωσιν.

Δεξιὸς (ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον) τοῖχος.

Ἐντὸς 12 ὀρθογωνίων πλαισίων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὸ μῆκος τοῦ τοῖχου, εἰκονίζονται ἑξ ἁριστερῶν πρὸς δεξιὰ: 1) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Καρήδη ἄμα σημβίας αὐτοῦ καὶ τῶν τέκνων*. 2) Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μεγαλομάρτυς, ἐπὶ λευκοῦ ἵππου φονεῦει δράκοντα. Σύγχρονος καὶ τῆς ἰδίας τέχνης πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1. 3) Ἅγιος Ἀνδρέας, ὁμοίως. 4) Ἅγιος Γεώργιος, ἔφιππος ἀλλὰ μὲ κατεῦθυνσιν πρὸς τὰ ἀριστερά, φονεῦει ὁμοίως τὸν δράκοντα. Εἶναι σύγχρονος καὶ τῆς αὐτῆς τέχνης πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 τοῦ ἑναντι τοῖχου. 5) Ἅγιος Κοσμάς, ὁμοίως πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 4. 6) Θεοτόκος εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, ἰδίας τέχνης καὶ ἐποχῆς πρὸς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 1, 2 καὶ 3. *Δέσις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Μαρίας Πρεσβυτερῆς Καικημιμένης καὶ εἰς βοήθειαν τῆς ψυχῆς αὐτῆς*. 7) Ὁ Χριστός, σύγχρονος καὶ ἰδίας τέχνης πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 6. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικόλα ΜΟΛΛ*. . . 8) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ὁμοίως. 9) Ἅγιος Νικόλαος, ὁμοίως. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικόλα Σοφianoῦ ποτε*

Δημήτρη. 10) Ἁγία Θεοδώρα, ὁμοίως. 11) Ἁγία Ἑρίνη, ὁμοίως. *Δέσις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Εἰρήνης Ζερβήνας*. 12) Θεοτόκος ἡ Ἀγαλλοδεξιοῦσα.

Κατὰ δοκιμαστικὴν ἔρευναν, γενομένην ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ τοῖχου καὶ πρὸ τοῦ τέμπλου, ἀπεκαλύφθη μέρος τοιχογραφίας τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Χριστοῦ.

3. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου

Εὐρίσκεται πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ τυφλὰς τοξωτὰς κόγχας εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους καὶ δίλοβον κωδωνοστάσιον ἐπὶ τοῦ βορείου τοῖχου (Πί ν. 182 α). Ἐχει γίνεαι προσθήκη πρὸς Δ., καθ' ἣν κατεστράφη ὁ δυτικὸς τοῖχος. Ἐπίσης ἔχει καταπέσει ἡ καμάρα του. Ὁ ναὸς εἶναι πλήρης «μπάζων», τὰ δὲ ἐναπομένοντα μέρη τῆς τοιχοδομίας εὐρίσκονται εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν, ὥστε ἡ μελέτη καὶ ἐξέτασίς του νὰ καθίσταται ἀδύνατος πρὸς τὸ καθαρισμὸν καὶ τῆς στερεώσεώς του. Ὁ ναὸς ἦτο κατάγραφος. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ του διακόσμου, χρονολογούμενου ἐκ τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸ ἔτος 1518 (Πί ν. 182 β), σφύζονται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν μεγάλα σύνολα εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν μακρῶν τοίχων καὶ εἰς τὰ τύπανα τῶν τυφλῶν κογχῶν. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτεραι εἶναι ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (Πί ν. 183 α), σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Πί ν. 183 β), οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι κ.λ.π.

4. Ναὸς Σωτήρος

Μικρός, καμαροσκεπής, ἄνευ κτηριακοῦ τινος ἐνδιαφέροντος. Ἐμπρὸς ἔφευρεν, ὁμοίως, καμαροσκεπὴ νάρθηκα, ὅστις νῦν εἶναι κατεστραμμένος.

Ἐκ τοῦ ἀξιολογωτάτου ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ 15ου, πιθανώτατα, αἰῶνος, σφύζονται αἱ ἐξῆς παραστάσεις ἐπὶ τοῦ νοτίου τοῖχου: Ἡ Ψηλάφησις (Πί ν. 184 α), Πορευθέντες μαθητεύσατε. . ., ἡ Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (Πί ν. 184 β), ἡ Σύναξις τῶν Ἀρχαγγέλων, ὁ Ἅγιος Παντελεήμων, τὸ Ἅγιον Μανδύλιον, ἡ Μεταμόρφωσις, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, μεμονωμένοι Ἅγιοι κ.λ.π.

5. Ναὸς Προφήτου Ἠλία

Μικρός, καμαροσκεπής, μὲ ἐγκάρσιον νάρθηκα, ὑπὲρ τὴν εἴσοδον τοῦ ὁποίου μονόλοβον κωδωνοστάσιον (Πί ν. 185 α). Κάτωθεν τοῦ νάρθηκος ὑπάρχει καμαροσκεπὲς ὀστεοφυλάκιον. Κατὰ

δοκιμαστικά έρευνας διεπιστώθη ή ύπαρξις τοιχογραφιών υπό τὰ επιχρίσματα καί μάλιστα εις δύο στρώματα.

Εις τὸ κτιστὸν τέμπλον, ἀριστερὰ ή Θεοτόκος εις τὸν τύπον τῆς 'Οδηγητρίας, δεξιὰ δ Χριστὸς Παντοκράτωρ. Πιθανή χρονολογία 16 - 17ος αἰών.

6. Ναὸς Παναγίας Μεσοσπορίτισσας

Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ του εἰσέρχεται εις τὸν νάρθηκα τοῦ προηγουμένου ναῖσκου. Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, με τὴν δυτικὴν πρόσοψιν ὁμοιάζουσιν πρὸς συνήθη οἰκίαν (Πί ν. 185 β). Εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους φέρει ἀνά τέσσαρας τυφλάς τοξωτάς κόγχας. Διεπιστώθη, ὅτι ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος εἶναι εις δύο στρώματα. Οὗτος ἔχει ὑποστῇ μεγάλας ζημίας, ὥστε μετὰ δυσκολίας δύνανται νὰ ταυτισθοῦν ἐλάχισται παραστάσεις, ὡς π.χ. ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου (Πί ν. 186 α), ἐπὶ τοῦ ὁποίου σφωζομένη ἐπιγραφὴ λέγει, ὅτι εἶναι *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Καπετάν Ἀναστασίου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ*.

7. Ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής ναῖσκος με ὑψηλότερον ἐγκάρσιον νάρθηκα, ὥστε ἐξωτερικῶς νὰ διδῇ τὴν ἐντύπωσιν σταυρεπιστέγου ναοῦ (Πί ν. 186 β).

Κατὰ δοκιμαστικά έρευνας ἐξηκριβώθη, ὅτι ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος. Καί εις μὲν τὸ κτιστὸν τέμπλον εἰκονίζονται, ἀριστερὰ ή Θεοτόκος - Ὁδηγήτρια, δεξιὰ δ Χριστὸς, εις δὲ τὸν κυρίως ναὸν δ Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, δ Ἁγ. Γεώργιος ἑφιππος καὶ δ Ἁγ. Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος.

8. Ναὸς Ἀγίου Κοσμᾶ

Ἡμιδύογιος, μονόκλιτος, καμαροσκεπής ναῖσκος ἄνευ κτηριακοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐλάχιστα τμήματα τοιχογραφιών, μετρίας τέχνης τοῦ 17ου - 18ου αἰῶνος.

Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον οἱ Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι, Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, καὶ εις τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ή Πλατυτέρα.

Β'. ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΩΧΥΡΩΜΕΝΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

9. Σχολεῖον

Ἐπὶ Ἀγγλικῆς κατοχῆς τῆς νήσου, ἐν ἔτει 1825, ἀνηγέρθη πρὸ τῆς πόλεως ἐν ἐπίμηκες κτήριοι, ή θύρα καὶ τὰ παράθυρα τοῦ ὁποίου ἀπολήγουν εις ὀξυκόρυφα τόξα (Πί ν. 187 α). Τὸ κτήριον χρησιμοποιηθὲν ὡς σχολεῖον εἶναι σήμερον ἐγκαταλελειμμένον.

10. Ναὸς Ἀγίου Δημητρίου

Εὐρίσκεται εις τὴν πλατεῖαν τοῦ πρὸ τῆς παλαιᾶς πόλεως οἰκισμοῦ.

Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη: ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ καμαροσκεποῦς ναῖσκου, ὁ ὁποῖος σήμερον χρησιμεύει ὡς Ἱερὸν Βῆμα, καὶ ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ, ὁμοίως καμαροσκεποῦς, ὁ ὁποῖος προσετέθη μεταγενεστέρως. Φέρει ζωγραφικὸν διάκοσμον εις δύο περιόδους. Ἐξ αὐτῶν σφζονται εις τὸν κυρίως ναὸν τὰ ἑξῆς: α) Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, β) Ἁγιος Νικόλαος. γ) Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἐκ δευτέρου. δ) Ἁγιος Νικόλαος, ἐκ δευτέρου. ε) Ἁγιος Δημήτριος, ἑφιππος, φονεύων τὸν Σκυλογιάννην. *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δημήτρη.....*

Εἰς τὸ Ἁγιον Βῆμα: ὁ Εὐαγγελισμὸς, ή Γέννησις, ή Ὑπαπαντή, ή εις Ἄδου Κάθοδος, οἱ Ἁγιοὶ Πάντες εἰσερχόμενοι ἐν τῷ Παραδείσῳ, ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ Ἁγιος Λέων, Πάπας Ρώμης, ὁ Ἁγιος Κωνσταντῖνος καὶ ή Ἁγία Ἀννα μετὰ τῆς Θεοτόκου.

Τέλος εις τὴν κόγχην: ή Πλατυτέρα καὶ κάτωθεν ταύτης τὰ τέσσαρα σύμβολα.

Πρόκειται περὶ λαϊκῆς τέχνης τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος. Κατεγράφησαν 9 φορηταὶ εἰκόνες, ἐκ τῶν ὁποίων μία φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου Ἡερέως 1793 Ἀπριλίον ια'*, ἑτέρα δὲ τὴν ἐπιγραφὴν: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Παναγιώτη Κρητικοῦ Παπαθεοδωρῆ*.

11. Ναὸς Ἐξαστρατήγου ή Ἀρχιστρατήγου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, με θύραν ἐκ πάγου λίθου ἀπολήγουσαν ἄνω εις ὀξυκόρυφον τόξον (Πί ν. 187 β). Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιών λαϊκῆς τέχνης, τῆς περιόδου 17 - 18ου αἰῶνος. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται ἔχουν ὑποστῇ ζημίας καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κεκαλυμμέναι ὑφ' ἀλάτων. Ἐνεκα τούτου εἶναι δύσκολος καὶ ἄσκοπος ή ἐξέτασις καὶ ή μελέτη των σήμερον. Αὕτη θὰ πραγματοποιηθῇ μετὰ τὸν καθαρισμὸν των ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας.

12. Σπήλαιον Ἀγίας Σοφίας

Εἰς τὴν βραχώδη καὶ ἀπότομον ΒΔ. ἀκτὴν τῆς νήσου καὶ εις ὕψος 150 μ. περίπου ἀπὸ τῆς θαλάσσης σχηματίζεται ἐντὸς τῶν βράχων βαθὺ καὶ ἀνεξερευνήτον εἰσέτι σπήλαιον, πλήρες σταλακτιτῶν καὶ σταλαγμιτῶν. Μικρὸς χάρος ἀμέσως μετὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ σπηλαίου διεμορφώθη εις οἶκον προσευχῆς τῶν ἀσκητῶν καὶ ἐκτίσθη ἐκεῖ χαμηλὸν καὶ εὐτελὲς τέμπλον. Ἐπὶ τοῦ τέμ-

πλου τούτου ὁ Θεόδωρος, καλλιτέχνης τοῦ 11 - 12ου αἰῶνος μ.Χ., ἐξωγράφησε: τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν μὲ τὰς τρεῖς θυγατέρας τῆς Ἑλπίδα, Πίστιν καὶ Ἀγάπην, τὸν Ἅγιον Θεόδωρον τῶν Κυθήρων, τὴν Δέησιν, τὸν Ἀγ. Θεόδωρον τὸν Κοινοβιάρχην, τὸν Ἅγιον Νικόλαον καὶ τὸν Ἀρχάγγελον Μιχαήλ.

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν, ὥς δεικνύει ὁ Πί ν. 188 α. (Α. Χυνοπούλου, *Fresques de style monastique en Grèce*, Πειραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, 1953, Τόμ. Α', Ἀθήναι 1955, σ. 510 - 516, Πίν. 178 - 183).

Ἐγένετο ἀποτόπωσις μέρους τοῦ σπηλαίου καὶ ἐμελετήθησαν τὰ ληπτέα μέτρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν αὐτοῦ καὶ διάσωσιν τῶν πολυτιμοτάτων τοιχογραφιῶν.

13. Ναὸς τοῦ Ἁγίου Σφζοντος

Εὐρίσκεται εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ ἄνω Μυλοποτάμου καὶ εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, ἀποτελούμενος ἐκ δύο χρονολογικῶς διαφόρων μερῶν, τοῦ ἀνατολικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀρχικόν, καὶ τοῦ δυτικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι μεταγενεστέρᾳ προσθήκη. Ὁ ζωγραφικὸς τοῦ διάκοσμος συνίσταται ἀπὸ μεμονωμένους Ἁγίους ἐντὸς πλαισίων, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν τοίχων, ὥς φορηταὶ εἰκόνες. Εἶναι λαϊκῆς τέχνης τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἔχει ὑποστῆ ἐπιζωγράφησιν.

ΜΟΛΙΚΑΤΕΣ

1. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Εὐρίσκεται εἰς ἀκατοίκητον περιοχὴν παρὰ τὸν Μυλοπόταμον.

Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, τοῦ ὁποῦο δμως ἔχει καταπέσει ἡ καμάρα. Ὁ ἀρχικὸς ναὸς, ὁ ὁποῖος, ὥς φαίνεται, ἐκτίσθη εἰς τὴν θέσιν ἄλλου, ὑπέστη ζημίας, πρὸς στερέωσιν δὲ καὶ ἀσφάλισίν του ἠναγκάσθησαν νὰ κατασκευάσουν ἐσωτερικῶς ἐνισχυτικοὺς τοίχους. Οὕτω, ἐκαλύφθη εἰς πολλὰ μέρη ὁ λίαν σημαντικὸς ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ πρώτου ναοῦ. Ὁ διάκοσμος οὗτος εἶναι ὁρατὸς εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐμειναν ἀκάλυπτα κατὰ τὰς νεωτέρας ἐνισχυτικὰς κατασκευάς, ἡ ἐκεῖ ὅπου αἱ κατασκευαὶ αὗται ὑπέστησαν ζημίας ἢ ἀπεκολλήθησαν ἐκ τῆς παλαιότερας τοιχοποιίας.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον σφζεται τεραστία κεφαλὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐπὶ τῆς ὁποίας, εἰς δευτέραν περίοδον, ἐξωγραφήθη ἑτέρα κεφαλὴ τοῦ ἰδίου Ἁγίου.

Παρὰ τὴν εἴσοδον διεσώθη ὁ Χριστὸς - Ἑλκόμενος.

Ἐπειδὴ τὸ κτήριον εὐρίσκεται εἰς λίαν ἐπικίνδυνον κατάστασιν καὶ εἰς ἀπομεμονωμένην θέσιν ἢ καλυτέρα λύσις εἶναι ἡ ἀποκόλλησις τῶν τοιχογραφιῶν.

Ἡ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ εἶναι ἐπιμελεημένη καὶ ἰσχυρά, δι' ἐπιμήκων, φαιῶν λίθων καὶ χρήσεως πλινθῶν συνδεομένων διὰ κορασανίου, ὥστε νὰ σχηματίζεται εἶδος πλινθοπερικλείστου συστήματος.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπάρχουν τὰ γνωστὰ συμπλέγματα διὰ μεγάλων πελεκητῶν δόμων εἰς σχῆμα κεφαλαίου Τ (12 - 13ος αἰών), ὥς καὶ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος (Πί ν. 188 β).

ΠΑΛΗΟΚΑΣΤΡΟΝ - ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΙΣ

Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων ἢ Ἁγίου Κοσμᾶ

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Παλαιολέως καὶ τοῦ Παληοκάστρου εὐρίσκεται ἡ ἀρχαία πόλις τῶν Κυθήρων, ἐπίνειον τῆς ὁποίας ἦτο ἡ παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Αὐλέμονος Σκάνδεια, τὸ σημερινὸν Καστρί.

Ἀπὸ κτηριακὰ λείψανα καὶ ἄλλα μέλη κατεσπαρμένα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιολέως συνάγεται, ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκετο καὶ ἡ παλαιοχριστιανικὴ πόλις ἀκμάσασα, συμφῶνως πρὸς τὰ εὐρήματα, ἀπὸ τοῦ 4 - 7ου αἰῶνος.

Εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν εἶναι κατεσπαρμένα τὰ λείψανα τῆς πόλεως ταύτης. Μεταξὺ αὐτῶν σφζεται ὁ ἐνδιαφέροντος τύπου ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ἢ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ. Ἐξωτερικῶς δίδει τὴν ἐντύπωσιν μονοκλίτου, καμαροσκεποῦς ναοῦ (Πί ν. 189 α). Ἐσωτερικῶς ὁμως διὰ κιονοστοιχιῶν, ἐκ δύο κίωνων ἐκάστη, λαμβάνει τὴν μορφήν τρικλίτου βασιλικῆς, ἡ ὁποία ὁμως ἔχει ὡς ἐνιαίαν στέγην τὴν καμάραν.

Οἱ κίονες εἶναι δωρικοί, μονόλιθοι, ἐκ πάρου λίθου, προερχόμενοι ἐκ τῶν κτηρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐπ' αὐτῶν βαίνουν ὁμοίως δωρικά κιονόκρανα. Καὶ εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ναοῦ ἔχει γίνεαι χρήσις ἀρχαίου ὕλικου.

Ἐφερε ζωγραφικὸν διάκοσμον εἰς δύο στρώματα· ἐξ αὐτοῦ σήμερον σφζεται ἡ Πλατυτέρα καὶ ἡ Ἀκρα Ταπείνωσις εἰς τὸ Ἱερόν, καὶ μικρὰ τεμάχια σποραδικῶς εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΥΛΕΜΟΝΟΣ

1. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βουνοῦ

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς βουνοῦ, ὕψουμένου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νήσου, μεταξὺ τῆς Ἁγίας

Μόνης, τῆς Παλαιολόεως καὶ τοῦ Αὐλέμονος σφίζονται δύο ναοὶ καὶ ταπεινοὶ οἰκίσκοι, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἄλλοτε λειτουργοῦσαν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνό. Ἡ σημασία τῶν κτισμάτων τούτων ὀφείλεται εἰς ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ 7ου αἰῶνος μ.Χ. σφζόμενον ἐντὸς τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Γ. Α. Σωτηρίου, Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα Κυθήρων, εἰς Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν 1923, σ. 6). Εἰς λευκὸν κάμπον περιβαλλόμενον ὑπὸ μέλανος πλαισίου εἰκονίζονται συνθέσεις καὶ διακοσμητικὰ θέματα κατὰ τὸν διηγηματικὸν τρόπον, χωρὶς τοῦτέστιν νὰ περιελίσσονται εἰς διάχωρα. Ἰππεῖς, τοξεύοντες τὰ θηράματα, λεοπάρδαλις βαδίζουσα ἡσύχως, πέρδικες καὶ ἀνὴρ μὲ ἐρυθρὸν βραχὺ ἔνδυμα, περιβαλλόμενος ὑπὸ κλάδων κληματίδος, ἐκ τῶν ὁποίων κρέμονται σταφυλαί, ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικώτερα διακοσμητικὰ στοιχεῖα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ σφζομένου εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἐνῶ εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα τὸν λευκὸν κάμπον, τὸν περικλειόμενον ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου ἐκ μαιάνδρου, κοσμοῦν διάφορα πτηνὰ, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται πολύχρωμος φασιανός.

Ἡ ἐργασία τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἶναι ἐπιμελεημένη, τὰ σχέδια ἀκριβῆ, μὲ ἀπλότητα καὶ φυσικότητα εἰς τὰς κινήσεις. Ἐκ τῆς διατάξεως τῶν θεμελίων καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου γίνεται κατάδηλον, ὅτι τοῦτο ἀνήκεν εἰς ἕτερον κτίσμα, τὸ ὁποῖον προϋπῆρξεν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ἐνθα σήμερον εἶναι ἱδρυμένος ὁ μικρὸς ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πί ν. 189 β).

Οὗτος εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ πρόσθετον χαμηλὸν νάρθηκα. Εἰς τὴν θύραν ἔχει χρησιμοποιηθῇ μαρμάρινον παλαιοχριστιανικὸν κατώφλιον, εἰς δὲ τὸν «φεγγίτην» τοῦ δυτικοῦ τοίχου πεσίσκος τέμπλου τῆς ἰδίας περιόδου. Ἐκ τινων σφζομένων στοιχείων εἰκάζεται, ὅτι εἰς τὴν εὐρείαν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ὑπῆρχε τρίλοβον ἱσοῦψές παράθυρον.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ σφίζονται: Ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ἑφιππος, εἰς τὸ τύμπανον τῆς ἀνατολικῆς τυφλῆς κόγχης τοῦ νοτίου τοίχου, καὶ ἡ Θεοτόκος, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «ἡ Μυρτιδιώτισσα», εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ.

Εἰς ἀπόστασιν μόλις 2 μ. δυτικῶς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὕψουται, ἱδρυμένος ἐπὶ βράχου, ἕτερος ναὸς ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον καὶ τὴν Μυρτιδιώτισσαν (Πί ν. 189 β). Ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς τετραγώνου χώρου, τὸν ὁποῖον, διὰ τῶν παρεμβαλλομένων ἡμιχωνίων ἐσωτερικῶς καὶ κυκλικοῦ τυμπάνου ἐξωτερικῶς, καλύπτει χαμηλὸς θόλος (calotte).

Ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνήθης εἰς Κύθηρα, τὰ χαρακτηριστικώτερα δὲ παραδείγματά του εἶναι: Ὁ Ἅγιος Νίκων παρὰ τὸν Ποταμόν, ὁ Ἅγιος Νικήτας εἰς Κάλαμον, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος παρὰ τὸν Αὐλέμονα, ὁ Ἅγιος Δημήτριος παρὰ τὰ Καμπιάνικα κ. ἄ.

ΦΡΑΙΓΚΙΑΝΙΚΑ - ΣΗΡΟΥΛΑΚΙ

1. Ἅγιοι Ἀνάργυροι ἢ Ἅγιος Κοσμάς

Εἶναι δύο ναοί, καμαροσκεπεῖς, προσκεκολλημένοι, ἐπικοινωνοῦντες διὰ τοξωτῶν ἀνοιγμάτων. Δυτικῶς προσετέθη μεταγενεστέρως κοινὸς καμαροσκεπὴς νάρθηξ (Πί ν. 190 α).

Εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ νοτίου ναοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ παλαιότερος, ἔχει γίνεи χρήσις ὕλικου ἐξ ἀρχαίων κτηρίων. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀμφότεροι οἱ ναοὶ καὶ ὁ νάρθηξ ἐκαλύφθησαν, πρωτοβουλίᾳ τῶν ἐπιτρόπων, διὰ σιμεντοκονίας. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐπιτρόπων κατεσκευάσθη ἐντὸς τοῦ νοτίου ναοῦ καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ τέμπλου ὕψηλός τοίχος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ «σφενδονίου».

Ἀμφότεροι οἱ ναοὶ εἶχον ζωγραφικὸν διάκοσμον, τοῦ ὁποῖου σφίζονται τὰ ἐξῆς μέρη:

Α' Νότιος ναός: 1) Εἰς τὸ τμήμα τῆς καμάρας ὑπέρνω τοῦ Ἱεροῦ, ἢ Ἀνάληψις (Πί ν. 190 β). 2) Εἰς τὸ μεταξὺ τῆς καμάρας καὶ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπῆρχον ἑπτὰ δίσκοι, ἐκ τῶν ὁποίων διατηροῦνται οἱ τέσσαρες πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται: ὁ Χριστός, εἰς Ἀρχάγγελος, ὁ Ἅγ. Κοσμάς καὶ ἡ Ἅγ. Παρασκευὴ ἢ Κυριακὴ (Πί ν. 191 α). 3) Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος ἢ Δέησις. 4) Εἰς μικρὰν κόγχην, ἀριστερά καὶ πρὸ τοῦ τέμπλου, εἰκονίζεται εἰς Ἀρχάγγελος. 5) Μορφαὶ Ἁγίων ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ σφενδονίου, ἀλλ' ἔχουν ἀποκρυβῇ ὑπὸ τοῦ ὕψηλου κτιστοῦ τέμπλου, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

Β' Βόρειος ναός: 1) Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον ὑπάρχουν δύο στρώματα τοιχογραφιῶν. Ὁ Ἀρχάγγελος, ἀριστερά, ἀνήκει εἰς τὸ πρῶτον στρώμα, ὁ Παντοκράτωρ, δεξιὰ, εἰς τὸ δεύτερον. 2) Κατὰ δοκιμαστικὴν ἔρευναν εἰς τὸν νότιον τοῖχον καὶ πρὸ τοῦ τέμπλου ἀπεκαλύφθησαν αἱ κεφαλαὶ δύο Ἁγίων, πιθανῶς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων.

Ἄν καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ νοτίου ναοῦ εὐρίσκονται, ἀπὸ ἀπόψεως διατηρήσεως, εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν (Πί ν. 190 β, 191 α), ἐν τούτοις φαίνονται ἔργα καλῆς ποιότητος καὶ ἐπιμελοῦς ἐκτελέσεως. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἰδιαίτερως

ή εξαιρετική τέχνη της παραστάσεως της Ἀναλήψεως, της οποίας ὁ ζωγράφος εἶναι διάφορος ἐκείνου της Δεήσεως. Τὰ λίαν ραδινὰ σώματα τῶν 12 Ἀποστόλων, ἡ τελετουργικὴ καὶ μετωπικὴ στάσις των, αἱ ἐλαφραὶ καὶ συγκρατημέναι κινήσεις των, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου των, τὰ ὅποια μαρτυροῦν βαθὺν στοχασμὸν καὶ ἰσχυρὰν πνευματικότητα, μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς τέχνης ἐπὶ Κομνηνῶν καὶ συνδέουν τὴν Ἀνάληψιν πρὸς τὸν ζωγράφον τοῦ ἀριστεροῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀγίου Δημητρίου εἰς Πούρκο.

ΚΑΣΤΡΙΣΙΑΝΙΚΑ

1. Ἀγία Τριάς

Κατηφαίσθη πρό τινων ἐτῶν διὰ τὰ οἰκοδομηθῆ ἔτερος, μεγαλύτερος ναός. Ἐχει διατηρηθῆ μόνον ἡ ΝΔ. γωνία τοῦ παλαιοῦ ναΐσκου. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου διεσώθη μέρος μόνον τῆς Δευτέρας Παρουσίας, τοῦ 18ου αἰῶνος.

2. Ἅγιος Ἀντώνιος

Δίκλιτος, καμαροσκεπὴς βασιλική, ἡ ὁποία ἔχει ὑποστῆ μετασκευάς. Εἰς τὸ τέμπλον ἡ ἐπιγραφή: *Χεῖρ Νικολάου Ἱερέως Κασσιμάτη-Ζωγράφου 1888.*

ΑΡΩΝΙΑΔΙΚΑ

1. Ναὸς Ἀρχιστρατήγου ἢ Ἐξαστρατήγου Μιχαήλ

Μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς, ἐπεσκευασμένος ἐσχάτως (Πίν. 191 β). Φέρει ἐνδιαφέροντα διάκοσμον εἰς δύο στρώματα, λαϊκῆς τέχνης, τοῦ 17ου αἰῶνος, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν:

Α Χ Κ δ (1624) Μηνὶ Σεπτεμβρίου ΙΣ' (16) ἐκτίσθη ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἀρχα(γ)κ(έ)λου Μιχαήλ ὑπὸ ἐξόδου καὶ κόπον τοῦ ἐφγενεστάτου Παπα Κλη Δημήτρη Ἱερέως Ποτὲ Θεοδωρῇ ἄμα σηνβήας καὶ τέκνο αὐτοῦ (εἰ)ς μνημόσηνον ἐόνηον Ἀμήν.

Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον εἰκονίζεται ἡ παράστασις τῆς Δευτέρας Παρουσίας, κατὰ λαϊκὴν ἀντίληψιν.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον δύο ζῶναι.

α) ἄνω ζώνη: Ὁ Ἅγ. Σπυρίδων, ὁ Ἅγ. Ἀντώνιος, ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, πάλιν ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ καὶ ἡ Μεταμόρφωσις.

β) κάτω ζώνη: Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ὡς ἔνσαρκος Ἀγγελος, ἡ Ἀγία Ἄννα μετὰ τῆς μικρᾶς Θεοτόκου, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς Ἀρχιερεὺς, ὁ Ἅγ. Κοσμάς, ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, ὁ Ἅγ. Θεόδωρος, ὁ Ἅγ. Δημήτριος, ὁ Ἅγ. Γεώρ-

γιος (Πίν. 192 α) καὶ ὁ Ἅγ. Θεόδωρος Κυθήρων.

Νότιος τοίχος: Ὁ Ἀββᾶς Ζωσιμᾶς καὶ ἡ Μαρία ἡ Αἴγυπτια, ὁ Ἅγ. Μηνᾶς, ὁ Ἅγ. Νικήτας καὶ ἡ Ἅγ. Παρασκευή.

Ἱερὸν Βῆμα: Εἰς τὴν ἀψίδα ἡ Πλατυτέρα, κάτωθεν τῆς ὁποίας ὁ Ἅγ. Βασίλειος, ὁ Ἅγ. Γρηγόριος, δύο ἐξαπτέρυγα, ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος. Εἰς τὴν Πρόθεσιν ἡ Ἀκρα Ταπείνωσις, ὡς «Ἀποκαθήλωσις».

Τέμπλον κτιστὸν μὲ ζωγραφικὸν διάκοσμον.

Τὰ θέματα καὶ αἱ παραστάσεις εἶναι κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν, ἀλλ' ἡ τεχνικὴ ἀπόδοσις των εἶναι μετὰ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας.

Τὰ ἐπικρατοῦντα χρώματα εἶναι τὸ καστανό-χρουν, τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πορτοκαλόχρουν.

Ἀξίαι προσοχῆς διὰ τὰ ἐπὶ τὸν ναὸν καὶ τὰς οἰκογενείας τῆς νήσου εἶναι αἱ ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι ἀναγράφονται εἰς ὄλας σχεδὸν τὰς ἀπεικονίσεις.

Εἰς τὸν Ἅγ. Κοσμᾶν π.χ. ἀναγράφεται: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Παπᾶ Κοσμᾶ Σκλάβου καὶ τῆς Πρεσβυτέρας αὐτοῦ ἀμῆν.* Εἰς τὴν Φιλοξενίαν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Ἀρώνη.*

Εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἐμμανουὴλ Ἀρώνη καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ, κ.λ.π. κ.λ.π.*

ΛΟΓΟΘΕΤΙΑΝΙΚΑ - ΠΙΤΣΙΝΑΔΕΣ

1. Ναὸς Ἀγίου Θεοδώρου

Εἶναι ὁ μεγαλύτερος βυζαντινὸς ναὸς τῆς νήσου ἀφιερωμένος εἰς τὸν πολιούχον τῶν Κυθήρων, τὸν ἐκ Κορώνης Ἅγιον Θεόδωρον (10ος αἰών). Ἀνήκει εἰς τὸν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένον μετὰ τρουλλοῦ τύπον, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Βαρβάρας Παλαιοχώρας (Γ. Α. Σωτηρίου, Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα Κυθήρων, «Κυθηραϊκὴ Ἐπιθεώρησις» 1923, σ. 6-8, 12, εἰκ. 1 καὶ 1 α. Ἀ. Κ. Ὁρλάνδος ἐν Ε.Ε.Β.Σ. 1958, σ. 401). Ἐχει ὑποστῆ πολλὰς ἐπισκευάς, ἡ δὲ ἐπικάλυψις τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν του δι' ἐπιχρίσματα, ἡ ὑπερύψωσις τοῦ δαπέδου καὶ ἡ νέα κεράμωσις ἔχουν ἀλλοιώσει τὰς ἀναλογίας καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ (Πίν. 192 β).

Ἐκ τοῦ κατὰ καιροὺς γενομένου ζωγραφικοῦ διακόσμου σφύζονται σήμερον ἐλάχιστα καὶ πενιχρὰ δείγματα.

Εἰς τυφλὴν τοξωτὴν κόγχην τοῦ νάρθηκος εἰκονίζεται ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μαξίμου μοναχοῦ

καὶ ἱκονόμου ὁ διὰ τοῦ παρόντος μοναχοῦ Κασημάτη συνδρομῆς καὶ ἐξόδου ἀνηστωρήθη ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπερευλογημένης Θεοῦ καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἔτος τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, αχ' (1650) καὶ μηνί

Σεπτεμβρίῳ Κα'.

Εἰς τὸ μεταγενέστερον παρεκκλήσιον τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ νάρθηκος σφύζεται μέρος ἐπιγραφῆς:.....σαν ἀρχιερ(ατεύοντος) Πανιερωτάτου ἀρχιεπισκό(Πον Μόρμου(η)).

Εἰς τὸν τάφον τοῦ Ὁσίου Θεοδώρου, τὸν εὐρισκόμενον παρὰ τὴν θύραν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ, σφύζεται ἡ ἐπιγραφή:

ἐνθάδε.....
Ἱερὸν λείψανον
Ὁσίου Πατρὸς
Θεοδώρου (τοῦ ἐν)
ἀσκήσει (λάμπαν)
τος ἐν (τῇ νήσῳ)
Κυθηρίων
Δέησις
τοῦ Δούλου τοῦ Θεοῦ
Νίκη
φύρου ἀρχιε
πισκόπου Μόρ
μουρη

Εἰς ἐπιχωρίαν ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου ἀναγινώσκειται ἡ ἐπιγραφή:
Δέησις Ἑμμανουὴλ Μπιλέση 1733.

Ὑπὲρ τὴν νοτίαν θύραν, ὅπου αἱ νεώτεραι διακοσμῆσεις καὶ ὁ θυρεὸς, ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1630.

Ὁ ναὸς ἔχει ἀνάγκην ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.

2. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου (Πισινάδες)

Μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς μὲ προστώον (Πί ν. 193 α.). Ζωγραφικὸς διάκοσμος λαϊκῆς τέχνης. Εἰκονίζονται μεμονωμένον Ἁγιοὶ καὶ σκηναὶ μετ' ἀφιερωτικῶν ἐπιγραφῶν.

Εἶναι ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν: ἐγὼ μαστρομπενέτος Μαβρομάτης ἐκτέθη τὸ βῆμα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὑπὸ ἐξόδου ἐδὴ μὲν Α Χ Ν Θ' (1659).

3. Ναὸς Παναγίας (Πισινάδες)

Μονόκλιτος, καμαροσκεπὴς, διατηρῶν τὴν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν ἐπικάλυψιν τοῦ (Πί ν. 193 β.). Ζωγραφικὸς διάκοσμος, λαϊκῆς τέχνης.

Εἰς τὴν παράστασιν τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: εὐαυματούργησε ἡ χάρις τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα Μαρτύρων ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν εἰς ἡγίαν καὶ βοήθειαν τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Παπαπέτρου Κοπανᾶ Ἀμὴν Α Χ Ν Σ' (1656).

Ἐτέρα ἐπιγραφή ἀνωθεν τοῦ μικροῦ παραθύρου τοῦ νοτίου τοίχου λέγει:

Α Χ Ν Ζ (1657) Ἀπριλίῳ ΙΕ'. Ἐκτίσθη ὁ ναὸς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ὑπὸ ἐξόδου καὶ κόπου τοῦ ἐδλαβεστάτου Ἱερέως Νικολάου Κοπανᾶ ἔχοντος παντὸς Νικοκυρίου αὐτὸς..... Ἀπέναντι δὲ ταύτης ἑτέρα ἐπιγραφή: Δούλου τοῦ Θεοῦ Ἀντρέα Κοπανᾶ.

ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΙΑ

1. Ναὸς Ἁγίου Βλασίου

Εἶναι σύμπλεγμα διδύμων ναϊσκῶν καμαροσκεπῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἐπηυζήθη μεταγενεστέρως διὰ τῆς προσθήκης χαμηλοτέρου καμαροσκεποῦς νάρθηκος. Ὁ δεξιὸς ναῖσκος διατηρεῖ τὴν ἐκ βυζαντινῶν κεράμων ἐπικάλυψιν τοῦ (Πί ν. 194 α.). Ἐξ οἰκοδομικῶν στοιχείων ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ βόρειος ναῖσκος εἶναι ὁ παλαιότερος. Εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς τοίχους ἀμφοτέρων τῶν ναϊσκῶν ἀνοίγονται ἀνὰ δύο ἡμικυκλικαὶ κόγχαι Ἱεροῦ. Ὁ βόρειος — ἐξωτερικῶν διαστάσεων 9.85 x 8.54 μ. — ἔχει κτιστὸν τέμπλον, ὑψηλόν, ἐνῶ ὁ νότιος — ἐξωτερικῶν διαστάσεων 9.80 x 3.42 μ. εἰς τὴν θέσιν τοῦ τέμπλου φέρει ἐνισχυτικὴν ζώνην.

Ὁ ἐπισκέπτης, ὁ ὁποῖος μᾶλλον ἀπογοητεύεται ἐκ τῆς ἀπλουστάτης καὶ κοινοτάτης ἐξωτερικῆς ἐμφάνισως τῶν ναϊσκῶν, μένει κατάπληκτος, εὐθὺς ὡς εἰσέλθῃ ἐντὸς αὐτῶν. Διότι ἀμφοτέρω διασφύζουν τὸν ζωγραφικὸν τῶν διακόσμων, ἡ τέχνη τοῦ ὁποῖου κυριολεκτικῶς συναρπάζει τὸν θεατὴν.

Μὲ προσεκτικὴν παρατήρησιν ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴν τοιχογράφησιν ἡργάσθησαν τρεῖς τοῦλάχιστον ζωγράφοι, ἡ ὅλη δὲ ἐργασία ἐγένετο εἰς 2-3 περιόδους. Καταφανὲς εἶναι ἡ ἐπιδειξιότης τῶν ζωγράφων, ἡ φαντασία εἰς τὴν σύλληψιν τῶν σκηνῶν, ἡ ἱκανότης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων, εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐκφράσεων, εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν χρωμάτων, ὡς καὶ ἡ ταχύτης, ἡ «σβελτάδα» εἰς τὴν ὅλην ἐργασίαν.

Ἐντύπωσιν προκαλοῦν αἱ μορφαὶ εἰς μεγάλην κλίμακα, ὡς τοῦ Ἀντιφώνη τοῦ Ἁγίου Βλασίου, τοῦ Ἁγίου Νικήτα κ.ά.

Ἐπειδὴ αἱ τοιχογραφίαι καλύπτονται ὑπὸ «καπνίων», ἀλάτων κ.λ.π., ἔχουν δὲ ὑποστῆ καὶ πολὺς ζημίας (Πί ν. 194 β.), ἡ ἐξαγωγή τῶν συμπερασμάτων περὶ τῆς τέχνης αὐτῶν, τῆς χρονολογικῆς τῶν κατατάξεως κ.λ.π. εἶναι ἀσκοπὸς καὶ ἐπικίνδυνος. Πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ προηγηθῇ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συνήθης στερεωτικὴ ἐργασία καὶ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ μελέτη καὶ ἡ

σύγκρισις τούτων με άλλα σημαντικά σύνολα, ως π.χ. τοῦ Ἀγ. Δημητρίου στὸ Ποῦρκο.

2. Ναὸς Ἀγίου Ἰωάννου

Εὐρίσκεται ΝΑ. τοῦ Ἀγίου Βλασίου. Φαίνεται, ὅτι παλαιότερον ἦτο μονύδριον. Σήμερον σφύζονται δύο καμαροσκεπεῖς ναοί, ἐπικοινωνοῦντες διὰ τριῶν εὐρέων καμαροσκεπῶν ἀνοιγμάτων. Ὁ δεξιὸς ναὸς φέρει εὐρεῖαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα Ἱεροῦ, ἐνῶ ὁ ἀριστερὸς ἔχει τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον εὐθύ. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 17-18ον αἰῶνα, σφύζονται ὀλίγα μέρη.

3. Ναὸς Παναγίας Κυρᾶς

Εὐρίσκεται ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου.

Ἦτο μονόκλιτος, καμαροσκεπής, ἀλλὰ σήμερον ἡ καμάρα του ἔχει καταπέσει. Φέρει δύο σφενδόνια καὶ ἀνὰ δύο τυφλὰς τοξωτὰς κόγχας εἰς τὸ δυτικὸν ἡμισυ τῶν μακρῶν τοίχων. Ὁ ναὸς ἦτο κατάγραφος. Σφύζονται μεγάλα σύνολα, εἰς κακὴν βέβαια διατήρησιν καὶ ἐμφάνισιν, ἡ τέχνη τῶν ὁποίων μαρτυρεῖ Παλαιολόγειον ἐποχὴν.

ΠΑΛΗΟΧΩΡΑ

Τὰ ἐρείπια τῆς ἐκτείνονται ἐπάνω εἰς μίαν μικράν καὶ βραχῶδη ἔκτασιν γῆς πρὸς τὴν ΒΑ. πλευρὰν τῆς νήσου. Μία βαθεῖα καὶ ἀπότομος χαράδρα, ἡ ὁποία περιβάλλει τὴν ἔκτασιν ταύτην, τὴν καθιστᾷ φυσικῶς ὄχυράν. Ἐπάνω εἰς τὸν βράχον αὐτὸν ἰδρύθη, ἴσως ὀλίγον πρὸ τοῦ 12ου αἰῶνος μ.Χ., μία βυζαντινὴ πόλις, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα, κατὰ μίαν ἐκδοχὴν, ἦτο «Ἅγιος Δημήτριος» καὶ ἡ ὁποία ἤκμασε καὶ κατεστράφη περὶ τὸ 1537 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα (Δ. Κ. Ζαγλανίκη, Παληοχώρα, Ζάκυνθος 1962, 9-18). Οἱ εἰς μέγα ὄψος σφύζοντες τοῖχοι μαρτυροῦν, ὅτι ἐκεῖ εἶχον οἰκοδομηθῇ μεγάλα καὶ σημαντικὰ κτήρια (Πί ν. 195 α-β). Σήμερον ἔχουν ἐναπομείνει τὰ οἰκτρὰ λείψανα τῶν κτηρίων αὐτῶν καὶ οἱ ἐξῆς ἑννέα ἡρειπωμένοι ναοί:

1. Ἅγια Βαρβάρα

Εὐρίσκεται ἐκτὸς τῆς ὄχυρωμένης πόλεως καὶ εἶναι ὁ καλύτερον διατηρούμενος τῶν ἄλλων ναῶν. Ἀνήκει εἰς τὸν τύπον ἐκεῖνον τῶν σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων μετὰ τρούλλου ναῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ τρούλλος στηρίζεται ὄχι ἐπὶ κιόνων ἢ τετραγώνων πεσσῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι διαχωρίζουν τὰ κλίτη. (Γ. Σωτηρίου ἔ.α. σ. 9, 12-14, εἰκ. 2 καὶ 2 α. Δ. Ζαγλανίκη ἔ.α. σ. 43-44). Διατηρεῖ εἰσέτι μέρος τῆς ἐπικαλύψεως

τῶν στεγῶν διὰ μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν (Πί ν. 196 α) καὶ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τὴν ἐπὶ πώρου λίθου γλυπτὴν εἰκόνα τῆς Ἀγίας Βαρβάρας (Πί ν. 196 β).

Ἀπὸ ἴχνη τινὰ χρωμάτων, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται κάτω ἀπὸ τὸ μεταγενέστερον κτιστὸν τέμπλον εἰκάζεται, ὅτι ὁ ναὸς ἔφερεν ἄλλοτε ζωγραφικὸν διάκοσμον.

2. Κυρὰ τοῦ Φόρου

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής. Ἐσχάτως ἀντικατεστάθησαν αἱ σχιστολιθικαὶ πλάκες τῆς στέγης διὰ κεράμων. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σφύζεται ἡ Πλατυτέρα εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ.

3. Ἀνώνυμος

Ἠρειπωμένος. Ἐναντι τοῦ προηγουμένου, μετρεῖς κόγχας εἰς τὸ Ἱερὸν. Ἦτο, ὡς φαίνεται, ὁ μεγαλύτερος ναὸς τῆς Παληοχώρας.

4. Ἅγιος Ἀντώνιος

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, με προστεθειμένον, ἀργότερον, εἰς τὴν βορείαν του πλευρὰν, ἀσύμμετρον νάρθηκα καλυπτόμενον διὰ χαμηλοῦ τυφλοῦ θόλου (ἀσπίδος - calotte). Τὴν εἰσοδὸν του κοσμεῖ περιθύρωμα ἐκ πώρου λίθου ἀπολήγον ἄνω εἰς ὑστερογοθικὸν τόξον, σχεδιασμένον με διπλοὺν κέντρον (Πί ν. 196 γ). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἐκ πώρου λίθου τέμπλον, μιμούμενον βυζαντινὸν πρότυπον (Δ. Ζαγλανίκη, ἔ.α. σ. 44-46).

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σφύζονται τὰ ἐξῆς: Ὀλίγα ἴχνη εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ, ἡ Θεοτόκος εἰς τὸ τέμπλον καὶ ἀριστερὰ τούτου: Ἡ Ἅγια Αἰκατερίνη, ἡ Ἅγια Εἰρήνη, ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ Ἅγιος Δημήτριος, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ὁ Ἅγιος Μερκούριος, ὁ Ἅγιος Προκόπιος καὶ ἡ Ἅγια Παρασκευή.

Εἶναι καλὴ ἐργασία με ἁρμονικοὺς συνδυασμοὺς χρωμάτων, τοῦ 16ου αἰῶνος.

5. Ἀνώνυμος

Ἠρειπωμένος. Ἡ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τούτου εἰσδύει εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου. Ἐκ καθαρῶς τεχνικῶν λόγων συνάγεται, ὅτι ὁ ἡρειπωμένος ναὸς εἶναι προγενέστερος τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου.

6. Ἀνώνυμος

Ἠρειπωμένος. Ἦτο μονόκλιτος, ἐστεγασμένος με ἡμικυλινδρικήν καμάραν. Ἐφερε σφενδόνιον, τρεῖς τυφλὰς κόγχας εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους καὶ νάρθηκα.

7. Ἀνώνυμος

Ἡμιρρειπωμένος. Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής. Ἐχει καταστραφῆ τὸ ἱερὸν καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἡ δὲ καμάρα φέρει εὐρείας ρωγμὰς καὶ ἔχει ὑποστῆ καθιζήσεις.

Λίαν ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ ζωγραφικός του διάκοσμος, ὁ ὁποῖος εἶναι διατεταγμένος εἰς τρεῖς ζώνας: Ἡ α', ἄνω, καταλαμβάνει τὴν καμάραν, ἡ β', εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῶν μακρῶν τοίχων, καταλαμβάνει ὅλον τὸ μῆκος των, καὶ ἡ γ', ἡ κατωτέρα, ἐκτείνεται εἰς τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων ἀπὸ τῆς βάσεώς των μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κατὰ μῆκος τούτων τυφλῶν κογχῶν.

Παχέα πλαίσια δι' ἐρυθροῦ χρώματος χωρίζουν τὰς ζώνας καὶ τὰς σκηνάς. Τὰ θέματα κατὰ ζώνας ἔχουν ὡς ἑξῆς:

α' ζώνη. 1) Εἰς τὸ ὑπὲρ τὸ ἱερὸν Βῆμα τμήμα τῆς καμάρας ἢ Ἀνάληψις. Τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πολὺ ραδινόν, εἰκονίζεται ἐντὸς δόξης, εἰς σχῆμα ἐλλείψεως, τὴν ὁποίαν φέρουν εἰς τὴν ράχιν των τέσσαρες ἄγγελοι πετώντες. Ἐκατέρωθεν τοῦ συμπλέγματος τούτου οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι, εἰς δύο ομάδας ἀνὰ ἑξ, κάμουν μίαν ἐλαφρὰν κίνησιν πρὸς Α. κρατοῦντες εἰλητάρια ἢ εὐαγγέλια. Πρὸ τῶν Ἀποστόλων τῆς νοτίας ομάδος ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριὴλ ἐρωτᾷ: *Ἄνδρες Γαλιλαῖοι τί ἐσθήκατε..*; Εἰς τὸ βόρειον ἡμισυ τῆς καμάρας ἀπὸ Α. πρὸς Δ.: 2) ἡ Γέννησις, 3) ἡ Μεταμόρφωσις, 4) κατεστραμμένη παράστασις. Εἰς τὸ νότιον ἡμισυ τῆς καμάρας ἀπὸ Α.: 5) ἡ Ὑπαπαντή, 6) ἡ Ἐγερσις τοῦ Λαζάρου καὶ 7) ἡ Βαίφορος.

β' ζώνη. Ἐντὸς δίσκων, οἱ ὁποῖοι καταλαμβάνουν ὅλον τὸ μῆκος ἀμφοτέρων τῶν μακρῶν τοίχων, εἰκονίζονται εἰς στηθάρια Ἄγιοι, μὴ δυνάμενοι πρὸς τὸ παρόν, λόγῳ τῆς καλύψεως των δι' ἀλάτων, νὰ ταυτισθῶσι.

γ' ζώνη. Νότιος τοίχος, ἐξ Α.: 1) κατεστραμμένη παράστασις, 2) ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ μία Μάρτυς, 3) ὁ Ἀγ. Νικόλαος καὶ ὁ Ἀγ. Βασίλειος.

Βόρειος τοίχος, ἐξ Α.: 4) κατεστραμμένη παράστασις, 5) ὁ Ἀγ. Γεώργιος καὶ 6) ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου.

Τέλος εἰς τὰ ἐσωράχια τῶν τόξων τῶν τυφλῶν κογχῶν τῆς γ' ζώνης εἰκονίζονται μεμονωμένοι Ἄγιοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ταυτισθῶσι.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν περιγραφέντων θεμάτων, ὁσην φυσικὰ ἐπιτρέπει ἡ κακὴ διατήρησις καὶ ἐμφάνισις τούτων, καὶ κυρίως ἐκ τῶν διακοσμητικῶν σχεδίων ἐξάγονται τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

1) Ἡ πιθανωτέρα χρονολογία τῆς ἀγιογραφῆσεως εἶναι ὁ 14ος αἰὼν.

2) Ἄλλος εἶναι ὁ καλλιτέχνης τῆς κάτω ζώνης, ἥτις εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα, καὶ ἄλλος ὁ τῆς καμάρας.

Ἔνεκα τῆς ἄκρως ἐπικινδύνου καταστάσεως τοῦ ναοῦ ἡ προτιμότερα λύσις εἶναι νὰ ἀποκολληθοῦν αἱ καλύτερον σφζόμεναι τοιχογραφίαι.

8. Ἀνώνυμος

Ἡμιρρειπωμένος. Εἶναι τοῦ αὐτοῦ τύπου μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ σφενδόνιον, τρεῖς τυφλὰς κόγχας κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν τοίχων καὶ κτιστὸν τέμπλον. Διακρίνονται ἱχνη τοιχογραφίων.

9. Ἀνώνυμος

Μικρός, μονόκλιτος, καμαροσκεπής ναῖσκος ἄνευ κεράμων. Ὁ δυτικός του τοίχος ἔχει καταστραφῆ (Πί ν. 197 α).

Τὸ τέμπλον, κτιστὸν ἐκ πόρου λίθου, μιμεῖται βυζαντινὸν πρότυπον.

Ἐκ τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος ζωγραφικοῦ διακόσμου σφζονται τὰ ἑξῆς:

α) Ἱερὸν Βῆμα: Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης ἡ Θεοτόκος, ἔνθρονος, σεβιζομένη ὑπὸ δύο Ἀγγέλων.

Κάτωθεν ταύτης Ἄγγελοι, ἀνὰ τρεῖς, φέροντες λάβαρα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀναγράφεται τὸ «Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος». Ἐκατέρωθεν τοῦ «φεγγίτου» ἐξαπτέρυγα, ὑπ' αὐτὰ, ὁ «Μελισμὸς» καὶ ἑκατέρωθεν τούτου Ἱεράρχαι.

Εἰς τὸ μεταξὺ τῆς κόγχης καὶ τῆς καμάρας τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου εἰκονίζονται Προφῆται, ἐκ τῶν ὁποίων σφζεται ὁ Ἰωήλ.

Εἰς τὴν μικρὰν κόγχην ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, τὴν χρησιμεύσαν ὡς Πρόθεσις, εἰκονίζεται ἡ Ἀκρὰ Ταπείνωσις. Ἀριστερὰ τῆς Προθέσεως ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος καὶ ὑπὲρ ταύτην ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ.

β) Καμάρα: Δι' ἐρυθρῶν παχέων γραμμῶν διαιρεῖται ἐκάστη πλευρὰ τῆς καμάρας εἰς ὕψηλὰ ὀρθογώνια, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰκονίζονται σκηναὶ τοῦ Δωδεκαόρτου. Σφζεται ἡ Σταύρωσις, ἡ ὁποία ὡς σύνθεσις, μὲ τὰ τρία μόνον κύρια πρόσωπα — Χριστός, Θεοτόκος καὶ Ἰωάννης — καὶ ὡς ἐκτέλεσις ἐνθυμίζει τὰ πρότυπα τοῦ 11ου αἰῶνος. Κάτωθεν τοῦ Δωδεκαόρτου εἰκονίζονται ὁλόσωμοι Ἄγιοι. Σφζεται εἰς τὸν βόρειον τοίχον, ὑπὸ τόξον, ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ.

γ) Τέλος, εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον, ἀριστερὰ μὲν ἀπεικονίζεται μία ὀρειοτάτη Θεοτόκος μετὰ τοῦ μικροῦ Χριστοῦ, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας

(Πί ν. 197 β), δεξιά δὲ ὁ Χριστός, εἰς κακὴν ὁμῶς κατάστασιν συντηρήσεως.

Ἡ πλήρης μελέτη καὶ κατάταξις ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως χρονολογήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἀνωτέρου τούτου ναῖσκου θὰ γίνῃ, φυσικὰ, μετὰ τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου συνεργείου. Πρὸς τὸ παρὸν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ταύτας ὡς καλὰ δείγματα τῆς ἀγιογραφίας κατὰ τὸν 14ον ἢ 15ον αἰῶνα.

ΤΡΙΦΥΛΛΙΑΝΙΚΑ

1. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ μεταγενεστέραν ἐπαύξησιν τοῦ μήκους τοῦ πρὸς Δ. Τέμπλον ξυλόγλυπτον.

Ζωγραφικὸς διάκοσμος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: 1760 Σεπτεμβρίου. *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μινᾶ Τριφίλι Ποτὲ Παπά.*

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον: ἡ Δευτέρα Παρουσία, ὁ Ἅγ. Μάμας, ὁ Ἅγ. Δημήτριος, ὁ Ἅγ. Θεόδωρος ὁ Κυθήρων, ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ἡ Ἅγ. Μαρίνα, ἡ Ἅγ. Αἰκατερίνη, ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ἡ Βάπτισις κ. ἄ.

Ὁ νότιος τοῖχος εἶναι ἐπιζωγραφημένος. Ὁ διάκοσμος εἶναι λαϊκῆς τέχνης ἀνευ ἀξιώσεων.

ΠΟΤΑΜΟΣ

1. Ἅγιος Χαράλαμπος (Πί ν. 198 α)

Μονόκλιτος, ἐπιμήκης, καμαροσκεπής ναῖσκος, διατηρῶν τὴν ἐκ μεγάλων σχιστολιθικῶν πλακῶν ἐπικάλυψίν του. Ἡ εὐρεῖα κόγχη τοῦ Ἱεροῦ καταλαμβάνει ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου ὕψοῦται μονόλοβον κωδωνοστάσιον.

2. Ἅγιος Νίκων, παρὰ τὰ Ζαγλανικιάνικα

Εὐρίσκεται δεξιά τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἀπὸ Χώρας Κυθήρων εἰς Ποταμόν. Ἀνήκει εἰς τὸν ἰδιόζοντα ἐκεῖνον τύπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ναὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑνα χώρον, τετράγωνον ἐν κατόψει (διαστ. 5 x 4.15 μ.), στεγαζόμενον ὑπὸ ἐνὸς ἡμισφαιρικοῦ θόλου, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπὶ ὀκταπλεύρου, σχηματιζομένου μὲ τὴν βοήθειαν ἡμιχωνίων εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας.

Ἡ βᾶσις τοῦ τρούλλου δὲν εἶναι τέλειος κύκλος, ἀλλ' ἔχει τὴν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. διάμετρον κατὰ ἓν περίπου μέτρον μικροτέραν (3.55 - 4.45 μ.).

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀνοίγονται δύο ἀσύμμετροι κόγχαι, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν μία θύρα

μὲ χαμηλὸν τοξωτὸν ὑπέρθυρον (Πί ν. 198 β). Ἡ θύρα αὕτη εἶναι μεταγενεσττέρα, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς καταστροφῆς τὴν ὁποῖαν προεκάλεσαν εἰς τὰς τοιχογραφίας κατὰ τὴν διάνοξίν της.

Ἡ ἀρχικὴ θύρα ἦτο εἰς τὸν νότιον τοῖχον, ἡ ἀχρήστευσις της ὁμῶς ἦτο ἀναγκαία μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ κτιστοῦ τέμπλου.

Ὑπενθυμίζεται, ὅτι εἰς τὸν ἴδιον «ὀκταγωνικόν» τύπον ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ναοὶ εἰς τὰ Κύθηρα, ὡς π.χ. Ὁ Ἅγ. Νικόλαος ἡ Μυρτιδιώτισσα εἰς τὴν Μοῖνῃν τοῦ Ἅγ. Γεωργίου τοῦ Βουνοῦ, ὁ Ἅγιος Νικήτας εἰς Κάλαμον, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος παρὰ τὸν Αὐλέμονα, ὁ Ἅγιος Δημήτριος παρὰ τὰ Καμπιάνικα κ.λ.π.

Ὁ Ἅγιος Νίκων ἔχει ἀνάγκην ἀναστηλώσεως, διότι μέρος τῆς νοτίας κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, τὸ ΝΑ. ἡμιχωνίον καὶ μέρος τοῦ τρούλλου ἔχουν καταπέσει· ἡ βορεία κόγχη τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὸ ΒΑ. ἡμιχωνίον εἶναι ἐτοιμόρροπα, εἰς πολλὰ δὲ σημεῖα τῆς ἄλλης τοιχοδομίας ἔχουν δημιουργηθῇ ἐπικίνδυναι ρωγμαί.

Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ Ἀγίου Νίκωνος. Ἐξ αὐτοῦ σφύζονται ὀλίγα μόνον μέρη εἰς τὸν ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν τοῖχον καὶ εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον, ὡς ἑξῆς:

α) Δυτικὸς τοῖχος. Ὅλον τὸν χώρον, καθὼς καὶ τὰς μεταξὺ τῶν ἡμιχωνίων καὶ τῆς θύρας ἐπιφανείας, καταλαμβάνει ἡ Σταύρωσις. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διάταξις τῆς παραστάσεως ταύτης, τὸ κάτωθεν τοῦ Σταυροῦ μέρος τῆς ὁποίας κατεστράφη, ὅτε ἤνοιγῃ εἰς τὸν τοῖχον τοῦτον ἡ μεταγενεσττέρα θύρα, ὡς ἐλέχθη ἤδη. Εἰς τὸ μέσον ὁ Χριστός, «Ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης», ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, ἀριστερὰ ἡ ὁμάς τῶν Μυροφόρων, δεξιά ὁ Ἐκατόνταρχος μὲ ὁμάδα στρατιωτῶν. Κάτω, ἀριστερὰ, εἰς τὴν μεταξὺ τῆς θύρας καὶ τοῦ ΝΑ. ἡμιχωνίου ἐπιφάνειαν, εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς καὶ δεξιά, εἰς Ἅγιος, μὴ δυνάμενος νὰ ταυτισθῇ. Εἰς τὸ βόρειον καὶ νότιον ἄκρον τοῦ τοίχου καὶ ὑπὲρ τὰ ἡμιχωνία ἀνά εἰς ληστής. Τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν Σταύρωσιν, εἶναι κάπως ἀπομακρυσμένα καὶ ἀπομονωμένα καί, οὕτω, ἡ σύνθεσις αὕτη δὲν παρουσιάζει τὴν ἐνότητα καὶ συγκεντρωτικὴν διάταξιν, τὴν συνήθη εἰς ἕτερα παραδείγματα.

β) Ἀνατολικὸς τοῖχος. Εἰς τὴν βορείαν κόγχην ἡ Πλατυτέρα, μόλις σφζομένη. Εἰς τὸν ὑπεράνω τῶν δύο κογχῶν χώρον ἡ Μεταμόρφωσις, μὲ τὸν Χριστὸν ἐντὸς ἐλλείψεως καὶ τὸν Μωϋσεᾶ ἀριστερὰ, ἐνῶ ὁ Ἡλίας, δεξιά, ἔχει τελείως καταστραφῇ.

γ) Ἡμιχωνία. Εἰς τὸ ἡμικατεστραμμένον ΒΑ., σφύζεται ἐπὶ ἐνὸς μόνον θολίτου ἢ κεφαλῇ τοῦ Ἀ-

γίου Νικολάου, άρίστης έκτελέσεως (Πί ν. 199 α).

Είς τὸ ΝΑ. εικονίζεται ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων καὶ εἰς τὸ ΒΔ. τέσσαρες Ἅγιοι, αἱ κεφαλαὶ τῶν ὁποίων δεικνύουν σχεδιάσιν καὶ ἐκτέλεσιν ἐξαίρετον.

δ) Κτιστὸν τέμπλον. Διατηρεῖται μόνον τὸ νότιον ἡμισυ αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διεσώθη ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ - Παντοκράτορος καὶ μέρος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Τὸ τέμπλον κατεσκευάσθη κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ὅτε ἡχρηστεύθη ἢ πρὸ αὐτοῦ ἀρχικὴ θύρα τοῦ νοτίου τοίχου καὶ ἡνοίγη ἡ νῦν ὑπάρχουσα ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

Τέλος, κατὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῶν «μπάζων», περισυνελέγησαν 10 λίθοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν σημαντικὰ τμήματα τοῦ καταστραφέντος ζωγραφικοῦ διακόσμου.

Ὁ διάκοσμος τοῦ ἐξεταζομένου ναοῦ ἀνήκει εἰς τρεῖς περιόδους.

Κατὰ τὴν πρώτην (11 - 12ος αἰὼν) ἐγένοντο: ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ἡ Μεταμόρφωσις, ἡ Πλατυτέρα καὶ πιθανῶς οἱ τέσσαρες Ἅγιοι τοῦ ΒΔ. ἡμιχωρίου.

Κατὰ τὴν δευτέραν (12 - 13ος αἰὼν) ἐγένοντο ἡ Σταύρωσις καὶ αἱ ἄλλαι παραστάσεις τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὴν τρίτην (17ος αἰὼν) ἀνήκει ἡ διακόσμησις τοῦ τέμπλου.

Ἐγένοντο προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν μέχρι τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ, ὅτε καὶ θὰ πραγματοποιηθῇ ὁ τελικὸς καθαρισμὸς καὶ ἡ μελέτη τούτων.

ΣΑΝΙΔΙΑ

1. Ἅγιος Ἰωάννης στὰ Σανίδια (Πί ν. 199 β)

Εὑρίσκεται ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἀγίας Πελαγίας εἰς Ποταμόν.

Ἀρχικῶς ἀποτελεῖτο ἐκ δύο καμαροσκεπῶν μονοκλίτων ναῖσκων. Ὁ νότιος, εἶναι σήμερον κατεστραμμένος. Ὁ σφζόμενος βόρειος ἐπεμηκύνθη, μεταγενεστέρως, πρὸς Δ. διὰ τῆς προσθήκης χώρου καμαροσκεποῦς, ἐλαφρῶς δξυκορύφου. Καλύπτεται διὰ χαμηλῆς, ἀμφικλινοῦς στέγης, τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μεγάλαι σχιστολιθικαὶ πλάκες, φαιοῦ χρώματος. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν «τὸ σφενδόνιον» ἐνισχύει τὴν

ἀντοχὴν τῆς καμάρας. Εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν ἔχουν χρησιμοποιηθῇ παλαιοχριστιανικὰ μέλη, ὡς τμήμα μαρμαρίνου ἀρραβδώτου κιονίσκου καὶ μαρμαρίνη βάσις κίονος.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐκτελεσθῇ εἰς δύο στρώματα, σφζονται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τὰ ἐξῆς: α) Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, κρατῶν εἰλητάριον ὅπου: *Μετανοεῖτε...* β) Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐφιππος, φονεύων ἱππότην. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δημητρίου Λογοθέτη ἅμα συμβίας αὐτοῦ καὶ τοῦ τέκνου αὐτοῦ ἀμήν.* γ) Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου. Ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου Κορονέου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἀμήν.* δ) Ὁ Ἅγιος Νικόλαος. Εἶναι ἐπαρχιακῆς λαϊκῆς τεχνοτροπίας, ἀλλ' ἐπιμελοῦς ἐκτελέσεως. Δύνανται νὰ συσχετισθοῦν πρὸς τὰς τοιχογραφίας ἐτέρων ναῶν τῆς νήσου, ὡς π.χ. τοῦ Ἀρχιστρατήγου τῆς Χώρας καὶ τοῦ Ἀρχιστρατήγου εἰς Φριλιγκιάνικα.

Φορηταὶ εἰκόνες: Ἁγία Τριάς, καλῆς ἐργασίας, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός, Ρωσικῆς προελεύσεως.

2. Ἁγία Κυριακὴ στὰ Σανίδια (Πί ν. 199 γ)

Εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν καὶ βορείως τοῦ προηγουμένου. Καὶ ἐδῶ ἦτο σύμπλεγμα δύο καμαροσκεπῶν ναῖσκων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ βόρειος, μεγαλυτέρων διαστάσεων, εἶναι σήμερον κατεστραμμένος. Εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους σχηματίζονται ἀνὰ δύο τοξωταὶ τυφλαὶ κόγχαι.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σφζονται εἰς μὲν τὸ κτιστὸν τέμπλον ἡ Θεοτόκος «Ἐλεούσα», μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἡ Ἁγία Κυριακὴ, εἰς δὲ τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ὁ Ἅγιος Νικήτας, ἡ Ἁγία Κυριακὴ, εἰς Ἅγιος, καταστραφεὶς ὑπὸ τοῦ ἀνοιγέντος παραθύρου, ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ εἰς ἕτερος Ἅγιος — πιθανῶς ὁ Δημήτριος — κατεστραμμένος σήμερον.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ εἶναι παλαιότεραι τῶν τοῦ τέμπλου, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τὰς τοιχογραφίας ἐτέρων ναῶν τῆς νήσου.

Ἡ ἀπεικόνισις Ἀγίων, μεμονωμένων ἢ εἰς ομάδας, εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ἢ τὰς κόγχας τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ, εἶναι συνήθης εἰς Κύθηρα.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

THE PALACE OF NESTOR EXCAVATIONS AT ENGLIANOS—1964

From May 7 to July 31, 1964, investigations in and about the Palace of Nestor at Englianos in southern Triphylia were resumed in a thirteenth annual campaign*.

The main effort of the season was devoted to an intensive study of the pottery, the frescoes, and the other objects found in the palace, and in general to the preparation of the material for the final publication of the results.

Miss Rawson looked through and scrutinized the vast collections of potsherds from all parts of the buildings and outside them, and recorded in summary the evidence they offered. In the same manner she examined innumerable miscellaneous objects of metal, stone, bone and ivory, terracotta, etc. Many examples were selected for publication and for photographing (which was done by Miss Lang). Miss Rawson also drew up catalogues, room by room, of all things found in each.

Besides cleaning a considerable number of new fragments of plaster which came to light in 1964, Miss Lang continued her persevering study of the frescoes. She completed the catalogue of the material to be published, comprising 206 items, some of which are made up of nearly 100 fragments joined or associated together. The technique and the subject matter of the paintings have been studied in detail and comparative material from other places has been examined. Miss Lang has already written a first draft of more than half of the book on the frescoes, which it is planned to publish as Volume II of the series. In addition to the foregoing, Miss Lang cleaned and prepared for publication in the annual report two fragments of inscribed tablets, which had been recognized by Miss Rawson among potsherds found in Room 99.

Mr. de Jong has rendered in water color many new frescoes and has revised some earlier drawings of others which had been extended and modified by the addition of new fragments.

Altogether there are now 96 drawings, ranging in size from almost two square meters to small pieces of not much more than twenty square centimeters. To Mr. de Jong we owe, moreover, drawings in section of the Throne Room and of Halls 64 and 65, several water colors of pottery, and other studies.

Under the supervision of Mr. Pedley twenty probings and trial trenches were dug, for the most part on the southwestern slope of the citadel in the maze of ruined walls toward the southeast of Hall 65. (Pl. 200 a). A little new light was shed on details of some walls, and one foundation, which can be traced in a diagonal line at the bottom of the slope, may possibly be a sector of the early Mycenaean circuit wall that was discovered in 1959 at the northeast end of the hill (Pl. 200 b). Soundings along this and other walls yielded numerous sherds, many of which are assignable to L.H. I and earlier. A small excavation outside the northern corner of the Main Building revealed fallen blocks of poros lying along the northeastern flank of the north Oil Magazine. A group of trial trenches in undug ground some 15 to 30 m. northeast of Magazine 105 disclosed very little. Foundation walls of small stones were uncovered, but no floors, no floor deposits and no recognizable stratification could be discerned. Some coarse pottery gave reason to think that the building may have been built in the Middle Helladic period and was perhaps destroyed before the palace of the thirteenth century was erected.

In May it was judged advisable to remove a large mound of earth which, in the course of our excavations, had been heaped up, in an area outside the palace, along the steep northwestern edge of the acropolis. This high accumulation consisted of soil and debris which had been dug and sifted by us after having through many centuries formed a protective covering over the remains of the Mycenaean buildings. Unusually heavy rains last winter opened an alarming crevasse in the mound, raising fears that a landslide might destroy the currant vineyard below. With the help of a modern mechanical road-digger and a heavy truck, the entire hillock, measuring 1,017 tons, was in three days cleared away, and the top of the site was leveled to its original elevation. The danger of a landslide no longer exists. This was the first and only time that power-operated machinery was used at Englianos.

CARL BLEGEN

* Again we are deeply indebted for his courtesy and kindly interest to Dr. John Kontis, Head of the Archaeological Service, and also to Dr. Nicholas Talouris, Ephor of Olympia and the Messenian district in which we worked. It is a pleasure too to have the opportunity to express our warmest thanks to Dr. Henry Robinson, Director of the American School of Classical Studies at Athens, and his colleagues and staff for generous assistance and advice.

Members of the expedition in 1964, besides Mrs. Blegen and myself, were Miss Marion Rawson, Professor Mabel Lang, Mr. Pie de Jong, and John Pedley, to all of whom we offer our cordial thanks. Dionysios Androutsakis was our indispensable Foreman.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΠΥΛΩ (1964)

Αί ανασκαφαί τοῦ 1964 ἀνὰ τὴν περιοχὴν τῆς Πύλου διήρκεσαν ἀπὸ Ἰουλίου μέχρι Σεπτεμβρίου καὶ διεξήχθησαν εἰς τρία διάφορα σημεία: Βολιμιδία, Βλαχόπουλον καὶ Περιστεριάν.

1. Βολιμιδία

Κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἀνεσκάφησαν τρεῖς θαλαμῶτοί τάφοι καὶ ἐπεσημάνθη ἡ θέσις ἑνὸς μὲν ἔτι ἀσφαλῶς (ἀνεσκάφη ἤδη τμήμα τοῦ δρόμου). Εἰς τέλος, ὁ καὶ σπουδαιότατος πάντων, ἀνοίγει νέον κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεκροπόλεως: Εἶναι συνδυασμὸς σπηλαίου καὶ λάκκου, κατ' οὐσίαν ὁμοῦ ὑπάγεται εἰς τοὺς λακκοειδεῖς τάφους (Schachtgräber, Shaftgraves), ἀνήκει εἰς καθαρῶς Μεσοελλαδικὴν περίοδον καὶ εὐρέθῃ ἄθικτος.

Πλὴν τοῦ πρώτου τῶν τάφων, ἀριθμουμένου ὡς Βορηᾷ 7, πάντες οἱ ἄλλοι κεῖνται παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Χώρας εἰς Κεφαλοβρύσσον. Ὁνομάσθησαν ὁμάς Κεφαλοβρύσου καὶ ἔλαβον τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 4. Πλὴν τοῦ ΜΕ λακκοειδοῦς (ἔχοντος τὴν ἀριθμῆσιν Κεφαλοβρύσου 1) καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἐφέτος ἀνασκαφέντες τάφοι παρουσίασαν σημαντικὸν ἐνδιαφέρον, διότι ὁ μὲν Κεφαλοβρύσου 2 ἀπέδωκε σημαντικὰ ἔχνη καὶ μεταγενεστέρως χρησιμοποίησε καὶ λατρεῖας τῶν Μυκηναϊκῶν νεκρῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν, οἱ δὲ Κεφαλοβρύσου 3 καὶ Βορηᾷ 7 εὐρέθησαν ἄθικτοι. Ὁ εἰς εἰσέτι βέβαιος τάφος, οὐ μόνος ὁ δρόμος ἀνεσκάφη, ἔλαβε τὸν ἀριθμὸν Κεφαλοβρύσου 4.

Ὁ τάφος Βορηᾷ 7, ἐξ οὗ ἀρχίζομεν τὴν περιγραφὴν ἡμῶν, εὐρίσκεται ἀλίγα μόνον μέτρα πρὸς Ν. τοῦ μικροῦ ὑποκαύστου, τὸ ὅποιον πρὸ πολλοῦ ἔχει ἀνασκαφῇ (ΠΑΕ 1954, σ. 306 κ.ε.). Ὁ δρόμος του, ἀποκαλυφθεὶς σχεδὸν ὁλόκληρος, ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 5.75 μ. ἀπὸ τῆς θύρας. Τὸν δρόμον φράσσει ἐν μέρει ἡ ΝΑ. γωνία (Πί ν. 201 α) τετραγώνου σχεδὸν κτίσματος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 2.74 x 2.44 καὶ ὕψους 1 μ., τὸ ὅποιον εἶναι ἐσκαλισμένον εἰς τὸν βράχον καὶ ἔχει τὰς πλευράς ἐπενδεδυμένας διὰ λεπτοῦ τοίχου ἐκ λίθων, πηλίνων πλακῶν καὶ ἀσβέστου ἀναμειξ. Τὸ κονίαμα γενικῶς μὲν φαίνεται ὑδραυλικόν καὶ δὲν εὐρίσκει καλυτέραν ἐρμηνείαν πλὴν τῆς ὑδατοδεξαμενῆς. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτίσματος ἦτο πλήρες τεμαχιῶν μεγάλων κεράμων καὶ ὀλίγων θραυσμάτων δύο τοῦλάχιστον πίθων γιγαντιαίων διαστάσεων.

Ἡ θύρα τοῦ τάφου εὐρέθῃ ἄθικτος καὶ τετελιγμένη ἕως ἄνω (Πί ν. 201 α), μία δὲ μόνωτος

κύλιξ εὐρέθῃ (τεθραυσμένη εἰς τεμάχια) κολλημένη ἐπὶ τῆς τειχίσεως εἰς ὕψος 0,25 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Τὸ πάχος τῆς τειχίσεως ὑπὸ τὸ ἀνῶφλιον ἦτο 0,58 - 0,60 μ., ἐνθ' τῆς κατωτέρας τειχίσεως ἦτο 0,80 - 0,90 μ. Μόλις ἀφηρέθησαν λίθοι τινὲς τῆς ἀνωτέρας τειχίσεως καὶ φῶς εἰσῆλθε μετὰ 3250 περίπου ἔτη ἐκ νέου εἰς τὸν τάφον, ἡδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὸν εὐμεγέθη κυκλικὸν θάλαμον τοῦ τάφου τελείως κενὸν πάσης ἐπιχώσεως. Ἀφαιρεθέντος ὁλοκλήρου τοῦ τοίχου ἡ πρώτη ἡμῶν φροντίς ἦτο νὰ φωτογραφησῶμεν, ἄθικτον εἰσέτι, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου (Πί ν. 201 β). Ὁλίγον δεξιώτερον τοῦ κέντρου τοῦ κυκλικοῦ δαπέδου ἐφαίνοντο μικρὸς βωμὸς καὶ βῶλοι χωμάτων. Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, συνεπεῖα ἔργου τινός, διετρήθη ἡ στέγη τοῦ τάφου εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Τὴν σχηματισθεῖσαν ὁπὴν ἐκάλυσαν ἄμέσως διὰ τετραγώνου πηλίνης πλακὸς καὶ ἀσβέστου (Πί ν. 201 γ) οὔτε κατήλθον εἰς τὸν τάφον, οὔτε ἄλλως ἐθιζάν τι.

Ἡ κορυφὴ τῆς θόλου φέρει καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐκ προηγουμένως ἀνασκαφέντων τάφων γνωστὴν μαστοειδῆ ἐσοχὴν. Αὕτη καὶ τὸ περίεξ αὐτῆς πέτρωμα εἶναι λειότατα ἐκ τῆς τριβῆς, ὥστε οἱ μικροὶ χάλικες, οὓς ἐμπεριέχει ὁ πῶρος, φαίνονται ὡς ψηφιδωτὸν. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐλάχιστα μόνον τεμάχια σεσαθρωμένων ὀστέων ὑπῆρχον καὶ διεκρίνοντο τὰ ἄνω μέρη 16 ἐν ὅλῳ ἀκεραίων ἢ τεθραυσμένων ἀγγείων (Πί ν. 201 β). Ἐντὸς στρώματος μαλακῆς κόνεως καὶ χώματος, πάχους 0,10 μ. περίπου, ἦσαν βυθισμένα τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῶν ἀγγείων, ἅτινα ἦσαν: Δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐν τεμαχίοις, πούς κύλικος καὶ κυκλικὸς λαιμὸς ἀγγείου, λαιμὸς καὶ μέρος τῆς κοιλίας μεγάλης πρόχου (ὕψος σφζόμενον 0,25 μ.). Τεμάχιον κύλικος ἢ κυπέλλου μετὰ τῆς λαβῆς. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα (Πί ν. 202 α - ζ') ἦσαν σχεδὸν ἢ πλήρως ἀκέραια: μικρὰ πρόχους, ἀμφίχουν προχοῖδιον δίωτον, θήλαστρον, τρίωτος ἀμφορίσκος, ἕτερον θήλαστρον, ἀσκός, μικρὰ πρόχους, εὐρύστομον προχοῖδιον, δειροκύπελλον καὶ κυλινδρικὸν ἀλάβαστρον εὐρεθὲν ἀνάστροφον. Τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων ἀπέδωκε μικρὰς τινας ψήφους καὶ ἐξαρτήματα περιδεραιῶν ἐξ ὑαλομάζης, στεατίτου καὶ ἡμιπολυτίμου ὕλικου.

Ἡ διάμετρος τῆς θόλου εἶναι 5.25 μ., ἐπομένως ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τοὺς μεζονας καὶ φαίνεται ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ ὑπῆρξε περιορισμένη. Περιέργον καὶ ἐνδιαφέρον συγχρόνως εἶναι τὸ (καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν εἰς τοὺς τάφους Βολιμιδίων) γεγονός, ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἠνοίχθη καὶ ἐκλείσθη διὰ τελευταίαν φοράν, οὐχὶ διὰ νὰ γίνῃ ταφὴ ἐντὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ δι' ἓνα τελευταῖον εὐτρεπισμὸν

καὶ ἴσως θυσίας ἢ χοάς, ὧν πάντως δὲν παρετηρήσαμεν ἱχνος.

Ὁ ἕτερος, ἄθικτος εὐρεθεὶς, τάφος εὐρίσκεται (ὡς καὶ ὁλόκληρος ἢ ὑπόλοιπος ὁμάς) μεταξὺ 150 καὶ 200 μ. ἀνατολικώτερον, κατὰ τὸ δεξιὸν πλευρὸν τῆς λεωφόρου πρὸς Κεφαλόβρυσον. Ἐλαβε τὸν ἀριθμὸν Κεφ. 3 καὶ ὁ δρόμος του, ὡς εὐρισκόμενος ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον, ἐσκάφη εἰς μικρὸν μόνον μέρος πρὸ τῆς εἰσόδου, μόλις ὑπὲρ τὸ 1 μ. Ἡ θύρα εὐρέθη ἐντελῶς τετελειωμένη. Κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀνοίγματος ἐκρέμαντο ἐντὸς τῆς κενῆς θόλου τὰ ἀπειράριθμα ριζίδια τῶν πέριξ ἐδκαλύπτων ὡς κόμαι γυναικῶν. Ἐφαίνοντο ὡσαύτως δύο κρανία εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς θόλου καὶ περὶ τὸ μέσον αὐτῆς τὸ στόμιον μικροῦ ἀγγείου. Τοῦτο ἦτο μόνωτον πρῶϊμον λεβητοκυάθιον (Πί ν. 203 α), ὅπερ, ὡς κατόπιν ἀπεδείχθη, ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν νεαρᾶς νεκρᾶς ταφείσης ἐντὸς λάκκου (ὕψος τοῦ ἀγγείου 0,9 μ.). Τὸ δάπεδον περιεῖχεν ἓνα λάκκον ὀλίγον ἀριστερὰ τοῦ κέντρου, ὅστις περιεῖχεν ὑπτίαν, μὲ τὴν κεφαλὴν ὀλίγον ἀνεγερμένην, τὴν μνημονευθεῖσαν νεκράν καὶ δύο μικροτέρους καὶ ἀβαθεστέρους, οἵτινες εὐρέθησαν κενοί. Πέριξ τοῦ δαπέδου ὁ τάφος ἔδειξεν 8 κόγχας, τινὲς τῶν ὁποίων ἐντὸς ἢ πρὸ αὐτῶν ἐδείκνυν ἡδη λείψανα κρανίων καὶ μακρῶν ὀστέων.

Αἱ περισσότεραι κόγχαι ἦσαν κεναὶ ἢ εἶχον μόνον μερικὰ ὀστέα καὶ κρανία. Εἰς εὐρήματα πλουσιωτέρα πασῶν ὑπῆρξεν ἡ κόγχη 1, παρασχοῦσα ἓν δίστομον καὶ ἓν μονόστομον μαχαίριον (μῆκ. 0,155 καὶ 0,17 μ.). Ἀγγεῖα παρέσχεν ἡ κόγχη: μικρὸν ἀμφοροειδὲς μὲ ἀτροφικά ὦτα, μικρὰν πρόχουν μετὰ λοξοτμήτου στομίου καὶ τρεῖς κυάθους, πάντα ἐξ ἀπλοῦ πηλοῦ, τέλος δὲ δύο ἀτρακτοειδεῖς ἀκόνας μετ' ὁπῶν πρὸς ἀνάρτησιν καὶ δύο δοκανοτρίπτας ἐξ ἐρυθρωποῦ ψαμμίτου. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου εὐρέθη μικρὸν γραπτὸν τρίωτον ἀμφορείδιον (ὕψ. 0,08 μ.) (Πί ν. 203 β).

Ἡ χρονολογία τοῦ τάφου τούτου εἶναι πρωϊμωτέρα τῆς τοῦ προηγουμένου, διότι καὶ ὁ λεβητοκυάθος καὶ τὰ ἐκ τῶν κογχῶν ἀγγεῖα εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος (Μυκ. Ι - ΙΙ κατὰ Furumark), ὑστερώτερα δὲ (ΙΙΙ Α 2 ὅψιμα) εἶναι καὶ τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα.

Ὁ τάφος Κεφ. 4 δὲν ἀνεσκάφη ἐφέτος, διότι εἶναι πεπληρωμένος ἕως ἄνω καὶ εὐρίσκεται παρὰ τὰ θεμέλια ἰδιωτικῆς οἰκίας. Ὁ ἰδιοκτήτης κ. Σ. Κωνσταντακόπουλος προθυμότητα παρέσχεν εὐκολίαν νὰ ἀνασκαφῇ ὁ δρόμος καὶ ἐφάνη καὶ ἄλλως χρήσιμος, πρόθυμος καὶ χρηστός πολίτης. Τοῦ δρόμου ἀνεσκάφησαν 5 μ. μήκους, ἔχει δὲ τὰ

τοιχώματα κάθετα. Τὸ δάπεδον εὐρίσκεται εἰς βάθος 2.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου, ἡ δὲ θύρα διατηρεῖ μόνον τὴν κατωτάτην σειρὰν τῶν λίθων τῆς τεχνίσεως εἰς ὕψος 0,30 μ. Ἐχει ὕψος 1.29, πλάτος δὲ κάτω 0,92 καὶ ἄνω 0,87 μ. Λείψανα κρανίου, ὀλίγων ὀστέων, κύλιξ ἑλλιπῆς καὶ τινὰ ὀστρακα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ δρόμου.

Ὁ τάφος Κεφ. 2 κεῖται πυκνῶς παρὰ τοὺς δύο περιγραφέντας. Ὁ δρόμος, βλέπων ἀκριβῶς πρὸς Β., κεῖται ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ τμήμα μόνον ἀνεσκάφη, ἐπὶ θυσίᾳ μικροῦ μέρους τῆς ὁδοῦ, διότι φέρει κόγχην εἰς τὴν δεξιὰν παρεῖάν του. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα ἦσαν τεταραγμένα. Ἡ πλάξ, ἣτις ἐφρασσε τὴν κόγχην τοῦ δρόμου, εὐρέθη ἐν ἐλαφρῇ μετατοπίσει (Πί ν. 205 α), ἡ δὲ θύρα τοῦ κυρίως τάφου ἐστερεῖτο τεχνίσεως εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος, οὕσα πλήρης τῆς μελανῆς γῆς καὶ τεμαχίων κεράμων, ἅτινα εἶναι τυπικὰ δείγματα τῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οἱ λίθοι τῆς πάλαι τεχνίσεως ἔκειντο πρὸ τῆς θύρας ἐν ἀταξίᾳ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου (Πί ν. 205 β) ἦτο κενὸν κατὰ τὰ ἀνώτατα 0,75 μ. Μελανὴ ἐπίχρωσις ἐκάλυπτε τὸ ὑπόλοιπον τμήμα, ἧς τὸ ἀνώτατον τμήμα ἔγεμε κεράμων. Ἐντὸς ὀλίγου, εἰς βάθος 0,20 μ., ἀνεφάνησαν κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμήμα τῆς θόλου ὀστέα ζώων μεγάλων (μόσχου ἢ βοός), λίθοι τινὲς καὶ τὸ ἥμισυ περίπου σκεύους κυκλικοῦ μὲ χαμηλὸν χεῖλος, ὕψους 0,07 - 0,08 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτὸ ἔκειντο τὰ μνημονευθέντα ὀστέα, ὀλίγον δὲ βαθύτερον (πρὸς τὸν μυχὸν δηλ. τῆς θόλου) εὐρέθησαν ἕτερα ὀστέα καὶ λείψανον τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου παρομοίου «ταψίου», ὡς οἱ ἐργάται ὀρθῶς τὸ ἀπεκάλουν.

Πάντα ταῦτα φαίνονται καλῶς ἐπὶ τοῦ Πί ν. 205 β, συνέκειντο ὁμως ἐξ ἀθλίας ὀπτημένου ἢ ὀλως ἀόπτου πηλοῦ καὶ δὲν ἐπέζησαν πρὸς καθαρισμόν. Τεμάχιον ἐκ χεῖλους πίθου εὐρέθη ὡσαύτως. Περὶ τὸ ἥμισυ μέτρον βαθύτερον, σχεδὸν εἰς τὸ Μυκηναϊκὸν δάπεδον τῆς θόλου, εὐρέθη πλησίον τοῦ πίθου πινάκιον ἀνάστροφον εἰς τὴν θέσιν του, ἂν καὶ τεθραυσμένον εἰς τεμάχια. Εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὰ «ταψία» βάθος, ἀλλὰ δεξιὰ τῶν εἰσερχομένων, ἦτοι εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς θόλου, εὐρέθη κρανίον μικροῦ βοός. Εἶναι σαφές ὅτι πρόκειται περὶ θυσίας, καὶ μάλιστα μεγαλοπρεποῦς, ἦν Ἕλληνας «ἀπόγονου» προσέφερον πρὸς τιμὴν τῶν Μυκηναίων προγόνων. Τὸ βουθυτεῖν ἔπρεπε νὰ συνοδεύη καὶ ἐκλεκτὸς οἶνος. Πράγματι, ἐκ τῶν ἀνὰ τὴν ἐπίχρωσιν συλλεγέντων ὀστράκων ἀπηρτίσθη ὁλόκληρος ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς (Πί ν. 206 δ). Ἐπὶ τοῦ ὅμου φέρει ἐξίτηλον ἐπιγραφὴν διὰ μελάνης, γρα-

φείσαν μετά την δπτησιν (Πί ν. 206 ε). 'Η ανάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι δυσκολωτάτη.

Ὁ τάφος, ὡς εἶναι ἐπόμενον, παρουσίασε ταραχήν εἰς τὰς ταφάς καὶ τὰ κτερίσματα. Ἐν τῇ εἰσόδῳ κατέκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο ἐκτεταμένοι σκελετοί. Ὑπὸ τὸν δεξιὸν (δυτικὸν) νεκρὸν ὑπάρχει λάκκος ἢ δύο λακκοειδεῖς κοιλότητες, ἔνθα, ἂν καὶ ἄνευ σκελετοῦ, εὐρέθησαν μόνον ΥΕ Ι - ΙΙ ἀγγεῖα (Πί ν. 204 β, γ). Ὁ τάφος φαίνεται νὰ περιέχῃ ὁκτὼ κόγχας κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς θόλου (Πί ν. 204 α). Τὸ ὑπόλοιπον δάπεδον τῆς θόλου περιεῖχεν ἄρκετὰ κρανία καὶ ἀγγεῖα ἢ ὁμάδας ἀγγείων (θήλαστρα (Πί ν. 206 α - β), ἀλάβαστρα, πρόχους, ψευδοστόμους ἀμφορεῖς) ἐν ἀταξίᾳ. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀνάγονται ἀπὸ τῆς ΙΙ Α πρωίμου ἐποχῆς μέχρι τῆς ΙΙ Β, ἀλλ' οὐδὲν εἶναι μεταγενέστερον. Αἱ διαστάσεις τῆς θόλου εἶναι: Διάμ. ἀπὸ θύρας μέχρι μυχοῦ 3.70 μ. Ἡ κάθετος πρὸς ταύτην (Α - Δ) 10 μ. Τὸ ὕψος μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς θόλου (μὴ σφζούσης ἐνταῦθα μαστοειδῇ κοιλότητι) εἶναι ± 1.85 μ. Τῆς θύρας αἱ παραστάδες εἶναι ἐφθαρμέναι. Παρὰ τὸ ἀνώφλιον τὸ πλάτος αὐτῆς ἦτο 1.10, τὸ δὲ ὕψος ἀσφαλῶς μὲν 1.70 μ., ἴσως δὲ καὶ μεγαλύτερον κατὰ τι. Ἡ θόλος διατηρεῖται πλήρως, ἀλλ' ἔχει φθορὰν εἰς τὸ ἄνω μέρος λόγῳ ἀποπτώσεως στιβάδος τοῦ πετρώματος.

Ἡ κόγχη τοῦ δρόμου, ἀρκοῦντως εὐρύχωρος, ἵνα ταφῇ νεκρὸς ἐντὸς αὐτῆς ἐκτάδην, παρουσίασε σημαντικὸν ἐνδιαφέρον: Ἐφερε δύο εἰδῶν ἐπίχωσιν, μελανὴν ἄνω (= Ἑλληνικὴν) καὶ λευκωπὴν κάτω (= Μυκηναϊκὴν). Ἐντὸς τῆς μελανῆς ἐπιχώσεως εἶχε ταφῇ νεκρὸς, οὗ ὁ σκελετὸς ἦτο εὐδιάκριτος. Παρὰ τὸν σκελετὸν εὐρέθησαν εἰς τὸ ἄνω μέρος (κεφαλὴ πρὸς Β.), δίοτος βίκος καὶ μελαμβαφὲς κύπελλον, μεταξὺ δὲ τῶν σκελῶν τοῦ νεκροῦ ἄωτος μελαμβαφὴς λύχνος. Ὁ νεκρὸς κατὰ ταῦτα ἐτάφη ἐκεῖ περὶ τὸ 300 π.Χ. ἢ κατὰ τι βραδύτερον.

Μόλις 0,20 μ. βαθύτερον ἀνεφάνη ἕτερος σκελετός, Μυκηναϊκὸς τὴν φορὰν ταύτην. Ἐπρόκειτο περὶ παιδίου, ἀλλ' ὁ ἐκτεταμένος σκελετὸς διετηρεῖτο εὐδιακρίτως. Παρ' αὐτόν, τεταραγμένον πῶς λόγῳ τῆς ὑπερκειμένης Ἑλληνιστικῆς ταφῆς, εὐρέθησαν τέσσαρα κτερίσματα ἦτοι: εἰδῶλιον σχήματος Φ, προχοῖδιον, ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ μικρὸν μόνωτον κύπελλον μετὰ προχοῆς (Πί ν. 206 γ). Ὁ ρυθμὸς τῶν ἀγγείων ὡς καὶ τὰ σχήματα τοῦ προχοϊδίου καὶ τοῦ κυπέλλου εἶναι πρώϊμα (ΙΙ Α, διακόσμησις ἀγκωνογράμμων ἢ ὁμορρόπων γωνιῶν πρωίμου σχήματος). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ παρουσία τοῦ εἰδω-

λίου (Θεὰ τροφὸς - Μήτηρ;) πλησίον τοῦ μικροῦ παιδός.

Ὁ τάφος Κεφ. 1 ἀφέθη νὰ περιγραφῇ τελευταῖος. Εἶναι σπουδαιότατος πάντων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν ἔδειξε τὴν ἀρχὴν λαξεύσεως ἀκανονίστου σπηλαίου, κειμένου ὑπὸ τὸ κατάστροφον τῆς ὁδοῦ, ἐπομένως μὴ δυναμένου νὰ ἀνασκαφῇ. Ἀχρηστεύσαντες καὶ πάλιν μικρὸν τμήμα τῆς ὁδοῦ, ἐδοκιμάσαμεν νὰ σκάψωμεν τοῦλάχιστον τὸ πρόσθιον τμήμα τοῦ σπηλαίου, διότι παρουσίαζεν ἀσυνήθη φαινόμενα. Μετὰ πολλῶν ἡμερῶν προσπαθείας, λόγῳ τῆς ἀφαντάστου σκληρότητος τοῦ χώματος, ἐξηκριβώθησαν τὰ ἐξῆς: Τὸ νότιον τμήμα, τὸ βλαβὲν ὑπὸ τοῦ ὑδραγωγείου, ἦτο μικρὸς λάκκος σκαφεὶς ἐντὸς τοῦ πετρώματος, ὅστις περιεῖχε συνεσταλμένον σκελετόν. Συναπτόμενος πρὸς Β. ἀνεκαλύφθη ὁ κύριος μέγας λάκκος, ἔχων μήκος (ἀπὸ Β. πρὸς Ν.) 3.60 καὶ πλάτος 1.25 μ. Ὁ λάκκος διεμορφώθη κτισθέντος ἐντὸς τοῦ σπηλαιώδους ὀρύγματος στερεοῦ τοίχου (πάχος 0,88 μ.), ὅστις ἀπετέλει τὴν δυτικὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ λάκκου καὶ ἐχώριζε τοῦτον τοῦ ὑπολοίπου ὀρύγματος.

Εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τῆς σκαφῆς παρετηρήθησαν ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ λάκκου πλακωτοὶ λίθοι, ἐντὸς ὧν δ' ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλοι ὅμοιοι λίθοι δεικνύοντες τὴν ἐμφανῆ κοίλιν μορφήν καταπεσοῦσης στέγης. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην ὑπόνοιαν περὶ ταφικοῦ λάκκου (Schafthgrave, Schachtgrab) κεκαλυμμένου ὑπὸ ξύλων καὶ πλακῶν. Προχωροῦσης τῆς σκαφῆς ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων, ἅτινα κατὰ τὰ ἄλλα ἦσαν καθαρὰ, δύο ὅστρακα, ἀμφότερα τῆς ἀμαυροχρώμου ΜΕ κατηγορίας. Ὅταν ἐπροχωρήσαμεν βαθύτερον (πλέον τοῦ 1 μ. ἀπὸ τοῦ καταστροφῆς τῆς ὁδοῦ), ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ πρῶτα σημεῖα, ὅτι πράγματι περὶ ταφικοῦ λάκκου ἐπρόκειτο καὶ δὴ ἀθίκτου.

Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λάκκου ἀνεφάνησαν «τεῖερα» μετὰ τοξοειδοῦς λαβῆς καὶ κἀνθαρος, ὅστις ἔφερε καὶ λείψανα χρώματος. Εἰς τὴν ἐναντι ΒΑ. γωνίαν τοῦ λάκκου ἔκειντο δύο διπλᾶ κύπελλα, βραδύτερον δ' ἀνεφάνη καὶ τρίτον ἀγγεῖον, ὡς καὶ χαλκοῦν μονόστομον μαχαίριον (Πί ν. 207 γ). Μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμόν, ὁ τάφος παρουσίασε τὴν εἰκόνα ἣν δεικνύει ὁ Πί ν. 207 α. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο συνεσταλμένος ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ πλευροῦ (Πί ν. 207 β). Προγενέστεροι νεκροί, δύο ἢ καὶ τρεῖς, εἶχον παραμερισθῇ, ἵνα ταφῇ οὗτος. Τεμάχια κρανίων καὶ ἄλλων ὁσῶν ἔκειντο κυρίως κατὰ τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ λάκκου ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀγγείων. Οἱ πόδες δ' ἐνός προγενεστέρου νεκροῦ φαίνονται ὑπὸ τὸν ὁκλάζοντα ἐπὶ τοῦ

Πί ν. 207 β. Πέριξ τοῦ νεκροῦ ἔκειντο ἄνω τῶν 20 ἀγγείων (Πί ν. 207 α, 208 γ, δ). Ἡμίσεια δωδεκάς διπλῶν κυπέλλων ἔκειτο ἐντὸς τοῦ τάφου, τινὰ σύγκεινται ἐκ μελανοῦ πηλοῦ (Πί ν. 208 β)· ἄλλα ἦσαν ἐκ κιτρίνου «Μινυείου» ἢ ἐρυθροῦ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔφερον ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (ζῶνας) (Πί ν. 208 α - β). Ἐπειδὴ μᾶς ἦτο ἤδη γνωστὸν ὅτι τὸ χρῶμα ἀποπίπτει ὁμοῦ μετὰ τοῦ μαλακοῦ κονιορτώδους πηλοῦ, ἐφωτογραφήθη ἐν τοιοῦτον κύπελλον πρὸ τῆς πλήρους συγκολλήσεώς του (Πί ν. 208 α). Πολλὰ τῶν λοιπῶν εὐρεθέντων ἀγγείων εἶναι πρωτοφανῶν σχημάτων (Πί ν. 208 γ - δ, 209 α - β).

Τὰ πλὴν τῶν πηλίων ἀγγείων εὐρεθέντα ἔτερα ἀντικείμενα εἶναι τὰ ἑξῆς: Τέσσαρα σφονδύλια (Πί ν. 209 γ), ὧν τρία πήλινα (ἐν ἀμφικονικὸν καὶ δύο κωνικά) καὶ ἐν ἐκ στεατίτου, κωνικόν. Τέσσαρα χαλκᾶ μαχαίρια, ὧν δύο λεπτά, ἄνευ ράχεως, ἀμφίστομα καὶ δύο μονόστομα (Πί ν. 209 ε), φέροντα τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅτι πλησίον τῆς αἰχμῆς ὑπάρχει προεξοχή ἐπὶ τῆς ράχεως δίκην μικροῦ κέρατος ρινόκερω. Πρὸ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ (δύο ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κρανίου) ἔκειντο 41 αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυρίτου (μία εἰσέτι εὐρέθη κατόπιν) (Πί ν. 209 δ). Ἐπειδὴ αἱ πλείσται εἶχον τὴν αἰχμὴν πρὸς τὰ ἄνω, ἐπρόκειτο ἴσως περὶ δέσμης βελῶν, εἴτε ἐλευθέρας τεθέντων πρὸ τοῦ νεκροῦ εἴτε ἐντὸς φαρέτρας. Ὀλίγον περαιτέρω ἔκειτο στενόμακρος μικρὰ ἀκόνη μετὰ ὀπῆς πρὸς ἀνάρτησιν. Παρὰ τὰ βέλη καὶ γενικῶς περὶ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ εὐρέθησαν δεκάδες ἀπολεπισμάτων ἐκ πυρίτου, ὁμοῦ δὲ μετ' αὐτῶν καὶ μικρὸν ὀρθογώνιον πλακίδιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου ἔχει ἀπεικονισθῆ μετὰ τῶν βελῶν (Πί ν. 209 δ). Προφανῶς τοῦτο ἦτο τὸ ἐργαλεῖον, δι' οὗ κατεσκευάζοντο διὰ πίεσεως καὶ ἀπολεπίσεως αἱ αἰχμαὶ τῶν βελῶν. Ὁ νεκρὸς ἐλάμβανε μαζί του καὶ τὸ πρῶτον ὕλικόν πρὸς κατασκευὴν περαιτέρω βελῶν. Ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦδε εὐρομεν ἀπολεπίσματα πυρίτου ἐντὸς τῶν τάφων τῆς Πύλου. Πλὴν μικροῦ πλακιδίου ἐκ χαυλίου, φέροντος καὶ δύο ὀπᾶς, οὐδὲν ἕτερον περιεῖχεν ὁ τάφος.

2. Βλαχόπουλον

Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πυλίας, περὶ τὰ 20 χλμ. ΝΑ. τῆς Χώρας. Ἐκεῖ ἀνεκαλύφθη μικρὸς θολωτὸς τάφος ὑπὸ Εὐσταθίου Α. Γιάνναρη, φορτώνοντος τὰς εὐθύνas εἰς τὸν ὄνον του, οὗ ὁ πούς «ἐβυθίσθη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους αἰφνιδίως». Ἡ θέσις καλεῖται «Δρακόρραχη», διότι «ὤπῃρχεν ὀπή» ἐνὸς δράκοντος. Εἰσῆρχετο

εἰς αὐτὴν λευκὸς κριὸς καὶ ἐξήρχετο μέλας εἰς τὸν Κουφιέρον, ὅστις εἶναι σπήλαιον παρὰ τὸ ἱστορικὸν Μανιάκι, περὶ τὰ 7-8 χλμ. κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἐκείθεν πρὸς Β. Ἐκ τινων λειψάνων ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Γιάνναρη φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δευτέρου θολωτοῦ τάφου, ἡ δὲ ἔρευνα πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκεῖ. Ὁ ἰδιοκτήτης, προφανῶς σκοπίμως, ἠρεύνησε τὸ παρακείμενον ἐλαφρόν ἔξαγμα, ὅπερ προέδιδε τὸν παρόντα τάφον. Οὗτος ἦτο ἄθικτος, ἀλλ' ὁ Γιάνναρης κατέστρεψε τὴν κορυφὴν του, εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς θόλου καὶ ἀνεμόχλευσε τὴν ὑπάρχουσαν ὀλίγην ἐπίχωση. Περισυνέλεξεν ὀλίγα ἀγγεῖα, ὅσα εὐρίσκοντο ἀκέραια ἐντὸς τῆς θόλου, ἅτινα ἠκρωτηρίασε δυστυχῶς, χωρὶς νὰ καταστήσῃ δυνατὴ ὅψ' ἡμῶν ἡ ἀνέυρεσις τῶν τεμαχίων. Κατὰ τὰ λεγόμενα ὅπ' αὐτοῦ ἡ θραύσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ χωρίον. Εὗρεν ὡσαύτως καὶ δύο μικρὰ χαλκᾶ μαχαίρια. Ταῦτα πάντα κατέληξαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πύλου. Ὁ Ἐφορος κ. Ν. Γιαλούρης πάνυ εὐγενῶς προέτεινεν εἰς ἐμέ, ὅπως συμπληρώσω τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου, ἐφ' ᾧ καὶ εὐχαριστῶ τοῦτον θερμῶς.

Ὁ τάφος εἶναι εἰς τῶν μικροτέρων ὑπαρχόντων καὶ ἡ τοιχοδομία του, σχεδὸν πρωτόγονος, εἶχε βραχὺν δρόμον πρὸς τὸ Β. μέρος (ἐνθα ἡ κλιτύς). Ἐρχίσασμεν τὸν καθαρισμὸν ἄνωθεν, ὁπόθεν εἰσέλθει καὶ ὁ συλητής. Σωρὸς χώματος καὶ λίθων ἔκειτο εἰς τὸ κέντρον, ἐκεῖ δ' εὐρομεν ὀλίγα θραύσματα ἀγγείων καὶ τὴν κτένα τοῦ Γιάνναρη. Ἀπομακρυνθέντος τοῦ φορυτοῦ τούτου ἀπέμειναν 0,25 - 0,30 μ. ἐπιχώσεως, μεθ' ὃ συναντᾶται ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ δαπέδου τῆς θόλου. Ταύτης ἡ διάμετρος ἀπὸ τῆς θύρας πρὸς τὸν μυχὸν εἶναι 3.10 μ., ἡ δὲ κάθετος πρὸς αὐτὴν 2.92 μ. Ὑπολογίζω, ὅτι τὸ ὕψος τῆς θόλου θὰ ἦτο τὸ πολὺ 2.80 μ.

Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀσυνήθως ἀκανόνιστος. Τὸ βάθος ὀλοκλήρου τοῦ στομίου εἶναι 1 μ., τὸ δ' ἐσωτερικὸν πλάτος τῆς θύρας εἶναι 0,83 κάτω, 0,50 ἄνω, τὸ δ' ὕψος ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν παραστάδων μέχρι τοῦ ἀνωφλίου 1.20 μ.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ συλητοῦ, οὖσαν ἀξιόπιστον, εἰς τὸν μυχὸν τῆς θόλου ἔκειτο ὁ κρατὴρ ἐπὶ τοῦ ὑποκρατηρίου του (Πί ν. 210 α). (Πράγματι τὴν ἀποκόλλησιν ἔκαμεν ὁ συγκολλητής τοῦ Μουσείου Πύλου). Παραπλεύρως ἐφαίνετο «κανάτα» (ἡ πρόχους). Τὰ ἄλλα ὀλίγα ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα εὗρεν, ἔκειντο «15 - 20 ἑκατοστὰ βαθύτερον». Πάντως δέ, ὡς βεβαιοῖ, ἐφαίνετο τοῦ ἐνὸς τὸ στόμιον.

Ἡ ἡμετέρα συστηματικὴ σκαφὴ τῆς θόλου ἀπεκάλυψεν, ὅτι ἡ ἐπίχωσις οὐδαμοῦ ὑπερέβαινε

τά 0,30 μ. Ἐλάχιστα λείψανα ὀστέων καὶ τὰ ἐξῆς ἐδρήματα ἐσημειώθησαν εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς ἐπιχώσεως ταύτης, πάντα δὲ εἰς τὸ δεξιὸν (δυτικὸν) ἡμισυ τῆς θόλου: Φιάλη ἐκ λευκοποῦ πηλοῦ μετὰ δύο λαβῶν «διχαλωτοῦ καρφίου» (wish - bone). Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἀγγεῖον ἔχει ἀπιστεῦτως λεπτὰ τοιχώματα, σχεδὸν εἶναι σωστὸν ὑμένωστρακον (egg shell ware) κατὰ μίμησιν μεταλλίνου προτύπου. Παρ' αὐτὴν ἔκειντο δύο μόνωτοι κύλικες μετὰ ποδός. Ὀλίγον ἀνατολικώτερον ἔκειτο ψευδόστομος ἀμφορεὺς. Νοτιώτερον ἀνάστροφον ἀλάβαστρον καὶ παρ' αὐτὸ μονόστομον χαλκοῦν μαχαίριον μὲ δύο ἥλους, μήκους 0,187 μ. Ἐτι νοτιώτερον ἔκειτο κυαθορρυτόν, μικρὸν μόνωτον φιαλίδιον κολοβὸν καὶ τὸ πᾶμα τῆς πυξίδος, ἣν εἶχεν εὖρει ὁ Γιάνναρης (ἐντὸς αὐτῆς ὑπάρχει συμφυρὲς ἀλάβαστρον Πί ν. 210 β). Τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀγγεῖα τοῦ τάφου (δὲν εἶναι εἰσέτι ὅλα ἔτοιμα) εἶναι πάντα ΥΕ III (τῶν περιόδων Μυκ. III Α - III Β τοῦ Furumark). Ὁ τάφος ἐπομένως κατεσκευάσθη περὶ τὸ 1400. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ πρῶτος σύμπυκνος ρυθμὸς (close style) τῆς πυξίδος καὶ τὸ ἐκπλήσσον γεγονός, ὅτι ὁ κρατὴρ φέρει σκοπίμως φωτοσκίασιν τῆς κυματοειδοῦς γραμμῆς δι' ἀραιότερου καὶ πυκνότερου χρώματος, ὥστε νὰ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀναγλύφου.

3. Περιστεριά

Ἐφέτος ἡρευνήθη τελειωτικῶς ὁ μέγας τύμβος Κουκιρίκος, ὅστις, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 500 μ. πρὸς Δ. τῆς Περιστεριάς καὶ χωριζόμενος ἀπ' αὐτῆς διὰ βαθείας χαράδρας, ἦτο λίαν περίοπτος (Πί ν. 211 α). Ἦτο γνωστὸν ἐκ προηγουμένων δοκιμῶν, ὅτι εἰς τοῦλάχιστον μέγας ταφικός πῖθος, ὀριζοντίως κείμενος, ἐκρύπτετο ὑπὸ τὸν τύμβον. Ὁ τύμβος ἦτο πελωρίων διαστάσεων. Σήμερον ἀκόμη, ἂν καὶ ἡ κορυφή του εἶχεν ἰσοπεδωθῇ πρὸς δημιουργίαν ἀλωνίου, ἔχει ὕψος 3 - 4 μ. Τὸ ὕψος τοῦτο ὅμως εἶναι ἐν μέρει φυσικόν. Ἡ διάμετρος εἶναι μεταξὺ 16 καὶ 20 μ. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ βόρειον μέρος ἡ βᾶσις τοῦ τύμβου περιλαμβάνετο ἐντὸς στερεοῦ, ἀλλ' ἀμελῶς ἐκτισμένου ξηροτοίχου, πάχους ἀπὸ 1 μέχρις 1.30 μ., ὅπως δὲ μόνον εἰς 2 - 3 σειρὰς τῶν ἀκαταλλήλων λίθων (μεγάλων χαλίκων) (Πί ν. 211 β). Εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ λίθοι ἐκομίσθησαν ἐκ τοῦ Κυπαρισσῆεντος, ὅστις ῥεεῖ εἰς τὴν βᾶσιν ἀμφοτέρων τῶν λόφων, τοῦ τε παρόντος καὶ τοῦ τῆς Περιστεριάς. Ὁ περίβολος ἀνευρέθη διατηρούμενος εἰς τρία σημεία, ὧν τὸ μεγαλύτερον ἔχει μήκος 4.70 μ.

Τὸ κέντρον τοῦ τύμβου οὐδὲν ἔδειξεν, ἂν καὶ

ἐφθάσαμεν εἰς βάθος 3 μ. ἐντὸς τοῦ παρθένου χώματος. Ἐξηκριβώθησαν μόνον τὰ ἐξῆς: Εἰς βάθος 85 - 90 ἐκ. ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος ὑπάρχει στρῶμα καύσεως, πάχους 2 - 3 ἐκ., τὸ ὁποῖον διήκει δι' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τοῦ τύμβου. Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο, μάλιστα κατὰ τι βαθύτερον, ἔκειτο καὶ ὁ ταφικός πῖθος. Ἐπομένως αὕτη ἦτο ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἐνθα ἔθαψαν, ἔθυσαν καὶ ἔκαυσαν πυράν, εἴτα δὲ ἐτυμβοχόησαν. Ἐντὸς τοῦ κεκαυμένου τούτου στρώματος εὐρέθησαν τεμάχια μεγάλου φαιοῦ μινυεῖου ἀγγείου, ἴσως κρατῆρος. Συγκροτεῖται τὸ πλεῖστον τοῦ χεῖλους, ὑπάρχει δὲ καὶ μέρος τῶν πλατειῶν λαβῶν (τὰ τεμάχια ἀσυγκόλλητα καὶ ἀμελέτητα εἰσέτι). Ἐκ τοῦ ἐδρήματος τούτου χρονολογεῖται καὶ ὁ τύμβος, ὃν ἡ ἐντὸς πύθων ταφὴ χαρακτηρίζει ἤδη ὡς πρῶτον ΜΕ.

Ἐπὶ τοῦ λόφου Περιστεριάς, ἀπαλλοτριωθέντος ἤδη, ἡ πρώτη ἡμῶν φροντίς ἦτο νὰ ἐξακριβώσωμεν, ποῦ δυνάμεθα νὰ ἀπορρίπτωμεν τὰ χῶματα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡνοίξαμεν διὰ τοῦτο ἀρκετὰς τάφους εἰς ἡμετέρους καὶ ξένους πέριξ ἀγρούς, ἐνθα οἱ ἰδιοκτῆται εὐχαρίστως δέχονται τὴν ἀπόρριψιν χωμάτων. Οὕτω συνέβη νὰ ἀνακαλύψωμεν τὸ νότιον τεῖχος τῆς Περιστεριάς, οὗ τὴν ὑπαρξιν εἶχομεν υποθέσει ἤδη ἐντὸς ἀγροῦ τῆς Γαρυφαλλιάς Δημοπούλου. Τὸ διατηρούμενον τμήμα σφῆζεται εἰς μήκος 30 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἔχει πλάτος 2.80 μ. καὶ διατηρεῖ ἄνοιγμα πύλης πλάτους 2 μ. περίπου.

Παρὰ τὴν πύλιν ἀνεκαλύφθη μικρὸν χαλκοῦν μαχαίριον καλλωπισμοῦ ἀρίστης διατηρήσεως. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τοῦ θολωτοῦ τάφου 2, ἐφ' ὅσον ὁ Τ. 1 εἶναι λίαν ἐτοιμόρροπος καὶ ἐπικίνδυνος. Ὁ Τ. 2 ἀνεσκάφη ἤδη πλήρως καὶ πρόχειρα ἔργα στερεώσεως διὰ ξύλων ἐγένοντο εἰς τὴν θύραν. Ἐσωτερικῶς κατεσκευάσθη διὰ λίθων καὶ τσιμέντου μία μικρὰ ἀντηρὶς παρὰ τὸν «βωμόν», ὅστις καὶ οὗτος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ἀρχαία ἀντηρὶς.

Ἡ διάμετρος τῆς θόλου (Β.-Ν. καὶ Α.-Δ.) εἶναι 10.60 μ. Τὸ μέγιστον σφζόμενον ὕψος (ἐναντι τῆς θύρας, εἰς τὸ Β. μέρος τοῦ τάφου) εἶναι 3.50 μ. Σχεδὸν παντοῦ ὁμοῦ διατηρεῖται ἰσοῦσῆς ἡ θόλος (Πί ν. 211 γ). Τοῦ στομίου τὸ μήκος εἶναι 5.15 μ. (πλάτος ἔσω 2.05 μ. κάτω, ἄνω ὁμοῦ, λόγῳ καὶ παραμορφώσεως τῶν παραστάδων, εἶναι 1.60 μ.). Τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος εἶναι 2.35 κάτω, 2.10 μ. ἄνω.

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων (συμπληρωθέντων διὰ τῶν κατὰ τὸ 1962 συλλεγέντων) ἀπηρτίσθη σχεδὸν πλήρης ἀμφορεὺς τρίωτος ὠραίως

ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ. Δεύτερος συνεκροτήθη ἀρκούντως, ὑπάρχουν δὲ καὶ τμήματα ἄλλων ἀγγείων, δι' ὧν δίδεται ἡ χρονολογία τοῦ τάφου περὶ τὸ 1500. Ἡ μακροχρόνιος χρῆσις ἐπέφερε τὴν πλήρη σύλησιν τοῦ τάφου ἐκ μέρους τῶν Μυκηναίων. Ὅτι περιεσώθη δεικνύει ἀπλῶς τὸν ἀρχικὸν πλοῦτον τῶν κτερισμάτων, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης προέχουσι τεμάχια ἀργυρῶν ἀγγείων (ἄφθονα) καὶ πολλὰ χιλιόγραμμα θραυσμάτων ἐκ χαλκῶν ἀγγείων. (Ἐφέτος εὐρέθη πυθμὴν μεγάλης πρόχου ἢ ἀμφορέως κατὰ χώραν). Ἰδιαιτέρως σπουδαῖα ἦσαν ἀγγεῖον ἢ ἀγγεῖα μὲ ἐνθετον διακόσμησιν χρυσῶν κρίνων, ἀργυρῶν θεμάτων (δελφίνων;) καὶ νιέλλο. Ἡλοὶ (τινὲς ὀγκώδεις) ἐπενδεδυμένοι τὰς κεφαλὰς διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου προέρχονται ἐκ ξιφῶν ἢ σκευῶν (Πί ν. 212 δ). Τὰ παντοῖα χρυσᾶ φύλλα εὐρέθησαν ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ. Ἐν (ρόδαξ) εὐρίσκεται ἀκόμη προσκεκολλημένον ἐπὶ τῆς πετροποιηθείσης ἰλῦος. Ἐξητάσαμεν ἐν πρός ἐν μετὰ προσοχῆς

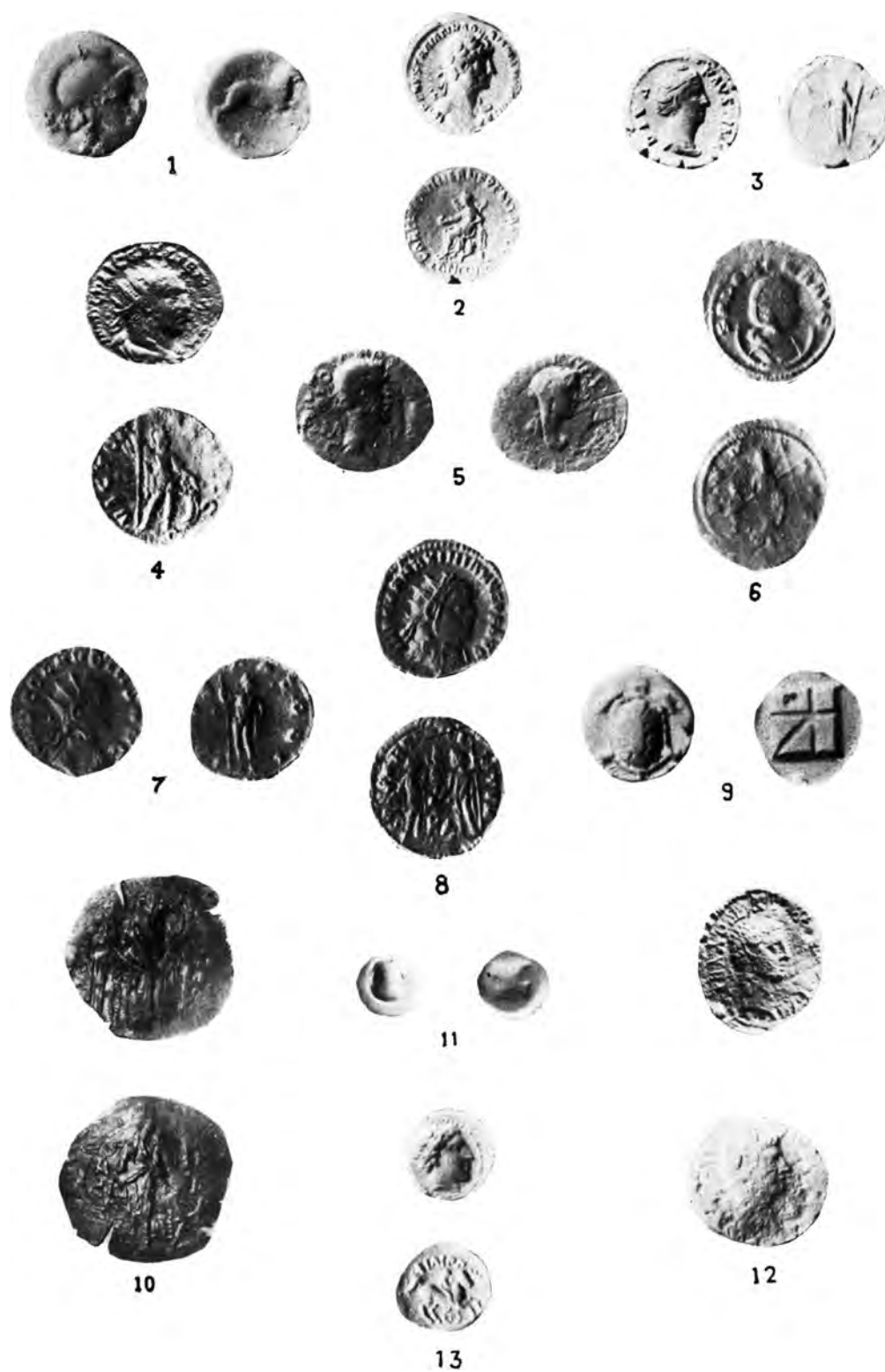
τὰ ἀπειράριθμα φυλλάρια. Εἴτε εἶναι ἄμορφα (σήμερον τοῦλάχιστον) εἴτε προέρχονται ἐκ μεγάλων ροδάκων. Τὸ φύλλον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ἐξαιρετικῶς λεπτόν.

Συνήθως ἐκ παχύτερου φύλλου σύγκεινται πολυάριθμα δισκάρια (Πί ν. 212 γ) ἢ ὀρθογώνια πλακίδια καὶ στενόμακροὶ ταινία. Φυλλάρια καὶ δισκάρια φέρουν ἀνὰ μίαν μόνην ὀπήν, εὐρέθησαν δὲ καὶ ὀλίγοι μικρότατοι χρυσοὶ ἥλοι. Συνήθως λέγομεν, ὅτι τὰ χρυσᾶ φύλλα ἐκόσμουσαν φορέματα. Ἄγνωστος ὅμως εἶναι εἰσέτι ἡ χρῆσις τῶν. Εὐρέθησαν ὡσαύτως περαιτέρω παραδείγματα χρυσῶν μελισσῶν (Πί ν. 212 β) (μία ὀπή εἰς τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀνάρτησιν) καὶ χρυσῶν θυσάνων (Πί ν. 212 α). Εἰς ἤτο ἀπολύτως ἄθικτος καὶ ἐπιτρέπει νὰ σπουδάσῃ τις ἐν ἀνέσει τὸν τρόπον καὶ τὸ σχῆμα τῆς κατασκευῆς του. Μέγας ἀριθμὸς ψήφων ἡλέκτρου συνελέγη (Πί ν. 212 ε).

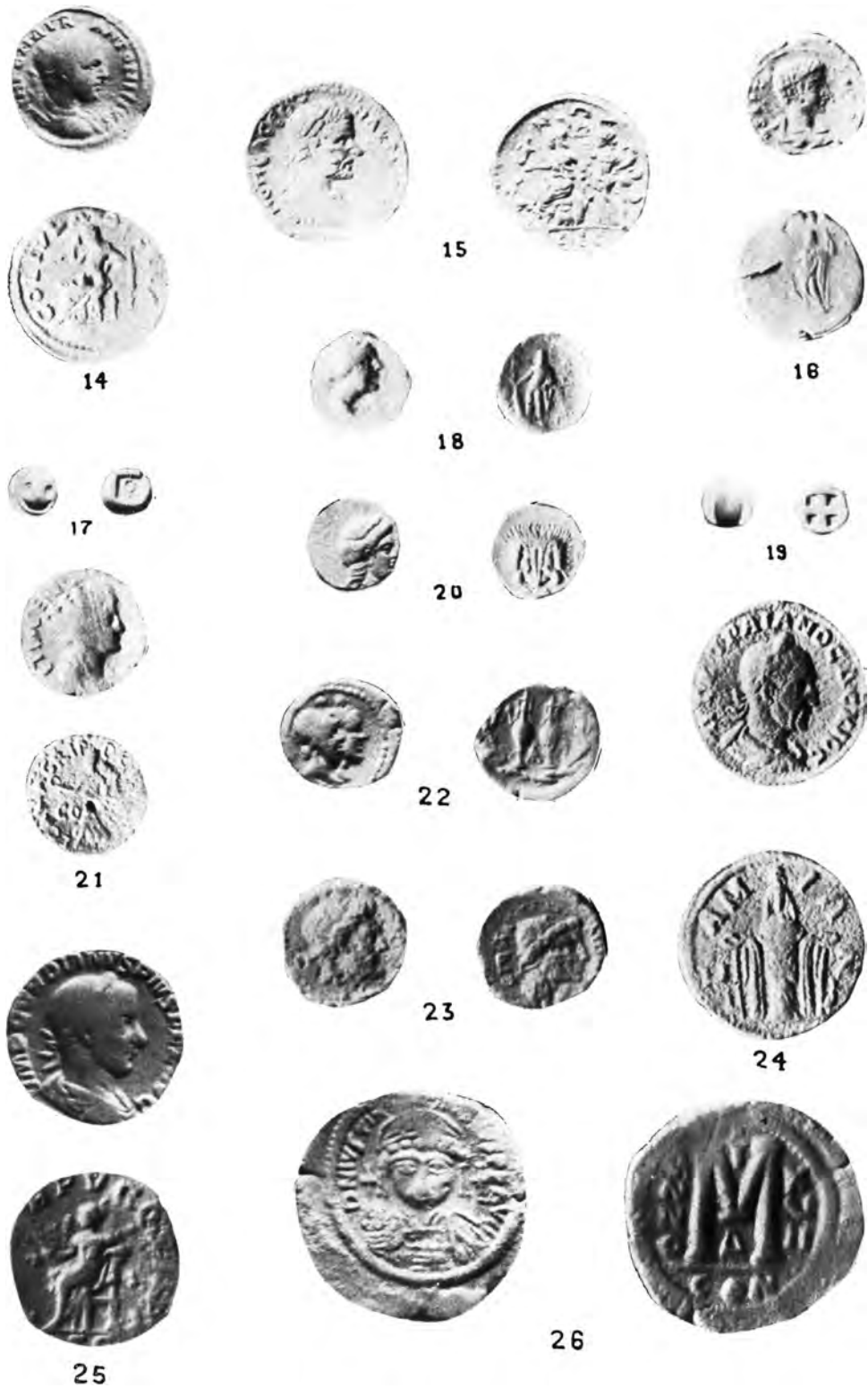
ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

*

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

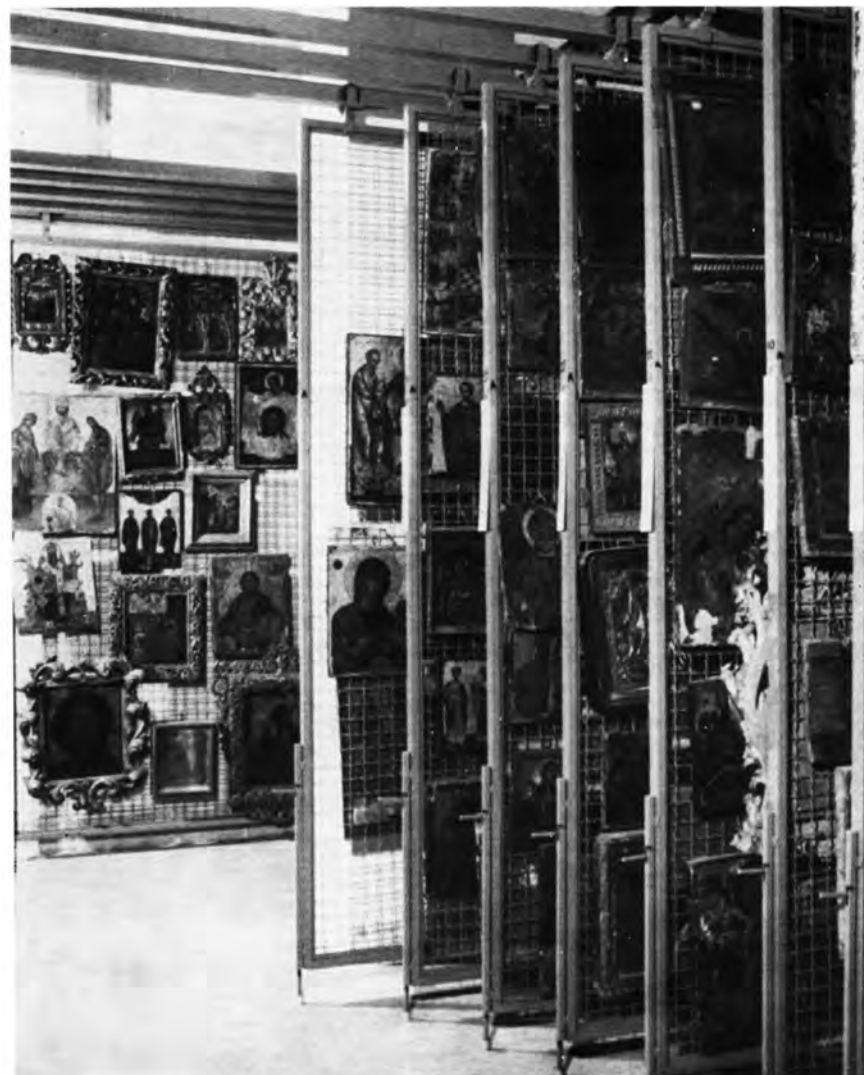
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Νομισματικὴ Συλλογὴ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Νομισματικὴ Συλλογὴ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή: α - γ. Δεξιὰ, προσθία καὶ ἀριστερὰ πλευρὰ τῆς ἐν Α. Raubitschek, Dedications ἀριθ. 327 ἐπιγραφῆς

Βυζαντινό Μουσείο: α - β. Συρταρωτά πλαίσια για τη φύλαξη εικόνων

Βυζαντινό Μουσείο: α. Λωρεά υιών Θ. Ζουμπουλάκη, Εικόνα Θεοτόκου 'Οδηγήτριας 17ου αϊ. (Β. Μ. 7052),
β. Εικόνα ἐνθρονης Θεοτόκου περί τὸ 1700 (Β. Μ. 7055)

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Βέροια. Νεὸς Προφήτου Ἡλιοῦ: α - β. Τοιχογραφία. Τμήμα ἀπὸ τῆ Σταύρωση πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρηση

Βέροια. Ναός Προφήτου Ἡλίου: α - β. Τοιχογραφία. Τμήμα ἀπὸ τὴν Κοίμησις τῆς Θεοτόκου πρὶν καὶ μετὰ τὴ συντήρησις

Ρόδος. Συλλογή Μητροπολιτικού Μεγάρου. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα Α) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια καὶ Β) Ἅγιος Νικόλαος: α. Ἡ Θεοτόκος πρὶν ἀπὸ τὸν καθαρισμό, β. Κατὰ τὸν καθαρισμό. Λεπτομέρεια

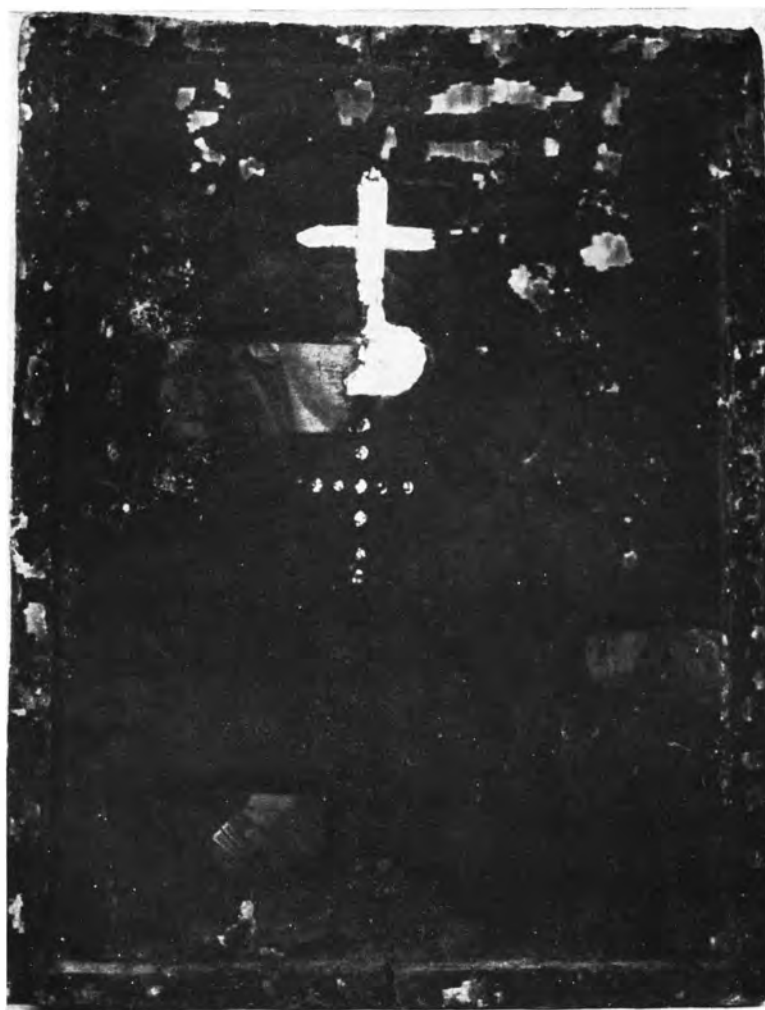

Ρόδος. Συλλογή Μητροπολιτικού Μεγάρου. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα Α) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια καὶ Β) Ἅγιος Νικόλαος: α. Ἡ Θεοτόκος κατὰ τὸν καθαρισμό, β. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὴν ἀρχὴ τοῦ καθαρισμοῦ

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

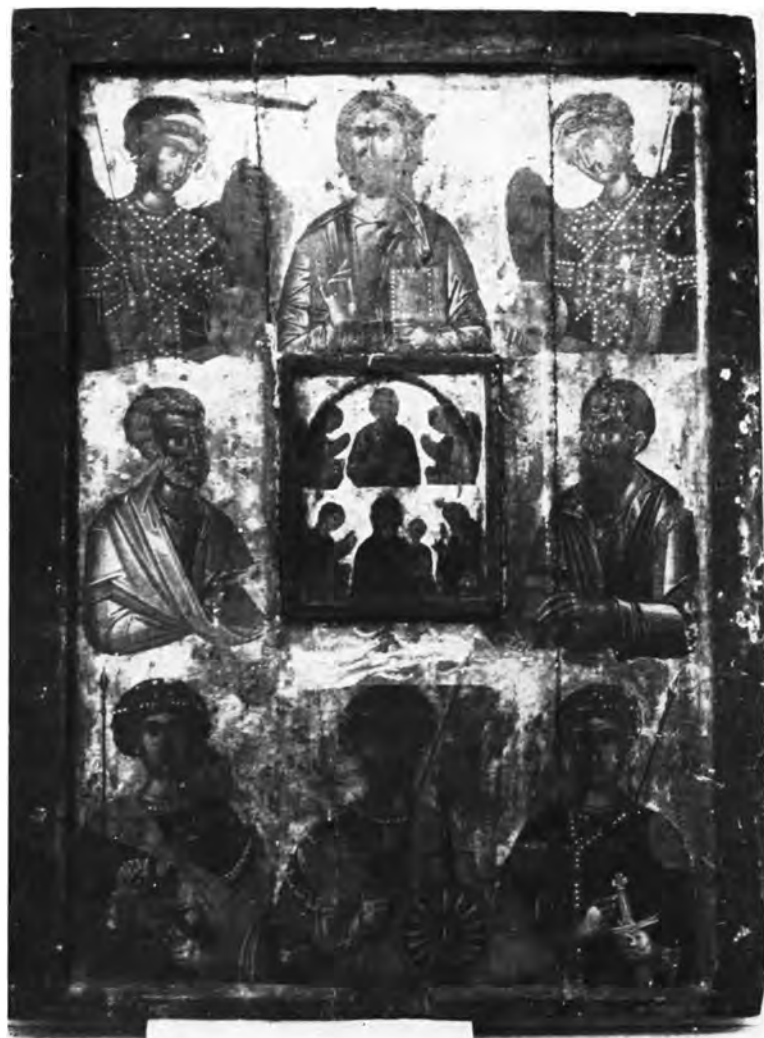
Ρόδος, Συλλογή Μητροπολιτικού Μεγάρου. Ἡ ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα τοῦ Πί ν. 9. α. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος μετὰ τὸν καθαρισμό, β. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος. Λεπτομέρεια

Βέροια. Ναός Προφήτου Ἡλιοῦ: α - β. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα Θεοτόκου Ὁδηγήτριας 13ου - 14ου αἱ. πρὶν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸ
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

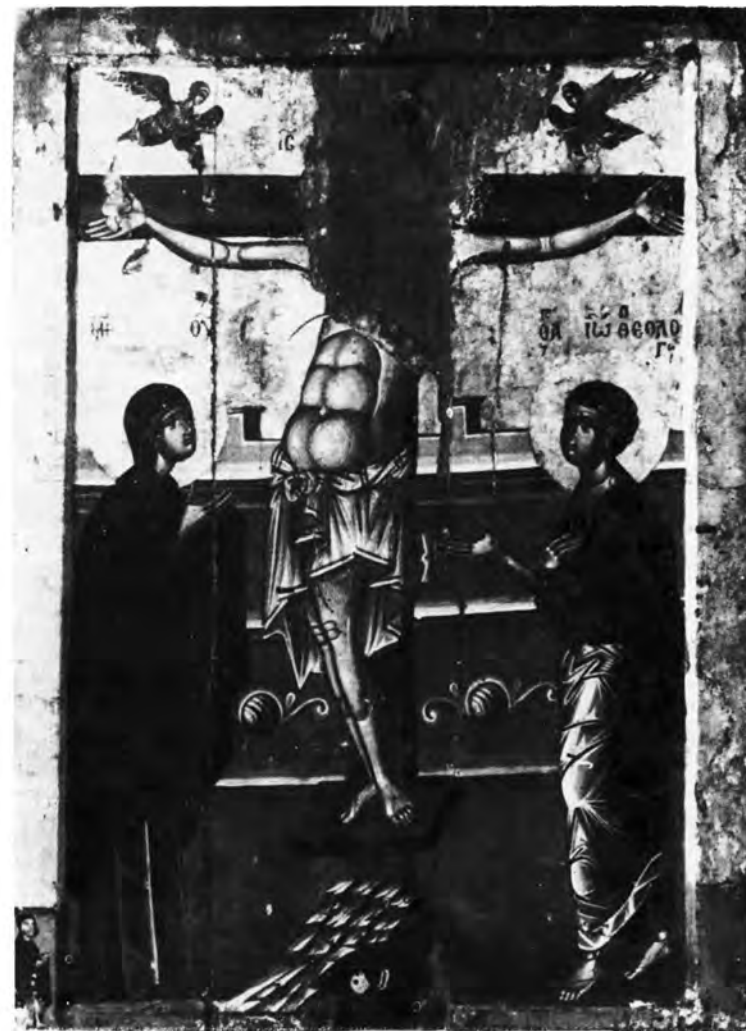

Βέροια. Ναός Προφήτου Ἡλίου: α - β. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα Θεοτόκου Ὁδηγήτριας 16ου αἰ. πρὶν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸ
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη. Μονή Βλατάδων: α - β. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα, Α' ὄψη πρὶν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸ

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

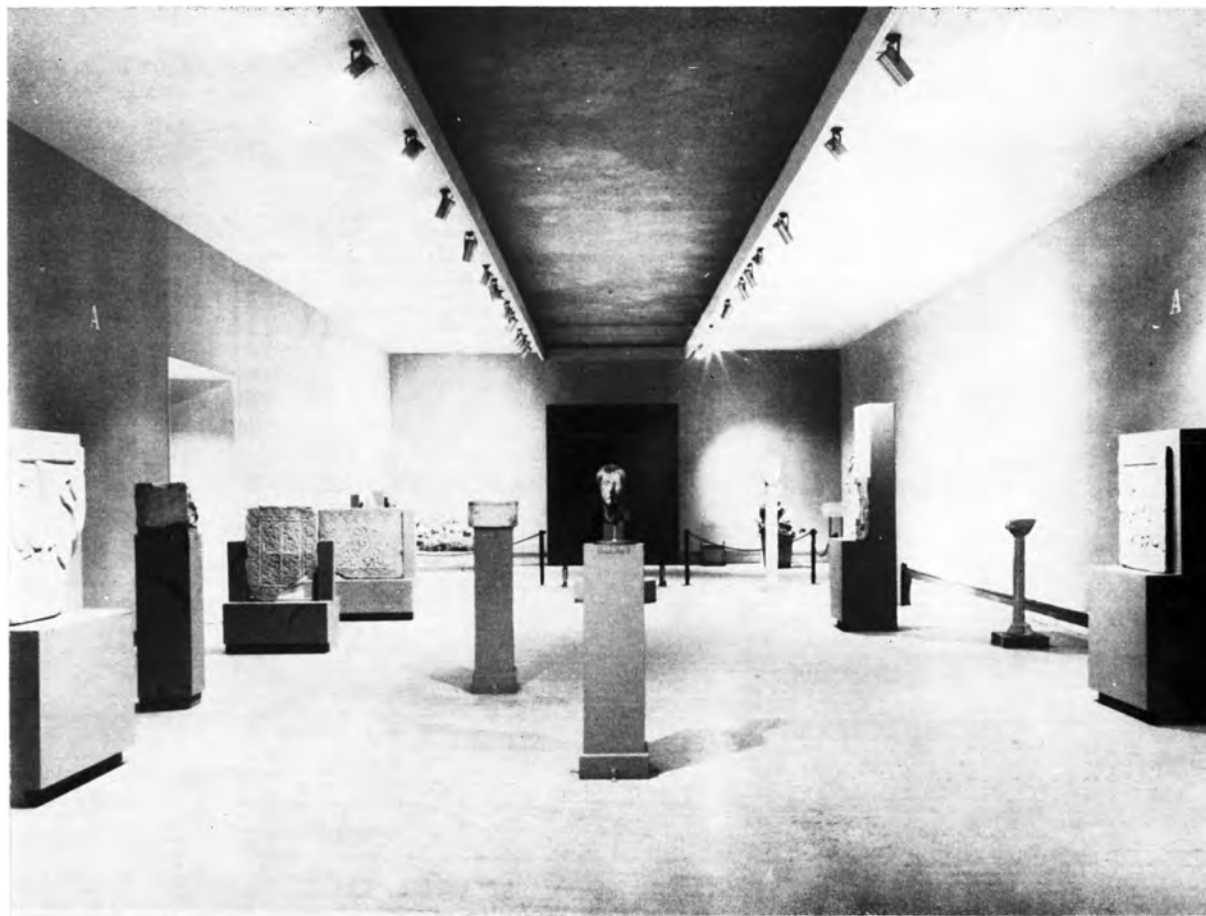

Θεσσαλονίκη. Μονή Βλατάδων: α - β. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα, Β' ὄψη πρὶν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸ

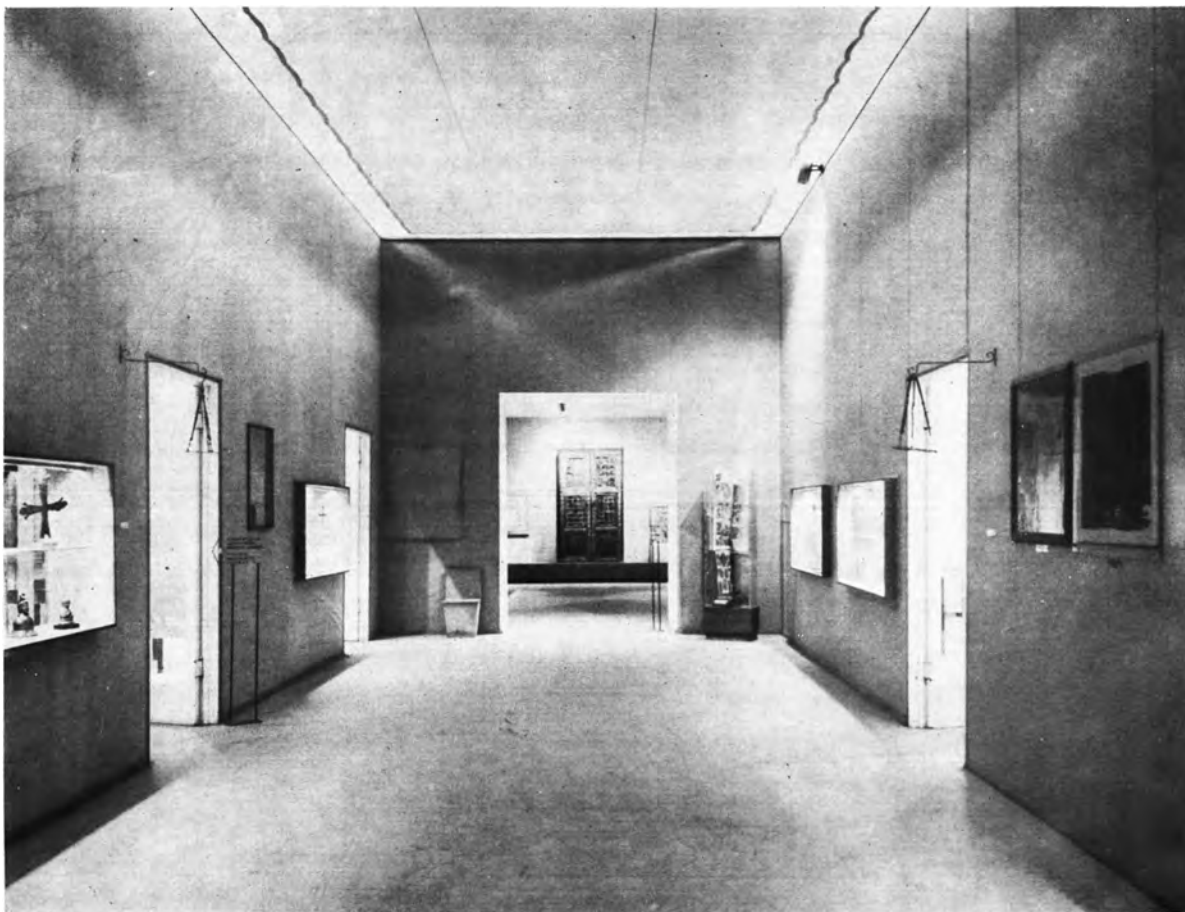

Πάτμος. Μονή Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου: α - β. Ἅγιος Ἰάκωβος κατὰ τὴ διάρκεια καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸ

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Έκθεση Βυζαντινής Τέχνης. Ζάππειο. Αίθουσα Α': Γλυπτά

Έκθεση Βυζαντινής Τέχνης. Ζάππειο. Αίθουσα Β': Χάλκινα, υφάσματα, είλητάριο.

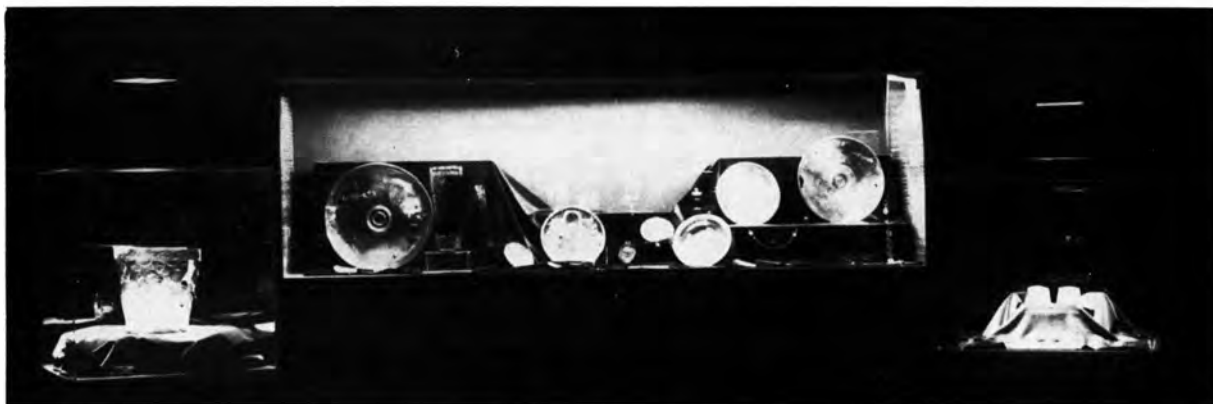
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Έκθεση Βυζαντινής Τέχνης. Ζάππειο. Αίθουσα Γ': Εικόνες, χειρόγραφο, έλεφαντοστᾶ
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Έκθεση Βυζαντινής Τέχνης. Ζάππειο. Αίθουσα Ε': Τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, γλυπτά
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Έκθεση Βυζαντινής Τέχνης. Ζάππειο. Αίθουσα Ζ': Χρυσά, σμάλτα, άσημικά

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Ἑκθεση Βυζαντινῆς Τέχνης. Ζάππειο. Αἴθουσα Η': Εἰκόνες, χειρόγραφα, κεραμικά
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Ἀθήναι. Φετιχιέ Τζαμί: α. Βόρειον τμήμα προστώου. Πλακόστρωσις δαπέδου ἀποτελουμένου ἐξ ἐπικράνου, ἰωνικῶν κιονοκράνων καὶ ὑποτραχηλίων, ἀπὸ ΝΑ., β. Νότιον τμήμα προστώου. Μαρμάριναι πλάκες καλύπτουσαι τὰς δεξαμενάς, ἀπὸ ΒΑ., γ. Πλακόστρωσις βορείου προστώου ἀπὸ Ν.

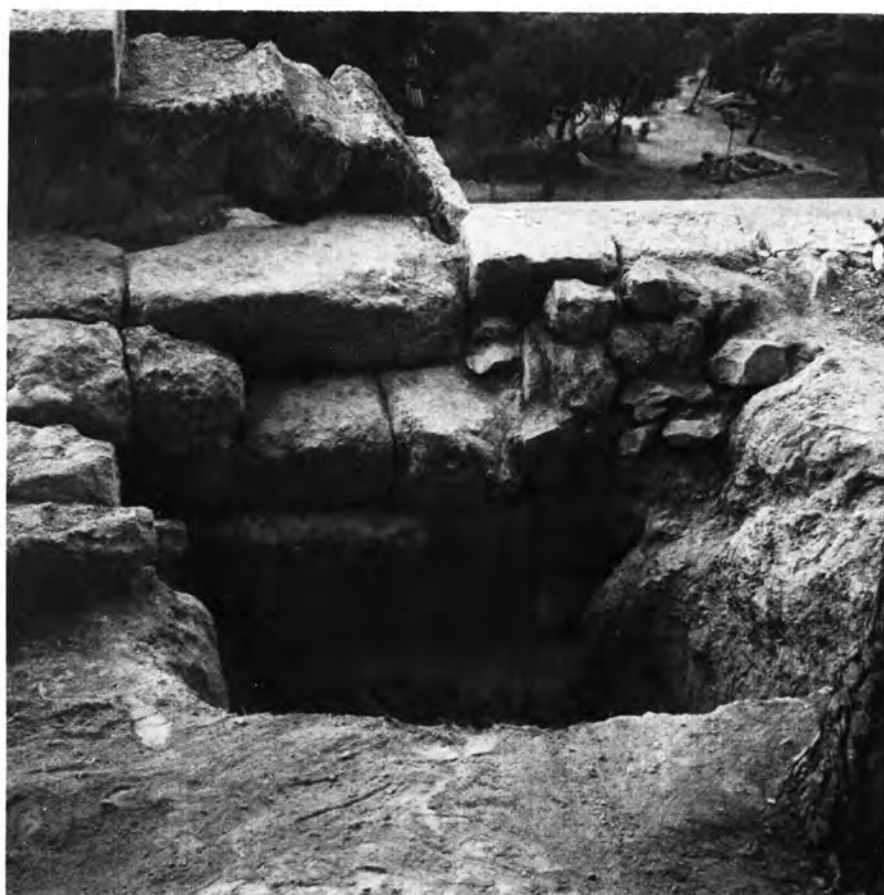
Ἀθήναι. Στοά Εὐμένους: α. Ὁ χώρος πρὸ τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως, β. Οἰκία κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν

Ἀθήναι. Στοά Εὐμένους: Ὁ χώρος μετὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως

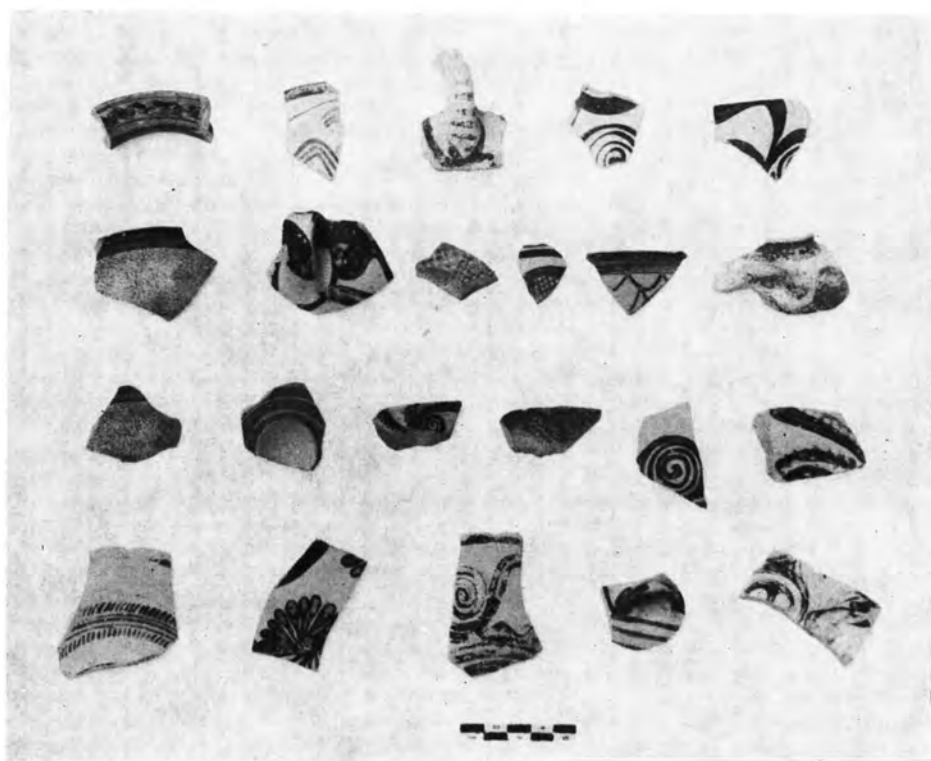
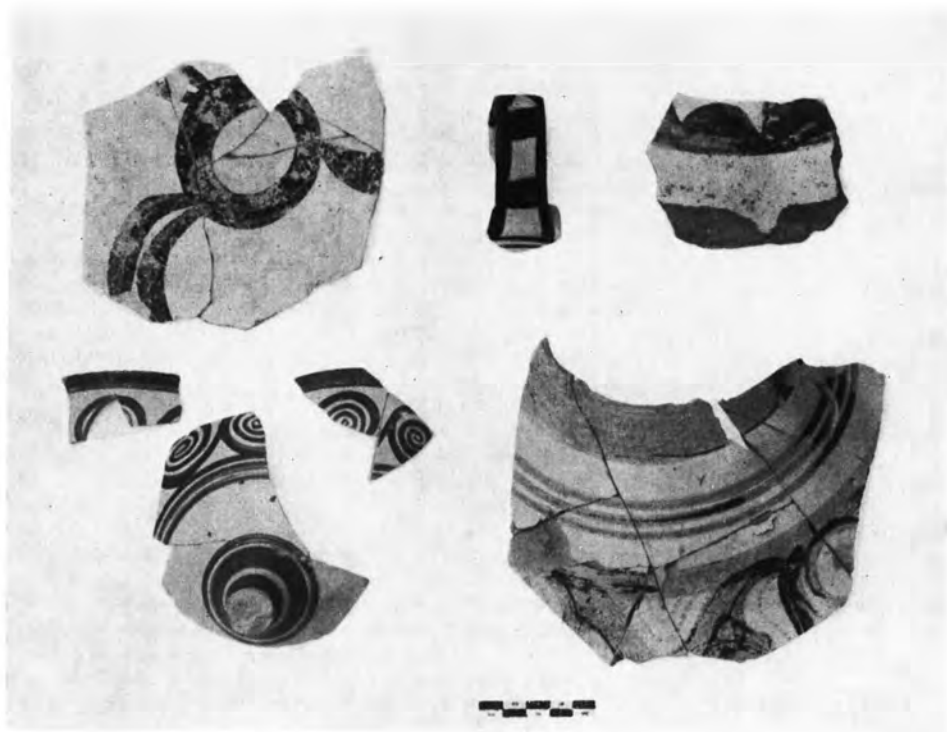
Ἀθήναι. Νοτίως τῆς Στοᾶς Εὐμένους: α. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ φρέατος Β, β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ σιροῦ Β, γ. Κεραμική τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α2 περιόδου ἐκ βοθρίσκου

Ἀθήναι. Περιοχή Ἀσκληπιείου: α. Τμήμα ψευδοστόμου ἀμφορέως τοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ', β. Τὸ φρέαρ Ζ'

Ἀθῆναι. Φρέαρ Ζ' ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀσκληπιείου: α. Μονόχρωμοι ΥΕ ΙΙΙ Α2 πρόχοι, β. ΥΕ ΙΙΙ Α2 κύλικες, γ. Μονόχρωμοι ΥΕ ΙΙΙ Α2 στάμνοι

Ἀθήναι. Φρέαρ Ζ' ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀσκληπιείου: α - β. Διακόσμητα ὄστρακα τῶν φάσεων τῆς ΥΕ II καὶ III A1 καὶ A2 περιόδων

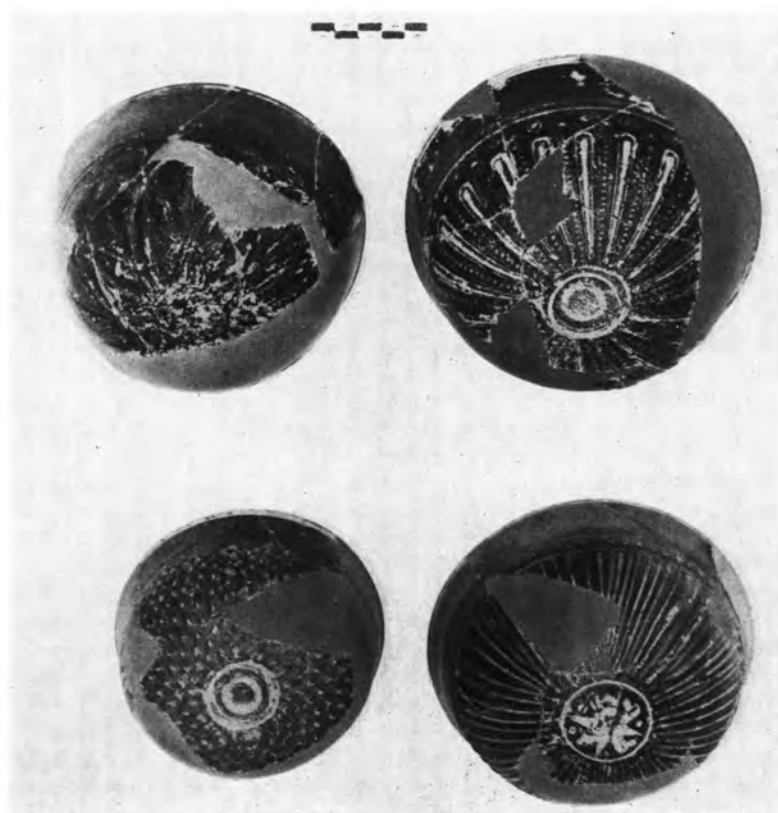
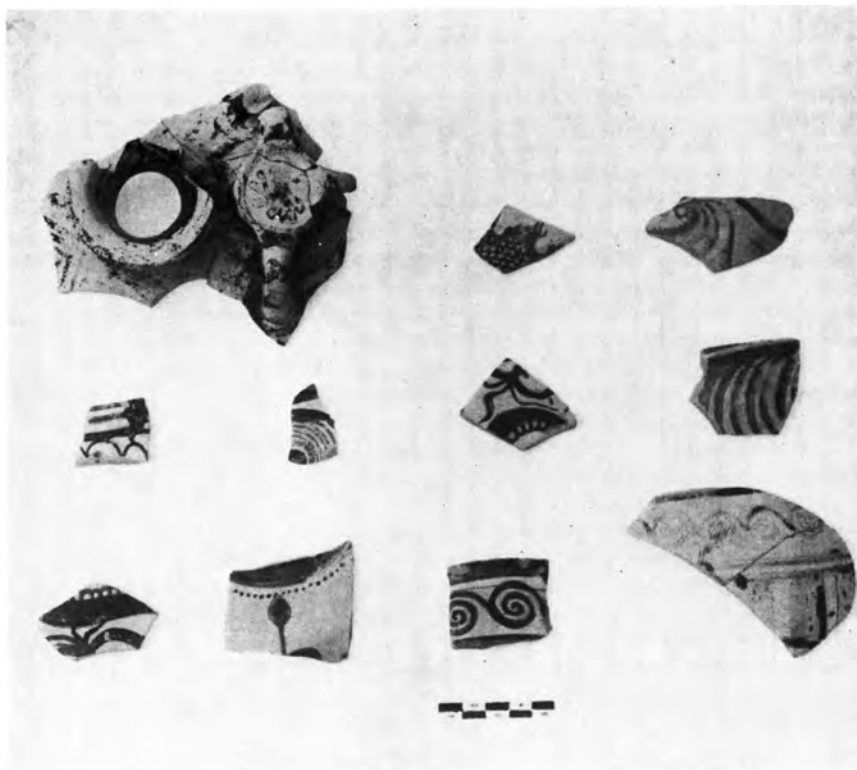

Ἀθῆναι. Νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης τοῦ Ἀσκληπιείου: α - β. Τὸ φρέαρ Η', ἡ σήραγξ καὶ ὁ τάφος

Ἀθῆναι. Φρέαρ Η' ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀσκληπιείου: α. ΥΕ ΙΙΙ Α2 κύαθοι, β. Διακόσμητοι ΥΕ ΙΙΙ Α2 ὑδρίαί, γ. Τρίωτος ΥΕ ΙΙΙ Α1 ἀμφορεὺς

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

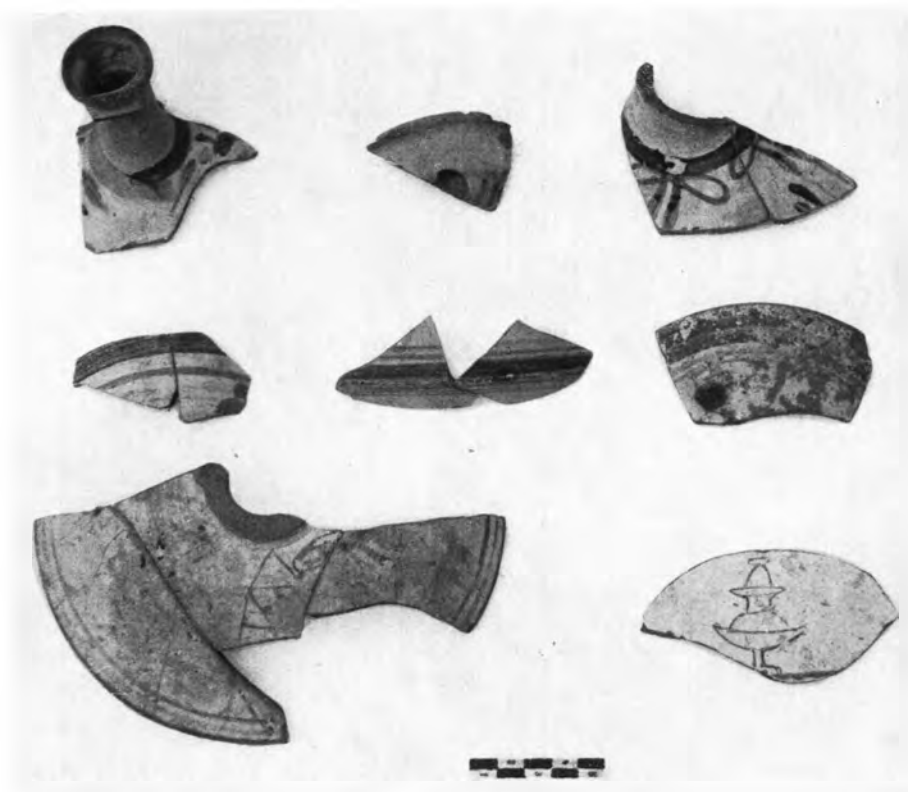

Ἀθήναι. Ἀσκληπιεῖον: α. Διακόσμητα ὄστρακα τῆς ΥΕ ΙΙ καὶ ΥΕ ΙΙΙ Α1 καὶ Α2 ἐκ τοῦ φρέατος Η',
β. Μεγαρικοὶ σκύφοι ἐκ τῆς σήραγγος νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης

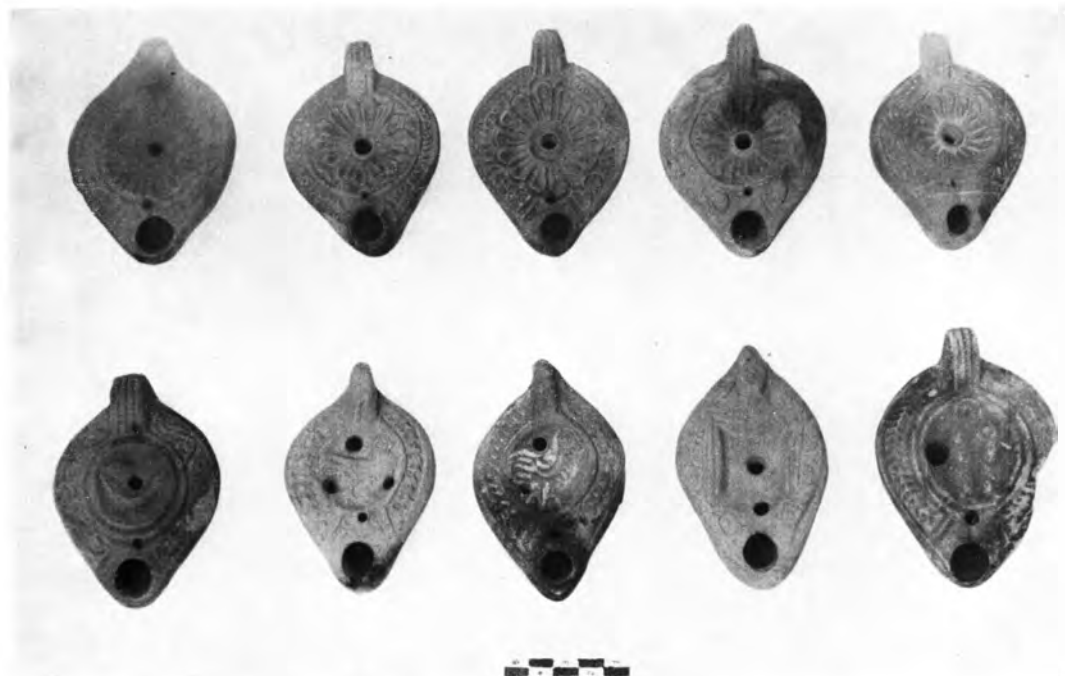
Ν. ΠΛΑΤΩΝ

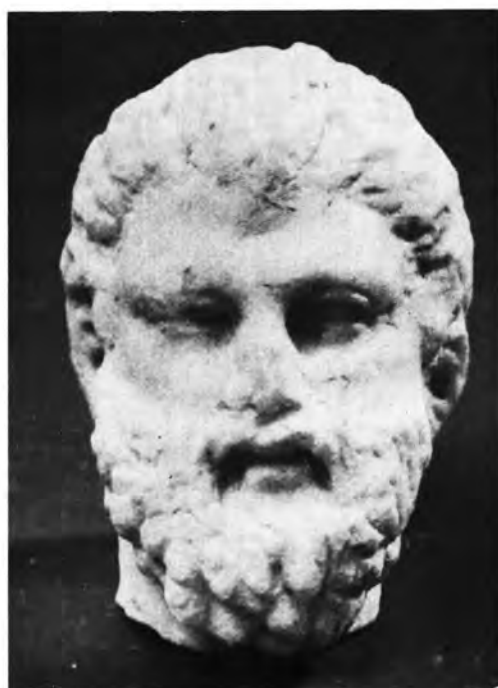
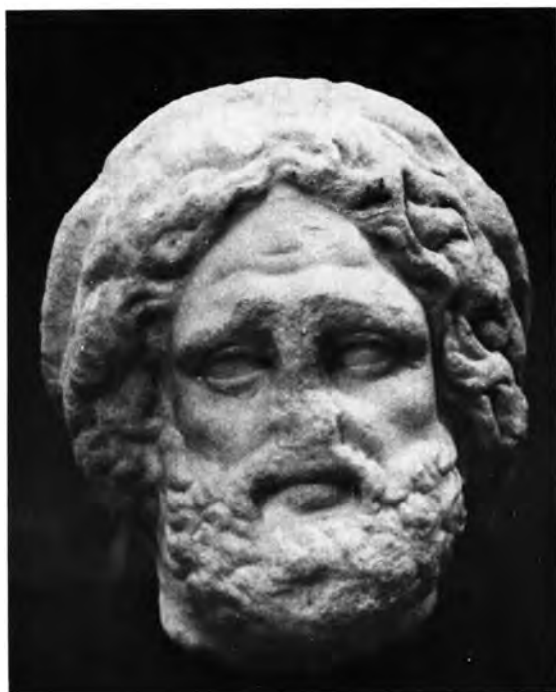
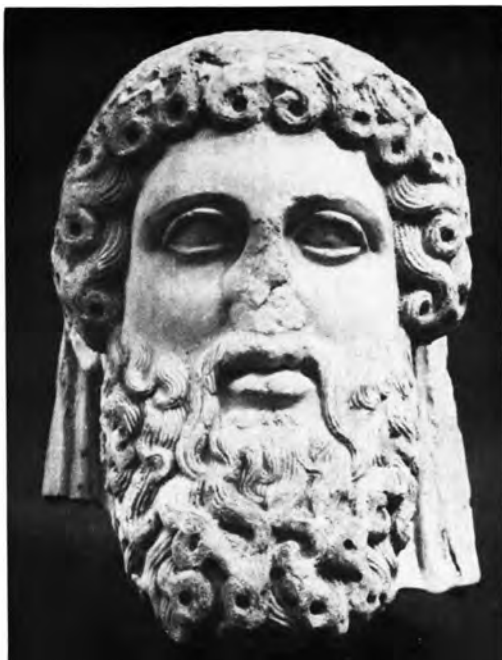
Ἀθῆναι. Ἀσκληπιεῖον. Χαρακτηριστικά ἄγγεῖα ἐκ τῆς σήραγγος, νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης

Ἀθήναι. Σήραγξ νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης τοῦ Ἀσκληπιείου: α. Χαρακτηριστικὸν ἀγγεῖον, τύπου West - Slope, β. Χαρακτηριστικὰ ὄστρακα Lagynos Group

Ἀθήναι. Σήραγξ νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης τοῦ Ἀσκληπιείου: α. Πήλινα εἰδώλια, β. Λύχνοι παλαιοχριστιανικοὶ

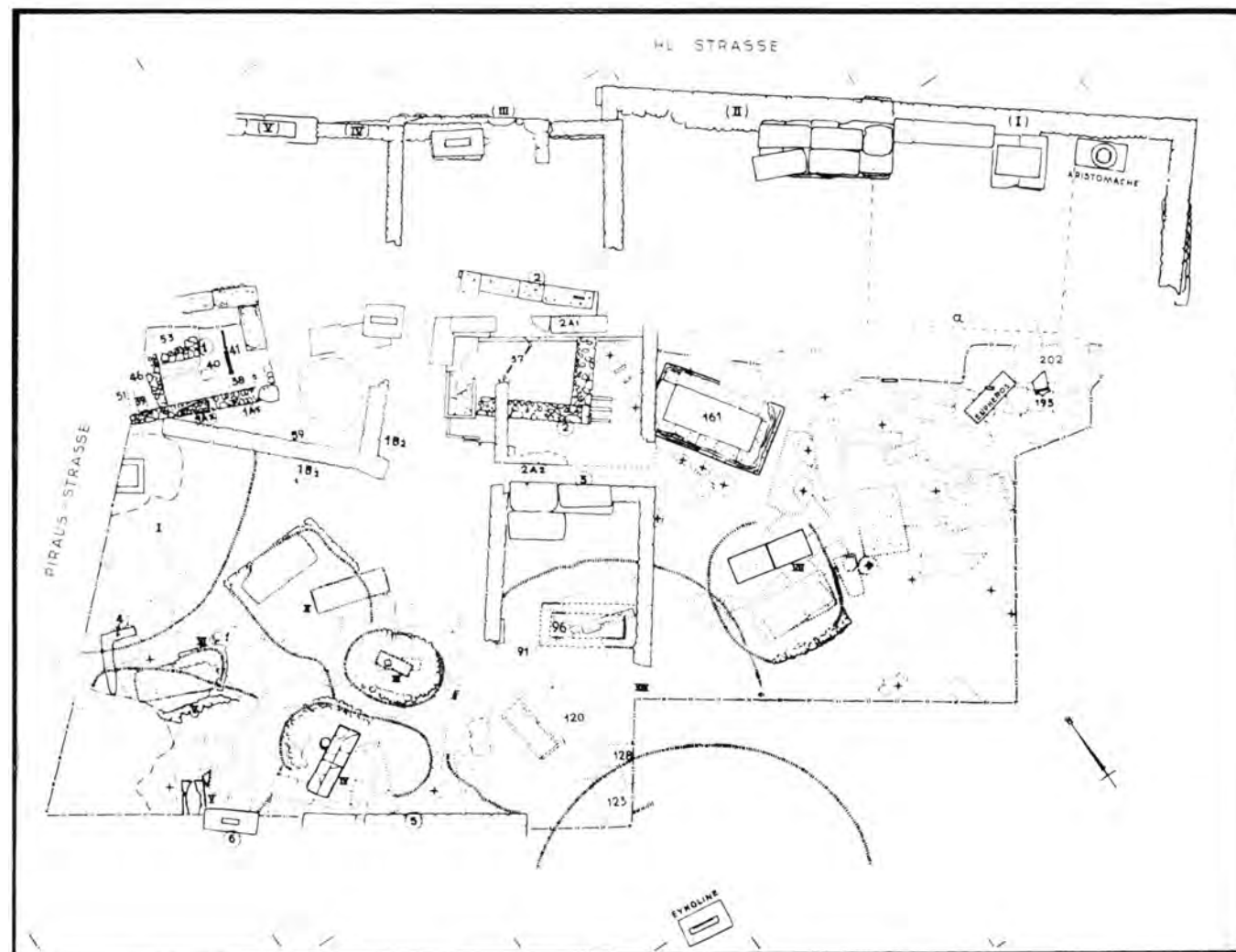

Ἀθῆναι. Σῆραγξ νοτίως τῆς μικρᾶς δεξαμενίσκης τοῦ Ἀσκληπιείου: α. Ἑρμαϊκὴ προτομὴ πωγωνοφόρου θεοῦ, β. Ἀρχαῖστικὴ κεφαλὴ πωγωνοφόρου θεοῦ, γ. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ, δ. Μικρά μαρμαρινὴ κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ

Ἀθήναι: α. Τεμάχιον Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως με κεφαλὴν Ἀθηνᾶς εὑρεθὲν πλησίον τῆς Στεᾶς τοῦ Εὐμένους, β. Διάφοροι ἀπόψεις τῶν κτηρίων καὶ τοῦ χώρου τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως αὐτῆς, γ. ΝΑ. γωνία (ἀπὸ ΒΔ.) με τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον εἰς τὸ βάθος. Σώζεται καὶ τμῆμα τῆς πλακοστρώσεως τῆς κεντρικῆς πλατείας, δ. ΝΔ. τομεὺς. Τμῆμα τῆς ἐσωτ. νοτίας κιονοστοιχείας τῆς εὑρισκομένης ἔξωθεν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σχολείου (πρώην Χίλλ). Παραπλευρῶς οἱ ὄγκοι τῶν παρολίθων, ε. Ὁδοὶ Δεξιππου - Ταξιαρχῶν. Βόρειος τοῖχος ἀπὸ Δ.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

Plan 1. Ausgrabungen in Kerameikos

BARB. SCHLÖRB — K. VIERNEISEL

Kerameikos: a. Protogeometrischer Amphora, b. Gefässbeigaben aus den Gräbern südlich der Heiligen Strasse

Kerameikos: a - b. Gefäßbeigaben aus den Gräbern südlich der Heiligen Strasse

Kerameikos: Grabstele des Eupheros

Ἀθήναι: α. Νηλέως 32 - 34. Μέτωπον ἡγεμόνος καλυπτῆρος κεράμου, β. Ἀγ. Φιλίππου 5. Ὅρος Ἱεροῦ Ἡρακλέους, γ, ε. Ἀγ. Φιλίππου 5. Τμήματα ἐνεπιγράφων κιονίσκων, δ. Ἀριστοφάνους 14 - 16. Τμήμα ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου κιονίσκου

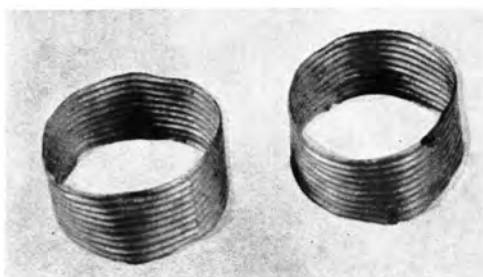
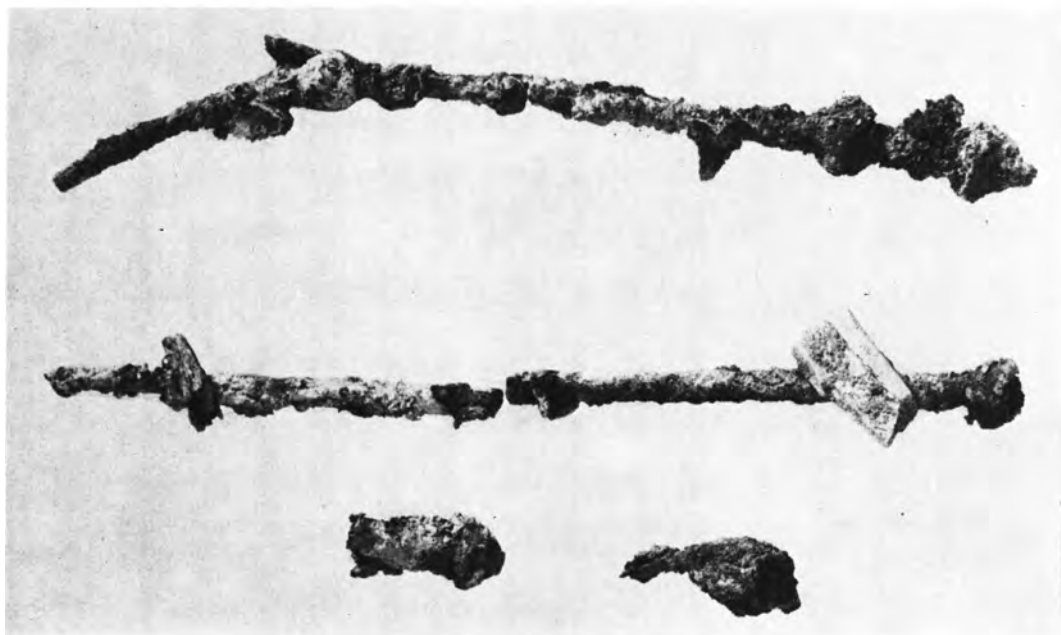

Ἀθῆναι: α. Αἰσχύλου 31. Λήκυθος καὶ σκύφος ἐκ τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν Αἰσχύλου 31 ἀποκαλυφθέντος γεωμετρικοῦ τάφου Α, β. Μπενιζέλου 5. Μαρμαρίνη προτομή, ἑλλιπῆς κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν ἀριστερὸν ὤμον, γ. Μπενιζέλου 5. Τμῆμα ἄκρας δεξιᾶς χειρὸς ὑπερμεγέθους ἀγάλματος

Ἀθήναι: α. Μπενιζέλου 5. Τμήμα ἐπιτυμβίου μαρμαρίνου ἀναγλύφου, β. Ὁ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Χατζηχρήστου καὶ Συγγροῦ 25 εὔρεθεις κατὰ χώραν Ὅρος, γ. Ταφικὸς γεωμετρικὸς ἀμφορεὺς εὔρεθεις εἰς τὴν ὁδὸν Καβαλόττι

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Καβαλόττι: α. Δύο χρυσᾶ διαδήματα ἐκ τοῦ ταφικοῦ ἀμφορέως Δ, β - δ. Χρυσοῦν διάδημα, χαλκαῖ περόναι καὶ δύο χρυσοὶ δακτύλιοι ἐκ τοῦ ταφικοῦ ἀμφορέως Ε

Ἀθῆναι: Ὁδὸς Καβαλέττι: α. Ὁ ταφικὸς ἀμφορεὺς Δ καὶ περὶ αὐτὸν τὰ λοιπὰ κτερισματικά ἀγγεῖα, β - γ. Ὑστερογεωμετρικὰ κτερισματικά ἀγγεῖα

Ἀθῆναι. Ὁδὸς Καβαλόττι: α. Ὑστερογεωμετρικὰ κτερισματικὰ ἀγγεῖα, β - γ. Προσθία καὶ πλαγία ὄψις τοῦ ἐκ φαγεντιανῆς ἀγαλματίου θεᾶς, δ. Ἡ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως τοῦ ἀγαλματίου τῆς θεᾶς ἐπιγραφή καὶ σχέδιον αὐτῆς, ε - ζ. Ἡ ὀστεινὴ σφραγὶς τοῦ τάφου Ι

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι. Ὀδὸς Καβαλόττι: α. Ὁ τάφος 1 μετὰ τῶν κτερισμάτων του, β - γ. Μελανόμορφοι λήκυθοι ἐκ τοῦ τάφου ΙΕ

Ἀθήναι. Ὁδὸς Καβαλόττι: α - β. Ὁ κλασσικὸς περίβολος τοῦ νεκροταφείου γεωμετρικῶν χρόνων καὶ παρ' αὐτὸν τὰ πεπατημένα στρώματα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ

Ἀθήναι: α. Ὁδὸς Καβαλόττι. Τμήμα τοῦ ἀνασκαφέντος νεκροταφείου μετὰ τῶν λειψάνων τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν, β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὴν πρόσσπιν τοῦ οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Ἑρεχθείου 25 τμήμα τοῦ τείχους

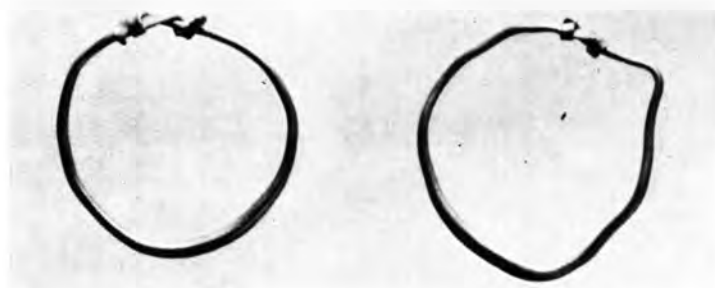
Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Ἐρεχθείου 25: α. Ἡ πρὸς Β. κάμψις τῆς βορείας παρεΐας τοῦ τείχους, β. Ἡ θέσις εὐρέσεως τῆς μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου βάσεως ἐπιτυμβίου στήλης
Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι. Ἐρεχθείου 25: α - δ Ἐνεπίγραφα βάθρα

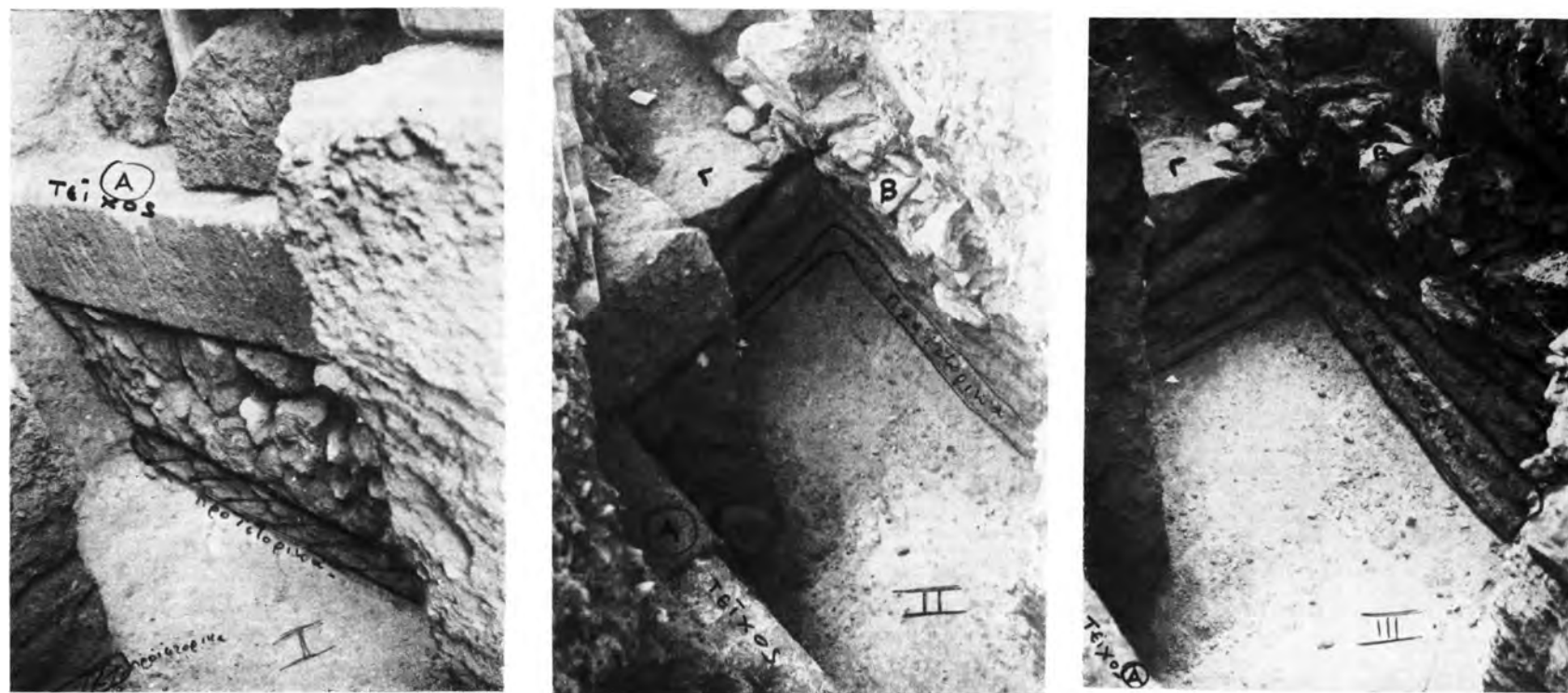

Ἀθήναι: α. Ἐρεχθείου 25. Χρυσᾶ ἐνώτια ἐκ τοῦ τάφου Α, β. Λεωφ. Συγγροῦ, Θεμιστόκλειον τεῖχος, γ. Λεωφ. Συγγροῦ. Ὁ ἀρχαῖκός τοῖχος α

Ἀθῆναι. Λεωφ. Συγγροῦ: α - β. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις τείχους 4ου π.Χ. αἰ., γ. Τεῖχος 4ου π.Χ. αἰ. Εἰς τὸ βάθος (ἄνω) διακρίνεται τὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων «γέμισμα»

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι. Λεωφ. Συγγροῦ: α - γ. Θεμιστόκλειον τείχος (I, II, III, τελευταία φάσις τοῦ τείχους μετὰ τοῦ προϊστορικοῦ στρώματος)

Ἀθήναι: α. Λεωφ. Συγγοῦ. Λείψανα ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, β. Ξενοφῶντος 4.
Μαρμαρινὴ ἀναθηματικὴ κυλινδρική βάση

Ἀθῆναι: α. Ξενοφώντος 4. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος, β. Σωκράτους καὶ Λυκούργου. Μαρμαρῖνη λήκυθος, γ. (Ἀθηνᾶς) - Λυκούργου - (Αἰόλου). Ἐρυθρόμορφος οἰνοχόη

Ἀθῆναι: α. (Ἀθηνᾶς) - Λυκούργου - (Αἰόλκυ). Ἄνω τμήμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, β - γ. Βασιλίσσης Σοφίας καὶ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ἄνω μέρος ἀναγλύφου με̐ κεφαλὴν γενειοφόρου ἀνδρὸς καὶ ἐπιτύμβιος στήλη με̐ παράστασιν δεξιῶσεως

*Αθήναι. Παναγή Κυριακού (Ἀμπελόκηποι): α-β. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀγαλμάτιον γυμνοῦ παιδὸς (Διονύσου)
καὶ ἡ βῆσις αὐτοῦ

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Παναγή Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Ἀγαλμάτιον Ποσειδῶνος, γ. Ἀγαλμάτιον Διονύσου μετὰ τῆς βάσεως αὐτοῦ
Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Παναγή Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Ἀγαλμάτιον Ἡρακλέους, γ. Ἡ ὀπισθία πλευρά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 κατεστραμμένου ἀγαλματίου
Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Παναγῇ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): Ἡ πρώτη ὁμάς τῶν χαλκῶν ἀγαλματίων

Ἀθήναι. Παναγή Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α. Ἀντίγραφον τοῦ Δορυφόρου τοῦ Πολυκλείτου,
β. Ἀγαλμάτιον Κριοφόρου Ἑρμοῦ

Ἀθῆναι. Παναγὴ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Τὰ ἀγαλμάτια τῆς δευτέρας ομάδος

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι. Παναγῇ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Ἀγαλμάτιον Διονύσου ὀρχουμένου, γ. Ἀγαλμάτιον καθήμενης γυναικείας μορφῆς (Ἀφροδίτης;)

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Παναγὴ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Ἀντίγραφον τοῦ Δισκοβόλου τοῦ Μύρωνος

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Παναγὴ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - γ. Ἀγαλμάτιον χορευτοῦ

Ἀθῆναι. Παναγὴ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Ἀγαλμάτιον Ἀθηνᾶς, γ. Ἀγαλμάτιον Διονύσου
οἰνοχοοῦντος, δ. Προτομὴ Σαράπιδος

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι. Παναγὴ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): Ἡ δευτέρα ὁμάς ἀγαλματίων καὶ ἡ βορείως ταύτης ἀναφανείσα ἀριστερά χεὶρ ἄλλου ἀγαλματίου (τοῦ Διονύσου· βλ. Πί ν. 69 α)

Ἀθῆναι. Παναγὴ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α. Ἀγαλμάτιον Διονύσου, β - γ. Ἀγαλμάτιον Ἡρακλέους

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθήναι. Παναγῆ Κυριακοῦ (Ἀμπελόκηποι): α - β. Ὁ Ἄρποκράτης, γ. Τὸ ἐν Πί ν. 69 α εἰκονιζόμενον ἀγαλμάτιον τοῦ Διονύσου

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθῆναι: α. Παν. Κυριακοῦ. Λύχνοι, β. Παν. Κυριακοῦ. Τμήμα μικροῦ πηλίνου ὕδαταγωγοῦ,
γ. Ἐπιτόμβιος στήλη ἐκ τῆς ὁδοῦ Σαρκοδίνου

Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

Ἀττική: α - δ. Τάφοι ἐν Ἀγ. Ἰωάννῃ Ρέντῃ, ε. Ἀγγεῖα 6ου αἰῶνος ἐκ ταφικοῦ πίθου ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς παλαιᾶς Λαχαναγορᾶς, ς' Κτερίσματα βρεφικοῦ τάφου Ἀνω Πατησίων

Ἀττική. Βούλα· α - β. Ταφικός περίβολος καὶ σαρκοφάγοι, γ. Πηλίνη παιδική λάρναξ

Β. ΚΑΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀττική. Βούλα: α. Πυραὶ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου Βούλας, β - γ. Κτερίσματα τῆς παιδικῆς λάρνακος

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροδντος: α. Ἀποψις ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δ. β. Οἱ τάφοι εἰς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου, ἀπὸ Δ.

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Μέρος τοῦ περιβόλου τῶν τάφων
β. Ὁ ὑστερογεωμετρικὸς τάφος 38

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Ὁ τάφος 44 α, β. Οἱ τάφοι 44 α καὶ 41 β, γ. Τὰ ἀγγεῖα τῶν τάφων 44α καὶ 38

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α - β. Ὁ τάφος καὶ ἡ οἰνοχόη τοῦ τάφου 41 β

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Οἶνοχόη τοῦ τάφου 37 α, β. Λεκανίς τοῦ ἀμφορέως 61, γ. Ὀλπη καὶ κοτύλη τοῦ τ. 35, δ. Πίθος τοῦ τ. 53 γ, ε. Ἀγγεῖα τοῦ τ. 36 α, ζ'. Κυάθιον τοῦ πίθου 53 γ

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Πυρά 51 β, β - γ. Οἰνοχόη πυρᾶς 51 β καὶ ἡ πλαστική κεφαλὴ ἐπὶ τῆς λαβῆς αὐτῆς

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Ἀγγεῖα πυρᾶς 32, β. Ἀγγεῖα πυρᾶς 39, γ. Ἀγγεῖα πυρᾶς 51 γ, δ. Ἀγγεῖα πυρᾶς 51, ε. Λήκυθος πυρᾶς 49, ζ. Ἀγγεῖα πυρᾶς 53

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Ἀπότμημα σκύφου μετὰ χαράγματος πυρᾶς 55, β. Λήκυθος πυρᾶς 58, γ. Λήκυθοι πυρᾶς 60

Ἀττική: Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: Ὑδρία πυράς 58

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀττική: Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος. Τάφος 50: α. Κτερίσματα, β. Προσφοραί, γ. Μερικὴ ἄποψις τοῦ τάφου

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροδντος. Τάφος 50: α. Ἐρυθρόμορφος δίσκος, β. Κτερίσματα

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Σκύφος πίθου 41 α, β. Ἀγγεῖα ἀμφορέως 54 α, γ. Ὀλπη πίθ. 56. δ. Ἀγγεῖα λάρνακος 57, ε. Ἀμφορεὺς 54 α κατὰ χώραν, ζ' Λάρναξ 57 κατὰ χώραν

Ἀττική. Ἀνασκαφή τάφων Ἀναγυροῦντος: α. Τμήμα πρώιμου πρωτοαττικού κρατήρος,
β. Ὑστερογεωμετρικὸν πήλινον εἰδώλιον

Ἀττική: α. Ἐπιτύμβιος λήκυθος ἐκ Δάφνης, β. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ Κάτω Πετραλώνων, γ. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Κάτω Πετραλώνων, δ. Ἐπιγραφή (ἐξ ἐκτύπου) ἐπιτυμβίου ληκύθου ἐκ Δάφνης.

Ἀττική. Κάτω Πετράλωνα: α. Ἐπιτύμβιος στήλη, β. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης,
γ. Πλάξ ἐπενδύσεως βάθρου, δ. Ἐπιγραφή ἐξ ἐπιτυμβίου στήλης

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Ἀττική: α. Ἐπιτύμβιος στήλη μετὰ λουτροφόρου ἐκ Νέου Φαλήρου, β. Ἡμίεργον ἀνάγλυφον Ἡρακλέους ἐκ Χολαργοῦ, γ. Ναῖσκος Κυβέλης ἐκ Φιλοθέης, δ. Ἐπιγραφή ἐπιτυμβίου κιονίσκου ἐκ Χαλανδρίου

Ἀττική: α. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐξ Ἀμαρουσίου, β. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ Παραδείσου, γ. Ἀνδριάς στρατηγοῦ (:) ἐξ Ἀγ. Δημητρίου

Ἀττική: α. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ Ἄνω Ἡλιουπόλεως, β. Κορμὸς Ἐρωτος ἐξ Ἄνω Ἡλιουπόλεως,
γ. Ἐπιτύμβιος λουτροφόρος ἐξ Ἑλληνικοῦ, δ. Ἐπιγραφή ἐπιτυμβίου κιονίσκου (ἐξ ἐκτύπου) ἐξ Αἰγάλεω

Ἀττική. Αἰγάλεω: α - β. Ρωμαϊκαὶ λάρνακες πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν καλυμμάτων, γ - δ. Ἡ βορεία καὶ ἡ νοτία λάρναξ, ε. Κεραμοσκεπὴς τάφος

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Ἀττική: α - β. Ἐπιγραφή ἐπιτυμβίου ληκύθου (ἐξ ἐκτύπου) ἐκ Περιστερίου,
γ. Ἐπιγραφή ἐπιτυμβίου κιονίσκου ἐξ Ἀργυρουπόλεως

Ἀττική, Νίκαια: Μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον

Ἀττική: α. Ἐπιτύμβιος λήκυθος ἐκ Νικαίας, β. Ἐπιτύμβιος λουτροφόρος ἐκ Παλλήνης (Χαρβάτι), γ. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ Καπανδριτίου

Ἀττική: Κορμός λέοντος ἐκ Παλλήνης (Χαρβάτι), β. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Κάτω Σουλίου Μαραθῶνος,
γ. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Σουνίου

Ἀττική. Σαλαμίς: α - γ. Ἀγγεία ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου

Ἀττική, Σαλαμίς: α - δ. Ἄγγεϊα ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Ἀττική. Σαλαμίς: α. Τάφος Β', β. Τάφος Ε'. Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος, γ. Τάφος Ε'. Ἡ εἴσοδος πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ φράγματος, δ. Ἡ ἰδίᾳ εἴσοδος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ φράγματος καὶ ὁ θάλαμος

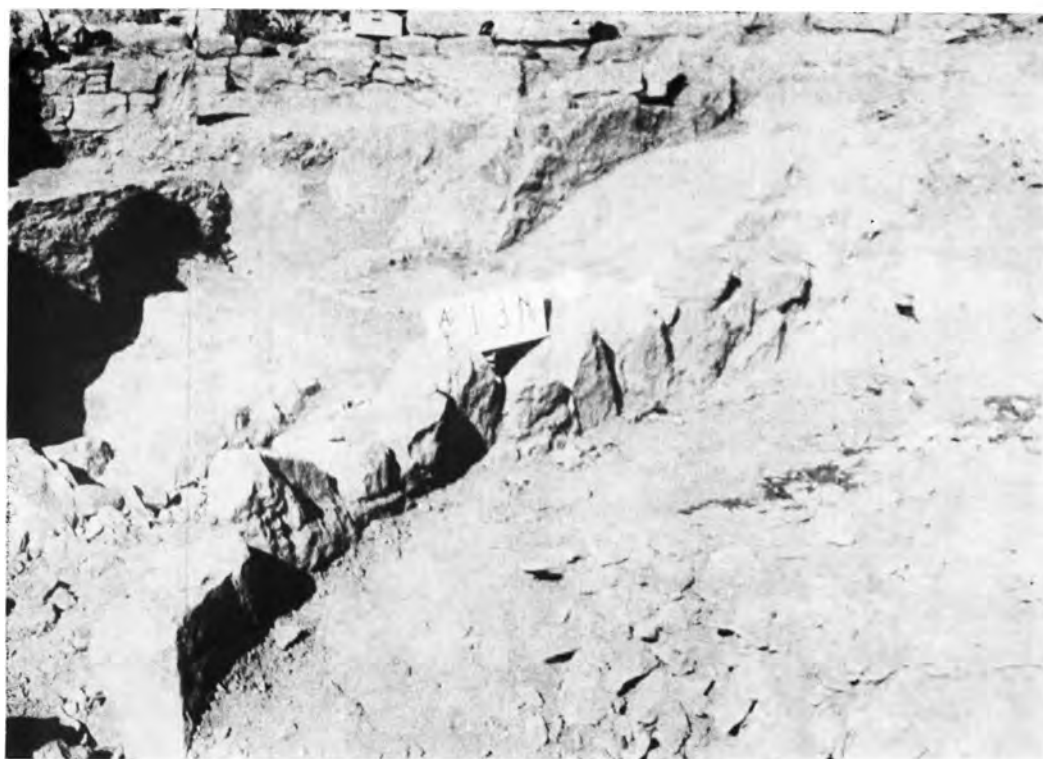
Ἀττική. Σαλαμίς: α - γ. Τάφος Ε'. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου, δ. Τάφος Ε'. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου. Εἰς τὸ βάθος ὁ σωρὸς τῶν ὀστέων
Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Ἀττική, Σαλαμίς: α - β. Τάφος Ε'. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου. Εἰς τὸ βάθος ὁ σωρὸς τῶν ὀστέων,
γ. Τὰ συναπτόμενα φράγματα τῶν εἰσόδων τῶν τάφων Η' καὶ Ζ' καὶ ὁ τάφος ΣΤ', δ. Τάφος Ζ'

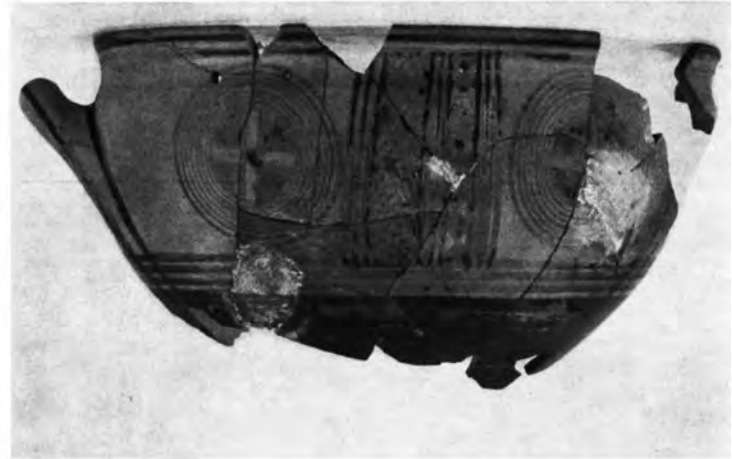
Ἀττική. Σαλαμίς: α. Τάφος Η'. Τὸ νότιον τμήμα τοῦ θαλάμου, β. Τάφος Η'. Τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ θαλάμου, γ. Τάφος Θ'. Ὁ δρόμος καὶ τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου, δ. Τάφος Θ'. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου, ε. Τάφος Θ'. Μινωϊκὸς σφραγιδόλιθος, ς' Τάφος Θ'. Μινωϊκὸς σφραγιδόλιθος (ἐκ σφραγίσματος)

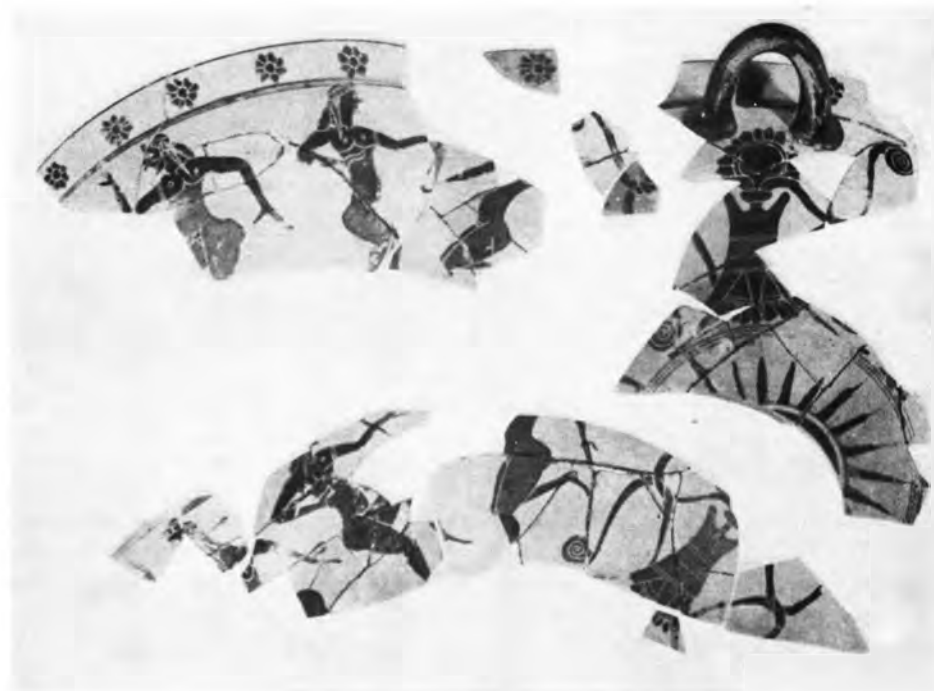
Thorikos: a. Quartier industriel. La cour avec construction anterieure à la laverie, b. Laverie no 1. Vue depuis l'Ouest sur les 3 chambres

Thorikos. Quartier industriel: a. Chambre revêtue de stuc, b. Citerne

Thorikos. Nécropole ouest 4: a. Lécythe protogéométrique, b - c. Exemple et détail de vase du protogéométrique récent, d. Etablissement géométrique ancien. Exemple d'oinochoë

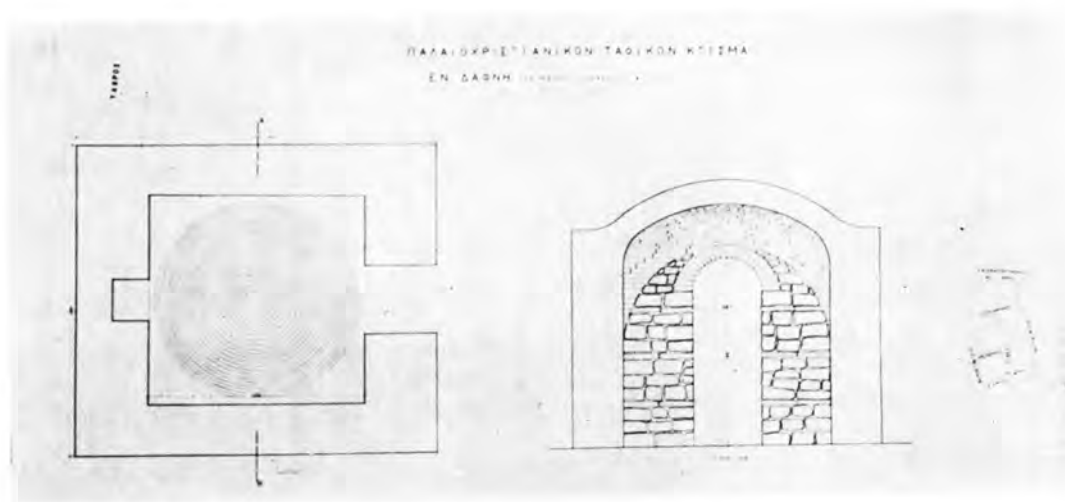

Thorikos: a. Théâtre. Tombe 4. Chous, b. Théâtre. Tombe 8. Coupe à comastes, c. Nécropole ouest 4'
Etablissement d'époque géométrique. Angle N.E.

N. VERDELIS - H. MUSSCHE

"Υδρα: α. Κεφαλαί μυκηναϊκῶν εἰδωλίων, β. Ὅστρακα ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν (ΥΜΙΙΙ - ἐλληνιστικά), γ. Ἡ κορυφή τοῦ λόφου «Χώριζα» στὸ Βλυχό, ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ

Ἀττική: α. Σχέδια παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος εἰς ὁδὸν Πυθέου καὶ Κάρπου, β. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου. Ἡ Τράπεζα πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Ἀττική. Μονή Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου: α. Ἡ Τράπεζα μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Τὸ Καθολικὸν

Ἀττική. Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου: α. Ἡ Πλατυτέρα, β. Ἡ Θεία Κοινωνία. Λεπτομέρεια

Ἀττική. Μονὴ Πετράκη: α - β. Ὁ Νικτὴρ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Ἀττική. Μονή Πετράκη: α - β. Ἡ Βάπτισις πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Ἀττική. Μονή Πετράκη: α - β. Ἐκ τῶν Οἰκῶν, πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Ἀττική. Μονὴ Πετράκη: α - β. Ὁ Δεῖπνος, πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ἀττική: α. Μονή Πετράκη. Ἐκ τῆς Οὐρανίου Λειτουργίας, μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Μονή Πετράκη. Ὁ Ἰούδας, μετὰ τὸν καθαρισμόν, γ. Μονή Καισαριανῆς (Νάρθηξ). Ἡ Ἀγ. Τριάς, μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

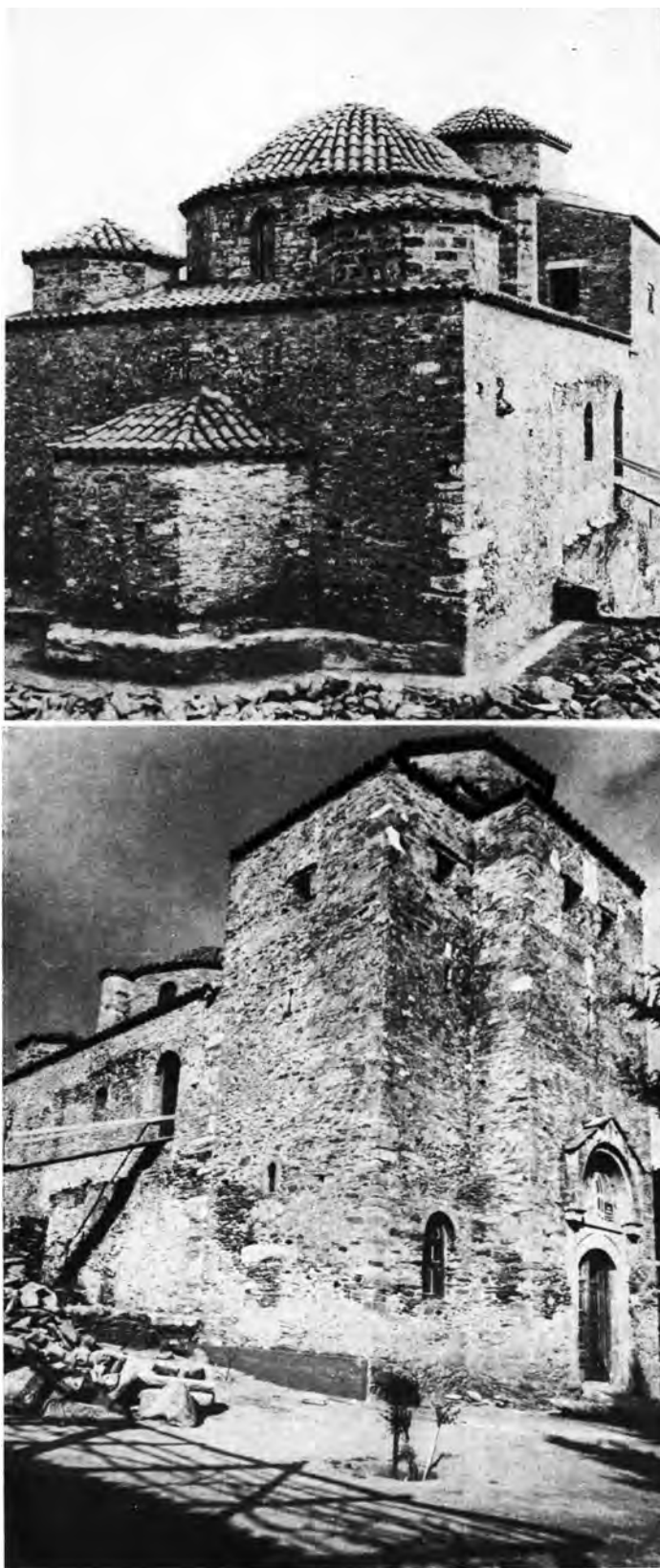
Ἀττική. Μονή Καισαριανῆς (Νάρθηξ): α. Ἡ Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, β. Ἡ Ἀμπελος

Ἀττική. Μονή Καισαριανῆς (Νάρθηξ): α. Ὁ Προφήτης Ἰωὴλ, β. Ἡ Ὁσία Μαρία ἡ Αἰγυπτία. Χαράγματα

Ἀττική. Νταού Πεντέλη: α - β. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ Καθολικοῦ, πρὶν καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας

Ἀττική. Νταοῦ Πεντέλη: α. Τὸ Καθολικόν, μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ὁ πυργοειδῆς ἐξωνάρθηξ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀττική. Πατινία (Λιόπεσι): α - β. Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πρὸ τῆς ἐπισκευῆς

Ἀττική. Παιανία (Λιόπεσι). Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: α. Ὁ δυτικὸς τοῖχος, μετὰ τὴν διάλυσιν, β. Ὁ ναὸς μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀττική. Παιανία (Λιόπεσι). Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: α - β. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τέμπλου, πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀττική. Παιανία (Λιόπεσι). Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: α - β. Ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πρὶ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν, γ. Οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Ἀθανάσιος, μετὰ τὸν καθαρισμόν

Ἀττική. Παιανία (Λιόπεσι). Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: α. Ἡ Πλατυτέρα, β. Ὁ Διάκονος Λαυρέντιος, μετὰ τὸν καθαρισμόν, γ. Ὁ Ἁγ. Βασίλειος

Ἀττική. Κορωπί: α - β. Ναὸς τοῦ Ἁγ. Λουκά

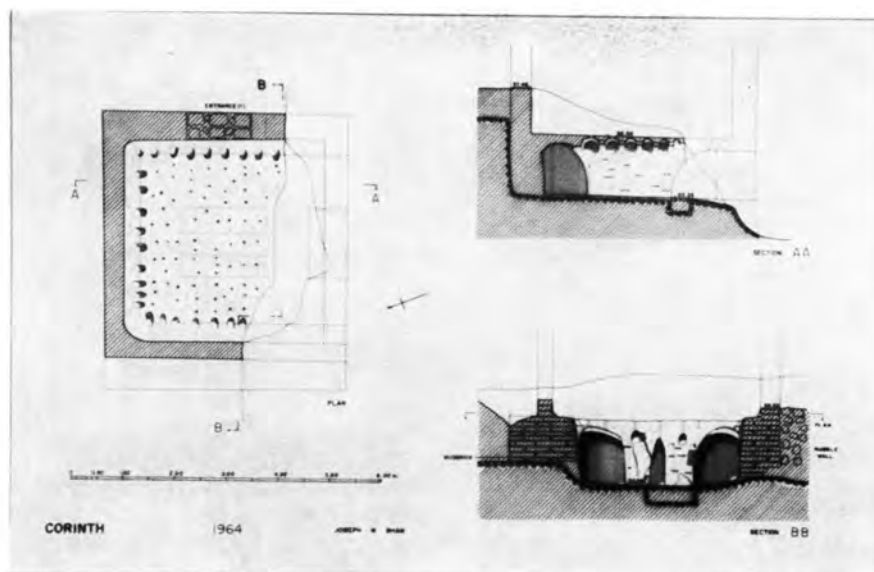

Ἀττική. Κορωπί. Ὁ βυζαντινὸς ναῖσκος τῶν Ἁγίων Πάντων: α. Τὰ εἱρεῖπια, β. Τμῆμα νεκροδείπνου, γ. Τμῆμα ἐπιστυλίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

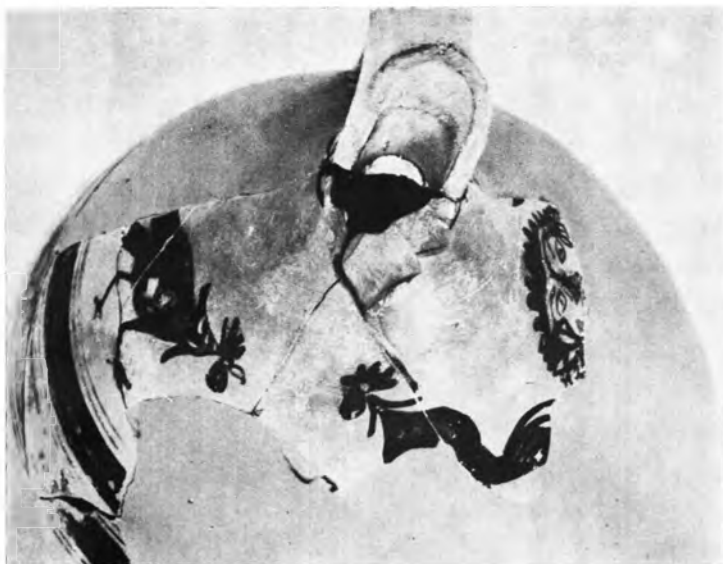
Ἀττική. Σπάτα: α. Τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς, β. Μαρμάρينوι κίονες καὶ ἡ ἀψὶς τῆς βασιλικῆς

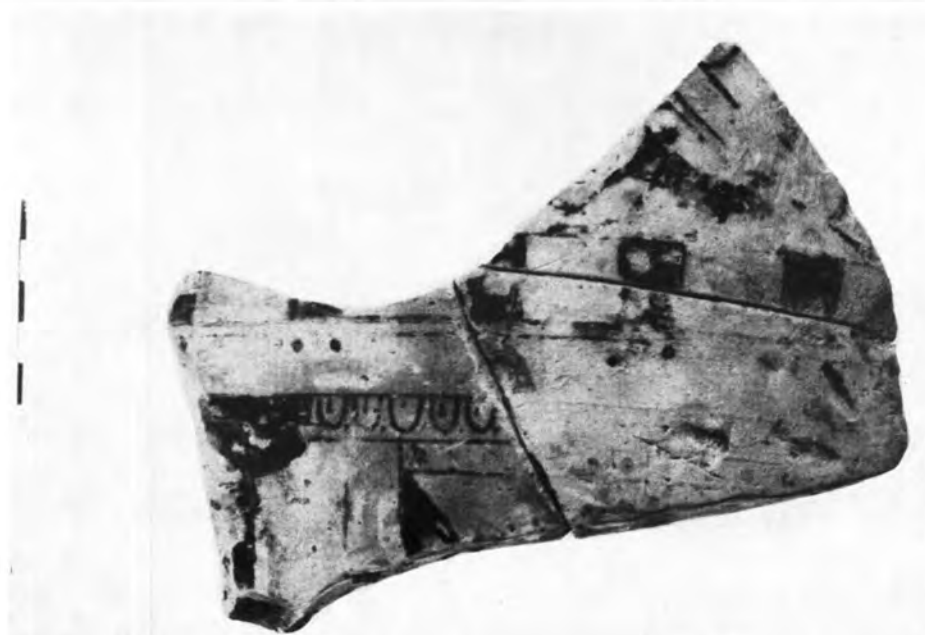
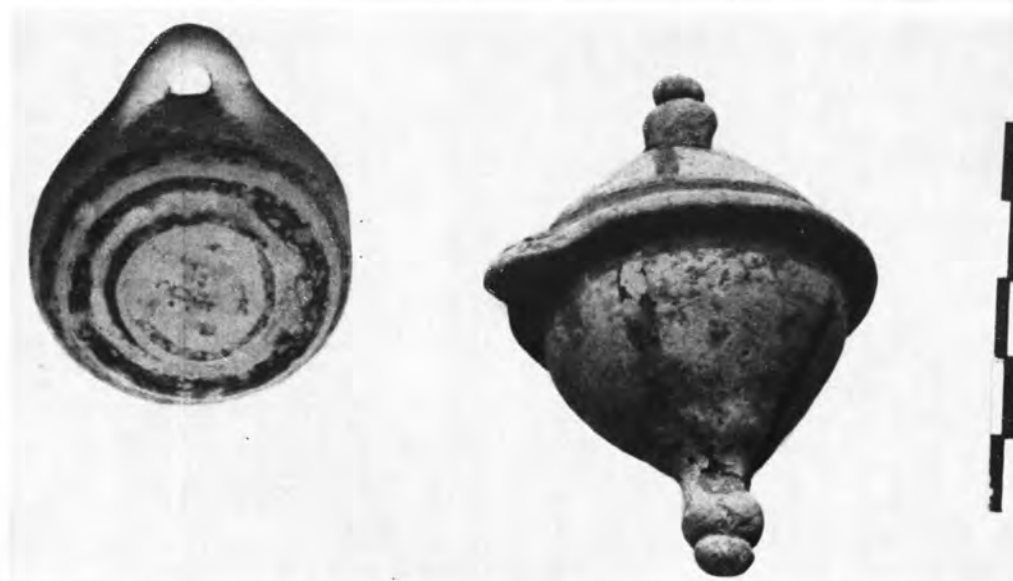
Corinth: a. Kiln at Kokkinovrysi, plan and sections, b. Kiln at Kokkinovrysi

Corinth. Vrysoula Pottery Deposit: a. Vases, b. Lekythos, detail

Corinth. Vrysoula Pottery Deposit: a. Lekythos, detail, b. Thymiaterion (in use) c - d. Oinochoes

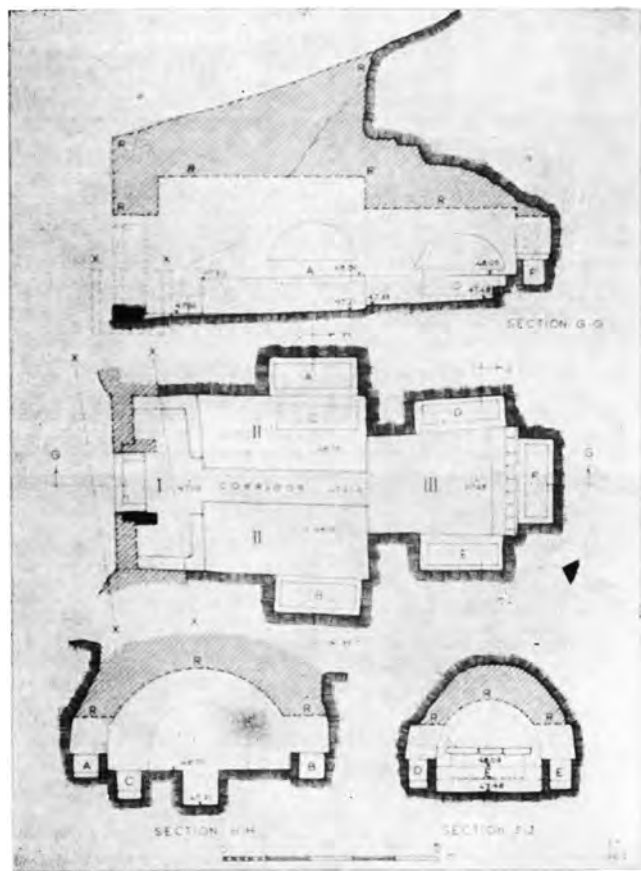
Corinth. Sanctuary of Demeter and Kore: a. Terracotta Heads, b. Rattle and Sprinkler, c. Black - figure Sherd

H. ROBINSON

Corinth. Sanctuary of Demeter and Kore: a. Terracotta Head of a Barbarian, b. Incised Pinakes

H. ROBINSON

Corinth. Early Roman Painted Tomb: a. Plan and sections, b. East Wall of Corridor, North Half, c. East Wall of Corridor, South Half

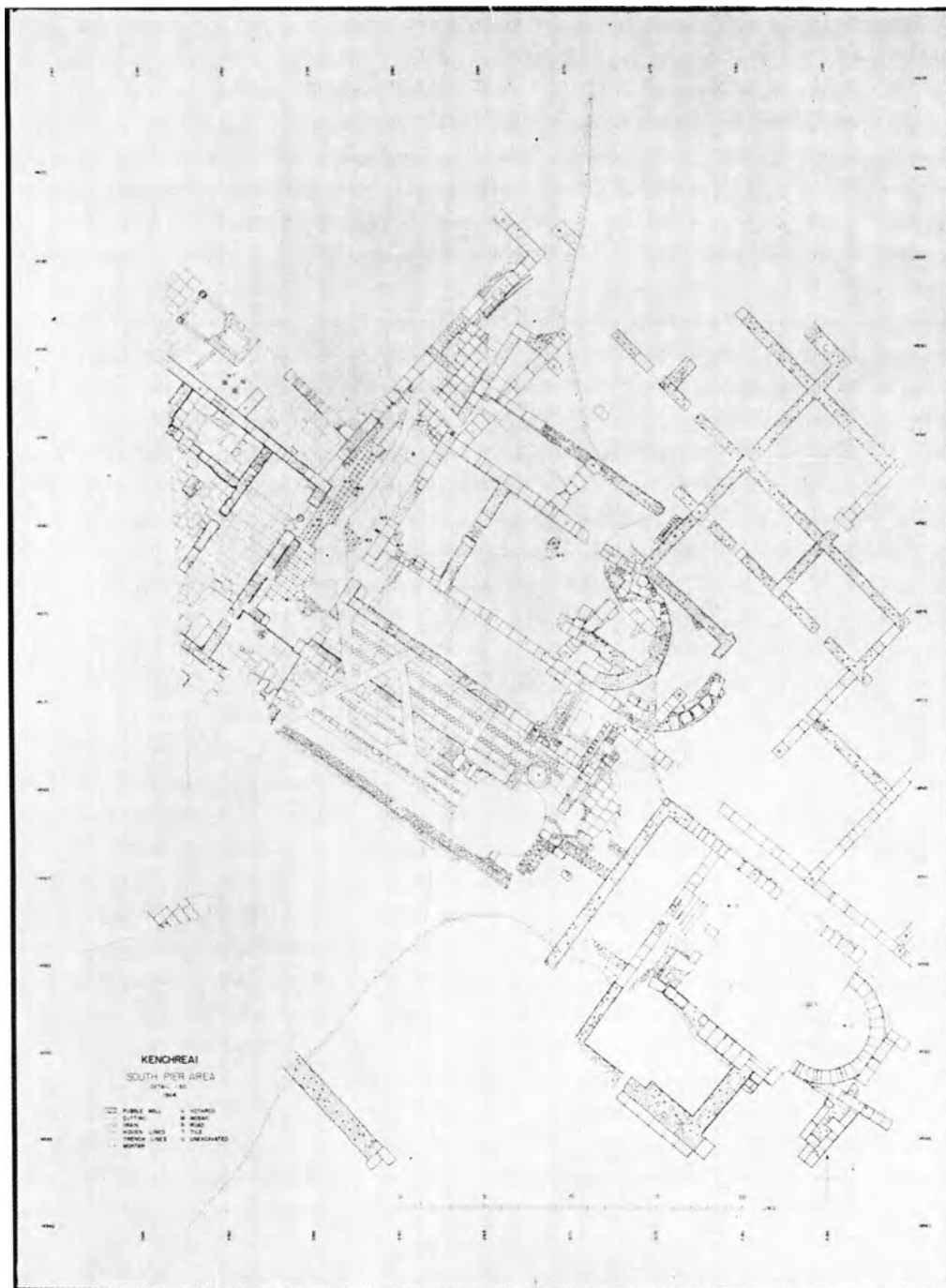

Kenchreai: a. Area C from North. Brick Building in Foreground, b. Area A from Northwest. Looking over Church toward Submerged Remains of Sanctuary

Kenchreai: a. Fragment of Engraved Tortoise Shell, b. Slab of Opus Sectile with Ibis, Lotus, Papyrus (Photographed under Water), c. Cornice from Roman Monument. North of Harbor

R. L. SCRANTON - E. S. RAMAGE

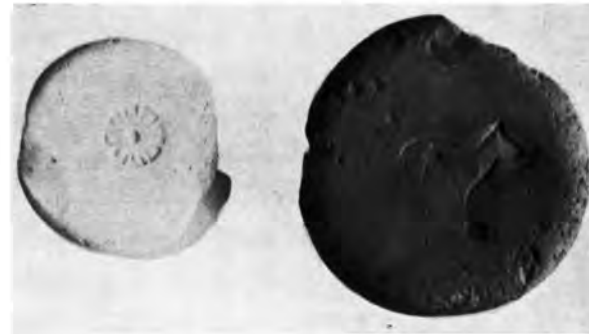

Kenchreai: Southwest End of Harbor main Excavation (Area A)

R. L. SCRANTON - E. S. RAMAGE

Nemea: a. Cover and pan ridge tiles from the Xenon, b. Antefix, c. View, looking the southeast corner of the Xenon, with the floor of the kiln chamber in the foreground

Ἀργολιδοκορινθία: Ἀνασκαφή οἰκοπέδου Παπαδριανοῦ: α. Ὁ τοῖχος ἐν ὀρύγματι Α' ἀπὸ ΝΔ., β. Τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοῖχου τοῦ ὀρύγματος Α'. Εἰς τὴν φωτογραφίαν κάτω δεξιὰ ὀγκόλιθος ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου θεμελίου, γ. Ὁ τοῖχος τοῦ ὀρύγματος Α καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ προσθήκαι ἀπὸ ΒΔ., δ. Πήλινα πηνία

Ε. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Ἀργολιδοκορινθία: α. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Παπαδριανοῦ. Ὅστρακα μεγαρικῶν σκύφων. β. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Ζαχαράκη - Μαγκλάρ. Λείψανα μαρμαρίνου δαπέδου τῆς νοτίας αἰθούσης, γ. Ἡ νοτία εἴσοδος τοῦ βορείου κτίσματος ἐν τῷ αὐτῷ οἰκοπέδῳ, δ. Ὁ μολύβδινος ἀγωγὸς μεταξύ τῆς νοτίας αἰθούσης καὶ τοῦ βορείου κτίσματος ἐν τῷ αὐτῷ οἰκοπέδῳ

Ἀνασκαφή Φενεού: α. Ἡ εἰσόδος τοῦ ὀπισθεν τῶν σηκῶν ἀποκαλυφθέντος δωματίου ἀπὸ Β., β. Τὸ νεωστὶ ἀνασκαφέν οἰκοδόμημα (Ἱερὸν Διμήτρος;) ἀπὸ Ν., γ. Ὁ νότιος τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς αὐλῆς ὡς ἔχει καταπέσει ἐκ τῆς καταστροφῆς, δ. Ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ σφόνδυλος ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Διμήτρος, ε. Τὸ Ἱερὸν τῆς Διμήτρος ἀπὸ ΝΔ., ζ'. Ἀποψις τῆς τομῆς πρὸς Β. τοῦ Ἀσκληπείου μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους

Μυκῆναι. Κτήριον Α: α. Εἰς τῶν συμπληρωθέντων πίθων τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως, β. Τμῆμα λουτήρος παρὰ τὸ χεῖλος τῆς τάφρου Schliemann καὶ πίθος κατὰ χώραν εἰς τὸ ισόγειον δωμάτιον

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Μυκῆναι. Κτήριον Β: α. Γενική ἄποψις. Ἐγγεῖα ὡς εὐρέθησαν εἰς τὰ δάπεδα τῶν δωματίων 2 καὶ 4 καὶ εἰς τὸν διάδρομον 1, β. Ἐγγεῖα καὶ μολύβδινον σκεῦος ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου 2 (ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἄνω ἀριστερά)

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Μυκῆναι. Κτήριον Β: α. Δρομίσκος Γ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. Δεξιὰ ὁ τοῖχος, β. Ἡ κάθοδος πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν καὶ ἡ βορεία σύριγξ· «τ» τὸ μεταξὺ τούτων ἀνδρὸν

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Mycenae, «Citadel House»: a. Vases from early Protogeometric cist grave, b. Lekythos from Protogeometric cist grave, c - d. III c krater fragments

Mycenae, «Citadel House»: a. Large III c four - handled jar, b. Later walls (foreground) built against massive basement constructions

W. D. TAYLOUR

Λακωνία. Κάστρον Μονεμβασίας: α. ΝΔ. πλευρά τείχους. Τὸ ἐπισκευασθὲν τμήμα, β. Ἐπισκευασθεῖσα «καμάρα» ἐσωτερικοῦ τείχους, γ. Τὸ ἐπὶ τῶν βράχων ἐδραζόμενον ἐπισκευασθὲν τμήμα τοῦ Κάστρου

ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ

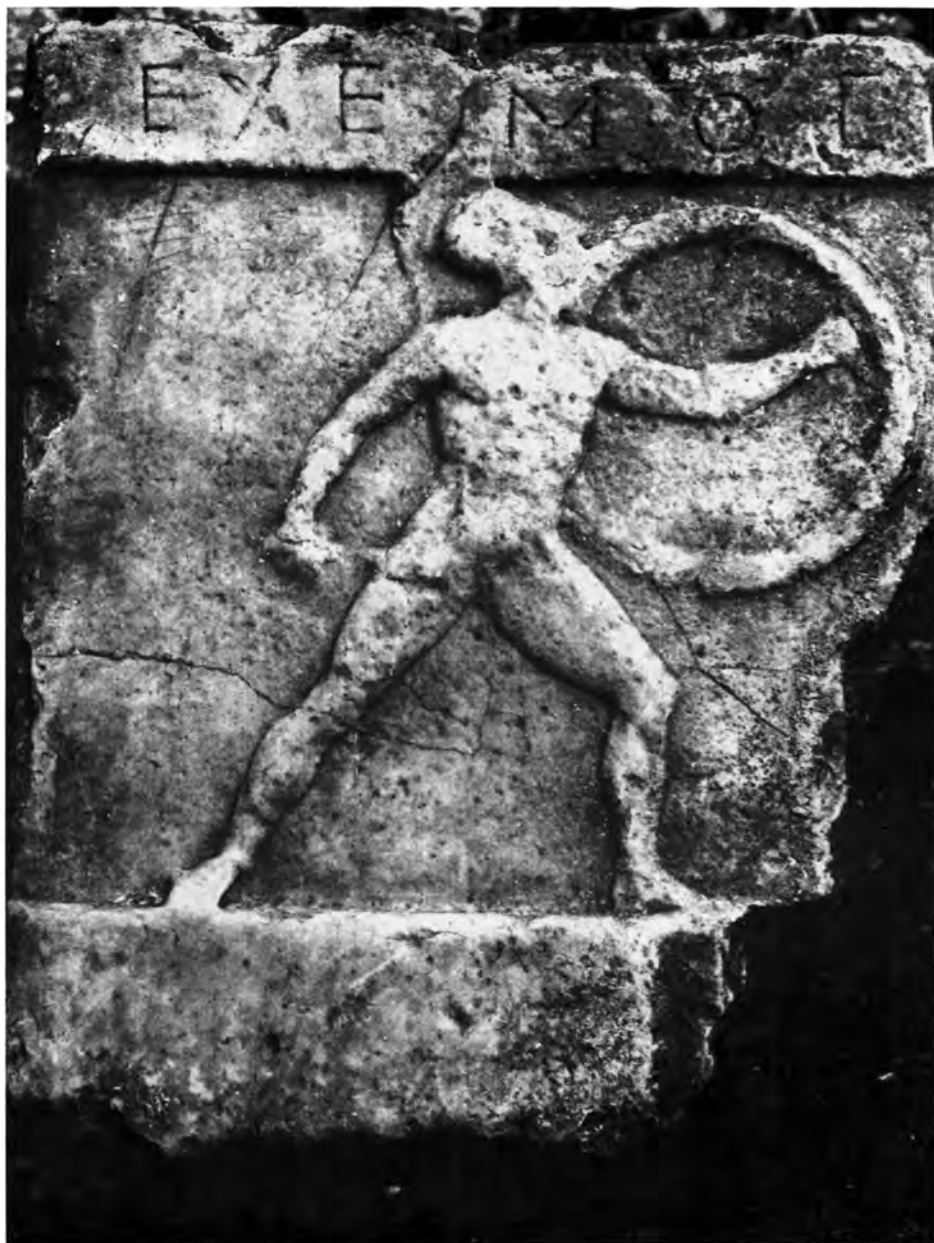

Λακωνία. Κάστρον Μονεμβασίας: α. Ὀδοντωτοὶ σχηματισμοὶ τοῦ τείχους, β. Τμήμα ἐσωτερικοῦ τείχους, γ. Ἐσωτερικὸν τμήμα βορείας πλευρᾶς τείχους

ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Λακωνία. Κάστρον Μονεμβασίας: α. Ἐσωτερικὸν τμήμα βορείας πλευρᾶς τείχους μετὰ τὴν ἐπισκευήν, β. Ἀνατολικὴ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τείχους κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως, γ. Ἀνατολικὴ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τείχους μετὰ τὴν ἐπισκευήν

Ἄρκαδία. Τεγέα: Ἐπιτύμβιος ἀνάγλυφος στήλη με παράστασιν πολεμιστοῦ

Ἄρκαδία. Κορμός Νίκης ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἐν Τεγέα: α. Προσθία ὄψεις, β. Πλαγία ὄψεις, γ. Ὁπισθία ὄψεις

Ἀρκαδία. Ναὸς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἐν Τεγέᾳ: α. Τμήμα κορμοῦ περὶ τὴν κοιλίαν γυμνῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ἐκ τῶν γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ, β - γ. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Σπάρτη. Ρωμαϊκή έπαυλις εις οικόπεδον. Ό. Παρασκευοπούλου: α. Ψηφιδωτά δάπεδα των προθαλάμων Α και Β, β. Ψηφιδωτόν δάπεδον τοῦ δωματίου Γ

ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

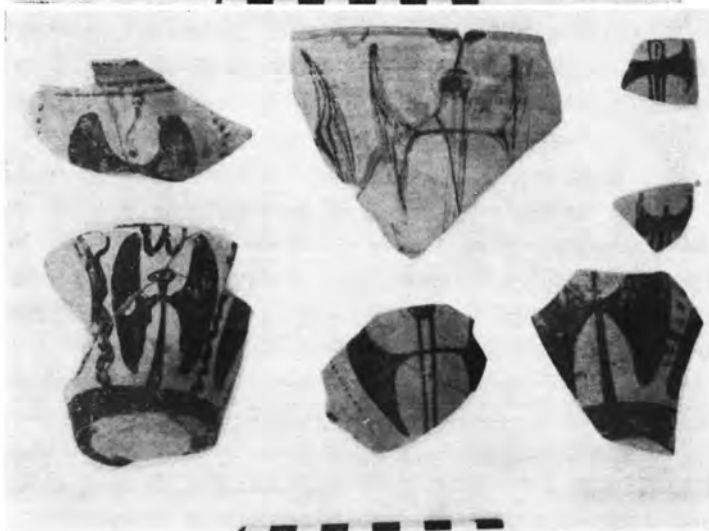
Σπάρτη. Ρωμαϊκή έπαυλις εις οικόπεδον Ό. Παρασκευοπούλου: α. ΈΗ κεφαλή της Μεδούσης εκ του δωματίου Γ, β. Ψηφιδωτόν δάπεδον του δωματίου Δ, γ. ΈΗ κεντρική παράσταση του ψηφιδωτού του δωματίου Δ

Σπάρτη. Ρωμαϊκὸν βαλανεῖον εἰς οἰκόπεδον Ε. Δίπλα: α - β. Διαμερίσματα, γ. Τὸ δωμάτιον μετὰ τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δελφίνων, δ. Τὸ ὑπόκαυστον, ε - ζ'. Ἄλλα διαμερίσματα

Σπάρτη. Ρωμαϊκὸν κτήριον εἰς οἰκόπεδον Ν. Βαρβιτσιώτη: α - γ. Βοηθητικοὶ χώροι ἀγνώστου προορισμοῦ

Kythera, Kastri: a. LM Ib sherds, b. Cup of «Kamares» type from Tomb E, c. LM Ib and LH II a sherds, d. LM Ib house walls
G. L. HUXLEY

Λακωνία. Ἱ. Μονὴ Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαίμονι: α. Τὸ καθολικόν, β. Τμῆμα λακωνικῆς ἐπιτομβίου στήλης, ἐντειχισμένον εἰς τὸν ναόν

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Λακωνία. Ἱ. Μονὴ Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαίμονι: α. Ἐρχαῖον γλυπτὸν ἐντειχισμένον εἰς τὸ καθολικόν, β. Παλαιοχριστιανικὸν ἐπίθημα, ἐντειχισμένον εἰς τὸν ναὸν

Λακωνία. Ἱ. Μονὴ Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαιμόνι: α - β. Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ κατὰ καὶ μετὰ τὰς στερεωτικὰς ἐργασίας

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Λακωνία. Ναός της Χρυσοφειτίσσης: α - β. Ή Α. πλευρά τοῦ πύργου καὶ ὁ ναὸς μετὰ τὴν στερέωσιν

Λακωνία. Χρύσαφα. Ναός Ἁγ. Ἰωάννου: α - β. Ἡ πρόσοψις πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

Λακωνία: α. Χρύσαφα. Ναός Ἁγ. Ἰωάννου. Α. πλευρά, κατά τὴν διάρκειαν τῆς στερεώσεως,
β. Ἀρεόπολις. Ναός Ἁγ. Ἰωάννου πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως

Λακωνία. Ναός Ἁγ. Ἰωάννου εἰς Ἀρεόπολιν: Τὸ ἐσωτερικὸν πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Λακωνία. Ναός Ἀγ. Ἰωάννου εἰς Ἀρεόπολιν: α. Πρόσοψις τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν,
β. Ὁ ναός μετὰ τὴν στερήωσιν

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Κύθηρα. Χώρα. Φρούριον: α. Ναός Παντοκράτορος, β. Παναγία ή Καστρινή και Παναγία
ή Όρφανή

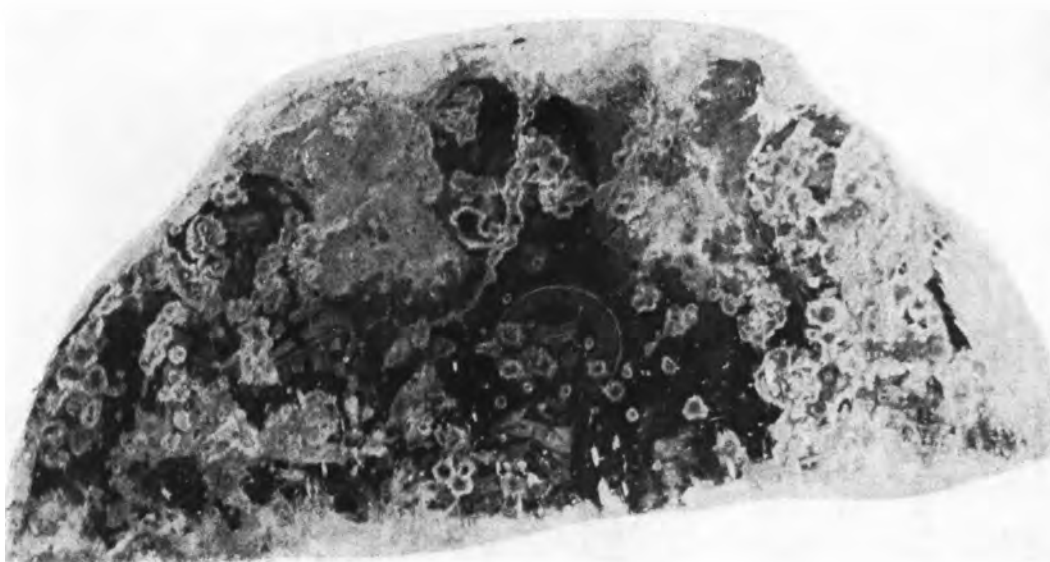
Κύθηρα. Χώρα: α. Παναγία ή Καστρινή και Παναγία ή Όρφανή, Φρουρίου, β. Ξυλόγλυπτον τέμπλον τῶν Ἁγίων Πάντων, Βούργου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κύθηρα. Χώρα. Βοῦργον: α. Δίλοβον κωδωνοστάσιον Ἁγ. Γεωργίου Λομβάρδου, β. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Βασιλείου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κύθηρα. Χώρα. Βοῦργο: α. Τοιχογραφία Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, β. Οἱ ναῖσκοι Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἁγίου Φιλίππου, Ἁγ. Γεωργίου

Κύθηρα. Χώρα. Βοδρυο: α. Ήρείπια Ἁγίου Δημητρίου, β. Θύρα Ἁγίου Ἀθανασίου

Κύθηρα: α. Ὁ Ἅγιος Νικήτας, εἰς Κάλαμον, β. Ναὸς Μονῆς Σωτῆρος, εἰς Πεντάρμενον

Κύθηρα: α. Είκων Παναγίας Ἐλεούσης τῆς Μονῆς Σωτῆρος, εἰς Πεντάρμενον, β. Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, εἰς Καλαμίτσι Κομπονάδα

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κύθηρα. Ποδρκο: α. Ἁγ. Δημήτριος, β. Τοιχογραφία Ἁγ. Δημητρίου

Κύθηρα. Ποδρκο: α - β. Τοιχογραφίαι 'Αγ. Δημητρίου

Κύθηρα, Ποδρκο: α - β. Τοιχογραφία Ἁγ. Δημητρίου

Κύθηρα: α. Τοιχογραφίαι Ἁγ. Δημητρίου, εἰς Ποῦρκο, β. Ἁγ. Ἀνδρέας, εἰς Λιβάδι

Κύθηρα: α. Ἁγ. Τριάς, Καρβουνάδες, β. Μονή Μυρτιδιωτίσσης. Μυρτίδια
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κύθηρα: α. Εικών Ἁγ. Ἰωάννου Μονῆς Μυρτιδιωτίσσης, Μυρτίδα, β. Ἁγ. Δημήτριος, Καμπιάνικα, γ. Ἁγ. Πέτρος, Ἀρέοι

Κύθηρα. Μυλοπόταμος: α. Ἐποψις, β. Ἡ Πύλη

Κύθηρα. Μυλοπόταμος: α. Οικίαι, β. Ἁγ. Ἀθανάσιος

Κύθηρα. Μυλοπόταμος. Ἁγ. Ἀθανάσιος: α. Τὸ «μή μου ἄπτου». β. Τοιχογραφία

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

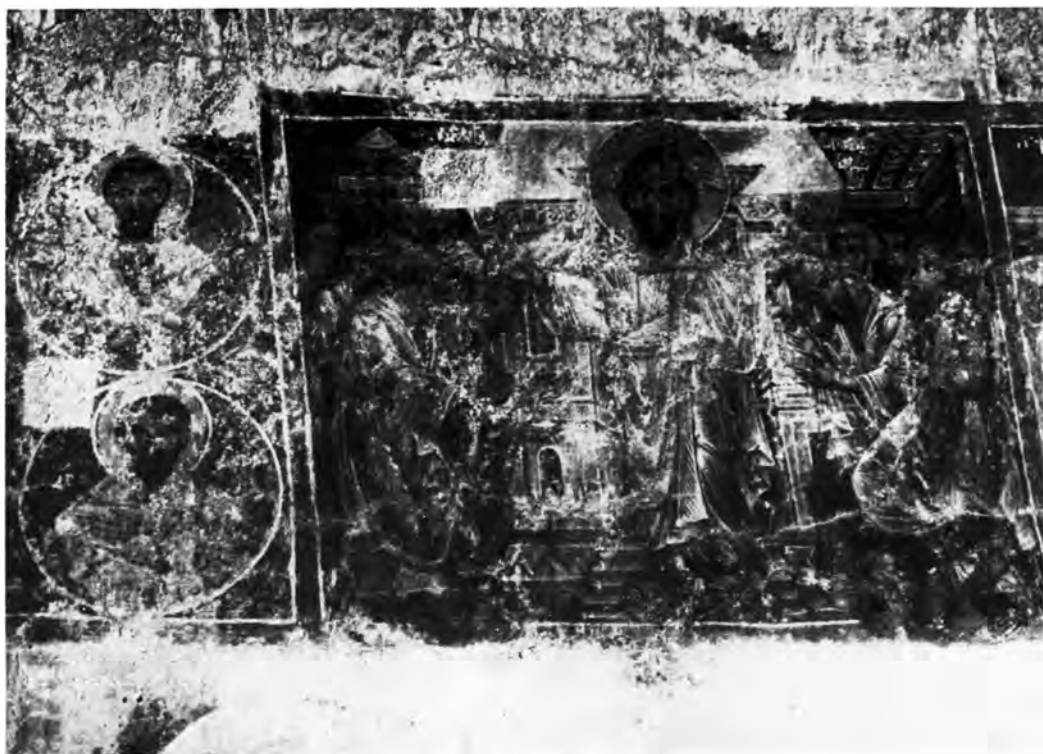

Κύθηρα. Μυλοπόταμος. Ἱ.Αγ. Ἰωάννης: α. Τὰ ἔρεπια, β. Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή

Κύθηρα, Μυλοπόταμος. Ἁγ. Ἰωάννης: α. Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, β. Ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κύθηρα. Μυλοπόταμος. Ναός Σωτήρος. Τοιχογραφίαι: α. Ἡ ψηλάφησις, β. Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Κύθηρα. Μυλοπόταμος: α. Προφήτης Ἡλίας, β. Παναγία Μεσοσπορίτισσα

Κύθηρα. Μυλοπόταμος: α. Ὁ Εὐαγγελισμός, ναὸς Παναγίας Μεσοσπορίτισσας,
β. Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος

Κύθηρα. Μυλοπόταμος: α. Τὸ σχελεῖον, β. Ναὸς Ἐξαστρατήγου ἢ Ἀρχιστρατήγου

Κύθηρα: α. Τοιχογραφία Σπηλαιίου Ἁγ. Σοφίας, Μυλοπόταμος, β. Κεραμοπλαστικός διάκοσμος τοίχου Ἁγ. Νικολάου εἰς Μολιγκάτες

Κύθηρα: α. Ἁγ. Ἀνάργυροι, Παληόκαστρον, β. Ἁγ. Γεώργιος τοῦ
Βουνοῦ καὶ Παναγία Μυρτιδιώτισσα, περιφέρεια Αὐλέμονος

Κύθηρα. Φριλιγκιάνικα: α. "Αγ. Ἀνάργυροι, β. Τοιχογραφία ναοῦ Ἀγ. Ἀναγύρων

Κύθηρα: α. Τοιχογραφία Ἁγ. Ἀναγύρων, Φριλγκιάνικα,
β. Ναός Ἀρχιστρατήγου καὶ Ἐξαστρατήγου, Ἀρωνιάδικα

Κύθηρα: α. Τοιχογραφία ναού Ἀρχιστρατήγου ἢ Ἐξαστρατήγου, Ἀρωνιάδικα,
β. Ναὸς Ἁγ. Θεοδώρων, Λογοθετιάνικα

Κύθηρα, Πιτσινάδες: α. Ἁγ. Ἀθανάσιος, β. Ναός Παναγίας

Κύθηρα. Πέντε Πηγάδια: α. *Αγ. Βλάσιος, β. Τοιχογραφία ναού *Αγ. Βλασίου

Κύθηρα. Παλαιοχώρα: α - β. Έρείπια

Κύθηρα. Παλαιοχώρα: α. Ἁγ. Βαρβάρα, β. Ἡ γλυπτὴ εἰκὼν τῆς Ἁγ. Βαρβάρας, γ. Ἁγ. Ἀντώνιος

Κύθηρα. Παλαιοχώρα. Ἀνώνυμος ναῖσκος: α. Ἐρείπια. β. Τοιχογραφία. Ὁδηγήτρια

Κύθηρα. Ποταμός: α. Ἱ. Αγ. Χαράλαμπος, β. Ἱ. Αγ. Νίκων

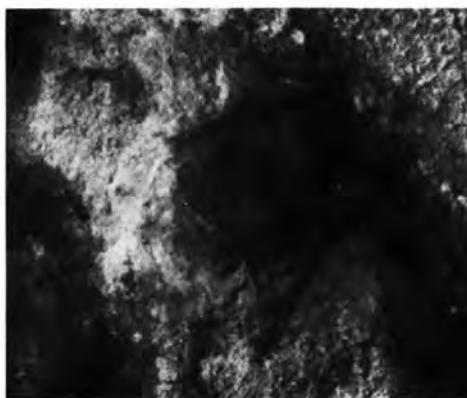

Κύθηρα: α. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀγ. Νικολάου, τοιχογραφία Ἀγ. Νίκωνος, Ποταμός, β. Ἀγ. Ἰωάννης, στὰ Σανίδια, γ. Ἀγ. Κυριακή, στὰ Σανίδια

Pylos: a. Maze of Ruined Walls on Southwestern Slope of Acropolis, b. Wall of Early Mycenaean Period along Southwestern Edge of the Acropolis

C. BLEGEN

Πύλος. Βολιμίδια. Τάφος Βορηά 7: α. Ό δρόμος του τάφου και έντός αυτού ή ΝΔ. γωνία του Ρωμ. κτίσματος. Είς τò βάθος όρατή ή τετειχισμένη θύρα, β. Τμήμα του έσωτερικού της θόλου, ως άφηκαν τοϋτο οί τελευταίοι Μυκηναίοι έπισκέπται του τάφου, γ. Πηλίνη πλάξ Ρωμαϊκής έποχής φράσσουσα όπήν της θόλου

Πύλος, Βολιμίδα: α - ζ'. Χαρακτηριστικά αγγεία ἐκ τοῦ τ. Βορῆ 7

Πύλος. Βολιμίδια. Τάφος Κεφαλοβρύσου Ι: α. Λεβητοκύαθος ΥΕ Ι - ΙΙ, β. Ἀμφοροειδὲς μικρὸν
ΥΕ ΙΙΙΑ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου

Πύλος. Βολιμίδια. Τάφος Κεφαλοβρύσου 2: α. Τινές τῶν κογχῶν τοῦ τάφου, β - γ. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς κόγχης Ι, δ. Ἀρυτῆρες ἐκ μεταγενεστέρων μυκηναϊκῶν ταφῶν

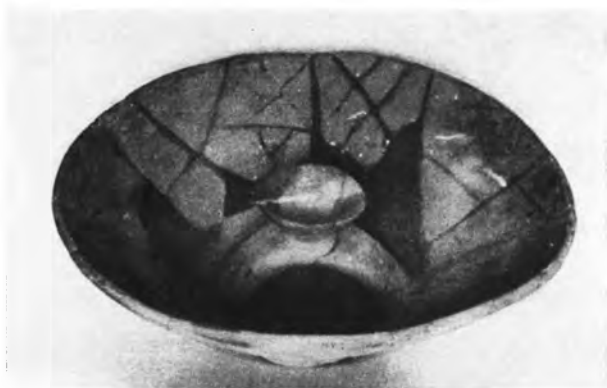
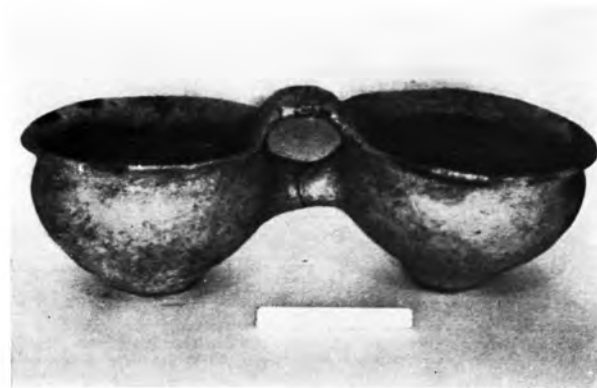
Πύλος, Βολιμίδια. Τάφος Κεφαλοβρύσου 2: α. Θύρα ἀτείχιστος. Κόγχη δρόμου καὶ παρ' αὐτὴν ἡ πλάξ - θύρα ὡς εὗρέθη, β. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου μετὰ τῶν λειψάνων Ἑλληνιστικῆς θυσίας

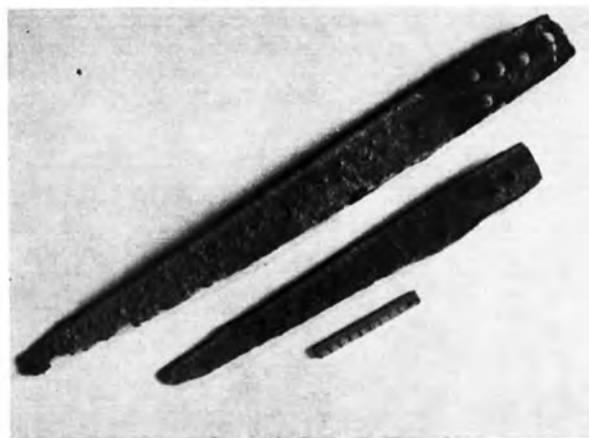
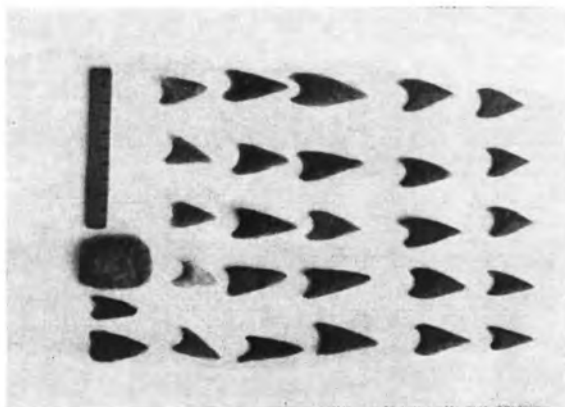
Πύλος. Βολιμίδα. Τάφος Κεφαλοβρύσου 2: α - β. Ἀγγεῖα, γ. Κτερίσματα Μυκηναϊκῆς ταφῆς παιδίου ἐκ τῆς κόγχης τοῦ δρόμου, δ-ε. Ὁξυπύθμενος ἀμφορεὺς οἴνου ἐκ τῆς θόλου τοῦ τάφου καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀμφορέως τούτου ἐπιγραφὴ

Πύλος, Βολιμίδια. Τάφος Κεφαλοβρύσου 1: α. Ὁ λάκκος δεικνύων τὸν νεκρὸν μετὰ τῶν κτερισμάτων του, β. Ὁ νεκρὸς τοῦ λάκκου, γ. Ἀγγεῖα, ὡς ἔκειντο εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ λάκκου

Πύλος. Βολιμίδια. Τάφος Κεφαλοβρύσου 1: α. Ήμαυρόχρωμον δέπας ἀμφικύπελλον, β. ΜΕ δέπας ἀμφικύπελλον, γ. ΜΕ «κλωθοκύαθος», δ. ΜΕ ἀγγεῖον μετὰ τεσσάρων διατρήτων κοτυλῶν

Πύλος. Βολιμίδια. Τάφος Κεφαλοβρύσου Ι: α. ΜΕ σκύφος, β. ΜΕ προχοΐδια, γ. Τέσσερα σφονδύλια, δ. Λίθινα βέλη, ε. Δύο εκ τῶν τεσσάρων χαλκῶν ἐγχειριδίων τοῦ τάφου

Πύλος. Θολωτός τάφος Βλαχοπούλου: α. Κρατήρ ἐπὶ τοῦ ὑποκρατηρίου,
β. Πυξίς μετὰ συμφνοῦς ἀλαβάστρου

Πύλος. Περιστεριά: α-β. Τύμβος Κουκιρίκου. ᾽Αποψις ἐκ ΒΔ., β. Λείψανα περιτειχίσεως,
γ. Θολ. Τ. 2 ἐκ Β., μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν

Πύλος. Περιστεριά. Θολ. Τ. 2 : α - γ. Χρυσᾶ εύρήματα, δ. Χρυσοῖ ήλοι, ε. Μικραῖ ψηφοι ήλέκτρου

